

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ (1450-1830)

ΑΘΗΝΑ 1987

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ζωγραφίζει
τὴν Παναγία. Σχέδιο τοῦ Φώτη Ζαχα-
ρίου ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοτοκόπου-
λου στὸ Μουσεῖο Μπενάκη.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ
(1450-1830)

Φράγγος Κατελάνος, 'Ο ἅγιος Λάζαρος ὁ ζωγράφος, 1560, τοιχ., παρεκκλήσιο Ἁγίου Νικολάου, μονή Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).

ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ Ε.Ι.Ε.

— 33 —

ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ (1450-1830)

ΜΕ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΤΟΜΟΣ 1

ΑΒΕΡΚΙΟΣ – ΙΩΣΗΦ

ΑΘΗΝΑ 1987

Ο ΤΟΜΟΣ ΑΝΑΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ 1998 ΑΠΟ ΤΟ
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΥ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΕ ΤΗ ΧΟΡΗΓΙΑ
ΤΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΑΙ ΚΩΣΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΟΥΡΑΝΗ

© ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ/Ε.Ι.Ε.
ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Γενική καί καλλιτεχνική επίμελεια: Λούση Μπρατζιώτη

Έπιμέλεια κειμένου: Λούλα Κυπραίου

Φωτοσύνθεση: ΚΑΤΑΓΡΑΜΜΑ

Φωτογραφήσεις-μοντάζ: Γ. Παπαπαναγόπουλος

Έκτύπωση: Λ. Καρυδάκης

Βιβλιοδεσία: LIBRO (Δ. Βασιλειάδης - Ι. Μπουντάς)

ISBN 960-7916-01-8

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ	11
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	21
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ	71
I. ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ	73
Α'. Οί νέοι γενικοί ὄροι γιά τήν τέχνη (1. Ἡ διάκριση σέ ὑψηλούς τῶν Βενετῶν καί τῶν Ὄθωμανῶν 2. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων 3. Ἡ βασιική ἐνότητα στήν καλαισθησία τοῦ Ἑλληνισμοῦ)	73
Β'. Γενικά χαρακτηριστικά τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης	75
Γ'. Σταθμοί καί περίοδοι	76
II. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1526)	77
1. Ἡ τοιχογραφία στή Βόρεια Ἑλλάδα 2. Ἡ γένεση τῆς κρητικῆς σχολῆς 3. Ἡ Βενετία	
III. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1527-1630)	82
Δ'. Ἡ τοιχογραφία στά ἑλλαδικά μοναστήρια (1. Ὁ Θεοφάνης Στρελίτζας Μπαθᾶς καί ἡ κρητική σχολή 2. Ὁ ζωγράφος Ἀντώνιος 3. Ὁ Φράγγος Κατελάνος καί ἡ τοιχογραφία στήν Ἡπειρο 4. Ἄλλες τοιχογραφίες)	82
Ε'. Ἡ ζωγραφική εἰκόνων στήν Κρήτη (1. Ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός 2. Ὁ Γεώργιος Κλόντζας 3. Οἱ συντηρητικοί)	89
IV. ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1630-1700)	93
ΣΤ'. Οἱ κρητικοί ζωγράφοι τῆς διασπορᾶς (1. Ὁ Ἐμμανουήλ Τζάνες Μπουνιάλης 2. Ὁ Θεόδωρος Πουλᾶκης 3. Ὁ Βίκτωρ καί οἱ ἄλλοι 4. Στά Ἴονια νησιά 5. Στά νησιά τοῦ Αἰγαίου)	93
Ζ'. Ἡ τοιχογραφία στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα (Ὁ 17ος αἰώνας)	96
V. ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1700-1830)	99
Η'. Ἡ τελευταία φάση (1. Γενικά χαρακτηριστικά 2. Ἁγιον Ὄρος 3. Ἡπειρος - Δυτική Μακεδονία 4. Κεντρική Ἑλλάδα 5. Ἀττική 6. Πελοπόννησος 7. Κρήτη 8. Νησιά τοῦ Αἰγαίου 9. Μικρά Ἀσία - Πόντος -Θράκη 10. Ἴονια νησιά)	99

VI. Η ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟ ΚΟΣΜΟ	129
1. Βαλκάνια 2. Ρωσία 3. Έγγυς Ανατολή	
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ	133
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΖΩΓΡΑΦΩΝ	141
A (Άβέρκιος Ν. - Avadinca)	143
B (Βαζελιώτης - Visula Lustranus)	184
Γ (Γαβαλάς - Γεώργιος 57)	206
Δ (Δαβίδ 1 - Diacento Redolfo)	235
Ε (Ειρηνικός Κ. - Έφραϊμ)	283
Z (Ζαβραδινός Ν. - Ζωσιμάς 2)	290
Η (Ήλιος 1 - Ήσαϊας 7)	299
Θ (Θαλασηνός Ι. - Θεοδόσιος 6)	301
Ι (Ίακώβ - Ίωσήφ 4)	317

Πρόλογος

Τό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν παρουσιάζοντας τό βιβλίό τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη ἔχει τήν ἱκανοποίηση ὅτι ὑπηρετεῖ δύο ἐπάλληλους, θά λέγαμε, στόχους. Πρῶτον ὅτι συνετέλεσε σέ ἀποφασιστικό βαθμό νά ὀλοκληρωθεῖ καί νά ἐκδοθεῖ, γιά νά γίνει κτῆμα τῆς εὐρύτερης ἐπιστημονικῆς κοινότητας, ἕνα σημαντικό «ἔργο ζωῆς», ὅπως εἶναι ὁ κατάλογος τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας· καί δεύτερον ὅτι μέ τήν ἐργασία αὐτή ἐμπλουτίζεται ἡ σειρά τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κέντρου, οἱ ὁποῖες ἀποσκοποῦν νά προσφέρουν βασικά ἐργαλεῖα στή νεοελληνική ἱστορική ἔρευνα. Ἐργαλεῖα, ὅπως στήν προκειμένη περίπτωση, χρήσιμα γιά τήν προσέγγιση καί στενότερη γνωριμία μέ πρόσωπα ἐπώνυμα, περισσότερο ἢ λιγότερο γνωστά, μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῆς τουρκοκρατίας, πού συνέβαλαν κατά τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο στή διαμόρφωσή της.

Ἄπό τήν ἀρχή τῆς λειτουργίας τοῦ ΚΝΕ, στά 1960, ὅσοι ἰδεάσθησαν καί πραγματοποιοῦσαν τήν ἴδρυσή του καί στή συνέχεια σχεδίασαν τό γενικό του προγραμματισμό —φυσικά ἀναφέρομαι στόν Κ. Θ. Δημαρά— ἔδωσαν μεγάλη ἔμφαση στήν προσπάθεια νά μελετηθεῖ εἰς βάθος ἡ νεοελληνική κοινωνία ὅπως διαμορφώθηκε κάτω ἀπό τίς ξενικές κατοχές καί στά πρῶτα χρόνια τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ βίου, νά συγκεντρωθοῦν στοιχεῖα γιά τά πρόσωπα ὅσα ξεχώρισαν μέ τή συγκεκριμένη δράση τους σέ κάποιον τομέα τῆς πνευματικῆς καί κοινωνικο-οικονομικῆς ζωῆς.

Ἔτσι, ὁ καταρτισμός τοῦ σώματος τῆς «νεοελληνικῆς προσωπογραφίας», ὅπως ἐπικράτησε νά τιτλοφορεῖται τό ἐρευνητικό αὐτό πρόγραμμα, ἀπέτελεσε μία ἀπό τίς κύριες μέριμνες τοῦ Κέντρου. Μέ ποικίλες ἐπιστημονικές μεθοδεύσεις, ἀποδελτιώσεις καί εὐρετηριάσεις, ἔγινε προσπάθεια ἀπό τό ἕνα μέρος νά διευρυνθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν «ἐπώνυμων» προσώπων καί ἀπό τό ἄλλο νά συγκεντρωθοῦν ὅσα στοιχεῖα βιογραφικά, εἰκονιστικά καί λοιπά θά φώτιζαν τή ζωή καί τό ἔργο τους. Μέ τό σκεπτικό αὐτό πραγματοποιήθηκαν συστηματικές ἀποδελτιώσεις πηγῶν καί μεταγενεστέρων ἔργων, τά ὁποῖα μέ τήν πλούσια τεκμηρίωσή τους πρόσφεραν πολύτιμο προσωπογραφικό ὑλικό. Τά Ἑλληνικά Προεπαναστατικά Περιοδικά καί ὀρισμένα βασικά γιά τή νεοελληνική πνευματική ἱστορία δημοσιεύματα, ὅπως οἱ ἐργασίες τοῦ Μανουήλ Γεδεών ἢ ἀκόμα «Ἡ Παιδεία ἐπί τουρκοκρατίας» τοῦ Τρύφωνα Εὐαγγελίδη, ἔχουν ἤδη παραδοθεῖ στό ἐπιστημονικό κοινό εὐρετηριασμένα ἀπό συνεργάτες τοῦ ΚΝΕ.

Παράλληλα, κρίθηκε σκόπιμο νά συμπεριληφθοῦν στὸν ἐκδοτικὸ προγραμματισμὸ καί παρεμφερεῖς συναγωγές ἐρευνητῶν ἐκτὸς Κέντρου, μέ τούς ὁποίους ὁμως τὸ συνέδεαν ἐπιστημονικοὶ δεσμοί. Ἀπόρροια τῶν ἐρευνητικῶν τους δραστηριοτήτων οἱ ἀποδελτιώσεις αὐτές, πολύμοχθες, μακροχρόνιες καί ἐξαντλητικές, ἐπικεντρωμένες συχνά σέ μία κατηγορία προσώπων, ξεπερνοῦν λόγω τῆς ἐκτάσεως καί τοῦ ὄγκου τους τήν ἀνθρώπινη ἀντοχή καί χρειάζονται, προκειμένου νά φτάσουν στή δημοσιότητα, τήν ἐπικουρία συνεργατῶν καί τήν ὑποστήριξη τοῦ κατάλληλου ἐρευνητικοῦ καί χρηματοδοτικοῦ φορέα.

Τό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, πιστεύοντας ὅτι ἐπιτελεῖ ἐπιστημονικό χρέος ἀπέναντι στή νεοελληνική ἱστορική ἐρευνα καί ἀποσκοπώντας νά ἐπιταχύνει τήν παρουσίαση ἔργων πού ἐντάσσονται στὸν εὐρύτερο προγραμματισμὸ του, φιλοξένησε τήν ἐργασία τοῦ κυρίου Μανόλη Χατζηδάκη στό τελευταῖο της στάδιο. Συνέχισε ἔτσι τήν ἐπιχορήγηση πού εἶχε ἄλλοτε ἀναλάβει τό Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, προσλαμβάνοντας γιά τό σκοπὸ αὐτό τήν ἐρευνήτρια κυρία Εὐγενία Δρακοπούλου.

Ἐργασία σημαντική, πού ἀπορρέει ἀπό τή γνώση καί τήν ἐμπειρία τοῦ εἰδικότερου στὸν τόπο μας ἱστορικοῦ τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς τέχνης, ὁ κατάλογος τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας μέ τήν ἐξαντλητική βιβλιογραφία τῶν λημμάτων, τήν πλούσια εἰκονογράφηση, τούς πολλαπλούς πίνακες ὀνομάτων καί τό ἐμπεριστατωμένο εἰσαγωγικό κεφάλαιο, συνθετική παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῆς ζωγραφικῆς τῆς περιόδου, ἀποτελεῖ ἓνα ὀλοκληρωμένο σύνθεμα καί ἓνα πρότυπο ἐργαλεῖο δουλειᾶς.

Μέ τήν ἄρτια μεθοδολογική του διάρθρωση καί τό πολύτιμο τεκμηριωτικό ὑλικό του τὸ ἔργο αὐτό γίνεται πηγή ἀπ' ὅπου θά ἀντλήσουν οἱ νεότεροι ἐρευνητές πλούσια καί ἐπακριβωμένη πληροφόρηση καί, ταυτόχρονα, ἡ ἀπαραίτητη ἀφετηρία γιά καινούργιες ἐρευνες στὸν τομέα τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης τοῦ 15ου-19ου αἰ. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ οὐσιαστική συμβολή τοῦ νέου δημοσιεύματος.

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Ίστορία τῆς ἔρευνας

Εἶναι μακριά ἡ ἱστορία τῆς ἔρευνας γιά τή συναγωγή αὐτή. Ξεκίνησε πρὶν ἀπὸ μισὸ αἰῶνα περίπου καὶ πέρασε ἀπὸ διαδοχικά στάδια, ὥσπου νὰ φθάσει στή σημερινή δημοσίευση.

Ἄρχισε ὡς ἄσκηση, μέ ἀφορμὴ τῆ δημοσίευση τοῦ πρώτου σχετικοῦ καταλόγου (1935) ἀπὸ τὸν Δ. Σισιλιᾶνο, πρέσβυ, φιλότεχνο, πού ἦταν καὶ συλλέκτης εἰκόνων. Ὁ καθηγητὴς μου Ν. Α. Βένης μοῦ εἶχε ἀναθέσει νὰ γράψω βιβλιοκρισία γιά τὰ *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, ἀλλὰ ὅταν διαπίστωσε τὴν αὐστηρότητα τοῦ νεαροῦ τότε πτυχιούχου ἀρχαιολόγου, πού προσέθετε καὶ ἕναν ἀριθμὸ ζωγράφων, ἀπέφυγε νὰ τὴ δημοσιεύσει.

Ἡ ἀποδελτίωση συνεχίσθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο πτυχιούχο, εὐκαιριακὴ καὶ ὄχι συστηματικὴ, ἕως ὅτου κατὰ τὴ διάρκειά τῆς Κατοχῆς, ὅταν αὐτὸς συνειδητοποίησε τὴ σημασία τῆς τέχνης γιά τὸν ἑλληνικὸ κόσμο μετὰ τὴν ἄλωση καὶ ὅτι ἄξιζε ἢ μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ νὰ γίνῃ στόχος μελλοντικῶν ἐρευνῶν, θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νὰ καταρτισθοῦν δύο βασικά ἐργαλεῖα: ἕνα εὐρετήριο τῶν μνημείων καὶ ἕνα εὐρετήριο τῶν ζωγράφων, τὰ ὅποια δὲν ὑπῆρχαν. Καὶ πραγματικά τὰ δύο αὐτὰ ἐργαλεῖα, ὅσο ἀτελὴ καὶ νὰ ἦταν, ἐπέτρεψαν ἀργότερα ἕνα πρῶτο συνθετικὸ σχεδιάσμα τῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς (1953). Ἀπὸ τότε ἄρχισε ἡ συστηματικότερη ἀποδελτίωση. Τὸ 1964 ὁ ἀριθμὸς τῶν λημμάτων ζωγράφων εἶχε φθάσει τοὺς 400. Ἀργότερα χρειάσθηκε νὰ μεταφερθοῦν καὶ ὅλα τὰ πρόχειρα ἕως τότε σημειώματα σὲ εἰδικὰ δελτία, μελετημένα καὶ τυπωμένα γιά τὴν περίσταση. Τότε ἐγινε προσπάθεια ἀπὸ τὸ συγγραφέα —πρόεδρο τῆς ἐπιτροπῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης τῆς «Διεθνoῦς Ἐνωσης γιά τίς Σπουδές τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης» (AIESEE)— νὰ γίνουν ἀνάλογες ἔρευνες σὲ ὅλες τίς μετέχουσες βαλκανικὲς χώρες, τυπώθηκαν γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἀνάλογα δελτία στὰ γαλλικά, ἀλλὰ ἡ ἐπιχείρηση δὲν εὐοδώθηκε, γιὰτί σὲ κάθε διαβαλκανικὴ συνάντηση εἶχε ἀλλάξει ὁ ὑπεύθυνος μέ τὸν ὅποιο εἶχε συνεννοηθεῖ τὴν προηγούμενη φορά.

Ἡ μεταφορὰ στὰ δελτία ὀδήγησε σὲ μιά μεθοδικότερη κατάταξη τῶν στοιχείων καὶ οἱ συνεχιζόμενες ἀποδελτιώσεις πλούτιζαν τὸ ὑλικὸ μέ ἀρκετὰ γρήγορο ρυθμὸ, ὥστε τὸ 1969 νὰ γίνῃ λόγος γιά ἔννιακόσιους ζωγράφους καὶ τὸ 1974 γιά χίλιους πεντακόσιους. Σημαντικὴ ἦταν ἡ αὔξηση τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τίς συστηματικὲς ἔρευνες καὶ δημοσιεύσεις ἐγγράφων ἀπὸ τὰ κρητικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Ἀρχικά τοῦ Κ. Μέρτζιου (1961) καὶ ἔπειτα, ἐπιστημονικότερα, τοῦ ἀείμνηστου Μ. Cattapan καὶ κυρίως τῶν ὑποτρόφων συνεργατῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας Μαρίας Κωνσταντουδάκη, Μαρίας Καζανάκη καὶ ἐν μέρει τοῦ Ἀθ. Παλιούρα (1973 κ.έ.). Ἐπρόκειτο γιά δύο ἑκατοντάδες περίπου νέα ὀνόματα «ζωγράφων» τοῦ 15ου-17ου αἰ. μέ ἀκριβεῖς χρονολογίες καὶ, συχνά, μέ περιστατικά τοῦ βίου καὶ τῶν οικονομικῶν τους. Μεταξύ αὐτῶν λίγοι ἦταν οἱ γνωστοὶ ἤδη ἀπὸ ἐνυπόγραφα ἔργα πού, ἐπιτέλους, ἔμπαιναν στή σωστὴ τους θέση, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἦταν ἄγνωστοι ὡς τώρα. Ἡ ἄθροια αὐτὴ συρροή «ζωγρά-

φων» γέννησε τήν ἀμφιβολία ἄν στίς περιπτώσεις ὅπου δέν ὑπάρχει μνεία συγκεκριμένου ἔργου ἐπρόκειτο πραγματικά γιά ζωγράφους καί ὄχι γιά ἀπλούς διακοσμητές καί, ἐπομένως, ἄν θά ἔπρεπε νά περιληφθοῦν ὅλοι στόν κατάλογο αὐτό. Δέν εἶναι πολλές οἱ περιπτώσεις ὅπου ἦταν δύσκολο νά ἀποφανθεῖς, ἀλλά πάντως δέν ἀποκλείσθηκε κανένας, ἀλλά παντοῦ σημειώνεται στό λήμμα ὁ ἑλληνικός ἢ ἰταλικός ὄρος πού χαρακτηρίζει τό ἐπάγγελμα στό σχετικό ἔγγραφο.

Ἐπομένως, ὁ πλουτισμός τοῦ καταλόγου δέν ἐπρόκειτο νά σταματήσει, ὅπως δέν ἔχει σταματήσει ἔως τώρα, ἐφόσον συχνά δημοσιεύματα προσκομίζουν συνεχῶς νέο ὑλικό ἢ συμπληρώνουν παλαιότερες πληροφορίες. Ἡδη ὁ ἀριθμός τῶν λημμάτων —περισσότερα ἀπό 2.000— μᾶς ἀναγκάζει νά δημοσιευθεῖ τό ἔργο σέ περισσότερους ἀπό ἕναν τόμους καί ἀσφαλῶς στό τέλος θά προστεθοῦν καί τά «προσθετά». Ἄλλά ἡ συνειδητοποίηση τοῦ χρέους νά δημοσιευθεῖ τό ἀρχεῖο αὐτό, ἀρκετά πλούσιο ἤδη, ὥστε νά βοηθήσει τόν κάθε ἐπιστήμονα στίς ἔρευνές του, εἶχε ὀδηγήσει ἀπό τότε, δηλαδή πρὶν περίπου δέκα χρόνια, στή σχετική ἀπόφαση.

Ἡ μεταφορά τοῦ περιεχομένου τυποποιημένων δελτίων σέ κείμενο δημοσιεύσιμο ἔθετε νέα προβλήματα μεθόδου, τά ὁποῖα λύθηκαν σέ μορφή ἀποκρυσταλλωμένη, ὅπως δημοσιεύεται ἐδῶ.

Τά χρονικά πλαίσια, οἱ πηγές καί ὁ ἔλεγχος τῶν πληροφοριῶν

Γιά τόν ὀρισμό τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου προτιμήθηκε ὁ ὄρος ζωγράφοι καί ὄχι ἀγιογράφοι γιά νά μήν ἀποκλεισθοῦν καλλιτέχνες γνωστοί μόνο ἀπό κοσμικά ἔργα. Ὁ ὄρος Ἑλληνες δέν μπορεῖ τήν ἐποχή αὐτή νά ἀφορᾶ σέ φυλετική κατηγορία, ἀλλά μόνο σέ θέματα γλώσσας καί καλλιτεχνικῆς, ἄν ὄχι γενικότερης παιδείας, πού ξεχωρίζουν τήν ἐποχή αὐτή τούς Ἑλληνες ἀπό τούς ἄλλους βαλκάνιους. Θά ἦταν μάταιο νά ἐλέγξουμε τήν εἰδικότερη καταγωγή τοῦ κάθε καλλιτέχνη, ἐφόσον ἡ γλώσσα ἐπιγραφῶν καί κυρίως ἡ καλλιτεχνική γλώσσα ἀνήκουν σέ συγκεκριμένη ἑλληνική παράδοση.

Ἡ χρονική περίοδος 1450-1820 ὀρίσθηκε ἀνάμεσα σέ τομῆς κάπως συμβατικές, ἀφοῦ ἡ τουρκοκρατία σέ διάφορες ἑλληνικές περιοχές εἶχε ἀρχίσει σέ διαφορετικές χρονολογίες, μέ ἀρκετή ἀπόσταση μεταξύ τους. Ἐξάλλου, καί στήν Κρήτη καί σέ πολλά ἐνετοκρατούμενα μέρη τό 1453 δέν ἀποτελέσε ἱστορική τομή. Ἐν τούτοις ἀπό καλλιτεχνική ἄποψη, ἡ ἐξαφάνιση τῆς Πόλης, τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Μυστρᾶ, τοῦ Μουχλίου καί ἄλλων πόλεων ὡς καλλιτεχνικῶν κέντρων παραγωγῆς καί ἡ βαθμιαία μετατόπιση τοῦ καλλιτεχνικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τήν περιφέρεια καί μάλιστα πρὸς τήν Κρήτη, πρὶν καί μετά τά μέσα τοῦ αἰῶνα, εἶχαν ἄμεσες συνέπειες γιά τή συνέχεια καί τήν ἐξέλιξη τῆς ζωγραφικῆς. Ἐπομένως, ἀποτελεῖ μιά κοινή γιά ὅλους τομῆ ὁ μέσος 15ος αἰῶνας. Γιά τό τέλος τῆς περιόδου ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ μιά τομῆ ἐπίσης μέ συμβολικό χαρακτήρα, ἀφοῦ μ' αὐτήν ἐλευθερώθηκε μόνο ἕνα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Μέσα στά ἱστορικά καί χρονικά αὐτά πλαίσια ἔχει διεξαχθεῖ ἀπό τήν ἀρχή ἡ μακρόχρονη αὐτή ἐρευνητική προσπάθεια, πού χρησιμοποίησε διάφορες κατη-

γορίες πηγών πληροφοριών, άμεσες και έμμεσες: τά μνημεία τά ίδια (τοιχογραφίες), τίς φορητές εικόνες και τίς μικρογραφίες. 'Η πρόσβαση σ' αυτές τίς άμεσες πηγές έγινε μέσω δημοσιευμάτων ή με αυτοψία. "Εμμεσες είναι οί άλλες πηγές, όπως έγγραφα δικαιοπρακτικά, διαθήκες, σημειώματα κωδίκων και άλλα κείμενα, όπου μνημονεύονται ζωγράφοι ως διάδικοι ή απλώς ως μάρτυρες.

'Η ανάγκη πληρότητας στην περισυλλογή των πληροφοριών άπαίτησε νά διευρυνθεί ή έρευνα σέ μεγάλο αριθμό πάσης φύσεως δημοσιευμάτων, όπως εύκολα αντιλαμβάνεται καθένας ρίχνοντας μιά ματιά στους μακροσκελείς πίνακες βιβλιογραφίας, πού άφορούν σέ όλόκληρο τό έργο. Δέν παραλείφθηκαν τοπικά περιοδικά, παλαιά και νέα, μονογραφίες ξεχασμένες, δημοσιεύσεις έπιγραφών σέ μνημεία, έλληνικά και ξένα, ιδίως στή βαλκανική περιοχή. "Ισως δέν θά γίνει πιστευτό ότι ό αριθμός των δημοσιευμάτων πού έρευνηθήκαν και δέν απέδωσαν ήταν μεγαλύτερος από τόν αριθμό εκείνων πού αναφέρονται στή βιβλιογραφία: παρ' όλα αυτά είναι φυσικό νά υπάρχουν παραλείψεις, και μάλιστα στή μετά τό 1985 βιβλιογραφία.

'Ο έλεγχος όλων των δημοσιευμένων πληροφοριών ήταν δυσχερέστατος από τήν άδυναμία αυτοψίας όλου του αναφερόμενου ύλικού. Τό κυριότερο κριτήριο γιά τήν άποδοχή τής πληροφορίας υπήρξε ή αξιοπιστία του συγγραφέα, ώστε σέ λιγότερο αξιόπιστους συγγραφείς οί πληροφορίες νά γίνονται δεκτές μέ περισσότερες επιφυλάξεις και νά διασταυρώνονται κατά τό δυνατό ή νά λύνονται μέ αυτοψία. Στην έκτεταμένη προσωπική αυτοψία βοήθησε ή κατά καιρούς καταλογογράφηση μεγάλων ομάδων εικόνων στό "Άγιον Όρος, στό Σινά, στήν Πάτμο, στή Βενετία, στή Ζάκυνθο, στό Βατικανό, στά μουσεία των 'Αθηνών και άλλου, καθώς και οί υπηρεσιακές επισκέψεις στους περισσότερους ιστορικούς τόπους τής χώρας. "Ενα παράδειγμα γιά τή σημασία τής αυτοψίας: σέ μιά άνυπόγραφη δημοσίευση έπιγραφών (1925), στά "Άγραφα, στήν εκκλησία του μικρού χωριού Μύρσει αναφέρονταν οί τοιχογραφίες του έτους 1591 (ΑΦΨΑ'), έργο του ζωγράφου Γεωργίου Γεωργίου, πού είχε δράσει στή Στερεά στό τέλος του 18ου αϊ. (βλ. Εϊκ. 88). "Όταν σέ μιά υπηρεσιακή περιοδεία βρέθηκα εκεί (1949), διαπίστωσα ότι ή σωστή χρονολογία ήταν 1791 (ΑΨΨΑ'). "Ενας παπάς, γιά νά αύξήσει τή σημασία τής εκκλησίας του, είχε στρογγυλέψει μέ μολύβι τό Ψ σέ Φ. 'Ακόμη όμως ή λανθασμένη χρονολογία επαναλαμβάνεται σέ πρόσφατες δημοσιεύσεις, αν και ή διόρθωση έχει γίνει γνωστή πριν από 34 χρόνια.

Εϊδικές δυσχέρειες παρουσίαζε ή εξακρίβωση τής γνησιότητας των ύπογραφών στις φορητές εικόνες, ιδίως αθηναϊκών συλλογών και μουσείων, γιατί οί αρχαιοπώλες, σέ έποχή άγνοιας, είχαν άδίστακτα παραποιήσει γνήσιες ύπογραφές ή, σέ περιπτώσεις όπου δέν φαινόταν ή ύπογραφή, είχαν προσθέσει όνόματα ύπαρκτων και άνύπαρκτων ζωγράφων, τους όποιους θεωρούσαν έμπορικότερους, άδιαφορώντας γιά τή σχέση όνόματος-τεχνοτροπίας του έργου. 'Η μακρόχρονη μουσειακή έμπειρία του συγγραφέα μπόρεσε νά έπανορθώσει σέ πολλές περιπτώσεις —αν και όχι πάντα— συχνά σιωπηρά. 'Η βοήθεια στον τομέα αυτό καλλιτεχνών-συντηρητών, όπως του κ. Φ. Ζαχαρίου και του κ. Στ. Μπαλτογιάννη, ήταν πολύ-

τιμη. Ἄλλα βέβαια δέν ἦταν δυνατό νά ἐλεγχθοῦν ὅλες οἱ ἀναφερόμενες ἀπό τόν Σισιλιᾶνο καί ἄλλους ὑπογραφές, γιατί πολλές εἰκόνες εἶχαν ἐξαφανισθεῖ ἐν τῷ μεταξύ ἢ, γιά ἄλλους λόγους, δέν ἦταν προσιτές. Οἱ περισσότερες τοιχογραφίες, ὅπου τό πρόβλημα ἔγκειται στή σωστή ἀνάγνωση τῆς ὑπογραφῆς, ἦταν συχνά δυσπρόσιτες ἢ ἀφωτογράφητες.

Ἄλλη δυσχέρεια ὑπῆρξε στήν κατάταξη ζωγράφων, γνωστῶν μόνο μέ τά μικρά τους ὀνόματα, πού ἀπαντοῦν συχνά σέ μεγάλο ἀριθμό. Καταρχήν οἱ συνώνυμοι ἔχουν παρατεθεῖ κατά χρονολογική σειρά· ἡ διάκριση ὅμως σύγχρονων καί συνώνυμων ζωγράφων, ὅταν ὑπῆρχαν, ἔγινε μέ βάση τά συνυπάρχοντα ὀνόματα συγγενικῶν προσώπων καί συνεργατῶν. Ὅταν ὅμως, ὅπως συμβαίνει συχνά, λείπουν τέτοια στοιχεῖα, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιορισθοῦμε στήν ὑπόδειξη πιθανῶν ταυτίσεων μέ ὀρισμένους συνώνυμους ζωγράφους. Μόνο αὐτοψία θά μπορούσε νά λύσει ὀριστικά τέτοια ζητήματα.

Ο κατάλογος

Ξεπερνώντας λίγο πολύ ὅλα τά προβλήματα πού σημειώθηκαν καί ἄλλα πού παραλείφθηκαν, καταλήξαμε στήν τελική, δημοσιεύσιμη μορφή τοῦ κάθε λήμματος μέ τίς ἐξῆς ἀρχές: Διατύπωση ὄχι ἀφηγηματική, κατά τό δυνατό σύντομη, σέ τόνο οὐδέτερο· παροχή μόνο κατά τό δυνατό ἐλεγχόμενων πληροφοριῶν πού ἀφοροῦν στό πρόσωπο τοῦ ζωγράφου, στό χρόνο καί τόν τόπο δράσης του, τήν οἰκογενειακή του κατάσταση, καθώς καί ἀναγραφή τοῦ κάθε ἔργου του ὑπογεγραμμένου ἢ ἀποδιδόμενου, ὅλα τεκμηριωμένα μέ τή σχετική βιβλιογραφία. Θεωρήθηκε ἀκόμη ἀπαραίτητο νά καταχωρηθοῦν αὐτούσια τά κείμενα τῶν ὑπογραφῶν, πράγμα πού βοήθησε στόν ἔλεγχο τῆς ταυτότητας τῶν ζωγράφων, τῆς γνησιότητας τῆς ὑπογραφῆς κ.ἄ. Ἀποφυγή σχολίων τεχνοτροπικῶν, πού κινδύνευαν νά ἔχουν προσωπικό ἢ ἐπικαιρικό χαρακτήρα, καθώς καί ἐνταξης τοῦ καλλιτέχνη σέ «σχολές» ἢ σέ καλλιτεχνικά ρεύματα. Γιά τό γενικό ὅμως προσανατολισμό τοῦ ἀναγνώστη κρίθηκε σκόπιμο νά προταχθοῦν ὡς εἰσαγωγικό κείμενο τά δύο γενικά κεφάλαια γραμμένα γιά τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (1975), περί τῆς ἱστορίας τῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς, μέ συμπληρώσεις καί ἐναρμονίσεις πρός τή νεότερη ἔρευνα. Ἡ προσωπική θέση τοῦ συγγραφέα ἐκφράζεται μόνο ὅταν ὑπάρχουν προβλήματα ταυτότητας μεταξύ συνωνύμων, γνησιότητας ὑπογραφῶν ἢ καί ἀπόδοσης ἢ ἀπόρριψης τῆς ἀπόδοσης ἔργου σέ ὀρισμένο ζωγράφο, ζητήματα χρονολογίας καί ἄλλα.

Ἄκόμη, ὅταν διαπιστώνεται ὅτι ὀρισμένος ἀριθμός εἰκόνων μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στόν ἴδιο, ἀλλά ἀνώνυμο ζωγράφο, ὁ ἄγνωστος καλλιτέχνης δέν καταχωρεῖται ὡς «ἀνώνυμος τοῦ τάδε», ὅπως γίνεται συχνά σέ ξένες ἀνάλογες δημοσιεύσεις.

Κρίθηκε σκόπιμο τά λήμματα νά συνοδεύουν φωτογραφίες ἔργων, μέ τήν προϋπόθεση πρῶτον ὅτι ὑπάρχουν γνωστά ἔργα τῶν ἀναφερόμενων καλλιτεχνῶν καί

ἔπειτα ὅτι ὑπῆρχαν διαθέσιμες φωτογραφίες ἀρκετά χαρακτηριστικές τῆς τέχνης τους καί ἀρκετά καλῆς ποιότητας, ὥστε νά ἀξίζουν τόν κόπο ἀναπαραγωγῆς. Τό θέμα δημιούργησε ἀρκετές δυσκολίες, γιατί ἡ σχετική φωτοθήκη τοῦ συγγραφέα δέν ἐπαρκοῦσε, ἡ προμήθεια φωτογραφιῶν ἀπό ἄλλες πηγές δέν ἦταν πάντα εὐκόλη καί ἔτσι ἀναγκαστήκαμε νά καταφύγουμε καί σέ δημοσιευμένες φωτογραφίες ἢ νά παρουσιάζεται σέ μερικά σημεία ἄνιση κατανομή εἰκονογραφικοῦ ὑλικοῦ. Οἱ δυσκολίες γιά τήν ἐγχρωμη εἰκονογράφηση ἦταν πολύ μεγαλύτερες καί γι' αὐτό ἡ ἰδέα αὐτή ἐγκαταλείφθηκε ἐγκαίρως.

Γιά νά εἶναι πολλαπλή ἡ χρήση τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, πού εἶναι ἀναγκαστικά ἀλφαβητικός, θά προστεθοῦν στό τέλος τοῦ ἔργου πίνακες, ὅπου τά ἴδια ὀνόματα θά κατατάσσονται σέ διαφορετικές κατηγορίες: α) κατά περιόδους, β) κατά τόν τόπο καταγωγῆς, γ) κατά τόν τόπο ἐργασίας, ὥστε ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ γιά στατιστικῆς φύσεως διαπιστώσεις νά εἶναι εὐκολότερη. Μέ τόν τρόπο αὐτό εὐκολύνεται ἡ χρήση ὑπολογιστῆ, ἐάν χρειασθεῖ. Ἡδη μιά πρώτη δοκιμή στατιστικῆς ἀποτίμησης τῶν δεδομένων τοῦ ἀρχείου, σύμφωνα μέ τήν κατάταξη αὐτή, εἶχε παρουσιασθεῖ σέ μιά διαβαλκανική συνάντηση τό 1975 στή Ρουμανία, μέ βάση τότε 1.500 λήμματα. Γιά τήν ἱστορία τῆς ἔρευνας καί ἐπειδή τά πρακτικά δέν δημοσιεύθηκαν, δημοσιεύεται ἐδῶ ὁ στατιστικός πίνακας στά γαλλικά μέ τά στοιχεία πού περιεῖχε τότε.

M. CHATZIDAKIS. FICHER DES PEINTRES GRECS 1454-1820

TABLEAU INDICATIF
DU NOMBRE DES PEINTRES GRECS,
DISTRIBUE PAR PERIODES ET PAR DISTRICTS

PERIODES	TOTAL	CRETE	ILES IONIENNES	EPIRE	GRECE CENTRALE	ILES DE L'EGEE	PELO- PONNESE	DIVERS	POURCENTAGE CRETE	EPIRE
A										
1454-1526	180	145	2	4	-	-	8	21	81%	1%
B										
1527-1630	280	156	15	2	12	5	7	83	55%	
C										
1631-1700	305	68	22	17	10	17	10	161	22%	5,5%
D										
1700-1820	740	52	76	85	49	75	53	350	6,6%	12%
	1505	421	115	108	71	97	78	615		

Ὁ κατάλογος αὐτός τῶν ζωγράφων δέν εἶναι ὁ πρῶτος στό εἶδος. Ἡ παλαιότερη συστηματική καταγραφή ζωγράφων μετά τήν ἄλωση ἦταν τοῦ Δ. Σισιλιάνου,

διπλωμάτη και συλλέκτη εικόνων, καταγραφή πού είχε τό κύριο προσόν ότι, καθώς ο συγγραφέας είχε εύκολη πρόσβαση στις τότε ιδιωτικές συλλογές τῶν Ἀθηνῶν, μνημόνευε ἕνα μεγάλο ἀριθμό εικόνων μέ ὑπογραφές, ἄγνωστων ἕως τότε, καί αὐτό ἐπιτρέπει τώρα νά παρακολουθήσουμε τήν τύχη πολλῶν εικόνων σέ μεταγενέστερες συλλογές, στά ἐδῶ μουσεῖα καί, σπανιότερα, στό ἐξωτερικό. Ἐργασίες ὅπως τοῦ κ. Στ. Λυδάκη (Λυδάκης 1976α καί 1976β) ὑπομνηματίζουν πλούσια ἐγχρωμη εἰκονογράφηση χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα γιά τήν πληρότητα καί τήν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν. Πιο πρόσφατη καί πληρέστερη εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Φοίβου Πιομπίνου (Πιομπίνος 1984) πού φιλοδόξησε νά περιλάβει καί τοὺς βυζαντινοὺς ζωγράφους. Τό βιβλίο εἶχε καί δεύτερη ἔκδοση συμπληρωμένη. Ὁ ἀριθμός τῶν λημμάτων εἶναι μεγάλος, ἀσφαλῶς ὁ κόπος πολὺς, ἀλλά ἡ ἔλλειψη οἰκειότητας τοῦ συγγραφέα μέ τά προβλήματα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς ὀδήγησε σέ μηχανιστική ἀποθησαύριση ἀπό παλαιά καί νέα δημοσιεύματα, ἀναγκαστικά ἄκριτη, πού ἐπέτρεψε τήν καταχώρηση ἐσφαλμένων παλαιῶν ἀναγνώσεων ὀνομάτων πού ἔχουν ἀποκατασταθεῖ πρὶν ἀπό πολλές δεκαετίες, τῆ μετατροπῆ ἀγίων σέ ζωγράφους, τήν παράθεση ἀνύπαρκτων ζωγράφων καί πολλῶν ἀνεξέλεγκτων πληροφοριῶν, ὅλων χαρακτηριστικῶν μιᾶς ἐρασιτεχνικῆς ἐργασίας (βλ. Βοκοτόπουλος Π., Βιβλιοκρισία στά *Κρητ.Χρον.* ΚΣΤ', 1986, 307-314). Γιά τοὺς λόγους αὐτοὺς δέν θεωρήσαμε σκόπιμη τῆ μνεῖα τοῦ ἔργου στά λήμματα, ἡ ὁποία θά ἔπρεπε νά συνοδεύεται ἀπό τίς διορθώσεις τῶν σφαλμάτων.

Πολύ χρήσιμοι, ἂν καί σχετικὰ λίγοι, εἶναι οἱ κατάλογοι τοπικῶν ζωγράφων, ὅπως τοῦ Ροντογιάννη γιά τοὺς ζωγράφους τῆς Λευκάδας (Ροντογιάννης 1974), τά παλαιά λεξικά τοῦ Λ. Ζώη (Ζώης 1911, 1940, 1963), τοῦ Μ. Λυκίσσα γιά τοὺς ζωγράφους τῆς Κέρκυρας (Λυκίσσας 1960), τοῦ σεβ. Ἰακώβου Κλεομβρότου γιά τά χριστιανικά μνημεῖα τῆς Μυτιλήνης (Κλεομβρότος 1970, 1974) καί ἄλλα.

Φυσικά, ἀνεκτίμητη εἶναι ἡ συμβολή γιά τοὺς ζωγράφους τῆς Κρήτης τῶν ἐρευνητῶν τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας, πού μνημονεύθηκαν πιο πάνω. Πρέπει ιδιαίτερα νά σημειωθεῖ ἡ συμβολή συναδέλφων καθηγητῶν πανεπιστημίων, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καί ἄλλων στήν παροχή πληροφοριῶν καί φωτογραφικοῦ ὕλικου.

Δέν θά ἦταν δυνατόν ὁ κατάλογος αὐτός νά καταρτισθεῖ ὥστε νά φθάσει στό τυπογραφεῖο χωρίς τῆ βοήθεια μιᾶς σειρᾶς νέων ἐπιστημόνων, πού ἐργάσθηκαν κοντά μου διαδοχικά. Ἡ καθηγήτρια κυρία Νανῶ Χατζηδάκη συνεργάσθηκε σέ μεθοδολογικά ζητήματα (τελική διαμόρφωση λημμάτων καί βιβλιογραφίας), ἐκτός ἀπό τίς προσωπικές τῆς ἐρευνες στή Σίφνο. Πρέπει νά εὐχαριστήσω ιδιαίτερα τήν καθηγήτρια κυρία Στέλλα Παπαδάκη-Ökland, πού προσέφερε ἐθελοντικά—τότε νεαρή ἐπιμελήτρια τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου— τόν κόπο νά μεταφέρει τά πρόχειρα σημειώματα σέ ὀργανωμένα δελτία. Τήν κυρία Χρυσούλα Σταυρινοῦ-Μπαλτογιάννη τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, πού εἶχε προσφέρει καί ὕλικό ἀπό τίς ἐρευνές τῆς στήν Κύπρο, τέλος, τήν ἄτυχη Ὀλγα Μπιδιμήρη-Μηναῖδη (1970-72).

Τήν ἐρευνα υἰοθέτησε τό Ἐθνικό Ἴδρυμα Ἐρευνῶν, χάρη σέ εἰσήγηση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κυρίου Δ. Ζακυθνοῦ, καί ἀπό τό 1975 ἀνέλαβε νά παρέχει κατά

καιρούς «ύποτροφίες» σέ έρευνήτριες πού έργάσθηκαν σέ άποδελτιώσεις μέ ιδιαίτερο ζήλο. Πρόκειται γιά τίς κυρίες Μ. Φερτάκη (1975), Λ. Ζαχάρωφ (1975-77), Μ. Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου (1978-79) καί Φ. Τασιού (1979). Έκτός από τίς άποδελτιώσεις έργάσθηκαν καί στή μεταφορά τών στοιχείων από τά δελτία σέ κείμενα δημοσιεύσιμα. Τό 1984 ή διευθύντρια του Κέντρου Νεοελληνικῶν Έρευνῶν του Έθνικου Ίδρύματος Έρευνῶν κυρία Λουκία Δρούλια πρότεινε τήν έκδοση του καταλόγου από τό Κέντρο. Γιά τό σκοπό αυτό έργάσθηκε ή κυρία Εὐγενία Δρακοπούλου, έπιστημονική συνεργάτις του Κέντρου Νεοελληνικῶν Έρευνῶν, ή όποία ανέλαβε από τό 1984 τή συμπλήρωση τών άποδελτιώσεων πού είχαν σταματήσει, τήν ταξινόμηση του ύλικου καί τήν όριστική διαμόρφωση τών κειμένων, καθώς καί τήν έποπτεία τής δημοσίευσης. Έργο μέ πολλαπλές δυσχέρειες πού κατορθώθηκε χάρη στην ώριμότητα, τήν εργατικότητα καί τήν αίσθηση εὐθύνης τής νέας έρευνήτριας. Η συμβολή τής κυρίας Λούσης Μπρατζιώτη γιά τήν τυπογραφική εμφάνιση του βιβλίου ήταν άποφασιστική. Η κυρία Λούλα Κυπραίου είχε τήν εὐθύνη γιά τίς έπίπονες τυπογραφικές διορθώσεις. Τέλος, γιά τήν παρούσα δημοσίευση μέ προδιαγραφές μιᾶς έκδοσης ύψηλου έπιπέδου, μέ έπάρκεια στή διάταξη τών κειμένων καί στην εικονογράφηση, χρωστώ εὐγνωμοσύνη στή διευθύντρια του Κέντρου Νεοελληνικῶν Έρευνῶν κυρία Λουκία Δρούλια, ή όποία εκτός από τήν πρωτοβουλία πού σημειώθηκε παραπάνω, ανέλαβε μέ κολακευτική γιά μένα κατανόηση τής σημασίας του έργου καί τό βάρος τών σχετικῶν μεριμνῶν.

Ο κατάλογος τών ζωγράφων, παρά τή μακροχρόνια αδιάκοπη άπασχόληση όχι λίγων ανθρώπων, δέν είναι δυνατό νά είναι ούτε πλήρης ούτε άναμάρτητος. Κάθε προσθήκη ή υπόδειξη άμαρτήματος θά είναι εὐπρόσδεκτη.

Μάιος 1987

M.X.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΙΒΛΙΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

- ΑΒΡΑΜΕΑ 1972 Ἀβραμέα Α., «Ἡ χαρτογράφηση τοῦ παράλιου χώρου», *Ἑλλ. Ἐμπορ. Ναυτιλία*, 179-230.
- ΑΓΓΕΛΑΚΗΣ 1921 Ἀγγελάκης Β., *Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἱερά Μονή τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου 1300-1921*, Ἀθῆναι 1921.
- ΑΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΙΡΜΠΙΛΗ 1979 Ἀγοροπούλου-Μπιρμπίλη Α., «Ἡ ἐκκλησία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Χρυσοπηγῆς στοὺς Καστελλάνους Μέσης Κέρκυρας», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, I, 145-157.
- ΑΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΙΡΜΠΙΛΗ 1982 Ἀγοροπούλου-Μπιρμπίλη Α., «Ἡ ἐκκλησία Ἀγ. Ἰω. Προδρόμου στήν πόλη τῆς Κέρκυρας», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, II, 99-110.
- ΑΓΕΜΙΑΝ 1969 Agémian S., *Introduction à l'étude des icônes melkites*, Βηρυτός 1969, 95-127.
- ΑΓΕΜΙΑΝ 1973 Agémian S., «Œuvres d'art melkite dans l'église arménienne des Quarante Martyrs d'Alep», *Etudes Arméniennes, Annales de l'Association Libanaise des Universitaires Arméniens*, Βηρυτός 1973, 91-113.
- ΑΓΕΜΙΑΝ 1976 Agémian S., «Tradition byzantine et notes arabes dans l'art de Yusuf Al-Halabi», *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, XIII, 1976, 125-135.
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ 1974 Ἀθανασίου Β., «Ἀγιογράφοι στήν Τσακωνία», *Χρονικά τῶν Τσακῶνων* 4, 1974, 23.
- ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ 1928 Ἀθηναγόρας, Μητροπολίτης Παραμυθίας καί Πάργας, «Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων», *Ηπ.Χρ.* 3, 1928, 3-49.
- ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ 1929 Ἀθηναγόρας, Μητροπολίτης Παραμυθίας καί Πάργας, «Νέος Κουβαράς», *Ηπ.Χρ.* 4, 1929, 1-54.
- ΑΚΡΑΒΟΝΑ 1965 Ακράβωνα Α., *Εἰκόνες Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Σόφιας*, Σόφια 1965 (βουλγ.).
- ΑΛΒΑΝΑΚΗΣ 1905-1906 Ἀλβανάκης Δ., *Ἱστορία τῶν ἱερῶν μονῶν τοῦ κράτους. Α'. Ἱερά μονή Πεντέλης. Β'. Ἱερά μονή Γαλατάκη ἐπισκοπῆς Εὐβοίας*, Ἀθῆναι 1905-1906.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΣ 1935 Βατοπαιδινός Α., «Ἐπιγραφαί ἱερᾶς μονῆς Βατοπεδίου», *Μεσ.Γράμμ.* Β', 1935, τχ. 4, 209-221.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ 1956 Λαυριώτης Α., *Ἱερά μονή Μεγίστης Λαύρας, Οἰκονόμισσα ἢ Κυρία Κουκουζέλισσα*, ἔκδ. «Ἀστήρ», Ἀθῆναι 1956.
- ΑΛΕΞΙΟΥ 1957 Ἀλεξίου Ν., «Ὁ ἀγιογράφος Νικόδημος», *Καινούρια Ἐποχή*, καλοκαίρι 1957.
- ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ 1868 Ἀλεξούδης Α., *Σύντομος περιγραφή τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων*, Κέρκυρα 1868.
- ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ 1891-95 Ἀλεξούδης Α., «Δύο ἐπιγραφαί ἐξ Ἀχρίδος», *ΔΙΕΕ Δ'*, 1891-95, 573-574.
- ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ 1967 Ἀλιπράντης Θ. - Ἀλιπράντης Ν., *Πάρος, Ἀντίπαρος. Ὁ ναός τῆς Καταπολιανῆς. Τό σπήλαιον. Ἱστορικοί καί ἀρχαιολογικοί τόποι καί μνημεῖα*, Ἀθήνα 1967.
- ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ 1971α Ἀλιπράντης Θ., «Εἰκῶν Ἀγ. Ἰω. Χρυσοστόμου Σίφνου», *ΕΕΚΜ Θ'*, 1971, 44.
- ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ 1971β Ἀλιπράντης Θ., «Εἰκονογραφικαί παραλλαγαί Ἀκαθίστου Ὑμνου ἐπὶ μιᾶς μεταβυζαντινῆς εἰκόνας», *ΑΑΑ IV*, 1971, 378-383.
- ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ 1979 Ἀλιπράντης Θ., *Θησαυροί τῆς Σίφνου, Εἰκόνες τῶν ναῶν καί τῶν μονῶν*, Ἀθῆναι 1979.
- ΑΜΑΝΤΟΣ 1928 Ἀμαντος Κ., *Σιναϊτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα*, περ. *Ἑλληνικά* (Παράρτημα ἀρ. 1), Ἀθῆναι 1928.
- ΑΛΡΑΤΟΦΦ Μ. Βλ. Wulff 1925.
- ΑΜΑΝΤΟΣ 1931 Ἀμαντος Κ., «Ἡ μονή Μουνδῶν ἐν Χίῳ», *Ἐναίσιμα Παπαμιχαήλ Γρ.*, Ἀθῆναι 1931.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ 1986 Ἀνδριανάκης Μ., «Εἰκόνες ἀπό τό ναό τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Χανίων», *Χανιά 1986*. Ἐτήσια ἔκδοση Δήμου Χανίων, 65-76.
- ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ 1940 Ἀνδρόνικος Μ., «Κτητορική ἐπιγραφή τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Παλατίτσας», *Μακεδονικά Α'*, 1940, 190-194.
- ΑΝΤΩΝΑΚΑΤΟΥ 1976 Ἀντωνακάτου Ντ. - Μαῦρος Τ., *Ἑλληνικά μοναστήρια, Πελοπόννησος, Α'*, Ἀθήνα 1976.
- ΑΝΤΩΝΑΚΑΤΟΥ 1979 Ἀντωνακάτου Ντ. - Μαῦρος Τ., *Ἑλληνικά μοναστήρια, Πελοπόννησος, Β'*, Ἀθήνα 1979.
- ΑΝΩΓΕΙΑΝΑΚΗΣ 1976 Ἀνωγειανάκης Φ., *Ἑλληνικά λαϊκά μουσικά ὄργανα*, ἔκδ. Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1976.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1857 Ἀραβαντινός Π., *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Β', Ἀθήναι 1857.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1969 Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Εἰκῶν τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἐκ τῆς Σύμης», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Ε', 1966-1969, 207-226.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1973-74α Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ 29*, 1973-74, Χρονικά, 598-608.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1973-74β Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ 29*, 1973-74, Χρονικά, 609-614.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1975α Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ 30*, 1975, Χρονικά, 221-226.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1975β Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ 30*, 1975, Χρονικά, 243.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1975-76 Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Φορητές εἰκόνες τοῦ ζωγράφου Μάρκου Στριλίτζα Μπαθᾶ ἢ Μάρκου Βαθᾶ στήν Ἠπειρο», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Η', 1975-76, 109-142.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1976α Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Ἔργασίες τοῦ Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων», *ΑΑΑ ΙΧ*, 1976, 152-160.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1976β Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Κέντρο Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων», *ΑΔ 31*, 1976, Χρονικά, 14-20.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1977 Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., «Κέντρο Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων», *ΑΔ 32*, 1977, Χρονικά, 8-14.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1983 Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., *Ἡ μονή τῶν Φιλανθρωπῶν καί ἡ πρώτη φάση τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς*, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, ἀρ. 31, Ἀθήναι 1983.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1969 Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., λήμματα ἀρ. 115, 144, 156, 160, 163, 166, 168, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1986α Αcheimastou-Potamianou Μ., λήμματα ἀρ. 67, 70, 76, 99, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ 1987 Αcheimastou-Potamianou Μ., λήμματα ἀρ. 41, 62, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ 1956α Βαγιακᾶκος Δ., «Συμβολή εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ἱστορίαν τῆς Μάνης», *Θεολογία ΚΖ'*, 1956, 586.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ 1956β Βαγιακᾶκος Δ., «Μεσσήνιοι εἰς τήν Ζάκυνθον (1500-1821)», *Μεσσ.Γράμμ.*, Ἀναμνηστικόν τχ. 1956, 88-116.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ 1967 Βαγιακᾶκος Δ., «Ἡ Μηλέα τῆς Ἐξω Μάνης καί ἐπιγραφαί χριστιανικῶν χρόνων ἐξ αὐτῆς», *Μεσσ.Γράμμ.* 2, 1967, 158-176.

- VASILEV 1960 Vasilev A., *Ktitorski portreti*, Σόφια 1960.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑΣ 1882 Βάλληνδας Α., *Κυθνιακά*, Έρμούπολις 1882.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑΣ 1896 Βάλληνδας Α., *Ίστορία τής νήσου Κύθνου*, Άθήναι 1896.
- ΒΑΛΛΗΝΔΡΑΣ 1969 Βαλληνδράς Α., *Τουριστική έρευνα Νάξου*, έκδ. Έλληνικης Περιηγητικής Λέσχης, Άθήναι 1969.
- ΒΑΜΒΑΚΟΥ-ΚΑΜ-ΠΟΥΡΗ 1979 Βαμβάκου-Καμπούρη Μ. Χρ., «Ό ναός του Άγ. Άθανασίου Θεσσαλονίκης», *Έκκλησίες στην Ελλάδα*, 1, 33-45.
- ΒΑΟΣ 1964 Βάος Ζ., *Ναοί και ναύδρια τής Μήλου*, Άθήναι 1964.
- ΒΑΡΟΥΛΗ-ΤΥΡΕΛΛΗ 1984 Βαρούλη-Τυρέλλη Β., «Η εκκλησία του Άγίου Δημητρίου στό Μαυρίλο Φθιώτιδας», *ΥΠΠΕ 1984*, 101-118.
- ΒΑΣΙΛΑΚΗ-ΜΑΥΡΑΚΑΚΗ 1976 Βασιλάκη-Μαυρακάκη Μ., «Ό ζωγράφος Ξένος Διγενής και ή εκκλησία των Άγίων Πατέρων στά Άπάνω Φλώρια Σελίνου τής Κρήτης», *Δ' Κρητ. Συν.*, 550-570.
- VASSILAKES-ΜΑΥΡΑΚΑΚΕΣ 1980-81 Vassilakes-Mavrakakes M., «Saint Phanourios: Cult and Iconography», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Γ', 1980-81, 223-239.
- ΒΑΣΙΛΑΚΗ-ΜΑΥΡΑΚΑΚΗ 1981 Βασιλάκη-Μαυρακάκη Μ., «Ό ζωγράφος Άγγελος Άκοτάντος: τό έργο και ή διαθήκη του (1436)», *Θησαυρίσματα* 18, 1981, 290-298.
- ΒΑΣΙΛΑΚΗ 1985 Βασιλάκη Μ., «Εικόνα του Γεωργίου Κλόντζα στό Έθνικό Ίστορικό Μουσείο τής Άθήνας. Η Ναυμαχία τής Ναυπάκτου», *Αρχαιολογία* 15, Μάιος 1985, 100.
- VASILAKES 1986 Vasilakes M., λήμμα αρ. 65, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- VASSILAKES 1987 Vassilakes M., λήμμα αρ. 45, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ 1960-61 Βασιλειάδης Δ., «Συμβολή εις τούς τρουλλοκαμάρους ναούς τής Έλλάδος», *ΕΕΒΣ Α'*, 1960-61, 168-193.
- ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ 1962 Βασιλειάδης Δ., «Μεταβυζαντινά βασιλικά Κυκλάδων» (άνάτυπο), *ΕΕΚΜ* 2, 1962, 319-358.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1957 Βασιλείου Π., «Η άγιογραφική τέχνη και οί ζωγράφοι της στην Εύρυτανία», *Ζυγός* 25, Νοέμβριος 1957, 19-24.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1959 Βασιλείου Π., *Παναγία ή Δομιανίτισσα*, Άθήνα 1959.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1960 Βασιλείου Π., «Έπιγραφαί και σημειώσεις εκκλησιών τής Εύρυτανίας», *Στερ.Εστ. Α'*, 1960.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1962 Βασιλείου Π., *Η εκκλησία Άγία Τριάδα του Καρπενησιού*, Άθήνα 1962.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1968 Βασιλείου Π., *Ένθυμήσεις, έπιγραφές και ένα σιγίλλιο του μοναστηριού τής Τατάρνας Εύρυτανίας*, Άθήνα 1968.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1970 Βασιλείου Π., *Τό μοναστήρι τής Τατάρνας Εύρυτανίας*, Άθήνα 1970.
- ΒΑΦΕΙΔΗΣ 1900 Βαφείδης Φ., «Περί των έν τή έπαρχία Καστορίας ιερών μονών», *ΕΑ Κ'*, 1900, 316-320.
- ΒΕΗΣ 1904 Βέης Ν. Α., «Χριστιανικά έπιγραφαί Μεσσηνίας μετά σχετικων άρχαιολογημάτων», *ΔΙΕΕ ΣΤ'*, 1904, 373-396.
- ΒΕΗΣ 1905 Βέης Ν. Α., «Διορθώματα στα μεσαιωνικά δημοτικά κείμενα, Ιο στον Ίμπεριο και την Μαργαρώνα», *Νουμάς*, χρόνος Γ', αρ. 148, 15 του Μάη 1905, 6.
- ΒΕΗΣ 1906 Βέης Ν. Α., «Κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων τής έν Άροανεία μονής των Άγίων Θεοδώρων», *Έπ.Παρν. Θ'*, 1906, 43-80.
- ΒΕΗΣ 1909α Βέης Ν. Α., «Συμβολή εις την ίστορίαν των μονών των Μετεώρων», *Βυζαντίς Α'*, 1909, 191-332, 684.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΕΗΣ 1909β Βέης Ν. Α., «Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν Καλαμάτα», *Βυζαντίς Α'*, 1909, 503-504.
- ΒΕΗΣ 1909γ Βέης Ν. Α., «Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων καί τῆς πέριξ χώρας μετὰ σχετικῶν ἀρχαιολογημάτων», *Βυζαντίς Α'*, 1909, 557-626.
- ΒΕΗΣ 1911-12α Βέης Ν. Α., «Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», *Βυζαντίς Β'*, 1911-1912, 261-262.
- ΒΕΗΣ 1911-12β Βέης Ν. Α., «Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων καί τῆς πέριξ χώρας μετὰ σχετικῶν ἀρχαιολογημάτων», *Βυζαντίς Β'*, 1911-1912, 264-265.
- ΒΕΗΣ 1911-12γ Βέης Ν. Α., «Βυζαντινοὶ ζωγράφοι πρό τῆς ἀλώσεως. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς γραφικῆς», *Βυζαντίς Β'*, 1911-1912, 457-473, 618.
- ΒΕΕΣ 1915 Bées N. A., *Verzeichnis der griechischen Handschriften des peloponnesischen Klosters Mega Spilaeon*, 1, Ἀθῆναι 1915.
- ΒΕΕΣ 1923 Bées N. A., «Prosopographisches, Hagiographisches und Kunstgeschichtliches über den hl. Bessarion, den Metropolit von Larissa. Zur Kirchengeschichte Thessaliens im 15.-16. Jahrhundert», *BNJ IV*, 1923, 351-400.
- ΒΕΕΣ 1928 Bées N. A., «Weiteres über die islamischen Bauten Adrianopels», *Zeitschrift für Geschichte der Architektur*, Χαϊδελέβεργη, VIII, 1928.
- ΒΕΗΣ 1934 Βέης Ν. Α., «Ὁ Ἐλκόμενος Χριστὸς τῆς Μονεμβασίας μετὰ παρεκβάσεων περὶ τῆς αὐτόθι Παναγίας τῆς Χρυσαιτίσεως», *ΠΧΑΕ = BNJ X*, 1934, 199-262.
- ΒΕΗΣ 1947 Βέης Ν. Α., «Δ. Ζούκης ὁ ἐκ Καλαρρῦτων ζωγράφος καὶ μουσικὸς καὶ ἡ μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τῶν Μετεώρων», *Μετέωρα Α'*, 1947, 5-10.
- ΒΕΗΣ 1952 Βέης Ν. Α., «Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Ἀργυροκάστρου», *ΕΜΑ* 1952, 129-200.
- ΒΕΗΣ 1959 Βέης Ν. Α., «Τέσσαρες ἐκθέσεις περὶ τῶν εἰς τὰ Μετέωρα καὶ τὴν λοιπὴν Θεσσαλίαν ἀποστολῶν μου (1945)», *Θεσσ.Χρ.* 7-8, 1959, 18-39.
- ΒΕΛΕΝΗΣ 1974 Βελένης Γ., «Πρῶτες πληροφορίες γιὰ ἓνα ζωγράφο τοῦ 16ου αἰ. ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη», *ΕΕΠΣΠΘ* 2, 1974, 93-97.
- ΒΕΛΕΝΗΣ 1979 Βελένης Γ., «Ἡ ἐκκλησία τοῦ νεομάρτυρα Θεοδώρου στὸν Ξηροπόταμο Δράμας», *Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα*, 1, 11-19.
- ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1893 Βελοῦδος Ι., *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία*, Βενετία 1893.
- ΒΕΝΕΡΗΣ 1938 Βενέρης Τ., *Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων*, Ἀθῆναι 1938.
- ΒΕΝΕŠEVIĆ 1911 Benešević V., *Catalogus codicum mss graecorum, qui in monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur. I. Codices mss notabiliores bibliothecae monasterii Sinaitici eiusque metochii Cahirensis, ab archimandrito Porphyrio (Uspenski) descripti*, Πετρούπολη 1911.
- ΒΕΝΕŠEVIĆ 1925 Benešević V., *Monumenta Sinaitica*, Πετρούπολη 1925.
- ΒΕΡΣΑΚΗΣ 1914 Βερσάκης Φ., «Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Β. Ἠπείρου», *ΠΑΕ* 1914, 243-260.
- ΒΕΤΤΙΝΙ 1933 Bettini S., *La pittura di icone cretese-veneziana e i madonneri*, Πάντοβα 1933.
- ΒΕΤΤΙΝΙ 1934-35 Bettini S., «Il pittore Michele Damasceno e l'inizio del secondo periodo dell'arte cretese-veneziana», *ARIVS* 94, 1934-35, 331-380.
- ΒΕΤΤΙΝΙ 1936-37 Bettini S., «Padova e l'arte cristiana d'Oriente», *ARIVS* 96, 1936-37, parte sec., 236 κ.έ.
- ΒΕΤΤΙΝΙ 1937 Bettini S., «Il pittore Ambrogio Monaco», *BdA* 10, 1937.
- ΒΕΤΤΙΝΙ 1938 Bettini S., *La pittura bizantina*, Parte prima, Φλωρεντία 1938.

- BETTINI 1940 Bettini S., *Pitture cretesi-veneziane, slave e italiane del Museo Nazionale di Ravenna*, Ραβέννα 1940.
- BEZA 1935 Beza M., *Urme Romanesti in Rasaritul Ortodox*, Βουκουρέστι 1935.
- BIANCO FIORIN, TRIESTE Bianco Fiorin M., «L'opera di Emmanuele Tzane e una sua icona inedita a Trieste», Estratto da *Arte in Friuli, Arte a Trieste* 2, 43-46.
- BIANCO FIORIN, 1972 Bianco Fiorin M., «Una icona recentemente restaurata al Museo Civico di Trieste», *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste* 7, 1972, 63-70.
- BIANCO FIORIN, 1973-75 Bianco Fiorin M., «Un'inedita Madonna Hodigitria di Andrea Rico da Candia», *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste* 8, 1973-75, 5 κ.έ.
- BIANCO FIORIN 1978 Bianco Fiorin M., *Icone della Comunità Greco-Ortodossa di Trieste*, Τεργέστη 1978.
- BIANCO FIORIN 1982 Bianco Fiorin M., «Il patrimonio artistico», *Nuovo giorno*, 79-150.
- BIANCO FIORIN 1983 Bianco Fiorin M., «Nicola Zafari, cretese del Quattrocento, e una sua inedita «Madonna», *Arte Veneta XXXVII*, 1983, 164-169.
- ΒΙΤΑΛΗΣ 1965-66 Βιτάλης Φ., «Προφήτης Ἡλίας Ὑψηλός καί Ἰωάννης Θεολόγος Μουγκοῦ (Δύο ἀρχαῖα μοναστήρια τῆς Σίφνου)», *ΕΕΚΜ* 5, 1965-66, 125-138.
- ΒΙΤΑΛΗΣ 1973 Βιτάλης Φ., «Ἡ ἐν Σίφνῳ ἱερά μονή τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ἐπικεκλημένη «Παναγία τοῦ Βουνοῦ» (Ἱστορική συμβολή)», *Κιμωλιακά Γ'*, 1973, 184-267.
- ΒΛΑΧΟΣ 1903 Βλάχος Κ., *Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὀρους καί αἱ ἐν αὐτῇ μοναί καί οἱ μοναχοί πάλαι τε καί νῦν*, Βόλος 1903.
- ΒΟΓΙΑΤΖΑΚΗΣ 1931 βλ. Τωμαδάκης 1931.
- ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ 1980 Βογιατζῆς Φ., *Ἡ θεσσαλική ζωγραφική*, Ἀθήνα 1980.
- ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ 1907 Βογιατζίδης Ι., «Δύο ἀνέκδοτα πατριαρχικά σιγίλλια περί τῆς ἐν Μετεώροις μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καί συμπληρώματα εἰς τά περί Μετεώρων», *ΝΕ* 4, 1907, 195-205.
- ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ 1910 Βογιατζίδης Ι. Κ., «Μικρά ἀνέκδοτα ἐκ Μετεώρων», *ΔΙΕΕ* 7, 1910, 161-177.
- ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ 1918 Βογιατζίδης Ι., *Ἀμοργός*, Ἀθήναι 1918.
- ΒΟΓΔΑΝΟΒΙΤΣ 1978 βλ. *Chilandar*.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1966α Βοκοτόπουλος Π., «Τό σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς Προυσοῦ», *ΑΔ* 21, 1966, Χρονικά, 275-283.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1966β Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ* 21, 1966, Χρονικά, 295-315.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1967 Βοκοτόπουλος Π., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Αἰτωλοακαρνανίας, Ἠπείρου καί Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 22, 1967, Χρονικά, 325-336, 351-359, 371-376 (ἀντίστοιχα).
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1968 Βοκοτόπουλος Π., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Ἠπείρου καί Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 23, 1968, Χρονικά, 299-301, 323-324 (ἀντίστοιχα).
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1969α Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ* 24, 1969, Χρονικά, 255-257.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1969β Βοκοτόπουλος Π., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 24, 1969, Χρονικά, 280-290.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1970α Βοκοτόπουλος Π., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας», *ΑΔ* 25, 1970, Χρονικά, 299-302.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1970β Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ* 25, 1970, Χρονικά, 316-319.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1970γ Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά και νεώτερα μνημεία Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 25, 1970, Χρονικά, 334-346.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1972α Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά μνημεία Ἡπείρου», *ΑΔ* 27, 1972, Χρονικά, 440-474.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1972β Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά και νεώτερα μνημεία Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 27, 1972, Χρονικά, 495-497.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1976α Βοκοτόπουλος Π., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά και νεώτερα μνημεία Ἡπείρου», *ΑΔ* 31, 1976, Χρονικά, 210-217.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1976β Βοκοτόπουλος Π., «Μεσαιωνικά και νεώτερα μνημεία Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 31, 1976, Χρονικά, 233-235.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1979 Βοκοτόπουλος Π., «Ὁ ναός τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ στό Μονοδένδρι Ζαγορίου», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, 1, 111-120.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1981α Βοκοτόπουλος Π., «Τό λάβαρο τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνι στό Μουσείο Correr τῆς Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 18, 1981, 268-275.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1981β Βοκοτόπουλος Π., «Παρατηρήσεις σέ εἰκόνες τοῦ Ἐμμανουήλ Τζάνε», *Δ' Κρητ. Συν.*, 17-22.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1986β Βοκοτόπουλος Π., λήμματα ἀρ. 94, 101, 102, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1987 Βοκοτόπουλος Π. Λ., λήμμα ἀρ. 65, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1987α Βοκοτόπουλος Π. Λ., λήμμα ἀρ. 74, *East Christian Art 1987*.
- ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ 1973 Βολανάκης Η. Ἰω., *Πεντέλη - Μουσεῖον μονῆς*, Πεντέλη 1973.
- ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ 1978 Βολανάκης Η. Ἰω., «Μεσαιωνικά μνημεία Δωδεκανήσου», *ΑΔ* 33, 1978, Χρονικά, 407-417.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1983α Βοκοτόπουλος Π., «Icones de Michel Damaskinos à Corfou», *Byzantion* LIII, 1983, 35-51.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1983β Βοκοτόπουλος Π., «Ἡ χρονολογία τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ξένου Διγενῆ στά Ἀπάνω Φλώρια Σελίνου», *ΑΑΑ* XVI, 1983, 142-145.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1984 Βοκοτόπουλος Π., «Τρεῖς σταυρόσχημοι ναοί στήν περιοχή τῆς Βόνιτσας», *ΑΑΑ* XVII, 1984, 100-114.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1985 Βοκοτόπουλος Π., «Δύο μεγάλες Δεήσεις στήν Κέρκυρα», *Βυζαντινά*, τ. 13ος (Δώρημα στόν Ι. Παπαγιαννόπουλο), Θεσσαλονίκη 1985, 393-414.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ 1986α Βοκοτόπουλος Π., λήμματα ἀρ. 143, 159, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ 1984 Βολανάκης Η. Ἰω., «Χριστιανικά μνημεία τῆς Νισύρου», *Νισυριακά* 9, 1984, σ. 6-16.
- ΒΟΛΙΔΗΣ 1926 Βολίδης Θ., «Μία μεταβυζαντινή ἐπιγραφή», *ΕΕΒΣ* Γ', 1926, 335-336.
- ΒΟΣΧΚΟΒ 1963 Βοσχκόβ Α., «Bitovi elementi v stenopisite ot Arbanaskite carkvi (XVII-XVIII v.)», *Ižvestia na instituta za izobrazitelni izkustva pri BAN*, VI, 1963.
- ΒΟΣΧΚΟΒ 1969α Βοσχκόβ Α., *Die bulgarische Malerei: Von den Anfängen bis zum 19. Jahrhundert*, Recklinghausen 1969.
- ΒΟΣΧΚΟΒ 1969β Βοσχκόβ Α., «Les monuments d'art en Bulgarie», *Actes Ier CISE*, II, 1969, 783-794.
- ΒΟΣΧΚΟΒ 1974 Βοσχκόβ Α., *La peinture bulgare des origines au XIXe siècle*, Σόφια 1974.
- ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ 1956 Βρανούσης Λ., «Ἡ ἐν Ἡπείρῳ μονή Σωσίνου», *ΕΜΑ* ΣΤ', 1956, 113-191.
- ΒΡΑΤΟΥΛΕΣΚΟΥ 1939 Βρατούλεσκου Β., *Miniaturi si manuscrise*, Βουκουρέστι 1939.
- ΒΟΥΒΕΡΛ-ΓΕΡΣΤΙΝΓΕΡ 1938 Βούβερλ Ρ. - Γερστίγγερ Η., *Die byzantinischen Handschriften - Die Handschriften des X.-XVIII. Jhr.*, Λειψία 1938.

- BUCKLER 1933 Buckler W. H., «Frescoes at Galata, Cyprus», *JHS* 53, 1933, 105-110.
- BYRON-RICE 1930 Byron R. - Rice T., *The Birth of the Western Painting*, Λονδίνο 1930.
- ΓΑΒΑΛΑΣ 1885 Γαβαλάς Ζ., *Ἡ νῆσος Σίκινος*, Ἀθήναι 1885.
- ΓΑΒΡΙΗΛ 1959 Γαβριήλ Ἀρχιμανδρίτης, *Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὀρει μονή Ἀγ. Διονυσίου*, Ἀθήναι 1959.
- ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 1936 Γαλανόπουλος Ε. Μελέτιος, «Ὁ λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθένης Παρθένιος», *ΕΕΒΣ* 1Β', 1936, 251-263.
- ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 1939 Γαλανόπουλος Ε. Μελέτιος, *Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας*, Ἐν Ἀθήναις 1939.
- CASTELLAN 1808 Castellan A. L., *Lettres sur la Morée et les îles de Cerigo, Hydra et Zante*, Παρίσι 1808.
- CASTELLAN 1820 Castellan A. L., *Lettres sur la Morée, l'Helléspont et Constantinople*, Παρίσι 1820.
- CATTAPAN 1968 Cattapan M., «Nuovi documenti riguardanti pittori cretesi dal 1300 al 1500», *Β' Κρητ. Συν.*, 29-46.
- CATTAPAN 1972 Cattapan M., «Nuovi elenchi e documenti dei pittori in Creta dal 1300 al 1500», *Θησαυρίσματα* 9, 1972, 202-235.
- CATTAPAN 1973 Cattapan M., «I pittori Andrea e Nicola Rizo da Candia», *Θησαυρίσματα* 10, 1973, 238-282.
- CATTAPAN 1977 Cattapan M., «I pittori Pavia, Rizo, Zafuri da Candia e Papadopulo dalla Canea», *Θησαυρίσματα* 14, 1977, 199-239.
- CECCHETTI 1887 Cecchetti V., «Nomi di pittori e lapicidi antichi, al ca. luglio 1363», *Archivio Veneto*, s. II, XXXIII, 1887, 8 κ.έ.
- ΓΕΔΕΩΝ 1885 Γεδεών Μ., *Ὁ Ἄθως. Ἀναμνήσεις, ἔγγραφα, σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολις 1885.
- ΓΕΔΕΩΝ 1895 Γεδεών Μ., *Προϊκόννησος· ἐκκλησιαστικὴ παροικία, ναοὶ καὶ μοναί, μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι*, Κωνσταντινούπολις 1895.
- ΓΕΔΕΩΝ 1911 Γεδεών Μ., «Ἀναγραφή παλαιότερων ἱερῶν εἰκόνων, ἀμφίων καὶ σκευῶν ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως», *ΕΑ* 31, 1911, 92-143.
- ΓΕΔΕΩΝ 1913α Γεδεών Μ., *Θρακικαὶ ἱστορίαι. Α', Νεόφυτος Ἀδριανουπόλεως, 1644-1688. Β', Γράμματα ἐκ τῆς Ἀδριανουπόλεως (1629-1729). Γ', Μνήμη Γανοχώρων*, Κωνσταντινούπολις 1913.
- ΓΕΔΕΩΝ 1913β Γεδεών Μ., «Καισαρείας ἐκκλησίαι», *ΕΑ* 34, 1913, 401, 461.
- ΓΕΔΕΩΝ 1936-38 Γεδεών Μ., *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 1500-1912*, Ἀθήναι 1936-1938.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ 1898 Γεωργιάδης Γ., *Ὁ ἐν Γαλατᾷ ἱερός ναὸς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τῶν Χίων*, Κωνσταντινούπολις 1898.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ 1975 Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*. Ἐκδοσις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, Ἀθήναι 1975.
- ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ 1975 Γεωργοπούλου-Βέρρα Μ., «Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Κυκλάδων», *ΑΔ* 1975, 30, Χρονικά, 333-336.
- CHILANDAR Bogdanović D. - Djurić V. - Medaković D., *Chilandar*, Βελιγράδι 1978.
- CHITTENDEN-SELTMAN 1947 Chittenden J. - Seltman Ch., *Greek Art. A Commemorative Catalogue of an Exhibition held in 1946 at the Royal Academy Burlington House London*, Λονδίνο 1947.
- ΓΙΑΛΟΥΡΑΚΗΣ 1950 Γιαλουράκης Μ., «Κρητικὲς ἀγιογραφίαι σὲ ἀλεξανδρινὸ μοναστήρι», *Κρ.Εστ.* Β', 1950, τχ. 17, 11-12.
- ΓΙΑΜΑΛΙΔΗΣ 1913 Γιαμαλίδης Χ. Α., «Ἀρχαῖαι ἐκκλησίαι Ἐπιδαύρου καὶ τῶν πέριξ χωρίων», *Ἀθηνᾶ* 25, 1913, 405-429.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ-ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ 1959 Γιαννακόπουλος Θ. Δ. - Παρασκευόπουλος Χ. Ι., «Άγιογραφία και άγιογράφοι» (άνάτυπο από τή *Μεγάλη Πελοποννησιακή Έγκυκλοπαίδεια*), Άθήνα 1959.
- ΓΙΑΝΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ 1970 Γιανναρόπουλος Ι., «Η παρά τήν Ζάχολην Κορινθίας μονή του Προφήτου Ήλιου», *Πελοποννησιακά* 7, 1970, 69-124.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1891-95 Γιαννόπουλος Ν., «Ίστορία και έγγραφα τής μονής Ξενιάς», *ΔΙΕΕ* 4, 1891-1895, 653-692.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1899 Γιαννόπουλος Ν. Ι., «Χριστιανικά έπιγραφάι Θεσσαλίας», *BCH* 23, 1899, 396-416.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1901 Γιαννόπουλος Ν. Ι., «Θεσσαλικά Άνάλεκτα», *Παρνασσός* 1901, 177-193.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1902 Γιαννόπουλος Ν., «Έκθεσις άρχαιολογικής έκδρομής ανά τον δήμον Σκοτούσης», *Άρμονία* 1902, 427-434.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1926α Γιαννόπουλος Ν., *Τά Μετέωρα έν Θεσσαλία*, Βόλος 1926.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1926β Γιαννόπουλος Ν., «Έπιγραφή μονής έν Τσαγγαράδα», *ΔΙΕΕ* 9, 1926, 579.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1930 Γιαννόπουλος Ν., «Τό χωρίον Βοεβόδα (νύν Βασιλική) ιδιοκτησία τής Κυράς Βασιλικής του Άλη-Πασά και άνάγλυφον επί μαρμάρου αύτης», *Ηπ.Χρ. Έ΄*, 1930, 9-18.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1935 Γιαννόπουλος Ν., «Η επί του Πηλίου μονή του Άγ. Δημητρίου», *ΕΕΒΣ* 1Α΄, 1935, 385-409.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ 1936 Γιαννόπουλος Ν., «Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας», *Θεολογία* 14, 1936, 137-152.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ 1909 Γκητᾱκος Χ., *Χριστιανικά άρχαιότητες τής κωμοπόλεως Κορωπί*, Άθήναι 1909.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ 1952 Γκητᾱκος Μ., *Η έν Σαλαμίני ιερά μονή τής Φανερωμένης*, Άθήναι 1952.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ 1954α Γκητᾱκος Μ., *Η διά τής άγιογραφίας παράστασις και έρμηνεία του συμβόλου τής Πίστεως*, Άθήναι 1954.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ 1954β Γκητᾱκος Μ., *Η διά τής άγιογραφίας παράστασις και έρμηνεία τής Κυριακής Προσευχής*, Άθήναι 1954.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ 1954γ Γκητᾱκος Μ., *Ο έν Νέα Έπιδαύρω ιερός ναός του Άγίου Μιχαήλ των Συννάδων*, Άθήναι 1954.
- ΓΚΗΤΑΚΟΣ 1956 Γκητᾱκος Μ., *Η έν Άμαρουσίω μονόκλιτος καμαροσκέπαστος βασιλική του Άγίου Ίωάννου (Πέλικα)*, Άθήναι 1956.
- ΓΚΙΑΟΥΡΗ 1975 Γκιαούρη Α., «Έπιμελητεία Βυζαντινών Άρχαιοτήτων Μιστρᾱ», *ΑΔ* 30, 1975, Χρονικά, 124-127.
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1938 Γούναρης Α., *Η Κύθνος. Γεωγραφία, ίστορία, ήθη και έθιμα*, Άθήναι 1938.
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1980 Γούναρης Γ. Γ., *Οί τοιχογραφίες των Άγίων Άποστόλων και τής Παναγίας Ρασιώτισσας στην Καστοριά*, Θεσσαλονίκη 1980.
- ΓΟΥΝΑΡΗΣ 1981 Γούναρης Γ., «Οί τοιχογραφίες του Άγ. Ίω. Θεολόγου τής Μαυριώτισσας στην Καστοριά» (άνάτυπο), *Μακεδονικά ΚΑ΄*, 1981.
- ΓΟΥΡΓΟΥΡΗ 1982 Γουργούρη Ν. Ε., *Τό Γαλαξειδι στον καιρό των караβιών*, Α΄, Άθήνα 1982.
- GRATZIOU 1982 Gratziou O., *Die dekorierten Handsschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596-1624), Untersuchungen zur griechischen Buchmalerei um 1600*, Άθήνα 1982.

- ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ 1984 Γκράτζιου Ο., λήμματα 28, 33, 34, 35, 36, 37, *Έκθεση 1984*.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1947 Γριτσόπουλος Τ., *Η παρά τήν Δημητσάναν μονή Παναγίας τῆς Αἰμυαλοῦς*, Ἀθήναι 1947.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1948 Γριτσόπουλος Τ., «Πέτρος καί Μιχαήλ οἱ Πεδιῶται. Δύο Κρήτες τοιχογράφοι ἐν Πελοποννήσῳ κατά τάς ἀρχάς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος», *Κρητ.Χρ.* Γ', 1948, 436-453.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1949 Γριτσόπουλος Τ., «Ἡ παρά τό Βαλτεσινίκον ἱστορική μονή τῆς Θεοτόκου», *Γορτ.Ημ.* 4, 1949, 32-40.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1950 Γριτσόπουλος Τ., «Ἡ παρά τό Βαλτεσινίκον μονή τοῦ Ἁγίου Νικολάου», *Γορτ.Ημ.* 5, 1950, 23-29.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1954 Γριτσόπουλος Τ., «Ναοί τῆς Δημητσάνης», *ΑΕΚΔ* 7, 1954.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1957 Γριτσόπουλος Τ., «Μονῆς Φιλοσόφου τά δύο καθολικά», *Πελοποννησιακά Β'*, 1957, 180-218.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1960 Γριτσόπουλος Τ., *Μονή Φιλοσόφου*, Ἀθήναι 1960.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1962 Γριτσόπουλος Τ., «Χειρόγραφα τῆς μονῆς Βουλκάνου», *Πελοποννησιακά Ε'*, 1962, 294-305.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1968 Γριτσόπουλος Τ., «Ἡ μονή τῆς Λουκοῦς», *Πελοποννησιακά ΣΤ'*, 1968, 129-190.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1969-70α Γριτσόπουλος Τ., «Δύο λακωνικά χριστιανικά μνημεῖα μέ ἔργα τοῦ Γεωργίου Μόσχου (μονή Ἁγίων Τεσσαράκοντα καί Ἅγιος Νικόλαος Χρύσαφας)», *Πελοποννησιακά Ζ'*, 1969-70, 1-28.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1969-70β Γριτσόπουλος Τ., «Μονή Ἁγίου Νικολάου Καρυᾶς Κυνουρίας», *Μνημοσύνη Β'*, 1969-70, 313 κ.έ.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1970 Γριτσόπουλος Τ., «Πατρίς καί μονή μετανοίας Δοσιθέου Ἱεροσολύμων», *Θεολογία* 41, 1970, τχ. 1, 137-151, τχ. 2, 283-320.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972α Γριτσόπουλος Τ., «Ἡ μονή Κούμπαρη Λακωνίας», *Λακ.Σπ.* 1, 1972, 174-198.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972β Γριτσόπουλος Τ., «Ἡ ὑπό τῶν Μόσχων ἀγιογράφησις τῆς παλαιᾶς μονῆς Βουλκάνου Μεσσηνίας», *BNJ* 21, 1972, 10 κ.έ.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972γ Γριτσόπουλος Τ., «Ἡ ὑπό τῶν Μόσχων διακόσμησις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Αἰμυαλοῦς», *Γορτυνιακά* 1, 1972, 256 κ.έ.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1973 Γριτσόπουλος Τ., *Οἱ Ναυπλιεῖς ζωγράφοι Μόσχοι καί ἡ διακόσμησις τῆς μονῆς Βουλκάνου*, Ἀθήναι 1973.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1975 Γριτσόπουλος Τ., «Χριστιανικά μνημεῖα τῆς περιοχῆς Σοφικοῦ», *Πελοποννησιακά ΙΑ'*, 1975, Παράρτημα, 161-171.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1980-81 Γριτσόπουλος Τ., «Τρεῖς ἐπιγραφαί ἐξ Ἁγίας Λαύρας», *Πελοποννησιακά ΙΔ'*, 1980-81, 307-312.
- D'AGINCOURT 1823 D'Agincourt J., *Histoire de l'art par les monuments*, Παρίσι 1823.
- ΔΑΚΑΡΗΣ 1959 Δάκαρης Σ., *Ὁδηγός Νήσου Ἰωαννίνων, ἱστορία, μνημεῖα, μουσεῖα*, Ἀθήναι 1959.
- ΔΑΠΟΝΤΕ 1872 Δαπόντε Κ., «Χρονογράφος (1648-1704) καί ἱστορικός κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων (1700-1784)», *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Γ', Βενετία 1872, 3-70, 73-200.
- DAUX 1960 Daux G., «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1959» (ἀνάτυπο), *BCH* 84, 1960.
- DAVIDOV 1983 Davidov D., «Ikonen der Zographen aus Moskopolje in Sepski Kovin (Raczkeve) in Ungarn», *BS* 24, 1983, 355-364.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΔΕ-ΒΙΑΖΗΣ 1902 Δε-Βιάζης Σπ., «Ἡ ζωγραφικὴ ἐν Ἑλλάδι» (ἀνάτυπο), περιοδ. *Πινακοθήκη*, ἔτος Β΄, 1902, ἀνατύπωση: Ζάκυνθος 1968.
- ΔΕ-ΒΙΑΖΗΣ 1914 Δε-Βιάζης Σπ., *Νέον Φῶς*, Ζάκυνθος 1914.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1929 Δεληγιάννης Γ., «Ἡ ἱερά μονὴ Ἐλώνης», *ΔΙΕΕ*, νέα σειρά, τ. Α΄, τχ. Δ΄, 1929, 86-127.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1986 Δεληγιάννης Δ., «Σημειώσεις γιὰ τὴν παρουσία Ἑλλήνων ζωγράφων στὴ Ρουμανία (14ος-18ος αἰ.)», περιοδ. *Σύναξη*, Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1986, τχ. 19, 55-59.
- Δ'ΕΛΙΑ 1964 D'Elia M., *Mostra dell'arte in Puglia del tardo antico al rococco*, Κατάλογος, Βαρί 1964.
- ΔΕΛΙΑΛΗΣ 1957α Δελιαλῆς Ν., *Κατάλογος σκευοφυλακείου ἐκκλησίας Ἁγίας Κυριακῆς Σερβίων καὶ ἐπιγραφαὶ ἱερᾶς μονῆς Ζιδανίου (Στάνου) μετὰ δύο εἰκόνων*, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΔΕΛΙΑΛΗΣ 1957β Δελιαλῆς Ν., «Ἡ διαθήκη τοῦ ὀσίου Νικάνορος τοῦ Θεσσαλονικέως», *Μακεδονικά Δ΄*, 1957, 416-425.
- ΔΕΛΙΑΛΗΣ 1958 Δελιαλῆς Ν., «Πανομοίωτος κτητορικὴ ἐπιγραφή ἐκκλησίας Παλιαλώνων, ἔτους ρρνε' (7155) = 1747 ἀπὸ Γεννήσεως Χριστοῦ», *Οἰκοδομή 1*, 1958.
- ΔΕΝΑΞΑΣ 1920 Δεναξᾶς Δ., *Περιγραφή τῆς ἐν τῇ κοινότητι τῆς Θήρας ἱερᾶς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Προφήτου Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου*, Ἀθῆναι 1920.
- ΔΕΝΑΞΑΣ 1927 Δεναξᾶς Δ., *Ἐκκλησιαστικὸς ὁδηγὸς τῶν ἐν Θήρᾳ καὶ Θηρασίᾳ ἱερῶν ναῶν τῶν πρώτων χρόνων μετὰ Χριστὸν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, περὶ συστάσεως τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ Ἐνετοκρατίας κ.λ.π.*, Ἐν Ἀθῆναις 1927.
- ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ βλ. Κουμουλίδης-Δεριζιώτης 1985.
- ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ 1971 Δετοράκης Θ., «Μιχαὴλ τοῦ Ἀγαπητοῦ, εἰς τοὺς ἁγίους Δέκα μεγαλομάρτυρας τῆς Κρήτης μαρτύριον», *Κρ.Χρ. ΚΙ'*, 1971, 58-85.
- ΔΗΜΑΡΑΣ 1938 Δημαρᾶς Κ. Θ., «Θεοφάνους τοῦ ἐξ Ἀγράφων, βίος Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ», *Ἑλληνικά Ι'*, 1938, 213-272.
- ΔΗΜΑΡΑΣ 1968 Δημαρᾶς Κ. Θ., «Ἁ ζωγράφος Κύριλλος Φωτεινὸς ὁ Χῖος, συνεργάτης τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Διονυσίου», *Χαριστήριον Ὁρλάνδου, Δ΄*, 295-302.
- ΔΗΑΜΟ 1974 Dhamo D., *La peinture murale du Moyen Age en Albanie*, Τίρανα 1974 (γαλλ. καὶ ἀλβ.).
- ΔΗΑΜΟ 1984 Dhamo D., *Peintres albanais aux XVI-XVIII siècles en Albanie et dans d'autres régions balkaniques* (ἀνάτυπο), σ. 1-14, Τίρανα 1984.
- ΔΗΑΜΟ 1985 Dhamo D., *L'arte albanese nei secoli*, Museo Nazionale Preistorico Ethnografico «Luigi Pigorini», Piazzale Marconi n. 14, Ρώμη, Φεβρ.-Ἀπρ. 1985.
- ΔΙΔΡΟΝ 1845 Didron M., *Manuel d'iconographie chrétienne, grecque et latine*, Παρίσι 1845.
- ΔΙΕΗΛ 1910 Diehl Ch., *Manuel d'art byzantin*, Παρίσι 1910.
- ΔΙΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ 1933 Διοβουνιώτης Κ., «Ἀναστασίου Γορδίου, Ἀπαρίθμησις ἀπασῶν τῶν ἐν τῇ πόλει τῆς Ζακύνθου ἐκκλησιῶν μετ' ἐπιγραμμάτων διστίχων ἱαμβικῶν ἐν ἔτει 1689», *ΠΑΑ* 1933, 45-54.
- ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΤΡΙΚΚΗΣ 1962 Διονύσιος, Μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Μοναστήρι Βυτουμᾶ, μιά ἐστία πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα 1962.
- ΔΙΟΥΡΙΚ 1954-55 Djurić V., «Franco Matijin, peintre ragusain du XVI s.», *Starinar* 5, 1954-1955, 139-154.
- ΔΙΟΥΡΙΚ 1961 Djurić V., *Icônes de Yougoslavie*, Βελιγράδι 1961.
- ΔΙΟΥΡΙΚ 1963 Djurić V., *L'école de peinture de Dubrovnik* (σερβ.), Βελιγράδι 1963.
- ΔΙΟΥΡΙΚ 1978 βλ. *Chilandar*.

- DMITRIEVSKIJ 1917 Dmitrievskij A., *Opisanie Liturgičeskich rukopisej, chranjaščichsja v bibliotekach pravoslavna-go Vostoka*, III, Τυπικά, Πετρούπολη 1917.
- ΔΟΝΤΑΣ 1965 Δοντάς Γ. Σ., «Έργασιαί συντηρήσεως καί ἀναστηλώσεως μνημείων Κερκύρας», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 400.
- ΔΟΥΚΑΣ 1922 Δούκας Π. Χ., *Ίστορία τῆς Σπάρτης*, Νέα Ὑόρκη 1922.
- ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗΣ 1958 Δουλγεράκης Ε., «Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Βροντισίου», *Κρητ.Χρ.* 1Β', 1958, 117-170.
- DRAGHICEANU 1933 Draghiceanu V., *BCMI* 1933, τχ. 76, 67.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1948 Δρανδάκης Ν., «Ἀποδεικτικά παρακαταθήκης ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων τοῦ 1841», *Κρητ.Χρ.* Β', 1948, 203-212.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1957 Δρανδάκης Ν., «Ὁ εἰς Ἄρτόν Ρεθύμνης ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου», *Κρητ.Χρ.* 1Α', 1957, 65-161.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1962 Δρανδάκης Ν., *Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλιῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων του σωζομένων κυρίως ἐν Βενετία*, Ἀθῆναι 1962.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1963α Δρανδάκης Ν., «Εἰκόνες κρητικῆς τέχνης εἰς Ἀντίπαρον», *Κρ.Πρωτ.* 3, 1963, 66-72.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1963β Δρανδάκης Ν., «Μεσαιωνικά Κυκλάδων: Ἄνδρος, Πάρος, Ἀντίπαρος, Χίος», *ΑΔ* 18, 1963, Χρονικά, 302-308.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1964α Δρανδάκης Ν., «Μεσαιωνικά Κυκλάδων», *ΑΔ* 19, 1964, Χρονικά, 420-435.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1964β Δρανδάκης Ν., *Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης*, Ἀθῆναι 1964.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1965α Δρανδάκης Ν., «Μεσαιωνικά Κυκλάδων», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 534-535 καὶ 536-548.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1965β Δρανδάκης Ν., «Τζώρτζης Λαμπάρδος», *Κρ.Πρωτ.* 1965, 71-77.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1967 Δρανδάκης Ν., «Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Λακωνικῆς», *ΑΕ* 1967, 137-177.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1969 Δρανδάκης Ν., *Εἰκονογραφία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, Ἰωάννινα 1969.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1974 Δρανδάκης Ν., «Συμπληρωματικά εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Τζάνε. Δύο ἄγνωστοι εἰκόνες του», *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 36-72.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1976 Δρανδάκης Ν., «Ἐρευναι εἰς τὴν Μεσσηνιακὴν Μάνην», *ΠΑΕ* 1979, 213-252.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1982 Δρανδάκης Ν., Γκιολές Ν., Δωρῆ Ε., Καλοπίση Σ., Κέπετζη Β., Κωνσταντινίδη Χ., Κωνσταντουδάκη Μ., Παναγιωτίδη Μ., «Ἐρευνα στὴν Ἐπίδαυρο Λιμηρᾶ», *ΠΑΕ* 1982, 349-466.
- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ 1983 Δρανδάκης Ν., «Ὄνόματα ἁγιογράφων σὲ ναοὺς τῆς Μάνης» (ἀνάτυπο), *Λακ.Σπ.* 7, 1983, 126-138.
- DUCHESNE-BAYET 1876 Duchesne, abbé et Bayet Ch., *Mémoire sur une mission au Mont Athos, suivi d'un mémoire sur un ambon conservé à Salonique. La représentation des Mages en Orient et en Occident durant les premiers siècles par M. Bayet*, Παρίσι 1876.
- DUMUTRESCU 1972 Dumutrescu C. L., «Ὁ reconsiderare a picturi Bisericii din Stanesti-Vilcea», *Pagini de veche arte Romaneasca* II, Βουκουρέστι 1972.
- ELLER-WOLF 1967 Eller K. - Wolf D., *Mosaiken, Fresken, Miniaturen*, Μόναχο 1967.
- EMBIRIKOS 1967 Embirikos A., *L'école crétoise, dernière phase de la peinture byzantine*. Coll. de l'Institut d'Études Byzantines et Néo-Helléniques de l'Université de Paris, Παρίσι 1967.
- EMMERIC 1863 Emmeric D., *Histoire de la peinture au Moyen-Age*, Παρίσι 1863.
- ΕΤΖΕΟΓΛΟΥ 1972 Ἐτζεόγλου Ρ., «Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικά μνημεῖα Πελοποννήσου», *ΑΔ* 27, 1972, Χρονικά, 301-306.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1955 Εὐαγγελίδης Δ., «Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Κυριακῆς τοῦ Γαρδικίου (Παραμυ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- θαῖς)», *Σούλης* 1955, 129-136.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1959 Εὐαγγελίδης Δ., «Ὁ ζωγράφος Φράγκος Κατελάνος ἐν Ἡπείρῳ», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Α', 1959, 40-54.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΜΕΕ Εὐαγγελίδης Δ., «Βυζαντινὴ τέχνη», ἄρθρο στὴ ΜΕΕ, τ. Ζ'.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΜΕΕ, Εὐαγγελίδης Δ., ΜΕΕ, συμπλήρωμα, τ. Α', 50 (λ. Ἔγγελος).
 συμπλ.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1909 Εὐαγγελίδης Τ. Ε., *Ἡ νῆσος Σέριφος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησιδες. Μελέτη τοπογραφικὴ - ἱστορικὴ*. Ἐν Ἐρμούπολει 1909.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1912 Εὐαγγελίδης Τ. Ε., *Ἡ Μύκονος, ἥτοι ἱστορία τῆς νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἐν Ἀθήναις 1912.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1913 Εὐαγγελίδης Τ., *Ἡ νῆσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησιδες*, Ἀθήναι 1913.
- ΕΥΔΟΚΙΜΟΣ 1926 Εὐδόκιμος Ξηροποταμνός, *Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὀρει μονὴ Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη 1926, 134.
- ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Εὐστρατιάδης Σ., *Ἀγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἔκδ. τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, χ.χρ.
 Ἀγιολόγιον
- ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1935 Εὐστρατιάδης Σ., «Ἐπιστολαὶ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ», *Ἑλληνικά Η'*, 1935, 83-98, 123-148, 221-252, 271-288.
- ΦΙΛΙΠΟΒΙČ 1967 βλ. Radojčić 1967.
- ΦΙΟΡΙΝ βλ. Bianco Fiorin.
- ΦΙΛΟΝ 1919 Filon B., *Die albulgarische Kunst*, Βέρνη 1919.
- ΦΛΕΙΣΧΕΡ 1982 Fleischer Y., «The Role of Icon Painting in Theological Controversies, Michael Damaskinos 'Trinity Consept'», *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress*, Akten II/6, Βιέννη 1982, *JÖB* 32/6, 291-296.
- ΦΟΡΤΙΝΓΧΑΜ 1894 Forthingham A. L., «Archaeological News», *AJA* IX, 1894.
- ΦΡΑΝΤΖ 1935 Frantz Al., «Late Byzantine Paintings in the Agora», *Hesperia* IV, 1935, 3, 442-469.
- ΦΡΕΝΤΣ 1948 French T. W., «Losses and Survivals in the Dodecanese», *BSA* XLIII, 1948, 193-200.
- ΦΡΙΓΕΡΙΟ-ΖΕΝΙΟΥ 1985 Frigerio-Zeniou S., *Les icônes du Musée d'Art et d'Histoire*, Γενεύη 1985.
- ΓΑΜΙΛΛΣΧΕΓ-ΓΑΡΛΦΙΝΓΕΡ 1978 Gamillscheg E. - Harlfinger D., «Specimen eines Repertorium der griechischen Kopisten», *JÖB* 27, 1978, 293-322.
- ΓΑΜΟΥΛΙΝ 1965α Gamulin G., «Italokrećanin usred baroka», ἔφημ. *Telegram*, Ζάγκρεμπ 1965, ἄρ. 285.
- ΓΑΜΟΥΛΙΝ 1965β Gamulin G., «Bizmano Kod 'Bijelih Fratara'», ἔφημ. *Telegram*, Ζάγκρεμπ 1965, ἄρ. 292.
- ΓΑΜΟΥΛΙΝ 1966 Gamulin G., *Peintres italo-crétois en Dalmatie*, Σπλίτ 1966.
- ΓΑΡΔΤΧΑΟΥΣΕΝ-ΒΟΓΕΛ 1909 Gardthausen V. - Vogel M., *Die griechische Schreiber des Mittelalters und der Renaissance* (Zentralblatt für Bibliothekswesen, Beiheft 33), Λειψία 1909.
- ΓΕΡΧΑΡΔ 1957 Gerhard H. P., *Welt der Ikonen*, Recklinghausen 1957.
- ΓΕΡΟΛΑ 1905-32 Gerola G., *Monumenti veneti nell'isola di Creta*, I-IV, Βενετία 1905-1932.
- ΓΕΡΟΛΑ 1916 Gerola G., «Serfino (Seriphos)», *ASAtene* 1916.
- ΓΕΡΟΛΑ 1921-22 Gerola G., «Zea (Keos)», *ASAtene* 1921-1922.
- ΓΕΡΟΛΑ 1923-24 Gerola G., «Fermentia», *ASAtene* 1923-24.
- ΓΕΡΟΛΑ-ΛΑΣΣΙΘΙΩ-ΤΑΚΗΣ 1961 Gerola G. - Λασσιθιωτάκης Κ., *Τοπογραφικός κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειον 1961.

- GERSTINGER H. βλ. Buberl - Gerstinger 1938.
- GOUMA-PETERSON 1971 Gouma-Peterson Th., «The Survival of Byzantinism in 18th Century. Greek Painting», *Allen Memorial Art Museum Bulletin*, XXIX, 1971, άρ. 1, 11-59.
- GOODISSON 1822 Goodisson W., *Historical and Topographical Essay upon the Islands of Corfu, Leucadæa, Cephalonia, Ithaca and Zante*, Λονδίνο 1822.
- GRABAR 1930 Grabar A., «Les croisades de l'Europe orientale dans l'art», *Mélanges Charles Diehl*, II, Παρίσι 1930.
- GRIGORAS 1966 Grigoras N., *Le monastère de Cetatuja*, Βουκουρέστι 1966.
- GUNNIS 1937 Gunnis R., *Historic Cyprus*, Λονδίνο 1937.
- ΖΗΣΙΟΥ 1892 Ζησίου Κ., *Σύμμικτα*, Ἀθήναι 1892.
- ΖΗΣΙΟΥ 1900 Ζησίου Κ., «Κεφαλληνίας χριστιανικά ἀρχαιότητες», *Ἀρμονία Α'*, 1900, 222-247.
- ΖΗΣΙΟΥ 1909 Ζησίου Κ., «Ἐπιγραφαί χριστιανικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος, Α'. Λακεδαίμονος», *Βυζαντις Α'*, 1909, 114-145 καί 422-460.
- ΖΗΣΙΟΥ 1913 Ζησίου Κ., «Χριστιανικά μνημεῖα Μακεδονίας», *ΠΑΕ* 1913, 119-251.
- ΖΙΑΣ 1971 Ζίας Ν., Βυζαντινά καί νεώτερα μνημεῖα Νήσων Αἰγαίου, *ΑΔ* 26, 1971, Χρονικά, 482-484.
- ΖΙΑΣ 1972 Ζίας Ν., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Νήσων Αἰγαίου», *ΑΔ* 27, 1972, Χρονικά, 613-616.
- ΖΙΑΣ 1973-74 Ζίας Ν., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Ἴονίων Νήσων», *ΑΔ* 29, 1973-74, Χρονικά, 646-652.
- ΖΙΑΣ-ΚΑΚΟΥΡΗΣ 1975 Ζίας Ν. - Κακούρης Ι., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Πελοποννήσου», *ΑΔ* 30, 1975, Χρονικά, 121-123.
- ΖΟΛΩΤΑΣ 1908 Ζολώτας Γ., «Ἐπιγραφαί Χίου ἀνέκδοτου», *Ἀθηνᾶ* 20, 1908, 113-354.
- ΖΩΗΣ 1896 Ζώης Λ., «Αἱ ἐν Ζακύνθῳ μοναί», *ΕΦΣΚ ΚΔ'-ΚΣΤ'*, 1896, παράρτημα, 140-171.
- ΖΩΗΣ 1909 Ζώης Λ., «Κρητες κληρικοί ἐν Ζακύνθῳ», *Κρητ.Στ.* 1909, 94-96.
- ΖΩΗΣ 1911 Ζώης Λ., «Κρητες καλλιτέχναι ἐν Ζακύνθῳ», *Κρητ.Στ.* 1911, 70-71.
- ΖΩΗΣ 1923 Ζώης Λ., «Ἡ γραφικὴ ἐν Ἐπτανήσῳ», *Παντογνώστης Β'*, 1923.
- ΖΩΗΣ 1933 Ζώης Λ., *Ἡ καλλιτεχνικὴ Ζάκυνθος καί τό Μουσεῖο τῆς Ζάκυνθος* 1933.
- ΖΩΗΣ 1940 Ζώης Λ., «Ναοὶ Κρητῶν ἐν Ζακύνθῳ», *ΕΕΚρΣ Γ'*, 1940, 179-186.
- ΖΩΗΣ 1954 Ζώης Λ., «Κρητικαὶ σελίδες», *Κρ.Χρ.* Η', 1954, 72-75.
- ΖΩΗΣ 1955 Ζώης Λ., «Κρητικαὶ σελίδες», *Κρ.Χρ.* Θ', 1955, 72-74.
- ΖΩΗΣ 1963 Ζώης Λ. Χ., *Λεξικόν Ἱστορικόν καί Λαογραφικόν Ζακύνθου*, Α', Ἀθήναι 1963.
- HAGEDORN 1977 Hagedorn G., «Postbyzantinische Ikonen in Campo Santo Teutonico», *Hundertjahre Deutsches Priesterkolleg beim Campo Santo Teutonico, 1866-1976, Römische Quartalschrift*, 35. Supplementheft, Ρώμη-Freiburg-Βιέννη 1977, 209-246.
- HARLFINGER 1978 βλ. Gamillscheg-Harlfinger 1978.
- HEUZEY 1860 Heuzey L., *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*, Παρίσι 1860.
- HUNGER 1972 Hunger H., «Markos Bathas, ein griechischer Maler des Cinquecento in Venedig», *JÖB* 21, 1972, 131-137.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ 1956 Θεοδώρου Σ., «Ἐπιγραφαί καί ἐνθυμήσεις (Μονοδενδρίου-Ζαγορίου)», *Ηπ.Εστ.* Ε', 1956, 366-369.
- ΘΕΟΧΑΡΗ 1953-54 Θεοχάρη Μ., «Παναγία ἡ Ἀρτοκώστᾶ» (ἀνάτυπο), *ΑΕ* 1953-54 (εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου), Γ', 232-252.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΘΕΟΧΑΡΗ 1958 βλ. Ὀρλάνδος-Θεοχάρη 1958.
- ΘΕΟΧΑΡΗ 1971 Θεοχάρη Μ., «Ἀντιμήνια ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ», *Παναγυρικός τόμος ἐπί τῇ 1400ῃ ἀμφιετηρίδι τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ*, Ἀθήναι 1971, ρλζ'-ρν'.
- ΘΕΟΧΑΡΗ 1974 βλ. *Σταυρονικήτα Μονή 1974*.
- ΘΕΟΧΑΡΗ Μ. βλ. *Θησαυροί Ἁγίου Ὁρους*, Α'-Γ'.
- ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ 1979 Θεοχαρίδου Κ., «Ὁ Προφήτης Ἡλίας στήν Σιάτιστα», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, 1, 55-56.
- ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ 1903 Θωμόπουλος Σ., *Ἡ ἱερά μονή Ὁμπλοῦ*, Πάτραι 1903.
- ΙΑΤΡΙΔΟΥ 1975 Ἰατρίδου Ε., «Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Λαρίσης», *ΑΔ* 30, 1975, Χρονικά, 201-208.
- ΙΑΤΡΙΔΟΥ 1977 Ἰατρίδου Ε., «Ἐπιμελητεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου», *ΑΔ* 32, 1977, Χρονικά, 142-144.
- ΙΕΖΕΚΙΗΛ 1928 Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, «Αἱ μοναί τῆς Πίνδου», *Θεολογία ΣΤ'*, 1928, 133-144.
- ΙΕΖΕΚΙΗΛ 1929α Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, «Αἱ ἱεραὶ μοναί τῆς Πίνδου», *Θεολογία Ζ'*, 1929, 24-48.
- ΙΕΖΕΚΙΗΛ 1929β Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, *Ἡ ἱερά μονή Σέλτσου*, Ἀθήναι 1929.
- ΙΕΖΕΚΙΗΛ 1930 Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, «Ἡ ἱερά μονή Σέλτσου», *Θεολογία Η'*, 1930, 45-52.
- ΙΕΖΕΚΙΗΛ 1932 Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, «Οἱ κτήτορες τῆς ἱερᾶς μονῆς Βλασίου τῶν Ἀγράφων», *Ἑλληνικά Ε'*, 1932, 205-209.
- ΙΕΖΕΚΙΗΛ 1935 Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, «Ὁ ζωγράφος Φιλόθεος Σκοῦφος καί ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου», *Θεολογία ΙΓ'*, 1935, 347-351.
- ΙΝΤΙΑΝΟΣ 1942 Ἰντιάνος Α., «Ποιός ἦταν ὁ ζωγράφος Φίλιππος, ὁ τοῦπικλὴν Γούλ», *Κυπρ.Γρ.* ΣΤ', 1942, ἀρ. 72.
- ΙΟΝΕΣΚΟ 1933 Ionesco D., «Quelques miniatures trouvées dans un évangile du XVIIe s.», *Mélanges offerts à N. Jorga*, Παρίσι 1933.
- ΙΟΡΓΑ 1922 Iorga N., *L'art roumain*, Παρίσι 1922.
- ΙΟΡΓΑ 1934 Iorga N., *Les arts mineurs en Roumanie*, Παρίσι 1934.
- ΙΩΑΝΝΟΥ 1970α Ἰωάννου Α., *Τό παρεκκλήσι τῆς Ἁγίας Μαρίας στή μονή Φανερωμένης Κορινθίας καί ὁ ἀγιογράφος τοῦ Δημ. Κακαβᾶς*, Μελέτες Τέχνης ἀρ. 1, Ἀθήνα 1970.
- ΙΩΑΝΝΟΥ 1970β Ἰωάννου Α., *Ἱερώνημος Πλακωτός ἢ Πιττόρος, ἕνας λησμονημένος ζωγράφος τῆς Ζακύνθου*, Μελέτες Τέχνης ἀρ. 2, Ἀθήνα 1970.
- ΙΩΑΝΝΟΥ 1971 Ἰωάννου Α., *Οἱ πίνακες τῶν Προφητῶν τῆς Φανερωμένης Ζακύνθου καί ὁ πιθανός ζωγράφος τους*, Μελέτες Τέχνης ἀρ. 3, Ἀθήνα 1971.
- ΚΑΔΑΣ Σ. βλ. *Θησαυροί Ἁγίου Ὁρους*, Α'-Γ'.
- ΚΑΔΑΣ 1985 Καδᾶς Σ., «Ὁ καλλιγράφος καί μικρογράφος Δανιήλ ὁ ἱατρός καί τό ἔργο του (β' μισό 17ου αἰ.)», *Βυζαντινά*, τ. 13ος (Δώρημα στόν Ι. Καραγιαννόπουλο), Θεσσαλονίκη 1985, 1281-1302.
- ΚΑΔΑΣ 1986 Καδᾶς Σ., «Ἕνα ἔργο τοῦ καλλιγράφου καί μικρογράφου Χατζη-Ἰωάννου ἀπό τῆ Θεσσαλονίκη (17ος αἰ.)», *ΣΤ' Συμπ. ΧΑΕ*, 30-31.
- ΚΑΖΑΝΑΚΗ 1974 Καζανάκη Μ., «Ἐκκλησιαστική ξυλογλυπτική στόν Χάνδακα τόν 17ο αἰ.», *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 251-283.
- ΚΑΖΑΝΑΚΗ 1977 Καζανάκη Μ., «Εἰδήσεις γιά τό ζωγράφο Θωμᾶ Μπαθᾶ (1554-1599) ἀπό τό νοταριακό ἀρχεῖο τῆς Κέρκυρας», *ΔΙΑ Α'*, 1977, 124-138.

- ΚΑΖΑΝΑΚΗ 1981 Καζανάκη-Λάππα Μ., «Οί ζωγράφοι του Χάνδακα κατά τον 17ο αἰ. Ειδήσεις ἀπό νοταριακά ἔγγραφα», *Θησαυρίσματα* 18, 1981, 177-267.
- ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ 1935 Καιροφύλας Κ., «Ὁ Φόσκολος καί ἡ Ἑλλάς», *Ἑλληνικά Η'*, 1935, 85-102.
- ΚΑΚΟΥΡΗΣ 1975 βλ. Ζίας-Κακούρης 1975.
- ΚΑΚΟΥΡΗΣ 1978 Κακούρης Ἴσ., «Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης», *ΑΔ* 33, 1978, Χρονικά, 103-104.
- ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ 1940 Καλινδέρης Μ., *Γραπτά μνημεῖα ἀπό τῆ Δυτ. Μακεδονία, χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαῖς 1940.
- ΚΑΛΛΙΑΜΒΑΚΟΣ 1902 Καλλιαμβάκος Ἴω., *Ἱστορία τῆς ἱερᾶς μονῆς Κοζίτσης*, Ἀθήναι 1902.
- ΚΑΛΛΙΓΑ-ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΥ 1963 Καλλιγᾶ-Γερουλάνου Αἰμ., «Ἡ σκηνή τοῦ Ἰησοῦ ὅπως ἐμφανίζεται σέ βυζαντινά μνημεῖα καί ἡ μορφή πού παίρνει τόν 16ο αἰώνα», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Γ', 1963, 203-230.
- ΚΑΛΛΙΓᾶΣ 1968 Καλλιγᾶς Π., «Ἡ ἐκκλησία τοῦ Παντοκράτορα. Συμβολή στήν ἑπτανησιακή τέχνη καί ἱστορία», *Κερκ.Χρ.* 1Δ', 1968, 95-145.
- ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ 1920 Καλογερόπουλος Ν., *Τό πελοποννησιακόν ἐργαστήριον καί οἱ εἰκονογράφοι Μόσχοι*, Ἀθήναι 1920.
- ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ 1926 Καλογερόπουλος Ν., *Μεταβυζαντινὴ καί νεοελληνικὴ τέχνη*, Ἀθήναι 1926.
- ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ 1935 Καλογερόπουλος Δ. Ν., «Βυζαντινά μνημεῖα Μεγαρικῆς», *Νέα Ἐστία* 18, 1935, τχ. 208, 758-767.
- ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ 1943 Καλογερόπουλος Ν., «Βυζαντινοὶ ζωγράφοι», *Νέα Ἐστία* 34, 1943, τχ. 386, 877-885.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1960 Καλοκύρης Κ., «Ἐρευναι χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργόν καί Λέσβον (Παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ, βυζαντινοὶ ναοί, ἐπιγραφαί, ξυλόγλυπτα, τοιχογραφίαι, εἰκόνες)» (ἀνάτυπο), *ΕΕΘΣΠΑ* 1958-1959, 1959-1960, Τιμητικόν ἀφιέρωμα εἰς Γ. Σωτηρίου, Ἀθήνα 1960.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1963 Καλοκύρης Κ., *Ἀθως, Θέματα ἀρχαιολογίας καί τέχνης*, Ἀθήνα 1963.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1971α Καλοκύρης Κ., «Θέματα θεομητορικῆς εἰκονογραφίας. Εἰκονογραφικαὶ προσωνομίαι. Κέντρα εὐλαβείας καί εἰκονογραφικαὶ παραστάσεις τῆς Θεοτόκου», *ΕΕΘΣΠΘ* 1ΣΤ', 1971, 169-266.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1971β Καλοκύρης Κ., «Ἀνάλεκτα χριστιανικῆς τέχνης ἐκ Θεσσαλίας ἐπὶ τουρκοκρατίας», *Μνήμη 1821*, Θεσσαλονίκη 1971, 222-228.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1971γ Καλοκύρης Κ., *Ἡ εἰκὼν «Μέγας εἰ Κύριε...» τοῦ Κρητὸς ζωγράφου Ἰωάννου Κορνάρου ἐκδιδομένη ἐπὶ τῆ διακοσιετηρίδι αὐτῆς (1770-1970)*, Θεσσαλονίκη 1971.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1972α Καλοκύρης Κ., *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν Ἀνατολῆς καί Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1972β Καλοκύρης Κ., *Ἡ ζωγραφικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 1972.
- ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ 1973 Καλοκύρης Κ., *Βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Θεσσαλονίκη 1973.
- ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ 1891 Καμπούρογλου Δ. Γρ., *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, I-II, Ἀθήναι 1891.
- ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ 1921 Καμπούρογλου Δ. Γρ., *Ἀθηναϊκὸν ἀρχοντολόγιον*, Ἀθήναι 1921, 140 κ.έ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ 1973 Καρακατσάνη Α. - Σταθακοπούλου Θ., 1973, *Όδηγοί τής Ελλάδος, Ἀχαΐα-Ἠλεία*, Ἀθήναι 1973, ἔκδ. Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος.
- ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ 1974 βλ. *Σταυρονικήτα Μονή 1974*.
- ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ 1980 Καρακατσάνη Α., *Εἰκόνες. Συλλογή Γεωργίου Τσακύρογλου*, Ἀθήνα 1980.
- ΚΑΡΑΚΟΥΛΑΦΗΣ 1819 Καρακουλάφης Α., *Ἀριστοτέλους Φυσιολογικά*. Μτφ. Ἀναστασίου Χ" Γρηγ. Καρακουλάφη, Κωνσταντινούπολις 1819.
- ΚΑΡΑΝΤΖΟΓΛΟΥ 1982 Καραντζόγλου Γ., «Ἡ μονή Ἁγ. Τριάδος Δρακότρυπας (Σκλάβαινας)», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, II, 139-150.
- ΚΑΡΓΩΤΗΣ 1949 Καργώτης Γ., «Ἡ μονή Παλουριωτίσσης», *Κυπρ.Σπ.* 13, 1949, 45-81.
- ΚΑΡΥΩΤΟΥ 1984 Καρυώτου Μ., «Ἡ ἐκκλησία τῆς Κοίμησης τῆς Παναγίας στά Χρύσαφα Λακωνίας», *ΥΠΠΕ 1984*, 49-64.
- ΚΑΤΡΑΜΗΣ 1854 Κατραμῆς Ν., *Ἱστορικά διασαφήσεις ἐπί τῆς πατρίδος Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ζάκυνθου, Ἀρχιεπισκόπου Σλαβωνίου καί Χερσῶνος*, Ζάκυνθος 1854.
- ΚΑΤΡΑΜΗΣ 1880 Κατραμῆς Ν., *Φιλολογικά ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880.
- ΚΑΤΣΑΡΟΥ Α. βλ. *Θησαυροί Ἁγίου Ὁρους*, Γ'.
- ΚΑΨΑΛΗΣ 1972 Καψάλης Γ., *Φωκίδα, Ἀησιμονημένες σελίδες*, Ἀθήνα 1972.
- ΚΕΛΕΜΕΝ 1961 Kelemen P., *El Greco revisited*, Νέα Ὑόρκη 1961.
- ΚΕΝΤΗΣ 1966 Κέντης Κ., «Τό μοναστήρι τοῦ Ἀρχ. Μιχαήλ Ἀναλιόντα», *Κυπρ.Σπ.* 30, 1966, 163-174.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ 1926 Κεραμόπουλλος Α., «Ρουμανική ἔκθεσις ἐν Παρισίοις», *ΗΜΕ* 1962, 469-481.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ 1931 Κεραμόπουλλος Α., «Σύμμεικτα ἀρχαιολογικά», *ΑΕ* 1931, 161-165.
- ΚΕΥΕΣ 1913 Keyes Homer Eaton, «The Princeton Madonna and some related Paintings», *AJA* XVII, 1913, 210-222.
- ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗΣ 1963 Κεφαλληνιάδης Ν. Α., «Ὁ Ἅγιος Ἀρτέμιος καί ὁ Ἅγιος Δημήτριος Νάξου», ἀνατύπωση ἀπό τήν ἐφημερίδα *Ναξιακή Πρόοδος*, Νάξος 1963.
- ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗΣ 1980 Κεφαλληνιάδης Ν., «Ἁγιογράφοι στή Νάξο (16ος-20ος αἰ.)», ἐφημ. *Κυκλαδικόν Φῶς*, 1980.
- ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ 1986 Κεφαλλωνίτου-Κωνσταντίου Φ., λήμματα ἀρ. 169, 170, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- ΚΙΣΣΑΣ 1976 Kissas S., «Icons of a Kozani Menologion», *BS* 17, 1976, 93-113.
- ΚΙΣΣΑΣ 1982 Κίσσας Σ., «Ζωγράφοι Θεσσαλονίκης τόν 18ο αἰ., Πρῶτα στοιχεῖα», *Συμπ. ΙΜΧΑ 1982* (κεῖμενο πολυγραφημένο).
- ΚΙΣΣΑΣ 1983 Kissas S., «Thessalonian Painters in the 18th Century. A Preliminary Study», *BS* 24, 1983, 465-478.
- ΚΙΣΣΑΣ 1985 Κίσσας Σ., «Ὁ ναός τῆς Νέας Παναγίας», *Ἡ Θεσσαλονίκη καί τά μνημεῖα τῆς*. 9η Ἐφορεῖα Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985, 148.
- ΚΙΤΣΟΥ 1978 Κίτσου Σ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Αἰγαίου», *ΑΔ* 33, 1978, Χρονικά, 347-351.
- ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ 1969 Κλεόμβροτος Ἰάκωβος, «Οἱ κατά τόν 18ο αἰ. ποιμάναντες τήν Μητρόπολιν Μυτιλήνης αἰοίδιμοι ἱεράρχαι», *Ποιμήν ΛΔ'*, 1969.

- ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ 1970 Κλεόμβροτος Ἰάκωβος, *Ἡ ἱερά μονή Ὑψηλοῦ*, Mytilena Sacra, Α', Ἀθήναι 1970.
- ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ 1974 Κλεόμβροτος Ἰάκωβος, *Ναοί-Κειμήλια*, Mytilena Sacra, Β', Θεσσαλονίκη 1974.
- ΚΟΙΧΥΛΑΚΗ 1982 Κογχυλάκη Ε., «Ἡ Παναγία Σπηλιώτισσα Ἀρίστης Ἠπειροῦ», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, II, 47-56.
- ΚΟΚΚΙΝΗΣ 1976 Κοκκίνης Σ., *Τά μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος, Ὁδηγός, Ἱστορία, Θησαυροί, Βιβλιογραφία*, ἔκδ. Ἑστίας, 1976.
- ΚΟΚΟΛΗΣ 1985 Κοκόλης Ελ., «Τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Μέτσοβο», *Ἀρχαιολογία* 17, Νοέμβρ. 1985, 35-40.
- ΚΟΛΙΑΣ 1937 Κόλιας Γ., «Ἐπόμνημα περί χριστιανικῶν μνημείων Λοκρίδος», *BNJ* 13, 1937, νζ'-ξδ'.
- ΚΟΛΛΙΑΣ 1975 Κόλλιας Η., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Δωδεκανήσου», *ΑΔ* 30, 1975, Χρονικά, 373-375.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1960α Κονόμος Ντ., «Τό Μουσεῖο Ζακύνθου», *Ἐπτ. Φύλλα* 4, 1960, 17-32.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1960β Κονόμος Ντ., «Ἔργα μεταβυζαντινῆς τέχνης στήν Ζάκυνθο», *Φιλ. Πρωτ.* 1960, 133-166.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1962 Κονόμος Ντ., *Κουτουζικά*, Ἀθήναι 1962.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1964 Κονόμος Ντ., *Ναοί καί μονές στή Ζάκυνθο*, ἔκδ. Ἴονικῆς καί Λαϊκῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1964.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1966α Κονόμος Ντ., *Ζακυνθinoί Φιλικoί*, Ἀθήνα 1966.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1966β Κονόμος Ντ., *Ἡ χριστιανική τέχνη στήν Κεφαλονιά*, Ἀθήνα 1966.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1967 Κονόμος Ντ., *Ἐκκλησίες καί μοναστήρια στή Ζάκυνθο*, Ἀθήνα 1967.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1968 Κονόμος Ντ., *Κρήτη καί Ζάκυνθος*, Ἀθήνα 1968.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1970α Κονόμος Ντ., *Κρητικοί στή Ζάκυνθο*, Ἀθήνα 1970.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1970β Κονόμος Ντ., *Ζακυνθινά Χρονικά*, Ἀθήνα 1970.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1971 Κονόμος Ντ., *Τό ζακυνθινό ράσο στήν Ἐθνεγεργσία*, Ἀθήνα 1971.
- ΚΟΝΟΜΟΣ 1974 Κονόμος Ντ., *Νικολός Κουτούζης*, Ἀθήνα 1974.
- ΚΟΝΤΑΚΩΦ 1914-1915 Κοντάκωφ Ν., *Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου* (ρωσ.), I-II, Πετρούπολη 1914-1915.
- ΚΟΝΔΑΚΟΝ 1927 Kondakon N., *The Russian Icon*, Clarendon Press, Oxford 1927.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1978 Κοντογιάννης Δ. Σ., «Ὁ ἐν Κερκύρα ναός τῆς Παναγίας τῶν Ξένων», *Θεολογία* 49, 1978, 168-184.
- ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ 1928 Κόντογλου Φ., *Ταξείδια*, Ἀθήναι 1928.
- ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ 1960 Κόντογλου Φ., *Ἐκφρασις τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας*, Α', 1960.
- ΚΟΡΡΕΣ 1954 Κορρές Γ., *Ἡ Ἐκατονταπυλιανή τῆς Πάρου*, Ἀθήνα 1954.
- KOSHI 1973 Koshi K., «Über eine kretische Ikone des 15. Jahrhunderts von Andreas Ritzos im Nationalmuseum für Westliche Kunst in Tokio», *Bulletin Annuel du Musée National d'Art Occidental* 7, Τόκιο 1973 (ιαπ. μέ γερμανική περίληψη), 37-47.
- ΚΟΤΖΙΑΣ 1950-51 Κοτζιάς Ν., «Σπίλο, Σπύλιο, Σπήλαιον, Πύλαιον καί ἡ ἐν αὐτῷ ἱερά μονή», *ΑΕ* 1950-51, Ἀρχαιολογικά Χρονικά, 14-31.
- ΚΟΥΓΕΑΣ 1925 Κουγέας Σ., «Ἐντυπώσεις ἐκ Ρουμανίας», *HME* 1925, 513-526.
- ΚΟΥΓΕΑΣ 1933 Κουγέας Σ., «Συμβολαί εἰς τήν ἱστορίαν καί τήν τοπογραφίαν τῆς Βορειοδυτικῆς Μάνης», *Ἑλληνικά ΣΤ'*, 1933, 261-324.
- ΚΟΥΓΕΑΣ 1934 Κουγέας Σ., «Κτητορική ἐπιγραφή ἐκ Δολῶν», *Ἑλληνικά Ζ'*, 1934, 108.
- ΚΟΥΓΕΑΣ 1956 Κουγέας Σ., «Ἡ μονή τῆς Τίμοβας. Ἀναμνήσεις, ἐντυπώσεις, ἔρευνα», *Μεσσ. Γράμμ.* 1956, 9-23.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΚΟΥΓΕΑΣ 1966 Κουγέας Σ., «Τρείς κτητορικά έπιγραφαί εκ Ζαρνάτας», *Χαριστήριον Όρλάνδου*, Γ', 244-252.
- ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1907 Κουκουλές Φ. Ι., *Ίστορία Βαμβακούς*, Έν Άθήναις 1907.
- ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1908 Κουκουλές Φ. Ι., *Οίνουντιακά ή Μελέτη περί τής ίστορίας τών ήθών και έθίμων και του γλωσσικού ιδιώματος του δήμου Οίνουντος τής έπαρχίας Λακεδαίμονος*, Έν Χανίοις 1908.
- ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ 1924 Κουκουλές Φ. Ι. «Αί έν τῷ πρόην δήμω Οίνουντος μοναί», άνατύπωση άπό τό περιοδικό *Μαλεβός*, Άθήνα 1924.
- ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ 1960 Κουμανούδης Ι., *Ή λαϊκή εκκλησιαστική άρχιτεκτονική τής νήσου Θήρας*, 1960.
- ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ- WALTER 1975 Koumoulides J. - Walter Ch., *Byzantine and post-Byzantine Monuments at Aghia in Thessaly, Greece: The Art and Architecture of the Monastery of Saint Panteleimon*, Λονδίνο 1975.
- ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ-ΔΕ- ΡΙΖΙΩΤΗΣ 1985 Κουμουλίδης Τ. - Δεριζιώτης Λ., *Έκκλησίες τής Άγιās Λαρίσης*, Άθήνα 1985.
- ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ- ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ 1972 Κουνουπιώτου-Μανωλέσσου Ε., «Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Πελοποννήσου», *ΑΔ* 27, 1972, Χρονικά, σ. 292-297.
- ΚΟΥΡΙΛΛΑΣ 1934 Κουρίλλας Ε., «Ή Μοσχόπολις και ή Νέα Άκαδημία αύτης», *Θεολογία* ΙΒ', 1934, 149-161 και 314-335.
- ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ 1967 Κουρκουτίδου Ε., «Μεσαιωνικά μνημεία Θεσσαλίας», *ΑΔ* 22, 1967, Χρονικά, 302-317.
- ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ 1968 Κουρκουτίδου Ε., «Μεσαιωνικά μνημεία Θεσσαλίας», *ΑΔ* 23, 1968, Χρονικά, 270-276.
- ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ 1977 Κουτελάκης Χ. Μ., «Κτητορικές έπιγραφές εκκλησιών Ρόδου» (άνάτυπο), *Δωδ.Χρ.* Γ', 1977.
- ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ 1982 Κουτελάκης Χ. Μ., *Άγ. Παντελεήμονας Τήλου. Ένα μοναστήρι-μνήμειο για τή νίκη τών χριστιανών στην πολιορκία τής Ρόδου τό 1480. Ίστορική και άρχιτεκτονική διερεύνηση*, Άθήνα 1982.
- ΚΟΝΤΙΒΑΣ 1971 Κοντίβας Σ., «Ή παρά τόν Φενεόν Κορινθίας μονή του Άγίου Γεωργίου», *ΑΚΜ* Α', 1971, 70-144.
- ΚΟΦΙΝΙΩΤΗΣ 1890 Κοφινιώτης Ι., «Περί τινος έπιγραφής του παρά τό Ναύπλιον ναου Άγίου Άδριανου», *Άθηνā* Β', 1890, 696.
- ΚΡΕΙΔΛ-ΠΑΡΑΔΟΡΟΥ- LOS 1970 Kreidl-Papadopoulos K., «Die Ikonen im Kunsthistorischen Museum in Wien», *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, 66, 1970, 49-154.
- ΚΡΕΜΟΣ 1874 Κρέμος Γ., *Προσκυνητάριον τής έν τῇ Φωκίδι μονής του Όσίου Λουκά*, Α', Άθήναι 1874.
- ΚΡΕΜΟΣ 1880α Κρέμος Γ., *Προσκυνητάριον τής έν τῇ Φωκίδι μονής του Όσίου Λουκά*, Β', Άθήναι 1880.
- ΚΡΕΜΟΣ 1880β Κρέμος Γ., *Προσκυνητάριον τῆ έν τῇ Φωκίδι μονής του Όσίου Λουκά*, Γ', Άθήναι 1880.
- ΚΡΕΣΤΕΝ-ZAKHARIEV 1961 Krestev K. - Zakhariev V., *Peinture ancienne bulgare*, Σόφια 1961.
- ΚΡΗΤΙΚΟΣ 1950 Κρητικός Π. Γ., *Τοπωνυμικός χάρτης τής νήσου Πάτμου*, Άθήναι 1950.
- ΚΡΗΤΙΚΟΣ 1956-57 Κρητικός Π. Γ., «Πατμιακά τοπωνύμια», *Δωδ.Αρχ.*, Β', 1956-57, 102-157.
- ΚΡΙΤΣΩΤΑΚΗΣ 1934 Κριτσωτάκης Ι., «Οί Κρήτες ζωγράφοι τής μεταβυζαντινής σχολής», *Μύσων* Γ', 1934, 96-162.

- ΚΤΕΝΑΣ 1926 Κτενᾶς Χ., *Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Ἄθω ἱερά βασιλική, πατριαρχική καί σταυροπηγιακή μονή τοῦ Δοχειαρίου καί αἱ πρός τό δούλον ἔθνος ὑπηρεσίαι αὐτῆς (963-1921)*, Ἀθῆναι 1926.
- ΚΥΡΙΑΖΗΣ 1929 Κυριαζῆς Ν. Γ., «Ἔργα βυζαντινῆς τέχνης», *Κυπρ.Χρ.* ΣΤ', 1929, 37-51.
- ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ 1980-81 Κυριαζόπουλος Β. Δ., «Οἱ παλιές ἐκκλησίες τοῦ Κάστρου Μυκόνου καί ὁ Ἄνδρέας Ξυγόπουλος», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Ι, 1980-81, 199-222.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ 1898 Κυριακίδης Ε. Θ., *Ἱστορία τῆς παρά τήν Τραπεζοῦντα ἱερᾶς βασιλικῆς, πατριαρχικῆς καί σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Σουμελά*, Ἀθῆναι 1898.
- ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1986 Κυριακοπούλου Α.-Μ., λήμματα ἀρ. 70-73, *Βυζαντινὴ καί Μεταβυζαντινὴ Τέχνη 1986*.
- ΚΥΡΙΑΚΟΥ 1982 Κυριακοῦ Κ., «Συμβολὴ στή μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Παναγιώτη Δοξαρά Ἐτέχνη ζωγραφίας» στή Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 19, 1982, 212-223.
- ΚΥΡΙΑΚΟΥΔΙΣ 1983 Kyriakoudis Ν. Εν., «Les artistes grecs qui ont participé à la peinture murale des régions sous la juridiction du Patriarcat de Peć pendant sa rénovation (1557-1690)», *BS* 24, 1983, 485-510.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ 1936 Κωνσταντινίδης Α., «Ἡ μονὴ Φλαμουρίου», *Θεσσ.Χρ.* 5, 1936, 164-177.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ 1937, 1938, 1939 Κωνσταντινίδης Α. Γ., «Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καί σύγχρονα χριστιανικά μνημεῖα», *ΕΦ ΛΣΤ'*, 1937, 441-460· *ΛΖ'*, 1938, 66-77, 201-224, 328-348, 481-495· *ΛΗ'*, 1939, 109-121, 220-246, 433-464.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ 1960 Κωνσταντινίδης Α., *Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καί σύγχρονα χριστιανικά μνημεῖα*, Ἀλεξάνδρεια 1960.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ 1962 Κωνσταντινίδης Δ., «Ὁ δίκλιτος ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ χωρίου Μένητες Ἄνδρου», *Θεολογία* 33, 1962, 1, 3-20.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ 1978 Κωνσταντίος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἠπείρου», *ΑΔ* 33, 1978, Χρονικά, 208-215.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ 1909 Κωνσταντόπουλος Κ., «Τὸ θῦρωμα τοῦ ἐν Καλάμαις ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου», *Βυζαντικῆς Α'*, 1909, 477-479.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1973 Κωνσταντουδάκη Μ., «Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακος κατὰ τό πρῶτον ἡμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος οἱ μαρτυρούμενοι ἐκ τῶν νοταριακῶν ἀρχείων», *Θησαυρίσματα* 10, 1973, 291-380.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1974 Κωνσταντουδάκη Μ., «Στοιχεῖα ἀπὸ ἰταλικές χαλκογραφίες σέ εἰκόνα τοῦ κρητικοῦ ζωγράφου Γεωργίου Σωτήρχου», *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 240-250.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1975α Κωνσταντουδάκη Μ., «Μαρτυρίες ζωγραφικῶν ἔργων στό Χάνδακα σέ ἔγγραφα τοῦ 16ου καί 17ου αἰῶνα», *Θησαυρίσματα* 12, 1975, 35-136.
- CONSTANTOUDAKI 1975β Constantoudaki Μ., «Dominicos Théotocopoulos (El Greco) de Candia à Venise. Documents inédits (1566-1568)», *Θησαυρίσματα* 12, 1975, 292-308.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1975-76 Κωνσταντουδάκη Μ., «Ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (El Greco) ἀπὸ τό Χάνδακα στή Βενετία. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα (1566-1568)», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Η', 1975-76, 55-71.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1976 Κωνσταντουδάκη Μ., «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τό ζωγράφο τοῦ 16ου αἰ. Ἰωάννη Ἰριπιώτη», *Θησαυρίσματα* 13, 1976, 284-296.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1977 Κωνσταντουδάκη Μ., «Νέα ἔγγραφα γιὰ ζωγράφους τοῦ Χάνδακα (16ος αἰ.) ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Δούκα καί τῶν νοταρίων τῆς Κρήτης», *Θησαυρίσματα* 14, 1977, 157-197.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1976 Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Εἰδήσεις γιὰ τὴ συντεχνία τῶν ζωγράφων τοῦ Χάνδακα τὸν 16ο αἰ.», *Δ' Κρητ. Συν.*, 123-145.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1985 Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Πίνακας τοῦ Γεωργίου Κλόντζα (;) μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», *Ε' Συμπ. ΧΑΕ*, 43.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ 1985α Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ., «Δαμασκηνός Μιχαήλ», λήμμα στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, 3, Έκδοτική Ἐθνηνῶν 1985.
- ΚΩΝΣΤΑΣ 1958 Κώνστας Σ. Κ., «Βορειοηπειρωτικά, ἀπό τά κατάλοιπα ἑνός κληρικοῦ», *Ηπ.Ἔστ.* Ζ', 1958, τχ. 69, 4-8.
- ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1956 Κωστόπουλος Στ., «Παναγιώτης Δοξαράς, ἕνας καλαματιανός ζωγράφος τοῦ 18ου αἰ.», *Μεσσο.Γράμμ.* 1956, 201-214.
- ΛΑΔΑΣ-ΧΑΤΖΗΔΗ-ΜΟΥ 1970 Λαδάς Γ. - Χατζηδήμου Α., *Ἑλληνική βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Ἀθήνα 1970.
- ΛΑΖΑΡΗ 1982-83 Λάζαρη Μ., «Τοιχογραφίες ναοῦ Ἁγ. Παρασκευῆς στό Μαρκόπουλο», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. ΙΑ', 1982-83, 189-225.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1960 Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Βοιωτίας καί Εὐβοίας», *ΑΔ* 16, 1960, Χρονικά, 153-158.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1961-62 Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Φθιώτιδος-Φωκίδος», *ΑΔ* 17, 1961-62, Χρονικά, 160-169.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1963 Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Ἀθηνῶν-Ἀττικῆς», *ΑΔ* 18, 1963, Χρονικά, 54-57.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1964 Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Θεσσαλίας καί Σποράδων Νήσων», *ΑΔ* 19, 1964, Χρονικά, 268-293.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1965α Λαζαρίδης Π., «Κύθηρα», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 183-199.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1965β Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Βοιωτίας», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 247-255.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1965γ Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Εὐβοίας», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 292-298.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1965δ Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Φθιώτιδος», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 308-310.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1965ε Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Θεσσαλίας», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 324-342.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1966 Λαζαρίδης Π., «Μεσαιωνικά Θεσσαλίας καί Σποράδων Νήσων», *ΑΔ* 21, 1966, Χρονικά, 258-264.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1968α Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Εὐρυτανίας», *ΑΔ* 23, 1968, Χρονικά, 280-283.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1968β Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Νήσων Αἰγαίου», *ΑΔ* 23, 1968, Χρονικά, 394-401.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1969 Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Ἀθηνῶν-Ἀττικῆς», *ΑΔ* 24, 1969, Χρονικά, 95-101.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1970 Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Εὐβοίας», *ΑΔ* 25, 1970, Χρονικά, 261-263.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1973 Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Εὐρυτανίας», *ΑΔ* 28, 1973, Χρονικά, 386-389.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1975 Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινό Μουσεῖο», *ΑΔ* 30, 1975, Χρονικά, 9.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ 1976 Λαζαρίδης Π., «Βυζαντινό καί Χριστιανικό Μουσεῖο», *ΑΔ* 31, 1976, Χρονικά, 10-13.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Σαντο-ρίνη Λαζαρίδης Π., *Σαντορίνη. Τό μοναστήρι τοῦ Προφήτη Ἡλία*, Ἀθήνα, χ.χρ.
- ΛΑΦΟΝΤΑΙΝ-ΔΟΣΟΓΝΕ 1964 Lafontaine-Dosogne J., *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'empire byzantin et en Occident*, I, Βρυξέλες 1964.
- ΛΑΦΟΝΤΑΙΝ-ΔΟΣΟΓΝΕ 1976 Lafontaine-Dosogne J., «Une icone d'Angélos au Musée de Malines et l'iconographie du St. Jean-Baptiste ailé», *BMRAN* 48, 1976, 121-144.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1892 Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ* Α', 1892, 94-113.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1892-94 Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ* Β', 1892-94, 6-31 καί 34-62.

- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1894-98 Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ Γ'*, 1894-1898, 64-110.
- ΛΑΜΡΑΚΙΣ 1902 Lamprakis G., *Mémoire sur les antiquités chrétiennes de la Grèce*, Ἀθήνα 1902.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1904 Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις ἀνά τὴν Ἑλλάδα», *ΔΧΑΕ Δ'*, 1904, 9-17.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1905 Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ Ε'*, 1905, 29-88.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1908 Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ Η'*, 1908, 3-41.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1909 Λαμπάκης Γ., *Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως*, Ἀθήναι 1909.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1911 Λαμπάκης Γ., «Κωνσταντινούπολις», *ΔΧΑΕ Ι'*, 1911, 3-62.
- ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ 1887-90 Λαμπρίδης Ἰω., *Ἡπειρωτικά Μελετήματα*, τχ. 1-7, 9-10. Α'. Περιγραφή πόλεως Ἰωννίων, Β'. Ὁ Τεπελενλῆς, Γ'. Ἱερά ἐν Ἡπείρῳ σκηνώματα. Πωγωνιανά. Ζαφοριανά. Σουλιωτικά. Ἀθήναι 1887-90.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1891-95 Λάμπρος Σπ., «Ἡ μονὴ Βυλίζης καὶ τὰ ἐν αὐτῇ χειρόγραφα», *ΔΙΕΕ IV*, 1891-1895, 353-356.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1900 Λάμπρος Σπ., *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, 1900.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1905 Λάμπρος Σπ., «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», *ΝΕ Β'*, 1905, 49 κ.ἔ.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1906 Λάμπρος Σπ., «Ἐπιγραφή τοῦ ἐν Καλάμαις Ἁγίου Ἀθανασίου», *ΝΕ Γ'*, 1906, 253.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1909 Λάμπρος Σπ., «Ἄλλοι Ἑλληνες ζωγράφοι πρό τῆς Ἀλώσεως καὶ ἡ ἐν Ρώμῃ Καρδιώτισσα», *ΝΕ ΣΤ'*, 1909, 210-224.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1910 Λάμπρος Σπ., «Κερκυραϊκὰ ἔγγραφα ἀνέκδοτα», *ΝΕ Ζ'*, 1910, 467-468.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1912 Λάμπρος Σπ., «Συμπληρωματικαὶ εἰδήσεις περὶ τοῦ ζωγράφου Παναγιώτου Δοξαρά», *ΝΕ Θ'*, 1912, 265-270.
- ΛΑΜΠΡΟΣ 1916 Λάμπρος Σπ., «Σύμμικτα», *ΝΕ ΙΓ'*, 1916, 260-267.
- ΛΑΜΠΡΥΝΙΔΗΣ 1898 Λαμπρυνίδης Μ., *Ἡ Ναυπλία*, Ἀθήνα 1898.
- ΛΑΟΥΡΔΑΣ 1951 Λαούρδας Β., «Κρητικὰ παλαιογραφικά: 10. Ὁ μαρκιανὸς κῶδιξ τοῦ Γεωργίου Κλόντζα καὶ οἱ περὶ Κρήτης χρῆσιμοι», *Κρ.Χρ. Ε'*, 1951, 231-245.
- ΛΑΟΥΡΔΑΣ 1955 Λαούρδας Β., «Κρητικὰ παλαιογραφικά: 19. Κρητικὰ ἔγγραφα εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους», *Κρ.Χρ. Θ'*, 1955, 479-489.
- ΛΑΠΑΣ 1950 Λάπας Τ., *Βοιωτικὰ μοναστήρια*, Ἀθήνα 1950.
- ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ 1961 βλ. Gerola-Λασσιθιωτάκης 1961.
- ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ 1969 Λασσιθιωτάκης Κ., «Ἐκκλησίαι τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Εἰσαγωγή - Α'. Ἐπαρχία Κισσάμου», *Κρ.Χρ. ΚΑ'*, 1969, 177-233.
- ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ 1970 Λασσιθιωτάκης Κ., «Ἐκκλησίαι τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Δ'. Ἐπαρχία Σελίνου», *Κρ.Χρ. ΚΒ'*, 1970, 347-388.
- ΛΑΣΚΑΡΗΣ ΜΕΕ Λάσκαρης Ν., *ΜΕΕ Ζ'*, 922-923 (λ. Βυζάντιος Δημήτριος).
- ΛΑΒΑΓΝΙΝΙ 1964 Lavagnini B., «Una missione all' Athos del monaco Azale», *Le millénaire du Mont Athos 963-1963; Etudes et Mélanges*, II, Fondazione Giorgio Cini, Editions de Chevetogne, Βενετία 1964, 153-158.
- LAZOVIC 1974 Lazović M., *Icônes d'une collection privée. Musée d'Art et d'Histoire*, Γενεύη 1974.
- LEGRAND 1894 Legrand E., *Bibliographie Hellénique*, Παρίσι 1894.
- ΛΕΝΤΑΚΗΣ 1977 Λεντάκης Α., «Οἱ ἱερεῖς καὶ ἀγιογράφοι Ἐμμανουὴλ καὶ Ἀντώνιος Σκορδίλης», *Κιμωλιακά 7*, 1977, 333-368.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ 1836 Λεονάρδος Ίω., *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία*, Πέστη 1836.
- ΛΕΩΝΙΔΟΠΟΥΛΟΥ 1979 Λεωνιδοπούλου-Στυλιανού Ρ., «Τό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγ. Τριάδος», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, 1, 67-83.
- ΛΙΑΠΗΣ 1971 Λιάπης, Ἱερώνυμος ἀρχιμανδρίτης, *Μεσαιωνικά μνημεῖα Εὐβοίας*, Ἀθήναι 1971.
- ΛΙΑΤΑ 1974 Λιάτα Ε., «Μνεῖες θανάτων Ἑλλήνων τῆς Βενετίας ἀπό τά ταμιακά βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος τῶν ἐτῶν 1536-1576», *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 191-239.
- ΛΙΧΑՇԵՆ 1906 Lichačev N., *Materialy dlja istorii russkago ikonopisanija*, 1-11, Πετρούπολη 1906.
- ΛΙΧΑΤΣΕΦ 1911 Λίχατσεφ Ν., *Ἡ ἱστορική σημασία τῆς ἰταλοελληνικῆς ζωγραφικῆς εἰκόνων εἰς τάς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου* (ρωσ.), Πετρούπολη 1911.
- ΛΙΛΛΗΣ 1947 Λίλλης Γ., *Ἡ Λιούντζη*, Ἀθήναι 1947.
- LOENERTZ 1956 Loenertz R., «Emmanuelis Raul Epistulae XII», *EEBS* 26, 1956, 130-163.
- LOJACONO 1953 Lojacono P. «Pittura parietali bizantine rodiate», *Atti VIII CIBS*, 175-186.
- ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1946 Λουκάτος Δ., *Κεφαλλονίτικη λατρεία*, Ἀθήναι 1946.
- ΛΟΥΚΙΑΝΟΦ 1943 Loukianoff El., *The Orthodox Icon and the Collection of the Greek Monastery of St. George in old Cairo*, Κάιρο 1943.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ 1928 Λουκόπουλος Δ., «Ἡ ἐν Αἰτωλία μονή τῆς Μυρτιάς», *HME* 1928, 301-313.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ 1931 Λουκόπουλος Δ., «Γιά τούς Χατζαίους», *HME* 1931, 159-170.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ 1935 Λουκόπουλος Δ., *Στά βουνά τοῦ Κατσαντώνη*, Ἀθήνα 1935.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ 1936 Λουκόπουλος Δ., «Ἀπό ἓναν κώδικα διαλυμένου μοναστηριοῦ τοῦ Ὀλυμποῦ», *HME* 1936, 113-140.
- ΛΥΔΑΚΗΣ 1976α Λυδάκης Στ., *Ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς. Οἱ Ἕλληνες ζωγράφοι*, ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1976.
- ΛΥΔΑΚΗΣ 1976β Λυδάκης Στ., *Οἱ Ἕλληνες ζωγράφοι. Λεξικό τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων καί χαρακτῶν*, ἔκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 1976.
- ΛΥΚΙΣΣΑΣ 1960 Λυκίσσας Γ. Μ., *Ἡ Κέρκυρα ἐστία μεταβυζαντινῆς ἀγιογραφίας*, Ἀθήναι 1960.
- ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ 1932 Μαζαράκης Γερ., *Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀλεξάνδρεια 1932.
- ΜΑΚΡΗ 1982 Μακρῆ Ε., «Τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία στή Ζίτσα τῆς Ἠπείρου», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, 11, 87-97.
- ΜΑΚΡΗΣ 1952 Μακρῆς Κ., *Δύο λαϊκοὶ ζωγράφοι, Γιάννης καί Θανάσης Παγώνης*, Βόλος 1952.
- ΜΑΚΡΗΣ 1957 Μακρῆς Κ., «Ὁ ἀρχιτέκτων Δῆμος Ζηπανιώτης», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, ἔτ. 3, τ. Ε', τχ. 25, Γεν. 1957, 1-16 καί τχ. 26, Φλεβ. 1957, 147-159.
- ΜΑΚΡΗΣ 1958 βλ. Σκουβαράς-Μακρῆς 1958.
- ΜΑΚΡΗΣ 1967 Μακρῆς Κ., *Ἡ Τσαριτσάνη καί τά μνημεῖα τῆς*, ἔκδ. Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως Θεσσαλίας, 1967.
- ΜΑΚΡΗΣ 1973 Μακρῆς Δ., «Ἀγιογραφία ἀπό τήν Σαμαρίνα», *Μακεδονική ζωή*, τχ. 84, Μάιος 1973, 32.
- ΜΑΚΡΗΣ 1974 Μακρῆς Δ., «Ἡπειρώτες ἀγιογράφοι», *Μακεδονική ζωή*, τχ. 93, Φεβρουάριος 1974, 52.
- ΜΑΚΡΗΣ 1976 Μακρῆς Κ., *Ἡ λαϊκή τέχνη τοῦ Πηλίου*, Ἀθήνα 1976.
- ΜΑΛΤΕΖΟΥ 1973 Μαλτέζου Χρ., «Ἀγνωστη εἰκόνα τοῦ Ἐμμ. Τζάνε (1661). Ἡ Παναγία ἡ Καρδιώτισσα

- καί ὁ ἀφιερωτής της Ἰωάννης Μέγγανος», *Θησαυρίσματα* 10, 1973, 283-290.
- ΜΑΛΤΕΖΟΥ-ΠΛΟΥ-ΜΙΔΗΣ Μαλτέζου Χρ. - Πλουμίδης Γ., *Νεκρολόγιον ναοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου Βενετίας*, Ἀνέκδοτο χειρόγραφο Ἰνστιτούτου Βενετίας.
- ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ 1961 Μαμμόπουλος Α., *Ἡπειρος· λαογραφικά, ἠθογραφικά, ἐθνογραφικά*, Α', Ἀθῆναι 1961.
- ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ 1964 Μαμμόπουλος Α., *Ἡπειρος· λαογραφικά, ἠθογραφικά, ἐθνογραφικά*, Β', Ἀθῆναι 1964.
- ΜΑΜΩΝΗ 1956 Μαμώνη Κυρ., «Τρεῖς κώδικες τῆς Ἐπισκοπῆς Μετρῶν καί Ἀθύρα», *ΑΘΛΓΘ* 26, 1956, 129-176.
- ΜΑΝΕΣΗΣ 1964 Μάνεσης Σ., «Ἡ ἐν Μυκόνῳ ἱερά μονή τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος», *ΕΕΚΜ Δ'*, 1964, 9-108.
- ΜΑΝΓΟ-ՏԵՆՇԵՆԿՈ 1973 Mango C. - Տենշենκο I., «Some Church Buildings on the Sea of Marmara», *DOP* 27, 1973, 235-277.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1939 Μανούσακας Μ., «Ἡ κρητική οἰκογένεια τῶν Σκούφων», *ΕΕΚρΣ Β'*, 1939, 325-338.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1940 Μανούσακας Μ., «Ἡ διαθήκη τοῦ Φιλοθέου Σκούφου», *ΕΕΚρΣ Γ'*, 1940, 297-307.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1954 Μανούσακας Μ., «Δύο ἄγνωστα ἔργα τοῦ Γερασίμου Βλάχου εἰς ἀγιορειτικόν κώδικα», *Κρ.Χρ.* Η', 1954, 55-60.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1960-61 Μανούσακας Μ., «Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου (1436), ἀγνώστου κρητικοῦ ζωγράφου», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Β', 1960-1961, 139-151.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1965 Μανούσακας Μ., «Ἀνέκδοτος ἐπιστολή καί ἄγνωστος εἰκὼν τοῦ Φιλοθέου Σκούφου», *Χαριστήριον Ὁρλάνδου*, Α', 261-277.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1970α Μανούσακας Μ., «Ἐγγραφα ἀγνώστων νοταρίων τοῦ Ρεθύμνου (1535-1550)», *Κρ.Χρ.* ΚΒ', 1970, 285-297.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1970β Μανούσακας Μ., «Αἱ δύο προσωπογραφίαι τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου», *Θησαυρίσματα* 7, 1970, 7-14.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971α Μανούσακας Μ., «Ὁ ζωγράφος, οἱ ἀφιερωταὶ καί ἡ χρονολόγησις τῆς Ἰσταυρώσεως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βενετίας (Ἐμμ. Λαμπάρδος, Μάρκος καί Ἀντώνιος Πάντιμος)», *Θησαυρίσματα* 8, 1971, 7-16.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971β Μανούσακας Μ., «Τὰ κυριώτερα ἔγγραφα (1536-1599) γιὰ τὴν οἰκοδομὴ καί τὴ διακόσμηση τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας», *Εἰς μνήμην Παναγιώτου Μιχαήλ*, Ἀθῆνα 1971.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1974 Μανούσακας Μ., «Ἑλληνες ζωγράφοι ἐν Βενετία, μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα», *Μνημόσυνον Σ. Ἀντωνιάδη*, 212-226.
- ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ βλ. Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ.
- MARCONI 1946-47 Marconi S., «La raccolta di icone venetocretesi della Comunità Greco-Ortodossa di Venezia», *AIVS* 105, 1946-47, 104-107 καί 107, 1948-49, 243-255.
- MARIACHER 1957 Mariacher G., *Il Museo Correr di Venezia, dipinti dal XIV al XVI secolo*, Βενετία 1957.
- ΜΑΡΙΝΙΑΝΟΣ 1939 Μαρινιανός Ἰωακείμ, μητροπολίτης Ξάνθης, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχολέως. Α' Ἡ ἱερά μονή τοῦ Τιμίου Προδρόμου κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ κώδικα, 1630-1857*, Ἀθῆναι 1939.
- ΜΑΡΙΝΟΣ 1939 Μαρίνος Π., «Γε(ρώνυμος) Πλακωτός καί Ν. Δοξαράς», *Ἑλληνικά* ΙΑ', 1939, 296-297.
- ΜΑΡΙΝΟΣ 1951 Μαρίνος Π., «Ἡ ἐκκλησία τῆς Φανερωμένης στὴ Ζάκυνθο», *Ἐπτ. Φύλλα* 16, 1951, 255-259.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- MARTINELLI 1982 Martinelli-Angiolini P., *Le icone della collezione classense di Ravenna*, Μπολόνια 1982.
- ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ 1979-84 Μαστορόπουλος Γ., «Μιά ναξιακή εικόνα του 12' αί., με επιδράσεις από την κρητική ποίηση», *ΕΕΚΜ ΙΑ'*, 1979-84, 507-552.
- ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ 1984 Μαστορόπουλος Γ., «Υπογραφές ζωγράφων σέ εικόνες της Κεντρικής Νάξου», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. 1Β', 1984, 473-500.
- ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ 1987 Mastoropoulos G., λήμμα αρ. 63, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ 1971 Μαστροδημήτρης Π., «Ἐπιγράμματα ἱερέων τοῦ Χάνδακος εἰς ἔπαινον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Giovanni-Battista Grimani (1636)», *Κρ.Χρ.* ΚΓ', 1971, II, 367-394.
- ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ 1890 Μαυρογιάννης Γ. Ε., «Ἡ τέχνη ἐν Κρήτῃ καί Ἑπτανήσῳ», *Ἀττικόν Ἡμερολόγιον Εἰρ. Ἀσωπίου*, ἐν Ἀθήναις 1890.
- ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ 1893 Μαυρογιάννης Γ. Ε., *Βυζαντινὴ τέχνη καὶ βυζαντινοὶ καλλιτέχναι*, ἐν Ἀθήναις 1893.
- ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976 Μαυροειδῆ Φ., *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας στό 1511' αἰ., Ἐκδοσὴ τοῦ Β' μητρώου ἐγγράφων (1533-1562)*, Ἀθήναι 1976.
- ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ Χ. ΜΑΥΡΟΣ Τ. βλ. Ἀντωνακάτου 1976.
- ΜΑΧΑΙΡΑΣ 1951 Μαχαιρᾶς Κ., *Ἡ Λευκάς ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, 1684-1797*, Ἀθήναι 1951.
- ΜΑΧΑΙΡΑΣ 1957 Μαχαιρᾶς Κ., *Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Λευκάδος*, Ἀθήναι 1957.
- ΜΑΖΑΛΙΣ 1965 Mazalić D., *Naše Starine III*, Σεράγιεβο 1965.
- ΜΑΖΑΛΙΣ 1967 Mazalić D., *Icone Bosne Erzegovine*, Umjetnicka Galerija, Σεράγιεβο 1967.
- ΜΑΖΑΛΙΣ *Leksikon* Mazalić D., *Leksikon Umejetnika, Slikara, Vajara, Graditelja, Zlatara, Kaligrafa u drygjh koji su pagili y Bosni i Hercegovini*.
- ΜcKENZIE 1965 McKenzie D., *Greek and Russian Icons and other Liturgical Objects in the Collection of Mr. Charles Bolles Rogers*, Wisconsin-Milwaukee 1965.
- ΜΕΔΑΚΟΒΙΣ 1978 βλ. *Chilandar*.
- ΜΕΛΑΣ 1958 Μελάς Ι., *Ἱστορία τῆς νήσου Ἰκαρίας, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς μας*, Ἀθήναι 1958.
- ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ 1966 Μελετόπουλος Ἰω., Α., *Τὸ Ἐθνολογικὸ Μουσεῖο*, Ἀθήναι 1966.
- ΜΕΝΑΡΔΟΣ 1903 Μενάρδος Σ., «Ἡ Ρίγαινα», *ΔΙΕΕ* 6, 1903, 117-148.
- ΜΕΝΑΡΔΟΣ 1910 Μενάρδος Σ., «Περὶ τοῦ θρήνου τῆς Κύπρου», *ΔΙΕΕ* 7, 1910, 65-68.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1939 Μέρτζιος Κ., *Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἑλληνομνήμων* (Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Θ'), Ἀθήναι 1939.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1947α Μέρτζιος Κ., «Νεαὶ εἰδήσεις περὶ Κρητῶν ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας. Α'. Μιχαὴλ Δαμασκηνός», *Κρ.Χρ.* Α', 1947, 616-618.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1947β Μέρτζιος Κ., *Μνημεῖα μακεδονικῆς ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1951 Μέρτζιος Κ., «Δύο κατάλογοι τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων κατὰ τὰ ἔτη 1682 καὶ 1683», *Κρ.Χρ.* Ε', 1951, 7-31.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1955 Μέρτζιος Κ., «Ἡ διαθήκη ἐνός Κρητὸς ζωγράφου τοῦ ἔτους 1546», *Κρ.Χρ.* Θ', 1955, 158-160.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1958 Μέρτζιος Κ., «Πέντε διαθηκαὶ Κρητῶν ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας», *Κρ.Χρ.* 1Β', 1958, 368-380.

- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1960 Μέρτζιος Κ., «Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη Γρηγορίου ἱερέως τοῦ Μαῦρα τοῦ Κρητός (1704)», *Κρ.Χρ.* 1Δ', 1960, 69-191.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1961-62 Μέρτζιος Κ., «Σταχυολογήματα ἀπό τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαῦρα (1538-1578)», *Κρ.Χρ.* 1Ε'-ΣΤ', 1961-1962, 228-308.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1966 Μέρτζιος Κ., *Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Ὁ βίος καί τὰ ἔργα του*, ἐν Ἀθήναις 1966.
- ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ 1884 Μηλιαράκης Α., «Ἀμοργός», *ΔΙΕΕ Α'*, 1884, τχ. 4ο, 569-656.
- ΜΗΛΛΑΣ 1984 Μήλλας Α., *Ἡ Χάλκη τῶν Πριγκηπονήσων*, Ἀθήνα 1984.
- MILLET 1916 Millet G., *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles, d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos*, Paris 1916.
- MILLET 1927 Millet G., *Monuments de l'Athos. I. Les peintures*, Paris 1927.
- MILLET 1945 Millet G., *La dalmatique du Vatican: les élus: images et croyances*, Παρίσι 1945.
- MILLET-PARGOIRE- PETIT 1904 Millet G. - Pargoire J. - Petit L., *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos. Première partie*. Paris 1904.
- MILLET-RICE 1936 Millet G., - Rice D. T., *Byzantine Painting at Trebizond*, Λονδίνο 1936.
- MIRKOVIC 1934 Mirković L., «Die italo-byzantinische Ikonenmaler-Familie Rico», *Actes IVe CIEB*, 113-128.
- MIRKOVIC 1936 Mirković L., «L'art de Sarajevo», *Spomenik de l'Académie Royale Serbe* (σερβ.), Βελιγράδι 1936.
- MIRKOVIC 1940 Mirković L., «Die nährende Gottesmutter (Galaktotrophusa)», *Atti V CIBS*, 297-304.
- MIRKOVIC 1955 Mirković L., «Die Ikonen der griechischen Maler in Jugoslawien und in den serbischen Kirchen ausserhalb Jugoslawiens», *Θ' Συν. Θεσσαλονίκης*, Α', 301-328.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ 1935 Μιχαηλίδης Ε., *Μονή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν παλαιῷ Καῖρῳ*, Ἀλεξάνδρεια 1935, 210-249.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ 1936 Μιχαηλίδης Ε., «Μονή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν παλαιῷ Καῖρῳ», *ΕΦ*, ΛΕ', 1936, 140-190.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ 1950 Μιχαηλίδης Ε., *Ἡ μονή τοῦ Ἁγίου Σάββα Ἀλεξανδρείας διὰ μέσου τῶν αἰώνων (320-1949)*, Ἀλεξάνδρεια 1950.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ 1951 Μιχαηλίδης Γ., *Μία ἐκκλησία στήν Πάρο*, Ἀθήνα 1951.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ 1971 Μιχαηλίδης Μ., «Νέα στοιχεῖα ζωγραφικοῦ διακόσμου δύο μνημείων τῆς Μακεδονίας», *ΑΑΑ IV*, 1971, 341-355.
- ΜΟΣΧΟΝΑΣ 1949 Μοσχονᾶς Θ., *Ἑλληνικό Ὁρθόδοξο Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1949.
- ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ 1977 Μοσχόπουλος Γ., «Ἀνέκδοτα στοιχεῖα γιά τήν ἐκκλησιαστική τέχνη στήν Κεφαλλονιά (17ος-19ος αἰ.)», *Κεφ.Χρον.* 2, 1977, 215-265.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1956 Μουτσόπουλος Ν., *Ἡ ἀρχιτεκτονική τῶν ἐκκλησιῶν καί τῶν μοναστηριῶν τῆς Γορτυνίας* (Βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 38), Ἀθήναι 1956.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1960 Μουτσόπουλος Ν., «Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου Ροῖνοῦ», *Πελ.Πρωτ.* 1960, 189-191.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1962 Μουτσόπουλος Ν., *Ἡ Παληαχώρα τῆς Αἰγίνης. Ἱστορική καί μορφολογική ἐξέτασις τῶν μνημείων*, Ἀθήναι 1962.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1964 Μουτσόπουλος Ν., *Ἐκκλησίαι τοῦ νομοῦ Φλωρίνης*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 69, Θεσσαλονίκη 1964.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1967 Μουτσόπουλος Ν., *Καστοριά, Παναγία ἡ Μαυριώτισσα*, Ἀθήναι 1967.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Μουτσόπουλος Ν., *Καστοριά. Λεύκωμα. Ἱστορική - χωροταξική - πολεοδομική - μορφο-*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1972 *λογική μελέτη Καστοριάς, 1972.*
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Μουτσόπουλος Ν., *Ἐκκλησίες τοῦ νομοῦ Πέλλης*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰνστιτούτο Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 138, Θεσσαλονίκη 1973.
- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Μουτσόπουλος Ν., *Συμβολή στή μορφολογία τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς. Λεύκωμα βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν*, Θεσσαλονίκη 1977.
- ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ Μπαλτογιάννη-Σταυρινοῦ Χρ., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Νήσων Αἰγαίου», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 502-504.
- ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ Μπαλτογιάννη-Σταυρινοῦ Χρ., «Μεταβυζαντινές εἰκόνες Κέας», *ΑΔ* 20, 1965, Χρονικά, 535-536.
- ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ Μπαλτογιάννη Χ., λήμμα ἀρ. 22, *Ἐκθεση 1984.*
- ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ Μπαλτογιάννη Χ., *Εἰκόνες. Συλλογή Δημητρίου Οἰκονομόπουλου*, Ἀθήνα 1985.
- ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ Μπαλτογιάννη Χ., *Εἰκόνες ἰδιωτικῶν συλλογῶν στήν Ἑλλάδα*, Κατάλογος ἐκθέσεως, Institut français d'Athènes, 16 Ιαν. - 7 Φεβρ. 1986.
- ΒΑΛΤΟΙΑΝΝΗ Βαλτογιάννη Χρ., λήμματα ἀρ. 55, 62, 92, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986.*
- ΒΑΛΤΟΙΑΝΝΗ Βαλτογιάννη Χρ., λήμματα ἀρ. 32, 42, 64, *From Byzantium to El Greco 1987.*
- ΜΠΑΡΑΣ Βασ., *Τό Δελβίνον τῆς Β. Ἠπείρου καί οἱ γειτονικές του περιοχές*, Ἀθήναι 1966.
- ΜΠΕΤΤΗΣ Σ., «Ὁ ζωγράφος Φράγκος ἐκ τόπου Θήβας», *Ηπ.Εστ.* Ζ', 1958, 820-827.
- ΜΠΕΤΤΗΣ Σ., «Παλαιογραφικά περιοχῆς Γραμμενοχωρίων», *Ηπ.Εστ.* ΙΓ', 1964, 402-408.
- ΜΠΙΡΗΣ Μ., «Μεταγενέστερες προσθήκες στό καθολικό μονῆς Πετράκη», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, ΙΙ, 191-201.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *Κρ.Χρ.* ΚΑ', 1969, 521-528.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *ΑΔ* 25, 1970, Χρονικά, 479-499.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *Κρ.Χρ.* ΚΙ', 1971, 499-507.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *ΑΔ* 26, 1971, Χρονικά, 520-533.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *ΑΔ* 27, 1972, Χρονικά, 655-674.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *Κρ.Χρ.* ΚΕ', 1973, 493-511.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Ἐμ., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Κρήτης», *ΑΔ* 29, 1973-74, Χρονικά, 935-945.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., *Εἰκόνες τοῦ Νομοῦ Χανίων*, Ἀθήνα 1975.
- ΒΟΡΒΟΥΔΑΚΗΣ Βορβουδάκης Μ., Wessel Kl., Gallas Kl., Borboudakis M., *Byzantinisches Kreta*, Μόναχο 1983.
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., *Ἡμερολόγιο 1985, κοσμημένο μέ κρητικές φορητές εἰκόνες*, Ἡράκλειο Κρήτης (ἐκδ. δήμου Ἡρακλείου).
- ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ Μπορμπουδάκης Μ., λήμματα ἀρ. 138, 141, 142, 161, 173, 176, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινὴ Τέχνη 1986.*

- BORBOUDAKIS 1986α Borboudakis M., λήμματα αρ. 93, 96, 97, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- BORBOUDAKIS 1987 Borboudakis M., λήμματα αρ. 67, 68, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ 1961 Μπουμπουλίδης Φ., *Κατάλογος ελληνικῶν χειρογράφων κωδίκων βιβλιοθήκης Σπ. Λοβέρδου*, Ἀθήνα 1961.
- ΜΠΟΥΡΑ 1983 Μπούρα Λ., «Ἀπό τόν κώδικα τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου στήν Ἀργυρούπολη τοῦ Πόντου», *Γ' Συμπ. ΧΑΕ*, 59-60.
- ΜΠΟΥΡΑ 1985 Μπούρα Λ., «Ἐνα τρίπτυχο μέ σιναϊτική εἰκονογραφία σέ ἰδιωτική συλλογή τῶν Ἀθηνῶν», *Ε' Συμπ. ΧΑΕ*, 62-63.
- ΜΠΟΥΡΑ 1986 Μπούρα Λ., «Ἀνθίβολα τοῦ Μουσείου Μπενάκη καί δύο εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μέ ὑπογραφή Ἑμμανουήλ Τζάνε», *ΣΤ' Συμπ. ΧΑΕ*, 43-44.
- ΜΠΟΥΡΑ 1986α Μπούρα Λ., λήμμα αρ. 110, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- BOURAS 1986β Bouras L., λήμμα αρ. 77, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- BOURAS 1987 Bouras L., λήμματα αρ. 62α, 70, 71, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΜΠΟΥΡΑΣ 1962 Μπούρας Χ., «Ρεκίτσα», *Πελοποννησιακά 5*, 1962, 284-293.
- ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ 1985 Μπρούσκαρη Μ., *Τό Μουσείο Παύλου καί Ἀλεξάνδρας Κανελλοπούλου*, Ὁδηγός, Ἀθήνα 1985.
- ΜΥΛΟΝΑΣ 1974 Mylonas P., *Athos, formes dans un lieu sacré*, Ἀθήνα 1974.
- ΜΥΛΩΝΑΣ 1982 Μυλωνᾶς Π. Μ., «Ἡ μονή Πέτρας στήν Νότια Πίνδο», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, II, 121-137.
- ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ 1900 Μυστακίδης Β., «Διάφορα περί Θεσσαλονίκης σημειώματα», *ΕΦΣΚ 27*, 1900, 369-388.
- ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ 1936 Μυστακίδης Β., «Ἐπισκοπικοί κατάλογοι», *ΕΕΒΣ 16*, 1936, 139-238.
- ΜΥΝΟΖ 1906 Muñoz A., *L'art byzantin à l'exposition de Grotta-Ferrata*, Ρώμη 1906.
- ΜΥΝΟΖ 1928 Muñoz A., *I quadri bizantini della Pinacoteca Vaticana*, Ρώμη 1928.
- MUSIČESCU 1966 Musičescu M., «Evolution des étapes stylistiques de la peinture murale valaque», *Actes Ier CISE*, 823-836.
- MUSIČESCU 1974 Musičescu M., *Y-a-t-il un art phanariote?* (ανάτυπο), Θεσσαλονίκη 1974.
- NICOLESCU 1964 Nicolescu C., «Miniatura si ornamentul cartii manuscrise din Tarile Romîne, XIV-XVIII», *Arta Romaneasca*, 1964.
- NICOLESCU 1966 Nicolescu C., «Interventions», *Actes Ier CISE*, 799-800.
- NICOLETTI 1890 Nicoletti G., «Per la storia dell'arte». *Ateneo Veneto*, 1890.
- ΝΙΚΟΛΣΚΙΥ 1907 Nikolskij L., «Istoričeskij očerk afonskoj sténnoj zivopisi», *Ikonopisnyj Sbornik vypusk I*, Πετρούπολη 1907.
- ΝΙΝΟΛΑΚΗΣ 1908 Νινολάκης Ἁγ., *Ἀλληλογραφία Μελετίου Πηγᾶ*, Χανιά 1908.
- ΝΙΤΣΟΣ 1924 Νίτσος Ν., «Ἡ ἐν Τσαμαντᾶ τῆς Ἠπείρου ἱερά μονή τοῦ Ἁγ. Γεωργίου», *Γρηγ. Παλαμᾶς 8*, 1924, 238-250.
- ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ 1903 Ξανθουδίδης Στ., «Χριστιανικαί ἐπιγραφαί Κρήτης», *Ἀθηνᾶ 15*, 1903, 49-163.
- ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ 1912 Ξανθουδίδης Στ., «Κρητικά συμβόλαια», *Χριστιανική Κρήτη*, Α'-Β', τχ. Α'-Β', 1912.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1924 Ξυγγόπουλος Α., «Μία εἰκονογραφική σύνθεσις ἐκ Μετεώρων», *HME 1924*, 395-403.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1926α Ξυγγόπουλος Α., «Εἰς τό νησί τῶν Ἰωαννίνων», *HME 1926*, 275-284.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1926β Ξυγγόπουλος Α., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Ἰωαννίνων», *Ηπ.Χρ. Α'*, 1926, 53-62, 133-147, 295-303.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1929 Ξυγγόπουλος Α., *Εύρετήριον τῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τχ. Β': Τά βυζαντινά καί τουρκικά μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, αἱ διασωθεῖσαι, ἐπισκευασθεῖσαι καί κατεδαφισθεῖσαι βυζαντιναί ἐκκλησίαι. Ἐκκλησίαι τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Τουρκικά θρησκευτικά καί κοσμικά μνημεῖα, Ἐν Ἀθήναις 1929.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1932 Ξυγγόπουλος Α., «Παραστάσεις τῆς Κοιμήσεως τοῦ Χρυσοστόμου καί τῶν μετ' αὐτήν», *ΕΕΒΣ Θ'*, 1932, 351-360.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1936 Ξυγγόπουλος Α., *Κατάλογος τῶν εἰκόνων*. Μουσεῖον Μπενάκη. Ἀθήναι, Ἀθήναι 1936.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1937-38 Ξυγγόπουλος Α., «Τέσσαρες φορηταί εἰκόνες τοῦ Διονυσίου», *Ἑλληνικά Ι'*, 1937-38, 273-279.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1939 Ξυγγόπουλος Α., «Βυζαντινά εἰκονογραφικά γλυπτά», *ΕΕΒΣ ΙΕ'*, 1939, 256-279.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1947 Ξυγγόπουλος Α., «Ὁ ἅγιος Γοβδελαῆς τοῦ Ἐμμ. Τζάνε. Γέννηση καί ἐξέλιξη ἑνός εἰκονογραφικοῦ τύπου», *Κρ.Χρ. Α'*, 1947, 467-486.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1951 Ξυγγόπουλος Α., Συλλογή Ἑλένης Α. Σταθάτου. *Κατάλογος περιγραφικός τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καί τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν βυζαντινῶν καί τῶν μετὰ τήν Ἀλωσιν χρόνων* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 31), Ἀθήναι 1951.
- ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1957 Ξυγγόπουλος Α., *Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τήν Ἀλωσιν*, Ἀθήναι 1957.
- ΧΥΝΓΟΡΟΥΛΟΣ 1971 Xyngoroulos A., *Collection H. Stathatos. Les icônes*, Ἀθήνα 1971, 84-89.
- ΞΥΔΗΣ 1959 Ξύδης Α., «Ἀνέκδοτος βίος τοῦ Γκρέκο», *Κρ.Χρ. ΙΓ'*, 1959, 218-225.
- ΞΥΔΗΣ 1964 Ξύδης Α., «Ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων τοῦ Θεοτοκόπουλου», *Ζυγός* 103-104, 1964, 68-78.
- ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ 1908 Ξηρουχάκης Ἀγ., *Ὁ κρητικός πόλεμος 1645-1669 ἢ συλλογή τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθ. Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε, συλλεγέντων ἢ ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη*. Ἐν Τεργέστη 1908.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1964 Οἰκονόμου Ι., *Ἐπιστολαί διαφόρων. Ἑλλήνων λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, τούρκων δικαστῶν, ἐμπόρων καί ἐσναφίων*, Ἀθήναι 1964.
- ΟΜΟΝΤ 1888 Omont H., «Le dernier des copistes Grecs en Italie», *REG* 1, 1888, 177-191.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1925 Ὁρλάνδος Α., «Αἱ καμαροσκέπαστοι βασιλικάι τῶν Ἀθηνῶν», *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 288-305.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1926 Ὁρλάνδος Α., «Ἐπιγραφαί ἐξ ἐκκλησιῶν τῶν Ἀγρᾶφων», *ΕΕΒΣ Γ'*, 1926, 299-300.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1927 Ὁρλάνδος Α., «Μνημεῖα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου: Ἡ Ἐκκλησία (Παναγία Βελλᾶς)», *Ηπ.Χρ. Β'*, 1927, 153-169.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1930 Orlandos A., «Les monuments byzantins de Chios d'après les récentes recherches», Ἀθήναι 1930.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1933 Ὁρλάνδος Α., *Εύρετήριον τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τχ. Γ': Μεσαιωνικά μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καί τῶν κλιτύων Ὑμηττοῦ-Πεντελικοῦ-Πάρνηθος καί Αἰγάλεω, Ἀθήναι 1933.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1935 Ὁρλάνδος Α., «Βυζαντινοί ναοί τῆς Ἀνατολικῆς Κορινθίας», *ΑΒΜΕ Α'*, 1935, 53-90.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1937 Ὁρλάνδος Α., «Δύο ἀνέκδοτοι ναοί τῆς περιοχῆς Τρικόλων», *ΑΒΜΕ Γ'*, 1937, 153-165.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1938 Ὁρλάνδος Α., «Τά βυζαντινά μνημεῖα τῆς Καστοριάς», *ΑΒΜΕ Δ'*, 1938.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1939 Ὁρλάνδος Α., «Ἡ ἐπὶ τῆς Πίνδου ἱερά μονή Κορώνης», *ΕΕΒΣ ΙΕ'*, 1939, 405-416.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1939-40α Ὁρλάνδος Α., «Ἡ μονή Ὁσίου Μελετίου καί τά παραλαύρια αὐτῆς», *ΑΒΜΕ Ε'*, 1939-1940, 34-118.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1939-40β Ὁρλάνδος Α., «Σταχυολογήματα ἐκ μονῶν τῆς Πίνδου», *ΑΒΜΕ Ε'*, 1939-1940, 167-197.

- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1948 Ὀρλάνδος Α., «Παλαιοχριστιανικά λείψανα τῆς Ρόδου. Βυζαντινά καί μεταβυζαντινά μνημεῖα τῆς Ρόδου. Βυζαντινοί καί μεταβυζαντινοί ναοί τῆς Ρόδου. Μέρος Β'. Αἰ τοιχογραφία», *ΑΒΜΕ ΣΤ'*, 1948, 113-215.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1956 Ὀρλάνδος Α., «Ὀνόματα ζωγράφων καί ἀφιερωτῶν ἐπὶ εἰκόνων τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων», *ΕΕΒΣ ΚΣΤ'*, 1956, 340-357.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1961 Ὀρλάνδος Α., «Τά βυζαντινά μνημεῖα τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. 1) Ὁ ἐν Εὐρυτανία βυζαντινός ναός τῆς Ἐπισκοπῆς. 2) Ὁ ἐν Ἀκαρνανία βυζαντινός ναός τῆς Παλιοκατούνας. 3) Ἡ παρά τό Ζαπάντι βασιλική τῆς Μεγάλης Χώρας. 4) Τό φρούριον τοῦ Ἀγγελοκάστρου. 5) Ἡ ἐν Αἰτωλία μονή τῆς Μυρτιᾶς», *ΑΒΜΕ Θ'*, 1961, 1-112.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1963 Ὀρλάνδος Α., *Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 52), Ἀθήναι 1963.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1964 Ὀρλάνδος Α., «Οἱ μεταβυζαντινοί ναοί τῆς Πάρου. Μέρος Β'. Ἐπιγραφαί καί ζωγραφική», *ΑΒΜΕ Ι'*, 1964, 1-165.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1969 Ὀρλάνδος Α., «Ἄγνωστος βυζαντινός ναός παρά τό Δραγάνο τῆς Ἀχαΐας», *ΑΒΜΕ ΙΑ'*, 1969, τχ. 1, 57-86.
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ-ΘΕΟΧΑΡΗ 1958 Ὀρλάνδος Α. - Θεοχάρη Μ., «Αἰ ἐπὶ τῆς Πίνδου ἱεραὶ μοναὶ Βράχας καί Ρεντίνης», *ΑΕ* 1958, 1-11.
- ΟΥΣΠΕΝΣΚΥ-ΛΟΣΣΚΥ 1958 Ouspensky L. - Lossky VI., *Der Sinn der Ikonen*, Olten, Σουηδία, 1958.
- ΠΑΪΣΙΟΣ 1955 Παῖσιος Γ., «Ἐπιγραφαί καί ἐνθυμήσεις», *Ηπ.Εστ. Δ'*, 1955, 636-641 καί 760-764.
- ΠΑΪΣΙΟΣ 1956 Παῖσιος Γ., «Ἐπιγραφαί καί ἐνθυμήσεις», *Ηπ.Εστ. Ε'*, 1956, 39-42 καί 560-563.
- ΠΑΪΣΙΟΣ 1960 Παῖσιος Γ., «Ἐπιγραφαί καί ἐνθυμήσεις ἡπειρωτικαὶ ἀπὸ τὴν Δ. Μακεδονίαν», *Ηπ.Εστ. Θ'*, 1960, 566-581.
- ΠΑΛΑΝΤΖΑΣ 1982 Παλαντζᾶς Β., «Ὁ ναός Ἁγ. Νικολάου στό Προαστεῖο Δυτ. Μάνης», *Ἐκκλησίαι στὴν Ἑλλάδα*, II, 311-325.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1971 Παλιούρας Α., «Ἡ εἰκονογράφηση τοῦ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 8, 1971, 63-86.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1973 Παλιούρας Α., «Ἡ ζωγραφικὴ εἰς τὸν Χάνδακα ἀπὸ 1550-1600», *Θησαυρίσματα* 10, 1973, 101-123.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1977 Παλιούρας Α., *Ὁ ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540-1607) καὶ αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1977.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1978 Παλιούρας Α., «Τά ψηφιδωτὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 15, 1978, 144-176.
- ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1985 Παλιούρας Α., *Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία. Συμβολὴ στὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μνημειακὴ τέχνη*, Ἀθήνα 1985.
- ΠΑΛΛΑΣ 1957 Πάλλας Δ., «Ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιάς», *ΕΕΒΣ* 28, 1957, 127-150.
- ΠΑΛΛΑΣ 1971 Πάλλας Δ., «Ἡ Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγὴ. Εἰκονογραφικὴ ἀνάλυση καὶ ἱστορία τοῦ θέματος», *ΑΔ* 26, 1971, Μελέται, 201-224.
- ΠΑΛΛΑΣ 1975-76 Πάλλας Δ., «Περὶ τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν Ἄλωσιν (Μεθοδολογικά)», *ΕΕΒΣ* 42, 1975-76, 101-211.
- PALLUCCHINI 1937 Pallucchini R., *Il polittico del Greco, della R. Galleria Estense*, R. Ist. d'Archeologia e Storia dell'Arte, Opere d'Arte, VII, Ρώμη 1937.
- PALLUCCHINI 1964 Pallucchini R., «I veneti alla mostra dell'arte in Puglia», *Arte Veneta* XVIII, 1964.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ 1986 Παναγιωτάκης Ν. Μ., *Ἡ κρητική περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου*, Ἀθήνα 1986.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ 1977-79 Παναγιωτίδη Μ., «Μερικές παρατηρήσεις στίς προοπτικές συμβάσεις μιᾶς εἰκόνας τοῦ Ἄνδρέα Ρίτζου», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Θ', 1977-1979, 249-260.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥ-ΛΟΥ 1975 Παναγιωτοπούλου Κ., «Πατριαρχικά γράμματα καί ἄλλα ἔγγραφα (1571-1576) γιά τόν Ἱέρωνα-Ἰωάννη Μπωναφέ», *Θησαυρίσματα* 12, 1975, 309-355.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ 1974 Πανταζόπουλος Ν., *Κῶδιξ μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης ΙΖ'-ΙΘ' αἰ.*, Θεσσαλονίκη 1974.
- ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ 1981 Παπάγγελος Ι., «Ἐργαστήρια ζωγραφικῆς στήν Χαλκιδική κατά τόν 19ο αἰ.», *Α' Συμπ. ΧΑΕ*, 68-70.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1920 Παπαγεωργίου Σ., *Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας*, Κέρκυρα 1920.
- ΡΑΡΑΓΕΟΡΓΗΙΟΥ 1965 Rarageorghiou A., *Masterpieces of the Byzantine Art of Cyprus*, Department of Antiquities, Picture Book ἀρ. 2, Λευκωσία 1965.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1966 Παπαγεωργίου Α., «Ἐρευνα εἰς τόν ναόν τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος ἐν Τρεμετούσια», *ΚΣ Λ'*, 1966, 17-33.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1968α Παπαγεωργίου Α., «Ἡ παλαιοχριστιανική καί βυζαντινὴ ἀρχαιολογία καί τέχνη ἐν Κύπρῳ κατά τὰ ἔτη 1965-1966», *Ἀπόστ. Βαρνάβας* 1968.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1968β Παπαγεωργίου Α., «Εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας τοῦ Ἄρακος», *ΚΣ ΛΒ'*, 1968, 41-55.
- ΡΑΡΑΓΕΟΡΓΙΟΥ 1969 Rarageorghiou A., *Les icônes de Chypre*, Γενεύη 1969.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1974 Παπαγεωργίου Α., «Κύπριοι ζωγράφοι τοῦ 15ου καί 16ου αἰώνα», *RDAC* 1974.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1975α Παπαγεωργίου Α., «Κύπριοι ζωγράφοι φορητῶν εἰκόνων τοῦ 16ου αἰώνα», *RDAC* 1975.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1975β Παπαγεωργίου Α., «Οἱ ξυλόστεγοι ναοὶ τῆς Κύπρου», *Τόμος ἀναμνηστικός ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι τοῦ περιοδικοῦ Ἀπόστολος Βαρνάβας (1918-1968)*, Λευκωσία 1975, 361-556.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1976 Παπαγεωργίου Α., «Δύο εἰκόνες τοῦ Μελετίου τοῦ Κρητός», *Δ' Κρητ. Συν.*, 396-403.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1983 Παπαγεωργίου Α., *Βυζαντινὸ Μουσεῖο*, Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Πολιτιστικὸ Κέντρο, Λευκωσία 1983.
- ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥ-ΛΟΣ-ΠΑΛΑΙΟΣ 1946 Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός Α., *Μουσεῖον Διονυσίου Λοβέρδου*, Ἀθήναι 1946.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗ 1984 Παπαδάκη Μ., «Μία εἰκόνα τοῦ ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα μέ θέμα τῆ μνηστεία τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης», *Ηπ.Χρ.* 26, 1984, 147-162.
- ΠΑΠΑΔΕΑΣ 1971 Παπαδέας Δ., «Βυζαντινά καί ἄλλα μνημεῖα τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης», *Ἀριστομένης* (Δελτίο τῆς Νομαρχίας Μεσσηνίας), 36, Ἰούλιος 1971.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 1934-36 Παπαδημητρίου Ι., «Περὶ τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Κερκύρας», *ΠΧΑΕ*, περ. Γ', τ. Γ', 1934-1936, 71-80.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 1937 Παπαδημητρίου Ι., «Περὶ τῶν μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Κερκύρας», *ΒΝJ* XIII, 1937, 283-292 (κεῖμενο τό ἴδιο μέ τό προηγούμενο).
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 1936 Παπαδημητρίου Ι., «Antichità bizantine di Corfù», *Atti V CISB*, II, 340-341.

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ 1884-88 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Ἀθ., *Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη*, κατ' ἐντολήν ΕΦΣΚ, Κωνσταντινούπολις 1884-88.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ 1891-1915 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Ἀθ., *Ἱεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, I-IV, Πετρούπολις 1891-1915.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ 1909 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καί αἱ κύριαι αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί, ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τό πρῶτον πλήρως κατὰ τό πρωτότυπον αὐτῆς κείμενον*, Ἐν Πετροπόλει 1909.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1963 Παπαδόπουλος Στ., *Μετέωρα. Δυτική Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1963.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΦΑΤΟΥΡΟΥ 1966 Παπαδόπουλος Στ. - Φατούρου Κ., *Ἐπιγραφές τῆς Πάτμου*, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, ἀρ. 9, Ἀθήναι 1966.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1977 Παπαδόπουλος Στ., *Μονή Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου*. Ἱστορικός καί ἀρχαιολογικός ὁδηγός. Ἔκδοσις Ἰ. Μ. Ἰω. Θεολόγου, Πάτμος 1977.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1905 Παπαδόπουλος Χρυσ., «Ἡ ἱερά μονή τοῦ Σταυροῦ καί ἡ ἐν αὐτῇ Θεολ. Σχολή», *Νέα Σιών Β'*, 1905, τχ. Ε', 666.
- ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1883 Παπαζαφειρόπουλος Π., *Μεθυδριάς, ἡτοι ἱστορική καί τοπογραφική ἀφήγησις περί τῆς ἐν Βυτίνῃ Ἑλλ. Σχολῆς καί τῶν ἐν τῷ Δήμῳ τῆς Νυμφασίας λόγου ἀξίων μνημείων μετὰ σιγιλίων πατριαρχικῶν καί ἐτέρων ἐγγράφων*, Ἀθήναι 1883.
- ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ 1981 Παπαζῶτος Θ., «Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Παναγιάς στόν Ἀλιάκμονα», *Μακεδονικά ΧΧΙ*, 1981, 93-108.
- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ 1979 Παπαθανασόπουλος Θ., «Ἡ ἐκκλησία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στή Στεμνίτσα», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, I, 217-224.
- ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ 1981 Παπαθεοφάνους-Τσουρή Ε., «Ἄγνωστη εἰκόνα τοῦ Ἑμμανουήλ Τζάνε καί ἀντίγραφό της στήν Ἄρτα», *ΑΑΑ ΧΙΥ*, 1981, 234-245.
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ 1936 Παπακόστας Α., «Παναγία ἡ Σπηλαιώτισσα», *Μεσσ.Γράμμ.* Γ', 1936, 49-79.
- ΡΑΡΑΚΟΣΤΕΑ 1934 Parakosteia Β., *Viestile sultanilor IV*, Ρώμη 1934.
- ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1903 Παπαμιχαλόπουλος Κ., *Περιήγησις εἰς τόν Πόντον*, Ἀθήναι 1903.
- ΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ 1971 Παπαναγιώτου Τρ., *Ἱστορία καί μνημεῖα τῆς Φθιώτιδος*, Ἀθήναι 1971.
- ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1925 Παπανδρέου Γ., *Ἡ ἱστορία τοῦ Σκουπίου καί τῆς Πάου τῶν Καλαβρύτων*, Ἀθήναι 1925.
- ΠΑΠΑΣΥΡΑΣ 1938 Παπασυρᾶς Κ., *Περί τοῦ ἐν Ραχωτίῳ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου*, Ἀλεξάνδρεια 1938.
- ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ 1930 Παπασωτηρίου Ι., «Ἡ ἐκκλησία τοῦ Προφήτου Ἡλίου Σιατίστης», *Γρηγ. Παλαμᾶς ΙΔ'*, 1930, 354-360.
- ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ 1934 Παπασωτηρίου Ι., *Τά Μετέωρα*, Τρίκαλα 1934.
- ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1960 Παπαχριστόπουλος Π., «Ὁ βυζαντινός ναός τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Φιλιατρά», *Α'*, *Φιλιατρά* 4, τχ. 14, Ἰαν. 1960.
- ΠΑΡΔΟΣ 1980 Πάρδος Α., «Ἀλφαβητικός κατάλογος τῶν πρώτων μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας ἀπό τό κατάστιχο 129 (1498-1530)» (ἀνάτυπο), *Θησαυρίσματα* 16, 1979, 294-386 καί 17, 1980, 149-205.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- PASKALEVA 1977 Paskaleva K., *Ikon ot strandjanskija Kraij*, Σόφια 1977.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1924 Πασχάλης Δ. Π., «Χριστιανική Ἴ Ανδρος (Andros Sacra)», *ΔΧΑΕ*, περ. Β', τ. Α', 1924, τχ. Γ'-Δ', 3-50.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1925 Πασχάλης Δ. Π., «Χριστιανική Ἴ Ανδρος (Andros Sacra)», *ΔΧΑΕ*, περ. Β', τ. Β', 1925, τχ. Α', 18-43.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1927 Πασχάλης Δ., «Μεσαιωνικά καί μεταγενέστεροι ἐπιγραφαί τῆς νήσου Ἴ Ανδρου», *ΕΕΒΣ* Δ', 1927, 49-95.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1929 Πασχάλης Δ., «Μεσαιωνικῶν καί μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν τῆς νήσου Ἴ Ανδρου συμπλήρωμα», *ΕΕΒΣ* ΣΤ', 1929, 203-232.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1930 Πασχάλης Δ., «Ὁ σπαρτιάτης Στρατηγόπουλος, δημόσιος ὑπὸ βασιλικὴν ἐξουσίαν νοτάριος ἐν Ἴ Ανδρῶ. Εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἴ Ανδρῶ νοταρίων ἐπὶ φραγκοκρατίας καί τουρκοκρατίας», *ΒΝJ* VII, 1930, 87-98.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1936 Πασχάλης Δ., «Δώδεκα ἐν Ἴ Ανδρῶ βυζαντινά μοναστήρια», *ΕΕΒΣ* ΙΒ', 1936, 19-45.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1956 Πασχάλης Δ., «Βυζαντιναί καί μεταβυζαντιναί ἐκκλησίαι τῆς Ἴ Ανδρου, ὧν ἔναι φραγκικαί», *Θεολογία* 27, 1956, 273-282.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ 1957 Πασχάλης Δ., «Βυζαντιναί καί μεταβυζαντιναί ἐκκλησίαι τῆς Ἴ Ανδρου», *Θεολογία* 28, 1957, 440-452.
- ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1974 βλ. *Σταυρονικήτα Μονή 1974*.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ 1959 Παυλίδης Γ., «Ἐπίσκεψις εἰς τὴν ἔδραν τῆς σχολῆς τῶν Ἀγράφων», *Θεσσ.Χρ.* 7-8, 1959, 221-227.
- ΠΑΧΝΟΣ 1926 Παχνός Α., «Χιακά σημειώματα», *Χιακά Χρονικά* ΣΤ', 1926, 196-202.
- ΡΑΒΛΟΒΙΤΣ 1967 βλ. Radóžić 1967.
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1953 Πελεκανίδης Στ., *Καστορία. Ι. Βυζαντιναί τοιχογραφίαι*. Πίνακες (Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 17), Θεσσαλονίκη 1953.
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1960α Πελεκανίδης Στ., *Βυζαντινά καί μεταβυζαντινά μνημεῖα τῆς Πρέσπας*, Θεσσαλονίκη 1960.
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1960β Πελεκανίδης Στ., «Μεσαιωνικά Μακεδονίας», *ΑΔ* 16, 1960, Χρονικά, 222-231.
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ 1962 Πελεκανίδης Στ., «Ἐρευναι ἐν Ἴ Ἀνω Μακεδονία», *Μακεδονικά* Ε', 1962, 363-414.
- ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ ΣΤ. βλ. *Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους*, Α'-Γ'.
- ΠΕΛΕΚΑΣΗΣ 1927 Πελεκάσης Δ., «Ἡ ζακυνθινὴ ἀγιογραφία», *Ἰόνιος Ἀνθολογία*, τεῦχος ἀφιερωμένο στὸν Φώσκολο, Ἀθῆναι 1927.
- ΠΕΛΕΚΑΣΗΣ 1933 Πελεκάσης Δ., *Βυζαντινοὶ ἀγιογράφοι - Τεχνοκριτικὴ ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Κρητὸς Ἡλιοῦ Μόσκου (1649-1684)*, Ἀθῆναι 1933.
- ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ 1974 Πεντόγαλος Γ., «Ἡλίας ἢ Λέος Μόσκος, ἀγιογράφος στίς ἐκκλησίες Ἰ' Ἀνάληψη καὶ Ἰ' Παντοκράτωρ στό Ληξούρι (1664-1665)», ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Παρνασσός*, ΙΣΤ', 1974.
- PETERSON 1971 βλ. Gouma-Peterson 1971.
- PETIT 1926 Petit L., *Bibliographie des acolouthies grecques*, Bruxelles 1926.
- ΡΕΤΚΟΒΙΤΣ 1965 Petković S., *Wall Painting of the Territory of the Patriarchate of Peć (1557-1614)*, Novi Sad 1965.
- ΡΕΤΚΟΒΙΤΣ 1966 Petković S., «Interventions», *Actes Ier CISE*, 847-848.

- ΠΕΤΡΩΝΩΤΗΣ 1979 Πετρονώτης Α., «'Ο 'Αγιο-Δημήτρης τῆς πόλης Σαμαρίνας», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, I, 197-207.
- ΠΕΤΡΩΝΩΤΗΣ 1982α Πετρονώτης Α., «'Η πολύτρουλλη βασιλική 'Αγ. Γεωργίου Ζάχολης», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, II, 257-269.
- ΠΕΤΡΩΝΩΤΗΣ 1982β Πετρονώτης Α., «'Αγιογράφοι καί 'κονισματάδες' τῆς Μάνης (συμβολή στό θέμα)» (ἀνά-τυπο), *Λακ.Σπ. ΣΤ'*, 1982, 125-133.
- ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ 1949 Πετρόχειλος Μ. Κ., «'Ενας ἄγνωστος ἀγιογράφος τῶν Κυθήρων», ἐφημ. *Καθημερινή*, 22 Μαΐου 1949.
- ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ 1978 Πετρόχειλος Μ. Κ., «'Ο ζωγράφος Δημ. Καρβελᾶς», ἐφημ. *Φωνή τῶν Κυθήρων*, ἀρ. φ. 62, Φεβρ. 1978.
- ΠΙΟΜΠΙΝΟΣ 1984 Πιομπῖνος Φ., *Ἑλληνες ἀγιογράφοι μέχρι τό 1821*, ἔκδοση ΕΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1984².
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ. βλ. Μαλτέζου-Πλουμίδης.
- ΠΟΛΕΜΗΣ 1962 Πολέμης Δ., «'Ανέκδοτοι ἐξ Ἄνδρου ἐπιγραφαί τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας», *ΕΕΚΜ* 2, 1962, 720-754.
- ΠΟΛΙΤΗΣ 1975 Πολίτης Λ., «Παλαιογραφικά», *Ἑλληνικά ΚΘ'*, 1975, 160-171.
- ΡΟΡΑ 1959 Rora Th., «Les peintres Constantin et Athanase Zografi de Korçe et leurs fresques reproduisant des scènes de l'Apocalypse», *Bulletin Shkencat Shoqërore* 1, 1959, 23-48, Τίρανα (ἄλβανικά).
- ΡΟΡΑ 1961 Rora Th., *Piktorët mesjetarë shqiptarë*, Τίρανα 1961.
- ΡΟΡΑ 1966 Rora Th., «Onufre, une figure éminente de la peinture albanaise», *SA* III, 1966, ἀρ. 1, 291-303.
- ΡΟΡΑ 1966, 1969 Rora Th., «Considérations générales sur la peinture post-byzantine en Albanie», *Actes Ier CISE*, 767-782.
- ΡΟΡΑ 1968 Rora Th., «L'école de Korçe et sa tradition dans la peinture ecclésiastique», *Deuxième conférence des études albanologiques*, Τίρανα 1968, 121-149.
- ΡΟΡΑ 1972 Rora Th., «Elemente laike dhe realiste në pikurën tonë mesjetare», *Studine Historike* 1, 1972, 129-155.
- ΡΟΡΑ-SULO 1974 Rora Th. - Sulo P., *Icones et miniatures du Moyen Age en Albanie*, Τίρανα 1974.
- ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ 1925 Πορφύριος Β' Ἀρχιεπίσκοπος, *Συναϊτικός Συνέκδημος*, Ἀθήναι 1925.
- ΡΟΣΤΜΙΚΟΝ 1888 Postmikon N., *Catalogue des antiquités chrétiennes ramassées par les marchands de Moscou*, Μόσχα 1888 (ρωσικά).
- ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ 1926 Πουλίτσας Π., «'Επιγραφαί, ἐνθυμήσεις καί σιγίλλια ἐξ Εὐρυτανίας», *ΕΕΒΣ Γ'*, 1926, 257-298.
- ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ 1928 Πουλίτσας Π., «'Επιγραφαί καί ἐνθυμήσεις ἐκ τῆς Βορείου Ἠπείρου», *ΕΕΒΣ Ε'*, 1928, 53-99.
- ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1942 Πρεβελάκης Π., *Θεοτοκόπουλος. Τά βιογραφικά*, Ἀθήνα 1942.
- ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ 1936 Προκοπίου Α., *Νεοελληνική τέχνη*, Ἀθήναι 1936.
- ΠΡΟΚΟΡΙΟΥ 1939 Procoriou A., *La peinture religieuse dans les îles ioniennes pendant le XVIIIe siècle*, χ.τ. 1939.
- ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ 1962 Προκοπίου Α., «'Ο Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μετσόβου», *Νέες Μορφές* 5, 1962, 12-20.
- ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ- ΔΕΪΛΑΚΗ 1968 Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη Ε., «'Εφορεία Ἀρχαιοπωλείων καί Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν», *ΑΔ* 23, 1968, Χρονικά, 458-459.
- ΡΥΡΡΙ 1961 Puppi V. L., «Inediti di Vittore Prete e icone cretesi-veneziane poci note», *Prospettive* 24, 1961.
- ΡΥΖΑΝΟΒΑ-ΔΑΜΟ Puzanova V. - Damo D., «Une figure éminente de la peinture médiévale albanaise», *SA* III,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1966 1966, αρ. 1, 281-290.
- QUINN 1902 Quinn D., «Τῶν τελευταίων αἰῶνων ἐπιγραφαί ζακυνθιακαί», *Ἄρμονία Ι'*, 1902, 50-68 καὶ 589-595.
- RABINO 1938 Rabino M. H. L., *Le monastère Sainte-Catherine*, Κάιρο 1938.
- RADOJČIĆ 1967 Radojčić S. - Pavlović V. - Filipović V., βλ. *Collection Sekulić*.
- RADOJČIĆ 1977 βλ. Chatzidakis 1977δ.
- ΡΑΔΟΣ 1927 Ράδος Κ. Ν., *Εἰκονογραφημένος κατάλογος ἀντικειμένων Μουσείου Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, ἐν Ἀθήναις 1927.
- ΡΑΜΦΟΣ 1972 Ράμφος Ι., «Τὰ χριστιανικά μνημεῖα τῆς Κιμῶλου καὶ τῶν πέριξ νησίδων», *Κιμωλιακά Β'*, 1972, 183-299.
- ΡΑΜΦΟΣ 1973 Ράμφος Ι., «Ὁ Δευτερεύων Σίφνου», *Κιμωλιακά Γ'*, 1973, 269-296· ἀναδημοσίευση ἀπὸ τό περ. *Ἐκκλησία ΚΕ'*, 1948, 39-44, μέ μερικές προσθήκες καὶ βελτιώσεις.
- ΡΕΜΠΕΛΗΣ 1930 Ρεμπέλης Χ., «Ἡ ἱερά μονὴ Ζέρμας», *Ηπ.Χρ. Ε'*, 1930, 19-29.
- ΡΗΓΑ-ΚΑΜΗΛΑΡΙ 1933 Ρήγα-Καμηλάρη Μ., «Ἱεραὶ ἀναγραφαί, ἧτοι ἐξέτασις τῶν ἐκκλησιῶν, παρεκκλησιῶν, ἐξωκκλησιῶν, μονῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχαιοχριστιανικῆς τῶν ἐν τοῖς τέως δήμοις τοῦ Πηλίου», *Θεσσ.Χρ. Δ'*, 1933, 114-144.
- ΡΗΓΑΚΟΥ 1986 Ρηγάκου Δ., λῆμμα ἀρ. 167, *Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Τέχνη 1986*.
- RICE 1930 βλ. Byron-Rice 1930.
- RIZZI 1972 Rizzi A., «Le icone bizantine e post-bizantine delle chiese veneziane», *Θησαυρίσματα 9*, 1972, 250-291.
- RIZZI 1974 Rizzi A., «Le icone post-bizantine della chiesa Greco-Ortodossa dei S.S. Pietro e Paolo in Napoli», *Θησαυρίσματα 11*, 1974, 136-163.
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974 Ροντογιάννης Π., *Ἡ χριστιανικὴ τέχνη στὴ Λευκάδα*, Ἀθήναι 1974.
- ROTHEMUND 1966 Rothemund B., *Handbuch der Ikonenkunst*, Μόναχο 1966.
- ΡΟΥΣΣΑΣ 1978 Ρουσσᾶς Α., *Ἱερά Μητρόπολις Ἀλεξανδρουπόλεως καὶ Σαμοθράκης, Τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Μουσεῖο καὶ οἱ παλαιῆς ἐκκλησίαις*, Ἀλεξανδρούπολις 1978.
- RUSSO 1939 Russo D., *Studii istorice greco-romane - Opere postume*, Βουκουρέστι 1939.
- ΣΑΓΚΡΙΩΤΗΣ 1926 Σαγκριώτης Ε., *Ἱστορία τῆς ἐν Πάρῳ ἱερᾶς μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Λογγοβάρδας*, Πύργος 1926.
- ΣΑΓΚΡΙΩΤΗΣ 1935 Σαγκριώτης Ε., «Ἐπιγραφαὶ Πάρου», *Μεσ.Γράμμ. Β'*, 1934-35, 240-279.
- ΣΑΘΛΣ 1877 Σάθας Κ. Ν., *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων*, Βενετία-Ἀθηναί-Παρίσι 1872-1894.
- SALVATOR 1904 Salvator Ludwig, *Zante I, II*, Πράγα 1904.
- ΣΑΜΨΩΝ 1974 Σάμψων Ἀδ., *Ναοὶ καὶ μοναὶ εἰς νῆσον Σκόπελον*, Ἀθήναι 1974.
- SANDBERG-VAVALA 1929 Sandberg-Vavalà E., *La croce dipinta italiana e l'iconografia della Passione*, Βερόνα 1929.
- ΣΑΡΡΟΣ 1914 Σάρρος Δ., «Παλαιογραφικὸς ἔρανος τῆς ἐν Ἠλείῳ Βήσσης (Βεζήτσας), εἰς εὐαγγελικὸς κῶδιξ καὶ ἐπιγραφαὶ τινες ἐκ ναῶν ἐν αὐτῇ καὶ παρ' αὐτὴν ἰδρυμένων», *ΕΦΣΚ ΠΙ'*, 1914, 101-104.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ 1937-38 Σβορώνος Ν., «Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς καὶ τὸ ἱστορικὸν ἔργον αὐτοῦ», *Ἑλληνικά Ι'*, 1937-38, τχ. Α', 133-178.
- SCHWEINFURTH 1930 Schweinfurth Ph., *Geschichte der russischen Malerei*, Haag 1930.

- SCRINZI 1920 Scrinzi A., «Venezia», *Studii dell'arte e storia*, Μιλάνο 1920.
- ΣΔΡΟΛΙΑ 1986 Σδρόλια Σ., λήμματα αρ. 68 και 69, *Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- SELTMAN 1947 Seltman Ch., βλ. Chittenden-Seltman 1947.
- ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ 1966 Σιμόπουλος Θ., *Ἡ ἱερά μονή Ζερμπίτσης*, Ἀθήνα 1966.
- ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ 1935 Σισιλιᾶνος Δ., *Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἀλωσιν*, Ἀθήναι 1935.
- ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ 1939 Σισιλιᾶνος Δ., *Ἡ Μακρυνίτσα καὶ τὸ Πήλιον*, Ἀθήναι 1939.
- ΣΚΟΒΡΑΝ 1968 Skovran A., *Monastir Krupa*, Βελιγράδι 1968.
- ΣΚΟΒΡΑΝ 1970 Skovran A., «Un'opera ignota del pittore Giovanni Arakas», *Θησαυρίσματα* 7, 1970, 110-126.
- ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ 1961 Σκουβαράς Β., *Μετέωρα* (ὁδηγός), Βόλος 1961.
- ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ 1967 Σκουβαράς Β., *Ὀλυμπιώτισσα*, Ἀθήναι 1967.
- ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ-ΜΑΚΡΗΣ 1958 Σκουβαράς Β. - Μακρῆς Κ., *Ὁδηγός Θεσσαλίας*, Βόλος 1958.
- ΣΚΡΟΒΟΥΧΑ 1971 Skrobucha H., *Icons in Tchehoslovakia*, Recklinghausen 1971.
- ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ 1903 Σμυρνάκης Γ., *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἀθήναι 1903.
- ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, Πάτμος Σμυρνάκης Γ., *Ἡ μυστηριοφύλαξ νῆσος Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἡ καλουμένη Πάτμος, Α'-Ε'* (χειρόγραφο ἀνέκδοτο).
- ΣΟΜΟΓΙΤΣΙ 1970 Somogiji Ar., *Kunstdenkmäler der griechischen Diasporen in Ungarn*, Institut for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1970.
- ΣΟΥΛΗΣ 1934 Σούλης Χρ., «Ἐπιγραφαὶ καὶ ἐνθυμήσεις ἠπειρωτικαί», *Ηπ.Χρ.* Θ', 1934, 81-126.
- ΣΟΦΙΑΝΟΣ 1984 Σοφιανός Δ., *Ἱστορικά σχόλια σέ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καὶ ἐνθυμήσεις τῆς μονῆς Δουσίκου, συμβολή στὴν ἱστορία τῆς μονῆς*, Ἀθήνα 1984.
- ΣΟΦΙΑΝΟΣ 1986 Σοφιανός Δ., *Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος τῆς Βουναίνης (I' αἰ.). Συμπληρωματικά στοιχεῖα, ἀνέκδοτα ἀγιολογικά κείμενα Μαξίμου (1620) κ.ἄ.*, Ἀθήνα 1986.
- ΣΠΑΝΑΚΗΣ 1955 Σπανάκης Στ., «Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀντρέα Κορνάρου», *Κρητ.Χρ.* Θ', 1955, 379-478.
- ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ 1908 Σπετσειέρης Ι., «Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι», *ΔΧΑΕ Η'*, 1908, 67-75.
- ΣΠΙΤΕΡΙΣ 1952 Spiteris T., *L'évolution de la peinture post-byzantine dans les îles ioniennes*, Ἀθήνα 1952.
- ΣΠΗΤΕΡΗΣ 1954 Σπητέρης Τ., «Ἡ αὐτοπροσωπογραφία τοῦ Ν. Κουτούζη», *Νέα Ἐστία ΙΗ'*, 1954, 771-772.
- ΣΠΗΤΕΡΗΣ 1956 Σπητέρης Τ., *Οἱ πρῶτοι σταθμοὶ τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς*, Ἀθήναι 1956.
- ΣΠΗΤΕΡΗΣ 1979 Σπητέρης Τ., *Τρεῖς αἰῶνες νεοελληνικῆς τέχνης 1660-1967*, Α', Ἀθήνα 1979.
- ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ 1955-56 Σπυριδάκης Γ., «Παρατηρήσεις ἐπὶ δύο ἱστορικῶν ἀσμάτων τῆς Κύπρου», *ΕΕΦΣΠΑ*, περ. Β', τ. ΣΤ', 1955-56, 423-438.
- ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ 1971 Σπυριδάκης Κ., «Συμπληρωματικά εἰς τὸν ζωγράφον Ἰωάννην Κορνάρου τὸν Κρητᾶ», *Γ' Κρητ. Συν.*, 285-292.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1931 Σπυρόπουλος Ν., «Τὰ Ἄγραφα τῆς Θεσσαλίας. Ἱστορικά καὶ λαογραφικά σημεῖωματα», *Θεσσ.Χρ.* Β', 1931, 169-184.
- ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ 1865 Σταματιάδης Ε., *Βιογραφίαι Ἑλλήνων διερμηνέων*, τ. 12ος, Ἀθήναι 1865.
- ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ 1891 Σταματιάδης Ε., *Σαμιακά, ἤτοι ἱστορία τῆς νῆσου Σάμου ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων ἕως τῶν καθ' ἡμᾶς*, 1-5, ἐν Σάμῳ 1891.
- ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ 1962 Σταμούλης Σ., «Συμβολή εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐπισκόπων Βεροίας καὶ Ναούσης», *ΕΜΑ* 12, 1962, 46-56.
- ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ βλ. Μπαλτογιάννη Χρ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΣΤΑΥΡΟΝΙΚΗΤΑ
ΜΟΝΗ 1974
ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ Χρ. - ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ Α. - ΘΕΟΧΑΡΗ Μ., *Μονή Σταυρονικήτα, Ίστορία - Εικό-
νες - Χρυσοκεντήματα*, έκδ. Έθνικης Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1974.
- ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1984
Stavroulou-Makri A., «La création d'une nouvelle formule de la Crucifixion et sa diffusion
dans les Balkans», Ε' Διεθνές Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Βελιγράδι,
11-14 Σεπτ. 1984, Αθήναι 1985, 241-257.
- ΣΤΕΚΑΣ 1947
Στέκας Δ., *Ἡ ἱερά μονή Τουρλιανή Ἀνωμερᾶς Μυκόνου ἀπό τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι σή-
μερον*, Αθήναι 1947.
- ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ 1969
Στεργέλλης Α., «Ἡ διαθήκη τοῦ Γαβριήλ Σεβήρου (1616) καί ἡ ρύθμιση τῶν χρεῶν του»,
Θησαυρίσματα 6, 1969, 182-200.
- ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ
1933
Στεργιόπουλος Κ., «Συμβολή εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἠπειρωτικῶν τοπωνυμιῶν», *Ηπ.Χρ.*
Η', 1933, 99-140.
- STEFANESCU 1928α
Stefanescu J. D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les ori-
gines jusqu'au XIXe siècle*, Παρίσι 1928.
- STEFANESCU 1928β
Stefanescu J. D., *Contribution à l'étude des peintures murales valaques*, Παρίσι 1928.
- STEFANESCU 1932
Stefanescu J. D., *Peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie*, Παρίσι 1932.
- ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΦΩ-
ΤΙΑΔΟΥ 1982
Στεφανίδου-Φωτιάδου Αί., «Τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου στήν Ἐράτυνα
(Σέλιτσα)», *Ἐκκλησίες στήν Ελλάδα*, 11, 21-33.
- STICHEL 1971
Stichel R., «Darstellungen des trionfo della morte in der nachbyzantinischen Malerei», *Byzanti-
noslavica* XXXII, 1971, τχ. 2, 296-317.
- ΣΤΙΚΑΣ 1964
Στίκας Ε., «Ἱερά μονή Ἁγ. Γεωργίου Φενεοῦ», *Πελ.Πρωτ.* 1964, 113-114.
- ΣΤΙΚΑΣ 1966
Στίκας Ε., «Ἡ ἐν Ἀργολίδι μονή Ἀγνοῦντος», *Χαριστήριον Ὀρλάνδου*, Β', 309-319.
- ΣΤΡΑΤΗΣ 1924
Στρατῆς Ε., *Ἡ Δράμα καί ἡ Δράβησκος*, Σέρραι 1924.
- STRZYGOWSKI 1895
Strzygowski J., «Gemäldesammlung in Kairo», *BZ* 4, 1895, 590-591.
- STRZYGOWSKI 1904
Strzygowski J., *Koptische Kunst. Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du
Caire*, Βιέννη 1904.
- STUART 1975
Stuart J., *Ikons*, Λονδίνο 1975.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1946
Στυλιανοῦ Α. καί Ι., «Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης παρά τὴν Κακοπετριάν
(ἄγνωστον μουσεῖον βυζαντινῆς τέχνης)», *ΚΣ* 10, 1946, 95-196.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1948
Stylianou A. and I., *Byzantine Cyprus as reflected in Art*, Λευκωσία 1948.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1952α
Στυλιανοῦ Α. καί Ι., «Παναγία Φορβιώτισσα Ἀσίνου», *ΚΣ* 15, 1952, 149-152.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1952β
Στυλιανοῦ Α. καί Ι., «Ἐπανεξέταση τῆς ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου
τῆς Στέγης κτητορικῆς ἐπιγραφῆς», *ΚΣ* 15, 1952, 6.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1953
Στυλιανοῦ Α. καί Ι., «Ὁ ναός τῆς Παναγίας Θεοτόκου παρά τὴν Κακοπετριάν», *ΚΣ* 16,
1953, 53-81.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1955
Στυλιανοῦ Α. καί Ι., «Ἡ μονή Ποδύθου παρά τὴν Γαλάταν», *ΚΣ* 17, 1955, μζ'-οβ'.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1960
Stylianou A. and I., «Donors and Dedicatory Inscriptions, Suppliants and Supplications in the
Painted Churches of Cyprus», *JÖBG* IX, 1960, 97-128.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1964
Stylianou A. and I., *The painted Churches of Cyprus*, έκδ. Research Centre, Greek Communal
Chamber, Κύπρος, Λονδίνο 1964.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1967
Stylianou A. and I., «Two Donor-Portraits and two Dedicatory Inscriptions concerning Bishop
Macarios of Kition (1737-1776)», *ΚΣ* 31, 1967, 65-74.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ, CYPRUS
Stylianou A. - Stylianou I., *The painted Churches of Cyprus, Treasures of Byzantine Art*, Tri-

- graph - London, for the A. G. Leventis Foundation, χ.χρ.
- ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ 1982 Στυλιανού Ρ., «Τό καθολικό τῆς μονῆς Σωσίνου στό Πωγώνι Ἡπείρου», *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα*, II, 67-85.
- ΣΥΝΔΙΚΑ-ΛΑΟΥΡΔΑ 1955-60 Συνδίκια-Λαούρδα Λ., «Μία εἰκὼν τοῦ ὁσίου Νικάνορος», *Μακεδονικά* 4, 1955-1960, 426-431.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ 1963 Σφυρόερας Β., «Μεταναστεύσεις καί ἐποικισμοί Κυκλαδιτῶν εἰς Σμύρνην κατά τὴν τουρκοκρατίαν», *Μικρ.Χρ.* I', 1963, 164-199.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ 1964 Σφυρόερας Β., «Κώδικες ἐκ Νάξου», *ΕΕΒΣ* 33, 1964, 206-225.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1916 Σωτηρίου Γ., «Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων», *ΑΔ* 2, 1916, παράρτ., 27-44.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1918 Σωτηρίου Γ., «Περί τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καί τῶν ἐν αὐτῇ κειμηλίων», *ΑΔ* 4, 1918, παράρτ., 46-80.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1920 Σωτηρίου Γ., *Χριστιανικά μνημεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήναι 1920.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1920-21 Σωτηρίου Γ., «Περί τῆς τεχνικῆς τῶν μωσαϊκῶν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐπισκευῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά. Ἐπιγραφαί καί χαράγματα», *ΑΔ* 6, 1920-1921, 177-189.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1921-22 Σωτηρίου Γ., «Ἀνασκαφαί τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Εφέσῳ, ἐπιγραφαί καί νομίσματα», *ΑΔ* 7, 1921-1922, 199-201.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1924α Σωτηρίου Γ., «Ἡ ἐν Σαλαμίνι μονή τῆς Φανερωμένης», *ΕΕΒΣ* Α', 1924, 109-137.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1924β Σωτηρίου Γ., «Ἡ Συλλογὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας», *ΔΧΑΕ*, περ. Β', τ. Α', 1924, 74-87.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1925 Σωτηρίου Γ., «Ἡ μονή τῆς Ἁγίας Λαύρας», *HME* 1925, 183-198.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1927 Σωτηρίου Γ., *Εὐρετήριον τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, τχ. Α': Πολιτικὴ καί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν. Μεσαιωνικαὶ ὀχυρώσεις τῆς πόλεως. Οἱ μετατραπέντες εἰς ἐκκλησίας ἀρχαῖοι ναοί. Τὰ παλαιοχριστιανικά μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, Ἐν Ἀθήναις 1927.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1929 Σωτηρίου Γ., «Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας II' καί ΙΔ' αἰῶνος. Ἡ βασιλικὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Καλαμπάκῃ», *ΕΕΒΣ* ΣΤ', 1929, 291-315.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1931 Σωτηρίου Γ., *Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1931².
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1935 Σωτηρίου Γ., *Τὰ βυζαντινά μνημεῖα τῆς Κύπρου Α'* Λεύκωμα. (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Γ', Φιλολογικὴ-ἱστορικὴ σειρά), Ἀθήναι 1935.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1955 Σωτηρίου Γ., «Ἡ χριστιανικὴ καί βυζαντινὴ εἰκονογραφία», *Θεολογία* 26, 1955, 5-14.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1956 Σωτηρίου Γ. καί Μ., *Εἰκόνες τῆς μονῆς Σινᾶ*, I, Ἀθήναι 1956 (πίνακες), 1958 (κείμενο).
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1956α Σωτηρίου Γ., *Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1956³.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1956β Σωτηρίου Γ., «Χριστιανικὴ καί βυζαντινὴ εἰκονογραφία. Β'. Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου», *Θεολογία* 27, 1956, 5-18.
- ΣΩΤΗΡΙΟΥ 1971 Σωτηρίου Μ., «Παναγία τοῦ Πάθους», *Πανηγυρικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ ἀμφιετηρίδι τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ*, Ἀθήναι 1971, κθ'-μ'.
- TALBOT-RICE 1933 Talbot-Rice D., *Some Schools of Greek Icon Painting*. An Exhibition at the Courtauld Institute reprinted from «Apollo», Μάιος 1933.
- TALBOT-RICE 1937 Talbot-Rice D., *The Icons of Cyprus*, with chapters by R. Gunnis and Tamara Talbot-Rice, Λονδίνο 1937.
- ΤΖΑΚΟΥ 1982α Τζάκου Α., «Τό καθολικόν τῆς μονῆς Ἄβελ στή Βήσσανη Πωγωνίου Ἡπείρου», *Ἐκ-*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- κλησίες στην Ελλάδα, II, 57-66.
- ΤΖΑΚΟΥ 1982β Τζάκου Α., «Γενέσιον Θεοτόκου στό Θεσπρωτικό Πρέβεζας», *Ἐκκλησίες στην Ελλάδα*, II, 111-120.
- THOMPSON βλ. Wace-Thompson 1914.
- ΤΟΥΡΤΑ 1986 Τούρτα Α. Γ., *Οἱ ναοί τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή Βίτσα καί τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στό Μονοδένδρι. Προσέγγιση στό ἔργο τῶν ζωγράφων ἀπό τό Λινοτόπι* (πολυγραφημένη διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1986.
- ΤΡΑQUAIR 1908-9 Traquair R., «Laconia: The Churches of Western Mani», *BSA* 15, 1908-9.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1973-74α Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Ἡπείρου», *ΑΔ* 29, 1973-74, Χρονικά, 608-609.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1973-74β Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεώτερα μνημεῖα Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 29, 1973-74, Χρονικά, 615-626.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1975α Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἡπείρου», *ΑΔ* 30, 1975, Χρονικά, 226-235.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1975β Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Ἐκκλησιαστικά μνημεῖα στήν Κλειδωνιά Κονίτσης», *Ηπ.Χρ.* ΙΘ', 1975, 7-120.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1977α Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἡπείρου», *ΑΔ* 32, 1977, Χρονικά, 157-180.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1977β Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἰονίων Νήσων», *ΑΔ* 32, 1977, Χρονικά, 190-194.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1978α Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Αἰτωλοακαρνανίας», *ΑΔ* 33, 1978, Χρονικά, 167-172.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1978β Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βυζαντινά, μεσαιωνικά καί νεότερα μνημεῖα Ἡπείρου», *ΑΔ* 33, 1978, Χρονικά, 186-208.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ- ΠΟΥΛΟΣ 1980 Τριανταφυλλόπουλος Δ., «Βιβλιοκρισία: Φοῖβος Πιομπίνος, Ἕλληνες ἀγιογράφοι μέχρι τό 1821», *Ἑλληνικά* ΛΒ', 1980, 206-216.
- ΤΣΑΜΙΣΗΣ 1949 Τσαμίσης Παντ., *Ἡ Καστοριά καί τά μνημεῖα της*, Ἀθήναι 1949.
- ΤΣΕΒΑΣ 1937 Τσεβᾶς Γ., «Ἐπισκοπικός κατάλογος Θηβῶν», *ΕΕΒΣ* ΙΓ', 1937, 397-399.
- ΤΣΕΛΕΝΤΗ-ΠΑΠΑ- ΔΟΠΟΥΛΟΥ 1984 Τσελέντη-Παπαδοπούλου Ν., «Νέα στοιχεῖα γιά τό μεταβυζαντινό ζωγράφο 'κύρ Ἄγγελος'», *Δ' Συμπ. ΧΑΕ*, 48.
- ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ 1972 Τσιγαρίδας Εὐθ., «Παρατηρήσεις πάνω σέ μιά εἰκόνα τοῦ Πουλάκη», *ΚΕΡΝΟΣ, Τιμητική προσφορά στόν καθηγητή Γ. Μπακαλάκη*, Θεσσαλονίκη 1972, 180-186.
- ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ 1976 Τσιγαρίδας Ε., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Χαλκιδικῆς - Ἁγιον Ὄρος», *ΑΔ* 31, 1976, Χρονικά, 273-289.
- ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ 1978 Τσιγαρίδας Ε. Ν., «Τοιχογραφίες καί εἰκόνες τῆς μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἁγίου Ὀρους» (ἀνάτυπο), *Μακεδονικά* ΙΗ', 1978, 181-206.
- ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ 1982 Τσιγαρίδας Ε. Ν. - Λοβέρδου-Τσιγαρίδα Κ., Ἀρχαιολογικές ἔρευνες στό Βελβεντό Κοζάνης (ἀνάτυπο), *Μακεδονικά* ΚΒ', 1982.
- ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΛΟΣ 1964-65 Τσικνόπουλλος Ι., *Παναγία ἡ Χρυσορρωγιάτισσα, ἱστορική ἐν Κύπρῳ ἱερά μονή*, Λευκωσία 1964-65.
- ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΛΟΣ 1967α Τσικνόπουλλος Ι., «Παφιακά», *ΚΣ* 31, 1967, 99-118.

- ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΛΟΣ 1967β Τσικνόπουλλος Ι., 'Ο "Άγιος 'Ηρακλείδιος. 'Η ιερά αὐτοῦ μονή καί ἡ ἀκολουθία, ἐπίσης δέ ὁ "Άγιος Μνάσων καί ἡ ιερά αὐτοῦ μονή, ὁ "Άγιος Θεόδωρος ὁ Ταμασεύς καί ὁ ἱερός αὐτοῦ ναός. Λευκωσία 1967.
- ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΛΟΣ 1968 Τσικνόπουλλος Ι., 'Η ιερά βασιλική καί σταυροπηγιακή μονή τῆς 'Υπεραγίας Θεοτόκου τοῦ Μαχαιρᾶ, Λευκωσία 1968.
- ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ 1967 Τσιρπανλῆς Ζ. Ν. Τό κληροδότημα τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος γιά τούς φιλενωτικούς τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης (1439-17ος αἰ.), Θεσσαλονίκη 1967.
- ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ 1904 Τσιτσέλης Η., Κεφαλληνιακά Σύμμικτα, Συμβολαί εἰς τήν ἱστορίαν καί λαογραφίαν τῆς νήσου Κεφαλληνίας εἰς τόμους τρεῖς, τ. Α', Ἀθήναι 1904.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ-ΒΟ-ΓΙΑΤΖΑΚΗΣ 1931 Τωμαδάκης Ν. - Βογιατζάκης Σ., Σημειώματα περί τῆς ἱερᾶς μονῆς Γωνιάς, Χανιά 1931.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1934 Τωμαδάκης Ν., «Μεταβυζαντινά κρητικά μνημεῖα», *BNJ* X, 1934, 307-319.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1936 Τωμαδάκης Ν., «Βιβλιοκρισία: Δ. Σισιλιάνου, "Ἐλληνες ἀγιογράφοι μετά τήν "Αλωσιν», *ΕΕΒΣ* 1Β', 1936, 491-496.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1940 Τωμαδάκης Ν., «Ναοί καί θεσμοί τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Λιβόρνου», *ΕΕΒΣ* 1ΣΤ', 1940, 81-127.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1947 Τωμαδάκης Ν., «Ἐμμανουήλ, Κωνσταντῖνος καί Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλῆς (Φιλολογικόν καί βιβλιογραφικόν διάγραμμα)», *Κρ.Χρ.* Α', 1947, 123-154.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1948 Τωμαδάκης Ν., «Ἰωάννης Κορνάρος, Κρῆς ζωγράφος (1745-1796);», *Κρ.Χρ.* Β', 1948, 253-264.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1949 Τωμαδάκης Ν., «Δύο Κρῆτες πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας συγγεόμενοι: Γεράσιμος Α' Σπαρταλιώτης (1620-1636) καί Γεράσιμος Β' Παλλαδάς (1688-1710)», *Κρ.Χρ.* Γ', 1949, 167-203.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ 1966-67 Τωμαδάκης Ν., «Ἡ Ἁγία Τριάς τῶν Μουρτάρων ἢ Τζαγκαρόλων καί οἱ ἰδρυταί αὐτῆς», *ΕΕΒΣ* ΛΕ', 1966-67, 1-16.
- VALENTINI 1958 Valentini G., (ed.) *Opera e sposte nella mostra d'arte bizantina in Piana degli Albanesi*, Παλέρμο 1958.
- VALENTINI 1962 Valentini G., «Precisazioni intorno al pittore albanese metabizantine Onufrio», *Sheizat* 5-6, 1962, 183-184.
- VALENZIANO 1981 Valenziano Gr., *Mostra delle iconi eparchia di Piana degli Albanesi*, Παλέρμο, Palazzo archivescovile 6 Δεκ. 1980 - 6 Ἰαν. 1981.
- VAUDONCOURT 1816 Vaudoncourt G. de, *Memoirs in the Ionian Island*, Λονδίνο 1816.
- VOGEL 1909 Vogel M., βλ. Gardthausen-Vogel 1909.
- VOLBACH 1930 Volbach F. W., *Mittelalterliche Bildwerke aus Italien und Byzanz*, Βερολίνο-Λειψία 1930.
- USPENSKIJ 1896 Uspenskij Th., *Meteorskie i osoolimpijskioi monastyri u Fessalii*, Πετρούπολη 1896.
- USPENSKIJ 1901 Uspenskij Th., «Ο γρεβhocт яхт Торага Турноβα», *Ižvestija* 1901, 1-24.
- WACE-THOMPSON 1914 Wace A. - Thompson A., *The Nomads of the Balkans: An Account of Life and Customs among the Vlachs of Northern Pindus*, Λονδίνο 1914.
- WALTER 1975 βλ. Koumoulides-Walter 1975.
- WEITZMANN 1964-65 Weitzmann K., «Fragments of an early St. Nicholas Triptych on Mount Sinai», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Δ', 1964-65, 1-23.
- WEITZMANN 1974 Weitzmann K., «Loca sancta and the Representational Arts of Palestine», *DOP* 28, 1974, 33-55.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- WEITZMANN 1977 βλ. Chatzidakis 1977δ.
- WEITZMANN 1980 Weitzmann K., *Ikonen aus dem Katharinenkloster auf dem Berge Sinai*, Βερολίνο 1980.
- WESSEL 1957 Wessel Kl., *Rom - Byzanz - Russland - Staatl. Museen*, 'Οδηγός, Βερολίνο 1957.
- WETHEY 1962 Wethey H. E., *El Greco and his School*, 2, Princeton, New Jersey, 1962.
- WILLUMSEN 1927 Willumsen J. F., *La jeunesse du peintre El Greco*, I-II, Παρίσι 1927.
- WOLF 1967 βλ. Eller-Wolf 1967.
- WULFF 1925 Wulff O. - Alpatoff M., *Denkmäler der Ikonenmalerei in kunstgeschichtlicher Folge*, Hellerau bei Dresden 1925.
- ΦΑΡΑΝΤΟΣ 1977 Φαράντος Χ., «Βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες στις περιοχές των χωριών Λιχάδα, Γιαλτρά, Αϊδηψός (Ληψός) και "Άγιος της Β. Εύβοιας», *ΑΕΜ ΚΑ'*, 1977, 133-158.
- ΦΑΡΑΝΤΟΣ 1981-82 Φαράντος Χ., «Βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες στις περιοχές των χωριών Δάφνη, Περιβόλια, "Άγ. Γεώργιος, "Άγ. Θέκλα, "Ωρολόγι και "Οχτώνια της Ν. Εύβοιας», *ΑΕΜ ΚΔ'*, 1981-82, 277-312.
- ΦΑΤΟΥΡΟΥ 1966 βλ. Παπαδόπουλος-Φατούρου 1966.
- ΦΛΟΥΔΑΣ 1966 Φλούδας Ν., *Χρονικόν της ιερᾶς μονῆς Λουκοῦς* (Συνοπτική ἱστορία), 'Αθήναι 1966.
- ΦΛΟΥΔΑΣ 1967 Φλούδας Ν., *Όδηγός της μονῆς Λουκοῦς*, 'Αθήνα 1967.
- ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1924 Φουρίκης Π., «'Ο "Άγιος Νικόλαος της Σαλαμίνας», *ΗΜΕ* 1924, 121-141.
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1976 Φωτόπουλος Α., «Σύμικτα Κιμωλιακά», *Κιμωλιακά ΣΤ'*, 1976, 233.
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1982 Φωτόπουλος 'Αθ., *Ίστορικά και λαογραφικά της ἀνατολικῆς περιοχῆς Αἰγιαλείας Καλαβρύτων*, Α', 'Αθήναι 1982.
- ΧΑΒΙΑΡΑΣ 1962 Χαβιαρᾶς Ν., *Τά μοναστήρια της νήσου Σύμης*, 'Αθήνα 1962.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ 1978 Χαραλαμπίδης Α., *Συμβολή στη μελέτη της ἑφτανησιώτικης ζωγραφικῆς τοῦ 18ου και 19ου αἰώνα*, ἔκδοση ΙΜΙΑΧ, 'Ιωάννινα 1978.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ 1964-65 Χαραλαμπόπουλος Β., «Ναοί και μοναί της 'Αροανίας (Σοποτοῦ) Καλαβρύτων», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Δ', 1964-1965, 303-315.
- ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ 1963 Χαριτωνίδης Σ., «Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεῖα Λέσβου», *ΑΔ* 18, 1963, Χρονικά, 271-272.
- ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ 1966 Χαριτωνίδης Σ., «'Αρχαιότητες και μνημεῖα 'Αργολιδοκορινθίας», *ΑΔ* 21, 1966, Χρονικά, 121-132.
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1966 Χασιώτης Ι. Κ., «'Ενα ιδιότυπο εἰκονογραφημένο κείμενο τοῦ 'Ιωάννου 'Αγιομαύρα (1578)», *Ἑλληνικά ΙΘ'*, 1966, 108-113.
- ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ 1925 Χατζηγιάννης Ι., «'Ονόματα καλλιτεχνῶν ἐκ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν», *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 327.
- ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ 1927 Χατζιδάκης Ι., *Η 'ἱστορία της νήσου Μήλου*, 'Αθήνα 1927.
- CHATZIDAKIS 1940α Chatzidakis M., «Marcantonio Raimondi und die postbyzantinisch-kretische Malerei», *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, LIX, 1940, 147-161 = *Variorum Reprints III*, Λονδίνο 1976.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1940β Χατζηδάκης Μ., «Μία εἰκόνα ἀφιερωμένη στό Σινᾶ», *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον*, 'Αθήναι 1940, 351-364.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1947 Χατζηδάκης Μ., «'Η κρητικὴ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ἰταλικὴ χαλκογραφία», *Κρ.Χρ.* Α', 1947, 123-154.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1948 Χατζηδάκης Μ., «Συμπληρωματικά στόν 'Εμμανουήλ Τζάνε», *Κρ.Χρ.* Β', 1948, 469-475.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1949 Χατζηδάκης Μ., «'Η συλλογὴ εἰκόνων της 'Ελληνικῆς Κοινότητος της Βενετίας»,

Κρ.Χρ. Γ', 1949, 574-582.

- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1950 Χατζηδάκης Μ., «Ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καί ἡ κρητική ζωγραφική», *Κρ.Χρ.* Δ', 1950, 371-440.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1952 Χατζηδάκης Μ., «Τοιχογραφίες στήν Κρήτη», *Κρ.Χρ.* ΣΤ', 1952, 59-91.
- CHATZIDAKIS 1953 Chatzidakis M., «Contribution à l'étude de la peinture postbyzantine» (ἀνάτυπο), *HC, Le Cinquantième Anniversaire de la Prise de Constantinople*, 29 mai 1953, Ἀθήναι 1953.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1954 Χατζηδάκης Μ., «Οἱ καλλιτεχνικοὶ θησαυροὶ τῆς Ζακύνθου», *Ἑπτ. Φύλλα*, περ. Β', Φεβρουάριος 1954, ἀρ. φυλλ. 3, 57-58.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1956α Χατζηδάκης Μ., «Μεταβυζαντινές τοιχογραφίες στή Ζάκυνθο», Μέρος Α', *Ζυγός* 5, 1956, 14-16.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1956β Χατζηδάκης Μ., «Μεταβυζαντινές τοιχογραφίες στή Ζάκυνθο», Μέρος Β', *Ζυγός* 6, 1956, 16-18.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1956γ Χατζηδάκης Μ., «Ο ζωγράφος Εὐφρόσυνος», *Κρ.Χρ.* Ι', 1956, 273-291.
- CHATZIDAKIS 1959 Chatzidakis M., «L'icône byzantine», *Saggi e memorie di storia dell'arte*, 2, Istituto G. Cini, Βενετία 1959, 11-40.
- CHATZIDAKIS 1962 Chatzidakis M., *Icons de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut Hellénique de Venise*. Préface par S. Antoniadis, Bibliothèque de l'Institut Hellénique d'Etudes Byzantines et Postbyzantines de Venise, ἀρ. 1, Βενετία 1962.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1963α Χατζηδάκης Μ., «Ο ζωγράφος Θεοφάνης Στρελίτζας τοῦπικλῆν Μπαθᾶς (βιογραφικός ἔλεγχος)», *Νέα Ἐστία* 74, 1963 (Ἀφιέρωμα στό "Ἅγιον Ὄρος"), 215-226.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1963β Χατζηδάκης Μ., «Βυζαντινὸν Μουσεῖον», *ΑΔ* 18, 1963, Χρονικά, 8-9.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1963γ Χατζηδάκης Μ., «Τά νεανικά τοῦ Θεοτοκόπουλου», *Ἐποχές* 44, 1963, 2-8 (ἀνατύπωση καί μετάφραση στά ἀγγλικά γιά τόν κατάλογο τῆς Ἐκθεσῆς Θεοτοκόπουλου στό Μουσεῖο Μπενάκη, 1979).
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1964 Χατζηδάκης Μ., «Ἡ Ζάκυνθος πάλιν», *Νέα Ἐστία*, Χριστούγεννα 1964, 225-229.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1964α Χατζηδάκης Μ., «Παρατηρήσεις στίς ὑπογραφές τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου», *Ζυγός* 103-104, 1964, 79-83.
- CHATZIDAKIS 1965α Chatzidakis M., Weitzmann K., Miatev K., Radojčić S., *Frühe Ikonen. Sinai - Griechenland - Bulgarien - Jugoslawien*, Βιέννη, Μόναχο 1965.
- CHATZIDAKIS 1965β Chatzidakis M., *Kunst im Spannungsfeld zwischen Byzanz und Venedig*, *Merian* 1965.
- CHATZIDAKIS 1966 Chatzidakis M., «Considérations sur la peinture postbyzantine en Grèce», *Actes Ier CISE*, 705-714 καί 846, 965, 1003.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1967 Χατζηδάκης Μ., «Βυζαντινὸν καί Χριστιανικὸν Μουσεῖον», *ΑΔ* 22, 1967, Χρονικά, 16-33.
- CHATZIDAKIS 1968 Chatzidakis M., «Les icônes grecques en Suisse». Εἰσαγωγή στό *Les icônes dans les Collections Suisses* (βλ. *Collections Suisses* 1968).
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1969α Χατζηδάκης Μ., «Ο ζωγράφος Φράγγος Κονταρῆς», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Ε', 1966-1969, 299-302.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1969β Χατζηδάκης Μ., «Ἡ χρονολόγηση μιᾶς εἰκόνας τῆς Καστοριάς», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. Ε', 1966-1969, 303-308.
- CHATZIDAKIS 1969γ Chatzidakis M., «Les icônes grecques postbyzantines au Liban», *Icones Melkites* 1969, 223-233.
- CHATZIDAKIS 1969δ Chatzidakis M., «Aspects de la peinture dans les Balkans (1300-1550)», *Aspects of the Balkans*,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Continuity and Change, Contributions to the International Balkan Conference held at the University of California, Los Angeles, October 23-28, 1969, 177-197.*
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1969ε Χατζηδάκης Μ., *Βυζαντινό Μουσείο Ἀθηνῶν, Εἰκόνες*, ἔκδ. «Ἀπόλλων», 1969.
- CHATZIDAKIS 1969-70 Chatzidakis M., «Recherches sur le peintre Théophane le Crétois», *DOP* 23-24, 1969-1970, 309-352.
- CHATZIDAKIS 1970 Chatzidakis M., «Musée Byzantin, Athènes, Icônes», *Le Monde des Grands Musées*, ἔκδ. Hachette-Filipacchi, Παρίσι 1970.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1972 Χατζηδάκης Μ., «Περί σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀλίγα», *ΑΔ* 27, 1972, Μελέται, 121-137.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1973-74 Χατζηδάκης Μ., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα νομῶν Ἀττικῆς, Πειραιῶς καί Νήσων», *ΑΔ* 29, 1973-74, Χρονικά, 182-195.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1974α Χατζηδάκης Μ., «Ζωγραφική», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, I. Ὁ Ἑλληνισμός ὑπὸ ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669), τουρκοκρατία - λατινοκρατία, Ἀθήνα 1974, 418-436.
- CHATZIDAKIS 1974β Chatzidakis M., «Les débuts de l'école crétoise et la question de l'école dite italogrecque», *Μνημόσυνον Σ. Ἀντωνιάδη*, 169-211.
- CHATZIDAKIS 1974γ Chatzidakis M., «Essai sur l'école dite italogrecque», *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, II, Φλωρεντία 1974, 69-124.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1975α Χατζηδάκης Μ., «Ἡ Τέχνη», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ΙΑ'. Ὁ Ἑλληνισμός ὑπὸ ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821), Ἀθήνα 1975, 244-273.
- CHATZIDAKIS 1975β Chatzidakis M., «Note sur le peintre Antoine de l'Athos», *Studies in Memory of David Talbot Rice*, Ἐδιμβούργο 1975, 83-93.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1975γ Χατζηδάκης Μ., *Εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων καί τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰνστιτούτου*, Λεύκωμα, Βενετία 1975.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1977α Χατζηδάκης Μ., *Εἰκόνες τῆς Πάτμου. Ζητήματα βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς*, ἔκδ. Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1977 (καί σέ ἀγγλική ἔκδοση).
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1977β Χατζηδάκης Μ., «Τό ἔργο τοῦ Θωμᾶ Βαθᾶ ἢ Μπαθᾶ καί ἡ divota maniera greca», *Θησαυρίσματα* 14, 1977, 239-251.
- CHATZIDAKIS 1977γ Chatzidakis M., «La peinture des 'madonneri' ou 'vénetocrétoise' et sa destination», *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI)*, Aspetti e problemi, II, Φλωρεντία 1977.
- CHATZIDAKIS 1977δ Weitzmann K. - Chatzidakis M. - Radojčić S., *Die Ikonen*, Herrsching-Ammersee 1977.
- CHATZIDAKIS 1979 Chatzidakis M., Weitzmann K., Radojčić S., *Le grand livre des icônes*, Agence internationale d'édition, Παρίσι 1979.
- CHATZIDAKIS 1980 Chatzidakis M., στό *Icons and East Works of Art*, ἔκδ. M. van Rijn, Ἀμστερνταμ 1980, 59-80 καί 167-174.
- CHATZIDAKIS 1981 Weitzmann K., Alibegashvili G., Volskaja A., Babić G., Chatzidakis M., Alpatov M., Voinescu T., *Le icone*, ἔκδ. Arnoldo Mondadori, Μιλάνο 1981, 305-372.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1982 Χατζηδάκης Μ., «Μεταβυζαντινὴ τέχνη 1430-1830», *Μακεδονία*, Ἀθήνα 1982, 414-425 (καί σέ ἀγγλική ἔκδοση).
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1984 Χατζηδάκης Μ., λήμματα ἀρ. 4, 8, 21, *Ἐκθεση 1984*.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1986 Χατζηδάκης Μ., *Ὁ κρητικὸς ζωγράφος Θεοφάνης. Ἡ τελευταία φάση τῆς τέχνης του*

- στίς τοιχογραφίες τῆς ἱερᾶς μονῆς Σταυρονικήτα (ἔκδ. Ἰ. Μ. Σταυρονικήτα), "Ἅγιον Ὄρος 1986 (καί σέ ἀγγλική ἔκδοση).
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1986α Χατζηδάκης Μ., λήμματα ἀρ. 100, 101, 102, 111, 139, 148, 171, 182, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- CHATZIDAKIS 1986β Chatzidakis M., λήμματα ἀρ. 53, 54, 60, 63, 95, 98, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- CHATZIDAKIS 1987 Chatzidakis M., λήμματα ἀρ. 33, 39, 44, 66, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ,
Συλλ. Βελημέζη Χατζηδάκης Μ., *Κατάλογος εἰκόνων συλλογῆς Αἰμ. Βελημέζη* (ἀδημοσίευτο).
- CHATZIDAKIS T. 1982 Chatzidakis Th., *L'art des icônes en Crète et dans les îles après Byzance*. Europalia Grèce 1982, Palais des Beaux Arts, Charleroi, 3 octobre - 21 novembre 1982.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ν.
1982-83 Χατζηδάκη Ν., «Γέννηση Παναγίας-Γέννηση Προδρόμου, Παραλλαγές καί ἀποκρυστάλλωση ἑνός θέματος στήν κρητική εἰκονογραφία τοῦ 15ου-16ου αἰ.», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τ. ΙΑ', 1982-83, 127-177.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ν. 1983 Χατζηδάκη Ν., *Εἰκόνες κρητικῆς σχολῆς. 15ος-16ος αἰ.* Κατάλογος ἐκθέσεως, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 1983.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ 1986 Χατζηδάκη Ν., λήμματα ἀρ. 112, 162, *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986*.
- CHATZIDAKIS N. 1986α Chatzidakis N., λήμματα ἀρ. 66, 78, *Affreschi e icone dalla Grecia 1986*.
- CHATZIDAKIS N. 1987 Chatzidakis N., λήμματα ἀρ. 35, 36, 37, 40, 43, *From Byzantium to El Greco 1987*.
- ΧΑΤΖΗΘΑΝΟΣ 1938 Χατζηθάνος Χ., *Διονυσίου Ἱερομονάχου, Κῶδιξ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων μεθ' ἱστορικῆς ἐξηγήσεως τοῦ τόπου*, ἐν Ἀθήναις 1938.
- ΧΑΤΖΗΘΑΝΟΣ 1970 Χατζηθάνος Χ., *Ὁ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων*, Ἀθήνα 1970³.
- ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ-
ΜΑΡΑΒΑ 1957 Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ Α., *Πάτμος*, Ἀθήνα 1957.
- ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ
1966 Χατζηνικολάου Α., «Βυζαντινά καί μεσαιωνικά μνημεῖα Ἡπείρου», *ΑΔ 21*, 1966, Χρονικά, 295-298.
- ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ-
ΜΑΡΑΒΑ 1967 Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ Α., «Μεσαιωνικά μνημεῖα Ἡπείρου», *ΑΔ 22*, 1967, Χρονικά, 351-354.
- ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ-
ΜΑΡΑΒΑ 1969 Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ Α., *Ἱερᾶς Μητροπόλεως Τρίκκης καί Σταγῶν εἰκόνες καί κειμήλια*. Κατάλογος, Ἀθήναι 1969.
- ΧΙΟΝΙΔΗΣ 1969 Χιονίδης Γ., *Ἱστορία τῆς Βεροίας*, Βέροια 1969.
- ΧΙΩΤΗΣ 1887 Χιώτης Π., *Ἱστορικά ἀπομνημονεύματα Ἐπτανήσου*, τόμος 6ος (σειρᾶς), Ζάκυνθος 1887.
- ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Κ. βλ. *Θησαυροί Ἁγίου Ὄρους*, Α' - Γ'.
- ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1969 Χριστόπουλος Π., «Ἐπιγραφαί ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Προφήτου Προδρόμου Βαμβακοῦς Ναυπάκτου», *ΕΕΣΜ Α'*, 1969, 276.
- ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ 1936 Χρύσανθος, Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, Ἀθήναι 1936.
- ΧΡΥΣΑΦΗ 1982 Χρυσάφη Μετ., «Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου στά Τρίκαλα Κορινθίας», *Ἐκκλησίαι στήν Ἑλλάδα*, II, 249-255.
- ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ-ΚΑ-
ΡΥΩΤΟΥ 1982 Χρυσουλάκη-Σπανοῦ Χρ. - Καρυώτου Μ., «Ὁ ναός τοῦ Ἁγ. Δημητρίου στά Χρύσαφα Λακωνίας», *Ἐκκλησίαι στήν Ἑλλάδα*, II, 287-297.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

- Actes 1er CISE* *Actes du 1er Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, II, Σόφια 1966 (1970).
- Actes IVe CIEB* *Actes du IVe Congrès International des Etudes Byzantines*, Sofia 1934, Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare IX-X, Σόφια 1935-36.
- Affreschi e icone dalla Grecia 1986* *Affreschi e icone dalla Grecia (X-XVII secolo)*, Κατάλογος έκθέσεως, Φλωρεντία, Palazzo Strozzi, 16 Σεπτεμβρίου - 16 Νοεμβρίου 1986, Ἀθήνα 1986 (καί σέ ἀγγλική ἔκδοση).
- Autenried 1974* B. Rothemund unter Mithilfe von I. Puckette, A. Rahmer und E. Trenkle, *Katalog des Ikonenmuseums Schloss Autenried*, Μόναχο - Autenried 1974.
- Art albanais* *L'art albanais à travers les siècles*. Petit-Palais, déc. 1974 - fév. 1975, Παρίσι.
- Arta Romaneasca* *Catalog Museul de Arta Al R.P.R., Sectia de Arta Romaneasca, sec. X-XVIII*, Βουκουρέστι 1964.
- Atti V CISB* *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, Roma 20-26 settembre 1936, II, Ρώμη 1940.
- Atti VIII CISB* *Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, Palermo 3-10/4/1951, Studi Bizantini e Neellenici VII-VIII, Ρώμη 1953.
- Βυζαντινή Ἐκθεση 1964* Ἡ βυζαντινή τέχνη, τέχνη εὐρωπαϊκή. Ἐνάτη ἔκθεσις ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, Ἀθήναι 1964.
- Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη 1986* *Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Τέχνη*. Κατάλογος έκθέσεως Παλιοῦ Πανεπιστημίου (26 Ἰουλίου 1985 - 6 Ἰανουαρίου 1986). Ἀθήνα Πολιτιστικὴ Πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης 1985. Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ - Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα 1986 (καί σέ ἀγγλική ἔκδοση).
- Collection Bay* G. Bay, *Collection d'icônes. Catalogue de la vente aux enchères publiques*, Κάιρο (χ.χρ.).
- Collection Sekulić* Radojčić S. - Pavlović V. - Filipović V. *La Collection d'icônes Sekulić*, Βελιγράδι 1967.
- Collection Suisses 1968* *Les icônes dans les Collections Suisses*, Γενεύη 1968.
- East Christian Art 1987* *East Christian Art*, Κατάλογος έκθέσεως, compiled and edited by Yanni Petsopoulos, Λονδίνο 1987.
- Ἐκθεση 1962* *Frühchristliche Kunst aus Rom* (3 Sept.-15 Nov. 1962) in Villa Hügel-Essen, Essen 1962.
- Ἐκθεση 1966-67* *Icons, Temple Gallery*, Λονδίνο, Δεκ. 1966 - Ἰαν. 1967.
- Ἐκθεση 1969* *Haute époque-art de Chine. Objets d'art, ameublement. Tableaux anciens*. Palais Galliera, 13 juin 1969, Παρίσι.
- Ἐκθεση 1970* *Θησαυροὶ τῆς Κύπρου*. Κατάλογος έκθέσεως, Ἀθήνα 1970.
- Ἐκθεση 1974* *Venezia e Bisanzio*, Venezia, Palazzo Ducale, 8 giugno-30 sett. 1974, Βενετία 1974.
- Ἐκθεση 1978* *Tesori delle Comunità Religiose di Trieste*, Museo del Castello di San Giusto, Τεργέστη, Ἰουλ.-Σεπτ. 1978.

- Έκθεση 1983 βλ. Χατζηδάκη Ν. 1983.
- Έκθεση 1984 *Κατάλογος Έκθεσης για τὰ Έκατό Χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1884-1984)*, Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, 6 Ὀκτωβρίου 1984-30 Ἰουνίου 1985 (καὶ σὲ ἀγγλικὴ ἔκδοση).
- Ἐκκλησίες Ἀττικῆς Μπούρας Χ., Καλογεροπούλου Α., Ἀνδρεάδη Ρ., *Ἐκκλησίες τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθήνα 1969.
- Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα, I *Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἄλωση, 1453-1850*, Ἐθν. Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, Ἀθήνα 1979.
- Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα, II *Ἐκκλησίες στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἄλωση, 1453-1850*, II, Ἐθν. Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, Ἀθήνα 1982.
- Ἑλλ. Ἐμπορ. Ναυτιλία *Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία (1453-1850)*, ἔκδ. Ἐθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1972.
- From Byzantium to El Greco 1987* *From Byzantium to El Greco, Greek Frescoes and Icons*, Royal Academy of Arts, London 1987.
- Genève 1985 βλ. Frigerio-Zeniou 1985.
- Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους, Α' Πελεκανίδης Στ., Χρήστου Π. Κ., Μαυροπούλου-Τσιούμη Χ., Καδᾶς Σ. Ν., *Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους, Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα*, τ. Α'. Πρωτῶτον, Μ. Διονυσίου, Μ. Κουτλουμουσίου, Μ. Ξηροποτάμου, Μ. Γρηγορίου, Ἀθήνα 1973.
- Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους, Β' Πελεκανίδης Στ., Χρήστου Π. Κ., Μαυροπούλου-Τσιούμη Χ., Καδᾶς Σ. Ν., *Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους, Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα*, τ. Β'. Μ. Ἰβήρων, Μ. Ἀγ. Παντελεήμονος, Μ. Ἐσφιγμένου, Μ. Χιλανδαρίου, Ἀθήνα 1975.
- Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους, Γ' Πελεκανίδης Στ., Χρήστου Π. Κ., Μαυροπούλου-Τσιούμη Χ., Καδᾶς Σ. Ν., Κατσαροῦ Α., *Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους, Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα*, τ. Γ'. Μ. Μεγίστης Λαύρας, Μ. Παντοκράτορος, Μ. Δοχειαρίου, Μ. Καρακάλου, Μ. Φιλοθέου, Μ. Ἀγίου Παύλου, Ἀθήνα 1979.
- Icones Melkites 1969* *Icones Melkites*, Exposition organisée par le Musée Nicolas Sursock du 16 mai au 15 juin 1969, Βηρυτός.
- Κατάλογος IEEE 1927 *Εἰκονογραφημένος κατάλογος τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, συνταχθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιμελητείας αὐτοῦ συνεργασίᾳ τοῦ ἐταίρου Ἀλεξάνδρου Νικαρούση ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν καὶ ἐπιτήρησιν τοῦ προέδρου Κων. Ν. Ράδου*, Ἐν Ἀθήναις 1927.
- Κέρκυρα 1970 *Ἐκθεσις Ἱστορίας Μητροπόλεως Κερκύρας*, Κέρκυρα 1970.
- Μακεδονία *Μακεδονία, 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ*, Γεν. ἐποπτεία Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἀθήνα 1982.
- Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη βλ. Σάθας 1877.
- Μνημόσυνον Σ. Ἀντωνιάδη *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βιβλιοθήκη Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας 6, Βενετία 1974.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Museo Civico 1975* *Pittura su tavola dalle Collezioni dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*, Τεργέστη 1975.
- Museo Civico 1978* *Icone greche e russe del Museo Civico di Livorno*, a cura di D. Dell'Agata-Popova, Πίζα 1978.
- Museo Correr* Mariacher G., *Museo Correr*, Κατάλογος, Βενετία 1957
- Nikolenko 1975* *Icones grecques et russes*. Galerie Nikolenko, Παρίσι 1975.
- Nuovo giorno* Pozzetto M., Katsiardi O., Papaioannou A. G., Eleftheriou I., Bianco Fiorin M., *Il nuovo giorno. La comunità greco-orientale di Trieste. Storie e patrimonio artistico-culturale*, Istituto per l'enciclopedia del Friuli, Βενετία 1982.
- Σινᾶ 1971* *Πανηγυρικός τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῃ ἀμφιετηρίδι τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ*, Ἀθήναι 1971.
- Σούλης 1955* Ἀφιέρωμα στὴν Ἡπειρο, εἰς μνήμην Χρ. Σούλη, 1955.
- Συλλογὴ Bay* βλ. *Collection Bay*.
- Α' Συμπ. ΧΑΕ* *Α' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1981.
- Β' Συμπ. ΧΑΕ* *Β' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1982.
- Γ' Συμπ. ΧΑΕ* *Γ' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1983.
- Δ' Συμπ. ΧΑΕ* *Δ' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1984.
- Ε' Συμπ. ΧΑΕ* *Ε' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1985.
- ΣΤ' Συμπ. ΧΑΕ* *ΣΤ' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1986.
- Ζ' Συμπ. ΧΑΕ* *Ζ' Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης*, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1987.
- Συμπ. ΙΜΧΑ 1982* *Συμπόσιο Ἑλληνοσερβικό*, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου Αἴμου, Θεσσαλονίκη 1982.
- Β' Κρητ. Συν.* *Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, ἔκδ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Ὁ Χρυσόστομος», 1968, 2.
- Γ' Κρητ. Συν.* *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου* (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971), Γ', Ἀθήναι 1975.
- Δ' Κρητ. Συν.* *Πεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου* (Ἡράκλειο, 29 Αὐγ.-3 Σεπτ. 1976), Β', Βυζαντινοὶ καὶ μέσοι χρόνοι, Ἀθήνα 1981.
- Γ' Συν. Ἀθηνῶν* *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου* (Ἀθήναι 1930), ἔκδ. Ἑστίας, Ἀθήναι 1932.
- Θ' Συν. Θεσσαλονίκης* *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη, 12-19 Ἀπριλίου 1953), Ἑλληνικά, Παράρτημα, ἀρ. 7, Α', Ἀθήναι 1955.

- Tesori di Cipro* *Tesori di Cipro*. Κατάλογος εκθέσεως, Μιλάνο 1962.
- ΥΠΠΕ 1984* 'Αναστήλωση-Συντήρηση-Προστασία μνημείων και συνόλων, 'Υπουργείο Πολιτισμοῦ καί 'Επιστημῶν, Τεχνική Περιοδική "Έκδοση, Α', 'Αθήνα 1984.
- Χαριστήριον 'Ορλάνδου* *Χαριστήριον εις 'Αναστάσιον Κ. 'Ορλάνδον*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἀρ. 54, τ. Α', 'Αθήναι 1965, τ. Β' καί Γ', 'Αθήναι 1966, τ. Δ', 'Αθήναι 1967-68.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ΑΑΑ* 'Αρχαιολογικά 'Ανάλεκτα ἐξ 'Αθηνῶν, 'Αθήναι.
- ΑΒΜΕ* 'Αρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων 'Ελλάδος, 'Αθήναι.
- ΑΔ* 'Αρχαιολογικόν Δελτίον, 'Αθήναι.
- ΑΕ* 'Αρχαιολογική 'Εφημερίς, 'Αθήναι.
- ΑΕΚΔ* 'Αρχεῖον 'Εκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου, 'Αθήναι.
- ΑΕΜ* 'Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, 'Αθήναι.
- ΑΘΛΓΘ* 'Αρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καί Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, 'Αθήναι.
- 'Αθηνᾶ* 'Αθήναι.
- ΑΙΥΣ* *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, Βενετία.
- ΑΙΑ* *American Journal of Archaeology*.
- ΑΚΜ* 'Αρχεῖον Κορινθιακῶν Μελετῶν, 'Αθήναι.
- 'Ανάπλασις* 'Αθήναι.
- 'Ανθρωπότης* 'Αθήναι.
- ΑΠ* 'Αρχεῖον Πόντου, 'Αθήναι.
- 'Απόστ. Βαρνάβας* Λευκωσία.
- ΑΡΙΥΣ* *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, Βενετία.
- 'Αρμονία* 'Αθήναι.
- 'Αρχαιολογία* 'Αθήνα.
- ΑSAtene* *Annuario della Scuola Italiana di Archeologia di Atene*.
- Ateneo Veneto* Βενετία.
- ΒCH* *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Παρίσι-'Αθήνα.
- ΒCMI* *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Βουκουρέστι.
- ΒNJ* *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, 'Αθήναι.
- Bessarionne* Ρώμη.
- BdA* *Bollettino d'Arte*, Ρώμη.
- BS* *Balkan Studies*, Θεσσαλονίκη.
- BSA* *Annual of the British School at Athens*, 'Αθήναι.
- BMRAH* *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, Βρυξέλες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

<i>Βυζαντινά - Μεταβυζαντινά</i>	Νέα Ύορκη.
<i>Byzantinoslavica</i>	Πράγα.
<i>Byzantion</i>	Βρυξέλες.
<i>Βυζαντίς</i>	Ἀθήναι.
<i>BZ</i>	Byzantinische Zeitschrift, Μόναχο.
<i>Christies'</i>	Λονδίνο.
<i>Γορτυνιακά</i>	Ἀθήναι.
<i>Γορτ.Ημ.</i>	Γορτυνιακόν Ἡμερολόγιον, Ἀθήναι.
<i>Γλαύκα</i>	Ἀθήναι.
<i>Γρηγ. Παλαμᾶς</i>	Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη.
<i>ΔΙΑ</i>	Δελτίον Ἴονίου Ἀκαδημίας, Κέρκυρα.
<i>ΔΙΕΕ</i>	Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας Ἑλλάδος, Ἀθήναι.
<i>DOP</i>	Dumbarton Oaks Papers, Οὐάσινγκτον.
<i>ΔΧΑΕ</i>	Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Ἀθήναι.
<i>Δωδ.Αρχ.</i>	Δωδεκανησιακόν Ἀρχεῖον, Ἀθήναι.
<i>Δωδ.Χρ.</i>	Δωδεκανησιακά Χρονικά, Ἀθήναι.
<i>ΕΑ</i>	Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κωνσταντινούπολις.
<i>ΕΕΒΣ</i>	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθήναι.
<i>ΕΕΚΜ</i>	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι.
<i>ΕΕΚρΣ</i>	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, Ἀθήναι.
<i>ΕΕΣΜ</i>	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι.
<i>ΕΜΑ</i>	Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήναι.
<i>ΕΕΘΣΠΘ</i>	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
<i>Ἑλληνικά</i>	Θεσσαλονίκη.
<i>Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία</i>	Παράρτημα περ. <i>Θεολογία</i> , Ἀθήναι.
<i>Ἑλλ. Κύπρος</i>	Ἑλληνικὴ Κύπρος, Λευκωσία.
<i>Επ.Παρν.</i>	Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ, Ἀθήναι.
<i>ΕΕΠΣΠΘ</i>	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
<i>Ἑπτ. Φύλλα</i>	Ἑπτανησιακά Φύλλα, Ἀθήναι.
<i>Ἑστία</i>	Ἀθήναι.
<i>ΕΦ</i>	Ἐκκλησιαστικός Φάρος, Ἀλεξάνδρεια.
<i>ΕΦΣΚ</i>	Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
<i>Ζυγός</i>	Ἀθήναι.
<i>HC</i>	L'Hellénisme Contemporain, Ἀθήνα.

<i>Ηπ.Εστ.</i>	Ἡπειρωτική Ἑστία, Ἰωάννινα.
<i>Hesperia</i>	Princeton, N. Jersey.
<i>HME</i>	Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι.
<i>Ηπ.Μελ.</i>	Ἡπειρωτικόν Μέλλον, Ἀθῆναι.
<i>Ηπ.Χρ.</i>	Ἡπειρωτικά Χρονικά, Ἰωάννινα.
<i>Θεολογία</i>	Ἀθῆναι.
<i>Θεσσ.Χρ.</i>	Θεσσαλικά Χρονικά, Ἀθῆναι.
<i>Θησαυρίσματα</i>	Βενετία.
<i>Θρακικά</i>	Ἀθῆναι.
<i>Izvestija</i>	Izvestija Russkago Archeologiceskago Instituta v. Konstantinopole, Ὁδησός.
<i>JHS</i>	Journal of Hellenic Studies, Λονδίνο.
<i>JÖB</i>	Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, Βιέννη-Κολωνία-Graz.
<i>JÖBG</i>	Jahrbuch der österreichischen Byzantinischen Gesellschaft, Βιέννη-Κολωνία-Graz.
<i>Καινούρια Ἐποχή</i>	Ἀθήνα.
<i>Καλλιτεχνικός Κόσμος</i>	Ἀθῆναι.
<i>Κερκ.Χρ.</i>	Κερκυραϊκά Χρονικά, Κέρκυρα.
<i>Κιμωλιακά</i>	Ἀθῆναι.
<i>Κρητ.Εστ.</i>	Κρητική Ἑστία, Χανιά.
<i>Κρητικά</i>	Χανιά.
<i>Κρητ.Πρωτ.</i>	Κρητική Πρωτοχρονιά, Ἀθῆναι.
<i>Κρητ.Στ.</i>	Κρητική Στοά, Ἡράκλειον.
<i>Κρητ.Χρ.</i>	Κρητικά Χρονικά, Ἡράκλειον.
<i>Κυπρ.Σπ.</i>	Κυπριακαί Σπουδαί, Λευκωσία.
<i>Κυπρ.Γράμμ.</i>	Κυπριακά Γράμματα, Λευκωσία.
<i>Κυπρ.Χρ.</i>	Κυπριακά Χρονικά, Λάρνακα.
<i>Κεφ.Χρ.</i>	Κεφαλληνιακά Χρονικά, Ἀργοστόλι.
<i>Λακ.Σπ.</i>	Λακωνικαί Σπουδαί, Ἀθῆναι.
<i>Λόγιος Ἑρμῆς</i>	Βιέννη.
<i>Μακεδονικά</i>	Θεσσαλονίκη.
<i>Μαλεβός</i>	Σπάρτη.
<i>ΜΕΕ</i>	Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία, Πυρσός, Ἀθῆναι.
<i>Μεσ.Γράμμ.</i>	Μεσαιωνικά Γράμματα, Ἀθῆναι.
<i>Μεσσ.Γράμμ.</i>	Μεσσηνιακά Γράμματα, Καλαμάτα.
<i>Μετέωρα</i>	Τρίκαλα.
<i>Μικρ.Χρ.</i>	Μικρασιατικά Χρονικά, Ἀθῆναι.
<i>ΜΜΒ</i>	Metropolitan Museum Bulletin, Νέα Ὑόρκη.
<i>Μνημοσύνη</i>	Ἀθῆναι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

<i>Μορφές</i>	Ἀθήναι.
<i>Μύσων</i>	Λασήθι Κρήτης.
<i>Μοῦσαι</i>	Ζάκυνθος.
<i>ΝΕ</i>	Νέος Ἑλληνομνήμων, Ἀθήναι.
<i>Νέα Ἐστία</i>	Ἀθήνα.
<i>Νέα Ἱερουσαλήμ</i>	Ἱεροσόλυμα.
<i>Νέα Σιών</i>	Ἱεροσόλυμα.
<i>Νέες Μορφές</i>	Ἀθήνα.
<i>Νισυριακά</i>	Ἀθήνα.
<i>Νουμᾶς</i>	Ἀθήναι.
<i>Οἰκοδομή</i>	Κοζάνη.
<i>ΠΑΑ</i>	Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθήναι.
<i>Παντογνώστης</i>	Ἀθήναι.
<i>ΠΧΑΕ</i>	Πρακτικά Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθήναι.
<i>Παρνασσός</i>	Ἀθήναι.
<i>Πελοποννησιακά</i>	Ἀθήναι.
<i>Πελ.Πρωτ.</i>	Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά, Ἀθήναι.
<i>Ποιμὴν</i>	Μυτιλήνη.
<i>Προμηθεύς</i>	Βόλος.
<i>RA</i>	Revue Archéologique, Παρίσι.
<i>RDAC</i>	Report of the Department of Antiquities of Cyprus, Λευκωσία.
<i>REG</i>	Revue des Etudes Grecques, Παρίσι.
<i>SA</i>	Studia Albanica, Τίρανα.
<i>Sheizat</i>	Τίρανα.
<i>Sotheby's</i>	Sotheby's, International Preview, Λονδίνο.
<i>Starinar</i>	Βελιγράδι.
<i>Στερ.Εστ.</i>	Στερεοελλαδικὴ Ἐστία, Ἀθήναι.
<i>Studine Historike</i>	Τίρανα.
<i>Σύναξη</i>	Ἀθήνα.
<i>Φιλιατρά</i>	Φιλιατρά.
<i>Φιλ.Πρωτ.</i>	Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά, Ἀθήνα.
<i>Χιακά Χρονικά</i>	Ἀθήναι.
<i>Χριστιανικὴ Κρήτη</i>	Ἡράκλειον.
<i>Χρονικά τῶν Τσακῶνων</i>	Ἀθήναι.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ι. ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Α'. Οί νέοι γενικοί ὅροι γιά τήν τέχνη

Ἡ νέα κατάσταση πού δημιουργεῖται γιά τόν Ἑλληνισμό ἀπό τήν ἄλωση τῆς Πόλης καί ἀπό τή διάλυση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἔχει μακροπρόθεσμο ἀντίκτυπο στίς τύχες τῆς τέχνης τοῦ τόπου. Στήν περίοδο πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετά τήν πτώση, συνεχίζονται οἱ ἴδιες βυζαντινές παραδόσεις, εἰκονογραφικές καί τεχνοτροπικές, ἀλλά μέσα σέ συνθήκες φθορᾶς, πενίας καί πολιτικῆς δυσπραγίας, οἱ ὁποῖες ἐπιφέρουν ὑφεση στήν ἔνταση, περιορισμό στήν ἔκταση καί ὑποχώρηση στήν ποιότητα τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς. Οἱ ἴδιες συνθήκες ἐνισχύουν τήν τάση καί τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου πρὸς τή φυγή, πρὸς τήν ἀποκέντρωση, διαδικασία πού εἶχε ἀρχίσει πολύ καιρό πρὶν ἀπό τήν ὀριστική κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι, χάρι στήν ἱστορική συγκυρία, εἴτε παρουσιάζονται νέες ἐστίες καλλιέργειας τῆς τέχνης εἴτε σταθεροποιῶνται βαθμιαῖα στήν περιφέρεια ἄλλες. Ὅλες θά ζωντανέψουν τήν παραδοσιακή τέχνη καί, μέ τόν καιρό, θά τήν ὑψώσουν σέ πρότυπο γιά ὅλους τοὺς ὀρθόδοξους λαούς.

Θά μπορούσε νά λεχθεῖ ὅτι μετά τήν ἄλωση δημιουργοῦνται νέοι γενικοί ὅροι, μέ εἰδικές ἐπιπτώσεις γιά τήν τέχνη, αὐτοῖ πού καθορίζουν ὡς ἓνα μεγάλο βαθμό τό χαρακτήρα της, τόν προσανατολισμό της, καθώς καί τό ρυθμό στήν ἐξέλιξή της. Ἀλλά καί ἡ διαβάθμιση τῶν ἐπιπέδων τῆς ποιότητας τῆς τέχνης, καθώς καί τό ἦθος της ὀφείλονται στοὺς ἴδιους ὅρους, ἀπό τοὺς ὁποῖους οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1. Ἡ διάκριση σέ ὑπηκόους τῶν Βενετῶν καί τῶν Ὀθωμανῶν

Ὁ διαχωρισμός τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων σέ ὑπηκόους τῆς βενετικῆς δημοκρατίας καί τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἔχει σημαντικές συνέπειες γιὰτί, μετά τήν ἀπώλεια τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ κέντρου, οἱ Ἕλληνες δέν ζοῦν ὅλοι κάτω ἀπό τίς ἴδιες πολιτισμικές καί οικονομικές συνθήκες. Ὅσοι ζοῦν σέ περιοχές κατεχόμενες ἀπό τοὺς Βενετούς, ἤδη ἀπό τό 13ο αἰ., εἶναι προνομιούχοι (Κρήτη, νησιά). Ἡ οικονομική καί ἐπαγγελματική ἰσοτιμία πού παρέχουν οἱ Εὐρωπαῖοι κυρίαρχοι στοὺς Ἕλληνες ὑπηκόους τους στίς πόλεις ἐπιτρέπει, ἀνάμεσα στά ἄλλα, τή συντήρηση τῶν ἐθνικῶν, θρησκευτικῶν καί καλλιτεχνικῶν τους παραδόσεων· συνάμα ὅμως, οἱ κυρίαρχοι, μέ τίς πυκνές ἐμπορικές καί ἄλλες ἐπικοινωνίες, διευκολύνουν τίς ἐπαφές τῶν ὑπηκόων τους μέ τά ἀνανεωτικά πνευματικά καί καλλιτεχνικά κινήματα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Τίς ἐπαφές αὐτές καί τή συνακόλουθη ἀποδοχή ἐπιδράσεων δέν τίς παρακινεῖ πάντοτε καί μόνο ἡ πνευματική περιέργεια, ἀλλά συχνά καί ἡ ἐπαγγελματική ἀνάγκη.

Οἱ συνθήκες αὐτές στήν κατεχόμενη ἀπό τοὺς Βενετούς περιοχή εὐνοοῦν τή δημιουργία ἑνός πολιτισμικοῦ φαινομένου εὐρύτερης σημασίας, πού ἐκδηλώνεται μέ τήν ἄνθηση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας καί τοῦ θεάτρου καί, παράλληλα, τῆς κρητικῆς σχολῆς ζωγραφικῆς καί ξυλογλυπτικῆς στό Ἡράκλειο καί στίς ἄλλες πόλεις τῆς Κρήτης πού ἀνα-

πτύσσονται τήν εποχή αυτή. Ἡ ἄνθηση αὐτή προσελκύει νέες προσφυγικές δυνάμεις ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐλληνικές περιοχές πού ἦταν τουρκοκρατούμενες ἢ διαδοχικά ἔπεφταν στὰ χέρια τῶν Τούρκων: Πελοπόννησο, νησιά, Κύπρο.

Πραγματικά, σέ ἀντίθεση μέ ὅσα συμβαίνουν στίς βενετοκρατούμενες, σέ περιοχές κατεχόμενες ἀπὸ Τούρκους ἀντιμετωπίζουν οἱ Ἕλληνες δυσκολίες στήν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, καθὼς ὁ Ἀσιάτης κατακτητὴς δέν εὐνοοῦσε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς ὑψηλῆς στάθμης ἐπιβιώσεις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικό π.χ. ὅτι σέ καμιὰ μεγάλη τουρκοκρατούμενη πόλη (Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Ἀδριανούπολη, Σμύρνη, Γιάννενα καὶ ἄλλες) δέν καλλιεργεῖται ἡ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ. Τοῦτο ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἔνδειξη, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, γιὰ τήν ἀντίστοιχη διαφορά τῶν κοινωνικῶν φορέων τῆς τέχνης, θρησκευτικῆς ἢ λαϊκῆς. Γιατί στήν Κρήτη, οἱ μεγάλες ἐμπορικές πόλεις εἶναι τὰ καλλιτεχνικά κέντρα, οἱ πολυάριθμοι καλλιτέχνες πού ζοῦν μόνιμα σ' αὐτές εἶναι ἀστοὶ ἐπαγγελματίες καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πελατείας τους εἶναι τῆς ἴδιας ἢ ἀνώτερης κοινωνικῆς στάθμης, δηλαδή ἀστοὶ (citadini) ἢ εὐγενεῖς, Βενετοὶ καὶ Ἕλληνες. Ἐπομένως μποροῦν νά συνεχίζονται ἐκεῖ μέ περισσότερη ἄνεση ἐκεῖνες οἱ παραδόσεις τῆς βυζαντινῆς τέχνης τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, πού εἶχαν καλλιεργηθεῖ παλαιότερα σέ ἀναλόγου κοινωνικοῦ ἐπιπέδου βυζαντινοῦ κύκλους. Στήν τουρκοκρατούμενη περιοχή, ἡ τέχνη παίρνει γρήγορα λαϊκότερο χαρακτήρα, ὅταν τὴ δουλεύουν ντόπιοι τεχνίτες πού ζοῦν ἔξω ἀπὸ ἀστικά κέντρα, δηλαδή ἄνθρωποι πού προέρχονται ἀπὸ περιβάλλον ἀγροτικὸ ἢ ποιμενικὸ. Ἡ πρόσκληση ὁμως καλλιτεχνῶν ἀπὸ τήν ἄλλη εὐνοημένη περιοχή, τὴ βενετοκρατούμενη, θά κρατήσῃ τὴν ποιότητα σέ ὀρισμένο ἐπίπεδο καὶ αὐτὸ θά γίνῃ χάρη στὰ μεγάλα μοναστικά κέντρα.

2. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων

Στὴν Κωνσταντινούπολη ἐδρεύει τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο καὶ μέσα στήν περιοχή τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους βρίσκονται τὰ «ἡσσονα», ἐπίσης ἐλληνικά, πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας, καθὼς καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Πρόκειται γιὰ ἐκκλησιαστικούς ὀργανισμούς μέ πολλές ἐξουσίες, δικαστικές καὶ ἄλλες, ἐπάνω στοὺς ὀρθόδοξους ὑπηκόους τῶν Ὀθωμανῶν, μέ πρωταρχικὴ ἐπιρροή στὸν πνευματικὸ τους βίον. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ αὐτοὶ ὀργανισμοί, χρήσιμοι στὸ ὀθωμανικὸ κράτος γιὰ τὴ διοίκηση τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων, φυσικὸ ἦταν νά εὐνοοῦνται ἀπὸ τὸν κατακτητὴ. Οἱ παραπάνω συνθήκες ἐπέτρεψαν ὄχι μόνον νά ἐπιζήσουν, ἀλλὰ καὶ νά ἀναπτυχθοῦν μέσα στήν περιοχή αὐτὴ καὶ σέ χώρους ἀπομονωμένους, μακριὰ ἀπὸ πόλεις, τὰ μεγάλα μοναστικά κέντρα τῆς Ὀρθοδοξίας, ὅπως τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ, λιγότερο, τὰ Μετέωρα, καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα ἀξιόλογα μοναστήρια ἐξωελλαδικά, ὅπως στήν Παλαιστίνη. Ἡ ἐξάρτηση τῶν μονῶν ἀπὸ τὰ πατριαρχεῖα τοὺς παρεῖχε αὐτόματα τὰ καθιερωμένα προνόμια ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἰδιαίτερή τους ἄνθηση. Εἶναι φυσικὸ τὰ μοναστικά αὐτὰ κέντρα, μέ τὸν καιρὸ, νά ἀποτελέσουν σημαντικές ἐστίες καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος, καθὼς, μέ τὴ βοήθεια τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας ἢ Ἑλλήνων ἱεραρχῶν, ἀνεγείρονται ἐκεῖ νέα κτίρια: ἐκκλησίες τράπεζες (ἐστιατόρια), παρεκκλήσια καὶ μετόχια, πού διακοσμοῦνται μέ τοιχογραφίες, μέ εἰκόνες, μέ εἰκονοστάσια, μέ ἄμβωνες καὶ προσκυνητάρια. Οἱ ἐκκλησίες πλουτίζονται μέ πολυτελῆ ἄμφια καὶ λειτουργικά σκεῦη. Τὰ μοναστικά αὐτὰ κέντρα, πού ἀντλοῦν τὸ ἀναμφισβήτητο κύρος τους ἀπὸ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τους κατὰ τρόπο ἀπαράβητα σύμφωνο μέ τὰ καθιερωμένα παλαιὰ «τυ-

πικά», καθώς και από τήν υπεροχή τῆς παιδευτικῆς τους στάθμης, ἀποτελοῦν ἕναν ἀποφασιστικό συντελεστή γιά τήν ἀκτινοβολία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς στά ὀρθόδοξα Βαλκάνια καί στήν Ἑγγύς Ἀνατολή, ἀκόμα καί στή Ρωσία: ἡ τέχνη τους παίρνει τή σημασία αὐθεντικοῦ καί ἔγκυρου, ἀπό δογματική καί αἰσθητική ἄποψη, προτύπου.

3. Ἡ βασική ἐνότητα στήν καλαισθησία τοῦ Ἑλληνισμοῦ

Ἡ διάκριση πού διαπιστώθηκε πιά πάνω ὡς πρός τήν ποιοτική διαβάθμιση καί τό χαρακτήρα τῆς τέχνης, σέ συνάρτηση μέ τίς συνθήκες διαβίωσης τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀνάλογα μέ τό εἶδος τῆς κυρίαρχης ξένης ἐπικράτειας, δέν ἐμποδίζει τήν καλλιέργεια μέ τόν καιρό μιᾶς κοινῆς γιά ὅλους τοὺς Ἕλληνες καλλιτεχνικῆς γλώσσας μέ διαλεκτικές ἀποχρώσεις, προπάντων ὅσον ἀφορᾷ στή θρησκευτική ζωγραφική. Τό φαινόμενο δέν ἐρμηνεύεται μόνον ἀπό τήν ἐνότητα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης καί τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἰδιαίτερα ὡς πρός τή λατρεία τῶν ἁγίων καί τῶν εἰκόνων, ἀλλά καί ἀπό τή βαθύτερη ἐνότητα τῶν ποικίλων εἰκονογραφικῶν καί αἰσθητικῶν παραδόσεων καί ἀντιλήψεων πού ἔχουν κληροδοτηθεῖ ἀπό τό Βυζάντιο. Οἱ παραδόσεις αὐτές εἶναι στενά δεμένες μέ τήν ὀρθόδοξη πίστη, σάν αὐτονόητες δογματικές ἀλήθειες. Ἐξάλλου, οἱ ἐπικοινωνίες ἀνάμεσα στίς δύο περιοχές καί οἱ μετακινήσεις ζωγράφων καί ἔργων τέχνης, ὅπως θά δοῦμε πιά κάτω, συντελοῦν στή βαθμιαία δημιουργία αὐτῆς τῆς οὐσιαστικῆς ἐνότητας στήν καλαισθησία τῶν Ἑλλήνων καί κατ' ἐπέκταση ὅλων τῶν ὀρθόδοξων γειτονικῶν λαῶν, ὥστε νά μπορούμε νά μιλοῦμε γιά γενικά χαρακτηριστικά τῆς τέχνης τῆς Ὀρθοδοξίας στήν ἐποχή αὐτή.

Β'. Γενικά χαρακτηριστικά τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης

Μέσα στή γενικότερη ἐνότητά της ἡ τέχνη πού ἀναπτύσσεται στίς ξενοκρατούμενες ἑλληνικές περιοχές ἔχει τοπικές ἰδιομορφίες, ἐξελίσσεται κατά περιοχές μέ στόχους καί ρυθμούς διαφορετικούς σέ διαδοχικές ἐποχές καί, καθώς εἶπαμε πιά πάνω, εἶναι ἄνιση ὡς πρός τήν ποιότητα, τό χαρακτήρα καί τή δύναμη ἀκτινοβολίας. Μποροῦν ὅμως νά διατυπωθοῦν μερικά γενικά χαρακτηριστικά πού διαφοροποιοῦν τό σύνολο τῆς τέχνης αὐτῆς ἀπό τήν τέχνη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τῆς ἴδιας ἐποχῆς καί πού προσδίδουν βαθύτερη ἐνότητα στίς καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις ὅλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτά τά γενικά χαρακτηριστικά ἀναφέρονται περισσότερο στή ζωγραφική καί λιγότερο στήν ἀρχιτεκτονική. Κυριότερο καί μονιμότερο χαρακτηριστικό τῆς τέχνης πού διαμορφώνεται στόν ἑλληνικό χῶρο κατά τό 15ο, 16ο καί 17ο αἰ., δηλαδή τήν ἐποχή τῆς Ἀναγέννησης καί τοῦ Μπαρόκ στή Δύση, εἶναι ὁ ἔντονα συντηρητικός χαρακτήρας της. Αὐτός δέν ἐκδηλώνεται μόνον μέ τήν πιστή τήρηση ὀρισμένων ἀρχῶν τῆς τεχνικῆς καί καλλιτεχνικῆς κατηγορίας, πού ἀνήκαν ἐξ ὀλοκλήρου στή μεσαιωνική τέχνη τῆς περιοχῆς, δηλαδή στή βυζαντινή, ἀλλά καί μέ τή συνειδητή καί σταθερή ἀντίσταση στή φυσιολογική διεΐσδυση στοιχείων ἀπό τή σύγχρονη ξένη τέχνη. Ἀκόμη, ὅταν ἡ ἀνάγκη τό καλεῖ, ἡ ἀντίσταση ἐκφράζεται μέ τήν ἀφομοίωση τῶν ἐπίσαστων εἰκονογραφικῶν μοτίβων καί, σπανιότερα, τῶν μορφολογικῶν νεωτερισμῶν, κατά τέτοιο τρόπο ὥστε νά μήν προσβάλλονται οἱ ὀπτικές συνήθειες τῶν ὀρθόδοξων πιστῶν.

Ὁ συντηρητισμός αὐτός τῆς μεταβυζαντινῆς θρησκευτικῆς τέχνης πηγάζει ἀπό τή στάση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, πού ἀκολουθεῖ μέ φανατισμό τήν ὀρθόδοξη γραμμή, ὅπως τή χάραξε ὁ πρῶτος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Γεννάδιος Σχολάριος, ὁ πολέμιος τοῦ ἀνακαινιστῆ Γεμιστοῦ: ἀντίδραση ἀπόλυτη στήν καθολική Ἐκκλησία καί σέ ὅ,τι τήν ἐκπροσωποῦσε, πού εἶχε ὡς ἀναγκαία συνέπεια τήν ἰσχυρή ἐπιφύλαξη γιά ὅτι-δήποτε ἐρχόταν ἀπό τή δυτική Εὐρώπη, σέ ὅποιοδήποτε τομέα τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἀπό τή γενική αὐτή ἀρχή, πού ἀποβλέπει στή δογματικά ἀδιάφορη συντήρηση τῆς τέχνης, ἀπορρέει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς στά βυζαντινά πρότυπα, ἡ ὁποία ὅμως, μέ τόν καιρό, ἀποκτᾶ τό ρυθμό μιᾶς περιοδικῆς ἐπιστροφῆς σέ παλαιότερα πρότυπα, πού δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά χρονολογοῦνται πρὶν ἀπό τήν ἄλωση. Ἡ πιό γνωστή περίπτωση εἶναι τῆς «Ἑρμηνείας τῆς ζωγραφικῆς τέχνης» πού παροτρύνει, στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ., τούς «μαθητές» νά μελετοῦν ὡς πρότυπα τά ἔργα τοῦ Πανσελήνου (14ου αἰ.) καί τοῦ κρητικοῦ Θεοφάνη (16ου αἰ.). Τά παραδείγματα μποροῦν νά πολλαπλασιασθοῦν εὐκολά. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δέν εἶναι ἀπαραίτητο οἱ ἐπιστροφές καί ἀναβιώσεις νά γίνονται παντοῦ συγχρόνως καί ὅλες πρός τά ἴδια πρότυπα.

Ἀκόμη, πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι μέσα στά πλαίσια αὐτά, πού καθορίζονται ἀπό τή ζωτική ἀνάγκη ἑνός ἔθνους νά διατηρήσει τήν ταυτότητά του μέσα στίς πιό δύσκολες πολιτικές, οἰκονομικές καί βιοτικές συνθήκες, ἡ τέχνη δέν μένει ἀπαρασάλευτη καί ἀνεξέλικτη. Ἐξελισσεται μέ ρυθμό ἀργό, ἀκόμη καί μέσα στίς παλινδρομικές κινήσεις της, καθῶς ταυτίζεται μέ τό ζωντανό Ἑλληνισμό καί ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τίς ἱστορικές του τύχες, ἀπό τίς μετατοπίσεις τῶν οἰκονομικῶν του κέντρων, ἀπό τούς μεταβαλλόμενους πνευματικούς του προσανατολισμούς.

Γ'. Σταθμοί καί περίοδοι

Τήν ἐποχή τῆς ξένης κυριαρχίας οἱ ἑλληνικές χώρες σημαδεύονται ἀπό ὀρισμένα κρίσιμα καί γιά τήν πορεία τῆς τέχνης χρονικά ὀρόσημα, τομές ἀποφασιστικές, πού συμπίπτουν συνήθως μέ σημαντικά πολεμικά ἢ πολιτικά γεγονότα, ὅπως εἶναι ἄλλωστε καί τά ἀκράια ὄρια ὀλόκληρης τῆς ἐποχῆς — ἡ πτώση τῆς Πόλης καί ἡ ἵδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ τομές ὅμως αὐτές δέν συμπίπτουν γιά ὅλες τίς μορφές τῆς τέχνης. Γιά τή ζωγραφική π.χ., ἡ πρώτη ἐξόρμηση τῶν κρητικῶν ζωγράφων γιά νά τοιχογραφήσουν μοναστήρια τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας (1527) ἀποτελεῖ καίριο σημεῖο γιά τή ζωγραφική ὀλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ, ἄν ὄχι καί τοῦ βαλκανικοῦ χώρου τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ γιά τήν ἀρχιτεκτονική τό χρονικό αὐτό σημεῖο παραμένει μᾶλλον ἀδιάφορο. Ἐπίσης, ἐνῶ ἡ ἄλωση τοῦ Κάστρου τῆς Κρήτης, τοῦ Ἡρακλείου (1669), ἀποτελεῖ καίριο σταθμό γιά τή ζωγραφική, γιάτί σημαίνει τήν ἀρχή τοῦ τέλους τῆς κρητικῆς σχολῆς καί τῆς ἀκτινοβολίας της σέ ὀλόκληρο τόν ἑλληνικό χώρο, στήν ἀρχιτεκτονική τό ἴδιο γεγονός ἔχει περιορισμένη σημασία. Γιά τούς λόγους αὐτούς δέν εἶναι σκόπιμη ἡ ἐνιαία ὀργάνωση τοῦ θέματος σέ περιόδους. Περισσότερο ἀνταποκρίνεται πρός τά πράγματα ἡ ἐξέταση τῶν δύο κλάδων νά γίνει χωριστά: τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ γεωγραφικές περιοχές, τουρκοκρατούμενες καί λατινοκρατούμενες, ἐπειδή ὁ ἀντίκτυπος ἀπό τόν Ὄθωμανό ἢ τό Βενετό κυρίαρχο εἶναι πιό ἄμεσος: τῆς ζωγραφικῆς, μπορεῖ νά γίνει χρονολογικά κατὰ τίς ἀκόλουθες περιόδους ἀπό τήν ἄλωση ὡς τήν ἵδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους:

Πρώτη περίοδος: Ἀπό τήν ἄλωση ὡς τό 1526 περίπου. Διαμόρφωση τῆς κρητικῆς σχολῆς.

Δεύτερη περίοδος: Ἐξ ἀπό τῶ 1527 ὡς τῶ 1630. Ἐμφάνιση καί κυριαρχία τῆς κρητικῆς σχολῆς καί στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα.

Τρίτη περίοδος: 1630-1700. Τελευταία ἐποχή τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς. Ἀνάπτυξη τοπικῶν ἐργαστηρίων.

Τετάρτη περίοδος: 1700-1830. Ἀνάπτυξη καί ἐξάπλωση τῆς ζωγραφικῆς τῆς βόρειας Ἑλλάδας (Ἡπείρου, δυτικῆς Μακεδονίας). Ἀναβιωτικά κινήματα στόν Ἄθω καί στήν Ἀττική.

II. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1526)

Τό τέρμα τῆς περιόδου αὐτῆς ὀρίζει μιά συμβολική τομή: ἡ πρώτη γνωστή χρονολογημένη καί μέ σημαντικές συνέπειες ἐμφάνιση τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, πού θά ἀποτελέσει τήν ἀφετηρία γιά τή μεταβολή στήν πορεία τῆς τέχνης τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου —καί ὄχι μόνο τοῦ ἑλληνικοῦ.

1. Ἡ τοιχογραφία στή βόρεια Ἑλλάδα

Τό φαινόμενο τῆς «κρητικῆς σχολῆς» θά γίνει σαφέστερο ὅταν, ἐρευνώντας γιά τόν ἐντοπισμό τῶν κυριότερων καλλιτεχνικῶν κέντρων τῆς ἐποχῆς, διαπιστώνουμε ὅτι, παρά τή γενική καχεξία στίς καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, λειτουργοῦν παράλληλα στόν ἑλληνικό χῶρο δύο κυρίως ἐστίες, ἄνισης διάρκειας καί ἀκτινοβολίας, μία στή βόρεια Ἑλλάδα καί μία στήν Κρήτη.

Στήν τουρκοκρατούμενη βόρεια Ἑλλάδα εἶναι δύσκολο νά ἐντοπίσουμε στήν περίοδο αὐτή μιά σχολή ἐπώνυμη, μέ σταθερή τοπογραφική βάση, μέ μαθητεία καί διαδοχή. Ὑπάρχουν περιπτώσεις μοναχικῶν καλλιτεχνῶν πού περιφέρουν τήν τέχνη τους ἀπό τόπο σέ τόπο, χωρίς νά ριζώνουν καί χωρίς νά ἀφήνουν καταβολές καί συνέχεια. Ἐτσι, ὁ Ξένος Διγενῆς, ζωγράφος ἀξιόλογος, ἔρχεται στήν Κρήτη ἀπό τό Μουχλί, τή μεσαιωνική πολιτεία τοῦ Μοριᾶ στά 1470 καί, ἀργότερα, στά 1490, τόν ξαναβρίσκουμε στήν παλαιά ἐκκλησία τῆς αἰτωλικῆς μονῆς Μυρτιᾶς καί ἔπειτα στήν Ἡπειρο, ὅπου, τήν περίοδο αὐτή, κτίζονται πολλές ἐκκλησίες. Τήν τέχνη τοῦ Διγενῆ, πού ἀπηχεῖ τήν τελευταία παλαιολόγεια τεχνοτροπία, μπορούμε νά τήν ἐκτιμήσουμε κυρίως στή μονή Μυρτιᾶς, ἀλλά δέν ἔχει ὡς τώρα διαπιστωθεῖ ἡ συνέχεια ἢ ἡ ἐπίδρασή της, ἔστω καί τοπική.

Στήν τουρκοκρατούμενη Μακεδονία μπορούμε νά μιλήσουμε μέ κάποια ἀσφάλεια γιά ἕνα μετακινούμενο ἐργαστήριό μέ ἐνότητα στίς τάσεις καί στούς τρόπους, μέ ἀρκετή δραστηριότητα, γιά τό ὅποιο ὅμως δέν ἔχουμε καμιά ἐπιγραφή ἢ γραπτή πληροφορία, ὡς πρὸς τά ὀνόματα καί τήν ἀκριβέστερη καταγωγή τῶν ζωγράφων, ἐνῶ ἔχουμε ὡς πρὸς τά χρονικά ὄρια. Ἀπό τήν πυκνότερη παρουσία ἔργων τῆς ὀμάδας αὐτῆς στήν περιοχή τῆς Καστοριάς, καθὼς καί ἀπό τή στενότερη ἀναφορά τῆς τέχνης αὐτῆς σέ παλαιότερα μνημεῖα τῆς ἴδιας πόλης, προπάντων στίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μουζάκη τοῦ 1384/5, συμπεραίνουμε ὅτι στήν περιοχή αὐτή διαμορφώθηκε καί ξεκίνησε τό ἐργαστήριό αὐτό. Τό παλαιότερο μνημεῖο πού ἔχει ἀποδοθεῖ στήν «τελευταία μακεδονική σχολή», ὅπως χαρακτηρίσθηκε ἀπό τόν Ξυγγόπουλο, εἶναι, νομίζω, οἱ τοιχογραφίες στό ἀρχικό καθολικό τῆς μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως στά Μετέωρα, αὐτό πού χρησι-

μεύει από τό 1552 καί ύστερα μόνο γιά ιερό βήμα του νέου καθολικοῦ —μεγάλης τρίκογ-
χης ἐκκλησίας— πού κτίσθηκε καί τοιχογραφήθηκε τότε. Οἱ παλαιές τοιχογραφίες χρο-
νολογοῦνται μέ ἐπιγραφή στά 1483 καί ἀποτελοῦν τό σημαντικότερο σύνολο τῆς σειρᾶς,
τό ὁποῖο παρέχει τά περισσότερα στοιχεῖα γιά τήν ἐκτίμηση τοῦ ἰδιαίτερου χαρακτήρα
τῆς. Στό ἴδιο ἐργαστήριο μποροῦμε νά ἀποδώσουμε ὀλόκληρη τή διακόσμηση ἢ ἕνα μέ-
ρος μόνο ἀπό αὐτήν τουλάχιστον ἕξι ἐκκλησιῶν μέσα στήν Καστοριά: τοῦ Ἁγίου Νικο-
λάου τῆς Εὐπραξίας (1485/6), τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαγαλειοῦ (1504/5), τοῦ Ἁγίου
Νικολάου τῆς Θεολογίας (ὑπολείμματα τῶν τοιχογραφιῶν), τμήματα στήν Παναγία Ρα-
σιώτισσα καί στόν Ἅγιο Σπυρίδωνα συνοικίας Ἐλεούσας, στούς Ἁγίους Θεοδώρους
καί ἄλλες. Ἀκόμη, στούς Ἁγίους Θεοδώρους καί στούς Ἁγίους Ἀναργύρους στά Σέρ-
βια (1510). Ἴσως τό τελευταῖο γνωστό ἔργο του ἐργαστηρίου εἶναι τό παρεκκλήσιο στό ὑ-
περῶο τοῦ Πρωτάτου τοῦ 1526, ἔργο πιθανότατα κάποιου Γεωργίου.

Ἄλλά τό σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ ἐργαστηρίου αὐτοῦ, στά ἴδια χρό-
νια, ἐπεκτείνεται καί στίς γειτονικές χῶρες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Στή Σερβία, στήν
περιοχή τῆς μητρόπολης τῆς Ἀχρίδας, ἐκκλησίες στό Λέσκοβατς (1461), στό Τρέσκα-
βατς (Πρίλεπ-Περλεπές, 1483-1490), στόν Ἅγιο Νικήτα (Σκόπια, 1483-1484), στό Πο-
γκάνοβο (1500) καί ἄλλες. Στή Βουλγαρία, οἱ τοιχογραφίες στήν Ὀρλιτσα (1491) καί στό
Κρεμικόφσκι (ναός, 1498), στή Ρουμανία στό Μπαλινέστι (1493) μποροῦν ἄνετα νά ἀπο-
δοθοῦν στό ἴδιο ἢ σέ πολύ συγγενικό ἐργαστήριο.

Ὅλες οἱ μνημειακές αὐτές τοιχογραφίες ἐκκλησιῶν μικρῶν γενικά διαστάσεων, πού
ἔχουν ἐκτελεσθεῖ μέσα σέ μιά περίοδο τριάντα περίπου ἐτῶν, συνδέονται μεταξύ τους μέ
ὀρισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Τό σχέδιο εἶναι εὐκίνητο ἀλλά ἄτονο, τό πλάσιμο γίνε-
ται μέ πλατύ φωτισμό καί εἶναι κάπως πλαδαρό, οἱ φυσιογνωμίες, περίπου ὁμοιόμορφες,
δηλώνονται συνοπτικά ἀλλά εἶναι χαρακτηριστικά ἐκφραστικές, μέ σαφή τάση πρὸς τή
φυσική ἀσχήμια ἢ καί τή βανουσύτητα, πού χαρακτηρίζει συχνά καί τίς χειρονομίες. Συ-
νοπτικά ἀποδίδονται καί οἱ κορμοστασιές, πότε ψηλόλιγνες μέ κάποια ἐκζήτηση στή
στάση, πού θυμίζουν τή «διεθνή τεχνοτροπία» τῆς δυτικῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς, πότε πολύ
κοντές καί ζωηρές, ὥστε νά παίρνουν καμιά φορά καί γελοιογραφική ἀπόχρωση. Ἐμφα-
ση δίδεται στά δραματικά στοιχεῖα ὀρισμένων σκηνῶν τοῦ Πάθους μέ ἀσυνήθιστη ὠμό-
τητα. Παράλληλα ἐπιδίδεται σέ ἄλλες σκηνές ἢ ἀπόδοση τῶν γραφικότερων ἀναχρονι-
στικῶν ἐνδυματολογικῶν στοιχείων. Ὅλα αὐτά δείχνουν ζωηρή τάση γιά εἰκονογραφική
ἀνεξαρτησία ἀπό τήν καθιερωμένη παράδοση, μέ προβολή στήν ἀφήγηση πεζολογικῶν
στοιχείων ἀπό λαϊκότερες ἐκδοχές τῆς ἱερῆς ἱστορίας ἢ ἀπηχημάτων ἰταλικῶν ὑστερο-
γοθθικῶν μοτίβων (μέσω κρητικῶν εἰκόνων;). Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι πρόκειται γιά συγχρο-
νισμένη ἐπιβίωση ὀρισμένης ἀντικλασικῆς ροπῆς τῆς παλαιολόγειας ζωγραφικῆς μέ τά-
ση πρὸς τή λαϊκότερη τέχνη, πού δέν ἔχει ὅμως τή δυνατότητα νά προσαρμοσθεῖ στό αὐ-
στηρότερο πνεῦμα πού ἀπαιτοῦν οἱ καιροί. Γι' αὐτό ἡ μοναδική στή χερσονήσο τοῦ Αἴ-
μου ἐνδιαφέρουσα αὐτή κίνηση, ἡ ὁποία κράτησε περίπου τό διάστημα μιᾶς γενεᾶς, ἔ-
σβησε χωρίς ἄμεση συνέχεια. Ἐμμεσες ὅμως ἐπιδράσεις σέ μεταγενέστερα μνημεῖα δέν
λείπουν, ὅπως στή μονή τῶν Φιλανθρωπηῶν (1532) στά Γιάννενα καί ἄλλοῦ.

Ὡς τό τέλος τοῦ 15ου αἰ. καί μέσα στό πρῶτο τέταρτο τοῦ 16ου ἔχουν σημειωθεῖ στή
Μακεδονία σκόρπια μνημεῖα πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τή δραστηριότητα τοῦ ἐργαστη-
ρίου πού σημειώσαμε, τό ὁποῖο θά μπορούσε νά χαρακτηρισθεῖ ὡς ἀστικό, ἐνῶ τά ἄλλα
ἔχουν χαρακτήρα μοναστικό-ἀγροτικό, χωρίς ἀξιώσεις. Ἐξαίρεση ὡς πρὸς τήν ποιότη-
τα ἀποτελοῦν οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Βεύης τοῦ 1460 (νομός Φλωρί-
νης), καθώς καί τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τῆς Παναγίας Πορφύρας στήν Πρέσπα, τοῦ 1524,

πού δέν είναι ἴσως ἄσχετες μέ τό ἐργαστήριο τῆς Καστοριάς (ἡ ἀνεπαρκῆς δημοσίευση δέν ἐπιτρέπει ἀκριβέστερη ἐκτίμηση).

2. Ἡ γένεση τῆς κρητικῆς σχολῆς

Γιά τήν τέχνη στό ἄλλο κέντρο, στήν Κρήτη, ἕνας σημαντικός ἀριθμός πληροφοριῶν ἀπό ἀρχαιακές πηγές καί μνημεῖα, κυρίως φορητές εἰκόνες, ἐπιτρέπουν νά καθορισθοῦν μέ κάποια ἀκρίβεια τά σχετικά μέ τή διαμόρφωση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς σχολῆς αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς, τῆς μόνης ἀπό τίς ὀρθόδοξες «σχολές» πού δικαιούται πραγματικά αὐτό τόν τίτλο στούς αἰῶνες αὐτούς. Θά πρέπει κατ' ἀρχήν νά σχετισθεῖ ἡ σχολή μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων τῆς Κρήτης, πού γίνονται σημαντικά κέντρα ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, τουλάχιστον ὡς πρός τή συγκέντρωση μεγάλου ἀριθμοῦ καλλιτεχνῶν στίς πόλεις αὐτές καί μάλιστα στό Ἡράκλειο (Candia ἢ Candide).

Ἐνδεικτικά σημειώνεται ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν γνωστῶν ζωγράφων πού ἐργάζονται μόνο στήν πόλη αὐτή στήν περίοδο 1453-1526 φθάνει στό ἐκπληκτικό ὕψος τῶν 120 ὀνομάτων, καθῶς πληροφοροῦν κυρίως οἱ ἀρχαιακές πηγές. Ἀπό αὐτές συνάγεται ἐξάλλου ὅτι σημαντικές σέ ἀριθμό εἰκόνων παραγγελίες δίνονταν σέ ζωγράφους τῆς Κρήτης ἐκ μέρους ἐμπόρων τοῦ ἐξωτερικοῦ, κυρίως ἀπό τή Βενετία, ἀπό καθολικές μητροπόλεις ἄλλων βενετοκρατούμενων ἐλληνικῶν περιοχῶν, π.χ. ἀπό τό Ναύπλιο, ἀλλά καί ἀπό ὀρθόδοξα μοναστήρια, ὅπως τοῦ Σινᾶ, τῆς Πάτμου καί ἄλλων, καθῶς καί ἀπό εὐγενεῖς, Ἕλληνες καί Βενετούς. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ πολυἀριθμοί αὐτοί κρητικοί ζωγράφοι πού ἐργάζονται καί γιά τήν ἐξαγωγή, στρέφονται σχεδόν ἀποκλειστικά στήν κατασκευή μεγάλου ἀριθμοῦ φορητῶν εἰκόνων, ἐνῶ ἡ τοιχογραφία παραμερίζεται. Ἐπειτα, καθῶς οἱ Κρητικοί παράγουν γιά μιά ἐκτεταμένη, ἀπό γεωγραφική, θρησκευτική καί ἐθνική ἄποψη πελατεία μέ διαφορετικές καλαισθητικές προτιμήσεις, ὀδηγοῦνται σέ ἀνάπτυξη ἀξιόλογης, ἄν ὄχι μοναδικῆς στόν καιρό τους, ἐπαγγελματικῆς ἱκανότητας νά ἀσκοῦν τή ζωγραφική μέ πολλούς τρόπους ἢ καί τεχντροπίες. Ἐνα σημαντικό μέρος ἀπό τή φήμη πού ἀποκτοῦν οἱ κρητικοί ζωγράφοι σέ Ἀνατολή καί Δύση πρέπει νά ὀφείλεται στή δεξιότητά τους. Οἱ καλλιτέχνες λοιπόν αὐτοί χαρακτηρίζονται ἀπό ἕναν προφανή ἐκλεκτισμό πού ταλαντεύεται ἀνάμεσα στήν ἰταλική τέχνη τοῦ 14ου-15ου αἰ. καί στήν τελευταία φάση τῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων. Στήν παραγωγή ὁμως τῶν ἴδιων αὐτῶν ζωγράφων πρέπει νά ξεχωρίσουμε τά ἔργα ἐκεῖνα πού, ἐπειδή ἀπευθύνονται σέ πελατεία τοῦ καθολικοῦ δόγματος τῆς Κρήτης, τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Δαλματίας, εἶναι ἐπιτήδειες ἀναπροσαρμογές παλαιότερων ἔργων ἰταλικῆς τέχνης (καί αὐτά μόνο μποροῦν νά λέγονται ἰταλοκρητικά), ἀπό τά ἄλλα, ὅσα δηλαδή παραμένουν βασικά πιστά στήν ὀρθόδοξη παράδοση. Τά ἔργα τῶν Κρητικῶν, εἰκόνες καί τοιχογραφίες, πού ἀνήκουν στήν τελευταία κατηγορία, τά ξεχωρίζει βαθύτερη ἐνότητα στίς τάσεις ὡς πρός τήν τεχνική, τά τεχντροπικά χαρακτηριστικά, ἀκόμη ὡς πρός ὀρισμένους εἰκονογραφικούς τύπους πού σταθεροποιοῦνται, ἀνεξάρτητα ἀπό τό βαθμό τῶν ἐπιμέρους ἰταλικῶν ἐπιδράσεων. Αὐτά ἀντιπροσωπεύουν τήν «κρητική σχολή» τῆς ἐποχῆς.

Ἀπό τοὺς ἀξιόλογους ζωγράφους τῆς περιόδου μνημονεύονται ὅσοι εἶναι γνωστοί ἀπό τά ἐνυπόγραφα ἔργα τους. Ὁ Ἀνδρέας Ρίτζος (Rico) (+ περίπου τό 1492) εἶναι περίφημος περισσότερο γιά μερικές μεγάλες εἰκόνες Παναγίας τοῦ Πάθους, ἐνυπόγραφες ἢ ὄχι, πού βρίσκονται τώρα σέ ξένα μουσεῖα, ἐκτελεσμένες μέ ἄψογη τεχνική καί τεχντροπία, σύμφωνα μέ τή βυζαντινή παράδοση. Καθῶς φαίνεται ἀπό τίς λατινικές ἐπιγραφές πού

συνοδεύουν μερικές από τις εικόνες αυτές, ήταν προορισμένες για άλλοδαπούς καθολικούς, πού πίστευαν ακόμη στην αϋθεντία τῶν ἑλληνικῶν εἰκόνων. Τὴν ἴδια εὐχέρεια πού παρέχει ἡ κατοχὴ μιᾶς παραδοσιακῆς τεχνικῆς σοφίας παρουσιάζει ὁ Ρίτζος στό χειρισμό καί ἄλλων θεμάτων καθαρά βυζαντινῶν, ὅπως τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, σέ τεχνοτροπία παλαιολόγια (στό Τουρίνο), ἢ ὅπως τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας σέ θρόνο, γιά τέμπλο. Τά καλύτερα σχετικά δείγματα εἶναι οἱ ἐνυπόγραφες μεγάλες εἰκόνες στή μονή τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου. Σ' αὐτές καί σέ ἄλλα ἔργα τοῦ Ρίτζου, ὅταν εἰσδύουν ἰταλικά στοιχεῖα, ὅπως ἓνας θρόνος μαρμάρινος, ἓνας κεντημένος φωτοστέφανος, αὐτά ἀφομοιώνονται καί ἐντάσσονται ὁμαλά στήν καθιερωμένη σύνθεση. Ὑπάρχουν ὁμως δείγματα ὅτι, ὅταν ὁ Ρίτζος θέλει νά ζωγραφίσει ἰταλικά —στί *maniera greca* τοῦ 14ου - 15ου αἰ.— ἡ τέχνη του εἶναι ἐπίσης ἄσπογη, ὅπως στήν εἰκόνα μέ τά γράμματα *JHS* (*Jesus Hominum Salvator*), τό σύμβολο τῶν Ἰησουϊτῶν. Ὁ Ἀνδρέας Ρίτζος ἀνήκει στήν ἡγετική κατηγορία τῶν μεταβυζαντινῶν καλλιτεχνῶν, πού μέ τὴν ὑψηλὴ ποιότητα τοῦ ἔργου τους καί, πιθανῶς, μέ τὴ διδασκαλία τους δημιουργοῦν νέα ὑποδείγματα, δηλαδή ἀνανεώνουν τὴν εἰκονογραφικὴ καί τεχνοτροπικὴ παράδοση χωρὶς ὁμως καί νά τὴ διασποῦν.

Ὁ ζωγράφος Ἰωάννης Ἀγγελος, θὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ διάσημους κρητικούς ζωγράφους τῆς ἐποχῆς —εἶναι γνωστά περισσότερα ἀπὸ τριάντα ἔργα— καί ὅπως ὅποτε μέ τὴ μεγαλύτερη ὑστεροφημία ὡς τὸ 18ο αἰῶνα. Γιά τὴν ἐποχὴ πού ἔζησε δέν ὑπάρχει καμιὰ μαρτυρία, ἀλλὰ τά χαρακτηριστικά τοῦ ἔργου του καί ἡ ποιότητά τους τὸν τοποθετοῦν ἀνάμεσα στοὺς καλύτερους ζωγράφους τῆς ἐποχῆς. Διαφέρει σέ μιὰ ζωγραφικότερη διάθεση, στό πλάσιμο, σέ πιὸ ἐκλεπτυσμένη ἐπεξεργασία στοὺς δράκους καί στὰ πουλιά καί, ἀκόμη, βρίσκεται πιὸ κοντὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους στό ἀβρό πνεῦμα τῆς «διεθνούς» ἢ «τρυφερῆς» τεχνοτροπίας τῆς δυτικῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς.

Ἐνας ἄλλος σύγχρονος ζωγράφος, ὁ Ἀνδρέας Παβίας (+ μετὰ τὸ 1504), πρέπει νά εἶχε ἀνάλογες ἰκανότητες μέ τοὺς ἄλλους σέ ποικίλες τεχνοτροπίες καί σέ ποικίλα θέματα. Καί τοῦ Παβία οἱ εἰκόνες χρησίμευσαν ὡς ὑποδείγματα γιά τοὺς μεταγενέστερους (Σταύρωση, *Pietà*). Ἄλλωστε εἶχε πολλοὺς μαθητές, ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους καί τὸν Ἰωάννη Πιτζαμάνο, πού ἐγκαταστάθηκε ἀργότερα στό Ὀτραντο τῆς Ἰταλίας. Ἡ τεχνοτροπία του, ἀκόμη καί στὰ ἀγνότερα βυζαντινά ἔργα, φαίνεται νά ἐπηρεάζεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀντικλασικὴ τάση τῆς τελευταίας παλαιολόγιας περιόδου, πού ταιριάζει μέ τὸ «γοθτικὸ» ρεαλισμό, ὅπως αὐτὸς τὸν ἀκολουθεῖ στὰ «ἰταλοκρητικὰ» ἔργα του, π.χ. στή Σταύρωση τῆς Ἐθνικῆς Πανακοθήκης Ἀθηνῶν. Σ' αὐτὸ διαφέρει ἀκόμη καί ἡ ὡραία βυζαντινὴ εἰκόνα του μέ τὴν Κοίμηση τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου (στά Ἱεροσόλυμα) ἀπὸ ἄλλες σύγχρονες τῆς μέ τὸ ἴδιο θέμα.

Ὁ Νικόλαος Τζαφούρης (*Zafuri*) (+ πρὶν ἀπὸ τὸ 1501), πού εἶναι καί λεπτολόγος μικρογράφος, φαίνεται νά ἔχει περισσότερη ἐξοικείωση καί μέ τά σχεδόν σύγχρονα ἰταλικά ἔργα, ὅπως τοῦ *Bellini*. Δημιουργεῖ καί αὐτὸς νέους τύπους πού θὰ ἐπικρατήσουν, ὅπως π.χ. τὴν Ἄκρα Ταπείνωση. Λυρικότερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἔχει τὴ μαστοριά νά ἐκφράζει τὸν ἐκλεκτισμὸ του σέ πίνακες προσεκτικὰ ἐπεξεργασμένους, σάν νά ἔχουν κατασκευασθεῖ μέ πολὺτιμα ὑλικά.

Ὁ γιὸς τοῦ Ἀνδρέα Ρίτζου Νικόλαος (+ πρὶν ἀπὸ τὸ 1507) ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπόμενη γενεὰ καλλιτεχνῶν τῆς Κρήτης. Ἡ μοναδικὴ εἰκόνα του πού παριστάνει τὴ Δέηση μέ ὀλόκληρο δωδεκάορτο γύρω, στό Σεράγεβο, ἀποτελεῖ πολὺτιμη μαρτυρία γιά τὴν ἀποκρυστάλλωση γύρω στό 1500 ὀρισμένων εἰκονογραφικῶν τύπων τῆς κρητικῆς σχολῆς, καθὼς καί ὀρισμένων τεχνοτροπικῶν ἀρχῶν, πού εἶναι τὸ καταστάλαγμα μιᾶς βαθμιαίας ἐπεξεργασίας ὀρισμένων θεμάτων καί τρόπων μέ συγκεκριμένη τάση.

Τό ἔργο τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῶν, τοποθετημένο μέ ἀρκετή ἀκρίβεια στό χῶρο καί στό χρόνο, ἐπιτρέπει νά ἐνταχθεῖ στή σχολή τῆς ἐποχῆς ἕνας μέγας ἀριθμός ἄλλων ἀνώνυμων εἰκόνων μέ ποικίλα θέματα, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης, ὥστε νά σχηματισθεῖ ἔτσι ἀκριβέστερη ἀντίληψη γιά τή διαμόρφωση μιᾶς σχολῆς μέ ἐνιαῖες τεχνικές, εἰκονογραφικές καί τεχνοτροπικές ἀρχές. Ἡ σχολή αὐτή ἔχει τίς καταβολές της σέ μνημεῖα τῆς Κρήτης, πού χρονολογικά ἀνήκουν στό α' μισό τοῦ 15ου αἰ., τήν ἐποχή δηλαδή πού εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νά ἔρχονται ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στήν Κρήτη περισσότεροι ζωγράφοι γιά νά ἐγκατασταθοῦν, ὅπως ὁ Νικόλαος Φιλανθρωπηνός, ὁ Ἐμμανουήλ Οὐρανός, οἱ Ἀλέξης καί Ἄγγελος Ἀπόκαυκοί, ὁ Ἀνδρόνικος Συναδηνός καί ἄλλοι. Ὅλοι αὐτοί συντελοῦν στήν ἀνανέωση τῆς ἐπαρχιακῆς μᾶλλον ζωγραφικῆς τῆς Κρήτης μέ τίς καλύτερες παλαιολόγειες παραδόσεις καί στή γενική ἐξύψωση τῆς ποιότητάς της. Οἱ τοιχογραφίες πού ἐκτελοῦν οἱ ζωγράφοι τῆς οἰκογένειας Φωκᾶ π.χ., καθώς καί ἄλλες ἀνώνυμες, ὅπως αὐτές τῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καί τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στό χωριό Ἐπισκοπή Πεδιάδος, πρὶν καί ἀμέσως μετά τήν ἄλωση, μαρτυροῦν γιά τή σχέση πού αὐτές ἔχουν μέ ἄλλα σημαντικά μνημεῖα τῆς ἐποχῆς, ὅπως τίς τοιχογραφίες τοῦ Μυστρά. Μέ τίς καλλιτεχνικές αὐτές προϋποθέσεις διαμορφώνεται ἡ μεταβυζαντινὴ κρητικὴ σχολή. Ἀμέσως μετά τήν ἄλωση ἡ τέχνη συνεχίζεται ἐκεῖ μέ ποικίλες συμβολές ἀπό νεοφερμένους καί, ὕστερα ἀπό κάπως ἀβέβαιες ἀναζητήσεις, καταλήγει πρὶν ἀπό τό τέλος τοῦ 15ου αἰ., σέ συγκεκριμένους εἰκονογραφικούς καί αἰσθητικούς κανόνες, πού θά ἐπικρατήσουν στό 16ο καί 17ο αἶωνα.

Στό συμπέρασμα αὐτό ὁδηγεῖ ἡ μελέτη ὄχι μόνο τῶν φορητῶν εἰκόνων ἀλλά καί τῶν ἐλάχιστων τοιχογραφιῶν τῆς περιόδου αὐτῆς πού σώθηκαν στήν Κρήτη, ὅπως π.χ. στήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας (τοῦ 1516), στό χωριό Ἁγία Παρασκευή (Ἀμάρι) καί σέ μιὰ ἄλλη, λίγο παλαιότερη, στήν Ἐπισκοπή Πεδιάδος.

3. Ἡ Βενετία

Οἱ ζωγράφοι τῆς δεύτερης πενηταετίας τοῦ 15ου αἰ. πού ἤδη ἀναφέρθηκαν, καθώς καί οἱ δεκάδες τῶν ἄλλων πού εἶναι γνωστοί ἀπό τά ἀρχεῖα, δέν κατάγονται ὅλοι ἀπό τήν Κρήτη. Πολλοί ἀνήκουν στήν πρώτη ἢ στή δεύτερη γενεά φυγάδων καλλιτεχνῶν στή μεγαλύτερη ἀπό ἄλλα μέρη, ὅπως ὁ Ξένος Διγενῆς, πού ἀναφέρθηκε πρὶν πάντων, ἀπό τήν Πελοπόννησο, ἀπό ὅπου κατάγονται καί οἱ ἀδελφοί Στρελίτζα, ὁ Πορφύριος καί ἄλλοι. Ὅλοι ὅμως εἶναι ἢ γίνονται μόνιμοι κάτοικοι στήν πόλη τοῦ Ἁρακλείου, ἴσως ταξιδεύουν ὡς τή Βενετία ἢ ἄλλοῦ, ἀλλά ἡ ἔδρα τους παραμένει πάντα στήν Κρήτη. Ὡς τό 1500 περίπου τυχαίνει νά μὴν εἶναι γνωστό κανένα ὄνομα ζωγράφου Ἑλληνα, κατοικοῦ τῆς Βενετίας. Μέ τή σύσταση ἐκεῖ τῆς κοινότητος τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων (1498) ἀλλάζουν οἱ ὅροι διαμονῆς καί θρησκευτικῆς ἀνοχῆς ἐκ μέρους τῶν Βενετῶν καί τότε ἀρχίζουν οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνες νά πηγαίνουν καί νά κατοικοῦν στή μεγάλη πολιτεία τοῦ Ἀδρια. Μέσα στό α' τέταρτο τοῦ 16ου αἰ. δέν ἔχουν σημειωθεῖ ὡς τώρα περισσότερα ἀπό δεκάπεντε ὀνόματα καλλιτεχνῶν, τῶν ὁποίων ὁμως εἶναι γνωστά ἐλάχιστα ἔργα· ἀπό αὐτά μερικά, σέ τεχνοτροπίες ἰταλίζουσες περασμένης ἐποχῆς, πρέπει νά ἦταν προορισμένα γιά καθολικούς, ὅπως π.χ. τό ἔργο τοῦ Ἰωάννη Παρμενιάτη γύρω στό 1523 ἢ ἄλλων, ὅπως τῶν δύο μέ τό ὄνομα Βίκτωρ, ἑνός Γεωργίου Λουμπινᾶ, πού ἐκτελοῦν βυζαντινότροπες Παναγίες γιά τοὺς καθολικούς καί οἱ ὁποῖοι εἶχαν πάρει τό προσωνόμιο *madonna* ἢ *dalle Madonne*, ἐνδεικτικὸ γιά τήν ἐπαγγελματικὴ τους εἰδίκευση.

Ὅπωςδήποτε, μέ τόν καιρό, ἡ πολυάριθμη ἑλληνική κοινότητα, καθώς καί ἡ καλλιτεχνική ἀγορά τῆς Βενετίας θά προσελκύσουν κρητικούς καί ἄλλους ἑλληνες ζωγράφους. Στό 16ο αἰ. τό ρεῦμα αὐτό θά ἀκολουθήσουν ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (El Greco) καί ὁ Ἀντώνιος Βασιλάκης, ἀλλά αὐτοί, μέ τίς μεγάλες καλλιτεχνικές τους ἱκανότητες, ξεπερνοῦν τά σύνορα τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου καί χάνονται γι' αὐτόν. Ἀπό τοὺς ἄλλους πού θά μείνουν στόν κύκλο τους, οἱ πῖο ἀξιόλογοι, ὅπως ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός, θά εἶναι περαστικοί, ἄλλοι θά ἐγκατασταθοῦν καί θά πεθάνουν ἐκεῖ, ὅπως ὁ Ἰωάννης ὁ Κύπριος, οἱ δύο μέ τό ὄνομα Βίκτωρ, ὁ κρητικός Μάρκος Στρελίτζας Μπαθᾶς (+ 1578), ὁ ἐπίσης κρητικός Θωμᾶς Μπαθᾶς (+ 1599) καί ὁ κερκυραῖος μαθητής του Ἐμμανουήλ Τζανφουρνάρης (+ 1631) καί ἄλλοι. Ὅλοι αὐτοί, καθώς καί ὅσοι ἀνώνυμοι ἔχουν ἐκτελέσει ἔργα στή Βενετία τό 16ο αἰ., δέν θά ἀποτελέσουν σχολή μέ ξεχωριστά χαρακτηριστικά, ἀλλά θά κινηθοῦν μέσα στήν περιοχή τῆς τέχνης τῆς Κρήτης, πού δέν παύει νά τροφοδοτεῖ τή Βενετία πάντα μέ πολλές εἰκόνες.

III. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1527-1630)

Δ'. Ἡ τοιχογραφία στά ἑλλαδικά μοναστήρια

Ἐνῶ στήν προηγούμενη περίοδο εἶναι σχετικά λίγες οἱ τοιχογραφικές διακοσμήσεις στήν Κρήτη, ζωγράφοι κρητικοί πρόκειται νά ἀναπτύξουν στό β' τέταρτο τοῦ 16ου αἰ. ἕνα ὀλόκληρο εἰκονογραφικό πρόγραμμα γιά τή διακόσμηση μεγάλων ναῶν καί νά τελειοποιήσουν μάλιστα καί τήν τεχνική τῆς τοιχογραφίας, ἐκτελώντας μιά μεγάλη σειρά τοιχογραφικῶν διακοσμήσεων στά σημαντικότερα μοναστήρια τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Ἀλλωστε, ἡ ἀρχή αὐτῆς τῆς καλλιτεχνικῆς —ἐξω ἀπό τήν Κρήτη— δραστηριότητας ἀποτελεῖ καί τή συμβατική τομή πού χωρίζει τίς δύο περιόδους.

Σέ ὅσα ὀλίγα σημειώσαμε πῖο πάνω γιά τή Μακεδονία (σ. 75-76), ἂν προσθέσουμε ἐδῶ καί μερικές πληροφορίες γιά τοὺς πενιχρούς τοιχογραφικούς διακόσμους τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. στήν κυρίως Ἑλλάδα (Θεσσαλία - Δολίχη 1512, μονή Προυσοῦ 1518, Αἴγινα 1522, Ἡπειρος κ.ἄ.), καθώς καί στό Ἅγιον Ὄρος (Πρωτάτο, νάρθηκας, 1512 καί παρεκκλήσιο, 1526), θά φανεῖ περισσότερο δικαιολογημένη ἡ ἀναζήτηση ἐκ μέρους ἡγετικῶν μοναστικῶν κύκλων καλύτερων ζωγράφων, σύμφωνα ἄλλωστε μέ τή μακραίωνη παράδοση στό Ὄρος, νά ἐπιλέγονται οἱ ἄριστοι καλλιτέχνες. Εἶναι λοιπόν φυσικό τά πλουσιότερα μοναστήρια, πού εἶχαν τώρα τή δυνατότητα νά διακοσμήσουν παλαιά ἢ καινούργια ἐκκλησιαστικά κτίρια μέ νέες τοιχογραφίες, νά ἀπευθύνονται στοὺς ζωγράφους τῆς Κρήτης, πού εἶχαν ἤδη ἀποκτήσει σημαντική φήμη. Παρουσιάζεται δηλαδή τώρα τό παλίνδρομο φαινόμενο τῆς συχνῆς μετακίνησης τῶν ὄριμων πιά, μέ ἄρτια καλλιτεχνική συγκρότηση, κρητικῶν ζωγράφων, ἀπό τή μεγαλόνησο πρὸς τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα.

1. Ὁ Θεοφάνης Στρελίτζας Μπαθᾶς καί ἡ κρητική σχολή

Ἀπό ὅσα εἶναι γνωστά, ὁ πρῶτος Κρητικός πού θά κληθεῖ νά τοιχογραφήσει στά Μετέωρα τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἀναπαυσᾶ, τό 1527, θά εἶναι ὁ μοναχός

Θεοφάνης Στρελίτζας, ὁ λεγόμενος Μπαθᾶς, πού προερχόταν ἀπό τό καλλιτεχνικό περιβάλλον τοῦ Ἡρακλείου. Μοναχός πρέπει νά ἔγινε μετά ἀπό ἕνα γάμο, πού τοῦ ἄφησε δύο παιδιά. Ἡ μικρή αὐτή ἐκκλησία τῶν Μετεώρων, μονόχωρη, τρουλωτή, μέ εὐρύχωρο πρόναο, δέν προσφέρεται γιά τήν ἄνετη ἀνάπτυξη μεγάλων παραστάσεων καί πολλῶν εἰκονογραφικῶν κύκλων. Οἱ σκηνές περιορίζονται συχνά σέ διαστάσεις φορητῶν εἰκόνων καί ἡ τεχνική στίς τοιχογραφίες αὐτές εἶναι ψιλοδουλεμένη, ὅπως στίς φορητές εἰκόνες. Ἄλλωστε καί εἰκονογραφικές ἀναμνήσεις ἄμεσες ἀπό τήν παραδοσιακή ζωγραφική εἰκόνων τῆς Κρήτης εἶναι φανερές στήν εἰκονογράφιση τοῦ Ἐναπαυσᾶ, ὅπως στήν Κοίμηση τοῦ Ἐφραΐμ τοῦ Σύρου, στήν Παναγία σέ μαρμάρينو θρόνο, στήν Ἄκρα Ταπεινώση καί σέ ἄλλες παραστάσεις. Ἀκόμη εἶναι φανερός ὁ ἰκανότητες τοῦ ζωγράφου στήν ἄσκηση τῆς ἰταλικῆς τεχνοτροπίας, ὅπως διαφαίνεται κυρίως σέ διακοσμητικά θέματα.

Ἦστερα ἀπό ὀκτώ χρόνια θά ξαναβροῦμε τόν Θεοφάνη στό Ἅγιον Ὄρος, ἐγκαταστημένο στή μονή τῆς Λαύρας μαζί μέ τά δύο του παιδιά, τόν Συμεών καί τόν Νήφωνα-Νεόφυτο, πού θά γίνουν καί οἱ δύο ζωγράφοι. Ἐκεῖ ζωγραφίζει τό καθολικό, μεγάλη ἐκκλησία τοῦ 10ου αἰ., πού θά εἶχε παλαιότερες τοιχογραφίες, πολύ πιθανόν τοῦ 14ου αἰ. Χορηγός εἶναι ὁ ἐξόριστος μητροπολίτης Βεροίας Νεόφυτος ὁ Ἀθηναῖος, ἄρκετά γραμματισμένος, ὥστε νά συντάσσει τίς ἀφιερωτικές ἐπιγραφές σέ ἀρχαίκοις στίχους. Στίς συμβουλές του θά ὀφείλεται καί τό συγκροτημένο εἰκονογραφικό πρόγραμμα, πού προδίδει ἔμπειρη θεολογική σκέψη, γιὰτί ὁ Θεοφάνης, ἂν κρίνουμε ἀπό τήν ὀρθογραφία του στίς ἐπιγραφές τοῦ Ἐναπαυσᾶ, δέν ἦταν πολύ ἐξοικειωμένος μέ τούς γραμματικούς κανόνες. Στή Λαύρα ὁμως, μέ τίς μεγάλες ἐπιφάνειες τῆς τρίκογχης ἐκκλησίας, ἀναπτύσσει ζωγραφικές ἀρετές ταιριασμένες στή μνημειακή ζωγραφική τῆς τοιχογραφίας: προσαρμογή τῶν μεγάλων παραστάσεων στίς κτιριακές ἐπιφάνειες, τεχνική στό πλάσιμο καί στήν πτυχολογία πιό σύμφωνη μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς τοιχογραφίας, τέλος, χρωματική εὐαισθησία στό μαῦρο κάμπο. Ἐδῶ φαίνεται νά ἀπομακρύνεται περισσότερο ὁ Θεοφάνης ἀπό ἄμεσες ἰταλικές αἰσθητικές ἐμπειρίες, ἀλλά δέν παύει νά χρησιμοποιεῖ χαλκογραφίες τοῦ M. Raimondi ἀπό σχέδια τοῦ Ραφαέλο, γιά νά ἀνανεώσει τή δραματική παράσταση τῆς Βρεφοκτονίας, ἢ ἕναν πίνακα τοῦ Bellini ὡς πρότυπο γιά τό Δεῖπνον εἰς Ἐμμαούς. Αὐτές οἱ σκηνές καί μερικά ἄλλα λεπτομερειακά θέματα, ὅπως ἕνας στρατιώτης στή Σταύρωση, ὁ ἅγιος Χριστόφορος μέ τόν Χριστό στόν ὦμο, μένουν τά μόνα σημάδια ἰταλικῶν ἐπιδράσεων μέσα σέ ἑκατοντάδες σκηνές.

Ἡ τοιχογραφική διακόσμηση τῆς Λαύρας, μέ τή λογική κατανομή καί πληρότητα τῶν εἰκονογραφικῶν κύκλων, τό θεματικό πλοῦτο στήν εἰκονογραφία, καθῶς καί μέ τήν ἐξαιρετική καλλιτεχνική ποιότητα, ἀποτελεῖ ἕνα κατόρθωμα γιά τήν ἐποχή, ἐξῶ ἀπό κάθε σύγκριση μέ ὅ,τι μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ πρὶν ἀπό λίγες δεκαετίες στή βαλκανική περιοχή. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού θά ὑψωθεῖ καί θά παραμείνει ἡ ζωγραφική αὐτή πρότυπο διακόσμησης μοναστηριακοῦ ναοῦ γιά τίς ὀρθόδοξες χῶρες.

Ὁ Θεοφάνης μαζί μέ τό γιό του Συμεών θά ζωγραφίσουν τή νεοσύστατη μονή Σταυρονικήτα (καθολικό καί τράπεζα) τό 1545-1546, μέ τή χορηγία τοῦ ἰδρυτῆ τῆς μονῆς πατριάρχη Ἰερεμία Α'. Ἡ προσωπική συμμετοχή τοῦ Ἰερεμία δέν φαίνεται πολύ ἐκτεταμένη στήν ἐξαιρετικῆς ποιότητος τοιχογραφική αὐτή διακόσμηση. Ὅλη ἡ διακόσμηση ἔχει κάποιες διαφορές στό πνεῦμα τῆς τεχνοτροπίας ἀπό τίς προηγούμενες διακοσμήσεις τοῦ Θεοφάνη, καθῶς ἐδῶ οἱ μορφές εἶναι πιό λυγρές, ἐκφράζεται κάποιος χῶρος. Ἡ εἰκονογραφική προσήλωση σέ πρότυπα τοῦ κρητικοῦ 15ου αἰ. ἴσως ἐξηγεῖ ἐν μέρει αὐτή τή στροφή. Διαπιστώνεται ἀκόμη ἡ ἐλάχιστη ἐπαφή μέ τά μεγάλα παλαιολόγια σύνολα, διπλαστά ὁποῖα ζοῦσε ὁ Θεοφάνης, ὅπως τό Πρωτάτο. Ὁ μοναχός Θεοφάνης θά παραμεί-

νει στο Όρος, αδελφός της Λαύρας, ως το 1558. Στις αρχές του 1559 πεθαίνει στο Ήρακλειο.

Στό διάστημα της διαμονής του Θεοφάνη στο Όρος (1535-1558) θά εκτελεσθούν στά ἐκεί μοναστήρια οί ἀκόλουθες τοιχογραφικές διακοσμήσεις, οί όποίες συνδέονται ἄμεσα μέ τήν τέχνη τῶν Κρητικῶν καί τουλάχιστον ἔμμεσα μέ τόν Θεοφάνη: τό 1536 στή Μολυβοκκλησιά, τό 1540 στό καθολικό τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, τό 1540 στήν τράπεζα τῆς μονῆς Φιλοθέου, τό 1547 στό καθολικό τῆς μονῆς Διονυσίου ἀπό τόν κρητικό ζωγράφο Ζώρζη. Στήν περίοδο αὐτή θά ἔγινε καί ἡ ἐπιβλητική τοιχογραφική διακόσμηση τῆς μεγάλης τράπεζας τῆς Λαύρας, πού συνδέεται ὀπωσδήποτε μέ τόν Θεοφάνη, μέ ἀφιερωτή τόν Σερρών Γεννάδιο (+ 1540). Στήν ἴδια περίοδο μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ ἕνας μέγας ἀριθμός φορητῶν εἰκόνων στό Όρος, πολλές ἀπό τίς ὁποίες πρέπει νά ἔγιναν ἀπό τούς Κρητικούς ἐπιτόπου. Ἦδη ἔχουν ἀποδοθεῖ στόν Θεοφάνη καί στούς ἄμεσους συνεργάτες του τρία σύνολα πού θά ἀποτελοῦσαν τό καθένα ἕνα ὁλόκληρο εἰκονοστάσιο, ἕνα στή Λαύρα (1535;), ἕνα στό Πρωτάτο (1542), ἕνα στοῦ Σταυρονικήτα (1546) καί θά μπορούσαν νά ἀποδοθοῦν εἰκόνες ἀπό μιά σειρά στή μονή Παντοκράτορος. Ἐπίσης εἶναι γνωστό πῶς ὁ γιός τοῦ Θεοφάνη μοναχός Νεόφυτος ξανάρχεται τό 1552 ὡς ἀδελφός στή Λαύρα μέ τήν ὑποχρέωση νά ζωγραφίζει εἰκόνες *μέ τά χρώματά του· τά δέ σανίδια καί τό πανίον καί χρυσάφιν νά τά δίδῃ τό μοναστήριον*. Ἐξάλλου, εἶναι πολύ πιθανό νά ἔρχονται σύνολα εἰκόνων ἔτοιμα ἀπό τήν Κρήτη, ὅπως εἶναι περίπου βέβαιο γιά τίς πέντε ἐξαιρετικές εἰκόνες τῆς Μεγάλης Δεήσεως, μέ τήν ὑπογραφή τοῦ ἱερέα Εὐφροσύνου, στή μονή Διονυσίου (1542).

Μετά τό θάνατο τοῦ Θεοφάνη, ζωγραφίζεται ἀπό ἄγνωστο, ἀλλά ἔμπειρο ζωγράφο τῆς σχολῆς τό καθολικό τῆς μονῆς Δοχειαρίου (1568), καθῶς καί τό καθολικό τῆς μονῆς Ἰβήρων, αὐτό πρῖν ἀπό τό τέλος τοῦ 16ου αἰ. Ὡς τώρα ἀναφέρθηκαν μόνο οί τοιχογραφικές διακοσμήσεις πού ἡ τέχνη τους σχετίζεται ἀπό κάθε ἄποψη καί μέ τρόπο ἄμεσο μέ τό ἐνυπόγραφο ἔργο τοῦ Θεοφάνη, χωρίς ὥστόσο νά εἶναι δυνατό νά βεβαιωθεῖ πάντα ἡ προσωπική του συμμετοχή. Τοῦτο σημαίνει ὅτι πάντως στά χρόνια αὐτά ἐργάζεται μιά ὀμάδα κρητικῶν ζωγράφων στά μοναστήρια τοῦ Ἄθω, κάτω ἀπό τήν ἄμεση ἐπίδραση, ἂν ὄχι τήν ἠγετική παρουσία, τοῦ Θεοφάνη. Στούς ζωγράφους αὐτούς θά πρέπει νά περιλάβουμε, ἐκτός ἀπό τούς δύο γιούς τοῦ Θεοφάνη Συμεῶν καί Νεόφυτο, καί τόν Ζώρζη, πού ζωγράφιζε ἐκτός ἀπό τή μονή Διονυσίου —τό καθολικό (1547) καί ἕνα μέρος ἀπό τήν τράπεζα— καί τό καθολικό τῆς μονῆς Μεγάλων Πυλῶν (Δουσίκου, Θεσσαλία) τό 1557, ἀλλά καί ἄλλους ἄξιους τεχνίτες πού παραμένουν ὡς τώρα ἀνώνυμοι.

Ἡ σχολή τοῦ Θεοφάνη, ὅπως βλέπουμε, δέν θά περιορισθεῖ στό Ἅγιον Όρος. Στά Μετέωρα, οί λαμπρές τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως πιστεύεται ὅτι ἔγιναν μέ τή συμμετοχή τοῦ ἴδιου ἢ τουλάχιστον ὑπό τήν ἄμεση ἐπίβλεψη του (τροῦλος). Γενικότερα ὁμως μποροῦν νά συνδεθοῦν μέ τίς τοιχογραφίες τοῦ Ζώρζη στή μονή Δουσίκου. Ἔργο τῆς ἴδιας σχολῆς εἶναι καί ἡ διακόσμηση τῆς μονῆς Ρουσάνου (1560), ἐνῶ στήν κατάγραφο μητρόπολη τῆς γειτονικῆς Καλαμπάκας διαβάζει κανεῖς στήν κτητορική ἐπιγραφή τοῦ 1573: *ἱστορήθη δέ καί διά χειρός κάμου τοῦ ἁμαρτωλοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ τοῦ Κρητός ὑπάρχων υἱός κυροῦ Θεοφάνους μοναχοῦ τοῦ ἀρίστου ἀγιογράφου ὅστις τήν ἐπὶ κλησιν Μπαθᾶς ἤχεν...*

Ἦδη οί ἐπίγονοι ἀρχίζουν νά ἐπικαλοῦνται τή φήμη τοῦ ἀρίστου ἀγιογράφου, αὐτήν πού θά παραμείνει ζωντανή ὡς τό τέλος τοῦ 18ου αἰ. Ὅχι μόνο οί «Ἐρμηνεῖες τῶν ζωγράφων» τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰ. ὑποδεικνύουν στούς μαθητές ὡς πρότυπα γιά μίμηση τήν τεχνική καί τά ἔργα τοῦ Θεοφάνη, δίπλα στά ἔργα τοῦ Πανσελήνου, ἀλλά καί στό τέ-

λος ακόμη του 18ου αϊ., τό «προσκυνητάριον» του 1780 ἀναφέρει: *Πῶς νά ἀφήσω τήν ἱστορίαν του πανιέρου τούτου ναοῦ (τῆς Λαύρας); αὐτὴ ἐπειδὴ εἶναι μεγαλοφυοῦς χειρὸς ἔργον, του Θεοφάνους ἐκείνου, του χρηματίσαντος μαθητοῦ του πολυθρυλλήτου ἐκείνου Πανσελήνου, ἀφήνω εἰς τὴν ὑμετέραν διάκρισιν νά στοχασθῆτε τό μεγαλεῖον καί τό ἀρχαῖον ἀξίωμα ὅπου ἔχει. Ἄς κηρύττη καί σιωπῶσα τό κάλλος τῆς καί τὰ προνόμιά τῆς. Καί γιά τίς εἰκόνες τῶν Κρητικῶν, ὁ συγγραφέας ἄλλου «προσκυνηταρίου» τῆς Λαύρας τοῦ 1772 ἐκφράζει τό θαυμασμό του: ... τόσον μόνον λέγω ὅτι ὅλαι αὐταί... εἶναι θαυμάσιαι καί ἐξαισίαι, μέ τό νά εἶναι ἱστορία τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀρίστων Κρητῶν, οἱ ὅποιοι μεγάλην φήμην καί ὄνομα ἄφηκαν διά τὴν ἔμψυχον σχεδόν καί ἀρίστην ζωγραφίαν των.*

Συνοψίζοντας, θά λέγαμε ὅτι οἱ νησιῶτες αὐτοὶ ζωγράφοι φέρνουν στήν τουρκοκρατούμενη περιοχή μιὰ ὑψηλῆς στάθμης ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση στίς τεχνικές, εἰκονογραφικές καί καλλιτεχνικές παραδόσεις τῆς καλύτερης παλαιολόγιας ζωγραφικῆς. Διαθέτουν δηλαδή ἓνα σύστημα παραδοσιακό, ἀλλά σοφά συγκροτημένο, τόσο στά εἰκονογραφικά προγράμματα καί θέματα, ὅσο καί στίς τεχνικές μεθόδους καί στίς βασικὲς τεχνοτροπικές τους ἀρχές.

Ὡς πρὸς τὰ εἰδικότερα χαρακτηριστικά τῆς ζωγραφικῆς τῶν Κρητικῶν τοῦ 16ου αἰ. θά μπορούσε νά πεί κανεὶς ὅτι ἡ τέχνη τους συνεχίζει παλαιολόγια ὑποδείγματα τοῦ 14ου καί κυρίως τοῦ 15ου αἰ., μέ τὴ διαφορὰ ὅτι σέ αὐτὰ ἐπιβάλλει πιὸ ὀργανωμένη συγκρότηση στή σύνθεση, μέ σαφὴ τάση πρὸς τὴν εὐρυθμία, σχέδιο πιὸ σταθερό, πτυχολογία πιὸ σκληρὴ ἀλλά καί χρωματικὰ πλούσια. Τό πλάσιμο, διαφορετικὸ γιά πρόσωπα διαφόρων ἡλικιῶν, τείνει πάντοτε νά ἀποδώσει ἀνταύγειες φωτισμοῦ ἀπόκοσμου, χωρίς συγκεκριμένη φωτιστικὴ πηγὴ. Τίς κορμοστασιές, τίς στάσεις, τίς χειρονομίες ἐμπνέει ἀρχοντικὴ εὐγένεια, τίς σοβαρὲς φυσιογνωμίες ξεχωρίζει ἡ σοφὴ ἐμβριθία ἀνθρώπων μέ κύρος. Δέν λείπουν ὅμως καί συγκεκριμένα προσωπογραφικά χαρακτηριστικά, καθὼς καί πλάγια βλέμματα πρὸς τό θεατὴ, ὅλα αὐτὰ ἐμμεσες ἰταλικὲς ἐπιδράσεις. Ἄμεσες σχέσεις μέ τὴν ἰταλικὴ τέχνη προδίδουν τὰ δάνεια ἀπὸ χαλκογραφίες ἢ πίνακες γιά δευτερεύουσες συνθέσεις, ὅπως ἡ Βρεφοκτονία, τό Δεῖπνον εἰς Ἑμμαούς, ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ὅπου τὰ ξένα μοτίβα ἀφομοιώνονται ἀπόλυτα ἀπὸ μορφολογικὴ ἄποψη. Οἱ ἤρμεες σκηνές, μέ τίς ἄψογες δογματικὰ καί καθιερωμένους σχέσεις προσώπων, κτιρίων καί τοπίου, ἐκφράζουν ἀπαρασάλευτη ἀλήθεια, πού προσδίδει τό χαρακτῆρα τῆς διάρκειας στήν κάθε εἰκονιζόμενὴ πράξι. Στόν τρόπο αὐτό τῆς καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης, ὅπου τό λυρικό στοιχεῖο τῆς ζωγραφικῆς τῶν Παλαιολόγων ἐξαφανίζεται, ἡ συμβατικὴ διατύπωση τοῦ χώρου, δηλαδή τοῦ βάθους, χωρίς προφανὴ λάθη ἀλλά καί χωρίς νά δημιουργεῖ ψευδαισθήσεις, ἀποδίδεται μέ κυριαρχία τῶν λίγων παράλληλων πρὸς τὴν ἐπιφάνεια ἐπιπέδων. Αὐτὰ εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού συνιστοῦν τό *μεγαλεῖον καί τό ἀρχαῖον ἀξίωμα καί τό κάλλος* τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Θεοφάνη καί τῆς σχολῆς του, αὐτὰ πού θεωροῦνται δηλαδή ὅτι προσδίδουν κλασικὸ χαρακτῆρα στά ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς.

2. Ὁ ζωγράφος Ἀντώνιος

Δέν θά σημειωθοῦν ἐδῶ ἄλλα τοιχογραφικὰ ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς, πού εἶναι σκόρπια στόν ἑλληνικὸν χώρο, γιά νά ἐπισημανθεῖ ὅτι στήν ἴδια περιοχή τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων ἐργάζονται συγχρόνως μέ τοὺς Κρητικούς καί ὀρισμένοι ἄλλοι ζωγράφοι, μέ διαφορετικὴ καλλιτεχνικὴ προέλευση καί διαφορετικούς στόχους. Οἱ ζωγράφοι αὐτοὶ πρέπει νά ἀνταποκρίνονταν στήν καλαισθησιακὴ κύκλων πού δέν ἀρέσκονταν

στόν εύγενικό κλασικισμό τῶν Κρητικῶν καί, ὡς συνεχιστές τῆς ἀντικλασικῆς παράδοσης τῆς τελευταίας βυζαντινῆς ἐποχῆς, προτιμοῦσαν ἄλλες, τραχύτερες καί πιό ἄμεσες στήν ἔκφραση μορφές. Τήν τάση αὐτή ἐκφράζουν τά ἔργα τοῦ ζωγράφου Ἀντωνίου, σύγχρονου περίπου μέ τόν Θεοφάνη, πού ὑπογράφει ἕνα μέρος ἀπό τοιχογραφίες στό παλαιό καθολικό (τοῦ 11ου αἰ.) τῆς μονῆς Ξενοφώντος (1544). Τό ἔργο αὐτό ἐπέτρεψε νά τοῦ ἀποδοθοῦν ἄλλες δύο τοιχογραφικές διακοσμήσεις μικρῶν ἐκκλησιῶν στό Ὑόρος: τό κελί τοῦ Προκοπίου τοῦ Βατοπεδίου (1537) καί τό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στή μονή Παύλου (1552). Ὁ Ἀντώνιος, πού θεωρήθηκε παλιότερα μαθητής τῶν Κρητικῶν, ἔχει ρίζες στήν παράδοση τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας καί ξεχωρίζει ἀπό τούς Κρητικούς, γιατί ἡ ζωγραφική του τείνει σέ μιά γραμμική ἀντίληψη καί γιατί ἀπό τίς φυσιογνωμίες, τίς στάσεις καί τίς χειρονομίες τῶν μορφῶν λείπει ἡ ἀρχοντική ἀνωση καί ἡ εὐγένεια στό ἦθος καί, ἀκόμη, γιατί ἀπό τίς συνθέσεις του ἀπουσιάζει ἡ τάση γιά εὐρυθμία, κύρια χαρακτηριστικά πού διακρίνουν τή ζωγραφική τῶν Κρητικῶν. Ἀκόμη καί στό εἰκονογραφικό πρόγραμμα διαφέρει ἀπό τούς Κρητικούς. Ἐπηρεάζεται ὅμως ὁ Ἀντώνιος διαρκῶς περισσότερο ἀπό τούς νησιῶτες συναδέλφους του πού δουλεύουν στά μεγάλα μοναστήρια, κυρίως στούς τεχνικούς τρόπους καί σέ εἰκονογραφικά στοιχεῖα, ἀλλά οἱ ἀπηχήσεις τῆς δικῆς του τέχνης παραμένουν περιορισμένες.

3. Ὁ Φράγγος Κατελάνος καί ἡ τοιχογραφία στήν Ἡπειρο

Συγχρόνως περίπου μέ τόν Θεοφάνη στό Ὑόρος ἐφανίστηκε στήν Ἡπειρο τό 1532 ἕνα ἄλλο σύστημα στό καθολικό τῆς μονῆς τῶν Φιλανθρωπινῶν, ἴδρυμα τῆς δμώνυμης ἀρχοντικῆς οἰκογένειας τῶν Ἰωαννίνων, στό χαμηλότερο ἀρχικό τμήμα τοῦ ναοῦ. Ἐχει γραφεῖ ὅτι οἱ ἀνώνυμες αὐτές τοιχογραφίες ἀποτελοῦν «τό πρῶτο τοιχογραφικό σύνολο μέ σύνθετες καί σοφά διαρθρωμένες δομές εἰκονογραφίας καί ὕφους πού δημιουργεῖται στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα τό 16ο αἰῶνα ἀπό ντόπιους ζωγράφους, μέ τήν ἐπενέργεια τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς» (Μ. Ποταμιάνου) καί σωστά ἔχουν θεωρηθεῖ ὡς τό ἀρχέτυπο μιᾶς σειρᾶς ἀνώνυμων τοιχογραφιῶν τῆς περιοχῆς, πού ἔχουν ἀποδοθεῖ οἱ κυριότερες —ὄχι αὐτές τοῦ 1532— στό θηβαῖο ζωγάφο Φράγγο Κατελάνο. Οἱ ἰδιοτυπίες τῆς τέχνης του ἀναγνωρίστηκαν —ὄχι ὁμόθυμα— στό νεότερο καθολικό τῆς αἰτωλικῆς μονῆς Μυρτιάς (1539), στά ἀνώτερα μέρη τοῦ καθολικοῦ καί στό νάρθηκα τῆς μονῆς τῶν Φιλανθρωπινῶν στό νησί στή λίμνη τῶν Ἰωαννίνων (1542), στή μονή Βαρλαάμ στά Μετέωρα (1548), στή μικρή ἐκκλησία τῆς Ρασιώτισσας μέσα στήν Καστοριά (1553) καί στή μονή Ζάβορδας ἔξω ἀπό τήν Κοζάνη.

Ἐν τούτοις, τό μόνο ἐπώνυμο ἔργο τοῦ ζωγράφου αὐτοῦ καί ἴσως τό τελευταῖο του, βρίσκεται στό Ὑόρος, στό μοναστήρι τῆς Μ. Λαύρας, στό εὐρύχωρο παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νικολάου, σταυροειδή ναό μέ τροῦλο, ἔργο —οὐσιαστικά— ἀδημοσίευτο, τοῦ 1560.

Ἡ παρουσία ἔργου τοῦ Κατελάνου στό Ὑόρος, ἀμέσως μετά τό θάνατο τοῦ Θεοφάνη, ἐπιβεβαιώνει τόν ἀκατάβλητο ζῆλο τῶν ἀγιορειτικῶν κύκλων γιά τήν ἀναζήτηση ὑψηλοῦ ἐπιπέδου καλλιτεχνῶν, ἔστω καί ἔξω ἀπό ὅποιαδήποτε ἐγχώρια παράδοση. Καί ἀντίστοιχα ἐπιβεβαιώνει ὅτι στήν καλλιτεχνική συνείδηση τῆς ἐποχῆς, ὁ μόνος ἀντάξιός τοῦ Θεοφάνη ἦταν ὁ Κατελάνος. Στό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ἡ ποιότητα τῆς τέχνης ὑπερέχει ἀπό ὅλα τά ἄλλα ἀποδιδόμενα σ' αὐτόν ἔργα, ὁ Κατελάνος ἀναπτύσσει τό εἰκονογραφικό σύστημα κατά τά πρότυπα τοῦ Θεοφάνη, διατηρεῖ ὅμως ἀξιο-

σημειώτη ανεξαρτησία στις συνθέσεις, όχι μόνο ως προς την επιλογή και τη διάταξη των εικονογραφικών στοιχείων, αλλά και ως προς τό πνεῦμα πού διέπει τήν τεχνοτροπία του. Σέ αντίθεση μέ τό ἤρεμο, κλασικό ὕφος τοῦ Θεοφάνη, ὁ Κατελάνος μέ τό πλήθος τῶν κινούμενων προσώπων σέ δραματικό τόνο καί μέ τή συσσώρευση τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τῆς σκηνογραφίας, πού δημιουργοῦν τήν αἴσθηση τοῦ πυκνοῦ καί ταραχώδους περιβάλλοντος, ἐκφράζει τήν ἀντίθετη ροπή, αὐτήν πού τείνει πρὸς τό μπαρόκ. Στήν προσπάθεια γιά τήν ἀναμόρφωση σκηνῶν, πού ἀποτελεῖ συχνά ἀπλή προσωπικότερη ἐρμηνεία καθιερωμένων κρητικῶν μοτίβων καί συνθέσεων, ἀνατρέχει πότε σέ παλαιολόγια, πότε σέ ἱταλικά πρότυπα καί πότε σέ ἔργα τοῦ «ἐργαστηρίου τῆς Καστοριάς».

Σε παλαιότερες ὁμως ἀνάλογες διακοσμήσεις, ὅπως στό Βαρλαάμ, ἡ παράδοση πού ἀκολουθοῦσε ὡς πρὸς τό πρόγραμμα ἦταν αὐτή πού λεγόταν «μακεδονική» καθώς συνηθίζοταν στοὺς ναοὺς τοῦ 14ου καί τοῦ 15ου αἰ. τῆς Μακεδονίας. Ἡ παράδοση αὐτή χαρακτηρίζοταν κυρίως ἀπὸ τήν ἀναλυτικὴ ἀφήγηση τῶν σκηνῶν τοῦ Πάθους —στό Βαρλαάμ οἱ σκηνές εἶναι δεκαοκτώ σέ μιά ζώνη.

Ἦ ὅλα αὐτά τά συναφῆ ἔργα ἀνήκουν σ' ἓνα σύστημα ὡς πρὸς τό πρόγραμμα καί στίς περισσότερες σκηνές καί ὡς πρὸς τήν τεχνοτροπία, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τή μονή τοῦ Ντίλιου, ὅπου ὁ ἀνώνυμος τεχνίτης —ἀσφαλῶς συνεργάτης τοῦ Φράγγου— ἔχει ὀρισμένα προσωπικότερα στοιχεῖα. Στίς ἄλλες ἐκκλησίες πού ἀποδίδονται στόν Φράγγο Κατελάνο, παρατηροῦνται ἀρκετές διαφορές καί μάλιστα ποιοτικές μέσα στό ἴδιο ἔργο, ὥστε νά θεωροῦμε ὅτι εἶχε συνεργάτες ἀνισης ἀξίας. Καί θά πρέπει νά ἀναγνωρισθεῖ ὅτι, παρά τήν καταγωγή τοῦ Φράγγου, τό ἐργαστήριό αὐτό πρέπει νά ἄνθισε στό ἀστικό περιβάλλον τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων, γιατί στήν πατρίδα του δέν εἶναι γνωστά ἀξιόλογα τοιχογραφικά ἔργα τῆς ἐποχῆς.

Στό ἴδιο γενικά σύστημα ἀνήκουν καί δύο ἄλλοι θηβαῖοι ζωγράφοι, λίγο μεταγενέστεροι: οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος ἱερεὺς καί ἐκκλησιάρχης (ἔπειτα σακελλάριος) Θηβῶν καί Φράγγος Κονταρῆς, πού δουλεύουν μαζί στήν ἠπειρωτικὴ Κράψη τό 1563, στό νάρθηκα τῆς μονῆς Βαρλαάμ τό 1566, ἐνῶ στήν Κληματιά (Βελτισίτα) τό 1568 ὁ Φράγγος Κονταρῆς ἐργάσθηκε μόνος του. Σ' αὐτοὺς ἀποδόθηκαν μέ πολλή πιθανότητα μιά σειρά τοιχογραφικῶν διακοσμήσεων σέ μοναστήρια τοῦ 16ου αἰ. στή Βοιωτία (νάρθηκας μονῆς Ὁσίου Μελετίου), στήν Εὐβοία (μονή Γαλατάκη). Τέλος, στή μονή τῶν Φιλανθρωπινῶν οἱ τεράστιες ἐπιφάνειες τῶν τριῶν «ἐξαρτικῶν» (ἐξωναρθῆκων) μέ πλούσιο πρόγραμμα εικονογραφικοῦ διάκοσμου ἀποδόθηκαν τελευταῖα στοὺς δύο θηβαῖους ἀδελφούς ζωγράφους. Στό ἴδιο ἐργαστήριό ἔχουν ἀποδοθεῖ οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στή Βελτισίτα. Στά ἔργα αὐτά ὑπάρχουν στενές σχέσεις εικονογραφικές καί προγράμματος μέ τίς διακοσμήσεις ναῶν τοῦ συστήματος Κατελάνου, ἐν τούτοις ἀπὸ ἄποψη τεχνοτροπίας κινοῦνται σέ ἄλλο ἐπίπεδο, πῶς ἀπλοϊκό, μέ συνθέσεις λιγότερο ταραγμένες, μέ σκληρότερο πλάσιμο, λιγότερο στοὺς χρωματικούς συνδυασμούς καί μάλιστα μέ σαφεῖς τάσεις πρὸς τήν ἐπίπεδη σύνθεση. Νομίζω ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἐπέτρεψαν τή μεγαλύτερη διάδοση τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς στήν Ἠπειρο, τή Στερεά καί τήν Πελοπόννησο, ὅπου μιά σειρά τοιχογραφικῶν διακοσμήσεων, οἱ ὁποῖες, ὅταν δέν εἶναι ἔργο τους, ἀπηχοῦν πολύ περισσότερο τήν τέχνη τῶν δύο ἀδελφῶν παρά τή λογιότερη τέχνη τοῦ Κατελάνου. Ἄκόμη καί στά Βαλκάνια ἀντίστοιχη τεχνοτροπία ἐπικρατεῖ.

4. Άλλες τοιχογραφίες

Μπορούμε νά πούμε ότι στη δεύτερη τριανταετία του 16ου αϊ. κυριαρχούν στη βόρεια Ελλάδα δύο ξενόφερτες «σχολές»: ή κρητική του Θεοφάνη και ή σχολή του Φράγγου Κατελάνου του Θηβαίου. Και οί δύο αποτελούν έκδηλώσεις τέχνης καλλιεργημένης σέ άστικά κέντρα, πού μπαίνει στην ύπηρεσία τών σημαντικότερων μονών, ίδρυμάτων δηλαδή εϋπορων μορφωμένων άστών ή ιεραρχών. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και ή τέχνη του Όνούφριου από τό Μπεράτι. Ό Όνούφριος, *πρωτοπαπās μητροπόλεως Νεοκάστρου* (Έλμπασάν), είναι γνωστός και από τοιχογραφίες του στην κεντρική Άλβανία (Άγία Παρασκευή στό Βάλς του 1554), και από ώραιες εικόνες πού του αποδίδονται. Του έχουν αποδοθεϊ και τοιχογραφίες στη σερβική μονή του Ζρζέ. Άλλά είναι πιό προσιτός στις τοιχογραφίες τών Άγίων Άποστόλων τής Καστοριάς, του 1547, μιās μεγάλης μονόχωρης εκκλησίας. Η τέχνη του δέν εντάσσεται εύκολα στις «σχολές» γιά τίς όποιες μιλήσαμε ώς τώρα, αλλά μιά ευγένεια στις ψηλές σιλουέτες τών κάπως τυποποιημένων μορφών και οί δυτικές επιδράσεις πού δέν λείπουν, κυρίως σέ στηθάρια άγιών, καθώς και άπηγήσεις ειδικότερων μοτίβων του Φράγγου Κατελάνου και τών Κρητικών, προσδίδουν στην έπιμελημένη τέχνη του κάποιον έκλεκτισμό. Όπωςδήποτε, σχέσεις μέ τήν παράδοση του έργαστηρίου τής Καστοριάς του 15ου αϊ., δέν είναι εύκολο νά διαπιστωθούν. Χαρακτηριστικές γιά τό μορφωτικό επίπεδο του Όνούφριου είναι οί έκτενείς, καλλιγραφημένες και άσσογες συντακτικά και όρθογραφικά έλληνικές έπιγραφές πού συνοδεύουν όλες τίς τοιχογραφίες του. Μέ τά στοιχεία αυτά ό Όνούφριος μπορεί νά χαρακτηριθεϊ έκπρόσωπος μιās εκκλησιαστικής τέχνης άστικού χαρακτήρα μέ ύψηλούς, γιά τήν περιοχή, στόχους, του όποιου τό έργο δέν μπορεί νά περιορίζεται στά λίγα γνωστά μνημεία πού έχουν τήν ύπογραφή του.

Άπό τή βορειοδυτική Ελλάδα προέρχεται και ό ζωγράφος Εϋστάθιος Ίακώβου, *πρωτονοτάριος Άρτης*, πού ζωγραφίζει τό 1536/7 στη Μολυβδοσκεπάστο τής Ηπειρου μιιά εκκλησία και τό 1552 τό παρεκκλήσιο του Θεολόγου στη Μαυριώτισσα στη Καστοριά. Η τέχνη του είναι μέτρια, μέ χρωματολογία ζωηρή και συνθέσεις κινημένες μέ φόρτο αρχιτεκτονημάτων, αλλά έχει κάποια θεολογική μόρφωση πού φαίνεται στό εικονογραφικό πρόγραμμα.

Στην Καστοριά ακόμη, τουλάχιστον τρεις εκκλησίες ανήκουν στό τέλος του 16ου και στις αρχές του 17ου αϊ., ό Άγιος Νικόλαος τής Μητροπόλεως (1593) και ή Παναγία Μητροπόλεως του άρχοντος Άποστολάκη (1605/6), ό Άγιος Δημήτριος (1608/9), όλες σέ τεχνοτροπία έντελώς άσχετη μέ τήν κρητική και μέ χαλαρές σχέσεις μέ τίς διακοσμήσεις πού έχουν σημειωθεϊ. Άνάλογη είναι και ή τέχνη σέ εκκλησίες τής Βέροιας, όπως στον Άγιο Νικόλαο Μακαριώτισσας (1571), στον Άγιο Κήρυκο και Ίουλίττα (1582), γραμμική και έντονα έκφραστική, καθώς και στον Άγιο Προκόπιο (1607). Όλες οί τοιχογραφίες αυτές σέ εκκλησίες μονόχωρες και ξυλόστεγες είναι σέ επίπεδο ανάλογο μέ τήν τέχνη τών ζωγράφων από τό Ληνοτόπι (βλ. πιό κάτω). Άλλης ποιότητας και πιό συγγενικές μέ τίς τοιχογραφίες τής κρητικής παράδοσης είναι οί τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο (ένορίας Άγίου Άντωνίου) του 1575 και του 1590.

Τέλος, στη μικρή πολιτεία τής Αϊανής (περιοχή Κοζάνης) σώζονται μερικές τοιχογραφημένες εκκλησίες τής έποχής, από τίς όποιες οί ανώνυμες του Άγίου Δημητρίου είναι περίπου σύγχρονες μέ τίς τοιχογραφίες του ιεροδιακόνου Ζαχαρίου του 1552 στό ναό του Άγίου Νικολάου, καθώς και εκείνες του Άρχιστρατήγου Μιχαήλ του 1549, πού αποδίδονται στον ίδιο ζωγράφο. Σέ όλες τίς τοιχογραφικές αυτές διακοσμήσεις πρόκειται γιά

τέχνη μέ τρόπους γραμμικούς, μέ ήθος άντικλασικό, άσχετη έντελώς μέ τήν τέχνη τών Κρητικών του Ήθω, αλλά άκόμη και τών άλλων «άστών» ζωγράφων, όπως ήταν οί ήπειρώτες Όνούφριος και Ευστάθιος Ίακώβου ή ό Φράγγος Κατελάνος.

Μέσα στην τρίτη τριανταετία του 16ου αϊ. εμφανίζονται, μέσα στον ίδιο μακεδονικό χώρο, οικογενειακές συντροφικές ζωγράφων από χωριά της περιοχής Καστοριάς και προπάντων από τό χωριό Ληνοτόπι, αλλά και από τό χωριό Γράμμοστα (Γράμμο), γνωστοί μέ τά μικρά τους όνόματα, Νικόλαος, Μιχαήλ, Κώστας, πού περιφέρονται έργαζόμενοι στην Ήπειρο, τή Μακεδονία και τή Στερεά. Τό παλαιότερο γνωστό έργο τους βρίσκεται στην Παλατίτσα (περιοχή Βεροίας), όπου τό 1570 ό ζωγράφος Νικόλαος από τό Ληνοτόπι ζωγραφίζει τό ιερό της τρίκλιτης βασιλικής του Άγίου Δημητρίου. Είναι πρόβλημα άν ό ίδιος ζωγράφος διακόσμησε όλόκληρη τήν εκκλησία, γιατί παρουσιάζει τεχνοτροπικές διαφορές κατά μέρη καθώς και ποιοτικές άνισότητες. Άργότερα κατεβαίνουν ως τή Θεσσαλία και τήν Τριχωνίδα. Οί γενεές τους συνεχίζονται μέ τους Κωνσταντίνο, Γεώργιο και άλλους και τό 17ο αϊ. Μέσα στην Καστοριά, τό 1630 ένας άλλος Νικόλαος *έκ χώρας Λινοτόπι* ιστορεί τό ναό του Άγίου Νικολάου του Θωμάνου. Άσφαλώς ένας αριθμός τοιχογραφιών στις εκκλησίες της Καστοριάς και άλλου μπορεί νά άποδοθεϊ στους ζωγράφους αυτους. Ή τέχνη τών χωρικών αυτών ζωγράφων είναι άπλοϊκή στό σχέδιο και στά χρώματα, λαϊκότερη, σύμφωνη μέ τήν άγροτική προέλευσή τους, αλλά χρησιμοποιούν άντίβολα από παλαιότερες τοιχογραφίες μέ προτίμηση στα έργα του κύκλου τῦ Φράγγου Κατελάνου και ειδικότερα σ' αυτά του Φράγγου Κονταρή, και αυτό προσδίδει συχνά κάποιο μνημειακό χαρακτήρα στις συνθέσεις τους. Σπανιότερα είναι τά άπηχήματα από τό «έργαστήρι της Καστοριάς».

Συμπερασματικά, μέσα στό 16ο αϊ., όχι μόνο στό Ήγιον Όρος, αλλά και στις πόλεις της δυτικής Μακεδονίας διαπιστώνεται από τά γνωστά μνημεία σημαντική δραστηριότητα στον τομέα της εκκλησιαστικής ζωγραφικής, πού εκφράζεται σε δύο παράλληλα επίπεδα, τό ένα ύψηλότερο πού έρχεται από σημαντικά άστικά κέντρα έξω από τή Μακεδονία, και τό άλλο πιο πιστό σε κάποια αυτόχθονη άγροτικής προέλευσης παράδοση, πού έχει έπισημανθεϊ ήδη στό 15ο αϊ. (Πρέσπα). Όπωςδήποτε, στις διακοσμήσεις πού άναφέρθηκαν στό 16ο αϊ., είναι αισθητή ή ήγετική παρουσία τών Κρητικών μέ τό έπιβλητικό σε όγκο και ποιότητα έργο τους, αλλά και μέ τήν άμεση ή έμμεση έπίδρασή τους σε ζωγράφους διαφορετικής καταγωγής, ή όποία βοηθά νά έξυψωθεϊ τό επίπεδο της ντόπιας παραγωγής.

Τέλος, στην Κρήτη τήν ίδια ό αριθμός τών γνωστών τοιχογραφιών του 16ου αϊ. είναι πτωχότατος και ή τέχνη τους είναι άρκετά μέτρια.

Ε'. Ή ζωγραφική εικόνων στην Κρήτη

Οί Κρητικοί πού δούλευαν επί χρόνια σε μοναστήρια μακριά από τήν Κρήτη κάνοντας τοιχογραφίες κάτω από όρισμένες ειδικότερες άπαιτήσεις μέ διδακτικό χαρακτήρα, πού όδηγοῦσαν στην άσκηση μιās έγκυκλοπαιδικής εικονογράφησης όλης της Ίερās Ίστορίας, καθώς και τών δογμάτων της Όρθοδοξίας, δέν είχαν άποξενωθεϊ από τους άλλους ζωγράφους πού παρέμεναν στό νησί. Οί Κρητικοί της Κρήτης, τον ίδιο καιρό, δέν έπαυαν νά παράγουν μέ ρυθμό έντατικό εικόνες φορητές, μέ περιορισμένο μάλλον κύκλο θεμάτων, για εκκλησίες και μοναστήρια πού βρίσκονταν σε όλο τον όρθόδοξο κόσμο, προορισμένες δηλαδή για εὔσεβή πελατεία μοναστική και κοσμική, ποικίλης καλαισθητικής

ἀγωγῆς. Ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα στοὺς μόνιμα ἢ πρόσκαιρα ἀπόδημους κρητικούς καλλιτέχνες καὶ σέ αὐτοὺς πού παρέμεναν στή νῆσο εἶναι πολύπλευρη καὶ ἔχει θεωρηθεῖ ἀξιοσημείωτο φαινόμενο. Γιά τὴν ἐρμηνεία του εἶχε ὑποστηριχθεῖ παλιότερα ὅτι τὸ σταθερὸ σημεῖο ἐπαφῆς ἦταν ἡ Βενετία. Τώρα ὅμως πού ξέρουμε τὴ μοναδική σημασία τῶν κρητικῶν πόλεων γιά τὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς, τὸ πρᾶγμα δὲν φαίνεται περίεργο. Οἱ ζωγράφοι ταξίδευαν συχνά, ἀλλά, γυρίζοντας στὴν πατρίδα, ἔβρισκαν πάντα ὁμότεχνους πολυάσχολους καὶ πολυάριθμους. Πραγματικά, μόνο γιά τὴν πόλη τοῦ Ἡρακλείου γνωρίζουμε ὡς τώρα, ἀπὸ ἔργα καὶ ἀπὸ ἀρχαιακές πηγές, περισσότερους ἀπὸ 125 ζωγράφους Ἡρακλειῶτες γιά τὴν περίοδο 1527-1630. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι πάντα ἐντυπωσιακός, ἂν μάλιστα ὑπολογίσουμε ὅτι ἀναλογοῦν περίπου 40 καλλιτέχνες σέ κάθε γενεά, ἐνῶ σέ ἄλλες περιοχές, π.χ. στὴν Ἡπειρο, δὲν εἶναι γνωστά περισσότερα ἀπὸ 15 ὀνόματα ζωγράφων πού δουλεύουν στὴν περιοχή — ἄσχετα ἀπὸ τὴν καταγωγὴ τους — γιά ὁλόκληρη τὴν ἴδια περίοδο.

Δυστυχῶς, μόνο ἐνός περιορισμένου ἀριθμοῦ καλλιτεχνῶν τὸ ἔργο εἶναι δυνατό νά ἐντοπισθεῖ, πιστεύεται ὅμως ὅτι σέ ἀντιστάθμισμα οἱ ἐνυπόγραφες εἰκόνες πού σώθηκαν εἶναι ἔργα τῶν καλύτερων ζωγράφων τῆς ἐποχῆς καὶ ὅτι ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀνυπόγραφων κρητικῶν εἰκόνων πού βρίσκονται παντοῦ πρέπει νά ἀντιπροσωπεύει τὴ μέση καλλιτεχνικὴ στάθμη τῆς πολυάριθμης αὐτῆς σχολῆς.

Ἦδη ἔγινε λόγος γιά τὶς ἐξαιρετες εἰκόνες τοῦ ἱερέα Εὐφροσύνου στὴ μονὴ Διονυσίου (1542), τὶς ὁποῖες ὑπογράφει μὲ δύο μᾶλλον κακομετρημένους ἀρχαϊκούς στίχους. Ἄλλὰ καὶ ἓνας ἄλλος ζωγράφος τῆς ἐποχῆς, ὁ παραγωγικὸς Γεώργιος Κλόντζας (μνεῖες 1562 - 1608) συχνά ὑπογράφει ἔμμετρα: ... *τάδε ἐγεγράφει, δέξασθε δ' ὑμῖν προφρόνως*. Ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός κάποτε ἀλλάζει τὴν ὑπογραφή του καὶ ἀπὸ τὸ ταπεινὸ καὶ μεσαιωνικὸ *χεῖρ Μιχαήλ τοῦ Δαμασκηνοῦ* περνᾷ στὴν ἀναγεννησιακὴ διατύπωση *ποίημα Μ.Δ.* Αὐτὰ εἶναι σημάδια ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς κλασικίζουσας Ἀναγέννησης φθάνει ὡς τοὺς τεχνίτες, ὅτι δηλαδὴ ὑψώνεται στὴν ἐπόμενη γενεά ἡ παιδευτικὴ στάθμη τῶν καλλιτεχνῶν, ἂν παραβάσει μάλιστα κανεὶς τὶς παραπάνω ὑπογραφές μὲ τὴν ἀσύντακτη καὶ ἀνορθόγραφη κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ Θεοφάνη τὸ 1527.

Ἐκτός ἀπὸ αὐτό, χαρακτηριστικὸ μιᾶς ἐπαγγελματικῆς τάξης καλὰ ὀργανωμένης, πού θέλει νά ἐξασφαλίσει τὴ συνέχεια τῶν τεχνικῶν καὶ ἄλλων παραδόσεων, εἶναι ὅτι πρῶτον ὀργανώνονται σέ συντεχνία καὶ δεῦτερον ὅτι συχνά ὁλόκληρη ἡ οἰκογένεια, ἀδελφία ἢ γονεῖς καὶ παιδιά ἔχουν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα. Ὁ Ἀνδρέας Ρίτζος ἔχει δύο γιούς ζωγράφους. Ὁ Θεοφάνης Στρελίτζας δὲν ἔχει μόνο δύο γιούς ζωγράφους, ἀλλά καὶ ὁ ἴδιος κατὰγετα ἀπὸ οἰκογένεια ὁμώνυμων ζωγράφων. Ὁ Γεώργιος Κλόντζας ἀνήκει σέ οἰκογένεια ζωγράφων — εἶναι γνωστοὶ τουλάχιστον ἑπτὰ μὲ τὸ ἴδιο ἐπίθετο, οἱ τρεῖς ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι γιοὶ του. Ἐπίσης, ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Ἀμαράντου ξέρουμε τέσσερις, τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὶς οἰκογένειες Σκορδίλη, Λαμπάρδου, Φωκᾶ, Χαλκιόπουλου, Σακελλάρη κ.ἄ. Τὸ φαινόμενο ἐξακολουθεῖ ὡς τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰ., μὲ τὶς οἰκογένειες Μόσκων, Τζάνε κ.ἄ.

1. Ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός

Ὁ πιὸ γνωστός καὶ περίφημος στὴν ἐποχὴ του ἀπὸ τοὺς ζωγράφους εἰκόνων ἦταν ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός (περ. 1535- † 1592 ἢ 1593). Ἡ πολύχρονης διάρκειας διαδρομὴ Ἡράκλειο - Βενετία (1574-1582) - Ἡράκλειο, ὅπου ἡ τελευταία γνωστὴ χρονολογία σέ εἰκό-

να είναι τό 1591, χαρακτηρίζει τούς κυριότερους πόλους ἔλξης γιά ἕναν περιζήτητο καλλιτέχνη τῆς ἐποχῆς. Καί τά πολυάριθμα ἔργα του —εἶναι γνωστά περίπου ἑκατό, ἄλλα παραγγελίες ἀπό τόν Ἅγιον Ὄρος, ἀπό τή μονή τοῦ Σινᾶ, ἀπό τήν Πάτμο καί ἀπό τή μονή τοῦ Ὁσίου Λουκά ἢ ἀπό τό Γαλαξίδι, ἄλλα ἐκτελεσμένα στήν Κέρκυρα, στή Ζάκυνθο καί στό Ἡράκλειο, στή Βενετία καί στό Conversano τῆς Puglia— ἐπιβεβαιώνουν τή μεγάλη φήμη πού εἶχε στήν ἐποχή του. Γιά νά μπορεῖ νά ἀνταποκρίνεται σέ τόσο διαφορετικές ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐκτεταμένης πελατείας, ὁ Δαμασκηνός ἀναπτύσσει σέ ὑψηλό βαθμό τήν ἱκανότητα πού κληρονόμησε ἀπό τήν παράδοση τῶν δασκάλων του, νά ἐργάζεται σέ διάφορες τεχνοτροπίες, ὥστε νά μπορεῖ νά ἐκτελεῖ ἐξαιρετες εἰκόνες σέ ὅλη τήν κλίμακα, ἀπό τήν ἄψογη βυζαντινὴ τεχνοτροπία ὡς τήν ἀπερίφραστα ἰταλική τέχνη τῆς ἐποχῆς του. Ἄλλωστε, στή Βενετία ἀντέγραφε γιά βιοπορισμό ἔργα τοῦ μανιερίστα ζωγράφου Parmegianino καί ἄλλων. Ἐκεῖ εἶχε ἀναλάβει τή διακόσμηση μέ εἰκόνες τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων. Ὄταν ἀργότερα (1584) τόν ξανακάλεσαν νά συμπληρώσει τή διακόσμηση τοῦ ναοῦ μέ τοιχογραφίες, ἀρνήθηκε νά ξαναπαίει ἀπό τό Ἡράκλειο στή Βενετία.

Ὁ Μιχαήλ Δαμασκηνός δημιουργεῖ γιά πολλά θέματα νέους εἰκονογραφικούς τύπους, ἀνοίγει νέους δρόμους στό συγκερασμό τοῦ παλαιοῦ μέ τό νέο, δηλαδή μέ τή σύγχρονή του τέχνη καί ὄχι μέ τήν τέχνη περασμένης ἐποχῆς, ὅπως ἔκαναν οἱ παλαιότεροι Κρητικοί. Πολλοί μεταγενέστεροι ζωγράφοι θά ἀντιγράψουν τά ἔργα τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἰδίως ὅσα ἦταν περισσότερο τολμηρά στήν ἀποδοχὴ ξένων στοιχείων, ὅπως τήν Ἀποτομὴ τοῦ Προδρόμου, τήν Προσκύνηση τῶν Μάγων, τό Μή μου Ἄπτου, τό Λιθοβολισμό τοῦ Στεφάνου κ.ἄ., ἀλλά ἀφαιρώντας ὅσα ἐκδηλα ξένα μορφολογικά στοιχεία εἶχε ἐκεῖνος δεχθεῖ.

2. Ὁ Γεώργιος Κλόντζας

Σύγχρονος τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ὁ Γεώργιος Κλόντζας (μνεῖες 1562-1608), ἴσως ἐξίσου γνωστός μέ αὐτόν, γιατί ἕνας σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἔργων του (γύρω στά 50) εἶναι ὡς τώρα γνωστός στή Βενετία καί στήν Πάτμο, στό Σινᾶ καί στή Ζάκυνθο, στήν Ἄρτα, τήν Ἀθήνα καί ἄλλοῦ. Λογιότερος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐνδιαφέρεται γιά χρησιμολογικά κείμενα, πού καταγράφει ὁ ἴδιος σέ περισσότερους ἀπὸ ἕναν κώδικες. Ἐνας χρονολογικός κώδικας τοῦ 1590 βρίσκεται στή Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη μέ ἑκατοντάδες μικρογραφίες. Εἶναι τό πιό ἐνδιαφέρον εἰκονογραφημένο ἑλληνικό χειρόγραφο τῆς ἐποχῆς, γιατί ὁ Κλόντζας σχεδιάζει ἐλεύθερα τά σπουδαιότερα ἱστορικά γεγονότα, παλαιὰ ἢ σύγχρονα, σέ μιά τεχνικὴ μονόχρωμη, μέ πενάκι, πού δείχνει ἀπεικονιστικὴ καί ἀφηγηματικὴ ἱκανότητα ἀξιόλογη, ἢ ὅποια φθάνει ὁμως συχνά σέ κάποια φλυαρία. Οἱ ἱκανότητες αὐτές ἀναπτύσσονται καί στίς φορητές εἰκόνες του, ὅπου οἱ πάμπολλες μορφές διατηροῦν συνήθως τό χαρακτήρα τῆς μικρογραφίας, καθὼς καί στά τρίπτυχα ὅπου φαίνεται ὅτι διέπρεπε. Πρότυπα ἔχει συχνά ὁ Κλόντζας χαλκογραφίες, ἀναπτύσσει ὁμως καί πρωτοβουλίες, δημιουργώντας ὀρισμένους τύπους φυσιογνωμιῶν καί πλουτίζοντας τίς παραδοσιακές σκηνές μέ ἕνα πλῆθος ἐπεισόδια πού διαδραματίζονται σέ χώρους γεμάτους ἀναγεννησιακά κτίρια. Οἱ συνθέσεις αὐτές μέ τίς ψηλόλιγνες σιλουέτες συγγενεύουν μέ τίς συνθετικές μορφές τοῦ μανιερισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Γεώργιος Κλόντζας δημιουργεῖ ἕνα προσωπικὸ ὕφος πού συνδέεται μᾶλλον χαλαρά μέ τήν παράδοση. Ἡ τέχνη τοῦ Κλόντζα πρέπει νά ἐκφράζει καλαισθησία λογιότερων κύκλων τῆς Κρήτης,

πού έχουν άμεσες έπαφές μέ τή βενετική παιδεία καί τό βενετικό άρχοντολόγιο.

Ή Κλόντζας όχι μόνο θά έπηρεάσει τούς συγχρόνους του, αλλά καί θά βρεί συνεχιστές στίς έπόμενες γενεές, όπως φανερώνουν έργα τών ιερέων Ίωάννη Άπακά καί Σιλβέστρου Θεοχάρη καί, άκόμη περισσότερο, του Θεοδώρου Πουλάκη καί του Ήλία Μόσκου. Οί μεταγενέστεροι αὐτοί ζωγράφοι, άκολουθώντας τά νέα εικονογραφικά ύποδείγματα, θά άπορρίψουν περισσότερο ή λιγότερο τίς μορφολογικές καινοτομίες, σύμφωνα μέ τό συντηρητικό πνεύμα τής έποχής τους.

3. Οί συντηρητικοί

Φαίνεται ότι ή γενεά τών κρητικῶν καλλιτεχνῶν πού άκολούθησε εκείνη τών Δαμασκηνού καί Κλόντζα είναι πολύ πιό συντηρητική, αντίδρα στίς πρωτοβουλίες τους, επιστρέφοντας στίς παλαιότερες άπό αὐτούς παραδοσιακές μορφές. Τοῦτο μαρτυρεῖται άπό τά έργα μιᾶς σειρᾶς ζωγράφων γύρω καί μετά τό 1600, όπως του κερκυραίου ζωγράφου τής Βενετίας Έμμ. Τζανφουρνάρη, τών κρητικῶν Φραγγιά Καβερτζά καί Βενέδικτου Έμπορίου. Ξεχωρίζουν στήν ἴδια τάση ό Ίερεμίας Παλλαδάς καί οί δύο ζωγράφοι μέ τό όνομα Έμμανουήλ Λαμπάρδος. Ή Ίερεμίας Παλλαδάς είναι κρητικός τό γενος, *Συναΐτης τό έπάγγελμα, ιερομόναχος καί πνευματικός ένάρετος, του όποιου ή τέχνη του ζωγραφειν υπό πάντων θαυμάζεται, ως άξία νά συγκρίνεται μέ τάς ζωγραφίας τών δοκίμων παλαιῶν εικονογράφων.* Η εκτίμηση πού εκφράζει ένας σύγχρονος του Ίερεμίας γιά τή συντηρητική του τέχνη άπηχοῦσε, φαίνεται, τή γνώμη τών μοναστηριακῶν κύκλων. Ζωγράφισε τουλάχιστον δώδεκα μεγάλες εικόνες γιά τό νέο εικονοστάσιο τής μονής του Σινά, πού κατασκευάσθηκε στήν Κρήτη τό 1612, είχε ήδη έργασθει γιά τίς εικόνες του παλαιού Πατριαρχείου του Καΐρου, καθώς καί γιά τό εικονοστάσιο του ναού τής Άναστάσεως στά Ίεροσόλυμα, γύρω στό 1602. Τό έξαιρετης έπιμέλειας αλλά άκαδημαϊκής ψυχρότητας έργο του ύποδεικνύεται ως πρότυπο σε μεταγενέστερους ζωγράφους. Ή πατριάρχης Άλεξανδρείας παραγγέλλει τό 1633 στον παπά Σιλβέστρο Θεοχάρη στό Ήράκλειο ένα σταυρό εικονοστασίου γιά τό πατριαρχείο του: *ή αὐθεντία του νά ἴδῃ κάποιες Σταύρωσες του παπα κύρ Ίερεμίου... ταίς όποιες πολλά μου τάς έπαινέσασι... Άγαπῶ νά γίνῃ καί ή έδική μου ὡσπερ εκείνα.* Καί πραγματικά, έγινε.

Οί ήρακλειῶτες ζωγράφοι πού ύπογράφουν Έμμανουήλ Λαμπάρδος είναι δύο, καί μέ κάποια χρονική διαφορά. Αὐτό εξηγεί τή σχετικά μεγάλη άπόσταση τών άκραίων γνωστῶν χρονολογιῶν στά έργα μέ τήν ύπογραφή αὐτή (1587-1647). Ή Οπωσδήποτε τά πολυάριθμα καί μάλλον όμοιογενή έργα καί τών δύο όμώνυμων ζωγράφων, πού πρέπει νά ανήκουν στήν ἴδια καλλιτεχνική οικογένεια, ξεχωρίζουν άπό τήν άψεγάδιαστη τεχνική καί τή μεγάλη ακρίβεια στο σχέδιο καί στο γραμμικό πλάσιμο, καί προπάντων άπό τήν έπιστροφή στους παραδοσιακούς τρόπους πού χαρακτηρίζαν τίς άρχές του 16ου αἰ. Γι' αὐτό, όταν επαναλαμβάνεται ή Σταύρωση του Άνδρέα Παβία ή ή Προσκύνηση τών Μάγων του Μιχαήλ Δαμασκηνού, είναι φανερό ή προσπάθεια νά άνάγουν όλα τά ξένα ή ξενότροπα μοτίβα σε σχήματα βυζαντινά. Έν τούτοις, οί έμμεσες ἰταλικές έπιδράσεις προδίδονται καί πάλι μέ τόν τρόπο αὐτό, ὡστε δημιουργείται μιᾶ νέα μορφή στήν έξέλιξη τής τέχνης. Ή Οπωσδήποτε, θά πρέπει νά θεωρηθεί ότι οί συντηρητικοί αὐτοί ζωγράφοι συνετέλεσαν στήν έμμονή τής ζωγραφικῆς στους καθιερωμένους τρόπους καί στήν άναστολή τών τάσεων εκείνων πού θά επέτρεπαν άποδοχή περισσότερων δυτικῶν στοιχείων. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή ένταση τής συντηρητικῆς αὐτῆς ροπῆς πρέπει νά ανταποκρίνεται σε μιᾶ αντίστοιχη στροφή του όρθόδοξου κόσμου προς τήν παράδοση.

IV. ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1630-1700)

ΣΤ'. Οί κρητικοί ζωγράφοι της διασποράς

Πρόκειται για μιὰ γενεά ζωγράφων πού κληρονόμησαν ἀπό τούς παραπάνω συντηρητικούς καλλιτέχνες τήν ἄψογη τεχνική καί τή θεματολογία τῶν παλαιότερων κρητικῶν ὁμοτέχνων τους τοῦ 15ου καί τοῦ 16ου αἰ., καθώς καί τήν ἱκανότητα νά ἐργάζονται σέ μιὰ κλίμακα παραδοσιακῶν τρόπων, ἀλλά ἀρκετά πλατιά, ἀντίστοιχη μέ τίς ἀπαιτήσεις μιᾶς εὐρύτατης πελατείας διαφορετικῆς καλαισθησίας, δηλαδή ἀπό τούς μοναχοὺς μακρινῶν περιοχῶν ὡς τό βενετό δόγη. Ἡ γενεά αὐτή τῶν ζωγράφων, ἡ τελευταία ἀξιόλογη, ἐπηρεάσθηκε μέ τραγικό τρόπο, τόσο στήν πορεία της, ὅσο καί στήν ἐξέλιξη τῆς τέχνης της, ἀπό τίς συνέπειες τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου. Ὁ χανιώτης Φιλόθεος Σκοῦφος ἐγκατέλειψε τήν Κρήτη λίγο μετά τήν κατάληψη τῶν Χανιῶν ἀπό τούς Τούρκους (1645) γιά νά πεθάνει ἀργότερα (1685) στή Ζάκυνθο, καί ὁ ἄλλος χανιώτης ζωγράφος Θεόδωρος Πουλάκης βρέθηκε τό 1644, δηλαδή πρὶν ἀρχίσει ὁ πόλεμος (1645), στή Βενετία καί πέθανε στήν Κέρκυρα (1692) περίπου 70χρονος. Οἱ ἀδελφοί Τζάνε φεύγουν ἀπό τό Ρέθυμνο γιά τούς ἴδιους λόγους καί πεθαίνουν στή Βενετία, ὁ Κωνσταντῖνος πρὶν ἀπό τό 1685 καί ὁ Ἐμμανουήλ τό 1690. Καί ὁ ἄλλος ρεθυμνιώτης ζωγράφος Ἡλίας Μόσκος καταφεύγει στή Ζάκυνθο, ὅπου ἐργάζεται ὡς τό θάνατό του.

Ἡ ἄλωση τοῦ Μεγάλου Κάστρου (Ἡράκλειο) ἀπό τούς Τούρκους τό 1669 ἦταν τό τελικό κτύπημα στήν πνευματική ἀνθηση τῆς Κρήτης. Τότε *ἡ τε Κρήτη ἐλήφθη καί ἔλλειψαν οἱ σπουδαῖοι* (= οἱ σπουδασμένοι) *καί οἱ ζωγράφοι*, ὅπως λέει ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων. Τότε ἔφυγαν γιά τή Ζάκυνθο μαζί μέ τούς ἄλλους τεχνίτες καί οἱ ἀνθηρές συντεχνίες τῶν «μαραγκῶν», οἱ φημισμένοι ξυλογλύπτες, κατασκευαστές τέμπλων. Ἀκόμη, ἕνας πολύ μεγάλος ἀριθμός πινάκων δυτικῆς τέχνης, φορητῶν εἰκόνων καί ξυλόγλυπτων ἔργων, πού στόλιζαν ἐκκλησίες καί τῶν δύο δογμάτων καθώς καί ἀρχοντικά, μεταφέρθηκαν, πρὶν καί μετά τήν ἄλωση τοῦ Ἡρακλείου, στή Βενετία καί στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί τοῦ Ἴονιου. Ἔτσι ἡ Κρήτη στερήθηκε καί ἀπό τό μεγάλο θησαυρό καλλιτεχνημάτων καί ἀπό τούς ἀξιους καλλιτέχνες, πού σκόρπισαν στίς περιοχές πού δέν εἶχαν ἀκόμη τουρκέψει. Οἱ καλλιτέχνες αὐτοί τῆς διασποράς συντηροῦν ὡς τό τέλος τήν πείρα τῆς καλλιτεχνικῆς τους παιδείας, ἀλλά ἡ διάλυση τῆς κοινωνικῆς δομῆς στίς μεγάλες πόλεις θά ἐπιφέρει τήν ἐξαφάνιση τῆς συνοχῆς καί τῆς ἀνανεωτικῆς δύναμης τῆς σχολῆς. Γι' αὐτό μετά τό τέλος τοῦ 17ου αἰ., ὅταν ἔχουν σβῆσει οἱ κυριότεροι ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς σχολῆς, εἶναι δύσκολο νά γίνεται πιά λόγος γιά «κρητικὴ σχολή».

1. Ὁ Ἐμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλῆς

Ὁ ἀξιολογότερος ζωγράφος εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ Ἐμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλῆς (1610-1690), λόγιος ἱερωμένος ἀπό τό Ρέθυμνο, ἀπό ὅπου κατάγονται καί οἱ ζωγράφοι Βλαστοί, Μόσκοι κ.ἄ. Πρέπει νά ἦταν φημισμένος στόν καιρό του, καί αὐτό φαίνεται ἀπό τή μεγάλη παραγωγικότητα, πού δέν σταμάτησε ὡς τό τέλος τῆς μακρόχρονης ζωῆς του. Ἔνας σύγχρονός του τοῦ γράφει: *...δέν χρωματίζεις, ἀμὴ ἐμψυχώνεις κάθε σανίδιον καί δέν χύνεις μόνον ἐπάνω ταῖς βαφαῖς ἀμὴ μέ τοῦτες στάξεις καί ζωὴν*. Τῆ φήμη τοῦ τὴν ἐξασφάλισε ἡ μεγάλη μαστοριά του στήν ἐκτέλεση τῶν εἰκόνων πού καταλήγει, χάρη στήν ἀψεγάδιαστη καί σταθερὴ ἐφαρμογὴ ὀρισμένων τεχνικῶν τρόπων, σέ ἕνα προσωπι-

κό ύφος, πού θά προσπαθήσουν νά ἀκολουθήσουν, ἐκτός ἀπό τόν ἀδελφό του Κωνσταντίνο, καί ἄλλοι σύγχρονοι καί μεταγενέστεροι ζωγράφοι. Γραμμική στήν οὐσία ἡ τέχνη του δέν ἐπηρεάζεται ἀπό τή δραματικότητα τῶν φωτοσκιάσεων τῆς σύγχρονης του ἰταλικῆς τέχνης, ἀλλά καί ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπό τούς καθαυτό βυζαντινοὺς τρόπους, διατηρεῖ πάντα συγκρατημένη εὐπρέπεια καί εὐγένεια, καί ἔτσι ὁ Ἐμμανουήλ Τζάνες παραμένει πιστός περισσότερο σέ ἀρχές κάποιας κλασικῆς πρώτης Ἀναγέννησης· δημιουργεῖ ἐπίσης καί μερικούς νέους τύπους συνθέσεων καί ἀγίων (ὁ Γοβδελαᾶς) πού θά βροῦν ἀπήχηση στοὺς μεταγενέστερους.

2. Ὁ Θεόδωρος Πουλάκης

Ὁ χανιώτης Θεόδωρος Πουλάκης, ἐκ *Κυδωνίας τῆς περιφήμου νήσου Κρήτης* (1622-1692), προέρχεται ἀπό περιβάλλον ὅπου οἱ σύγχρονες ἰταλικές ἐπιδράσεις ἦταν μᾶλλον εὐπρόσδεκτες, ὅπως μαρτυροῦν ἔργα ζωγράφων πρὶν ἀπό τό 1645, π.χ. τοῦ μοναχοῦ καί ἔπειτα ἐπισκόπου Νείλου καί τοῦ Ἀμβροσίου Ἐμπόρου, ἐνῶ παράλληλα καί ἡ παραδοσιακή τέχνη καλλιεργεῖται μέ ἐπιτυχία, ὅπως ἀπό τούς Κωνσταντίνο Παλαιοκάπα, τόν Ἀντώνιο Μπορῆ, τό μοναχό Ἡσαΐα κ.ἄ. Ὁ Πουλάκης, ὅταν θέλει νά ζωγραφίσει βιβλικές ἱστορίες καί ἄλλα ἐπεισόδια, ὅπου ἔχει ἰδιαίτερη ἐπίδοση, ἀναπτύσσει πρωτοβουλίες στηριζόμενος κυρίως σέ φλαμανδικές χαλκογραφίες, ἐνῶ ὅταν θέλει νά παραμείνει παραδοσιακός, ἀκολουθεῖ πιό συχνά τά ἔργα τοῦ Γεωργίου Κλόντζα παρά τοῦ Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Θεόδωρος Πουλάκης ξαναρχίζει τήν ἀνανεωτική προσπάθεια τῶν δύο αὐτῶν ζωγράφων τοῦ 16ου αἰ., δημιουργώντας κυρίως νέο εἶδος συνθέσεων μέ πολλή κίνηση, ἀλλά σέ χαλαρό ρυθμό, ἀπήχηση τοῦ μπαρόκ τῆς ἐποχῆς.

3. Ὁ Βίκτωρ καί ἄλλοι

Τήν ἴδια ἐποχή καί στήν ἴδια περιοχή, ὅπου κυκλοφοροῦν τά ἔργα τῶν ἄλλων Κρητικῶν, ἐργάζεται ὁ Βίκτωρ, παπᾶς στήν ἐκκλησία τῶν Μερτζέρων, στό Ἡράκλειο. Τά ἔργα του ἔχουν μεγάλη διάδοση —εἶναι γνωστά περισσότερα ἀπό 70— ἀλλά ἡ φήμη του φαίνεται ὅτι βασίζεται στήν εὐσυνείδητη καί τέλεια ἀπό τεχνική ἄποψη ἐπανάληψη καθιερωμένων τύπων εἰκόνων τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς τοῦ 15ου αἰ. ἢ τοῦ Δαμασκηνοῦ καί ἄλλων. Τόσο ἡ ἐπιλογή τῶν προτύπων, ὅσο καί ἡ εὐρύτατη διάδοση τῶν ἔργων του, τόν συνδέουν κυρίως μέ τό Ἡράκλειο, μέ τό Σινᾶ καί μέ τή Βενετία, ὅπου ζωγραφίζει καί τό μεγάλο ἀμφιπρόσωπο λάβαρο τῆς ναυαρχίδας τοῦ δόγη Francisco Morosini.

Τόν ἴδιο μετριόφρονα ρόλο, χωρίς καμιά συνθετική πρωτοβουλία, κρατεῖ στήν καλλιτεχνική ζωὴ τῆς ἐποχῆς καί στήν ἴδια περιοχή ὁ Φιλόθεος Σκοῦφος, ἱερωμένος καί παραγωγικός ζωγράφος, καθὼς καί πολλοὶ ἄλλοι, ἐπώνυμοι καί ἀνώνυμοι, πού ζωγραφίζουν ἑκατοντάδες εἰκόνες. Ὅλα αὐτά τά ἔργα, μέσης καλλιτεχνικῆς στάθμης, ἀντιπροσωπεύουν τήν τρέχουσα καλαισθησία τῆς ἐποχῆς στόν ὀρθόδοξο, καί ἰδιαίτερα στόν ἑλληνικό, κόσμο.

Τοιχογραφίες τῆς περιόδου αὐτῆς δέν εἶναι γνωστές στήν Κρήτη, καί γνωστοὶ κρητικοὶ τοιχογράφοι πού νά ἐργάζονται ἔξω ἀπό αὐτήν εἶναι ἐλάχιστοι καί μᾶλλον ἀσήμαντοι.

4. Στά Ίόνια νησιά

Στά Ίόνια νησιά, ή Ζάκυνθος φαίνεται νά διαδέχεται ὡς ἓνα σημεῖο τήν Κρήτη. Ἡδη τό 16ο αἰ. οἱ κρητικοί ἀδελφοί Καιροφύλλα καί ἄλλοι, καί τό 17ο αἰ. ὁ χανιώτης Ἀντώνιος Μπορῆς (+ πρὶν ἀπό τό 1659) εἶχαν ἐργασθεῖ ἐκεῖ καί ἀσφαλῶς ἄλλοι κρητικοί ζωγράφοι, περαστικοί, πού παρέμειναν γιά λίγο. Μετά τήν πτώση τοῦ Ἡρακλείου (1669), ὀλόκληρη ἡ διακόσμηση πολλῶν ἐκκλησιῶν —εἰκόνες καί ξυλόγλυπτα— μεταφέρονται ἀπό ἐκκλησίες —κυρίως συντεχνιῶν— στή Ζάκυνθο. Συγχρόνως, ζωγράφοι καί ξυλογλύπτες καταφεύγουν καί μένουν ἐκεῖ, ὅπως ὁ Μ. Ἀγαπητός, ὁ Γ. Βιδάλης, ὁ Ε. Δέκαρχος, ὁ Φρ. Καλλέργης, ὁ Ν. Κάλμπος, ὁ Μακ. Καλογεράς, ὁ Λέος Μόσκος, ὁ Φιλόθεος Σκοῦφος, οἱ ξυλογλύπτες Ἀγγ. Μοσκέτης καί Μανέας Μαγγανάρης κ.ἄ. Ὁ πιό σημαντικός ζωγράφος, ὁ Ἡλίας Μόσκος, πού ἐργάσθηκε στή Ζάκυνθο ἀπό τό 1649, ἐπιτήδειος ζωγράφος νέων τύπων τόσο Γεννήσεων μέσα σέ ἓνα τοπίο ἰταλικό, ὅσο καί τῆς Ἀναστάσεως σύμφωνα μέ ξένες χαλκογραφίες. Ἀκόμη, ἐπινοεῖ ἓνα νέο τρόπο νά ἐκτελεῖ ἰταλικές περιπαθεῖς φιγούρες μέ κρητικό πλάσιμο, καί ὁ τρόπος αὐτός διαδίδεται καί στά ἄλλα Ἑπτάνησα. Τόν ἀκολουθοῦν στήν Κεφαλονία ὁ Ἀνδρέας Καραντηνός καί ὁ Μελέτιος Ἀρκολέος, στήν Κέρκυρα ὁ Στέφανος Τζαγκαρόλας κ.ἄ. Ζακυνθinoὶ ζωγράφοι, μαθητές τῶν Κρητικῶν, θά ἐμφανισθοῦν στό τέλος τοῦ 17ου αἰ., ὁ Σπυρίδων Στέντας, ὁ Κουτρούλης, ὁ Γρυπάρης καί ἄλλοι.

Στήν Κέρκυρα περνοῦν ἓνα μέρος τῆς ζωῆς τους οἱ Ἐμμ. Τζάνες Μπουνιαλῆς καί Θεόδωρος Πουλάκης· ἐκεῖ μένει ὁ ἐπίσης κρητικός Στέφανος Τζαγκαρόλας. Στή Λευκάδα ἐργάζονται οἱ κρητικοί ἀδελφοί Τζέν. Στά Ίόνια νησιά, ἡ παρουσία τῶν κρητικῶν δασκάλων, καθώς καί τῶν πολυάριθμων κρητικῶν εἰκόνων, θά συντελέσει στή δημιουργία μέσα στό 17ο αἰ. μιᾶς σχολῆς μέ τοπικό χαρακτήρα, πού θά εἶναι ὅμως κατά διαφόρους τρόπους συνδεμένη μέ τούς Κρητικούς καί πού θά ἐπηρεασθεῖ ἀπό τό περιβάλλον τῶν πόλεων τῆς Ἑπτανήσου.

5. Στά νησιά τοῦ Αἰγαίου

Στά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. εἶναι ἐγκατεστημένοι κρητικοί ζωγράφοι, ὄχι μερίζονος σημασίας, πού κατασκευάζουν εἰκόνες μέ τά τρέχοντα θέματα, προσαρμοσμένες γιά μιᾶ πελατεία κοσμοπολίτικη ἢ μοναστική. Ἐνα μοναστήρι τῆς σημασίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου, πού εἶχε καταφύγει στοὺς καλύτερους κρητικούς ζωγράφους τοῦ 15ου, 16ου καί 17ου αἰ., Ἄγγελο, Ἀνδρέα Ρίτζο, Μιχαήλ Δαμασκηνό, Γεώργιο Κλόντζα, Φραγγιά Καβερτζᾶ καί ἄλλους, ἀνωνύμους, τώρα θά δεχθεῖ εἰκόνες τῶν ζωγράφων τῆς διασποράς. Ἀπό αὐτούς παραγωγικότερος ἦταν ὁ Ἐμμανουήλ Σκορδίλης, πού ἐπανελάμβανε, μεταξύ ἄλλων, τίς νέες συνθέσεις τῶν Κρητικῶν τοῦ 16ου αἰ., ὅπως καί ἄλλοι ζωγράφοι τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ἀλλά καί ὁ ἱερομόναχος Ἰάκωβος, ὁ Μιχελῆς ὁ Κρητικός —καί οἱ δύο στήν Ἀμοργό—, ὁ Μακάριος Καλλέργης κ.ἄ. Τόσο ἡ ἐργασία τῶν ἀπόδημων κρητικῶν ζωγράφων, ὅσο καί οἱ λαμπρές εἰκόνες πού ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπό τήν Κρήτη στά νησιά ἐπηρεάζουν τούς ντόπιους τεχνίτες καί ἔτσι ἐπαναλαμβάνεται τό φαινόμενο τῆς βαθμιαίας μετατροπῆς σέ λαϊκότερη τέχνη τῆς ζωγραφικῆς πού ξεκινᾶ ἀπό τίς κρητικές εἰκόνες. Ἡ διασπορά τῶν κρητικῶν ἔργων, καθώς καί καλλιτεχνῶν πρὶν καί μετά τήν πτώση τοῦ Ἡρακλείου, διασπᾶ τό δυναμικό τῆς κρητικῆς σχολῆς, πού θά ἐξαντληθεῖ καί βιολογικά περίπου μαζί μέ τό τέλος

του αιώνα. Ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωάννη Δεκάρχου *ἐκ τῆς ἐχμαλότου Κρίτις* (στή Σάμο), τὸ 1670, ἐκφράζει λιτὰ τὴ μελαγχολία γιὰ τὴ νέα κατάσταση.

Ζ'. Ἡ τοιχογραφία στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα

Ὁ 17ος αἰώνας

Μετά τὸ 16ο αἰ. καλοῦνται στὸ "Ἅγιον Ὄρος μόνο συμπτωματικὰ ζωγράφοι ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅπου ἡ τοιχογραφία δέν ἀσκεῖται, ὅσο ξέρουμε, σχεδόν καθόλου. Ἀνώνυμοι εἶναι οἱ ζωγράφοι πού, πιστοὶ στὴν κρητικὴ παράδοση, συμπληρώνουν τὴν τοιχογραφικὴ διακόσμηση τῆς παλαιᾶς τράπεζας τῆς μονῆς Διονυσίου στὴν προσθήκη τοῦ 1603, ἐνῶ σέ παρεκκλήσια τῆς ἴδια μονῆς δούλευε ἕνας ἐπώνυμος κρητικὸς ζωγράφος, ὁ μοναχὸς Μερκούριος —μαρτυρεῖται καὶ στὴν Κρήτη— εἴτε μόνος του (1627) εἴτε σέ συνεργασία μέ τὸ μοναχὸ Δανιήλ, πού νομίζω ὅτι δέν εἶναι Κρητικὸς (1601, 1609 καὶ 1616). Σέ ἄλλο παρεκκλήσιο ὁ Μερκούριος συνεργάζεται μέ τὸ μοναχὸ Γερμανό. Ἀργότερα (1636), ὁ ἴδιος Μερκούριος θά συνεργαστεῖ μέ τὸ μοραῖτη μοναχὸ Ἀτζαλή γιὰ νά τοιχογραφήσουν τὸ μικρὸ θόλο τῆς φιάλης στὴν αὐλὴ τῆς μονῆς τῆς Λαύρας. Στὰ ἔργα αὐτὰ ὁ Μερκούριος ἀσκεῖ μέ μεγάλη τεχνικὴ πείρα καὶ μέ εἰκονογραφικὴ σοφία μιὰ παραδοσιακὴ τέχνη χωρὶς προσωπικὴ καλλιτεχνικὴ συμβολή.

Ὁ ζωγράφος μοναχὸς Δανιήλ θά ζωγραφίσει καὶ μερικὲς ἀξιόλογες φορητὲς εἰκόνες στὸ ἴδιο μοναστήρι. Στόν ἴδιο κύκλο ἀνήκει καὶ ὁ Σέρβος Γεώργιος Μητροφάνοβιτς, πού θά ζωγραφίσει στὸ Χιλανδάρι, σέ ἀνάλογη τεχνοτροπία, τὴν τράπεζα καὶ φορητὲς εἰκόνες (1621).

Οὔτε στὸ δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰ. στὸ "Ἅγιον Ὄρος δέν ἔχουν σημειωθεῖ τοιχογραφικὰ σύνολα σημαντικὰ. Παρεκκλήσια μόνο τοιχογραφοῦνται στὰ περισσότερα μοναστήρια, στὸ Βατοπέδι τὸ 1678 καὶ 1683, στὸ Ἰβήρων τὸ 1683, στή Λαύρα τὸ 1688, στὸ Χιλανδάρι τὸ 1667, 1671, 1680 καὶ 1684, καὶ ἄλλοι, ἀπὸ ζωγράφους μέτριους καὶ ἀνώνυμους, πού δέν ἔχουν ἐντοπισθεῖ, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἱερέα Δανιήλ, στὸ Χιλανδάρι (1667), ὅπου ζωγραφίζει καὶ τίς φορητὲς εἰκόνες.

Ἡ συνέπεια ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῶν κρητικῶν —ἢ ἄλλων «ἀστῶν»— ζωγράφων, φορέων ὀρισμένων παραδόσεων ὑψηλότερης στάθμης —ἀπουσία πού δέν εἶναι τυχαία— ἀφήνει τοὺς ντόπιους τεχνίτες νά προσανατολίζονται πρὸς τίς ἐγχώριες καλλιτεχνικὲς ἀντιλήψεις, πού ἔχουν χαρακτῆρα ἀγροτικὸ - μὴ κλασικὸ. Ὅπως εἶδαμε, αὐτὲς εἶχαν ἤδη ἐπικρατήσει σέ ἰκανὴ ἔκταση στὸ δεύτερο μισό τοῦ 16ου αἰ., στὴν τέχνη τῆς περιοχῆς. Τὸ βᾶρος μετατοπίζεται στή βορειοδυτικὴ Μακεδονία, ὅπου ζωγράφοι ἀπὸ χωριά, ὅπως τὸ Ληνοτόπι, ἡ Γράμμοστα καὶ ἄλλα, πού ἔχουν ἤδη σημειωθεῖ στὸ 16ο αἰ., ἐργάζονται στὴν περιοχὴ τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ Πρίλεπ μέσα σέ πόλεις, ὅπως στὴν Καστοριά καὶ στή Βέροια, ἀλλὰ καὶ ἀνατολικότερα, ἕως τὸ "Ἅγιον Ὄρος τουλάχιστον. Τὸ τελευταῖο τους ἔργο εἶναι τοῦ 1656.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῆς παραγωγῆς πού εἶναι ἀπλωμένη, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ χωρικὴ προέλευση τῶν τεχνιτῶν πού προσδίδει ὀλοένα καὶ πιὸ ἀπλουστευτικὸ —λαϊκότερο— χαρακτῆρα στὰ ἔργα τους. Ἡ τεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση, παρὰ τὴν παραδοσιακὴ ἀρτιότητα, δέν ἀρκεῖ γιὰ νά ξεπεράσει ἡ τέχνη τους τὸ χειροτεχνικὸ χαρακτῆρα.

Οι ανώνυμες τοιχογραφίες του Ἁγίου Γεωργίου στή Βέροια, τοῦ 1642, ἐντονότερα ἐκφραστικές ἀπό αὐτές τῶν ζωγράφων τοῦ Γράμμου, ἀποτελοῦν καλό παράδειγμα ἀπό μιὰ σειρά τοιχογραφιῶν τῆς ἐποχῆς καί τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ.

Τό ὕλικό φορητῶν εἰκόνων τῆς ἐποχῆς δέν ἔχει ἀκόμη διερευνηθεῖ συστηματικά, ἀλλά εἶναι φανερό ὅτι μέγανος ἀριθμός εἰκόνων, σέ παχύ ξύλο, ἀνεπιτήδευτης κατεργασίας, ἔχει κατασκευασθεῖ τήν ἐποχή αὐτή γιά τά εἰκονοστάσια τῶν ἐκκλησιῶν ἀλλά καί γιά τά σπιτικά εἰκονοστάσια ἀπό τούς ἴδιους ἢ ἄλλους τεχνίτες ἀνάλογης στάθμης μέ τούς τοιχογράφους. Στίς καλύτερες ἀπό ὅσες ξέρουμε ἀνήκει μιὰ κατηγορία εἰκόνων τῆς Θεσσαλονίκης καί τοῦ Ἁγίου Ὑόρους, πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐντονη διάπλαση τῶν χαρακτηριστικῶν στό πλατύ πρόσωπο, μέ ἀναζήτηση κάποιας δυσμορφίας, καθῶς καί ἀπό τό ζωηρό διακοσμητισμό στά ρούχα καί στά ἐπιπλα, ἀνατολίτικου ὕφους, τέλος, ἀπό τή μαστορική ἀκριβολογία στά ἐμπέστα καί σικτά κοσμήματα στούς χρυσοῦς φωτοστεφάνους. Ὅλα αὐτά τείνουν νά δώσουν τήν ψευδαίσθηση ἀρχοντικῆς εὐμάρειας. Ἀποδώσαμε τά ἀρχικά πρότυπα τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς στό Ἁγιον Ὑόρος, γιάτί δύο τουλάχιστον εἰκόνες —Χριστός καί ἅγιος Γεώργιος— συνδέονται ἄμεσα μέ παλαιολόγια πρότυπα πού βρίσκονται ἐπιτόπου. Τοῦ Χριστοῦ τά παραδείγματα —μέ πρότυπο τόν Χριστό τοῦ Πρωτάτου— εἶναι περισσότερα στά μοναστήρια τοῦ Ὑόρους (Πρωτάτο, Γρηγορίου, Κουτλουμουσίου, Βατοπεδίου καί ἄλλοῦ). Τοῦ ἁγίου Γεωργίου τό πρότυπο εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς μονῆς Ζωγράφου.

Ἡ διαπίστωση ἔχει τή σημασία ὅτι ἀπό τό 17ο αἰ. ἔχει ἀρχίσει νά διαμορφώνεται στό Ἁγιον Ὑόρος μιὰ ἐντόπια τεχνική καί τεχνοτροπική παράδοση πού θά στερεωθεῖ στό 18ο αἶώνα.

Θά μπορούσε νά πεί κανεῖς, κάνοντας κάποια ἀφαίρεση, ὅτι στίς πολιτείες τίς κατεχόμενες ἀπό τούς Βενετούς καί σέ ὅσες ἐπηρεάζονται ἄμεσα ἀπό αὐτές ἀνθίζει ἡ ζωγραφική τῶν φορητῶν εἰκόνων, ἐνῶ στήν τουρκοκρατούμενη περιοχή, ὅπου τά μοναστήρια γίνονται τά πνευματικά κέντρα, χρειάζεται περισσότερο ἡ τοιχογραφία.

Κατά τήν περίοδο αὐτή στό Ἁγιον Ὑόρος δέν παρουσιάζεται ἀξιόλογη κίνηση· τό βάρος, ὅπως εἶδαμε, μετατοπίζεται στή βορειοδυτική Ἑλλάδα (Ἡπειρο, Δ. Μακεδονία), ὅπου σημειώνεται ἀυξημένος ἀριθμός ζωγράφων, καθῶς καί σημαντικός ἀριθμός τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν, μέ κάποια ὁμοιογένεια στήν εἰκονογραφία καί στήν τεχνοτροπία. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ἰδρύονται ἢ ἀνακαινίζονται πολλά μικρότερα μοναστήρια, συχνά ἀπό ἁγιορεῖτες μοναχοῦς, καί γι' αὐτό τό πρότυπο τοῦ βίου καί τῆς τέχνης παραμένει τό Ὑόρος.

Ἐκτός ἀπό τούς ζωγράφους ἀπό τό Ληνοτόπι τῆς Μακεδονίας συνεχίζεται ἡ δραστηριότητα ἐνός μεγάλου ἀριθμοῦ ζωγράφων ἀπό χωριά τῆς Ἡπείρου, πού δέν ἔχουν ξεχωριστή καλλιτεχνική προσωπικότητα καί διακοσμοῦν μοναστηριακές ἢ ἐνοριακές ἐκκλησίες. Κοινό χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἡ προέλευση τῶν τεχνιτῶν ἀπό τήν ὑπαιθρο προσδίδει ὀλοένα καί περισσότερο λαϊκό χαρακτήρα στήν τέχνη τους, ἐνῶ ἡ τεχνική τους κατάρτιση εἶναι σίγουρη καί τά πρότυπά τους παραμένουν οἱ περίφημοι τοιχογράφοι τοῦ 16ου αἰ., Κρητικοί ἢ Θηβαῖοι.

Ἀντίθετα, οἱ οἰκογενειακές συντροφίες τοῦ Ἰωάννη Σταγῶν (Καλαμπάκα) κυκλοφοροῦν στή Θεσσαλία καί στή Ρούμελη συνεχίζοντας τήν παράδοση τῶν κρητικῶν τοιχογραφιῶν τῆς Καλαμπάκας τοῦ 1573, χωρίς μεγάλη ἐπιτυχία. Στή Θεσσαλία καί στή Στερεά, στά Ἁγγραφα, σημειώνονται αὐτή τήν ἐποχή καί ἄλλοι ζωγράφοι, ὁ Νικόλαος *ιερέυς καί Καστρήνσιος* (Ἁγιος Στέφανος Μετεώρων), ἡ οἰκογένεια Ἁλυστοι (1636 καί 1665), ὁ Ἰάκωβος καί ὁ γιός του Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Ἀναγνώστης (1683), ὁ Ἰωάννης *μετά*

του τέκνου *Ίωάννη* (1641, 1644, 1651). Το όνομα αυτό συνοδεύει δεκάδες τοιχογραφιών στην Κεντρική Ελλάδα κατά την εποχή αυτή και θά πρέπει να εργάζονταν εκεί συγχρόνως πολυάριθμοι ομώνυμοι ζωγράφοι.

Στήν Πελοπόννησο παρουσιάζεται την εποχή αυτή τό Ναύπλιο τό πιο αξιόλογο κέντρο. Από εκεί κατάγονται οί άδελφοί Μόσχοι, Γεώργιος και Δημήτριος, πού συνεχίζουν νά εργάζονται στά μοναστήρια τής Πελοποννήσου τουλάχιστον ώς τό 1638. Η τέχνη τους, πού άρχισε τό 1606 πολύ κοντά σέ καλά πρότυπα, καταλήγει, σύμφωνα μέ τή γενική ροπή, σέ λαϊκότερα σχήματα. Από εκεί κατάγεται επίσης ή οίκογένεια Κακαβά και ό Ίωάννης Ύπατος πού εργάσθηκε στό νάρθηκα τής Καισαριανής (1682).

Γενικότερη επισκόπηση τής τοιχογραφίας στήν τουρκοκρατούμενη Ελλάδα τήν εποχή αυτή θά όδηγοϋσε στήν παρατήρηση ότι, για λόγους όχι πολύ ξεκαθαρισμένους, οί Κρητικοί παύουν νά καλοϋνται για τοιχογραφίες στήν περιοχή αυτή, πού είχε ώς συνέπεια οί ντόπιοι ζωγράφοι νά προσανατολίζονται πρός καλλιτεχνικές αντίληψεις διαφορετικού επιπέδου, για τό όποιο δέν είναι έπαρκής ό χαρακτηρισμός του «λαϊκού». Πρόκειται για ριζικά διαφορετική αντίληψη, αντίθετη μέ τήν κλασικίζουσα από παράδοση κρητική ζωγραφική. Ο άντικλασικός αυτός χαρακτήρας, πού εκδηλώνεται και μέ τήν επίδειξη τής έκφραστικής άσχημίας στά πρόσωπα και τή γενική άπλούστευση τής χρωματικής κλίμακας, αν όχι μέ τή σχηματοποίηση, κυριαρχεί στή ζωγραφική τών Βαλκανίων τής εποχής. Από τήν άποψη αυτή, οί τουρκοκρατούμενες όρθόδοξες περιοχές, άσχετα από τόν έθνικό τους χαρακτήρα, παρουσιάζουν αξιόλογη ένότητα στήν τέχνη, πού τίς διαφοροποιεί από τήν κλασικίζουσα και συχνά δυτικίζουσα σύγχρονη κρητική τέχνη.

Και τά Έπτάνησα θά περιληφθούν στόν ήπειρωτικό χώρο γιατί, αν και ό άριθμός τών γνωστών έντόπιων ζωγράφων είναι αρκετά μεγάλος, δέν σώζονται τοιχογραφικά τους έργα. Τά σωζόμενα άλλωστε τοιχογραφικά σύνολα δέν είναι πολλά, κυρίως έξαιτίας τών διαδοχικών σεισμικών καταστροφών, αλλά και όσα γνωρίζουμε δέν μαρτυροϋν ούτε συνέπεια ούτε συνέπεια.

Στήν Κέρκυρα διαπιστώνεται ή παρουσία ενός κρητικού ζωγράφου γύρω στά 1600, στίς Καρουσάδες, πού ζωγραφίζει μέ τεχνική φορητής εικόνας, όπως κάνουν τό 1606 και οί ναυπλιώτες ζωγράφοι Δημήτριος και Γεώργιος Μόσχοι στή Ζάκυνθο, στόν Άγιο Ίωάννη τών Λογοθετών, μέσα στήν πόλη. Οί τοιχογραφίες αυτές έχουν καεί (1953).

Ανάλογες παραδόσεις ακολουθοϋν και άλλες τοιχογραφίες μέσα στίς πόλεις, μέ προγράμματα άπλοποιημένα, ένω γίνεται φανερό ότι άγνοοϋν τήν τεχνική τής τοιχογραφίας, όπως στόν Άγιο Γεώργιο στίς Καλόγρηες στή Ζάκυνθο (τώρα στό Μουσείο), του 1669, όπου ένας κρητικός ζωγράφος μεταφέρει στόν τοίχο και τόν Άγιο Γοβδελαά σέ τύπο δημιουργία του Έμμανουήλ Τζάνε.

Αργότερα, άλλος κρητικός ζωγράφος στολίζει, τό 1699, τό ναό στήν κορυφή του όρους Σκοπού και, άκόμη, ό ζωγράφος Φραγκίσκος και ό γιός του Νικόλαος Καλλέργης ζωγραφίζουν στήν Άγία Άννα, τό 1715, και τά δύο στή Ζάκυνθο (τώρα στό Μουσείο).

Πυκνότεροι φαίνεται ότι ήταν οί ζωγράφοι πού έρχονταν από άπέναντι. Στήν Κέρκυρα, στό χωριό Άγιος Μάρκος, ό Ίωάννης ιερέας Μπογδάνος ζωγραφίζει τό 1577 σέ ήπειρωτική τεχνοτροπία. Στο 17ο αϊ. οί τοιχογραφίες από μία εκκλησία στίς Βολίμες (τώρα στό Μουσείο Ζακύνθου) μαρτυροϋν τρέχουσα τεχνοτροπία τής Στερεάς Ελλάδας. Οί ζωγράφοι πού εργάζονταν στή Ζάκυνθο, ζωγράφοι φορητών εικόνων κυρίως, φαίνεται πώς δέν ήταν κατάλληλοι νά ίκανοποιήσουν τήν καλαισθησία τών ανθρώπων τής ύπαιθρου, πού προτιμοϋσαν τίς παραδόσεις τής τοιχογραφίας, καθώς ό άγροτικός πληθυσμός άνανεωνόταν συχνά από άπέναντι. Στά 1670 οί λογιότερες τοιχογραφίες του ζωγράφου Άντω-

νίου από τὰ ἄγραφα, στό ναό τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στήν Ἀνωγή τῆς Ἰθάκης, ἀποτελοῦν εὐγλωττη μαρτυρία γιά τίς προτιμήσεις αὐτές, πού διαπιστώνονται λίγο ἢ πολύ σέ ὅλα τὰ Ἐπτάνησα.

V. ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1700-1830)

Η'. Ἡ τελευταία φάση

1. Γενικά χαρακτηριστικά

Ἡ τέχνη τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, καθὼς καί τῶν ἄλλων ὀρθόδοξων λαῶν τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, ξεχωρίζει ἀπὸ ἐκείνη τῆς Δύσης, μέ κύριο χαρακτηριστικό τὴν προσήλωση στίς παραδόσεις τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Μέ τό τέλος τῆς δεύτερης καί τελευταίας περιόδου τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, τελειώνει οὐσιαστικά καί ἡ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἐκφραστικῶν τρόπων, τεχνοτροπιῶν καί εἰκονογραφικῶν παραδόσεων πού ἀποκαλοῦμε βυζαντινὴ τέχνη, πού ἐπικρατοῦσε σέ ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ παραδοσιακοῦ χώρου ἐπὶ δεκαπέντε αἰῶνες. Τὴν τελικὴ τομὴ, τουλάχιστον στήν ἑλλαδική περιοχὴ, σημαδεύει ἡ ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅταν ἀρχίζουν νὰ ἀλλάζουν σ' αὐτό ριζικά οἱ ἱστορικές συνθήκες πού ἐπέβαλλαν τὴν ἐπιβίωση τῆς μεσαιωνικῆς παράδοσης.

Ἐπειδὴ ὅμως ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀμφισβητήσεις γιά τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης, εἴτε ἀπὸ ἄγνοια εἴτε ἀπὸ προκατάληψη, εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθεῖ, σύμφωνα μέ τὴν ἐπιβαλλόμενη σήμερα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ προοπτικὴ μέθοδο, ὅτι ἡ μεταβυζαντινὴ, παρόλο τὸ συντηρητικὸ χαρακτῆρα της, δέν παύει νὰ παραμένει ζωντανὴ τέχνη ὡς τὴν ὑστατὴ φάση της, πού ἐξετάζουμε ἐδῶ. Γιατί, μέ τίς ἀναδρομές καί τίς προσαρμογές της κατορθώνει νὰ ἐκφράζει κάθε φορά μέ ἐπιτυχία τὰ αἰσθητικά καί ἰδεολογικά αἰτήματα τοῦ καιροῦ καί τοῦ λαοῦ της. Καί αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ δικαίωσή της.

Σέ μιά συνολικὴ ἀνασκόπηση τῆς ἑλληνικῆς τέχνης στήν τελευταία αὐτὴ φάση μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸ πάρσιμο τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1669) στάθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποφασιστικὰ γεγονότα γιά τὴν τύχη της. Μέ τρόπο κάπως σχηματικὸ, μπορούμε νὰ συνοψίσουμε τὴν κατάσταση, μετὰ τὸ 1669, μέ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ κρητικὲς πόλεις χάνουν τὴν ἡγετικὴ σημασία πού εἶχαν ὡς τότε στά πνευματικὰ θέματα καί στήν τέχνη, καί ὅτι ἀπὸ τὴ μεταβολὴ αὐτὴ μετατοπίζεται τὸ κέντρο τοῦ βάρους τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς καί διασπᾶται σέ μικρότερα κέντρα τοπικῆς ὡς τότε σημασίας. Ἀπὸ αὐτὰ ὅμως κανένα δέν θὰ μπορέσει νὰ ἀποκτήσει τὴν ὑπεροχὴ, ὅση χρειάζεται γιά νὰ παρέχει κάποια ἐνιαῖα στοιχεῖα ἀναφορᾶς στίς κατευθύνσεις καί στίς τάσεις, τίς εἰκονογραφικὲς καί τεχνοτροπικὲς στήν τέχνη τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ Ἐπτάνησα, ἀποδέκτης φιλόξενος καλλιτεχνῶν ἀλλὰ καί καλλιτεχνημάτων ἀπὸ τὴν Κρήτη, δέν θὰ μπορέσουν νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι τὸ σημαντικότερο ἀπὸ τὰ κέντρα πού ἀναδεικνύονται τώρα εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς Ἠπείρου μαζί μέ τὴ δυτικὴ Μακεδονία, πού ξεχωρίζει μέ τὴ σταθερὴ συνέχεια στήν τεχνικὴ καί τεχνοτροπία, μέ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ ζωγράφων καθὼς καί μέ τὴν ἐξάπλωση τῆς τέχνης της. Αὐτὴ τὴν ἀκτινοβολία, πού εἶχε ἀρχίσει νὰ παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν προηγούμενη περίοδο, μπορεῖ νὰ τὴν ὀφείλει ἡ ἡπειρωτικὴ ζωγραφικὴ στό κύρος πού τῆς προσέδωσαν τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω, πού τὴν ἀποδέχθηκαν καί τὴν προτίμησαν σέ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα.

Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια ἐξετάζονται χωριστὰ τὰ καθέκαστα κάθε γεωγραφικῆς ἐνότη-

τας, ώστε να παρέχεται ή ευκαιρία να καθορίζονται, όσο επιτρέπουν τά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, οι ιδιομορφίες της τέχνης του κάθε τόπου. Συνάμα σημειώνονται και οι μετακινήσεις των καλλιτεχνών, ώστε να παρακολουθη κανείς με τρόπο ακριβή και συγκεκριμένο πώς κυκλοφορούν ιδέες και καλλιτεχνικοί τρόποι ανάμεσα σε περιοχές και μάλιστα συχνά απομακρυσμένες μεταξύ τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι δεν υπάρχουν μελέτες συνθετικές για την τέχνη της περιόδου που εξετάζουμε και ότι οι εργασίες οι αναφερόμενες σε τοπικά κέντρα, άνισες ως προς την κατανομή στο χώρο και ως προς την ποιότητα, έχουν σε μεγάλο ποσοστό χαρακτήρα πληροφοριακό, βασισμένο σε άφθονο επιγραφικό υλικό. Ακόμη περισσότερο όμως, η έλλειψη δημοσιευμένου φωτογραφικού υλικού από πολλά αξιόλογα σύνολα μνημείων, τόσο τοιχογραφιών όσο και εικόνων, δυσκολεύει την ακριβέστερη και σε όλες τις αποχρώσεις αποτίμηση των τεχνοτροπικών τάσεων και ποιοτήτων, δηλαδή του ειδικού χαρακτήρα της τέχνης κάθε περιοχής.

Στό εισαγωγικό αυτό τμήμα θα γίνει προσπάθεια να καθορισθούν, σε όσο μέτρο είναι δυνατόν, τά κοινά για τις περισσότερες, αν όχι για όλες, τις τουρκοκρατούμενες περιοχές —γιατί τά Έπτάνησα αποτελούν ειδική περίπτωση— στοιχεία, ως προς την κοινωνική τοποθέτηση των βασικών φορέων της καλλιτεχνικής παραγωγής, καθώς και όλων των σχετικών ποσοτικών συντελεστών. Ακόμη, ενδιαφέρει να επιχειρηθεί, σε άμεση συνάρτηση με τά παραπάνω, η επισήμανση των νέων γενικών τάσεων που διακρίνουν την τέχνη της εποχής, τόσο από την άποψη της ποιοτικής στάθμης, όσο και της στάσης απέναντι στο γύρω κόσμο. Τέλος, εξετάζεται η στάση που παίρνουν οι καλλιτέχνες της εποχής απέναντι στην εγχώρια παράδοση από τη μιά μεριά, αλλά και απέναντι στις επιδράσεις από τη Δύση και την Ανατολή από την άλλη.

Ός προς την κοινωνική τοποθέτηση, διαπιστώνεται για την περίοδο αυτή ότι γενικεύεται τό φαινόμενο που είχε ήδη επισημανθεί εν μέρει για την προηγούμενη περίοδο, ότι δηλαδή στις τουρκοκρατούμενες περιοχές οι ζωγράφοι σε μεγάλο ποσοστό διαβιούν, εκπαιδεύονται και παράγουν, κατά γενικό κανόνα, όχι χωρίς ελάχιστες εξαιρέσεις, σε μικρούς οικισμούς της υπαίθρου, κεφαλοχώρια στην Ήπειρο και στη Στερεά, χωριά στην Πελοπόννησο, πολίσματα μικρά στά νησιά, και όχι σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Άλλωστε, όπως βεβαιώνεται όλοένα με περισσότερη ασφάλεια, στις μεγάλες τουρκικές και τουρκοκρατούμενες πόλεις έξακολουθεί να μίν καλλιεργείται η άγιογραφία, οι άγιογράφοι δηλαδή αποτελούν σ' αυτές είδος μάλλον σπάνιο. Μετά την έξαφάνιση των κρητικών πόλεων ως καλλιτεχνικών κέντρων, η αλλαγή αυτή της κοινωνικής και, κατά συνέπεια, της παιδευτικής και επαγγελματικής στάθμης του καλλιτέχνη, και σε αντίστοιχία, της πελατείας του, θά επηρεάσει τό χαρακτήρα της καλλιτεχνικής του παραγωγής, ή όποια εκ των πραγμάτων θά μεταφερθεί σε διαφορετικής στάθμης και ύψης σύστημα αισθητικών αξιών. Ακόμη και στην ίδια την Κρήτη, ή ακαδημαϊκότερη αστική τέχνη του 17ου αι. θά μεταπέσει στην τουρκοκρατία του 18ου αι., σε λαϊκότερης καλαισθησίας μορφολογία, με απλούστερα και αφελέστερα έκφραστικά μέσα. Διευκρινίζεται ότι μόνο στά αστικά κέντρα της Έπτανήσου θά διατηρηθεί ή τέχνη στο ίδιο κοινωνικό επίπεδο και επομένως στά πλαίσια του ίδιου συστήματος αξιών, με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί εκεί όριστικά ή μεσαιωνική παράδοση της όρθόδοξης τέχνης.

Η κοινωνική μετατόπιση των φορέων της τέχνης δεν προκαλεί μόνο ριζικές μορφολογικές αλλαγές στην τεχνοτροπία, αλλά φέρνει και κάποια αλλαγή στη στάση του καλλιτέχνη απέναντι στον κόσμο. Ενδιαφέρει τώρα περισσότερο ή κοινωνική συμπεριφορά και ή κριτική της, που διατυπώνεται τώρα πιό άμεσα, με λιγότερους δισταγμούς, παρα-

δείγματος χάρη ὡς πρὸς τὴν εὐπρέπεια τῶν παραστάσεων τῶν καυτηριαζομένων ἀμαρτημάτων στὴ Δευτέρα Παρουσία. Εἰσάγονται ἔτσι στὶς θρησκευτικὲς παραστάσεις στοιχεῖα ἀπὸ τὸ σύγχρονο λαϊκὸ βίο, ὅπως εἶναι καὶ οἱ ζωηροὶ χοροὶ τοὺς Αἴνους, ὅπου τονίζεται ἡ γραφικότητα τῆς σύγχρονης φορεσιᾶς, καθὼς καὶ οἱ δῆμιοι στὰ μαρτύρια τῶν ἀγίων πού ἀποδίδονται συχνά μὲ σύγχρονα φυλετικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ μὲ οἰκεία ενδυματολογία, μὲ πολλὴ ἀκρίβεια, φυσικὰ, ἀνάλογα μὲ τὶς ἱκανότητες τοῦ κάθε τεχνίτη. Τέλος, ἡ προσωπογραφία τώρα φαίνεται ὅτι ἀποκτᾷ εὐρύτερη διάδοση —δουλεύουν σ' αὐτὴν καὶ εὐρωπαῖοι καλλιτέχνες—, καθὼς ξεπερνᾷ τὴν καθιερωμένη τελετουργικὴ ιδιότητα τῆς εἰκόνας τοῦ εὐλαβικοῦ ἄρχοντα-ἀφιερωτῆ, πού παριστάνεται συνήθως δίπλα τοὺς ἀγίους, γιὰ νὰ γίνῃ ἐκδήλωση προσωπικῆς φιλαρέσκειας τοῦ κάθε πιστοῦ. Αὐτὴ τὴν τάση θὰ ψεῖξουν οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς παράδοσης: *ἀλλ' οἱ μὲν φιλόκοσμοι φιλονεικοῦσι νὰ ἀφήσουν τῶν φίλων τους καὶ συγγενῶν τὴν ἐνθύμησιν ἀνεξάλειπτον καὶ τοὺς ζωγραφίζουν εἰς τοίχους καὶ σανίδια μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν, μὲ ὄλον ὅπου δίδει βλάβην εἰς τὴν ψυχὴν, αὐτὴ ἢ ἐγχείρησις, ἐνῶ ὁ ψευτοκαλόγερος Καισάριος Δαπόντες δῆθεν μετανοεῖ γιὰ τὸ ἀμάρτημά του: ἐγὼ ὅμως τὸ κνώδαλο γιὰ νὰ μὲ ζωγραφίσουν σ' ἓνα πανί ἐπλήρωσα, ἄξιος νὰ μὲ φτύσουν.*

Ἡ στροφή πρὸς τὴν ἀπεικόνιση θεμάτων ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ φαίνεται ὅτι ἀποκτᾷ καθολικὸ χαρακτῆρα τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, ὅταν λογαριάσουμε ὅτι καὶ τὸ θέμα τῆς «Λιτανείας», πού εἰσάγεται τώρα στὴ Ζάκυνθο καὶ γίνετα ἀγαπητό, ἀνάλογη διάθεση φανερῶναι. Γι' αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ ἡ στροφή αὐτὴ στὰ γενικὰ ρεύματα πού διατρέχουν τὴν Εὐρώπη καὶ φθάνουν στὴν Ἑλλάδα. Ὅμως, εἰδικότερα, τὸ γεγονός ὅτι παρατηρεῖται σὲ ἐκείνες τὶς τουρκοκρατούμενες περιοχές, ὅπου καὶ ἡ αὐξηση τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴ ζωγραφικὴ εἶναι μεγαλύτερη —Ἡπειρος, νησιά—, ἐπιτρέπει νὰ συνδεθεῖ τὸ φαινόμενο μὲ αὐτὴ τὴν εἰσορροπία νέων στελεχῶν, λιγότερο προσηλωμένων στὴν παράδοση. Πραγματικὰ, ἡ ἐκπληκτικὴ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καλλιτεχνῶν, πού θὰ καθορισθεῖ ἀκριβέστερα ἀμέσως πῶς κάτω, πρέπει νὰ βρῖσκεται σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴ διαπιστωμένη γενικὴ εὐνοϊκότερη κατάσταση πού δημιουργήθηκε γιὰ τοὺς χριστιανούς ὑπηκόους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (1699). Ἐνδεικτικὰ φαινόμενα εἶναι ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηριῶν μεγαλώνει μὲ ἐπιταχυνόμενον ρυθμὸ πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα. Ἔτσι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν ὡς τώρα ἐλλήνων ζωγράφων τοῦ 18ου αἰ. —περίπου 750— εἶναι δύομισις φορές μεγαλύτερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ 17ου, ἀλλὰ, εἰδικὰ στὴν Ἡπειρο καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ὁ ἀριθμὸς εἶναι τετραπλάσιος. Ἀξιοσημείωτο ὅμως εἶναι ὅτι αὐξηση ραγδαία σημειώνεται καὶ μέσα στὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰ.: στὸ β' μισό οἱ ζωγράφοι εἶναι λίγο πολὺ τριπλάσιοι ἀπὸ ἐκείνους τοῦ πρώτου μισοῦ, ὄχι μόνο στὴν Ἡπειρο ἀλλὰ καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου, ἐνῶ στὴν Κρήτη ὁ ἀριθμὸς τῶν ζωγράφων τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐλαττώνεται.

Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴ ζωγραφικὴ δὲν σημαίνει διόλου τὴν ἄνοδο τῆς ποιοτικῆς στάθμης. Ἀντίθετα, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἔνταξη μὲ τόσο γοργό ρυθμὸ τόσο μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων, καὶ μάλιστα μὴ ἀστικῆς προέλευσης, στὸ ἐπάγγελμα τοῦ ζωγράφου ἔγινε δυνατὴ χάρις στὴν ἀπλούστευση τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, τὴ μείωση, θὰ λέγαμε σήμερα, τῶν προσόντων τῶν ὑποψήφιων καλλιτεχνῶν καὶ, σὲ συνέπεια, τὴ μετάπτωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς στὸ ἐπίπεδο τῆς χειροτεχνίας, πάντοτε ὑψηλῆς στάθμης, ἀλλὰ περιορισμένης στὶς δυνατότητες μιᾶς τέχνης, ἐνός ἐπαγγέλματος πού μαθαίνεται. Ἄλλωστε, ἀνάλογη αὐξηση παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ οἱ ἄλλοι χειροτέχνες, ἀσημουργοί, χρυσοχόοι, ξυλογλύπτες, χρυσοκεντητές κτλ., ὅσοι δουλεύουν δηλαδὴ σὲ τέχνες πού ἀπαιτοῦν λιγότερα προσόντα.

Ἐν τούτοις, θά πρέπει ἐδῶ νά τονισθεῖ ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ τεχνίτες ἔχουν κάποια δυσανάλογη γιά μᾶς ὑπερηφάνεια γιά τίς ἱκανότητές τους τίς ἐπαγγελματικές. Ἡ συνείδηση αὐτή τῆς ὑπεροχῆς ἐκδηλώνεται —καί αὐτό εἶναι τό νέο— ὄχι μόνο ἔμμεσα στή σύνταξη τῶν κτητορικῶν ἐπιγραφῶν, ὅπου μέ ἐπιμέλεια μνημονεύονται, μετά τούς κτήτορες, ὁ μάστορης, ὅλοι οἱ βοηθοί του καί ὁ τόπος καταγωγῆς τοῦ καθενός, ἀλλά καί ἄμεσα, ὅταν σέ πολλές περιπτώσεις τά ὀνόματα συνοδεύονται καί μέ κοσμητικά ἐπίθετα: *πολύστωρ* ὁ ἕνας, *θαυμαστός* καί *ἀγχίνους* ὁ ἄλλος, ὁ τρίτος *λίαν ὑπάρχω τήν κλήσιν* (εἶμαι περίφημος). Ἄλλοι σημειώνουν τήν ἡλικία τους γιά νά θαυμάσουμε πῶς τόσο νέοι κατόρθωσαν τέτοια ἀριστουργήματα. Αὐτά ὅμως βρίσκουν ἀνταπόκριση σέ κρίσεις συγχρόνων τους πού εἶναι θαυμαστικές, καί τοῦτο σημαίνει ὅτι ἱκανοποιούσαν ὀλοτέλα τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς τους.

Μέ ὅλες αὐτές τίς παρατηρήσεις δέν πρέπει νά λησμονοῦμε ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική ζωγραφική παραμένει σέ ὅλη αὐτή τήν ἐποχή μιά βαθύτατα καί οὐσιαστικά παραδοσιακή τέχνη, δεμένη μέ τήν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί μέ τίς λειτουργικές της παραδόσεις. Γι' αὐτό καί δέν παύει νά εἶναι μιά θρησκευτική πράξη, γι' αὐτό καί ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ, καθώς καί ἄλλες Ἑρμηνεῖες, δέν παύουν νά τονίζουν στούς «μαθητές» ὅτι τό ἔργο τους εἶναι θεάρεστο: *Διά τοῦτο λοιπόν, ὅσοι εὐλαβῶς καί ἐπιμελῶς τοῦτο ἐργάζονται, χάριν καί εὐλογίαν θεόθεν λαμβάνουσιν*. Γι' αὐτό καί ἡ ἔμμομή στίς βυζαντινές παραδόσεις εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό στήν τέχνη ὄλων τῶν ὀρθόδοξων λαῶν. Ἀλλά μέσα στό πλαίσιο αὐτό, οἱ τάσεις ποικίλλουν κατά περιοχές, οἱ δεσμοί εἶναι ἀλλοῦ πῶς σφικτοί καί ἀλλοῦ πῶς χαλαροί. Κάνοντας ἀφαίρεση τῶν διαβαθμίσεων αὐτῶν, ἀναγνωρίζουμε μιά γενική τάση πού παρουσιάζει ὁ εἰκονογραφικός τομέας νά ἐμπλουτισθεῖ σταθερά τό πρόγραμμα μέ νέους κύκλους (ὑποθέσεις ἐκ τῶν Ψαλμῶν, Ἀποκάλυψις, Αἴνοι κτλ.), νά ἐμπλουτισθεῖ ἡ κάθε σκηνή μέ περισσότερα ἀφηγηματικά στοιχεῖα, τέλος νά κατατηθεῖ ἡ κάπως φλύαρη ἀφήγηση σέ περισσότερες μικρές σκηνές. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ διεργασία εἶχε ἀρχίσει ἀπό παλιότερα, ἀλλά τώρα γενικεύεται. Ἡ τάση αὐτή θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ παράλληλη μαρτυρία γιά τά ἐξημμένα θεολογικά ἐνδιαφέροντα πού τάραζαν σέ μορφή θεολογικῶν ἐρίδων (Κολλυβάδες, ἀναβαπτιστές κτλ.) τό συντηρητικότερο ὀρθόδοξο κόσμο τῆς ἐποχῆς. Ἐντύπωση ὅμως προκαλεῖ ἡ ἐξάπλωση αὐτῆς τῆς εἰκονογραφικῆς, ἅς ποῦμε, περιέργειας ἀπό τό Ἅγιον Ὄρος ὡς τούς ἀπλοϊκότερους ζωγράφους τῶν Ἀγράφων καί τῆς Μάνης καί ὡς τούς πῶς περίτεχνους τῆς Κρήτης. Θά ἔπρεπε νά ἀναγνωρίσουμε τήν ἐπίδραση τοῦ Ἄθω, ἡ ὁποία διενεργεῖται καί μέσω τῶν χειρογράφων τῆς Ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων, καθώς καί τῶν ἀντιβόλων πού κυκλοφοροῦν. Ἀλλωστε, καί ἡ ἀνάγκη νά συνταχθεῖ τήν ἐποχή αὐτή ἕνα ἐνιαῖο κείμενο Ἑρμηνείας ἀπό τόν Διονύσιο τόν ἐκ Φουρνᾶ τήν ἴδια στροφή τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τά εἰκονογραφικά θέματα μαρτυρεῖ.

Ἀλλά, ὅπως σημειώθηκε, καί μέσα στά πλαίσια τῆς παράδοσης ὑπάρχουν παραλλαγές. Περιοριζόμαστε νά σημειώσουμε μερικές ἐνδεικτικές περιπτώσεις, χρήσιμες γιάτί ἐκδηλώνονται συγχρόνως καί στήν ἴδια περιοχή. Στό Ἅγιον Ὄρος, στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα ἔχουν διακριθεῖ δύο τάσεις. Ἡ μία, ἡ λογιότερη, τείνει στήν ὀμολογημένη ἐπιστροφή πρὸς τά ἀρχέτυπα τοῦ Πανσελήνου, καί βρίσκεται μέσα στό ρυθμό τῶν περιοδικῶν ἀναβιώσεων παλαιότερων τρόπων, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν ὅλη τή βυζαντινή τέχνη. Ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ καί ὁ Δαβίδ ὁ Σελινιτζιώτης, ἱερομόναχοι καί οἱ δύο μέ κάποια παιδεία, εἶναι οἱ κυριότεροι ἐκπρόσωποι. Ἀντίστοιχη τάση ἐκπροσωπεῖ στήν Ἀττική ὁ ἀργεῖος Γεώργιος Μάρκου καί οἱ ἀθηναῖοι μαθητές του, μόνο πού ὁ στόχος τῆς ἀναβίωσης εἶναι ἐδῶ οἱ κρητικές εἰκόνες τοῦ 16ου καί 17ου αἰῶνα. Οἱ ἀκαδημαϊκές αὐτές

τάσεις ξεχωρίζουν άρκετά καθαρά από τις επικρατούσες τήν ίδια εποχή στον Ἴθω και στη Στερεά τάσεις τής ήπειρωτικής ζωγραφικής πρὸς τή χειροτεχνική έμπειρία, χωρίς πολλές άνησυχίες. Ἀκόμη όμως και μέσα στην ίδια τήν ήπειρωτική ζωγραφική μπορούμε νά διακρίνουμε δύο τάσεις: μία λαϊκότερη και μία λογιότερη, πού έκπροσωπούν τοιχογραφίες ὅπως αὐτές τοῦ Παναγιώτη έξ Ἰωαννίνων (1768) ή αὐτές τῶν Ἡπειρωτῶν πού δουλεύουν στό ἹΑγιον Ὀρος στό β' μισό τοῦ 18ου αἰώνα.

Γιά τήν έντελῶς διαφορετική στάση άπέναντι στη δυτική, τή φράγκικη, τέχνη πού μπορεί νά παρατηρεῖται σέ περιοχές ὅπως τά Ἐπτάνησα σέ σχέση μέ ὄλες τῖς τουρκοκρατούμενες, θά έφθανε νά άναφερθοῦν οἱ άκραῖες περιπτώσεις πού άντιπροσωπεύουν οἱ δύο σύγχρονες συγγραφές, ή Ἐρμηνεία τοῦ Διονυσίου τοῦ εκ Φουρνά (1730) και ή Περί Ζωγραφικής τοῦ Παναγιώτη Δοξαρά (1726), ή μία κήρυγμα έπιστροφής στό βυζαντινό Πανσέληνο, ή άλλη προσχώρηση ὀλοκληρωτική στό βενετό Βερονέζε. Ἀλλά ὄλα συντρέχουν ὥστε και στίς τουρκοκρατούμενες περιοχές νά διεισδύουν ὀλοένα και περισσότερες φράγκικες έπιδράσεις. Συντελοῦν σ' αὐτό οἱ πυκνότερες έπαφές μέ τή Δύση, κάθε μορφής και σέ πολλά επίπεδα, άλλου περισσότερες και άλλου λιγότερες· βοηθοῦν οἱ κάθε λογής περιέργειες πού ξυπνοῦν στον άνερχόμενο πληθυσμιακά και οἰκονομικά Ἐλληνισμό, τέλος, βοηθεῖ και ή γενικότερη στροφή τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους πρὸς τή δυτικοποίηση (westernisation). Ἐδῶ ένδιαφέρει νά τονισθεῖ ὀτι συχνά θά δοθεῖ εύκαιρία νά άναγνωρισθοῦν σέ διάφορες περιοχές στοιχεῖα δυτικά, μοτίβα, αρχιτεκτονήματα, τοπία, αλλά αὐτά είναι πάντα άφομοιωμένα στό έγχώριο ὕφος πού κυριαρχεῖ. Θά μπορούσε όμως νά διαπιστώσει κανείς στην εποχή αὐτή άρκετά συχνά —άπό τήν Ἡπειρο ὤς τήν Κρήτη— ὀτι τῖς παραδοσιακοῦ ὕφους παραστάσεις διατρέχει μία ταραγμένη πνοή στίς μορφές και στό χῶρο, μαρτυρία για έμμεση σχέση μέ τό πνεῦμα τοῦ μπαρόκ, ὅπως έχει πιά εκλαῖκευθεῖ και φθάσει παντοῦ μέ τά εἰκονογραφημένα λαϊκά άναγνώσματα ή μέ άλλους τρόπους.

Τήν εἰκονογράφηση έλληνικῶν βιβλίων, μέ χαλκογραφίες ή ξυλογραφίες, τυπωμένων στη Βενετία, συνήθως τήν εκτελοῦν Ἰταλοί· αλλά οἱ Ἐλληνες δέν θά άργήσουν νά επιδοθοῦν στη χαλκογραφία, προπάντων σέ ένα είδος πού αρχίζει νά γίνεται περιζήτητο, δηλαδή τά μονόφυλλα «προσκυνητάρια»· αὐτά τά εκδίδουν στα μοναστήρια για τούς προσκυνητές και κύριο θέμα έχουν τήν άπεικόνιση τοῦ μοναστηριοῦ, συμπληρωμένη μέ σχετικά θαύματα ή άλλα περιστατικά τής μοναστηριακής ζωής. Ἴσως τό παλαιότερο γνωστό «προσκυνητάριο» τοῦ είδους νά είναι αὐτό πού χάραξε και τύπωσε για πρώτη φορά τό 1682 ὀ ιεροδιάκονος Νικόδημος Ρόκου στό Λιόβη (Lwow - Lemberg) τής Πολωνίας, ὀπου άντιγράφει άπό παλαιότερους δυτικούς περιηγητές τό τοπίο και τό μοναστήρι τοῦ Σινά μέ τῖς άναγκαῖες προσαρμογές.

Πολλά άπό τά μονόφυλλα αὐτά θά «χαλκοχαραθοῦν» σέ μοναστήρια και εκει θά τυπωθοῦν —μερικά πιεστήρια βρίσκονται άκόμη στη θέση τους— άπό τόν ἹΑγιο Σάββα τής Παλαιστίνης και τά Μετέωρα ὤς τά μοναστήρια τοῦ Ἴθω και τής Μολδαβίας. Ἀκόμη και στό μοναστήρι τής Παναγίας στην ἹΥδρα θά τυπώνουν εἰκόνες τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ τοπικοῦ νεομάρτυρα. Πολλά θά τυπωθοῦν και στην Πόλη άπό τό 1800 και έπειτα. Δέν είναι περιέργο ὀτι ή δυτικής καταγωγής τεχνική τής χαλκογραφίας στα χέρια τῶν έλλήνων μοναχῶν θά άποκτήσει τήν άφελή σαφήνεια τής λαϊκής εἰκόνας, πού ξεπερνά τή δέσμευση τής άπόδοσης τοῦ φυσικοῦ χῶρου, τῶν αναλογιῶν και τής προοπτικής. Ἐπισημαίνεται ὀτι ή χαρακτηριστική παραγωγή τοῦ βαλκάνιου πολυτεχνίτη Χριστόφορου Ζεφάρ, πού δουλεύει στη Βιέννη άκολουθώντας τή δυτική τεχνοτροπία τής εποχής του, επηρεάζει μέ τῖς χαλκογραφίες του τή λαϊκότερη ζωγραφική εἰκόνων, και άκόμη άποτελεῖ

ένα από τα κανάλια με τα όποια διοχετεύεται τό ανήσυχο πνεύμα του μπαρόκ σέ όλα τά Βαλκάνια.

Τό περίεργο είναι ότι ανάλογα μηνύματα φθάνουν στην έλληνική περιοχή και από την 'Ανατολή. Έτσι, στην ανατολικότερη άκρη, στή Χίο, όπου υφαιναν ύφασματα μεταξωτά και χρυσοϋφαντα ανατολίτικα στό είδος της Προύσας και της Δαμασκου, τά διακοσμητικά θέματα και οί τρόποι στή γλυπτική τους, αλλά και συχνά στά άστικά άρχιτεκτονήματα, παρέχουν έντονη τήν αίσθηση της παρουσίας του δυτικού γούστου (ή καλαισθησίας). Καί αυτή ή παρουσία έρχεται μέσω Κωνσταντινουπόλεως, όπου από τίς άρχές του αιώνα γίνεται αίσθητή στροφή και στην τέχνη προς τή Δύση, με αποτέλεσμα νά κυκλοφορεί σέ όλες τίς περιοχές της θωμανικής αυτοκρατορίας, και ιδίως σέ όσες βρίσκονται στην παρυφή της Μεσογείου, ένας ρυθμός πού δανείζεται τά βασικά του στοιχεία από τή Δύση: πλαίσια περίτεχνα, διαρθρωμένα από πολλά κυματιστά στοιχεία, μοτίβα από τή φύση, λουλούδια, καρποί, τοπία, με έντονο συχνά γιορταστικό χαρακτήρα πού προσδίδουν παραπετάσματα, γιρλάντες, φιόγκοι και άλλα. Αύτός ό διεθνής ρυθμός, τό ροκοκό, με τήν παιχιδιάρικη φαντασία πού άπαιτεί, κατακτά τήν Εύρώπη και έγκλιματίζεται στην 'Ανατολή με τίς αναγκαίες προσαρμογές. Θα μπορούσε νά πει κανείς συντομεύοντας ότι μεταφέρεται και αύτός στό επίπεδο της λαϊκής τέχνης. Καθώς έδω ή φαντασία είναι λίγη, ή σύνθεση βαραίνει φορτωμένη από κάποιο φόβο του κενου, όπου μοτίβα οικεία, τά γαρίφαλα, οί τουλίπες και άλλα κυριαρχούν. Έτσι δημιουργείται τό λεγόμενο «ανατολίτικο ροκοκό»: τήν επίδραση αυτού του ρυθμου θα αναγνωρίσουμε πολύ συχνά στά έργα της ελληνικής τέχνης της έποχής, καθώς έλληνες τεχνίτες πρέπει νά έλαβαν μέρος και αυτοί στή δημιουργία του και στή διάδοσή του, δουλεύοντας στά τζαμιά, στά παλάτια και στίς κρήνες της Κωνσταντινούπολης. Η ταυτόχρονη παρουσία του ρυθμου αυτού, τόσο στή ζωγραφική διακόσμηση στα άρχοντικά της δυτικής Ελλάδας όσο και στίς εικόνες της Κρήτης, μπορεί νά σχετισθεί με τήν προέλευσή του από τήν Πρωτεύουσα.

Δίπλα σ' αυτή τήν επίσημη, κάπως ανατολίτικη, επίδραση ύπάρχει και ή λαϊκότερη, ευρύτερη και πιό άμεση, φανερή κυρίως στα έργα της μικροτεχνίας. Κεραμικά, πιάτα και κανάτες της Μικρής 'Ασίας, με τά τυπικά ανατολίτικα μοτίβα, τουλίπες, γαρίφαλα, τριαντάφυλλα, αλλά και καράβια, με λίγα ζωηρά χρώματα, καθώς και μικρασιατικά κεντήματα (τσεβρέδες και άλλα), θα γίνουν τά κυριότερα στολίσματα του ελληνικού νησιώτικου σπιτιου και θα έπηρεάσουν αποφασιστικά τή θεματολογία και τη χρωματολογία της ελληνικής ύφαντικής και κεντητικής, καθώς και της έγχρωμης χρηστικής ξυλογλυπτικής στίς κασέλες και άλλοι. 'Ακόμη, τά πλακάκια της Μικρής 'Ασίας και της Δαμασκου, με ανάλογα θέματα, μπαίνουν στα άθωνικά καθολικά και ντύνουν τοίχους, στή θέση της παλαιής ορθομαρμάρωσης, ενώ παλιότερα στόλιζαν μόνο σποραδικά τούς έξωτερικούς τοίχους. Μεγάλη διάδοση στα ελληνικά παράλια έχουν τά ζωόμορφα έφωλαωμένα κεραμοπλαστικά των Δαρδανελλίων (Τσανάκ-Καλέ). Με τούς φανταστικούς συνδυασμούς ζωικών και άλλων διακοσμητικών μορφών μπορεί νά θεωρηθούν ως λαϊκότερη έκφραση του ροκοκό.

Τά ένδεικτικά αυτά παραδείγματα σκοπό έχουν νά υπενθυμίσουν ότι ό χώρος όπου κινείται ή ελληνική καλλιτεχνική παραγωγή άνήκει περισσότερο στην 'Ανατολή — τήν «καθ' ήμās», όπως έλεγαν οί παλαιοί—, ότι ό λαός είναι υπήκοος της θωμανικής αυτοκρατορίας και ότι μετέχει ενεργά στα δημιουργήματα πού χαρακτηρίζουν τήν τέχνη αυτού του κράτους. Γι' αυτό δέν είναι περίεργο ότι οί έκδηλώσεις της ελληνικής κοσμικής τέχνης, άρχιτεκτονικής, βιοτεχνίας ή μικροτεχνίας, πού φθάνουν και στα διακοσμητικά

τμήματα του έσωτερικού των εκκλησιών, θά είναι συχνά σφραγισμένες από την παρουσία της ανατολίτικης επίδρασης με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Θα πρέπει όμως, παράλληλα, νά μήν παραγνωρίζεται ότι, καί στό πεδίο αυτό, ή καλλιερημένη καλαισθησία των έλληνικης συνείδησης πληθυσμών, καθορισμένη από άρχές συγκροτημένες μέσα από μακρόχρονη διεργασία, λειτούργησε πάντα, ώστε τά έργα τά έγχώρια νά μήν αποτελούν μιμήσεις όποιουδήποτε ξένου προτύπου. Καί, άκόμη πιό πέρα, όταν τύχαινε νά χρησιμοποιηθούν αυτούσια τά ξένα αντικείμενα για τό στολισμό του σπιτιού, ή ίδια καλαισθησία όδηγοϋσε στην έπιλογή όσων ταίριαζαν σ' αυτή, ώστε νά μήν ύπάρχει διάσπαση της άρμονικης ένότητας ανάμεσα στά δικά μας καί τά ξένα.

2. "Αγιον "Όρος

Αρχίζουμε από τό "Αγιον "Όρος γιατί αυτό διατηρεί πάντα τό κύρος που καθιερώνει ζωγράφους ή σχολές καί όσα συμβαίνουν εκεί έχουν πάντα αντίκτυπο σε πολύ εύρύτερες όρθόδοξες περιοχές καί όχι μόνο στον έλληνικό χώρο. Στίς πρώτες δεκαετίες του 18ου αι. εκτελείται σημαντικός αριθμός τοιχογραφικών διακοσμήσεων σε καθολικά, σε νάρθηκες καί σε παρεκκλήσια μοναστηριών του "Αθω, με τίς όποιες εκφράζονται δύο ροπές αντίθετες, κυρίως στην τεχνοτροπία. Η αντίθεση αυτή όμως πρέπει νά εκφράζει καί μία ουσιαστικότερη κρίση με αναφορά στην κατεύθυνση που πρέπει νά ακολουθήσει ή άγιογραφία. Η μία τάση, ή συντηρητική, φαίνεται νά ακολουθεί την παλαιά άγιορείτικη παράδοση, νά μετακαλούνται δηλαδή καλοί ζωγράφοι από τον κόσμο, οι όποιοι τώρα μεταφέρουν στο "Όρος την περιφερειακή τους τέχνη αυτούσια καί, με πιθανές εικονογραφικές προσαρμογές. Η άλλη τάση, πιό ένδιαφέρουσα, φαίνεται νά εκφράζει άνησυχίες καί άναζητήσεις σε άναδρομές πιό πρωτότυπες, με χαρακτήρα αυτόχθονα, άγιορείτικο.

Τήν πρώτη τάση αντιπροσωπεύει, κυρίως, ένας ζωγράφος από την "Ηπειρο, ό ιερομόναχος Δαμασκηνός *έξ Ίωαννίνων*, που τοιχογραφεί, τό 1717, τό καθολικό της μονής Καρακάλου καί, τό 1719, τον εύρύχωρο ναό στο παρεκκλήσιο της Κουκουζέλισσας της μονής Μεγίστης Λαύρας. Ο ίδιος καλλιτέχνης είχε ζωγραφίσει τό 1691 τό ναό στο μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου στη Σκύρο. Σε όλες αυτές τίς τοιχογραφίες ό ήπειρώτης Δαμασκηνός μένει σταθερός σε κοινές για τους πολυάριθμους πατριώτες του τεχνικές καί αισθητικές άρχές, χωρίς νά ξεχωρίζει με την καλλιτεχνική του προσωπικότητα από αυτούς. Χρώματα φωτεινά καί επίπεδα σε κάμπο μαύρο, περιγράμματα καί χαρακτηριστικά προσώπου με σταθερές γραμμές συνθέτουν μορφές άχαρες αλλά φορτωμένες πανοπλίες ή πτυχολογίες στερεές. Οί φωτοστέφανοι με ανάγλυφα κοσμήματα καί άλλα τεχνικά χαρακτηριστικά που σημειώνονται για τους ζωγράφους της "Ηπείρου δέν λείπουν. Με την τεχνοτροπία αυτή, που έχει έντονο γραμμικό χαρακτήρα, έχουν διακοσμηθεί την ίδια έποχή από ζωγράφους άσφαλώς ήπειρώτες, αλλά άνώνυμους, καί άλλα εκκλησιαστικά κτίρια στον "Αθω, όπως ό έξωνάρθηκας καί παρεκκλήσια στη μονή Βατοπεδίου, καθώς καί σε άλλα μοναστήρια.

Η αντίθετη τάση στις τοιχογραφίες του Αγίου "Όρους της ίδιας έποχής ξεχωρίζει από μία συνειδητή έπιστροφή σε μεγάλα άθωνικά πρότυπα της παλαιολόγειας έποχής, της όποιας τά έργα κάλυπτε, όπως φαίνεται, τό μυθικό όνομα του ζωγράφου Πανσελήνου. Η μαρτυρία είναι συγκεκριμένη, καθώς στις άνώνυμες χειρόγραφες «Ερμηνείες της ζωγραφικής» άπαντα συχνά ή προτροπή προς τους μαθητευόμενους νά άναζητήσουν νά βρουν *έκ του περιφήμου Μανουήλ του Πανσελήνου τινά άρχέτυπα καί νά κοπιήσουν εις*

αυτά ίκανόν καιρόν. Δέν είναι εύκολο νά ξεχωρίσουμε, ἄν στήν ἐποχή αὐτή οἱ πρακτικές αὐτές ὑποδείξεις ἐφαρμόζονται ἀπό περισσότερους ζωγράφους, τουλάχιστον στό "Ἅγιον Ὅρος, ἐπειδή τό αἶτημα γίνεται καθολικότερο, ἤ ἄν γιά τόν ἴδιο λόγο πληθαίνουν οἱ ὁδηγίες γιά τόν καλύτερο τρόπο, δηλαδή ὅτι πρέπει ὁ «μαθητής» νά μιμηθεῖ τά ἔργα τοῦ Πανσελήνου. Ὁ ἀντιπροσωπευτικότερος πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή ζωγράφος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Διονύσιος ἀπό τό Φουρνά τῶν Ἄγραφων, μοναχός, πού ἔμαθε τήν τέχνη του στό Ὅρος, μόνος του, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει, *σπουδάζοντας παιδιόθεν καί μιμούμενος κατά τό δυνατόν μοι τόν ἐκ Θεσσαλονίκης δίκην σελήνης λάμπαντα κύρ Μανουήλ τόν Πανσέληνον.*

Ὁ Διονύσιος δέν ἦταν σπουδαῖος ζωγράφος καί εἶναι περισσότερο γνωστός στά χρόνια μας ἀπό τήν «Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης», βιβλίο πού ἔχει τυπωθεῖ καί μεταφρασθεῖ πολλές φορές, γιά τό 19ο αἰ. ὑπερτιμήθηκε ἡ σημασία του: θεωρήθηκε ὅτι παρήχε τούς βασικούς κανόνες γιά τή σύνθεση καί ἐκτέλεση καί συνεπῶς γιά τήν κατανόηση ὁλόκληρης τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Στόν καιρό του ὅμως τό κείμενο τοῦ Διονυσίου δέν ἔγινε πολύ γνωστό, ἐνῶ σήμερα εἶναι γνωστός ἕνας σημαντικός ἀριθμός χειρογράφων μέ ἀνώνυμες Ἑρμηνεῖες, γραμμένες πρὶν καί μετά τόν Διονύσιο. Πρόκειται γιά κείμενα προορισμένα γιά πρακτική χρήση τῶν ζωγράφων, ἐρανίσματα καί συμπλήματα, σέ ἀρκετές παραλλαγές. Ἄλλες δηλαδή Ἑρμηνεῖες περιορίζονται σέ καθαρά τεχνικές ὁδηγίες καί συνταγές καί ἄλλες παρέχουν κύρια εἰκονογραφικά στοιχεῖα καθώς καί τά ἀποσπάσματα κειμένων στά εἰλητάρια πού κρατοῦν οἱ εἰκονιζόμενοι ἅγιοι. Ἡ συμβολή τοῦ Διονυσίου ἔγκειται στή διατύπωση ἑνός ἐνιαίου καί κατά τό δυνατόν πληρέστερο κειμένου, ὅπου ὄχι μόνο συναρμολογοῦνται τά τεχνικά καί τά εἰκονογραφικά ἀπό παλαιότερες Ἑρμηνεῖες, ἀλλά καί, καθώς φαίνεται, συμπληρώνονται μέ λεπτομερέστερες περιγραφές τῶν σκηνῶν τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Νέας Διαθήκης παραβολῶν, μαρτυριῶν ἁγίων καί ἄλλες. Τό κείμενο γράφηκε ἀνάμεσα στά ἔτη 1728 καί 1733, μέ τή βοήθεια τοῦ λογιότερου μαθητῆ τοῦ Διονυσίου, τοῦ ζωγράφου καί ἱερομονάχου Κυρίλλου Φωτεινοῦ ἀπό τή Χίο, πού θά συνεχίσει τή ζωγραφική παράδοση τοῦ Διονυσίου ὡς τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. (+ 1753). Τό ζωγραφικό ἔργο τοῦ Διονυσίου εἶναι γνωστό κυρίως ἀπό τίς τοιχογραφίες στό παρεκκλήσιο τοῦ «κελιοῦ» του στίς Καρυές (1711), ὅπου μπορεῖ κανεὶς νά ἀναγνωρίσει σέ πολλές μορφές τό ἀποτέλεσμα τῆς σταθερῆς ἐπαφῆς του μέ τίς τοιχογραφίες τοῦ Πρωτάτου. Ἡ ἐπίδραση αὐτή, ὅταν δέν φθάνει στήν ἀντιγραφή συγκεκριμένων γεροντικῶν, κυρίως, μορφῶν, γίνεται φανερή ἀπό τήν τεχνική στό πλατύ πλάσιμο τῶν προσώπων καί στήν πτυχολογία, καθώς καί στήν ἐπιδίωξη νά ἀποδοθοῦν οἱ ὄγκοι. Ἡ τέχνη τοῦ Διονυσίου δέν εἶναι πολλή, ἀλλά ἡ δηλωμένη πρόθεσή του νά ἐπιστρέψει σέ παλαιά πρότυπα τοῦ Ὅρους προσδίδει στά ἔργα του ἕναν ὀρισμένο ἐκλεκτικό χαρακτήρα, καθώς ἀναγκαστικά μπαίνουν σ' αὐτά στοιχεῖα τῆς σύγχρονης του τέχνης, εἴτε ἔμμεσες δυτικές ἐπιδράσεις εἴτε θέματα σέ λαϊκότερες διατυπώσεις (ἐνδυμασίες, τοπία, κοσμήματα).

Ὁ Διονύσιος δέν ἦταν ὁ μόνος μελετητής καί μιμητής τοῦ Πανσελήνου. Σέ παράλληλη κατεύθυνση ἐργάζεται ὁ «ἀνώνυμος ζωγράφος» τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό καθολικό τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ὅπου μιά χαμένη τώρα ἐπιγραφή τό χρονολογοῦσε στό 1721. Ἡ θαυμαστή διατήρηση τοῦ τοιχογραφικοῦ αὐτοῦ συνόλου ἐπιτρέπει νά ἐκτιμήσουμε τήν ἐξαιρετική χρωματική εὐαισθησία τοῦ ζωγράφου στούς σοφούς συνδυασμούς τῶν φωτεινῶν συμπληρωματικῶν τόνων, ὥστε τό ἔργο νά ξεπερνᾷ τήν ἀπλή ἀντιγραφή ἀπό τά παλαιολόγια πρότυπα. Τά ἄμεσα πρότυπά του δέν πρέπει νά εἶναι αὐτά πού ἐμεῖς θεωροῦμε ἔργα τοῦ Πανσελήνου, δηλαδή οἱ τοιχογραφίες τοῦ Πρωτάτου, ἀλλά μᾶλλον ἐκεῖνα τοῦ κύκλου Ἄστραπᾶ - Εὐτύχιου - Ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ. Στίς ψηλές

μορφές δέν λείπει κάποια δυσκαμψία και στίς πλατιές και πυκνές συνθέσεις, κυρίως από μνηολόγια, παρατίθενται περισσότερες εικόνες —προσωπογραφίες αγίων μαζί με σκηνές από μαρτύρια κάθε μήνα. Στην προσπάθεια όμως κάποιας ποικιλίας στην ένιαία κατά ζώνες —χωρίς διαχωριστικά πλαίσια— διάταξη προσώπων και σκηνών σε διαφορετικά επίπεδα, ακολουθεί ο ζωγράφος μεθόδους που συναντούμε συχνά στίς τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου Όρφανού της Θεσσαλονίκης ή του Staro Nagoričino στη Σερβία (14ος αϊ.).

Τίς αξιόλογες τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της μονής Βατοπεδίου, με τίς πολλές και άσπογες από καλλιγραφική και όρθογραφική άποψη έπιγραφές, θυμίζουσι οι τοιχογραφίες στον ευρύχωρο νάρθηκα του παρεκκλησίου της Κουκουζέλισσας στη μονή της Λάυρας. Μιά χαμένη τώρα έπιγραφή πληροφορούσε ότι ο ζωγράφος λεγόταν Δαβίδ, καταγόταν από την Αύλωνα και έδινε τή χρονολογία 1715. Πρέπει ο ζωγράφος αυτός να ταυτίζεται με τό ζωγράφο της μεγάλης βασιλικής του Αγίου Νικολάου στην ήπειρωτική Μοσχόπολη (1726), όπου υπογράφει: *Διά χειρός πολυϊστορός τε και όξυγράφου καλάμου του πανοσιωτάτου κυρίου κύρ Δαβίδ του Σελενιτζιώτου*. Τή διακόσμηση εκείνη ξεχωρίζει όχι μόνο ή ίδια στενή προσήλωση προς τά παλαιολόγια άθωνικά πρότυπα, αλλά και ή ίδια ύψηλή ποιότητα, καθώς και ή ζωγραφικότητα της τέχνης, που βρίσκουμε στην Κουκουζέλισσα. Ο εικονογραφικός κύκλος στό νάρθηκα-λιτή του παρεκκλησίου αυτού περιλαμβάνει, όπως καθιερώνεται στό Όρος, αγίους δλόσωμους, λίγα μαρτύρια, θαύματα του αγίου Άθανασίου του Άθωνίτη, τή Ρίζα Ίεσσαί και την Άμπελο, τούς Μελωδούς, σκηνές από την Άποκάλυψη και, στον τρούλο, τούς Αΐνους γύρω από τον ένθρονο Παντοκράτορα. Στίς μορφές των αγίων, ιδίως των ήλικιωμένων άσκητών, ή μίμηση των αντίστοιχων μορφών του Πρωτάτου είναι έντυπωσιακή. Στίς σκηνές της Άποκαλύψεως οι δυτικές επιδράσεις είναι φανερές, ένω στίς λαογραφικού περιεχομένου σκηνές από τούς Αΐνους, όπως Αινείτε τον κύριον έν χορδαίς και όργάνω, ή διονυσιακή ζωντάνια στην άπόδοση του χορευτικού ρυθμού, ή ρεαλιστική ακρίβεια στίς σύγχρονες ένδυμασίες και στά μουσικά όργανα ξεπερνά κάθε παραδοσιακή μίμηση και, μπορούμε να πούμε, δημιουργεί από τώρα παράδοση για την άπόδοση της σύγχρονης ζωής στην εικονογραφία των αντίστοιχων σκηνών, τουλάχιστον στό Όρος.

Στόν ίδιο *εύσεβέστατον Δαβίδ* πρέπει να άποδοθούν και οι τοιχογραφίες του ναού του Προδρόμου στό Άπόζαρι, στην Καστοριά, του 1727, που είχαν άποδοθεί από παρανάγνωση της βραχυγραφίας στον άνύπαρκτο ζωγράφο Λαυρέντιο. Έπισημαίνονται έδω οι ικανότητες του ζωγράφου να προσαρμόζει τίς διδακτικού και άρετολογικού περιεχομένου έντυπωσιακές με τό ρεαλισμό τους σκηνές τιμωρίας της *πόρνης*, της *άφυκρασθείσης τά κακά* και των άλλων γνωστών άμαρτημάτων με τρόπο πρωτότυπο, που φανερώνει συχνά γνώσεις του έλεύθερου σχεδίου με δυτικό τρόπο.

Έντονη είναι ή συγγένεια με τίς τοιχογραφίες του Δαβίδ όρισμένων άλλων τοιχογραφιών στον Άθω, όπως στον έξωνάρθηκα της μονής Δοχειαρίου. Οι τοιχογραφικές αυτές διακοσμήσεις με την ήθελημένη επάνοδο στα παλαιολόγια πρότυπα, με τον έκλεκτισμό και την έκλέπτυνση στη χρωματική ποιότητα άποτελούν ένα ζωγραφικό σύνολο, καλλιτεχνικό κατόρθωμα, με χαρακτήρα καθαρά άγιορείτικο, όπου ή καταγωγή του κάθε ζωγράφου δέν έχει ιδιαίτερη σημασία. Η προέλευση του φαινομένου έχει λογιότερο και κατά βάθος αρχαϊστικό χαρακτήρα, καθώς μπορεί κανείς να συμπεράνει και από τή μιμητική έπιστροφή σε παλαιά πρότυπα και από τή λογιότητα των ζωγράφων —ό Διονύσιος έκτός από την Έρμηνεία συγγράφει και ακολουθείς— και ο όρθογράφος Δαβίδ είναι *πολυϊστορ* με *όξύγραφον καλάμον*. Αυτός ίσως είναι και ο λόγος που ή τεχντροπία αυτή

δέν βρίσκει μιμητές έξω —γιατί εκτός από τις τοιχογραφίες του Δαβίδ στη Μοσχόπολη και τις ανώνυμες της Νέας Παναγίας στη Θεσσαλονίκη δέν ξέρουμε άλλες έξω από τό "Όρος— αλλά και δέν συνεχίζεται.

Ἡ ἐπίδραση ὅμως τῶν τοιχογραφιῶν τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς στοὺς μεταγενέστερους ἀγιορεῖτες ζωγράφους ὑπῆρξε σημαντική. Γιατί δημιούργησε μιὰ παράδοση εἰκονογραφική πού λίγο πολύ θά τήν ἀκολουθήσουν οἱ πολυάριθμοι ζωγράφοι στό "Όρος τό 18ο αἰ. Στίς τοιχογραφίες αὐτές πραγματικά ἐπιβιώνουν ἀκόμη τεχνικοί τρόποι, ὅπως οἱ φωτεινοί τόνοι, τό πλατύ καί μαλακό πλάσιμο πού φθάνει σέ κάποια ὠραιοπάθεια, ἄν ὄχι γλυκερότητα στά πρόσωπα. Καί στή θεματολογία, οἱ σκηνές τῆς Ἐποικιοκρατίας πικνώνουν, ἡ Δευτέρα Παρουσία πλουτίζεται μέ ἠθικοπλαστικές τιμωρίες μιᾶς μεγαλύτερης ποικιλίας ἐπίκαιρων ἁμαρτιῶν, ἡ Παλαιά Διαθήκη εἰκονογραφεῖται μέ βάση δυτικές χαλκογραφίες. Θά μπορούσε κανεῖς νά ἀναγνωρίσει ἀκόμη ἐκλαϊκούμενους ἀπόηχους ἀπό τό μπαρόκ σέ ὀρισμένες πικνές καί ταραγμένες συνθέσεις. Οἱ λαϊκότεροι ὅμως αὐτοῖ ζωγράφοι, χωρικοί στήν καταγωγή, δέν εἶναι πιά σέ θέση νά ἐννοήσουν τό ἀνθρωπιστικό μήνυμα πού ἔφερνε ἡ ἑλληνίζουσα παράδοση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πρωτάτου, οὔτε καί τῶν μιμητῶν τους, τῶν ἀρχῶν τοῦ αἵωνα.

Οἱ περισσότεροι ἀπό τοὺς ζωγράφους πού ἐκτελοῦν τίς δεκάδες τῶν τοιχογραφικῶν διακοσμήσεων στό "Όρος ὡς τό τέλος τοῦ 18ου αἰ. κατάγονται ἀπό τίς βορειοδυτικές περιοχές: οἱ Κοσμάς, Σεραφεῖμ, Ἰωαννίκιος, μιὰ συντροφιά πού τοιχογραφεῖ στή μονή Παντοκράτορος (1749) καί στή μονή Καρακάλου (1750), κατάγονται ἀπό τήν περιοχή Ἰωαννίνων, οἱ Γαβριήλ καί Γρηγόριος στή μονή Γρηγορίου (1779) ἀπό τήν περιοχή Καστοριάς, οἱ ἀδελφοί Κωνσταντῖνος καί Ἀθανάσιος, στίς μονές Φιλοθέου (1765) καί Ξηροποτάμου (1783), καθώς καί στή σκῆτη Ξενοφῶντος (1766), κατάγονται ἀπό τήν περιοχή Κορυτσᾶς. Τά ἔργα ὄλων αὐτῶν τῶν μικρῶν ἐπώνυμων ὁμάδων ζωγράφων, καθώς καί πολλά ἄλλα, ἄλλων ἀνωνύμων, ἔχουν ἔντονη ὁμοιογένεια πού θά πρέπει νά ἀποδοθεῖ, ὅπως σημειώθηκε πῶς πάνω, στήν κοινή καταγωγή, ἀλλά καί στήν ἰσχυρή ἐγχώρια παράδοση. Στούς ἴδιους ζωγράφους θά πρέπει νά ἀποδοθεῖ καί σημαντικός ἀριθμός φορητῶν εἰκόνων μέ ἀνάλογα χαρακτηριστικά, πού τίς διακρίνει χειροτεχνική ἀκρίβεια στά ἔντονα καί πλούσια διακοσμητικά στοιχεῖα. Θά μπορούσε νά ὑποθέσει κανεῖς βᾶσιμα ὅτι σέ ζωγράφους ἀγιορεῖτες ὀφείλονται τά συνήθως ἀνυπόγραφα ἔργα. Ἐξάλλου, στό τέλος τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ξεχωρίζει μιὰ ἀθωνική οἰκογενειακή συντροφιά ἀπό τή Γαλάτιστα τῆς Χαλκιδικῆς, ὁ Μακάριος καί τά ἀνίψια του Βενιαμίν καί Ζαχαρίας, ἐγκατεστημένη στίς Καρυές, πού ἐκτελεῖ τοιχογραφίες σέ τράπεζες (Βατοπέδι 1786) καί σέ παρεκκλήσια (σκῆτη Ἀγίου Δημητρίου Βατοπεδίου 1806, παρεκκλήσιο Ἀρχαγγέλων Ἰβήρων 1812 καί ἄλλοῦ). Ὁ Βενιαμίν φθάνει ὡς τόν "Όσιο Μελέτιο Κιθαιρῶνος (1820).

Τό "Άγιον "Όρος συγκεντρώνει ἀξιότιμους τεχνίτες ἀπό τήν Ἠπειρο καί τή Μακεδονία ὅλο τό 18ο αἰ. καί τά δείγματα ἀπό τήν περιοχή, ἀνεπαρκέστατα γνωστά, θά ἀρκοῦσαν γιά νά μᾶς δώσουν μιὰ ἀρκετά ἀκριβή εἰκόνα τῆς στάθμης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγιογραφίας σέ ὅλη τή Μακεδονία. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἐργάζονται ἐδῶ, ἐκτός ἀπό τοὺς ζωγράφους τῆς δυτικῆς Μακεδονίας καί ζωγράφοι ἠπειρώτες —ὅπως ἡ οἰκογένεια Καλούδη ἀπό τό Καπέσοβο, στόν Προφήτη Ἡλία στή Σιάτιστα (1741-1744) ἢ, ἀργότερα (1802), στή μονή Ἁγίας Τριάδας στό Ζουπάνι (περιοχή Κοζάνης), ὁ Μιχάλης, *ιστοριογράφος ἐκ χώρας Χιονάδες*.

Ἡ ζωγραφική αὐτή δέν διαφέρει πολύ ἀπό αὐτήν πού συναντοῦμε σέ ὅλο τόν ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ χώρο ἄν ὄχι σέ ὅλο τόν ὀρθόδοξο κόσμο, τόσο στήν τάση γιά τόν ἐμ-

πλουτισμό τῶν εἰκονογραφικῶν προγραμμάτων, ὅσο καί στήν τόλμη στά εἰκονογραφικά καθέκαστα. Ἄκόμη καί τά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά ἀποκτοῦν μέ τήν πρόοδο τοῦ αἰῶνα περισσότερη ἐνότητα. Πρόκειται δηλαδή γιά μιά κάπως ἀπρόσωπη τέχνη, καί αὐτό ὀφείλεται σέ πολλούς παράγοντες· πρῶτα στό χειροτεχνικό χαρακτήρα, πού ἀποκτᾶ γιά διάφορους λόγους ἡ ἐκκλησιαστική ζωγραφική, ἔπειτα στήν κεντρική σημασία πού διατηρεῖ πάντα τό "Ἅγιον" Ὄρος. Μέ τήν αὐθεντία του προβάλλει ἀλλά καί μέ τήν ἐντατική δραστηριότητα στήν ἀνέγερση καί διακόσμηση ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων καλλιιεργεῖ ὀρισμένους τρόπους καί ὀρισμένες ιδέες. Ἐξάλλου, ἀπό τοὺς ζωγράφους τῆς ἐποχῆς, οἱ Ἡπειρώτες εἶναι οἱ πολυαριθμότεροι καί ἀντιπροσωπευτικότεροι καί αὐτοί φέρνουν μέ τήν τέχνη τους ὀρισμένους τρόπους σέ ὅλη τή χερσόνησο τοῦ Αἴμου. Καί οἱ χειρόγραφες «Ἐρμηνεῖες τῆς ζωγραφικῆς» εἶχαν καί αὐτές τό μέρος τους στή διάδοση ὀρισμένων τύπων. Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα προσδίδουν σέ ἐκκλησιαστικές τοιχογραφίες ὄχι ἄσχετες μέ τίς παραδόσεις τοῦ Ἁγίου Ὄρους τήν ἐπίφαση κάποιας «ζωγραφικῆς καθαρεύουσας», μιᾶς λογιότερης δηλαδή καλλιτεχνικῆς γλώσσας. Στήν τάση αὐτή θά ἐντάσσαμε καί τήν ἀνάπτυξη τῆς προσωπογραφίας κτητόρων καί ἄλλων.

Στή Μακεδονία, ἡ τομή πού ἀποτελέσε γιά τή νοτιότερη Ἑλλάδα ἡ ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους δέν ὑπάρχει, καθὼς ἡ ὀθωμανική κυριαρχία συνεχίσθηκε ὀλόκληρο τό 19ο αἰ. Γι' αὐτό, καθὼς καί ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ ζωγραφική παράδοση συνεχίσθηκε ἀδιάσπαστη στίς ἐκκλησίες καί στά ἀρχοντικά, πάντα μέ ζωγράφους ἀγροτικῆς καταγωγῆς, ἄλλους ἀπό τοὺς Χιονάδες ἢ ἀπό τή Σαμαρίνα, ἀκόμη καί ἀπό τή Σελίτσα Ἐράτουρας ἢ καί ἀπό τήν Κοζάνη (περιοχή). Στήν πορεία αὐτή χωρὶς πρωτοτυπίες δέν λείπουν καί κάποιοι ἀπόηχοι νεοκλασικισμοῦ σέ ἐπαύλεις μορφωμένων ἀστῶν.

3. Ἡπειρος - Δυτική Μακεδονία

Στήν περίοδο αὐτή ἡ ζωγραφική στή βορειοδυτική ἑλληνική περιοχή παίρνει μιά ἀναπάντεχη ἀνάπτυξη, ὁμόρροπη ὅμως μέ τή δημογραφική ἐμπορική καί παιδευτική ἄνοδο, ὥστε οἱ ζωγράφοι τῆς νά ἀπλώνονται ὄλο καί περισσότεροι πρὸς τίς ἀνατολικότερες καί νοτιότερες ἑλληνικές χῶρες. Στήν κεντρική Μακεδονία καί εἰδικά στό "Ἅγιον" Ὄρος, ὅπως εἶδαμε, οἱ περισσότεροι ζωγράφοι πού ἐργάζονται στά μοναστήρια, μεγάλα καί μικρά, τό 18ο αἰ., κατάγονται ἀπό τή βορειοδυτική Ἑλλάδα. Τοὺς ἴδιους συναντοῦμε συχνά στά μοναστήρια τῆς Θεσσαλίας καί φθάνουν ὡς τήν Πελοπόννησο. Εἶναι τοῦτο μιά σοβαρή ἐνδειξη γιά τή σημασία πού ἀποκτᾶ ἡ τέχνη τῶν ἠπειρωτῶν ζωγράφων στήν εὐρύτερη ἑλλαδική περιοχή. Ἄκόμη, σημαντική εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτή γίνεται μέ ρυθμό ἐπιταχυνόμενο. Σέ ὀλόκληρο τό 17ο αἰ., στίς περιοχές αὐτές, γνωρίζουμε, ὡς τώρα ἀπό τό ἔργο τους, λιγότερους ἀπό 20 ζωγράφους. Στό 18ο αἰ. ἀνάλογος ἀριθμός εἶναι γνωστός μόνο γιά τήν πρώτη πενηνταετία, ἐνῶ στή δεύτερη πενηνταετία ὁ ἀριθμός τριπλασιάζεται, δηλαδή ξεπερνᾶ τοὺς 60 τεχνίτες. Ὁ ρυθμός στήν αὐξηση τῶν ζωγράφων εἶναι ἐντυπωσιακός καί πρέπει νά σχετίζεται μέ ἀνάλογη δημογραφική ἀνάπτυξη ἀλλά καί μέ τήν ἀνέγερση πολλῶν νέων ἐκκλησιῶν. Σημειώνουμε ἐνδεικτικά ὅτι μόνο στήν ἐπαρχία Ἀργυροκάστρου καί Δρυϊνούπολης ἀπό τό 1760 ὡς τό 1788 εἶχαν κτισθεῖ τουλάχιστον 50 ἐνοριακές ἐκκλησίες, καί αὐτό συμφωνεῖ μέ τή διαπίστωση τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα, πού δέν ἀφορᾶ μόνο στήν Ἡπειρο, ὅτι «ποτέ δέν ἐκτίσθησαν εἰς τήν Τουρκίαν τόσαι καί τοιαῦται περικαλλεῖς ἐκκλησίαι, ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σελίμ».

Σημασία γιά τήν κατεύθυνση πού παίρνει ἡ τέχνη στήν περιοχή, γιά τήν ποιότητά της

καί για τό χαρακτήρα της, ἔχει ἡ διαπίστωση ὅτι ὅλοι αὐτοί οἱ ζωγράφοι ἀνήκουν σέ πληθυσμούς ὄρεινούς ἢ ἀγροτικούς, δηλαδή κατάγονται ἀπό μικρά περιφερειακά πολίσματα. Σέ μερικά ἀπό αὐτά —στά Μαστοροχώρια— καλλιεργοῦνται καί ἄλλες χειροτεχνίες. Συνηθέστατα μνημονεύονται ὡς πατρίδα ζωγράφων οἱ Καλαρρύτες, ἀπό ὅπου βγαίνουν καί οἱ ἀσημουργοί, ἢ τό Μέτσοβο, ἀπό ὅπου οἱ ξυλογλύπτες. Τά ἄλλα χωριά πού συνάγουμε ἀπό τίς ἐπιγραφές ὅτι βγάζουν ἀγιογράφους εἶναι τό Καπέσοβο, τό Τσεπέλοβο, οἱ Χιονάδες, τό Λοζέτζι, τά Ἐνω Σουδενά (σημ. Ἐνω Πεδινά), ἡ Κορυτσά, τό Γράμποβο, καθώς καί ἡ μακεδονική Γράμμοστα (σημ. Γράμμος), κοντά στό κατεστραμμένο πιά Ληνοτόπι. Ἀντίθετα, ἀπό τήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων δέν εἶναι πιθανό νά προέρχονται πολλοί ζωγράφοι. Εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις ὅπου στήν ὑπογραφή ἀπαντᾷ ἡ διατύπωση ἐξ Ἰωαννίνων, ἐνῶ συχνότερη εἶναι ἡ συμπλήρωση τῆς σχετικῆς μνείας μέ τήν εἰδικότερη ἐντόπιση: ἐξ Ἰωαννίνων, ἐκ κώμης... Ἐνδεικτικό εἶναι ὅτι οἱ ἴδιοι ζωγράφοι ὑπογράφουν ἐκ κώμης Λοζέτζι, ἀλλά ὅταν δουλεύουν μακριά ἀπό τήν πατρίδα ὑπογράφουν, ἐκ πόλεως Ἰωαννίνων, ὅπως κάνει ὁ Νικόλαος Χωραφᾶς μέ τά παιδιά του. Ἄλλωστε, αὐτή ἡ ἔλλειψη ἀγιογράφων μέσα στήν πόλη, στά Γιάννενα, ἀνταποκρίνεται στό γενικότερο φαινόμενο πού ἔχουμε διαπιστώσει, ὅτι δηλαδή στίς τουρκοκρατούμενες πόλεις δέν καλλιεργεῖται ἰδιαίτερα ἡ ἀγιογραφία.

Οἱ χωρική καταγωγῆς αὐτοί ἀγιογράφοι συνεχίζουν καί σ' αὐτή τήν ἐποχή νά σχηματίζουν συντροφίες, «παρέες», καμιά φορά ἀπό συντοπίτες ἀλλά πιά συχνά οἰκογενειακές, πού περιφέρονται καί δουλεύουν σέ χωριά καί σέ μοναστήρια, σέ τόπους κοντινούς ἢ μακρινούς, καί ὅταν χειμωνιάσει γυρίζουν στόν τόπο τους καί φροντίζουν τά κτήματά τους. Ἀπό τίς πιά δραστήριες συντροφίες στήν περιοχή τῆς Ἠπείρου καί τῆς Θεσσαλίας στά μέσα τοῦ αἰῶνα εἶναι, ἐκτός ἀπό τόν Νικόλαο Χωραφᾶ ἀπό τό Λοζέτζι Ἰωαννίνων μέ τούς δύο γιούς του, τόν Θεοδόσιο καί τόν Ἀλέξιο, πού σημειώσαμε, τοῦ Ἰωάννη ἀπό τά Ἐνω Σουδενά μέ τά τέκνα του, ἡ οἰκογένεια Καλούδη ἀπό τό Καπέσοβο πού δουλεύει στή Μακεδονία, ὁ Ἰωάννης ἀπό τό ἴδιο χωριό μέ τά τέκνα του Ἀναστάσιο, Ἀναγνώστη καί Κωνσταντίνο, καθώς καί ἄλλος Ἀναστάσιος μέ τούς ἑξαδέλφους του Ἰωάννη καί Γεώργιο. Μποροῦσαν νά σημειωθοῦν καί ἀρκετές ἄλλες περιπτώσεις συνεργασίας πατέρα μέ τό γιό του, ἢ δύο ἀδελφῶν, ὅπως οἱ ἀδελφοί Γαβριήλ καί Γρηγόριος ἀπό τήν Καστοριά πού δουλεύουν στό Ἅγιον Ὄρος. Ὑπάρχουν σπανιότερες περιπτώσεις ὅπου περισσότερες συντροφίες ἐργάζονται συγχρόνως στήν ἴδια ἐκκλησία, ὅπως συμβαίνει π.χ. στή μονή Φανερωμένης στά Κατσανοχώρια, ὅπου τό 1787 συνεργάζονται τρεῖς συντροφίες: ὁ Νικόλαος Πλακίδας καί ὁ γιός του Ἀθανάσιος, ὁ Χρῆστος ἱερέας καί ὁ ἀδελφός του Γεώργιος καθώς καί ὁ Κωνσταντῖνος ἱερέας μέ τό μαθητή του Στέριο. Ἡ κάθε συντροφία ζωγραφίζει ὀρισμένο τμήμα τῆς ἐκκλησίας, ὅπως ἀναφέρεται μέ ἀκρίβεια στήν κτητορική ἐπιγραφή: ...τό δέ ἱερόν καί δύο κουμπέδες ἐξω τοῦ ἱεροῦ διά χειρός Χριστοῦ ἱερέος καί Γεωργίου τῶν αὐταδέλων, ἀπό Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελον καί Ἀποκάλυψιν καί Πᾶσαν Πνοήν... Τό γεγονός ὅτι οἱ τεχνίτες φροντίζουν μέ τίς ἐπιγραφές νά μᾶς πληροφοροῦν γιά τά θέματα αὐτά εἶναι ἐνδεικτικό καί γιά τήν ὑπερήφανη ἰδέα πού εἶχαν γιά τήν μαστοριά τους ἀλλά καί γιά τόν τρόπο καί τίς συνθηκῆς μέ τίς ὁποῖες ἐργάζονταν οἱ τεχνίτες αὐτοί καί, ἀκόμη, γιά τόν τρόπο πού μεταβιβάζονται καί συνεχίζονται ἀδιάσπαστα οἱ τεχνικές καί καλλιτεχνικές παραδόσεις στόν τόπο.

Οἱ παραδόσεις πού ἐπικρατοῦν τό 18ο αἰ. στήν τέχνη τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας ἔχουν τίς ρίζες τους στά μνημεῖα τῆς ἴδιας περιοχῆς τοῦ 16ου καί τοῦ 17ου αἰ. Οἱ τοιχογραφίες στίς δύο μοναστηριακές ἐκκλησίες στό νησί τῶν Ἰωαννίνων, μέ τόν ὑψηλῆς ποιότητος πλούσιο τοιχογραφικό διάκοσμο τῶν μέσων τοῦ 16ου, στάθηκαν ἡ κυριότερη πηγή

εικονογραφικῶν προτύπων γιά τούς ζωγράφους τοῦ 17ου αἰ. πού δούλεψαν ἐκεῖ, δηλαδή τούς ζωγράφους ἀπό τό Ληνοτόπι τῆς Καστοριάς, ἀλλά καί τούς Ἡπειρώτες. Οἱ τοιχογραφίες τῶν Μετεώρων, οἱ κρητικές καί οἱ ἄλλες, ἔδωσαν καθῶς φαίνεται λιγότερα ὑποδείγματα. Ὅπως ἔχει λεχθεῖ ἤδη ἡ μεταφορά αὐτῆς τῆς ἐκλεπτυσμένης ἀστικῆς εἰκαστικῆς γλώσσας στήν περιοχή τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου ἀποτελεῖ καίριο φαινόμενο ἤδη ἀπό τό 17ο αἰ. καί αὐτό συνεχίζεται καί γενικεύεται στό 18ο. Ἡ ζωγραφική δηλαδή διατηρεῖ ὅλους τούς παραδοσιακοὺς τρόπους, ἀλλά ἔχει τήν τάση νά γίνεῖ ἐντελῶς ἐπίπεδη, μέ ζωηρές κηλίδες χρωμάτων σέ ἔντονα περιγράμματα. Ὁ διακοσμητικός χαρακτήρας γίνεται πιό ἔντονος, ἡ χάρη καί ἡ εὐμορφία στίς στάσεις καί στά πρόσωπα, ἡ ἀρχοντιά στή χειρονομία καθῶς καί κάθε ἔννοια ἀπόδοσης τοῦ χώρου εἶναι στοιχεῖα ξένα πρὸς τὰ ἐκφραστικά μέσα τοῦ συστήματος αὐτοῦ. Σάν συνέπεια, ἡ φυσική ἀσχήμια καί στά ἱερότερα πρόσωπα, οἱ ἄμεσα ἐκφραστικές στάσεις καί χειρονομίες ἀνήκουν στά τρέχοντα μέσα, τὰ ὁποῖα τείνουν, στίς καλύτερες περιπτώσεις, νά δημιουργήσουν παραστάσεις ἀφηγηματικοῦ χαρακτήρα, μέ πολλές γραφικές λεπτομέρειες, σέ μιά συμβατική καί ἀπλοϊκή, ἄν ὄχι ἀφελή, γλώσσα μιᾶς λαϊκότερης τέχνης. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐκφράζονται καί οἱ παρατηρήσεις στό σύγχρονο κόσμο, δηλαδή τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν κοινωνική συμπεριφορά πού δυναμώνει τώρα. Οἱ παραστάσεις ἀφιερωτῶν ἢ οἱ ποινές τῶν κολασμένων σέ παραστάσεις Δευτέρας Παρουσίας καί ἄλλες σκηνές ἀπό μαρτυρολογία καί ἄλλα κείμενα δίνουν ἀφορμή γιά ὀξύτατες παρατηρήσεις, ἐνδυματολογικές ἢ ἄλλες, πού ἀποδίδονται συχνά χωρὶς αἰδῶ, μέ τήν ἀμεσότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσας.

Ὅλα αὐτά τὰ χαρακτηριστικά σημαίνουν ὅτι τό σύστημα αὐτό πού κυριαρχεῖ συνεχίζει τό ἀντικλασικό ρεῦμα τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἐνῶ τῆ συνέχεια τοῦ κλασικοῦ ἐκπροσωποῦσε στή μεταβυζαντινὴ τέχνη ἡ κρητικὴ ζωγραφικὴ. Καί τώρα, γιά τούς λόγους πού σημειώθηκαν, ἡ ἠπειρωτικὴ ζωγραφικὴ συχνά πλησιάζει περισσότερο τήν κατηγορία τῆς χειροτεχνίας, πού ξεχωρίζει ὅμως μέ τό ὑψηλό ἐπίπεδο στήν τεχνικὴ ἀπόδοση, στή μαστοριά, καί αὐτὴ ἄλλωστε ἀποτελεῖ τήν κυριότερη ἀρετὴ τῆς ἠπειρωτικῆς ζωγραφικῆς. Γι' αὐτό δύσκολα θά ξεχώριζε κανεῖς καλλιτεχνικές προσωπικότητες, τεχνοτροπία προσωπική ἢ ἀναζητήσεις ἀνανεωτικές, χωρὶς τοῦτο νά σημαίνει μονότονη ὁμοιομορφία στίς ἑκατοντάδες ἐκκλησίες, τίς τοιχογραφημένες ἀπό τούς τεχνίτες αὐτοὺς στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. Ὑπάρχει καί διαφορὰ στήν ποιότητα καί διαφορές στίς τεχνικές παραδόσεις, καθῶς καί διαφορές ὡς πρὸς τίς ἐπαφές μέ τήν τέχνη ἄλλων περιοχῶν. Παραδείγματος χάρι, οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Σέλτσου πού ἐκτελεῖ ὁ ἱερέας Νικόλαος ἐξ Ἄρτης μαζί μέ τὰ τέκνα του (1697) ἔχουν ἕνα σαφῶς λογιότερο χαρακτήρα πού πρέπει νά προέρχεται ἀπό τὴ στενὴ γνωριμία τοῦ ζωγράφου μέ κρητικὰ μνημεῖα. Ὑπευθυμίζουμε ὅτι στήν περιοχή τῆς Πρέβεζας ἐργάζεται γύρω στό 1700 ὁ κρητικὸς Γεώργιος Νομικός. Σέ ἀνάλογες ἐπαφές θά ὀφείλεται ἡ παρουσία τῆς Ἀναστάσεως μέ τόν Χριστὸ πού ἀναπηδᾷ ἀπὸ τόν Τάφο, στό δυτικὸ δηλαδή τύπο πού εἰσάγει στή Ζάκυνθο ὁ Ἠλίας Μόσκος. Τόν τύπο αὐτὸν βρίσκουμε στίς τοιχογραφίες τῆς μονῆς Ταξιάρχου, στὰ Κάτω Λουδενά, ἔργο τοῦ ἠπειρώτη Ἀναστασίου στό 1749.

Ἡ τέχνη αὐτὴ λοιπὸν δέν μένει κλεισμένη στίς ἐπιδράσεις τῆς τέχνης ἄλλων τόπων, καί τοῦτο εἶναι συνέπεια κυρίως τῆς ἐπαφῆς τῶν ζωγράφων μέ τὰ μνημεῖα ἄλλων περιοχῶν, ὅπου φθάνουν περιοδεύοντας. Εἰδικότερα, εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τῆς τέχνης τοῦ Ἄθω, ὅπως διαμορφώνεται στό β' μισό τοῦ 18ου αἰ. ἀπὸ τίς ἐκεῖ τοπικὲς συνθήκες, γιατί οἱ ζωγράφοι μας ἀφομοιώνουν, ὅπως εἶδαμε, ἐπιτόπου παραδόσεις καί τρόπους πού ἀπυχοῦν ἔμμεσες ἐπιδράσεις ἀπὸ παλαιολόγια πρότυπα, ὅπως μνημονεύθηκαν στό κεφάλαιο γιά τόν Ἄθω. Οἱ ἁγιορεϊτικὲς αὐτὲς ἐπιδράσεις δημιουργοῦν μιά ἐντονότερη διαφο-

ροποίηση στην τέχνη τῶν ἡπειρωτῶν καί τῶν μακεδόνων ζωγράφων, καθώς αὐτοί, γυρίζοντας στην πατρίδα, φέρνουν μαζί μέ τίς σοφές Ἑρμηνεῖες ζωγραφικῆς καί τήν τέχνη τοῦ Ἄθω μέ τούς φωτεινοῦς τόνους, μέ τά γλυκερά πρόσωπα, μέ τίς δυτικές ἐπιδράσεις. Αὐτή ἡ τεχνοτροπία, ὅπως σημειώσαμε παραπάνω, παίρνει στην ἐποχή αὐτή τή γεύση κάποιας «καθαρεύουσας», δηλαδή λογιότερης καί καλλιεπέστερης καλλιτεχνικῆς γλώσσας, καί ξεχωρίζει σαφέστερα ἀπό τήν ἄλλη πού, παραμένοντας πιστή στίς ρίζες της καί στά ἐξπρεσιονιστικά της μέσα, ἀπλοποιημένα ὀλοένα καί περισσότερο, γίνεται καθαρά λαϊκή τέχνη. Ἀντιπροσωπευτικές τῆς πρώτης, τῆς λογιότερης τάσης, θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἄθω, τίς ὁποῖες μόλις σημειώσαμε, καθώς καί ἐκεῖνες τοῦ Παναγιώτη ἐξ Ἰωαννίνων στό Φενεό Πελοποννήσου, τοῦ 1768. Πρέπει νά χρησιμοποιεῖ ὁ Παναγιώτης ἄθωνικά πρότυπα, ὅπως π.χ. τίς τοιχογραφίες τοῦ ζωγράφου Ἀντωνίου τοῦ 16ου αἰ. στή μονή Ξενοφῶντος γιά τά πανύψηλα ἀναστήματα, ἀλλά καί κρητικές εἰκόνες. Ὡς ἀντιπροσωπευτικά τῆς ἀντίθετης ροπῆς θά μνημονεύαμε τίς τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Νικολάου Μετσόβου, ἔργο τοῦ ζωγράφου Εὐσταθίου, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα (1702), καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου τίς τοιχογραφίες στή μονή Χρυσοσπηλιωτίσσης Γουριανῶν Ἄρτας (1801).

Τό λαϊκό χαρακτήρα παίρνει ἡ τέχνη αὐτή καθαρότερα στίς ζωγραφιστές διακοσμῆσεις τῶν ἀρχοντικῶν σπιτιῶν, ὅπου δέν βάραινε ἡ ἐκκλησιαστική παράδοση, καί τά θέματα, γήινα καί εὐφρόσυνα, ἦταν διαλεγμένα πιό ἐλεύθερα, ὅπως ἀφελή τοπία μέ τήν Πόλη ἢ ἄλλες πολιτείες τῆς Μεσευρώπης, ὅπου πλούτιζαν οἱ ξενιτεμένοι ἀρχοντες καί πραγματευτάδες, γιρλάντες ἢ δοχεῖα μέ φρούτα καί ἄλλα. Τό εἶδος αὐτό τῆς κοσμικῆς καί διακοσμητικῆς ζωγραφικῆς πού ἀνταποκρίνεται σέ πνεῦμα ἐγκυκλοπαιδικό δέν στολίζει μόνο σπίτια ἀρχοντικά ἀλλά καί μοναστηριακά οἰκῆματα, ἐστιατόρια καί ἀρχονταρίκια, ἀκόμη καί τζαμιά, καί ἔχει μεγάλη διάδοση σέ ὅλα τά Βαλκάνια καί ὡς μέσα στή Μικρά Ἀσία. Οὐσιαστικά ἀποτελεῖ ἔκφραση τοῦ ἀνατολίτικου ροκοκό, μᾶς τεχνοτροπίας δηλαδή πού διατρέχει τήν ἐποχή αὐτή ὅλους τούς κλάδους τῆς διακοσμητικῆς, καί ὄχι μόνο τῆς ζωγραφικῆς, σέ ὅλες τίς περιοχές τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι οἱ ζωγράφοι αὐτοί πού ἐμεῖς θεωροῦμε «λαϊκοῦς» ἔχουν, φαίνεται, διαφορετική γνώμη ὅταν διατυπώνουν τήν ὑπογραφή τους: *ἔζωγραφῆθη δέ παρά τοῦ θανμαστοῦ ζωγράφου Νεδέλκου τοῦ ἀγχίνους καί ἱστοριογράφου*, γράφει στήν ἐπιγραφή τοῦ ἐστιατορίου τῆς μονῆς Προδρόμου Σερρών, τό 1795, ὁ ζωγράφος *εἰκόνων πόλεων, λιμένων καί τοπιῶν παντοῖων μετά κοσμημάτων τρόπου ροκοκό*, ὅπως λέει ὁ Ζησίου (1913).

Ἡ ἴδια ἀνατολίζουσα διάθεση μέ ὕφος λίγο πολύ ροκοκό ἐκφράζεται καί σέ ὅλους τούς κλάδους τῆς μαστορικῆς, ὅπου διακρίνονται οἱ Ἠπειρώτες. Ἐξοχοί ξυλογλύπτες ἐκτελοῦν στήν Ἠπειρο καί στίς γειτονικές περιοχές καί στό Ἅγιον Ὄρος ὅλη τή σκευή τῶν ἐκκλησιῶν, εἰκονοστάσια, ἄμβωνες, ἀναλόγια, θρόνους καί στασίδια, ἀκόμη καί τίς ἐπίπεδες ὀροφές μέ τά πολυγωνικά σχέδια, ὅταν δέν ὑπάρχει τρούλος, σέ εὐάρεστα σύνολα χρωματικῆς ἁρμονίας τοῦ χρυσοῦ μέ λίγα ζωηρά χρώματα ἐντελῶς ἀντίστοιχα μέ τοῦ ἀστικού (ἀρχοντικοῦ) σπιτιοῦ τῆ διακόσμηση. Ἡ θεματολογία παρακολουθεῖ μιά διακοσμητική γραμματική κοινή στά Βαλκάνια καί στή Μικρά Ἀσία, ὅπως σημειώσαμε πιό πάνω. Ἀλλά καί στήν ἀργυροτεχνία, κυρίως σέ ἐκκλησιαστικά σκεύη καί σέ κοσμήματα γιά τό στολισμό τῆς φορεσιᾶς, οἱ Καλαρρυτινοί ἰδιαίτερα ἀναδείχθηκαν οἱ πιό ἄξιοι χρυσοκοί, μόνο πού, καθώς ἡ δεξιότητά τους μπορούσε νά προσαρμόζεται εὐκολά στήν καλαισθησία τῆς ποικίλης πελατείας τους, εἶναι συχνά φανερός, δίπλα στίς ἀνατολικές, οἱ δυτικές ἐπιδράσεις, ἰδίως στά ἔργα πού προορίζονταν γιά τά Ἑπτάνησα: καλύμματα εὐαγγελίων, λειψανοθήκες, καντήλια, θυμιατά καί ἄλλα. Ἐμμεση, ἀλλά ὄχι εὐκαταφρό-

νητη ως προς αυτή την κατεύθυνση, είναι ή επίδραση από τά εκκλησιαστικά άσημικά που έκτελούσαν στην Τρανσυλβανία οί σάξονες άσημουργοί. Αυτά έφθαναν στά μεγάλα μοναστήρια και στά προσκυνήματα τής «καθ' ήμās 'Ανατολής» ως δωρεές τών ήγεμόνων τής Βλαχίας.

4. Κεντρική Έλλάδα

Σέ στενή σχέση εξάρτησης από τήν Ήπειρο βρίσκεται ή τέχνη τής κεντρικής Έλλάδας. Στή δυτική Θεσσαλία ύψώνεται τό σημαντικό μοναστικό κέντρο τών Μετεώρων, όπου τό 16ο αί. είχαν ήδη κτισθεϊ και τοιχογραφηθεϊ τά πίο σπουδαία μοναστήρια, του 'Αγίου Νικολάου 'Αναπαυσά, τής Μεταμορφώσεως (του Μετεώρου), του Βαρλαάμ, του Ρουσάνου. Στο τέλος του 17ου και σε όλόκληρο τό 18ο αί. δέν παύουν νά στολίζονται μέ τοιχογραφίες καθώς και μέ φορητές εικόνες, είτε καινούργιες εκκλησίες είτε νάρθηκες και παρεκκλήσια. Ήτσι, στή μονή 'Αγίας Τριάδος, τό 1692, τοιχογραφήθηκε ό μεγάλος νάρθηκας από μία συντροφιά ζωγράφων από τά Ήγγραφα, πού τήν άποτελούσαν οί Ρίζος, 'Ιωάννης και 'Αθανάσιος. Τό 1741 τοιχογραφούν τό καθολικό τής ίδιας μονής οί άδελφοί 'Αντώνιος ιερεύς και Νικόλαος, και τό 1784 έργάζονται στό νάρθηκα τής μονής 'Υπαπαντής οί ήπειρώτες Δημήτριος Ζούκης και ό μαθητής του Γεώργιος. Οί ίδιοι αυτοί 'Ηπειρώτες ζωγραφίζουν αρκετές εικόνες για τίς εκκλησίες τών Μετεώρων, τής Καλαμπάκας και άλλων εκκλησιών τής περιοχής. Σ' αυτή τή σύντομη επισκόπηση θά μπορούσε νά σημειώσει κανείς ότι οί θεσσαλοί ζωγράφοι λείπουν από τά Μετέωρα. Και πραγματικά, έλάχιστοι είναι οί ντόπιοι ζωγράφοι που έργάζονται στον ευρύτερο χώρο τής Θεσσαλίας, ένω τά μνημεία είναι πολλά. Μπορούμε νά μνημονεύσουμε, ανάμεσα σε λίγους, μόνο τον Θεοδόσιο (1736) και τον Θεόδωρο Ουρία από τήν 'Αγιά (1758), καθώς και τον ιερέα 'Ιωάννη από τήν Τσαρίτσανη (1761), ζωγράφους λαϊκότερους, πού δέν ξεχωρίζουν μέ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τό μεγαλύτερο μέρος τών τοιχογραφιών σε όλόκληρη τή Θεσσαλία έκτελούν τον αιώνα αυτό ζωγράφοι ήπειρώτες, όπως αυτοί πού μνημονεύθηκαν πίο πάνω, και ακόμη ό Νικόλαος Χωραφάς μέ τά παιδιά του (1753 και 1756) στή μονή Σπαρμού και άλλου, ό 'Ιωάννης μέ τον Στέριο από τούς Καλαρρύτες (1761), ό Κωνσταντίνος από τή Βρεστενίτσα (1784 και 1789), ό λογιώτατος Ναούμ από τήν Κορυτσά (1780), πού είχε δουλέψει και στό Ήγιον Ήρος. Ήπίσης οί ζωγράφοι 'Ιωάννης, Κωνσταντίνος και Μιχάλης Μιχάλη από τούς Χιονάδες (1779) και άλλοι. Αυτοί μεταφέρουν τήν ήπειρωτική τέχνη μέ τίς παραλλαγές της και μέ τίς άθωνικές της άπηχήσεις στά θεσσαλικά ιερά, μεγάλα και μικρά, πού κτίζονται ή ανακαινίζονται στους χρόνους αυτούς μέ έπιταχυνόμενο ρυθμό. 'Ηπειρώτες δουλεύουν και στή Στερεά, όπως αυτός ό οίηματίας πού ύπογράφει: *Πάνος λίαν ύπάρχω τήν κλήσιν ... εκ πόλεως τών μεγαλαύχων 'Ιωαννίνων* (1730) στήν Παναγία του Τορνικίου (Χάσια).

'Εμφανίζονται όμως μέ πολλή δραστηριότητα στή Θεσσαλία και ζωγράφοι από τή Στερεά Έλλάδα, όπως ό Δημήτριος 'Αναγνώστης στή μονή Ρεντίνας (1719), οί 'Αγάπιος, Στέριος και Γεώργιος (1748) στήν ίδια περιοχή, καθώς και ό Δημήτριος από τούς Δομιανούς (1789) και άλλοι. Οί τεχνίτες τής Στερεάς προέρχονται από όρισμένα χωριά, όπως τό Σακαρέτσι κοντά στό Βάλτο (ό 'Αναγνώστης 1712, ό 'Αποστόλιος 1714, ό παπα-Χρίστος), τά Ήγγραφα (Θεόδωρος, Ρίζος 1718, Παρθένιος 1742, Στεριανός κ.ά.), οί Δομιανοί (Δημήτριος, 'Ιωάννης 1789). Τό σημαντικότερο όμως κέντρο ήταν ό Φουρνάς τών 'Αγράφων, κεφαλοχώρι στον καιρό τής τουρκοκρατίας. Σ' αυτό βέβαια πρέπει νά συνε-

τέλεσε ή παρουσία του μοναχού Διονυσίου, του συγγραφέα της Έρμηνείας, καθώς και των έργων του. Είχε τοιχογραφήσει τό ναό της Μεταμορφώσεως εκεί, στά 1727-1728, αλλά αργότερα, φεύγοντας όριστικά από τό "Άγιον Όρος, ξαναγύρισε στην πατρίδα του, ίδρυσε σχολή, έκτισε μοναστήρι, τή Ζωοδόχο Πηγή (1740), και τό στόλισε μέ τοιχογραφίες και εικόνες. Οί εικόνες μόνο σώθηκαν, όλα τά άλλα κάηκαν και γκρεμίστηκαν τό 19ο αιώνα.

Μέ τόν Διονύσιο και τήν τέχνη του πρέπει νά σχετίζονται μιά σειρά τεχνίτες πού κατάγονται από τό ίδιο χωριό: ό Πέτρος, ό Ζαχαρίας Βάκος, ό Γεώργιος Διαμαντόπουλος, καθώς και ό Γεώργιος Άναγνώστης από τό Φουρνά, πού μαζί μέ τόν Γεώργιο Γεωργίου από τό Μαυρίλο της Φθιώτιδας στολίζουν μέ τοιχογραφίες δεκάδες εκκλησίες στην περιοχή από τό Μύρσει των Άγράφων ως τή μονή Προυσοῦ, στίς δεκαετίες 1770-1800, μέ μεγάλη επαγγελματική ικανότητα. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι στην τεχνοτροπία ακολουθοῦσαν τά υποδείγματα πού είχε αφήσει στό Φουρνά ό Διονύσιος: τό πλάσιμο, φωτεινό και κάπως πλαδαρό, μέ όμοιομορφία στά γλυκερά πρόσωπα, μέ έντονο διακοσμητισμό στά ρούχα, μέ τό καθιερωμένο πλούσιο εικονογραφικό πρόγραμμα της εποχής. Μερικές εικονογραφικές πρωτοβουλίες, μέ άφετηρία τήν Άποκάλυψη, όπως είναι ή παράσταση της Παναγίας Βρεφοκρατούσας αλλά μέ φτερουγες άγγελικές, στην εικόνα ή *αιμακάριστος και παναμώμητος*, μαρτυρούν εικονογραφικές περιέργειες άσυνήθιστες, αλλά όχι άναπάντεχες για τήν πνευματική στάθμη της περιοχής, όταν θυμηθεί κανείς τή σχετική άλληλογραφία του Διονυσίου μέ τόν Άναστάσιο Γόρδιο για εικονογραφικά θέματα. Όπωςδήποτε, ή ευρύτερη περιοχή — Ήπειρος, Μακεδονία, Στερεά και Θεσσαλία — πρέπει νά θεωρηθεί ως ένιατος χώρος, τόσο από τήν άποψη των καλλιτεχνών πού κυκλοφορούν και εργάζονται σ' αυτήν, όσο και από τήν άποψη της όμοιογένειας στίς τεχνοτροπικές τάσεις και εικονογραφικές άναζητήσεις.

5. Άττική

Στή Στερεά ή Άττική αποκτᾶ χωριστή φυσιογνωμία. Στίς αρχές του 18ου αϊ. αρχίζει για τήν περιοχή της Άττικής καινούργια εποχή, μετά τήν ερήμωση πού προκάλεσε για λίγα χρόνια ή άποτυχημένη έκστρατεία και προσωρινή κατοχή της Άθήνας από τό βενετό Μοροζίνη (1688). Μέ τήν επάνοδο των κατοίκων και τήν πύκνωση του πληθυσμού της Άττικής κτίζονται πολλές καινούργιες εκκλησίες ή ανακαινίζονται παλαιές και τίς καλλιτεχνικές ανάγκες έρχονται νά καλύψουν τεχνίτες από άλλες περιοχές, γιατί, καθώς φαίνεται, έγχώρια παράδοση δέν είχε δημιουργηθεί ούτε στον προηγούμενο αιώνα. Έκτός από τό ζωγράφο Δημήτριο έξ Άθηνων, πού ζωγράφισε στην Αϊγίνα (1609-1610) και στό Μαρούσι (1622), δέν ξέρουμε άλλον. Και για τό νάρθηκα της Καισαριανής είχε έρθει από τήν Πελοπόννησο ό Ίωάννης Υπατος (1682), φέρνοντας τή λαϊκότερη τεχνοτροπία πού είχε διαμορφωθεί εκεί.

Άπό τήν Πελοπόννησο θά έλθει και τώρα (1719) στην Άθήνα (μονή Πετράκη) ό Γεώργιος Μάρκου έξ Άργους, θά στεριώσει και θά αποκτήσει μαθητές και θά δημιουργήσει μέσα στίς δυνατότητες της εποχής του κάποια προσωπικότερη τέχνη και εικονογραφία. Βιογραφικές πληροφορίες έχουμε γι' αυτόν ελάχιστες. Έκδίδει στή Βενετία τό 1729 μέ δικά του έξοδα μιά Άκολουθία του άγίου Πέτρου Άργους και Ναυπλίου και από τό 1732 εργάζεται μαζί μέ συντρόφους πού μπορούν νά θεωρηθούν μαθητές του: ό άδελφός του (;) Άντώνιος, ό Νικόλαος από τήν άρχοντική άθηναϊκή οικογένεια των Μπενιζέλων και ό

Γεώργιος Κυπριώτης. Μετά τό θάνατο τοῦ Γεωργίου Μάρκου συνεχίζουν οἱ Γεώργιος Κυπριώτης καί Ἀντώνιος Μάρκου νά συνεργάζονται. Φαίνεται ὅτι ὁ Γεώργιος Μάρκου ἦταν λογιότερος, ἄν κρίνει κανεῖς ἀπό τή διατύπωση ὀρισμένων ὑπογραφῶν του, ἀπό τίς ἀλάνθαστες καί συχνά μακρές ἐπιγραφές ἢ ἀπό τήν προσωπική ἀφιέρωση τῆς Ἀκολουθίας στήν πατρίδα του *τὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ σκῆπτρου Βασιλίδα*. Καί ἡ τέχνη του, στίς δεκαετίες πού θά ἐργασθεῖ στίς ἐκκλησίες τῆς Ἀττικῆς (1719-1746), θά ἐξελιχθεῖ μέ τάση ἐπίδειξης εἰκονογραφικῆς πολυμάθειας, καθαρῆς καί φωτεινῆς πλαστικότητος καί καλλιγραφικοῦ σχεδίου καί, ἀκόμη, κάποιου ἀνοιγματος πρὸς τὴ Δύση. Τὴν εὐκαιρία νά ὀλοκληρώσει τὴν προσπάθειά του θά βρεῖ στή διακόσμηση τοῦ εὐρύχωρου καθολικοῦ τῆς μονῆς τῆς Φανερωμένης στή Σαλαμίνα (1735), ὅπου εἶχε τὴ δυνατότητα νά ἀπλώσει, μαζί μέ τούς συνεργάτες του, ἑκατοντάδες μικρές σχετικὰ παραστάσεις πού εἰκονογραφοῦν ἀναλυτικὰ τούς γνωστούς κύκλους τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, μαρτύρια ἀγίων, τούς Αἴνους, καθὼς καί νεοφανεῖς, δογματικὲς εἰκονογραφήσεις, ὅπως τό Πιστεύω κτλ. Ὁ πλοῦτος τῶν παραστάσεων εἶχε καταπλήξει δυτικούς ἐπισκέπτες τῆς μονῆς στό 19ο αἰ., ὅπως τόν Rouquerville, τόν Didron, τόν Lacroix καί ἄλλους ἐμπειροῦς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Τό ἀνοιγμα πρὸς τὴ δυτικὴ εἰκονογραφία γίνεται, φαίνεται, ἔμμεσα καί ἐν μέρει τουλάχιστον μέ τὴν ἀντιγραφή εἰκόνων κρητικῶν ζωγράφων τοῦ 17ου αἰ. πού ἰταλιζοῦν. Παραδείγματος χάρι στήν κόγχη τῆς Καισαριανῆς μεταφέρει τὴν παράσταση τῆς γνωστῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τοῦ Ἐμμ. Τζάνε, καθισμένης σέ μαρμάρينو, βενετσιάνικου τύπου, θρόνο, τοῦ 1666, πού βρισκόταν σέ ἀθηναϊκὴ ἐκκλησία, τώρα στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο. Σέ ἄλλες σκηνές μεταφέρει εἰκόνες τοῦ ἴδιου ζωγράφου πού βρίσκονται στή Βενετία, μιά ἀκόμη ἐνδειξὴ ὅτι ταξίδεψε ὡς ἐκεῖ. Ἄλλες παραστάσεις τίς ἐξιταλίζει, χωρὶς πολλὴ ἐπιτυχία. Ἐξάλλου, ἡ διακόσμηση τῶν φωτοστεφάνων στά κύρια πρόσωπα μέ ἀνάγλυφα κοσμήματα σημαίνει ἐπαφές του μέ τὴ ζωγραφικὴ στήν Ἡπειρο, ὅπου ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἢ ὁποῖα εἰσάγεται ἀπὸ τόν Φράγγο Κατελάνο, συνεχίζεται καί ἀπλώνεται καί τό 17ο αἰ. (πρβλ. καί τό σχετικὸ κεφάλαιο τῆς Ἑρμηνείας τῆς Ζωγραφικῆς *Περὶ τοῦ πῶς νά σηκῶνης στεφάνια εἰς τὰς εἰκόνας*).

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Γεωργίου Μάρκου σέ παλαιότερα κρητικὰ πρότυπα, ἀκόμη καί οἱ ἰταλικὲς του παρεκκλίσεις, φανεροῦν τὴν τάση γιὰ ὀρθόδοξη ἀνανέωση μέσω τῆς ἐπιστροφῆς στοὺς Κρητικούς, ἢ ὁποῖα ἤδη ἔχει παραβληθεῖ μέ τὰ ἀναβιωτικὰ κινήματα τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Μέ τὴν τάση αὐτὴ, κάπως ψυχρὴ στήν ἐκτέλεση, ἡ τέχνη τοῦ Μάρκου ἀποκτᾶ ἓνα λογιότερο, ἀκαδημαϊκὸ χαρακτήρα, ἀντίθετο ριζικὰ μέ τίς φτωχικὲς γνώσεις καί τίς λαϊκότερες τάσεις, πού ἔφερνε μαζί του ἀπὸ τό Ἄργος. Γι' αὐτό, τό ἔργο τοῦ ἀργεῖτη ζωγράφου μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ μέ τὴν ἀθηναϊκὴ του παιδεία.

Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Γεωργίου Μάρκου δέν ξεπερνᾷ τὴν καλλιτεχνικὴ στάθμη τοῦ καιροῦ του. Κάποια φλυαρία στήν ἀφήγηση, κάποια ὁμοιομορφία στά πρόσωπα, δυσχέρειες στήν ὀργανικὴ ἀπόδοση τοῦ σώματος, μέ τὴν παραδοσιακὴ πτυχολογία, τό χαλαρὸ σχέδιο καί τό πλαδαρὸ φωτεινὸ πλάσιμο, ἢ συμβατικὴ χρωματολογία, εἶναι κοινὰ χαρακτηριστικά. Σημασία ξεχωριστὴ ὅμως ἀποκτᾷ ὁ Μάρκου καθὼς μορφώνει μαθητὲς καί συνεργάτες, καί ἔτσι τό ἔργο του βρίσκει συνέχεια καί στή δευτέρη πενηνταετία τοῦ 18ου αἰ. Ἰδιαίτερα, ἡ ἐπιστροφή στήν παράδοση τῶν κρητικῶν εἰκόνων τοῦ 16ου αἰ. γίνεται πιὸ πιστὴ, γιατί οἱ συνεχιστὲς του δέν περιορίζονται στά θέματα, ἀλλὰ ἀποδέχονται καί τὴν κρητικὴ τεχνικὴ στό πλάσιμο μέ τὰ περιορισμένα φωτεινὰ ἐπίπεδα καί τὰ πολλὰ φῶτα (ψιμμουθῆς). Μέ τὴν παραδοσιακὴ αὐτὴ τεχνικὴ κατορθώνουν νά δημιουργοῦν οἱ ἐπίγονοι τοῦ Γεωργίου Μάρκου ζωγραφικὴ πιὸ ζωντανή, μέ ἀνθρώπινη θερμότητα. Παράδειγμα εἶναι οἱ τοιχογραφίες στό καθολικὸ τῆς Καισαριανῆς, στήν Παναγία στή Βάρη (1763),

στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο στό Λιόπεσι (1773), στήν Ἁγία Παρασκευή στό Μαρκόπουλο, ὅπου μνημονεύονται τά ὀνόματα τοῦ Γεωργίου Μάρκου στό ἱερό (1741) καί τῶν μαθητῶν τοῦ Γεωργίου Κυπριώτη καί Ἀντωνίου Μάρκου (1751), στό παρεκκλήσιο τοῦ νεκροταφείου στόν Ὅσιο Μελέτιο στόν Κιθαιρώνα (1764) καί ἄλλα ἀξιόλογα ἔργα.

Μιά οἰκογένεια ἀθηναίων ζωγράφων εἰκόνων, πού ἀνήκει στόν ἴδιο κύκλο, εἶναι ὁ Γεώργιος (1761), ὁ Ἀθανάσιος (1769-1777) καί ὁ Ἰωάννης Ντουντας (1774-1806), ζωγράφοι πού πρέπει νά θεωρηθοῦν οἱ τελευταῖοι ἄξιοι συνεχιστές τῆς παράδοσης, ὅπως τή δημιούργησε στήν Ἀττική ὁ Γεώργιος Μάρκου. Οἱ εἰκόνες τους, μέ ἄψογη τεχνική, ἐπαναλαμβάνουν τύπους τοῦ Ἐμμ. Τζάνε καί ἄλλων Κρητικῶν καί πρέπει νά γνώρισαν κάποια φήμη, γιατί αὐτές ἔφθασαν στή Σμύρνη, στήν Πόλη, στή Μυτιλήνη καί ἄλλοῦ.

6. Πελοπόννησος

Ἡ πολυμορφία στή γεωφυσική διάπλαση τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς Πελοποννήσου καθῶς καί οἱ πολλές θαλασσινές προσβάσεις, ἀνοικτές πρὸς ὅλα τά σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, δέν φαίνεται νά συντελοῦν στή διαμόρφωση ἢ στή διατήρηση κάποιας ἐνότητας στήν καλλιτεχνική παράδοση, ὅπως εἶδαμε ὅτι ἔγινε σέ βορειότερες περιοχές. Ἡ ἀπουσία σημαντικοῦ παιδευτικοῦ κέντρου εἶναι ἐνδεικτική αὐτῆς τῆς διάσπασης. Σημασία ἔχει ἀκόμη ὅτι ἡ Πελοπόννησος, μετά τήν πρώτη τουρκική κατάκτηση (1460-1684) βρέθηκε ὀλόκληρη γιά τρεῖς δεκαετίες κάτω ἀπό τή βενετική κυριαρχία (1684-1715) καί αὐτό εἶχε ἀγαθά ἐπακόλουθα, πολιτισμικά καί ἄλλα. ...καί ἄρχισαν πάλιν νά βλαστάνουν ἡ ἀρεταῖς καί μάλιστα ἡ εὐγένεια εἰς τάς πολιτείας, ἡ τάξις εἰς τάς ἐκκλησίας, ἡ εὐλάβεια εἰς τά μοναστήρια καί ἡ ἀξίαις εἰς τοὺς ἄξιους νά δίδονται..., ὅπως γράφει ἓνας σύγχρονος Μοραΐτης, ὁ Βαβατενής. Δέν πρέπει νά εἶναι ἄσχετο μέ τή νέα κατάσταση π.χ., ὅτι γύρω στό 1700 παρουσιάζονται στήν πόλη τοῦ Ἄργους μερικοί ζωγράφοι, ὅπως ὁ Νατάλιος (1708-1719) ἢ ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμος, καθῶς καί οἱ Γεώργιος καί Ἀντώνιος Μάρκου πού εἶδαμε ὅτι σταδιοδρομοῦν στήν Ἀττική. Ὅσο μπορούμε νά κρίνουμε, εἶναι ζωγράφοι εἰκόνων κυρίως, ἐπαρχιακοί, παραδοσιακοί, μέ ἐλάχιστες ἐπτανησιακές ἐπιδράσεις (ὁ Νατάλιος στή Μονεμβασία καί στά Χρύσαφα τῆς Λακωνίας).

Ἀκόμη, στίς ἴδιες περιστάσεις θά πρέπει νά ἀποδοθεῖ ἡ γενική βελτίωση τῶν συνθηκῶν, οἱ ἀνακαινίσεις μονῶν καί ἐκκλησιῶν καί ἀκόμη τό γεγονός ὅτι οἱ καλλιτεχνικές ἀνάγκες ἰκανοποιοῦνται μέ τήν παρουσία κάποιων Κρητικῶν. Ἡ πιό ἀξιοσημείωτη, ἀλλά μοναδική ὡς πρὸς τήν ποιότητα, εἶναι ἡ προσφορά τοῦ ζωγράφου Βίκτωρα, τοῦ γνωστοῦ εὐσυνείδητου ζωγράφου εἰκόνων, πού σημειώθηκε στήν προηγούμενη περίοδο, στόν ὁποῖο μποροῦν νά ἀποδοθοῦν οἱ τοιχογραφίες τῆς νέας μονῆς Φιλοσόφου στή Δημητσάνα (1699), ὅμοιες μέ τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου πού ὑπογράφει, ἐκτελεσμένες στήν τρέχουσα παραδοσιακή τεχντροπία τῆς κρητικῆς εἰκόνας. Κρητικός εἶναι καί ὁ ἱερομόναχος Φιλόθεος στήν Κυνουρία τό 1700 καί Κρητικοί ἐπίσης οἱ ἀδελφοί Πέτρος καί Μιχάλης Πεδιώτες, πού τοιχογραφοῦν στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ., πότε χωριστά καί πότε μαζί, μοναστηριακές ἐκκλησίες στήν περιοχή Γορτυνίας. Ἡ τέχνη τους δέν ἔχει συγκεκριμένο χαρακτήρα, ἀλλά ἀπό τήν πατρίδα τους φέρνουν σποραδικές δυτικές ἐπιδράσεις. Κρητικός εἶναι καί ὁ Ἀθανάσιος ἱεροδιάκονος πού τοιχογραφεῖ ἀργότερα στή μονή Προφήτου Ἡλιοῦ Κορινθίας (1758). Ἀπό τίς Κυκλάδες ἔρχεται ὁ μυκονιάτης Χριστόδουλος Καλλέργης, μέτριος ζωγράφος πού ἐργάζεται στήν Κυνουρία, στή Μεσσηνία καί στή Μάνη (1698-1706). Μετά τή νέα τουρκική κατάκτηση (1715) ὁ Καλλέργης γυρίζει στίς Κυκλάδες.

“Ενας σημαντικός αριθμός ζωγράφων πελοποννησίων, πού εμφανίζονται μετά την αποχώρηση τῶν Βενετῶν ἀπό τό Μοριά, κατάγονται ἀπό ἀπομακρυσμένα χωριά καί, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀσκοῦν μιά τέχνη μᾶλλον ἀπλή καί χωρίς ἀξιώσεις, πού ταιριάζει μέ τήν καταγωγή καθώς καί μέ τό ἐπίπεδο τῆς πελατείας τους. Ὁ ἱερομόναχος Ἱερεμίας ἀπό τό Ἀδάμι τῆς Ναυπλίας (1735-1743) φθάνει ὡς τό Γεράκι. Στήν Κυνουρία ξέρουμε τήν οἰκογένεια Κουλιδᾶ (Γεώργιος 1754, Κυριάκος, Παναγιώτης, Νέστωρ 1767, 1770, 1800), τόν Ἀντόνιο (1746-1756) καί τόν Ἀργύρη ἀπό τά Καλάβρυτα (1799), τόν Ἡλία Σακελλαρίου (1750), τόν Ἰωάννη ἱερέα καί τόν Κωνσταντῖνο (1769), τόν Σπήλιο (1772), τόν Παῦλο Σακελλαρόπλο (1791), καθώς καί τόν Εὐστ. Χατζόπουλο (1707), ὄλους ἀπό τήν ἀρκαδική Ζάτουνα καί ἀρκετούς ἄλλους ἀπό τή Στεμνίτσα καί ἀπό ἄλλοῦ.

Ἐκεῖνοι πού παρουσιάζονται πολυαριθμότεροι καί περισσότερο ὁμοιογενεῖς εἶναι οἱ ζωγράφοι τῆς Μάνης, περιοχῆς πού διατηρεῖ πάντα μιά αὐτονομία σέ ὅλες τῆς τίς ἐκδηλώσεις. Μέ τό λάδι, τό βαμβάκι, τό μετᾶξι καί ἄλλα προϊόντα πού παράγει εὐμερεῖ, ὥστε τήν ἐποχή αὐτή νά κτίζονται πολλές ἐκκλησίες, γενικά μικρῶν διαστάσεων. “Ὅλες ἔχουν διακοσμηθεῖ μέ τοιχογραφίες, μέ τά κοινά στήν ἐποχή χαρακτηριστικά, μέ τή γνωστή δηλαδή τάση γιά πλούσια εἰκονογράφηση στήν καθιερωμένη διάταξη τοῦ προγράμματος. Οἱ τυχόν ντόπιες παραδόσεις, ἄν καί διαμορφώθηκαν στή διάρκεια τοῦ 17ου αἰ., δέν εἶναι σαφείς, καθώς τά μνημεῖα τῆς περιόδου αὐτῆς —τά παλαιότερα, ἀπό τήν τελευταία δεκαετία τοῦ αἰῶνα— ἦταν, ὅσο ξέρουμε, ἐλάχιστα. Εἶναι πιθανό οἱ ὀλιγάριθμοι ζωγράφοι, ὅπως ὁ Παναγιώτης Μπενιζέλος (Δολοί, 1698), ἴσως ἀπό τή γνωστή οἰκογένεια τοῦ Μυστρά, ὁ Γεώργιος ἢ Ἀναγνώστης Μακρομάλλης (Ἁγία Σοφία, τέως Γούρνιτσα, 1700, Ἀντρομπεβίστα (Χώρα), 1704) ἀπό τό χωριό Νησί τῆς Μεσσηνίας, καθώς καί ὁ μυκονιάτης Χριστόδουλος Καλλέργης νά φέρνουν στήν περιοχή τῆς Μάνης τῆς καταβολῆς τῆς κοινῆς καλλιτεχνικῆς γλώσσας πού διαμορφώθηκε μέσα στό 17ο αἰ. στό Μοριά καί ἄλλοῦ, παράπλευρα μέ τήν κρητική ζωγραφική, ἀλλά μέ τάσεις ἀντίθετες πρός αὐτήν, ὡς πρός τό πνεῦμα ἀναφορᾶς σέ κλασικίζοντα βυζαντινά πρότυπα.

Οἱ καθαυτοῦ μανιάτες ζωγράφοι εμφανίζονται στή δεύτερη πενηνταετία τοῦ 18ου αἰ. καί σέ ἀριθμό σχετικά ἀξιόλογο, ἀλλά ὄλοι συνεχίζουν λίγο πολύ τίς τάσεις πού ἔφεραν οἱ πρῶτες καταβολές. Ὁ Νικόλαος ἀπό τή Νομιτζή καί ὁ Ἀναγνώστης Σελεμπερδάκης ἀπό τή Λαγκάδα συνεργάζονται στά χρόνια 1745-1758, ὁ Ἀναγνώστης Δημαγγελέας ἢ Δημαγγελάκης ἀπό τό Κουτήφαρι ζωγραφίζει ἐκκλησίες στήν περιοχή Προαστείου (1743-1771), ὁ Ἀναγνώστης Καλλιεργάκης ἀπό τό Πρασιῶ (Προαστεῖο) συνεργάζεται μέ τόν Ἀναγνώστη Φιλιππάκη ἀπό τήν Ἀνδρούβιστα στά χρόνια 1785-1787. Καί ἄλλοι γνωστοί καί ἀκόμη περισσότεροι ἄγνωστοι τεχνίτες στολίζουν τήν ἐποχή αὐτή μεγάλο ἀριθμό ἐκκλησιῶν στή Μάνη μέ μιά τέχνη πού ἀπλοποιεῖ, ὄχι πάντα στήν ἴδια κλίμακα, τόσο τίς συνθέσεις ὅσο καί τά ἐκφραστικά μέσα, ἐπιζητώντας μιά εὐληπτή καί ἀφελή ἀφήγηση τεμαχισμένη σέ πολλές μικρές παραστάσεις. Τά ἐνδιαφέροντα γιά τήν κοινωνική συμπεριφορά εἶναι ἐκδηλα, τόσο ὥστε συχνά οἱ μᾶλλον ἀπρεπεῖς ποινές τῶν κολασμένων πού ἀναφέρονται σέ τρέχουσες ἀμαρτίες νά παριστάνονται σέ μιά συνεχή ζώνη χαμηλά γύρω στήν ἐκκλησία, ἀσύνδετες πρός τήν παράσταση τῆς Δευτέρας Παρουσίας, τῆς ὁποίας πρέπει νά ἀποτελοῦν ὀργανικό μέρος. Ἀκόμη, σύμφωνα μέ τόν ἐκφραστικό χαρακτήρα τῆς τέχνης αὐτῆς, ἡ φυσική ἀσχήμια κυριαρχοῦσε στά πρόσωπα, ὥστε ἀκόμη νά ὑπάρχει στήν περιοχή ἡ ἐκφραση γιά τούς δύσμορφους ἀνθρώπους «σάν κουτηφარიάνικος ἄγιος». Ὡστόσο, οἱ τεχνίτες αὐτοί πρέπει νά εἶχαν συναίσθηση τῆς σοβαρότητας τοῦ ἔργου τους. “Ενας σημειώνει μέ μικρά γράμματα στήν κτητορική ἐπιγραφή: *νέος ἡμου ἐτόν εἰκοσιτριῶ ὅταν ἡστόρησα τό παρό.* Ἐκδήλωση ὑπερηφάνειας ἢ πρόφαση συγνώμης γιά τήν ἀτέλεια τοῦ ἔργου;

Ἡ ζωγραφικὴ αὐτὴ τῆς Μάνης μέ τόν έντονο χαρακτήρα τῆς χειροτεχνίας βρίσκεται μέσα στό γενικό παραδοσιακό, πνευματικό-θηρησκευτικό κλίμα τῆς ἐποχῆς. Διαφέρει ἀπό ὀρισμένες ἄλλες περιοχές — Ἄθως, Ἄττική— γιά τήν ἔλλειψη πνευματικότερων ἀναεωτικῶν ἀναζητήσεων καί αὐτό ἐπιτρέπει τό χαρακτηρισμό τῆς ὡς τέχνης λαϊκῆς.

7. Κρήτη

Ἡ μεγαλόνησος ἀποτελεῖ περίπτωση μέ εἰδικότερη εὐαισθησία γιάτί, μετά τήν κατάκτηση τῆς Κρήτης ἀπό τούς Τούρκους (1669), οἱ κρητικὲς πόλεις παύουν νά ἀποτελοῦν ἡγετικά καλλιτεχνικά κέντρα. Οἱ συνέπειες γιά τήν τέχνη τῆς ἐποχῆς ἐξετάσθηκαν στό εἰσαγωγικό κεφάλαιο, ἀλλά παρατηρήσεις στά καλλιτεχνικά φαινόμενα τοῦ τόπου πείθουν ὅτι ἡ φήμη τῶν κρητικῶν ζωγράφων διατηρήθηκε στόν ὀρθόδοξο κόσμο καί ἀφοῦ εἶχε τελειώσει ἡ περίοδος τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς σχολῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία, ὅπως ἦταν φυσικό, δικαιολογοῦσε τή φήμη τῆς. Πραγματικά διαπιστώνεται ὅτι, παρά τή διασπορά τοῦ καλλιτεχνικοῦ δυναμικοῦ καί τή φανερό πτώση τῆς ποιοτικῆς στάθμης, ἐξακολουθεῖ στό 18ο αἰ. νά ὑπάρχει στήν Κρήτη τήν ἐποχή αὐτή κάποια καλλιτεχνική δραστηριότητα μέ συνέχεια, χωρίς κενά, καί οἱ κρητικοὶ ζωγράφοι, καθῶς καί οἱ εἰκόνες τους, ἐξακολουθοῦν νά ταξιδεύουν σέ ἄλλες περιοχές ὡς περιζήτητα εἶδη. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἔμειναν ἐπιτόπου ἐστίες περιφερειακές μικρότερης σημασίας, ὅπου συνεχίσθηκε ὀπωσδήποτε ἡ παράδοση τῆς χειροτεχνικῆς ἐμπειρίας, τῆς μαστοριάς, ἄν ὄχι καί ἄλλα πιά οὐσιώδη καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά. Ἀπό αὐτές θά ξεκίνησε ἕνας σημαντικός ἀριθμός ζωγράφων πού ἐργάζονται μέσα καί ἔξω ἀπό τό νησί σέ ὄλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. Δέν εἶναι χωρίς σημασία ὅτι περισσότεροι ἀπό 50 ζωγράφοι εἶναι γνωστοί ἀπό τά ἔργα τους στή διάρκεια τοῦ αἵωνα καί ἡ ἀναλογία τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ ὡς πρὸς τόν ὡς τώρα γνωστό συνολικό ἀριθμό τῶν ζωγράφων τῆς ἐποχῆς (6,5%), καθῶς καί τῶν ζωγράφων τῆς κάθε περιοχῆς, δείχνει ὅτι, ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς τήν Ἡπειρο (12%) καί τά Ἴόνια νησιά (9,5%), ἡ Κρήτη ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἕνα ἐνδιαφέρον κέντρο πού εἶναι σέ θέση νά τροφοδοτεῖ ἄλλες, καλλιτεχνικά φτωχότερες περιοχές.

Ἡ σποραδική παρουσία τῶν Κρητικῶν σημειώθηκε ἤδη στήν Πελοπόννησο καί λιγότερο στήν Ἡπειρο. Στίς Κυκλάδες ἐργάζονται, ἐκτός ἀπό τήν οἰκογένεια Σκορδίλη, καί ἄλλοι μικρότεροι τεχνίτες, ὅπως ὁ Ἀθανάσιος ὁ διάκονος, ὁ Γεώργιος Κονταρίνης (1717-1758), ὁ Μιχαῆλης (περί τό 1740), ὁ Ἰάκωβος Μόσκος (1704-1717) καί ἄλλοι. Στά Ἐπτάνησα ζοῦν ἀκόμη στίς ἀρχές τοῦ αἵωνα ζωγράφοι, πρόσφυγες ἀπό τήν Κρήτη, συνεχίζοντας ἐκεῖ, ὅπως θά δοῦμε στό σχετικό κεφάλαιο, τούς τρόπους καί τίς τάσεις τοῦ 17ου αἰ., πού εἶχαν φέρεῖ ἀπό τό κατακτημένο νησί. Ἀλλά στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. δέν φαίνεται νά συνεχίζονται αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στά Ἐπτάνησα καί τήν Κρήτη. Οἱ Κρητικοὶ βρίσκουν ὁμως περισσότερη ἀπήχηση στήν «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή», ἰδιαίτερα στή δεύτερη πενηταετία τοῦ 18ου αἰ. Στήν Κωνσταντινούπολη ὁ ζωγράφος Γεώργιος ὁ Κρῆς φιλοτεχνεῖ τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῶν Χίων καί στή Σμύρνη δουλεύει ὁ Εὐαγγελῆνος Κρῆς Κυδωνιαῖος (1751-1780). Ἄλλοι, ὅπως ὁ Ματθαῖος Μοξίας (1762-1789), ἐργάζονται στή μονή τοῦ Σινᾶ, στήν Ἀλεξάνδρεια, στό Λίβανο, στήν Κύπρο καί ἄλλοῦ.

Ἀσφαλῶς δέν ἀρκεῖ ἡ φήμη τῶν προγόνων γιά τήν ἐξήγηση τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς τῶν κρητικῶν ἐπιγόνων. Θά πρέπει ἡ τέχνη τῶν Κρητικῶν τοῦ 18ου αἰ. νά ἀνταποκρινόταν σέ καλαισθησία κοινῆ σέ εὐρύτερες περιοχές ἰδίως τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Γιά τήν τεχνοτροπία αὐτή τῶν Κρητικῶν στό 18ο αἰ. μποροῦν νά μᾶς πληροφορήσουν τά ἔργα ζωγράφων οἱ ὁποῖοι, ὅπως φαίνεται, παρέμειναν στό νησί. Πρώτη παρατήρηση εἶναι ὅτι συνεχίζεται ἡ παράδοση τῆς ζωγραφικῆς μόνο φορητῶν εἰκόνων, ἐνῶ ἡ τοιχογραφία ἐκεῖ ἐξακολουθεῖ νά μὴν ἀσκεῖται, ὅπως συνέβαινε καί τό 17ο αἰ. Οἱ Κρητικοί ὅμως πού δουλεύουν ἔξω ἀπό τήν Κρήτη ξέρουν, ὅπως εἶδαμε, νά ἐκτελοῦν καί τοιχογραφίες, ὅπου τό ζητοῦσαν οἱ τοπικές συνήθειες. Ἐπειτα μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ ὅτι συνεχίζεται ἀκόμη ἡ κρητική παράδοση, ὡς πρός τήν εὐμενῆ δεκτικότητα πού εἶχε ἡ ὀρθόδοξη αὐτή τέχνη πρός τίς δυτικές ἐπιδράσεις. Ἐξακολουθεῖ δηλαδή ἡ ζωγραφική αὐτή, παραμένοντας βυζαντινή, νά ἀποδέχεται ὄχι μόνο τίς ἐπιβιώσεις δυτικῶν στοιχείων πού ἤδη, σέ περασμένη ἐποχή, εἶχαν γίνει ἀποδεκτά καί εἶχαν ἀφομοιωθεῖ, π.χ. οἱ μπαρόκ θρόνοι, ἀλλά καί ὅσα στοιχεῖα προέρχονται ἀπό νεότερες γνωριμίες, κυρίως μέσω εἰκονογραφημένων ἐκδόσεων θρησκευτικῶν βιβλίων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Τό πράγμα δέν εἶναι περίεργο, γιατί οἱ πόλεις τῆς Κρήτης ἐξακολουθοῦν νά εἶναι σημαντικοί σταθμοί ἐμπορικοί, νά ἀνταλλάσσουν προϊόντα μέ δυτικές χῶρες καί ἔτσι οἱ ἐπικοινωνίες, παρά τήν τουρκική κατάκτηση, παραμένουν ἀρκετά πυκνές. Τέλος, ἡ ἄμεση σχέση μέ τήν Ἀνατολή ἐκφράζεται στήν τέχνη αὐτή μέ τή συχνή παρουσία διακοσμητικῶν στοιχείων ἀνατολίτικου χαρακτήρα στήν ἰδιάζουσα παραλλαγή τῆς ἐποχῆς πού θεωρεῖται ὡς ἀνατολίτικο ὄψιμο μπαρόκ ἢ ροκοκό.

Στήν πρώτη πενηνταετία τοῦ 18ου αἰ., ἀξιολογότερος καί περισσότερο ἀντιπροσωπευτικός ζωγράφος εἶναι ὁ Γεώργιος ἢ Τζώρτζης Καστροφύλακας (1719-1752). Τά σημαντικότερα ἔργα του βρίσκονται στό μικρό Ἅγιο Μηνᾶ τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλά θά πρέπει οἱ εἰκόνες του νά ἦταν περιζήτητες στίς Κυκλάδες, στήν Αἴγυπτο καί στό Σινᾶ, τόποι ὅπου βρίσκεται σημαντικός ἀριθμός ἔργων του. Ἡ ζωγραφική του ξεχωρίζει μέ τή λαμπρότητα τῶν χρωμάτων, μέ τή διακοσμητική τῆς διάθεση, πού τονίζεται συχνά ἀπό τήν παρεμβολή συμπληρωματικῶν μοτίβων —λουλούδια, πλαίσια καί ἄλλα— καθαρά ὀθωμανικοῦ χαρακτήρα. Ἀνάλογη τεχνοτροπία ἀκολουθοῦν σειρά ζωγράφων, ὅπως ὁ Γεώργιος Κυδωνιαῖος, ὁ Γεώργιος πού ἐργάζεται στήν Πόλη, ὁ Γεώργιος Κονταρίνης (1717-1758), ὁ Ἰωάννης Σκορδίλης (1729-1740), ὁ Γεώργιος Τρυγώνης (1753) καί ἄλλοι. Ἡ διάδοση αὐτῆς τῆς τυπικῆς γιά τό 18ο αἰ. τεχνοτροπίας δέν σημαίνει ὅτι ἄλλοι ζωγράφοι δέν εἶναι πολύ πιό συντηρητικοί καί ὅτι δέν συνεχίζουν, κυρίως στό ἀ΄ μισό τοῦ αἰῶνα, μέ ἐλάχιστη εὐαισθησία στά μηνύματα τοῦ καιροῦ τους, τήν παραδοσιακή ἀγιογραφία καί εἰδικότερα τήν τεχνοτροπική παράδοση τοῦ Ἐμμανουήλ Τζάνε καί τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη. Σ' αὐτούς ἀνήκει ὁ ἱερομόναχος Ἰάκωβος πού ζωγραφίζει τό 1700 μιά ὠραία Παναγία στά Μυριοκέφαλα, ὁ Ἰωάννης Μόσκος (1680-1724) ἢ ὁ Γεώργιος Νομικός, πού δουλεῖ στήν Ἡπειρο, στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ., καί ἄλλοι. Ἀλλά ὅσο προχωρεῖ ὁ καιρός τόσο γίνονται καί λιγότεροι στήν Κρήτη οἱ συντηρητικοί ζωγράφοι.

Τή δεύτερη πενηνταετία τοῦ 18ου αἰ. σημαδεύει ἡ πολυπραγμοσύνη τοῦ Ἰωάννη Κορνάρου, πού ἦταν, κατά τήν παράδοση, μαθητής τῶν Καστροφυλάκων. Γεννήθηκε τό 1745 καί ἔργα του εἶναι γνωστά ὡς τό 1800 τουλάχιστον· ἐργάστηκε στήν Κρήτη, ὅπου ἀπό τά λίγα ἐπιτόπου ἔργα του πολύ θαυμάστηκε μιά μεγάλη εἰκόνα στή μονή Τοπλοῦ (Σητεία), μέ πλῆθος μικρογραφικές παραστάσεις, στό εἶδος ὅπου εἶχε ἤδη διαπρέψει ὁ Θεόδωρος Πουλάκης. Ἡ εἰκόνα παριστάνει τό ἐλάχιστο κοινό ὕμνογραφικό θέμα «Μέγας εἰ Κύριε» καί ἔχει τήν ἐνδεικτική γιά τήν ἐποχή ὑπογραφή: *Ἰωάννου ποίημα Κορνάρου εἰς τούς 25 χρόνους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ... 1770*. Ὁ Κορνάρος ἐγινε γνωστός στά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς· παρέμεινε στή μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας στό Σινᾶ πολλά χρόνια (περίπου 1775-1790), ὅπου ζωγράφησε πολλές εἰκόνες καί τήν ὄροφή τοῦ ναοῦ καί μέ τήν προτροπή

του προστάτη του, του επίσκοπου Σιναίου Κυρίλλου του Κρητός, επιζωγράφησε μεγάλο αριθμό παλαιότερων εικόνων, προσθέτοντας σε όρισμένες περιπτώσεις ακόμη και υπογραφές γνωστών κρητικών ζωγράφων και αλλάζοντας χρονολογίες, με κάποια δόση κρητικού σωβινισμού. Μετά το 1796 εργάζεται στην Κύπρο, όπου επιζωγραφίζει βυζαντινές εικόνες· ακόμη, εκτελεί και τοιχογραφίες στο καθολικό της σημαντικότερης μονής, της μονής Κύκκου, καθώς και της Κυρᾶς Μακεδονίτισσας (1792), και δημιουργεί, καθώς φαίνεται, κάποιο είδος σχολής, όπως δηλώνει μία συλλογική υπογραφή: *ἡ ζωγράφου χεῖρ μαθητῶν Κορνάρου αὐτος* (1806). Ἡ τέχνη του, ἄψογη στή μαστοριά, λεπτολογεῖ μέ ἐξεζητημένη ἐπίδειξη θεολογικῆς σοφίας, πού κληρονομεῖ ἀπό ὀρισμένη τάση τῶν Κρητικῶν τοῦ 17ου αἰ., ἡ ὁποία, ἄρκετά ἀναπτυγμένη, χαρακτηρίζει τήν εἰκονογράφηση τῆς ἐποχῆς. Τό σχέδιο εἶναι χαλαρό, τό πλάσιμο γλυκερό, τά πρόσωπα ὁμοιόμορφα καί στή χρωματολογία του ταιριάζουν ἀνοικτοί γαλάζιοι οὐρανοί.

Σύγχρονος τοῦ Κορνάρου εἶναι ὁ ζωγράφος Πολυχρόνης (1775-1810), μαθητής καί αὐτός τοῦ Καστροφύλακα, καί τήν ἴδια παράδοση συνεχίζει ὁ γιός τοῦ Πολυχρόνη Μιχαήλ (1809-1849). Ὁ Πολυχρόνης ἐργάζεται στήν Κρήτη, στό Σινᾶ, στήν Κύπρο, ἀλλά τά περισσότερα ἔργα του βρίσκονται στήν περιοχή τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας, στό Λίβανο καί στή Δαμασκό, ὅπου δουλεύει περισσότερο ἀπό δέκα χρόνια καί δημιουργεῖ σχολή ἀπό τοπικούς ζωγράφους (μελκίτες). Οἱ καλλιτέχνες αὐτοί συνεχίζουν σέ ὄλο τό 19ο αἰ. τή μικρογραφική ἐπιτηδειότητα καί τή χειροτεχνική ἀκρίβεια, ταιριαστή σέ κέντημα, καθώς καί μία κουκλίστικη καί τυπική ὁμορφιά τῶν προσώπων, ὑπερβάλλοντας σ' αὐτό, τό μικτό εἶδος πού εἶχε διδάξει γιά τίς εἰκόνες ὁ Γ. Καστροφύλακας: νατουραλιστικά στοιχεῖα τοῦ μπαρόκ μέ ἀνατολίτικη διακοσμητική χλιδή.

Συμπερασματικά, εἶναι δύσκολο νά γίνει λόγος γιά κρητική σχολή στό 18ο αἰ., παρόλο πού καί ὁ ἀριθμός τῶν γνωστῶν ζωγράφων δέν εἶναι ἀσήμαντος, καί κάποια συνέχεια στίς γενεές διαπιστώθηκε, καί ἡ ἀκτινοβολία τῆς τέχνης αὐτῆς δέν εἶναι εὐκαταφρόνητη. Ἡ κρητική ζωγραφική συνδέεται ἰδιαίτερα μέ τήν ἄλλη ἐλληνική τέχνη τῆς ἐποχῆς, ἀπό τό κοινό φαινόμενο τῆς οὐσιαστικῆς ἀλλοίωσης στήν ποιότητα τῶν καλλιτεχνικῶν ἀξιῶν πού εἶχαν καθιερωθεῖ στήν προηγούμενη περίοδο, μέ τή μεταφορά τους σέ διαφορετικό σύστημα. Τό φαινόμενο ἀνταποκρίνεται, ὅπως εἶδαμε καί ἄλλοῦ, στήν κοινωνική μετάπτωση τόσο τοῦ καλλιτεχνικοῦ φορέα ὅσο καί τῆς πελατείας του. Εἰδικότερα ἐδῶ μεταφέρονται σέ μία λαϊκότερη καλλιτεχνική γλώσσα, μέ ἔντονη τάση πρὸς τή διακόσμηση, ὄχι μόνο τά τυπικά θέματα πού ἔχει κληρονομήσει ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, ἀλλά καί ὅσα προέρχονται ἀπό δυτικά πρότυπα, ὅπως π.χ. μοτίβα καί τρόποι μέ προοπτικές ὄψεις τῶν σωμάτων σέ κινημένες στάσεις, ἐνδυματολογικά στοιχεῖα, τοπία μπαρόκ μέ ἐλάχιστα ὀρθολογιστικές ἀρχιτεκτονικές κατασκευές ἢ, ἀκόμη, καί συνθέσεις ὀλόκληρες. Ἡ τέχνη αὐτή δέν ἔχει πολλή σχέση οὔτε μέ τό βυζαντινίζοντα ἀκαδημαϊσμό τοῦ 17ου αἰ. οὔτε καί μέ τό δυτικό νατουραλισμό τῆς ἐποχῆς, ἀλλά τό τίμημα τῆς παρουσίας τοῦ Ὁθωμανοῦ κυριάρχου εἶναι ὅτι οἱ ἐπιδράσεις τῆς σύγχρονης ἀνατολικῆς διακοσμητικῆς εἶναι ἀξιόλογες.

8. Νησιά τοῦ Αἰγαίου

Ἡ τέχνη στό σύμπλεγμα τῶν πολυάριθμων νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, ἀπλωμένο ἀπό τή Μυτιλήνη ὡς τά νοτιότερα Δωδεκάνησα, δέν φαίνεται νά ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη φυσιογνωμία τό 18ο αἰ. Γενικό χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι οἱ μικρές νησιωτικές κοινότητες, στήν ἄκρη τῆς

θάλασσας ή στά όχυρότερα «κάστρα», μακριά από τίς άκτές, άν και άνοικτές μέ τά πολυτάξιδα καράβια τους σέ όλες τίς έπαφές, μέ Άνατολή και Δύση, παραμένουν και στην άγιογραφική τους τέχνη πολύ συντηρητικές. Τό γενικό επίπεδο είναι ποιοτικά άρκετά χαμηλό, μέ σαφή τάση προς χαρακτήρα λαϊκότερο, σύμφωνα μέ την κοινωνική δομή αυτών των πολιτισμάτων. Συνέπεια είναι νά μήν ξεχωρίζουν τά πολυάριθμα τοπικής σημασίας έργαστήρια μέ σημαντικές τεχνοτροπικές διαφορές. Ύπάρχουν όμως άποχρώσεις, πού όφείλονται στην γεωγραφική θέση του κάθε νησιού, καθώς και στις ειδικότερες σχέσεις μέ τίς γειτονικές περιοχές, αλλά άκόμη και στά διαφορετικά πρότυπα ή στις παραδόσεις πού υπάρχουν ήδη σέ κάθε τόπο. Παραδείγματος χάρη άλλοι υπάρχουν εικόνες κρητικές παλαιές, πού είχαν φέρει μαζί τους κρητικοί πρόσφυγες και άλλοι δέν υπάρχουν. Άκόμη, σημασία έχει ή μονιμότερη ή διαβατική παρουσία τεχνιτών από άλλα μέρη, οί όποιοι είχαν δημιουργήσει κάποια παράδοση στον τόπο. Για τους Κρητικούς πού δουλεύουν στά νησιά έγινε ήδη λόγος. Οί ντόπιοι ζωγράφοι έχουν έτσι κάποια έξάρτηση άλλοτε από την κρητική παράδοση, πού είναι ή επικρατέστερη στις Κυκλάδες και στά Δωδεκάνησα, και άλλοτε από την τέχνη της βορειότερης Έλλάδας, ίσως μέσω του Άγίου Όρους (Χίος, Μυτιλήνη, Σάμος). Παράδειγμα τυπικό για τον έμμεσο τρόπο έπαφών αποτελεί ή περίπτωση του χιώτη ζωγράφου Κυρίλλου Φωτεινού. Ήταν ό λογιότερος μαθητής του Διονυσίου του εκ Φουρνά. Είχε ζωγραφίσει μαζί του την εκκλησία του Σωτήρος στό γενέθλιο χωριό του Διονυσίου στην Εύρυτανία και τον είχε βοηθήσει, γύρω στό 1730, στην σύνταξη της Έρμηνείας του. Γυρίζοντας στην πατρίδα του Χίο, ό Κύριλλος μετά της συνοδείας αυτού φιλοτέχνησε τουλάχιστον δύο σύνολα τοιχογραφιών, ένα στην μονή Μουνδών (1738) και άλλο στην μονή Άγίου Γάλακτος (1743). Έτσι έρχεται ή Χίος σέ έπαφή μέ την τέχνη του Άθω και της Εύρυτανίας.

Στή Χίο υπήρχαν ήδη ζωγράφοι, όπως ό Κωνσταντίνος Καθαραχτούσης (1730) και αρκετοί άλλοι, πού είχαν αναπτύξει δραστηριότητες και σέ γειτονικές περιοχές. Μνημονεύονται εδώ ό Σταυριανός, πού ζωγραφίζει μέ τέχνη άπλοϊκή τοιχογραφίες στην Πάτμο (1722) και στην Μύκονο (1724) και εικόνα στην Σύμη (1727), ό ιερέας Ίωάννης (1702-1708) και ό γιός του άναγνώστης Μιχαήλ Χωματζάς (1708-1734), πού τοιχογραφούν, μέ τέχνη σχετική μέ την κρητική παράδοση του Άγίου Όρους, στην Μυτιλήνη (1702), στην Ίκαρία (1708) και στην Χίο (1734)· τέλος, ό ιερομόναχος Σεραφείμ πού εργάζεται στην Θεσσαλία (1717-1728) και στον Αίνο. Οί εικόνες του Ζωρζή Γρηγοράκη (1740-1756) φθάνουν ως την Πόλη και τά Ίεροσόλυμα. Ή έπιτυχία αυτή στην τεχνική δέν παρατηρείται συχνά στά άλλα νησιά και θά πρέπει νά ένταχθεί στην άκμή της Χίου, όχι μόνο ως «έμπορείου» αλλά και ως παραγωγικού κέντρου στην έξαγωγική βιοτεχνία πολυτελών ύφασμάτων ανατολίτικου τύπου, Προύσας και Δαμασκού, πού συνεχίζεται εκεί από τό 16ο αϊ. Τό 1792 δούλευαν, στά μεταξωτά μόνο, 500 άργαλειοί. Μεγάλη έπίδοση είχαν οί Χιώτες και στην γλυπτική, σέ ξύλο και σέ πέτρα. Στην δεύτερη πενηνταετία του 18ου αϊ. και στις άρχές του 19ου αϊ., οί χιώτες ξυλογλύπτες σχηματίζουν συντροφίες και εκτελούν περίτεχνα στό σκάλισμα και έπιβλητικά στό μέγεθος εικονοστάσια, όχι μόνο στην Χίο αλλά και στον Άθω, στην Σμύρνη, στό μοναστήρι της Πάτμου, στά Ίεροσόλυμα. Άκόμη, οί χιώτες τεχνίτες σκαλίζουν στις Κυκλάδες πάνω στην πέτρα κρήνες και περιθρώματα. Όλα μαρτυρούν την έπιρροή του ανατολίτικου ροκοκό και οί Χιώτες αποτελούν ίσως τους πιό αξιόλογους φορείς του στις παραλιακές περιοχές της ανατολικής Μεσογείου.

Στις Κυκλάδες εμφανίζονται τό 18ο αϊ., και ειδικότερα στην δεύτερη πενηνταετία, πολυάριθμοι ζωγράφοι εικόνων, περισσότεροι από τους Κρητικούς της ίδιας έποχής. Ή ζωγραφική εικόνων είναι αυτή πού επικρατεί, όπως συνηθίζόταν στην Κρήτη και στην άμε-

ση περιοχή της ακτινοβολίας της τέχνης της. Οί τοιχογραφίες είναι αρκετά σπάνιες και άπαντοῦν συνήθως μόνο σέ καθολικά μοναστηριῶν, ἀλλά καί αὐτές τίς ἐκτελοῦν οἱ ἴδιοι ζωγράφοι πού κάνουν τίς εἰκόνες καί στήν ἴδια ἀπλουστευμένη τεχνοτροπία. Οἱ ζωγράφοι ὅμως αὐτοί καί τά ἔργα τους σπάνια ξεπερνοῦν τά σύνορα τοῦ νησιοῦ τους. Στίς σποραδικές αὐτές ἐξαιρέσεις πρέπει νά ἐνταχθεῖ ὁ περιπλανώμενος μυκονιάτης Χριστόδουλος Καλλέργης (1698-1740), πού ἐργάζεται καί στά ἄλλα νησιά καί, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, στήν Πελοπόννησο· οἱ ἀπόγονοι τῆς κρητικῆς οἰκογένειας ζωγράφων Σκορδίλη, οἱ δύο Ἐντῶνιοι (1691-1708 καί 1752-1758), ὁ Ἰωάννης (1729-1740) καί ὁ Ἐμμανουήλ (1780), πού ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στίς Κυκλάδες, ὁ Ἀνδρέας Μοστράτος ἀπό τήν Πάρο (1752) καί λίγοι ἄλλοι. Ἀνάμεσα στούς τελευταίους θά σημειωθεῖ ὁ ζωγράφος Ἀθανάσιος ἱεροδιάκονος ὁ Σίφνιος (1755), πού θά συνεχίσει νά ζωγραφίζει εἰκόνες γιά τίς ἐκκλησίες τῆς Βοιωτίας, ὅταν θά γίνει ἐπίσκοπος Θηβῶν (πρὶν ἀπό τό 1784).

Γενικό χαρακτηριστικό τῆς συντηρητικῆς ἀγιογραφικῆς τέχνης στά νησιά εἶναι ἡ τάση νά ἀποκτήσουν οἱ καθιερωμένες παραστάσεις, ὅσο προχωρεῖ ὁ καιρός, περισσότερο λαϊκό χαρακτήρα, μέ τήν ἀπλούστευση τῆς χρωματολογίας σέ βασικά ζωηρά χρώματα, μέ τήν αὐξηση τῆς σημασίας τοῦ δύσκαμπτου σχεδίου, μέ τήν ἔλλειψη κάθε ἐπιτήδευσης στίς στάσεις καί στίς κινήσεις. Τά διακοσμητικά στοιχεῖα, στά ρούχα καί στόν κάμπο, τά πολύπλοκα καί μή ὀρθολογισμένα κτίρια, ὅλα φουντώνουν μέ πληθωρική διάθεση πού ἀπηχεῖ ἔμμεσα τό μπαρόκ. Ὡστόσο, οἱ νησιῶτες ζωγράφοι ἔχουν καμιά φορά νά παραστήσουν καί γνώριμα θέματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τά συνηθέστερα σχετίζονται μέ τά καράβια πού ἀρμενίζουν μέ ὅλα τά πανιά ἢ κινδυνεύουν σέ ναυάγιο, παραστάσεις πού συνοδεῦν συχνά ἀφιερωματικές εἰκόνες. Στίς τοιχογραφίες βρίσκουμε στή Δευτέρα Παρουσία τήν προσωποποίηση τῆς θάλασσας, ἡμίγυμη γυναικεία μορφή, πού κρατεῖ στό χέρι ἕνα καράβι, ἢ τά θαλασσινά θαύματα στό βίο τοῦ ἀγίου Νικολάου. Ἀκόμη, ἔχουν οἱ ἴδιοι τεχνίτες νά ζωγραφίσουν νησιώτικες κασέλες μέ ἀντίστοιχα ἢ μέ ἀπλούστερα διακοσμητικά θέματα. Σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς παραστάσεις, ἡ τέχνη ἢ νησιωτική γίνεται πιό ζωντανή, πιό πρωτότυπη, καί περιγράφει μέ εἰλικρινή ἀφέλεια, πού ἀποτελεῖ καί τή χάρη της, τά πράγματα ὅπως τά ξέρεי. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή πλησιάζει ἡ ζωγραφική στήν τέχνη τῶν νησιώτικων κεντημάτων μέ τά καράβια καί τίς γοργόνες, τά κυπαρίσσια, τά τριαντάφυλλα καί τίς τουλίπες. Ἡ ἐπαφή, ἂν ὄχι ἡ ταύτιση, τῆς τέχνης τῶν ἀγιογράφων μέ τή σύγχρονη λαϊκή κοσμική τέχνη παίρνει πιό συγκεκριμένη μορφή, ὅταν ἀπεικονίζει συμβολικές σκηνές μιᾶς παραδοσιακῆς βιοθεωρίας, ὅπως εἶναι οἱ προσωποποιήσεις τοῦ Καιροῦ καί τοῦ Βίου, θέματα μέ ρίζες στήν ἀρχαιότητα, πού ζωγραφίζει ὁ Μιχαήλ Χωματζᾶς στήν Κρήνα (Χίος). Ἀνάλογη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἀγιογράφου Δευτερεύοντος Σίφνου (1796-1829), ὅταν ζωγραφίζει τόν Ἔρωτα τυφλό ἀνάμεσα σέ Σειρῆνες (1825), γιά νά εἰκονογραφίσει τό ἠθικοπλαστικό τετράστιχο:

«Παίζουσι καί χορεύουσι καί πῶς πετοῦν νομίζουν
ὄλαις τοῦ κόσμου ταῖς χαραῖς θωροῦσι καί κερδίζουν.
Δέν ξέρουν πῶς εὐρίσκονται εἰς στόματα θηρίων
τοῦτο τοῦ Ἔρωτος δηλοῖ τό πάθος τό ἀχρεῖον».

9. Μικρά Ἀσία - Πόντος - Θράκη

Στήν εὐρύτατη αὐτή, ἀλλά κεντρική περιοχή τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ, στό σημερινό στάδιο τῆς ἔρευνας, ὅτι τά καλλιτεχνικά προβλήματα δέν ἔχουν

παντού την ίδια εξέλιξη ούτε παρουσιάζεται η ίδια επίδοση στους ίδιους κλάδους. Ώστόσο, τό κοινό χαρακτηριστικό είναι ή συνεχιζόμενη και σ' αυτή τήν εποχή έλλειψη πληροφοριών ή τουλάχιστον θετικών ενδείξεων, όπως θά ήταν σειρές έργων μέ ύπογραφές αξιόλογων ντόπιων ζωγράφων ή έργων πού νά ξεχωρίζουν μέ ιδιαίτερο τοπικό χαρακτήρα, ώστε νά μπορεῖ νά έντοπισθεῖ ή ύπαρξη σημαντικοῦ κέντρου άγιογραφίας. Ἡ έλλειψη αυτή έχει ήδη σημειωθεῖ γιά τούς 16ο καί 17ο αἰ. Ἄλλες πηγές όμως φιλολογικές-ιστορικές είναι δυνατό νά τεκμηριώσουν τήν άποψη ότι τό φαινόμενο όχι μόνο δέν μπορεῖ νά είναι τυχαῖο, δηλαδή νά παρουσιάζεται από τήν τυχαία δική μας άγνοια σχετικῶν στοιχείων, αλλά ότι άνταποκρίνεται σέ μιά πραγματικότητα.

Συγκεκριμένα γιά τό θέμα είναι πυκνές καί πολύτιμες οί πληροφορίες πού παρέχει έπιστολή τοῦ μητροπολίτη Σμύρνης Παρθενίου, τοῦ 1712, πρὸς τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Χρῦσανθο Νοταρά, από τήν όποία μαθαίνουμε ότι ό Σμύρνης είχε ζητήσει από τόν Ἱεροσολύμων, πού διέμενε τότε στήν Ἀδριανούπολη, νά τοῦ ύποδείξει ζωγράφο γιά τή μητροπολιτική του έκκλησία, ότι ό τελευταῖος τοῦ εἶχε όνοματίσει έναν ιερομόναχο μέ τή συνοδεία του πού εἶχαν έργασθεῖ στήν Ἀδριανούπολη, ότι όμως οί έπίτροποι τοῦ Σμύρνης δέν έστερξαν, επειδή έτυχον παρόντες τῶν χριστιανῶν τινές από τούς πραγματευομένους εἰς τήν Ἀδριανουῦ, άνθρωποι, όπου έστοχάσθησαν τήν έργασίαν τῶν ειρημένων περισσότερον καί μετά συνέσεως καί εἶπον ότι θέλομεν κοπιάσει ματαίως. Συμπεραίνει ό φιλότεχνος μητροπολίτης Σμύρνης: *επειδή έχομεν μίαν καί μόνην έκκλησίαν πρέπει νά καθιστορισθῆ έντέχνως καί όχι ως έτυχεν. Διά τοῦτο ή ύπόθεσις αὔτη ως αναβληθῆ ή φροντίς όμως τῆς χρείας ταύτης μένεται διηνεκής μέχρις οὔ νά τύχῳσι τινές αξιόλογοι ...* Ἀπό τό κείμενο αυτό συνάγεται άβίαστα ότι άνώτατοι κληρικοί, έπίτροποι καί πραγματευτάδες, πού ζοῦν καί ταξιδεύουν στίς κεντρικότερες καί μεγαλύτερες πολιτείες, δίπλα στήν Πόλη, πασχίζουν νά βροῦν στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. έναν «αξιόλογο» ζωγράφο, δέν τόν βρίσκουν καί είναι άποφασισμένοι νά περιμένουν, χωρίς πολλή έλπίδα, ώσότου τύχῳσι τινές. Αὐτές είναι βέβαιες πληροφορίες, ένδεικτικές όχι μόνο γιά τήν έλλειψη καλῶν άγιογράφων, σέ όλόκληρη τήν κεντρική περιοχή τῆς όθωμανικῆς αυτοκρατορίας, αλλά καί γιά τόν ύπεύθυνο τρόπο πού γινόταν ή έπιλογή τοῦ κατάλληλου καλλιτέχνη καί, άκόμη, γιά τήν έφεση πού δέν έλειψε στους άρμόδιους κύκλους γιά ύψηλή ποιότητα τῆς τέχνης. Δέν ξερούμε ποιός είναι ό άνεπιθύμητος ζωγράφος ιερομόναχος. Θά μπορούσε όμως νά είναι κάποιος διαβατικός, σάν τόν πελοποννήσιο ιεροδιάκονο Ἱερόθεο, πού τοιχογραφεῖ άργότερα στή μονή Σουμελά τοῦ Πόντου (1732) καί ζωγραφίζει εἰκόνες στήν Πόλη (1742).

Ἀπό τά στοιχεῖα αυτά, σέ συνδυασμό μέ όσα άλλα σχετικά είναι ως τώρα γνωστά, θά μπορούσε νά θεωρήσει κανείς βέβαιο ότι αξιόλογο κέντρο καλλιτεχνικό δέν ύπάρχει σέ όλη τήν περιοχή αυτή, πού περιλαμβάνει τίς μεγαλύτερες πόλεις, τήν Κωνσταντινούπολη, τήν Ἀδριανούπολη, τή Φιλιππούπολη, τή Σμύρνη, τήν Τραπεζούντα καί άλλες. Ἡ μειωμένη αυτή επίδοση στήν άγιογραφία μπορεῖ νά όφείλεται καί σέ αίτίες δημογραφικοῦ χαρακτήρα, εκεῖ όπου τό έλληνικό στοιχείο συμβιώνει μέ ύπέρτερο αριθμητικά όθωμανικό καί γενικά έτερόδοξο στοιχείο, συνδυασμένες μέ τίς έπιπλέον περιοριστικές συνθηκες πού δημιουργοῦσε γιά τούς ραγιαδες ό μειονοτικός χαρακτήρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τό πιθανότερο είναι ότι, όπως διδάσκει καί ή περίπτωση τοῦ πελοποννήσιου Ἱεροθέου, πού μνημονεύθηκε πῶ πάνω, καθώς καί ή έπιστολή τοῦ Σμύρνης Παρθενίου, περαστικοί ξενομερίτες ζωγράφοι καθιστορίζουν έντεχνα τίς νέες έκκλησίες, πού δέν πρέπει νά είναι πολλές, τουλάχιστον στίς άρχές τοῦ 18ου αἰ., αφού όλόκληρη ή Σμύρνη έχει τότε μιά μόνο έκκλησία, καί φιλοτεχνοῦν τίς περισσότερες από όσες νέες εἰκόνες χρειάζονται. Ἐ-

χουν σημειωθεί τά έργα και μερικά ονόματα, ενός Χανιώτη, στη Μικρά Ἀσία, στό β' μισό τοῦ 18ου αἰ., πού ὑπογράφει μέ κάποιο κομπασμό, *Εὐαγγελῆνος Κρής Κυδωνιαῖος*, ὅπως καί ενός ἄλλου Κρητικοῦ, τοῦ Γεωργίου, πού ἐργάζεται στήν Πόλη τήν ἴδια ἐποχή, τοῦ χιώτη Κύριλλου Φωτεινοῦ πού πηγαίνει μέ τό μαθητή του Ἐνθιμο Κορέση στή Σμύρνη (1752), τοῦ Φραντζέσκου ἀπό τή Νάξο (1773-1805) καί ἄλλων. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχουν καί ντόπιοι ζωγράφοι, ἀπό τοὺς ὁποίους σημειώνονται μερικοί: ὁ *Ἰωσήφ υἱός Πασχάλεως τοῦ ἐκ Καισαρείας* (1729), ὁ Μιχαήλ ἀπό τήν Ἐφεσο (1738), ὁ Κωνσταντίνος Σμυρναῖος (18ος αἰ.), ὁ ἱερέας Μπαλάσιος, πιθανόν ἀπό τήν Καισάρεια (1734-1738), τέλος, ὁ παραγωγικότερος Χατζη-Λαμπρινός Σμυρναῖος (1798-1814). Πρόκειται γιά ἐλάχιστους μεμονωμένους τεχνίτες τοπικῆς σημασίας καί, ὅσο μπορούμε νά κρίνουμε ἀπό τίς συνήθως μικρές εἰκόνες τους, οἱ τεχνικές καί καλλιτεχνικές τους δυνατότητες εἶναι περιορισμένες στά ὅρια μιᾶς λαϊκότετης τέχνης.

Στή Θράκη, στόν Αἶνο, ἐμφανίζονται, στό τέλος τοῦ 18ου αἰ., μιά σειρά ἁγιογράφων, ὁ Ράλιος Ράλιου, ὁ Μόσχος καί ἄλλοι, πού ἐκτελοῦν εἰκόνες ἐπηρεασμένες ἀπό τή σύγχρονη τους ρωσική ἁγιογραφία μέ φανταχτερές χρυσοκοντυλιές καί γλυκερά πρόσωπα. Ἡ τέχνη τους ὁμως ταιριάζει μέ τήν καλαισθησία πού ἐπικρατεῖ στά ἴδια χρόνια στόν Ἄθω καί στά Βαλκάνια.

Στόν Πόντο μεγάλα μοναστήρια, ὅπως τοῦ Σουμελᾶ, οἱ μητροπόλεις Χαλδίας καί Ἀργυρουπόλεως δημιουργοῦν γύρω τους κάποια καλλιτεχνική κίνηση. Στή μονή Σουμελᾶ ἐργάζεται, ὅπως σημειώθηκε, ὁ πελοποννήσιος Ἱερόθεος (1732), τό προαύλιο τοιχογραφεῖ ὁ Γρηγόριος Λαλεδάκης, ἱερεὺς οἰκονόμος Χαλδίας (1741), ὁ ἴδιος πού εἶχε ἐκτελέσει τό 1730 τήν ἱστορία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στήν Ἀργυρούπολη σέ συνεργασία μέ τό μυτιληναῖο Δούκα (σύμφωνα μέ τόν ἀνέκδοτο κώδικα τῆς μητρόπολης). Οἱ εἰκόνες τοῦ Θεοφίλου Φυτιάνου, πρωτοσύγκελλου Χαλδίας (1781), ξεχωρίζουν μέ τήν ἀπλοϊκή τους ἐκφραστικότητα πού μπορεῖ νά σχετισθεῖ μέ ἄρμενικές παραδόσεις.

Ἐν τούτοις, στόν Πόντο, στήν Τραπεζούντα, μιά παράλληλη τέχνη πρέπει νά ἔχει γνωρίσει κάποια συνεχή ἀκμή, τουλάχιστον τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. Πρόκειται γιά τή χρυσοκεντητική τέχνη, ἐργαστηριακή βιοτεχνία, καθώς φαίνεται ἀπό ἔργα πού ἔφθασαν ὡς ἐμᾶς, ὅπως ἡ εἰκόνα-λάβαρο τῆς μητρόπολης Ἀργυρουπόλεως Πόντου, ἀνώνυμο λαϊκότερο ἔργο τοῦ 1701, ἡ εἰκόνα μέ τό ἴδιο θέμα τῆς Θεοδοσίας τοῦ Κασυμπούρη (1731) καί ὁ μέγας ἐπιτάφιος τῆς μονῆς Σουμελᾶ στήν Τραπεζούντα, ἔργο τῆς ἴδιας κεντήστρας καί τῆς μαθήτριάς τῆς Ἐλισάβετ (1738) (τώρα στό Μουσεῖο Μπενάκη). Ἡ ποιότητα στό σχέδιο τῆς μνημειακῆς σύνθεσης, καθώς καί στή χρωματική ἄρμονία ξεπερνᾶ στό ἔργο αὐτό τή στάθμη τῶν γνωστῶν ἔργων ζωγραφικῆς τῆς περιοχῆς, ὅπως συμβαίνει καί σέ ἄλλα χρυσοκεντήματα, π.χ. μιά κεντημένη εἰκόνα μέ τόν ἅγιο Γεώργιο δρακοντοκτόνο, *πόνος Ἀγάθης μοναχῆς*, τοῦ 1729, ἀκόμη ἀπό τήν Ἀργυρούπολη, ὅπου ἡ μητρόπολη ἦταν ἀφιερωμένη στόν ἅγιο Γεώργιο. Τά ἔργα αὐτά, σημαντικῆς δεξιότητικῆς ἀκρίβειας, πρέπει νά ἀναφέρονται σέ πρότυπα κάποιου μεγαλύτερου κέντρου. Δέν εἶναι ἀπίθανο τό κέντρο αὐτό νά εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. γίνονται σπουδαῖα χρυσοκεντήματα. Ἀλλά αὐτή τήν ἐποχή ἀκμάζει τουλάχιστον ἓνα σημαντικό ἐργαστήριο χρυσοκεντητικῆς, τῆς Δεσποινέτας τῆς Ἀργυραίας, τῆς ἐκ Διπλοῦ Κιονίου. Σειρά ἔργων τῆς (1682-1723), ἐπιτάφιοι ἀλλά καί παραπετάσματα, ὠμοφόρια, ἐπιγονάτια καί ἄλλα ἄμφια, ἄνισης ποιότητας, στόλιζαν τίς ἐκκλησίες τῆς Πόλης καί πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπως τῆς Ἐγκυρας, τῆς Ἀμίδας (Διαρμπεκίρ), καί τοῦ Ἐγκίν, ἀκόμη καί τῆς Καστοριάς καί τοῦ Αἰγίου. Ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἐργαστηρίου αὐτοῦ φανερώνει τή ζωτικότητα του, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς εἶχε διατηρηθεῖ χάρη στίς παραγα-

γελίες για χρυσοκέντητα παραπετάσματα και άλλα κοσμικά είδη. Ἡ Δεσποινέτα δημιουργεῖ κάποια ντόπια παράδοση πού συνεχίζεται ὡς τό τέλος τοῦ αἰώνα μέ γνωστές περισσότερες ἀπό δέκα κεντήστρες πού ὑπογράφουν τά ἔργα τους, π.χ. *πόνος Κοκώνας τοῦ Ρωλογᾶ, Μαριώρας*. Αὐτά και ἄλλα ἀνάλογα ἔργα πρέπει νά θεωροῦνται τά καλύτερα τῆς ἐποχῆς, γιατί κυκλοφοροῦν σέ ὅλα τά μεγάλα κέντρα τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τήν ἴδια περίοδο και σέ ἄλλες τέχνες ξεχωρίζουν οἱ Ἕλληνες τῆς Πόλης: εἶναι διάσημοι χρυσοχόοι και ἀρχιτέκτονες περιζήτητοι. Αὐτό πού χαρακτηρίζει ὁμως τήν ἐπιβλητική παραγωγή αὐτῆς τῆς κατηγορίας τεχνιτῶν εἶναι ὅτι τά ἔργα τους προσαρμόζονται περισσότερο στίς καλαισθητικές ἀπαιτήσεις τῆς ἑτερόδοξης βασικῆς πελατείας τους και ὅτι τήν ξενική —ἀνατολίτικη— αὐτή καλαισθησία μεταφέρουν συχνά και στά χριστιανικά τους ἔργα. Π.χ. ἡ ράβδος τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ', τώρα στήν Πάτμο, μέ ὠραία σμάλτα περσικῆς τεχνοτροπίας, πληροφορεῖ μέ τήν ἀρχαῖζουσα ἐπιγραφή ὅτι ὁ *Βύζαντος βλαστός και δαιδαλόεν τοῦργον Μιχαλάκης Φραντζῆς τῷ δεσπότη πόρεν πόνημα γ' αὐτόχειρον* (1677). Γι' αὐτό τεχνίτες σάν τόν Μιχαήλ Φραντζῆ εἶναι δύσκολο νά λογαριασθοῦν σάν ἄμεσοι παράγοντες τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς.

10. Ἰόνια νησιά

Στή δυτική περιοχή, ἕνας ἄλλος κόσμος ζεῖ και προκόβει, μέ συνθηκες ἐντελῶς διαφορετικές. Στά Ἰόνια νησιά, μετά τό πάρσιμο τῆς Κρήτης (1669), ἡ τέχνη διαφοροποιεῖται σαφέστερα ἀπό τήν τέχνη στίς τουρκοκρατούμενες περιοχές, γιατί ἐκεῖ δέν γνώρισαν ποτέ τήν ὀθωμανική κυριαρχία και ἀναπτύχθηκαν πάντα στή σκιά τῆς Βενετίας, μέ βάση τό πλούσιο πολιτισμικό ἀπόθεμα πού εἶχαν κληρονομήσει ἀπό τήν Κρήτη. Ὅπως σημειώθηκε ἤδη (σ. 93), ἡ Κέρκυρα και ἡ Ζάκυνθος μετά τήν πτώση τῆς Κρήτης δέν γίνονται μόνο καταφύγιο γιά πολυάριθμους καλλιτέχνες και τεχνίτες, ἀλλά και ὁ σημαντικότερος ἀποθέτης ἔργων θρησκευτικῆς και κοσμικῆς τέχνης τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τήν κατακτημένη μεγαλόνησο. Ἰδιαίτερα τά δύο αὐτά νησιά γίνονται κέντρα ἐξελιξέων και ἀναπροσαρμογῶν στήν τέχνη. Μπορεῖ μάλιστα νά θεωρηθεῖ ὅτι τά Ἰόνια νησιά τό 18ο αἰ. συνεχίζουν ὡς ἕνα σημεῖο τίς παραδόσεις τῆς Κρήτης, ὅτι μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων ἀποκτοῦν αὐτοτέλεια, ἀλλά ὅτι ἡ τέχνη τους δέν μπορεῖ νά ξεπεράσει τήν τοπική σημασία και νά ἀντικαταστήσει τήν κρητική τέχνη στό ἡγετικό-διδασκτικό τῆς ἔργου οὔτε στήν ἀκτινοβολία τῆς.

Ἄν ἐξετασθοῦν τά πράγματα ἀπό πιό κοντά, θά διαπιστωθεῖ ὅτι στό τέλος τοῦ 17ου και στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. ζεῖ και ἐργάζεται στά νησιά αὐτά ἀξιόλογος ἀριθμός κρητικῶν ζωγράφων πού μεταφέρουν και διδάσκουν τίς σταθερές ἀρχές τῆς συντηρητικῆς τους τέχνης, ὅπως εἶχαν διαμορφωθεῖ ἀλλά και διαφοροποιηθεῖ εἰδικότερα σέ παράλληλες τάσεις ἀπό τούς Ἐμμανουήλ Τζάνε και Θεόδωρο Πουλάκη, καθώς και ἀπό τόν Ἡλία Μόσκο.

Μαθητές αὐτῶν τῶν Κρητικῶν πρέπει νά εἶναι οἱ ντόπιοι ζωγράφοι πού θά ἐμφανισθοῦν στά Ἐπτάνησα στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ., ὁ Νικόλαος Καλλέργης (1715-1747), ὁ Σπυρίδων Στέντας (1672-1711), ὁ Γεράσιμος Κουλουμπῆς, ὁ Γεώργιος Γρυπάρης (1711) και ἀρκετοί ἄλλοι, πού ζωγραφίζουν εἰκόνες, μεγάλα βημόθυρα και ποδιές τέμπλων, και, ὅταν χρειάζεται, τοιχογραφίες, στήν ἴδια τεχνική τῶν φορητῶν εἰκόνων. Τήν παραδοσιακή αὐτή ζωγραφική μέ περισσότερες ἢ λιγότερες παραχωρήσεις, ὄχι μόνο πρὸς τήν ἰταλική ἀλλά και πρὸς τή φλαμανδική τέχνη, θά συνεχίσουν πολλοί ἐπτανήσιοι ζωγρά-

φοι ὡς τό τέλος τοῦ αἰῶνα. Πιό γνωστοί εἶναι στήν Κέρκυρα ὁ Γεώργιος Χρυσολωρᾶς (1723-1761), ὁ Ἅγγελος Δημησιᾶνος (1794-1802), στήν Κεφαλονιά ὁ Λέων Λάσκαρης Λειχοῦδης (1734), ὁ Ἄνδρέας Καραντηνός (1703-1740) καί ὁ Εὐστάθιος Καροῦσος (1756-1818), στή Λευκάδα ὁ Σπυρ. Μαράτζος (+ 1769), στή Ζάκυνθο οἱ Στυλιανός (1732-1786) καί Ἄνδρέας Σταυράκης (+ 1785). Πολλές δεκάδες ἄλλων ἀγιογράφων ἐπτανησίων — ὁ ἀριθμός τους αὐξάνει σημαντικά μέσα στόν αἰῶνα — δουλεύουν ἀκολουθώντας λίγο πολύ τίς παραδόσεις τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς σέ ὅλα τά ἐπίπεδα. Μέσα στίς παραδόσεις αὐτές εἶναι καί ἡ διπλή ἱκανότητα πολλῶν Κρητικῶν νά ζωγραφίζουν καί μέ τοὺς δύο τρόπους, ἑλληνικά καί ἰταλικά.

Δέν εἶναι περίεργο ὅτι οἱ συμβιβαστικές λύσεις, τίς ὁποῖες εἶχαν καθιερώσει ἤδη οἱ Κρητικοί, ὄχι μόνο γίνονται ἀποδεκτές ἀλλά καί ἐπεκτείνονται, ὅταν καλλιεργοῦνται στίς ἐπτανησιακές πόλεις. Στή μορφή, οἱ πόλεις αὐτές εἶναι ἀνάλογες μέ τίς κρητικές καί, εἰδικότερα, μέ τίς ἰταλικές παραθαλάσσιες πολιτείες τῆς Ἀδριατικῆς, καθώς εἶναι στολισμένες μέ πυκνές ἐκκλησίες καί ἀρχοντικά σέ ρυθμό μπαρόκ. Στά Ἐπτάνησα μιά δυναμική ἀριστοκρατία ἰταλικῆς καλλιέργειας καί μιά σημαίνουσα προοδευτική ἀστική τάξη ἦταν πρόθυμες νά δεχθοῦν τίς σύγχρονες τάσεις τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι, χωρίς δυσκολία, παραδείγματος χάρη, διαδίδεται ὄλο καί περισσότερο στήν ἀγιογραφία ἡ ἔκφραση τῆς ἔντονης λύπης καί τοῦ πόνου καί γενικά ἡ περιπάθεια, ὅσο καί ἂν διατηροῦνται τά τεχνικά χαρακτηριστικά τῆς παράδοσης. Στά κοσμικά θέματα ὁμως, συνήθως μυθολογικά καί «νεκρές φύσεις», οἱ ἴδιοι ζωγράφοι ἦταν σέ θέση νά ἀσκήσουν ἀπροσχημάτιστα τήν ἰταλική τεχνική καί τεχνοτροπία τῆς ἐποχῆς. Γνωστό εἶναι τό παράδειγμα τοῦ ἄτυχου στά βιοτικά του Γερόλυμου Στράτη Πλακωτοῦ, πού πέθανε ἀπό τήν πανώλη τοῦ 1728. Ἔτσι χάθηκε πρόωρα ὁ *πιττόρος πού ἀμπελίρισε* (διακόσμησε) *κάμποσους ναούς, σπίτια μέ φιγοῦρες, φιάρα, ζῶα καί πουλιά*. Μαζί του χάθηκε καί μέρος ἀπό τό ἔργο του, γιατί, γιά λόγους ὑγειονομικούς, *οἱ σανιτάδες κάψανε ὅλα τά ἔργα πού ἦσαν εἰς τό στούντιό του, καθώς ἀγίους, εἰς τό ξερό (μέ αὐγό) καί εἰς τό φράγκικο (ἐλαιογραφία) καί πολλές ἄλλες φιγοῦρες προφάνες*. Ἀπό τό ἔγγραφο αὐτό μαθαίνουμε ὅτι καί ὁ Πλακωτός ἦταν ἀπό τοὺς ζωγράφους πού μπορούσαν νά ζωγραφίζουν καί στοὺς δύο τρόπους. Ἔργα του δέν φαίνεται νά ἔχουν φθάσει ὡς ἐμᾶς, ἀλλά δέν ἦταν καί ὁ μόνος πού ζωγράφιζε φράγκικα. Ἦδη τό 1705 εἶναι μαρτυρημένη ἡ παρουσία στή Ζάκυνθο τοῦ χιώτη Μικέλη Κοραῆ πού διδάσκει *τήν τέχνην τῆς ζωγραφικῆς στό νατουράλε*.

Πρέπει νά εἶχαν ὀριμάσει οἱ προϋποθέσεις στά Ἐπτάνησα γιά νά ἐπεκταθεῖ ἡ ἰταλική ζωγραφική *στό νατουράλε* ἀπό τίς *φιγοῦρες προφάνες* καί στή διακόσμηση ὀρθόδοξης ἐκκλησίας· αὐτό θά τό τολμήσει πρῶτος, φαίνεται, ἕνας πελοποννήσιος ζωγράφος, στρατιωτικός στήν ὑπηρεσία τῆς Βενετίας, ἐγκατεστημένος στή Ζάκυνθο καί ἔπειτα (1720) στή Λευκάδα, ὁ ἰπότης Παναγιώτης Δοξαράς (1662-1729). Στήν Κέρκυρα ζωγραφίζει ὁ Παναγιώτης τό 1727 τήν οὐρανία (τήν ἐπίπεδη ὀροφή) τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, χωρισμένη σέ δεκαεπτὰ διάχωρα, κατά τό σύστημα τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ μπαρόκ, σκηνές ἀπό τό βίο καί τά θαύματα τοῦ πολιοῦχου ἀγίου τῆς Κέρκυρας. Τό μνημειακό αὐτό ἔργο τό γνωρίζουμε μόνο ἀπό τά μέτρια ἐπιτόπου ἀντίγραφα — ἢ ἐν μέρει ἀντίγραφα καί ἐν μέρει ἐπιζωγραφήσεις — πού ἐγίναν κατά τό 1851-52, καί ἀπό αὐτά μπορούμε νά πάρουμε μόνο μιά ἰδέα γιά τό εἶδος τῶν συνθέσεων. Ἔτσι μπόρεσε νά διαπιστωθεῖ ὅτι τό μεγάλο ἐλλειψοειδές διάχωρο τῆς μέσης, ἀφιερωμένο στή λειτουργία τοῦ ἀγίου Σπυρίδωνος, ἀντιγράφει μέ μικρές προσαρμογές στό θέμα τῆ γνωστῆ θριαμβευτικῆς σύνθεσης τοῦ Βερονέζε ἀπό τό δουκικό παλάτι τῆς Βενετίας. Πιστότερα φαίνεται ὅτι ἀποδίδει τήν τέχνη τοῦ Παναγιώτη Δοξαρά ἕνας μικρός πίνακας, τώρα στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ἴσως

προσχέδιο από τό χέρι του, μέ τό ἴδιο θέμα. "Ἐτσι ἐπιβεβαιώνονται ὅσα θαυμαστικά γιά τό βενετό ζωγράφο γράφει ὁ Δοξαράς, ὅπως: *ὁ ἐπιστημονικώτατος Παῦλος Καληάρης ὁ λεγόμενος Βερωνέζης, ὁπού ἔγινεν εἰς αὐτόν ὑποτελής ἢ Ἐφεύρεις (σύνθεσις)..., Ἐσύ (Παῦλε) εἶσαι ἢ νοστιμάδα τῆς ζωγραφίας, διότι ἀπό ἐσένα εὐγάνουν τήν σύνοψιν τῶν ὠραιῶν καλοπισμάτων ... ἐσύ εἶσαι ὁ καθολικός ζωγράφος, ὁπού εἰς ὄλην τήν οἰκουμένην δίδεις εὐχαρίστησιν καί ἐκπληξιν.* Γιατί ὁ Παναγιώτης, μέ τό ζῆλο τοῦ ἀποστόλου πού θέλει νά φωτίσει τούς πατριῶτες του, μεταφράζει τά βιβλία «Τέχνη ζωγραφίας Λιονάρδου τοῦ Βίντζι... προσέτι δέ καί ἕτερα τρία βιβλία διά τήν ζωγραφίαν πάνυ ὠραία Λέοντος Βαπτιστοῦ τοῦ Ἀλβέρτου... καί τις μικρά καθαρά διήγησις περί τῆς ζωγραφίας τοῦ τοίχου τοῦ Ἀνδρέα Πότζο». Τά χειρόγραφα του στολιζει μέ ὕδατογραφίες, ἀντίγραφα ἀπό τυπωμένα σχέδια τῶν βιβλίων.

Ἄλλά ὁ Παναγιώτης Δοξαράς θέλει νά μεταδώσει καί θεωρητικά τό ἀπόσταγμα τῆς προσωπικῆς του μελέτης τῆς ἰταλικῆς ζωγραφικῆς καί τῆς τεχνικῆς του πείρας, καθώς καί νά προβάλλει ὡς ὑπόδειγμα τίς καλλιτεχνικές του προτιμήσεις. Γι' αὐτό γράφει τό «Περί Ζωγραφίας» βιβλίδιο (1726). Χαρακτηριστικά εἶναι ὅσα προλογικά ἀναφέρει ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου Σπ. Λάμπρος, ὅταν γιά πρώτη φορά (1871) παρουσίασε τό «Περί Ζωγραφίας»: «ὁ Δοξαράς ἐθεώρησεν ἐπάναγκες καί κοινοφελές ν' ἀποτρέψη καί τούς συγχρόνους καλλιτέχνας ἀπό τῆς ἀβελτηρίας ἧτις ἤσχυνε καί καθίστα μονοῦ σικχαντά τῶν πλείστων αὐτῶν τά ἔργα». Αὐτά τά «σικχαντά» ἔργα ὁ Παναγιώτης χαρακτηρίζει ὡς *ζωγραφίες ξηρές, σκληρές καί κοπτικές*, ἐνῶ τό δικό του ζωγραφικό ἰδανικό εἶναι ἡ *Ζωγραφία νά φαίνεται τρυφερά, παστοφόρος καί ἀπαλή, χωρίς ὀροθεσίες* (περιγράμματα) *καθάπερ τό φυσικόν φανερώνει.* Ἔργα ζωγραφικῆς περισσότερα, πού νά ἀποδίδονται μέ ἀσφάλεια στόν Παναγιώτη δέν εἶναι γνωστά, σημασία ὅμως ἔχει ὅτι τό πρωτοποριακό κίνημα τοῦ Παναγιώτη Δοξαρά μπόρεσε νά ἐκδηλωθεῖ στόν κεντρικότερο ναό τῆς Κέρκυρας τό 1727.

Τό δρόμο πού ἄνοιξε αὐτός θά τόν ἀκολουθήσει ὁ γιός του Νικόλαος (+ 1775), πού σπούδασε μηχανικός καί ζωγράφος στή Βενετία, ἀξιωματικός τῆς χωροφυλακῆς καί αὐτός στήν ὑπηρεσία τῆς Γαληνοτάτης. Τό κύριο ἔργο του εἶναι ἡ οὐρανία τῆς Φανερωμένης στή Ζάκυνθο, σέ πανί· σῶθηκε μόνο μία ἀπό τίς μεγάλες κεντρικές συνθέσεις, ἡ Γέννηση τῆς Παναγίας (Μουσεῖο Ζακύνθου), ἐνῶ οἱ ἄλλες κάηκαν (1953). Ἀπό τή μεγάλη σειρά ξύλινων πινάκων μέ τούς ἱεράρχες καί τούς προφήτες πού στόλιζαν τούς πλάγιους τοίχους σῶθηκαν δέκα (Μουσεῖο Ζακύνθου). "Ὅλα τά ἔργα αὐτά, στή Φανερωμένη, ἐκτελεσμένα ἀνάμεσα στά 1753 καί 1761 σέ τρέχουσα ἰταλική τεχνοτροπία, δέν μαρτυροῦν μεγάλη τέχνη· καί ἀκόμη δέν ἀποκλείεται εἰδικότερα οἱ προφήτες, ἔργα ποιότητας διαφορετικῆς, μέ περισσότερη ἐλευθερία ἐκτελεσμένα καί σέ χρωματική κλίμακα πιά φωτεινή, νά ἔγιναν ἀπό τό μόνο βοηθό του πού μνημονεύεται, τόν κερκυραῖο Στέφανο Παζηγέτη. Τό ἄλλο ἔργο τοῦ Νικολάου Δοξαρά, ἡ οὐρανία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στή Λευκάδα (1762), εἶχε ἀλλοιωθεῖ ἀπό ἐπιζωγραφήσεις (κάηκε).

Τήν ἴδια ἐποχή ὁ ζακυνθινός Γιαννάκης Κοράης ἀπό τό Κάστρο ζωγραφίζει μιᾶ μεγάλη Λιτανεία (*μπροτσεσιόν*) γιά τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπε στή Ζάκυνθο (1756). Σέ ἐπτάμισυ μέτρα μάκρος ξετυλίγεται ἡ Λιτανεία, ἀπεικόνιση πιστή τῆς αὐστηρά συγκροτημένης ζακυνθινῆς κοινωνίας, μέ τίς συμπαγεῖς ὀμάδες ἀπό τούς κληρικούς, τούς εὐγενεῖς, τούς στρατιῶτες, τούς ἀστους καί τούς ποπολάρους, πού παρελαύνουν ἐμπρός ἀπό τά συνεχόμενα σπίτια. Οἱ μορφές εἶναι κοντόχοντρες, μέ πρόσωπα σχεδόν ὁμοιόμορφα, ὅπου ξεχωρίζουν προσωπογραφικά μόνο οἱ μορφές τῶν κληρικῶν καί μερικῶν ἀρχόντων. Ἡ ζωγραφική τοῦ Κοράη, μέ τίς ζωηρές καί ἀρμονικές χρωματικές κηλίδες, μέ τήν

ήρεμη και ρυθμική κίνηση σε παράλληλα επίπεδα, φαίνεται να είναι ουσιαστικά πιο κοντά στην παλαιότερη παράδοση της ιταλικής τέχνης, θά λέγαμε στην πρώιμη 'Αναγέννηση του 15ου-16ου αϊ. Σ' αυτό τό σημείο διαφοροποιείται ό Κοράης από τό σύγχρονό του Νικόλαο Δοξαρά. Φαίνεται ότι ό Κοράης είναι ό εισηγητής της εικονογραφίας της «Λιτανείας», θέμα βενετικό μέ πρότυπο τή Λιτανεία του Bellini, πού είχε κυκλοφορήσει και σε χαλκογραφία. Τό θέμα, πού έδινε ευκαιρία να ίκανοποιηθούν τά ενδιαφέροντα για τή σύγχρονη κοινωνία, θά έχει επιτυχία στη Ζάκυνθο, γιατί όλοι οί μεταγενέστεροι αξιόλογοι ζωγράφοι της θά ζωγραφίσουν τουλάχιστον από μιά μακρόστενη Λιτανεία για έκκλησία.

Μαθητής του Νικολάου Δοξαρά είναι ό ζακυνθινός Νικόλαος Κουτούζης (1741-1813), ίερωμένος και σατιρικός στιχουργός, όταν δέν είναι ευαίσθητος και λυρικός· ήθική προσωπικότητα ασυμβίβαστη, μέ επίδραση στην κοινωνία της εποχής του. 'Από τούς τέσσερις μεγάλους πίνακες πού σώθηκαν ήθικτοι από τήν έκκλησία του 'Αγίου Σπυριδωνος του Φλαμπουριάρη, όπου ήταν έφημέριος, μέ θέματα από τό βίο της Παναγίας (Μουσείο Ζακύνθου), μπορούμε να εκτιμήσουμε τήν ευαισθησία του στην προσέγγιση του ανθρώπινου προσώπου και τίς χρωματικές του άρετές στην απεικόνιση σκηνών μέ λίγα πρόσωπα, μέ έντονο οικογενειακό χαρακτήρα. 'Η ύποβλητική χρήση του άπότομου σκιοφωτισμού, άπήχηση από τό luminisme τών όπαδών του Carravaggio, δημιουργεί τά πιο έντυπωσιακά άποτελέσματα και σε άλλα έργα του, όπως οί Σταυρωμένοι και οί άλλες δλόσωμες φιγούρες τών Παθών, προορισμένες για τήν «προσπετίβα» (τό εικονοστάσι) (Μουσείο Ζακύνθου). Οί άγιογραφίες αυτές του Κουτούζη δημιουργούν παράδοση στη Ζάκυνθο. 'Ακόμη, ό Κουτούζης, πού λέγεται ότι είχε σπουδάσει κοντά στον Τιέπολο, φιλοτεχνεί έξοχα πορτραίτα, καθώς και μία τουλάχιστον πολυπρόσωπη Λιτανεία πού τώρα σώζεται στον "Αγιο Διονύσιο της Ζακύνθου. Παρά τίς επιζωγραφήσεις, είναι φανερό ή επιδίωξη να άποδοθεί ή κίνηση του πλήθους μέσα στο τοπίο πού σκεπάζει συννεφιασμένος ούρανός.

Τήν τέχνη του Κουτούζη συνεχίζει ό Νικόλαος Καντούνης (+ 1834), αυτοδίδακτος, όπως φαίνεται, ζωγράφος, από πλούσια οικογένεια, «φιλελεύθερος» και Φιλικός, παραγωγικός σε άγιογραφίες, σε πορτραίτα και Λιτανείες. Δεξιοτέχνης και γρήγορος στην εκτέλεση, περιορίζεται σε όρισμένο κύκλο θεμάτων πού συνηθίζονταν τότε στις ζακυνθινές έκκλησίες, στη ζωγραφική τεχντροπία τήν καθιερωμένη από τον Κουτούζη, αλλά μέ φωτεινότερους χρωματικούς τόνους και χωρίς τόσο έντονες φωτιστικές αντίθεσεις. Στίς προσωπογραφίες χρησιμοποιεί, σύμφωνα μέ τίς εξελίξεις της σύγχρονης του ευρωπαϊκής ζωγραφικής, τεχνική γραμμικής ακρίβειας στην άπόδοση τών αντικειμένων και εκφράζεται μέ όξύτατη ψυχολογική παρατήρηση. Συγχρόνως μέ τούς δύο αυτούς ζακυνθινούς ζωγράφους εργάζονται και οί μιμητές τους, όσοι διαδίδουν και καθιερώνουν σε όλα τά 'Επτάνησα, μέ έργα μέτρια, όχι μόνο στην κοσμική αλλά και στην έκκλησιαστική ζωγραφική, τήν ιταλικής καταγωγής τεχντροπία της Ζακύνθου.

"Όπως γίνεται φανερό, ή ζωγραφική στο "Ανθος της 'Ανατολής, όπως εύστοχα ονομάστηκε ή Ζάκυνθος, παύει πιά στην περίοδο αυτή να έχει τίς δυνατότητες να δημιουργεί πλατιά προγράμματα μνημειακής ζωγραφικής και περιορίζεται σε μικρούς πίνακες, όπου τά θρησκευτικά θέματα δίνουν συχνά τήν πρόφαση για να άποδοθούν σκηνές της καθημερινής ζωής. Δέν είναι περίεργο αυτό, όταν σκεφθεί κανείς ότι ακριβώς στα τελευταία χρόνια του 18ου και στις αρχές του 19ου αϊ. τά 'Επτάνησα άλλαξαν πολλές φορές κυρίαρχο μέ συνέπειες άνατρεπτικές για τήν καθιερωμένη δομή της κοινωνίας και τήν τάξη τών ήθικων άξιών, μέ τήν παρεμβολή της κατοχής από τίς δυνάμεις της γαλλικής έ-

πανάστασης (1797-1799), με την αποκατάσταση της άριστοκρατίας από τους Ρώσους (1799-1807), καθώς και με την επάνοδο των Γάλλων, αυτοκρατορικών αυτή τη φορά (1807-1814), τους οποίους διαδέχθηκαν οι Άγγλοι (1815-1864). Όπωςδήποτε θά πρέπει να λογαριάσουμε ότι την εποχή που στη Ζάκυνθο οί δύο αυτοί ζωγράφοι, Κουτούζης και Καντούνης, δημιουργούσαν τά τελευταία αξιόλογα έργα της επτανησιακής ζωγραφικής, τό πνευματικό κλίμα ήταν σέ άσυνήθιστα ύψηλή στάθμη. Άρκει νά θυμηθοῦμε ότι ό Σολωμός καί ό Κάλβος, ἄν καί νεότεροι, ζοῦσαν στά ἴδια χρόνια, καί ἔγραφαν καί αὐτοί τό τε μικρά, ἀποσπασματικά ποιήματα.

VI. Η ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟ ΚΟΣΜΟ

1. Βαλκάνια

Οί κυριότεροι από τούς αντικειμενικούς ὁρους που καθόρισαν τά πλαίσια, μέσα στά ὁποῖα μποροῦσε νά ἐξελιχθεῖ ἡ μεταβυζαντινὴ τέχνη στήν Ἑλλάδα, ἰσχύουν καί γιά τούς ἄλλους τουρκοκρατούμενους καί ὀρθόδοξους βαλκανικούς λαούς, μέ τή βασική διαφορά ὅτι ἐκεῖνοι δέν εἶχαν περιοχές βενετοκρατούμενες. Οί ὀρθόδοξοι τῶν Βαλκανίων εἶχαν ἀκόμη κοινὴ μέ τούς Ἕλληνες τήν κληρονομία τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης, πού δέν ἔπαψε νά λειτουργεῖ ὡς ἀδιαμφισβήτητη πηγή, στήν ὁποία θά ἐπιστρέφουν οἱ καλλιτέχνες γιά νά ἀνανεώνουν τήν τέχνη τους. Μέ τήν παράδοση αὐτή ήταν ὀλοὶ δεμένοι, γιατί εἶχαν κληρονομήσει τήν ἴδια φανατικὴ προσήλωση σέ ὀρισμένες γενικές ἀρχές αἰσθητικοῦ χαρακτήρα πού ταυτίζονταν σχεδόν μέ τό δόγμα.

Ἄλλος σημαντικός παράγοντας ἐνότητας ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους λαούς ήταν τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο στήν Κωνσταντινούπολη, ὄργανισμός πανίσχυρος, ὑπεύθυνος γιά τό θρησκευτικό, πνευματικό καί πολιτικό προσανατολισμό ὄλων τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν, ὄχι μόνο γιατί αὐτή τή θέση τοῦ εἶχε ὀρίσει ὁ κατακτητής, ἀλλά καί γιατί τό ἐπιβλητικό κύρος του πῆγαζε ἀπό τή χιλιόχρονη ἱστορία του. Μέσω τῶν μητροπολιτῶν, πού ήταν κατά κανόνα Ἕλληνες, ἐπηρέαζε κατά τρόπο ἐνιαῖο ὄλες τίς ἐπαρχίες τοῦ «κλίματος». Καί τήν ἐποχὴ αὐτή ἡ τέχνη ἐγινε ὑπόθεση προπάντων τῆς Ἐκκλησίας.

Τέλος, τό Ἅγιον Ὄρος, πού συγκέντρωνε τούς καλύτερους ἀγιογράφους κάθε ἐποχῆς μέ τό ἐπίσης τεράστιο κύρος του στόν ὀρθόδοξο κόσμο, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στή συντήρηση καί τή διάδοση μιᾶς «κοινῆς» ἐκφραστικῆς τέχνης. Ὅπως ἔγραφε ὁ βούλγαρος καθηγητής Filon, «τό Ἅγιον Ὄρος ήταν γιά αἰῶνες ἡ ἀνώτερη σχολή γιά τή θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τῶν Βαλκανίων».

Στή διαδικασία αὐτή, πού τείνει στήν ἐπιβίωση, στήν προσαρμογὴ καί στήν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης μέσα στό βαλκανικό χῶρο, οἱ Ἕλληνες ἀγιογράφοι εἶχαν, μαζί μέ τίς ἐκκλησιαστικές ἀρχές, θέση προνομιούχο ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους. Τή θέση αὐτή τήν κράτησαν χάρη στήν τεχνικὴ τους ὑπεροχὴ, ἀλλά καί χάρη στή φήμη τῆς δογματικῆς αὐθεντίας τῆς εἰκονογραφίας τους, πού δέν μποροῦσε νά τοὺς τά ἀμφισβητήσει κανεὶς. Ἄλλά, σέ ἄλλο ἐπίπεδο, ἡ προνομιακὴ θέση τῶν ἐλλήνων ἀγιογράφων καθοριζόταν ἀπό τό γεγονός ὅτι στήν, ἔξω τῆς ἐλληνικῆς, βαλκανικῆς περιοχῆ, «δέν ὑπῆρξαν πολιτισμικές συνθήκες ἀνάλογες μέ αὐτές τῆς Κρήτης, ὥστε νά εἶναι δυνατὴ ἡ διαμόρφωση μιᾶς πραγματικῆς 'σχολῆς' τοῦ ἐπιπέδου τῆς κρητικῆς», ὅπως παρατη-

ρεϊ σύγχρονος βούλγαρος ιστορικός της τέχνης (Boschkov). Μέ αυτές τις προϋποθέσεις δέν είναι περίεργο ότι σέ όλες τίς περιοχές βρίσκονται έλληνες ζωγράφοι —καί όχι πάντα οί καλύτεροι— πού είναι πρωτοπόροι στή δημιουργία έργασηρίων καί μαθητών ή πού έπηρεάζουν κατά κάποιο τρόπο τήν τέχνη του τόπου.

Στή Ρουμανία, όπως έχει γραφεί, «γνώρισαν τή βυζαντινή αισθητική, από τήν όποία καί γοητεύθηκαν, μόνο μετά τήν άλωση» (Grabar). Ένα από τά παλαιότερα τοιχογραφημένα σύνολα, στό Patraut (1487) έχει έπιγραφές μόνο έλληνικές. Έκει βρίσκονται καί δείγματα έργασης του έργασηρίου της Μακεδονίας της δεύτερης πενηνταετίας του 15ου αϊ., άπηγήσεις του βρίσκονται άκόμη στό 16ο αϊ. στό Dorohoi (1522) καί στό Hirtau (1530). Έχουν σημειωθεί τά όνόματα των ζωγράφων Γεωργίου από τά Τρίκαλα (+ 1530), του Νικολάου από τήν Κρήτη, του Άνδρέα, του Μάρκου, του Μηνά, του Σταματέλου Κοτρώνα από τή Ζάκυνθο (1554) κ.ά. Ίσως νά έχει έργασηί στή Μολντοβίτσα (1537) καί ό Όνούφριος, ό γνωστός πρωτοπαπάς Νεοκάστρου.

Στήν άνατολική Σερβία, πού υπάγεται στήν άρχιεπισκοπή Άχρίδος, μιά σειρά εκκλησιών (βλ. πιο πάνω σ. 76) άνήκει στό «μακεδονικό έργασηριο» της Καστοριάς πού ήδη άναφέρθηκε. Έχει σημειωθεί ή παρουσία Έλλήνων ζωγράφων καί σέ εκκλησίες του 16ου καί του 17ου αϊ., όπως στήν Ρίνα καί άλλου. Ένας από τους σημαντικότερους σέρβους ζωγράφους των άρχων του 17ου αϊ. είναι ό Γεώργης Μητροφάνοβιτς, μοναχός της μονής Χιλανδαρίου, πού μεταφέρει στα πολυάριθμα έργα του τά διδάγματα της τέχνης του Άγίου Όρους. Πρέπει άκόμη νά τονισθεί ή έμμεση επίδραση πού άσκοϋσαν στήν τέχνη, κυρίως στήν εικονογραφία, οί κρητικές εικόνες πού έφερναν στή Δαλματία ή πού γίνονταν έπιτόπου από κρητικούς ζωγράφους, όπως από τον Άγγελο Πιτζαμάνο (1518), καί άκόμη ή επίδραση της εικονογράφησης των σλαβικών λειτουργικών βιβλίων πού τυπώνονταν στή Βενετία μέ τή συνεργασία Έλλήνων ή κάτω από τήν άμεση ελληνική επίδραση. Τά βιβλία αυτά «έγιναν ή κυριότερη πηγή όπου κατέφευγαν για νά βροϋν ύποδείγματα οί ζωγράφοι καί οί χρυσοχόοι» (της Σερβίας καί της Έρζεγοβίνης), βεβαιώνει ένας σύγχρονος γιουγκοσλάβος ιστορικός της τέχνης.

Στή Βουλγαρία, εκτός από τίς έμφάνσεις του «μακεδονικού έργασηρίου» πού ήδη σημειώθηκαν (σ. 76), σειρά μνημείων του 17ου αϊ. στό Τίρνοβο, στό Άρμπάνασι καί στό Μπάτσκοβο είναι τοιχογραφημένα από έλληνες άγιογράφους. Όπως παρατηρεί ό Grabar: «Η τουρκοκρατία θά σημάνει για τήν περιοχή πού άποτελούσε τή μεσαιωνική Βουλγαρία τήν επιστροφή στήν καθαυτό ελληνική τέχνη».

Στήν Άλβανία, τέλος, ή κυρίαρχη καλλιτεχνική μορφή στό 16ο αϊ. είναι ό Όνούφριος από τό Μπεράτι (βλ. πιο πάνω, σ. 86), πού άφήνει καί ένα γιό ζωγράφο εικόνων. Άλλωστε, οί όρθόδοξοι κάτοικοι της νότιας Άλβανίας (Β. Ήπειρου), πού μιλούσαν συνήθως ελληνικά, βρίσκονταν κάτω από τήν έπιρροή των μητροπολιτών Βερατίου (Βελεγράδων), Άργυροκάστρου, Δελβίνου καί άλλων καί ήταν πάντα προσανατολισμένοι προς τό πατριαρχείο της Πόλης καί τό Άγιον Όρος. Κυπητό παράδειγμα άποτελεί καί ή περίπτωση ενός άξιόλογου ζωγράφου πού μεταφέρει στή Μοσχόπολη, στις άρχές του 18ου αϊ., τή ροπή πού έμφανίζεται αυτή τήν εποχή στον Άθω, της σχεδόν μιμητικής επιστροφής στή ζωγραφική του Πρωτάτου. Ό ίδιος είχε διακοσμήσει μέ τον ίδιο τρόπο ένα παρεκκλήσιο στή Λάυρα. Ύπογράφει ελληνοπρεπέστατα: *Διά χειρός πολυϊστορός τε καί όξυγράφου καλάμου του πανοσιωτάτου κυρίου κυρ Δαβίδ του Σελενιτζιώτου.*

2. Ρωσία

Στή μακρινή αλλά ὀρθόδοξη Ρωσία οἱ πολιτικές συνθήκες εἶναι βέβαια διαφορετικές ἀπὸ αὐτές τῆς βαλκανικῆς περιοχῆς. Ὡστόσο, τὸ γεγονός πὼς ἡ ρωσικὴ Ἐκκλησία βρίσκεται σὲ στενὴ καὶ πνευματικὰ ἐξαρτημένη σχέση μετὰ τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως συντελεῖ ὥστε τὸ κύρος τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς νὰ παραμένει ἀμείωτο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου «τῶν Ἑκατὸ Κεφαλαίων» (1555), πού προβάλλουν τὶς παλαιές καὶ σύγχρονες ἑλληνικὲς εἰκόνες ὡς ὑποδείγματα δογματικῆς ὀρθοδοξίας. Ἔχει ἀκόμη διαπιστωθεῖ ὅτι οἱ συνήθως διακριτικὲς δυτικὲς ἐπιδράσεις φθάνουν στὴ Ρωσία μέσω κρητικῶν εἰκόνων, πού σὲ μερικές περιπτώσεις μάλιστα οἱ Ρῶσοι τὶς ἀντιγράφουν αὐτούσιες, ὅπως κάνει ὁ ζωγράφος Σίμων Uschakov (1668). Ἦσως ἀκόμη πῶς χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παράκληση τοῦ πατριάρχου Νίκωνος τῆς Μόσχας πρὸς τὸν Εὐγένιο Ἰωαννουῖλο Αἰτωλὸ, μοναχὸ ἀπομονωμένο στὰ Ἰσώφρα, νὰ ὑποδείξει κατάλληλο ἀγιογράφο νὰ πάει στὴ Ρωσία. Ὁ Ἰωαννουῖλος συνιστᾷ τὸν ἱερέα Ἀθανάσιο, πού εἶναι τῆς ἱερᾶς ζωγραφίας ἰκανὸς ἐπιστήμων, νὰ πάει μαζί μετὰ τὴ συνοδεία του (1662 περίπου).

3. Ἑγγὺς Ἀνατολή

Τέλος, στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή, τὰ πατριαρχεῖα καθὼς καὶ τὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ Σινᾶ ἀποτελοῦν ἐστίες, ὄχι μόνο περισυλλογῆς ἀλλὰ καὶ ἐμπνευσης ἀξιόλογων ἔργων τέχνης. Ἡ μονὴ τοῦ Σινᾶ διατηροῦσε στὸ β' μισό τοῦ 15ου αἰ. ἓνα ἀξιόλογο τοπικὸ ἐργαστήριο, ἀλλὰ στὸ 16ο καὶ τὸ 17ο αἰ. διατηροῦσε μεγάλο μετόχι στὸ Ἡράκλειο, καὶ ἔτσι συνδέθηκε στενά μετὰ τὴ μεγαλόνησο καὶ προμηθεύονταν τὶς εἰκόνες τῆς σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἐκεῖ. Ἀκόμη, τὸ ἴδιο μοναστήριον συνετέλεσε στὴν ἀνάπτυξη καὶ διάδοση μιᾶς σιναϊτικῆς εἰκονογραφίας, μετὰ τὴν ἀγία Αἰκατερίνα, μετὰ τὴ Φλεγόμενη Βάτο, μετὰ τὸ τοπίο τοῦ Σινᾶ καὶ ἄλλα. Καὶ τὰ πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων συγκέντρωναν εἰκόνες ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Κύπρο καὶ τὴ Ρόδο. Ἡ ἀκτινοβολία σὲ εὐρύτερους κύκλους ἐξελληνικεύθηκε στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη, ὅπου ἓνας ὀρθόδοξος ἀραβόφωνος πληθυσμὸς ὑπαγόταν στὰ ἀντίστοιχα ἑλληνικὰ πατριαρχεῖα. Ἄραβες χριστιανοὶ ἀγιογράφοι θὰ ἐμφανισθοῦν στὸ 17ο καὶ τὸ 18ο αἰ., μαθητὲς ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ὁ παπᾶς Ἰωάσαφ καὶ ὁ γιὸς του Νέ'εμε ἀπὸ τὸ Χαλέπι (τέλος 17ου αἰ.) πού ὑπογράφουν ἑλληνικὰ, ἐνῶ ἓνας ἄλλος ζωγράφος, ὁ Hanna Al-Qudsi σημειώνει στὴν ἀραβικὴ ὑπογραφή του ὅτι ἐμπνεύσθηκε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ ἀπὸ μιᾶ κρητικὴ εἰκόνα τοῦ 1514. Διατηροῦσε ὁμοίως ὁ Hanna τὴν ἄψογη σχεδὸν ἑλληνικὴ ἐπιγραφή τοῦ εἰληταρίου.

Μιὰ σειρά ἀκόμη ἀραβόφωνων ζωγράφων διατηροῦν στίς εἰκόνες τους τὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφές τοῦ πρωτοτύπου πού ἀντιγράφουν. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς εἶναι καὶ ὁ ζωγράφος Σίλβεστρος, πατριάρχης τῆς Ἀντιοχείας, πού εἶχε παραμείνει καὶ στὸν Ἄθω. Γιὰ τὸ κύρος καὶ τὴ φήμη τῶν κρητικῶν ἰδιαίτερα ζωγράφων, χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ διάκονος Παῦλος, ἀπὸ τὸ Χαλέπι, στίς περιγραφές τῶν ταξιδιῶν του μετὰ τὸν πατέρα του, πατριάρχη Μακάριο Γ', στὴ Ρωσία.

Σὲ ὅλες τὶς περιοχές πού ἀναφέραμε, ἀπὸ τὴ Ρωσία καὶ τὰ Βαλκάνια ὡς τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή, διαμορφώνονται τοπικὲς σχολὲς ζωγραφικῆς, μετὰ ἰδιαίτερο ἢ καθεμίᾳ χαρακτή-

ρα, προσαρμοσμένες στις τοπικές συνθήκες ως προς τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και ως προς τον τρόπο που αναπτύσσονται ή εξελίσσονται.

Με την επιλογή από παραδείγματα κατάλληλα να εικονογραφήσουν ορισμένες καταστάσεις έγινε προσπάθεια, ώστε να φανεί ότι όλες οι σχολές αυτές τοπικής άγιογραφίας βρίσκονται σε σχέση μαθητείας προς τη σύγχρονη μεταβυζαντινή τέχνη, και γι' αυτό παρακολουθούν τα έλληνικά πρότυπα της εποχής, άλλοτε περισσότερο ή λιγότερο, ως προς την τεχνική, τις γενικές τάσεις, ακόμη και ως προς την αντίθεση ή τον τρόπο προσέγγισης προς τη δυτική τέχνη. Η μεταβυζαντινή θρησκευτική τέχνη εξακολουθεί να κρατεί τον ήγετικό και διδακτικό ρόλο που είχε κρατήσει η τέχνη της βυζαντινής αυτοκρατορίας ανάμεσα στον ὀρθόδοξο κόσμο. Αυτό είναι ἴσως και ένα από τα σημαντικότερα κατορθώματα του Ἑλληνισμού στην περίοδο της ξένης κυριαρχίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ειδικές μελέτες και ἄρθρα γιά τούς ζωγράφους που ἀναφέρονται στήν εἰσαγωγή μπορεῖ νά ἀναζητήσει ὁ ἀναγνώστης στά ἀντίστοιχα λήμματα τοῦ καταλόγου. Γιά μιά πρώτη ἱστορική προσέγγιση μπορεῖ νά συμβουλευθεῖ τά οἰκεία κεφάλαια στήν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Ι' καί ΙΑ'.

Ἡ βιβλιογραφία πού παρατίθεται εἶναι ἐνδεικτική καί περιορίζεται στήν ὑπόδειξη ἔργων πού ἀναφέρονται σέ γενικότερα προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς.

II 1. Ὁρλάνδος 1938 - Πελεκανίδης 1953 καί 1960α - Ξυγγόπουλος 1957 - Μουτσόπουλος 1964 καί 1973 - Radojčić Sv., «Une école de peinture de la deuxième moitié du XVe s.» (σερβικά μέ γαλλική περίληψη). *Recherches sur l'art, Matica Srpska*, Novi Sad 1965, 68-104 - Chatzidakis 1969δ - Garidis M., *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance 1450-1600* (Thèse de Doctorat d'Etat), Παρίσι 1980 - Subotić G., *L'école de peinture d'Ohrid au XVe siècle* (σερβικά μέ γαλλική περίληψη), Βελιγράδι 1980. II 2. Cattapan 1972 - Χατζηδάκης 1974β καί 1977α - Ν. Χατζηδάκη 1982 καί 1983. II 3. Bettini 1933 - Chatzidakis 1962 - Μανούσακας 1974. III Δ' 1. Millet 1916 - Χατζηδάκης 1986. III Δ' 3. Λίβα-Ξανθάκη Θ., *Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Ντίλιου*, ἔκδ. ΙΜΙΑΧ, Ἰωάννινα 1980 - Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου 1983 - Σταυροπούλου 1984. III Δ' 4. Dharmo 1984. III Ε'. Κωνσταντουδάκη 1973, 1975α καί 1977 - Καζανάκη 1981. IV ΣΤ'. Triantaphyllopoulos D., *Die nachbyzantinische Wandmalerei auf Kerkyra und den anderen Ionischen Inseln. Untersuchungen zur Konfrontation zwischen ostkirchlicher und abendländischer Kunst (15.-18. Jahrhundert)* (διδακτ. διατριβή), 1-2, Μόναχο 1985 -Κουτελάκης 1986. IV Ζ'. Millet 1916 - Garidis, ὀ.π. - Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου 1983 - Τούρτα 1986. V Η' 1. Ξυγγόπουλος 1957 - Μακρῆς 1967, 1973 καί 1974 - Χατζηδάκης 1972 - Πάλλας 1975-76 - Λάζαρη 1982-83 - Triantaphyllopoulos, ὀ.π. VI. Petković 1966 - Grabar A., *L'art du moyen âge en Europe Orientale*, Παρίσι 1968 - Boschkov 1969β - Chatzidakis 1969δ - Agémian 1973 καί 1976.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

1. Ἄβέρκιος Νικόλαος, Παναγία ἢ Διασώζουσα, ν. Παναγίας Διασώζουσας, Χώρα, Πάτμος (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).
2. Ἄβραάμ (1), Κοίμηση Θεοτόκου, ν. Ἀναλήψεως, Πειραιάς (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
3. Ἄβραάμ (1), Κοίμηση Θεοτόκου, ὑπογραφή, ν. Ἀναλήψεως, Πειραιάς (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
4. Ἀβράμης Μιχαήλ, Γέννηση Χριστοῦ, λεπτομέρεια, ν. Παναγίας τῶν Ξένων, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
5. Ἀγγελᾶτος Θεόδωρος, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
6. Ἀγγελέτος, Οἱ ἅγιοι Παντελεήμων καὶ Ἑρμόλαος, 1647, Galerie Nikolenko, Παρίσι (φωτ. Galerie Nikolenko).
7. Ἄγγελος (1), Ἀσπασμός Πέτρου καὶ Παύλου, μονή Ὁδηγήτριας, Κρήτη (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
8. Ἄγγελος (1), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Συλλογή Ε. Χατζιδάκι, Ἀθήνα (φωτ. *Βυζαντινὴ Ἐκθεσὴ 1964*).
9. Ἄγγελος (1), Δέηση, μονή Σινᾶ (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
10. Ἄγγελος (1), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ν. Παναγίας τοῦ Χριστοῦ, Νάξος (φωτ. Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων).
11. Ἄγγελος (1), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Πρόχορος, κοιμητήριο, μονή Σινᾶ (φωτ. Γ. Σωτηρίου).
12. Ἄγγελος (1), Θεοτόκος Καρδιώτισσα, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
13. Ἄγγελος (1), Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, μονή Ὁδηγήτριας, Κρήτη (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
14. Ἄγγελος (1), Θεοτόκος καὶ ἁγία Αἰκατερίνα, μονή Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πάτμος (φωτ. Φ. Ζαχαρίου).
15. Ἄγγελος (1), Ὁ ἅγιος Φανούριος, ν. Μεγάλης Παναγίας, Χώρα, Πάτμος (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).
16. Ἄγγελος (1), Χριστός ἢ Ἄμπελος, Μάλλες, Κρήτη (φωτ. Μ. Μπορμπουδάκη).
17. Ἄγγελος (1), Χριστός ἐνθρονος, Μουσεῖο, Ζάκυνθος (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
18. Ἀθανάσιος (5), σκηνές Ἀποκαλύψεως καὶ ἁγιοί, τοιχ., καθολικὸ μονῆς Ξηροποτάμου, Ἄθως (φωτ. ἀρχείου Ν. Τομπάζη, Μουσεῖο Μπενάκη).
19. Ἀθανάσιος (5), Ὁ κτήτωρ ἅγιος Παῦλος, τοιχ., καθολικὸ μονῆς Ξηροποτάμου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
20. Ἀθανάσιος (7), Εἰς Ἄδου Κάθοδος, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
21. Ἀθανάσιος (13), Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 1796, Museo Civico, Λιβόρνο, Ἰταλία (φωτ. *Museo Civico 1978*, 82, ἀρ. 32).
22. Ἀναγνώστου Ἄγγελος, Εὐαγγελισμός, Victoria and Albert Museum, Λονδίνο (φωτ. Victoria and Albert Museum).
23. Ἀναστάσιος (6), Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, 1725, Galerie Nikolenko, Παρίσι (φωτ. Galerie Nikolenko, ἀρ. 30).
24. Ἀναστάσιος (8), Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκάς, θεομητορικὲς καὶ χριστολογικὲς σκηνές, 1749, τοιχ., ν. Ταξιαρχῶν, Κάτω Πεδινά, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
25. Ἀναστάσιος (13), Παραβολὴ πλουσίου καὶ Λαζάρου, 1793, τοιχ., ν. Ἁγίου Νικολάου, Καπέσοβο, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
26. Ἀνδρόνης Μανουήλ, Ἄγιο Μανδήλιο, ν. Ἁγίου Δημητρίου, Χρύσαφα Λακωνίας (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
27. Ἀνθίμος (2), ἐπίτιτλο, χφ., Λειτουργίαι 526, μονή Κουτλουμουσίου, Ἄθως (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).

28. Ἄντωνιος (2), Ὁ Ἄναπεσών, 1544, τοιχ., μονή Ξενοφώντος, Ἄθως (φωτ. ἀρχείου Ν. Τομπάζη, Μουσείο Μπενάκη).
29. Ἄντωνιος (5), Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα καί προφήτες, 1641, ἰδιωτική συλλογή, Ἑλβετία (φωτ. Μουσείου Γενεύης).
30. Ἄντωνιος (5), Χριστός Δίκαιος Κριτής καί προφήτες, 1670, τοιχ., ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Ἄνωγή, Ἰθάκη (φωτ. Δ. Ρηγάκου).
31. Ἀζέντης Συμεών, Ὁ ἅγιος Ἡρακλείδιος, 1513, τοιχ., ν. Ἁγίου Σωζομενοῦ, Γαλάτα, Κύπρος (φωτ. Stylianou, *Cyprus*, εἰκ. 39).
32. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Δευτέρα Παρουσία, Μουσείο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου, Βενετία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
33. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Ἀποκαθήλωση, καθολικό μονῆς Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
34. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Δέηση, μονή Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πάτμος (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).
35. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Δέηση, λεπτομέρεια, μονή Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πάτμος (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).
36. Ἀποστόλιος, Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγὴ, Ὑψωση Τιμίου Σταυροῦ καί ἁγίες, τοιχ., μονὴ Βουλγαρελίου, Δροσπηγή, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
37. Ἀρβανίτης Κωνσταντίνος, Σταύρωση, 1753, καθολικό μονῆς Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
38. Ἀρκελῆς Βασίλειος, Χριστός Παντοκράτωρ, Μουσείο μεταβυζαντινῆς τέχνης, Λευκάδα (φωτ. Ροντογιάννης 1974, πίν. 116.2).
39. Ἀστέριος (1), Ὁ προφήτης Ἡλίας, Museo Civico, Λιβόρνο, Ἰταλία (φωτ. *Museo Civico* 1978, ἀρ. 39).
40. Ἀτζαλῆς, Ἡ Πύλη τοῦ Οὐρανοῦ, 1635, τοιχ., φιάλη, μονή Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Millet 1927, πίν. 152.1).
41. Βαρδαβᾶς Ἱερεμίας, Δέηση, ὑπογραφή, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
42. Βαρδαβᾶς Ἱερεμίας, Ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος, Συλλογὴ Γ. Ἀβέρωφ, Μέτσοβο, Ἡπειρος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
43. Βενιαμίν, Βίος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί ἄλλες σκηνές, 1806, τοιχ., σκῆτη Ἁγίου Δημητρίου, νάρθηκας, μονὴ Βατοπεδίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
44. Βενιαμίν, Χριστός μέ δύο ἀρχαγγέλους, λεπτομέρεια, 1820, μονὴ Ὄσιου Μελετίου, Κιθαιρώνας (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
45. Βεντούρας Σπυρίδων, Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου, Λευκάδα (φωτ. Ροντογιάννης 1974, πίν. 112.1).
46. Βιδάλης Γεώργιος, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
47. Βίκτωρ (1), Προσωπογραφία, ἰδιωτικὴ συλλογή, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. οἰκογένειας Giustiniani).
48. Βίκτωρ (3), Ἡ ἁγία Αἰκατερίνη, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
49. Βίκτωρ (3), Λιθοβολισμός Στεφάνου, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
50. Βίκτωρ (3), Ρίζα Ἰεσσαί, Συλλογὴ Π. Κρητικοῦ, Ἀθήνα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
51. Βίκτωρ (3), Οἱ ἅγιοι Ἄντωνιος καί Φραγκίσκος τῆς Ἀσίζης, Μουσεῖο Βατικανοῦ, Ἰταλία (φωτ. Μουσείου Βατικανοῦ).
52. Βίκτωρ (3), Οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος, Μουσεῖο Βατικανοῦ, Ἰταλία (φωτ. Μουσείου Βατικανοῦ).
53. Βίκτωρ (3), Ἀνάσταση, Μουσεῖο Ermitage, Λένινγκραντ, Σοβιετικὴ Ἑνωσὴ (φωτ. Μουσείου Ermitage).
54. Βίκτωρ (3), Προσκύνηση τῶν Μάγων, Μουσεῖο Βατικανοῦ, Ἰταλία (φωτ. Μουσείου Βατικανοῦ).
55. Βίκτωρ (3), Λάβαρο Morosini, Μουσεῖο Correr, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).

56. Βίκτωρ (3), Χριστός ή Ἴ Αμπελος, ν. Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
57. Βίκτωρ (3), Ρίζα Ἰεσσαί, ν. Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
58. Βίκτωρ (3), Θεοτόκος τοῦ Πάθους, τ. Συλλογή Μ. v. Rijn, Ἄμστερνταμ, Ὀλλανδία (φωτ. Μ. v. Rijn).
59. Βίκτωρ (3), Χριστός Μέγας Ἀρχιερεὺς, λεπτομέρεια, μονή Φιλοσόφου, Δημητσάνα (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
60. Βίκτωρ (3), Μεταμόρφωση, 1670, Μουσεῖο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
61. Βίκτωρ (3), Μεταμόρφωση, λεπτομέρεια, Μουσεῖο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
62. Βίκτωρ (3), τρίπτυχο, 1684, Παλαιὰ Βιβλιοθήκη, μονή Σινᾶ (φωτ. Published through the courtesy of the Michigan-Princeton Alexandria expedition to Mount Sinai).
63. Βίκτωρ (3), Θεοτόκος ἐνθρονη μέ προφήτες, ν. Ἁγίας Κυριακῆς, Χώρα, Νάξος (φωτ. Στ. Μπαλτογιάννη).
64. Βίκτωρ (3), Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, μονή Ταξιαρχῶν, Σαγγρί, Νάξος (φωτ. Στ. Μπαλτογιάννη).
65. Βλαστός Γεώργιος (2), Ὁ ἅγιος Γεώργιος, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (φωτ. Μουσείου Μπενάκη).
66. Γαβαλλᾶς Γεώργιος, Ὁ ἅγιος Νικόλαος, Μουσεῖο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
67. Γαβριήλ (3), Ὁ ἅγιος Σπυρίδων, σιναιτικὸ μετόχι, Ἀθήνα (φωτ. Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων).
68. Γαβριήλ (8), Ἱεράρχης, 1776, τοιχ., παρεκκλήσιο Προδρόμου, μονή Φιλοθέου, Ἄθως (φωτ. ἀρχείου Ν. Τομπάζη, Μουσεῖο Μπενάκη).
69. Γαβριήλ (8), Χάρος μέ δρεπάνι, 1779, τοιχ., μονή Γρηγορίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
70. Γαβριήλ (8), σκηνές Δευτέρας Παρουσίας, 1779, τοιχ., μονή Γρηγορίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
71. Γεντῆς Στυλιανός, Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, μονή Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουνιώτη, Σύμη (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
72. Γεράσιμος (3), ἀρχικό Λ, χφ., κώδικας 1438(μ), μονή Ἰβήρων, Ἄθως (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).
73. Γεώργιος (3), Ἄκρα Ταπείνωση, Σεραφεῖμ καὶ διάκονοι, 1526, παρεκκλήσιο Προδρόμου, Πρωτᾶτο, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
74. Γεώργιος (9), Ἀποτομή Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, 1566, τοιχ., λιτή καθολικοῦ, μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα (φωτ. Παπαχατζηδάκη).
75. Γεώργιος (9), Ὁ ἅγιος Παχώμιος, 1556, τοιχ., λιτή καθολικοῦ, μονή Βαρλαάμ, Μετέωρα (φωτ. Παπαχατζηδάκη).
76. Γεώργιος (19), Οἱ ἅγιοι Μηνᾶς καὶ Προκόπιος, 1673, τοιχ., μονή Θεοτόκου Σπηλαιώτισσας, Ἀρίστη, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
77. Γεώργιος (24), Ἄνωθεν οἱ Προφῆται, παρεκκλήσιο Κοιμήσεως, μονή Σινᾶ (φωτ. published through the courtesy of the Michigan-Princeton Alexandria expedition to Mount Sinai).
78. Γεώργιος (25), Ὁ ἅγιος Γεώργιος, Συλλογή Hans Bibuo, Ἑλβετία (φωτ. Μουσείου Γενεύης).
79. Γεώργιος (26), Θεοτόκος μέ προφῆτες, λεπτομέρεια, μονή Παύλου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
80. Γεώργιος (27), Μαρτύριο ἁγίου Χαραλάμπους, 1725, Συλλογή † Χατζηγεωργίου, Ἀθήνα (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
81. Γεώργιος (29), σκηνές Ἀκαθίστου Ὑμνου, Σαράντα μάρτυρες, Λιθοβολισμός Στεφάνου, 1737, τοιχ., παρεκκλήσιο Γενεσίου τοῦ Προδρόμου, μονή Βυλίζης, Ἰωάννινα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
82. Γεώργιος (31), σκηνές Ἀκαθίστου Ὑμνου, ὀλόσωμοι ἅγιοι, 1761, τοιχ., ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Καπέσοβο, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
83. Γεώργιος (39), Κοίμηση Θεοτόκου, 1787, τοιχ., ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Φορτόσι, Κατσανοχώρια, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).

84. Γεώργιος (42), Ὁ ἅγιος Χαραλάμπης καί σκηνές βίου του, 1789, Συλλογή G. Abou-Adal, Βηρυτός (φωτ. G. Abou-Adal).
85. Γεώργιος (49), Μαρτύριο ἀγίου Δημητρίου, 1820, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
86. Γεώργιος (49), Μαρτύριο ἀγίου Δημητρίου, λεπτομέρεια, 1820, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
87. Γεωργίου Γεώργιος, ἐπιγραφή κτητορική, 1785, καθολικὸ μονῆς Προυσοῦ, Εὐρυτανία (φωτ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν).
88. Γεωργίου Γεώργιος, Ὁ ἅγιος Πέτρος, 1791, τοιχ., ν. Ταξιαρχῶν, Μύρеси, Ἄγραφα (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
89. Γούλ Φίλιππος, Γέννηση Θεοτόκου, τοιχ., ν. Σταυροῦ τοῦ Ἀγιασμάτι, Πλατανιστάσα, Κύπρος (φωτ. Stylianou, *Cyprus*, εἰκ. 106).
90. Γρηγόριος (2), Δώδεκα ἀπόστολοι, λεπτομέρεια, Συλλογή Μητρόπολης Τρικάλων, Θεσσαλία (φωτ. Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου 1969, πίν. 5).
91. Γρηγόριος (6), Οἱ ἅγιοι Θεόδωρος Τήρων, Εὐστάθιος καί Χριστόφορος, 1779, τοιχ., ν. Παναγίας, Λίνδος, Ρόδος (φωτ. Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου).
92. Γρυπάρης Ἀλέξανδρος, Ἀποκαθήλωση, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
93. Γρυπάρης Γεώργιος, Πάπας Σίλβεστρος, λεπτομέρεια, 1711, Μουσεῖο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
94. Δαβίδ (2), Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καί ἅγιοι, 1715, τοιχ., παρεκκλήσιο Κουκουζέλισσας, μονή Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
95. Δαβίδ (2), Θαύματα ἀγίου Ἀθανασίου, 1715, τοιχ., παρεκκλήσιο Κουκουζέλισσας, μονή Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
96. Δαβίδ (2), Ἡ ἁγία Θεοπίστη, 1727, τοιχ., ν. Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, Καστοριά (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
97. Δαβίδ (2), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, 1727, τοιχ., ν. Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, Καστοριά (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
98. Δαβίδ (2), Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, 1726, τοιχ., ν. Ἀγίου Νικολάου, Μοσχόπολη, Ἀλβανία (φωτ. Χ. Μπούρα).
99. Δαμασκηνός (3), Ἐν κόλποις Ἀβραάμ, 1691, τοιχ., ν. Ἀγίου Δημητρίου, Σκύρος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
100. Δαμασκηνός (3), Στρατιωτικοὶ ἅγιοι, 1719, τοιχ., παρεκκλήσιο Κουκουζέλισσας, μονή Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
101. Δαμασκηνός (3), Μεταμόρφωση, Βρεφοκτονία, 1719, τοιχ., παρεκκλήσιο Κουκουζέλισσας, μονή Μ. Λαύρας, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
102. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
103. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Μαρτύριο ἁγίας Παρασκευῆς, Συλλογή Π. Κανελλοπούλου, Ἀθήνα (φωτ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν).
104. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Οἱ ἅγιοι Γεώργιος, Δημήτριος καί Θεόδωρος ἔφιπποι, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (φωτ. Μουσείου Μπενάκη).
105. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ προφήτης Ἡλίας, μονή Σταυρονικήτα, Ἄθως (φωτ. Φ. Ζαχαρίου).
106. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, λεπτομέρεια, τ. Συλλογή Μ. v. Rijn, Ἄμστερνταμ, Ὀλλανδία (φωτ. Μ. v. Rijn).
107. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Βάπτισις, ν. Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
108. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Πέτρος, ν. Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
109. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Παῦλος, ν. Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
110. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, ν. Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).

111. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Χριστός ἔνθρονος, λεπτομέρεια, Μουσείο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
112. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Χριστός ἔνθρονος, λεπτομέρεια, Μουσείο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
113. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), βημόθυρο μέ Πέτρο καί Παῦλο, ν. Ἁγίας Αἰκατερίνας, Ζάκυνθος (φωτ. Φ. Ζαχαρίου).
114. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Μουσείο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
115. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Σταύρωση, λεπτομέρεια, Ζάκυνθος (καμένη) (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
116. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, λεπτομέρεια, Μουσείο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
117. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, λεπτομέρεια, μονή Ὁσίου Λουκά, Βοιωτία (φωτ. Φ. Ζαχαρίου).
118. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Προσκύνηση τῶν Μάγων, Συλλογή Ἁγίας Αἰκατερίνας Σιναϊτῶν, Ἡράκλειο, Κρήτη (φωτ. Γ. Ξυλούρη).
119. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεία Λειτουργία, Συλλογή Ἁγίας Αἰκατερίνας Σιναϊτῶν, Ἡράκλειο, Κρήτη (φωτ. Γ. Ξυλούρη).
120. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Α' Οἰκουμενική Σύνοδος, Συλλογή Ἁγίας Αἰκατερίνας Σιναϊτῶν, Ἡράκλειο, Κρήτη (φωτ. Γ. Ξυλούρη).
121. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Χριστός ἔνθρονος, νεκροταφεῖο, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
122. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, ἔνθρονη, νεκροταφεῖο, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
123. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος μέ σκηνές βίου του, Συλλογή Μητρόπολης, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
124. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἔνθρονος, λεπτομέρεια, μονή Ἄντισσας, Μυτιλήνη (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
125. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Λιθοβολισμός Στεφάνου, νεκροταφεῖο, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
126. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἀποτομή Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, νεκροταφεῖο, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
127. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Madonna del Rosario, v. di San Benedetto, Puglia, Ἰταλία (φωτ. D'Elia 1964, πίν. 110).
128. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, ἐξωκκλήσιο Arba'in, μονή Σινᾶ (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
129. Δανιήλ (3), Μαρτύρια ἁγίων, 1609, τοιχ., παρεκκλήσιο Ἁγίου Γεωργίου, μονή Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
130. Δανιήλ (3), Ὁ ἅγιος Πρόβος, 1609, τοιχ., παρεκκλήσιο Ἁγίου Γεωργίου, μονή Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
131. Δανιήλ (4), ἐπίτιτλο, προσκυνητᾶριο Ἱεροσολύμων, χφ. 139, μονή Γρηγορίου, Ἄθως (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).
132. Δανιήλ (7), ἀρχικό Κ, χφ., Λειτουργίες 1436(μ), μονή Ἰβήρων, Ἄθως (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).
133. Δαρῶνας Ἰάκωβος, Γέννηση Θεοτόκου, 1616, καθολικό μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας, Σινᾶ (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
134. Δαρῶνας Ἰάκωβος, Θεοτόκος ἔνθρονη, Κοργιαλένειος Βιβλιοθήκη, Κεφαλονιά (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
135. Δέσος Σίλβεστρος, Ὁ ἅγιος Δημήτριος, Βυζαντινὸ Μουσείο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
136. Δευτερεύων Σίφνου, εἰκόνα Ἐρωτα, Βυζαντινὸ Μουσείο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
137. Δευτερεύων Σίφνου, Ἱστορία τῆς Σωσάννας, Βυζαντινὸ Μουσείο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).

138. Δημησιᾶνος Ἄγγελος, Ὑψωση Τιμίου Σταυροῦ, ν. Ἁγίου Βασιλείου, πόλη, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
139. Δημήτριος (1), Ὁ ἅγιος Ἀντώνιος μέ Δέηση καί μορφές ἁγίων, παρεκκλήσιο Προδρόμου, μονή Ἁγίας Αἰκατερίνας, Σινᾶ (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
140. Δημήτριος (5), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, Lecce, Ἰταλία (φωτ. Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Bari).
141. Δημήτριος (9), Θεοτόκος μέ ἄγγέλους, 1637, τοιχ., ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, Πολύλοφο, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
142. Δημήτριος (14), Ἀνάληψη Προφήτη Ἡλία, 1655, ἰδιωτική συλλογή, Ἑλβετία (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
143. Δημήτριος (15), Χριστός Ἐμμανουήλ, 1658, τοιχ., καθολικό μονῆς Προφήτη Ἡλία, Ζίτσα, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
144. Δημήτριος (38), Ὁ ἄββᾶς Ζωσιμᾶς, 1784, τοιχ., ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Τρίκαλα, Θεσσαλία (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
145. Δημήτριος Μπ..., Ὁ ἅγιος Σπυρίδων, 1795, ν. Ἁγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων, Lecce, Ἰταλία (φωτ. Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Bari).
146. Διονύσιος (4), Ὁ ἄναρχος Πατήρ, 1711, τοιχ., παρεκκλήσιο Προδρόμου, κελί Μελετίου, Καρυές, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
147. Δοξαράς Νικόλαος, Γέννηση Θεοτόκου, Μουσεῖο, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
148. Δοξαράς Νικόλαος, Μετάσταση Θεοτόκου, ν. Φανερωμένης, Ζάκυνθος (καμένη) (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
149. Δοξαράς Παναγιώτης, Χριστός Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1691, ν. Κυρίας τῶν Ἀγγέλων, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
150. Δοξαράς Παναγιώτης, Χριστός Μέγας Ἀρχιερεὺς, ὑπογραφή, ν. Κυρίας τῶν Ἀγγέλων, Ζάκυνθος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
151. Ἐμμανουήλ (7), Χριστός Παντοκράτωρ, ἅγιοι Κωνσταντῖνος καί Ἑλένη μέ σκηνές βίου τους, λεπτομέρεια, ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου, Ἁγιος Κωνσταντῖνος, Ρέθυμνο, Κρήτη (φωτ. Μ. Ἀνδριανάκη).
152. Ἐμπόριος Βενέδικτος, Μυστικός Δεῖπνος, λεπτομέρεια, 1605/6, ν. Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία, Ἰταλία (φωτ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας).
153. Εὐστάθιος (1), Ὁ Χριστός ἐπιτάσσει τοὺς ἀνέμους, 1552, τοιχ., παρεκκλήσιο Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μονή Μαυριώτισσας, Καστοριά (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).
154. Εὐστάθιος (4), Γέννηση, λεπτομέρεια, 1638, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
155. Εὐστάθιος (4), Γέννηση, 1638, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
156. Εὐστάθιος (5), Χριστός Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1694, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Πλατανούσα, Ἰωάννινα, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
157. Εὐστάθιος (6), Ἡ θαυμαστή ἀλιεῖα, 1702, τοιχ., μονή Ἁγίου Νικολάου, Μέτσοβο, Ἡπειρος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
158. Εὐστάθιος (6), Ἁγία Τριάς, 1702, τοιχ., μονή Ἁγίου Νικολάου, Μέτσοβο, Ἡπειρος (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
159. Εὐφρόσυνος (1), Ὁ ἅγιος Πέτρος, καθολικό μονῆς Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
160. Εὐφρόσυνος (1), Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, καθολικό μονῆς Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
161. Εὐφρόσυνος (2), Ὁ ἅγιος Μάρκος, χφ., κώδικας 590, 1562, μονή Κουτλουμουσίου, Ἄθως (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).
162. Ζαφούρης Νικόλαος, Ἄκρα Ταπεινώση, Kunsthistorisches Museum, Βιέννη (φωτ. Kunsthistorisches Museum).
163. Ζαφούρης Νικόλαος, τρίπτυχο, λεπτομέρεια, συλλογή Lichacev, Μουσεῖο Ermitage, Λένινγκραντ, Σοβιετικὴ Ἐνωση (φωτ. Μουσείου Ermitage).
164. Ζαφούρης Νικόλαος, Χριστός Ἐλκόμενος, Metropolitan Museum, Νέα Ὑόρκη (φωτ. Metropolitan Museum).

165. Ζαφύρις, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Συλλογή I. Καρρᾶ, Ἀθήνα (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
166. Ζαχαρίας (4), Παραβολή τοῦ ἁσώτου, μαρτύρια ἁγίων, 1806, τοιχ., σκίτη Ἁγίου Δημητρίου, μονή Βατοπεδίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
167. Ζώρξης, Κοίμηση Θεοτόκου, 1547, τοιχ., καθολικό μονῆς Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Millet 1927, πίν. 197.2).
168. Ζωρζῆς, Ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔνθρονος, 1756, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
169. Ἡσαΐας (2), Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγῆ, καθολικό μονῆς Γωνιάς, Κρήτη (φωτ. Μ. Μπορμπουδάκη).
170. Ἡσαΐας (4), Οἱ τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ, μονή Ἁγίου Γεωργίου, Binakkin, Λίβανος (φωτ. *Icones Melkites 1969*, εἰκ. 105).
171. Ἡσαΐας (7), Αἶνοι, 1744, τοιχ., νάρθηκας καθολικοῦ μονῆς Κουτλουμουσίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
172. Θεοδοσίου Νικόλαος, Γέννηση, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
173. Θεόδωρος (3), Ρίζα Ἰεσσαί, Μουσεῖο Κανελλοπούλου, Ἀθήνα (φωτ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν).
174. Θεόδωρος (5), Χριστός ἔνθρονος, 1628, ν. Προδρόμου, Χώρα, Πάτμος (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).
175. Θεόδωρος (8), Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
176. Θεόδωρος (17), Θεοτόκος καὶ ἅγιοι, 1794, Συλλογή G. Abou-Adal, Βηρυτός (φωτ. G. Abou-Adal).
177. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ζωγραφίζει τὴν Παναγία, λεπτομέρεια, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (φωτ. Μουσείου Μπενάκη).
178. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ζωγραφίζει τὴν Παναγία, λεπτομέρεια, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (φωτ. Μουσείου Μπενάκη).
179. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Προσκύνηση τῶν Μάγων, λεπτομέρεια, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (φωτ. Μουσείου Μπενάκη).
180. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Κοίμηση Θεοτόκου, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου τῶν Ψαριανῶν, Ἐρμούπολη, Σύρος (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
181. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Προσκύνηση τῶν Μάγων, λεπτομέρεια, Μουσεῖο Μπενάκη (φωτ. Μουσείου Μπενάκη).
182. Θεοφάνης (6), Ρόδον τὸ Ἀμάραντον, 1800, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
183. Θεοχάρης Σίλβεστρος, Ἡ ἁγία Αἰκατερίνα, μονή Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Πάτμος (φωτ. Ἐθνικῆς Τράπεζας).
184. Θεοχάρης Σίλβεστρος, τρίπτυχο, ἐσωτερικὸ φύλλο, Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγῆ, Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
185. Θεοχάρης Σίλβεστρος, Οἱ ἅγιοι Δέκα, μετόχι μονῆς Σινᾶ, Ζάκυνθος (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
186. Ἰάκωβος (1), Εἰς Ἄδου Κάθοδος, Μουσεῖο, Κέρκυρα (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
187. Ἰάκωβος (4), Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, Μουσεῖο Κανελλοπούλου, Ἀθήνα (φωτ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν).
188. Ἰγνάτιος (1), ἀρχικὸ Μ, χφ., Λειτουργίες 539, μονή Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν).
189. Ἰσπανός Σκευοφύλαξ, ὑπογραφή, τοιχ., ν. Ἁγίου Νικολάου, Μονοίτσια, Νάξος (φωτ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν).
190. Ἰωάννης (13), βημόθυρο, μητροπολιτικὸ παρεκκλήσιο Εὐαγγελισμοῦ, Κῶς (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
191. Ἰωάννης (18), Σταύρωση, Ἐπιτάφιος Θρῆνος, Ἀνάσταση, 1615, τοιχ., παρεκκλήσιο Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, μονή Διονυσίου, Ἄθως (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
192. Ἰωάννης (22), Λιθοβολισμός Στεφάνου, μονή Ἁγίου Στεφάνου, Μετέωρα (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).

193. Ἰωάννης (29), Θεοτόκος Ἐλεούσα, 1659, μονή Μυρτιᾶς, Αἰτωλία (φωτ. Σ. Μελετζῆ).
194. Ἰωάννης (33), ἱεράρχης, 1673, τοιχ., μονή Θεοτόκου Σπηλαιώτισσας, Ἀρίστη, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
195. Ἰωάννης (39), Χριστός ἔνθρονος, 1694, ν. Κοιμήσεως, Βίκος, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
196. Ἰωάννης (42), Ὑπαπαντή, Βατικανό, Ἰταλία (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
197. Ἰωάννης (46), Θεία Λειτουργία, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
198. Ἰωάννης (47), Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, 1701, ν. Ἁγίου Νικολάου, Λίνδος (φωτ. Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου).
199. Ἰωάννης (49), Χριστός ἔνθρονος, 1706, μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, Τρίκαλα, Κορινθία (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).
200. Ἰωάννης (53), Οἱ ἅγιοι Πάντες, 1726, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (φωτ. Βυζαντινοῦ Μουσείου).
201. Ἰωάννης (63), Ὀλόσωμοι ἅγιοι, 1773, τοιχ., ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Βίκος, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
202. Ἰωάννης (66), Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, 1772, ν. Ἁγίου Νικολάου, Καπέσοβο, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).
203. Χατζη-Ἰωάννης (73), τοπογραφικὸς πίνακας Ἱεροσολύμων, λεπτομέρεια, Συλλογὴ P. Pore, Ὁξφόρδη, Ἀγγλία (φωτ. Cultural History Museum, Cape Town).
204. Ἰωάννης (77), Ὀλόσωμοι ἅγιοι, 1797, τοιχ., μονή Βυλίζης, Ἡπειρος (φωτ. Π. Βοκοτόπουλου).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΖΩΓΡΑΦΩΝ

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗ

Γιά τήν εύκολότερη προσέγγιση του κειμένου θά πρέπει ό άναγνώστης νά λάβει ύπόψη του τά έξής:

Μέ άστερίσκο σημειώνονται στά λήμματα οί ζωγράφοι πού περιλαμβάνονται στόν κατάλογο.

Στήν περίπτωση πού τό συνοδευτικό του μικρού όνόματος του ζωγράφου δέν είναι βέβαιο άν προσδιορίζει έπώνυμο, πατρώνυμο ή ιδιότητα (π.χ. άναγνώστης), προτιμήθηκε ή ένταξη του λήμματος στό άρχικό γράμμα του μικρού όνόματος.

Οί ζωγράφοι πού είναι γνωστοί μόνο μέ τά μικρά τους όνόματα άριθμήθηκαν, καί οί ταυτίσεις, πού sé όρισμένες περιπτώσεις ύποδεικνύονται ώς πιθανές, σημειώνονται στά βιογραφικά τους.

Κρίθηκε σκόπιμο νά καταχωρηθούν στό τέλος τών λημμάτων κάθε γράμματος όνόματα ζωγράφων, τών όποιών ή παρουσία έχει σημειωθεί sé έλληνικούς χώρους, ένώ ή έθνική καταγωγή είτε είναι άμφίβολη είτε βέβαιη ξενική.

Οί χρονολογίες πού σημειώνονται δίπλα στό όνομα του ζωγράφου ύποδηλώνουν τό χρονικό διάστημα για τό όποιο έχουμε μαρτυρίες για τό ζωγράφο καί όχι τό διάστημα τής ζωής του.

Στίς ύπογραφές παρατίθεται τό τμήμα αυτό τής έπιγραφής πού άφορά στό όνομα καί στην ιδιότητα του ζωγράφου ή καί στών συνεργατών τους. Στούς συνεργαζόμενους ζωγράφους ή ύπογραφή μπορεί νά μήν έπαναλαμβάνεται sé κάθε λήμμα. Στή μεταγραφή οί έπιγραφές άποδίδονται πάντα μέ πεζά στοιχεία καί τό άρχικό γράμμα του όνόματος του ζωγράφου σημειώνεται μέ κεφαλαίο. Γενικά ακολουθείται ή όρθογραφία τών έπιγραφών, για τήν πιστή άπόδοση τής όποιας διατηρούνται έπιφυλάξεις, μία καί ή έξακρίβωση δέν ήταν πάντα εύκολη. Ή χρονολογία πού πιθανόν περιλαμβάνεται στίς έπιγραφές σημειώνεται μόνο στόν κατάλογο τών έργων.

Δέν κρίθηκε σκόπιμο νά συνοδεύει πάντα ή λέξη «άγιος» τά όνόματα τών παριστανομένων άγίων.

Στούς ζωγράφους μέ πολλά έργα (π.χ. Μιχαήλ Δαμασκηνός), προτιμήθηκε ή παράθεση τών έργων κατά τούς γεωγραφικούς τόπους, όπου βρίσκονται σήμερα: έλάχιστες έξαιρέσεις έγιναν sé περιπτώσεις πού ή παράθεση κατά εικονογραφικά θέματα έξυπηρετούσε καλύτερα τόν άναγνώστη (π.χ. Βίκτωρ).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΙΒΛ.	Βιβλιογραφία	ΘΚ	Θεοτόκος	Μ.Χ.	Μανόλης Χατζηδάκης
ΒΙΟΓΡ.	Βιογραφικά	Ίω	Ίωάννης	ν.	ναός
ΙΔΙΟΙ.	Ίδιότητα	ΧC	Χριστός	περ.	περιοχή
ΚΑΤΑΓ.	Καταγωγή			τοιχ.	τοιχογραφίες
ΠΑΤΡ.	Πατρώνυμο	άποδ.	άποδίδεται	χρ.	χρονολογία
ΣΥΝΕΡΓ.	Συνεργάτες	είκ.	είκόνα	χ.χρ.	χωρίς χρονολογία
ΥΠΟΓΡ.	Ύπογραφή	ένυπ.	ένυπόγραφο	χ.	χωριό

Ἀβέρκιος Νικόλαος

1632

ΚΑΤΑΓ. Πάτμος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, πρωτονοτάριος Πάτμου.

ΥΠΟΓΡ. ἔγραψα ἐγὼ παπᾶ Νικόλαος Ἀβέρκιος καὶ πρωτονοτάριος Πάτμου. Ἡ ὑπογραφή σέ κείμενο «Προσήλωσης» κτηματικῆς περιουσίας ἀδελφῶν Εὐθυμίου μοναχοῦ καὶ Ἰγνατίου Κοντολέου, σέ μορφή φορητῆς εἰκόνας μέ παράσταση Παναγίας τῆς Διασώζουσας, 1632, ν. Παναγίας Διασώζουσας, Χώρα, Πάτμος¹.

1. Χατζηδάκης 1977α, 177, 178, ἀρ. 157, πίν. 192.

1. Ἀβέρκιος Νικόλαος, Παναγία ἢ Διασώζουσα μέ «Προσήλωση», εἰκ.

2. Ἀβραάμ (1), Κοίμηση Θεοτόκου, εἰκ. ἀρ. 2

Ἀβραάμ (1)

1819

ΚΑΤΑΓ. Καισάρεια Μικρᾶς Ἀσίας.

ΠΑΤΡ. Παπα-Ἀνδρέας.

ΥΠΟΓΡ. διὰ χειρὸς Ἀβραάμ τοῦ παπα Ἀνδρέου Καισαρεύς (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀνάληψη 2) Κοίμηση ΘΚ καὶ 3) Ρίζα Ἰεσσαί, 1819, ν. Ἀναλήψεως, Δραπετσώνα, Πειραιάς¹.

1. Πληροφορία ἐργαστηρίου συντήρησης Βυζαντινοῦ Μουσείου (1975).

3. Ἀβραάμ (1), Κοίμησι Θεοτόκου, ὑπογραφή, εἰκ. ἀρ. 2

Ἀβραάμ (2)

1754

ΥΠΟΓΡ. διὰ χειρὸς Ἀβραάμ.

ΕΙΚΟΝΑ Δευτέρα Παρουσία, 1754¹.

1. Προσφορά γιὰ ἀγορά στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἰανουάριος 1979.

Ἀβράμης Μιχαήλ

17ος-18ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Ἐπτάνησα.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γέννηση ΧC, ν. Παναγίας τῶν Ξένων, Κέρκυρα¹ 2) ΧC ἐνθρονος, τ. ἀρχαιοπωλεῖο Κύτικα, Ἀθήνα².

1. Βοκοτόπουλος 1970γ, 340· Κοντογιάννης 1978, 171, ἀρ. 41
2. Σημ. Μ.Χ. 1946.

Ἀβραμιώτης Ἀλέξανδρος

τέλη 18ου-ἀρχές 19ου αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Δάσκαλος ἰχθυογραφίας.

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάστηκε στό Ἐμπορικὸ Γυμνάσιο Ὁδησοῦ. Σχεδίασε τοπία τῆς πόλης, ὅπως γνωρίζουμε ἀπό ἐπιστολὴ τοῦ Ἡπίτη, ἱατροῦ ἀπὸ τὴν Ὁδησό¹.

1. Λόγιος Ἐρμῆς 1818, 585.

Ἀγαθάγγελος

1743

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1743, μονὴ Ἁγίων Ἀποστόλων Περιθωρίου, Ἀχαΐα¹.

1. Κοκκίνης, Μοναστήρια, 101.

Ἀγαλλιανὸς Ἰωάννης (Galiano Joannes)

1520, 1522

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ριπτορ, μαῖστρος (ζωγράφος).

ΒΙΟΓΡ. Πρῶην μισθωτῆς ἐργαστηρίου, πού μισθώνουν τὴν 1η Δεκεμβρίου 1520 οἱ ζωγράφοι Μάρκος Ἀμάραντος* καὶ Γεωργιᾶς Βραχνός*. Μάρτυρας σέ συμβολαιογραφικὴ πράξη τῆς 6ης Νοεμβρίου 1522¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 339, ἀρ. 49.

4. Ἀβράμης Μιχαήλ, Γέννηση Χριστοῦ, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 1

Ἀγαπητός Ἀντώνιος (Agapito) 1538

ΚΑΤΑΓ. Σητεία Κρήτης.
ΠΑΤΡ. Νικόλαος.
ΙΔΙΟΤ. Depentor.
ΒΙΟΓΡ. Μάρτυρας σέ ἔγγραφο τῆς 9ης Μαΐου 1538¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 354, ἀρ. 79.

Ἀγαπητός Μιχαήλ 1653- + 1705

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΠΑΤΡ. Μακάριος.
ΙΔΙΟΤ. Κληρικός, δάσκαλος ζωγραφικῆς.
ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἀγαπητοῦ* (εἰκ. 1).
ΒΙΟΓΡ. Τό 1653 ὑπογράφει σέ πιστοποιητικό ὑμνητικό τοῦ Φραγκίσκου Ζεπο, βικαρίου τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης: ...*ἐγώ Μιχαήλ ἱερεὺς ὁ Ἀγαπητός καί ἐφημέριος τοῦ Ἁγίου Νικολάου Σωτηράκη καί τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς μαρτυρῶ ὡς ἄνωθεν*¹. Τό 1669 κατέφυγε, μετά τήν ἄλωση τοῦ Χάνδακα, στή Ζάκυνθο, ὅπου ἀπό τό 1670 ἕως τό 1692 ἦταν ἱεροκήρυκας, ἱεροψάλτης καί ἐφημέριος στό ναό τῶν Ἁγίων Πάντων². Τό 1680 ὑπογράφει στή Ζάκυνθο συμφωνητικό νά διδάξει τά ἱερά γράμματα καί νά μάθει τήν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς στό γιό τοῦ Κ. Δραγώνα³. Τό 1682 περιλαμβάνεται στόν κατάλογο κρητῶν προσφύγων στή Ζάκυνθο, πού εἶχε καταρτισθεῖ τό 1673⁴. Πέθανε στίς 15 Ἰανουαρίου 1705⁵. Μέ τή διαθήκη του τῆς 8ης Ἰουλίου 1702 ὀρίζει νά σταλοῦν οἱ εἰκόνες του στή μονή Ταξιάρχου στό Κρεμαστό Κρήτης, ἀφήνει τή βιβλιοθήκη του στήν Κοινότητα Ζακύνθου καί ὀρίζει τήν ἴδρυση στή Ζάκυνθο τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Γοργοπηκίου (γνωστοῦ ἕως τό 1953 ὡς Ἅγιος Σπυρίδωνας Φλαμπουριάρης)⁶.
ΕΙΚΟΝΑ. Γέννηση ΘΚ (ἰταλικοῦ τύπου), Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ, Ἀθήνα⁷ (γνήσια).
ΒΙΒΛ. Ζώης 1963, 21· Χατζηδάκης 1974α, 434.

1. Μαστροδημήτρης 1971, 393 2. Δετοράκης 1971, 59 3. Ζώης 1909, 95 4. Μέρτζιος 1951, 26· Κονόμος 1970α, 8· Δετοράκης 1971, 59 5. Ζώης 1909, 21· Δετοράκης 1971, 59 6. Ζώης 1909, 95 καί 1963, 21· Κονόμος 1964, 149 7. Σισιλιάνος 1935, 47.

Ἀγάπιος (1) 1685

ΚΑΤΑΓ. Βέροια.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, κωδικογράφος.
ΥΠΟΓΡ. *ἐγράφη παρεμοῦ Ἀγαπίου ἱερομ(ονά)χ(ου) ἐκ τόπου Βερροί(ας) τῆς Θετταλίας*.
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ. Λειτουργίες, κώδικας 1407, μονή Ἰβήρων, Ἄθως¹.

1. *Θησαυροί Ἁγίου Ὄρους*, Β', 334-335, εἰκ. 172-177· Gratziou 1982, 107.

Ἀγάπιος (2) 1748

ΚΑΤΑΓ. Στερεά Ἑλλάδα.
ΣΥΝΕΡΓ. Στέργιος* καί Γεώργιος (29)*.
ΒΙΟΓΡ. Μαθητής τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Νικολάου, 1748, χ. Ρεντίνα, Θεσσαλία¹.

1. Βασιλείου 1957, 21, σημ. 6· Χατζηδάκης 1975α, 256.

Ἀγάπιος (3) 1765

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος.
ΥΠΟΓΡ. *διά χ(ειρ)ός Ἀγάπιος ἱεροδιάκονος ζωγράφος*.
ΕΙΚΟΝΕΣ. Τρίπτυχο (Νικόλαος καί Ἰω Πρόδρομος - ΘΚ - Χαράλαμπος καί Γεώργιος), [1]765, καθολικό μονῆς Παναγίας τοῦ Βουνοῦ, Σίφνος¹.

1. Βιτάλης 1973, 235.

Ἀγάπιος Πρόκος βλ. Δευτερεύων Σίφνου**Ἀγγελᾶτος Θεόδωρος** 1808, 1815, 1816

ΚΑΤΑΓ. Κεφαλονιά.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
ΥΠΟΓΡ. *χείρ Θεοδώρου ἱερέως Ἀγγελᾶτου* (εἰκ. 3).
ΒΙΟΓΡ. Τό 1815 ἀνανεώνει τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στό νάρθηκα καί τό 1816 τήν εἰκόνα τῆς Προθέσεως στό ναό τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Προδρόμου τῆς πόλης Κέρκυρας¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἰω Χρυσόστομος, 1808, ν. Παναγίας τῶν Ξένων, Κέρκυρα² 2) ΧC ἔνθρονος, Συλλογή Μαντζα-

βίνου 1956, Συλλογή Ντ. Παπαστράτου 1975, 'Αθήνα³
3) 'Ιω Πρόδρομος, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, 'Αθήνα 4)
Σταύρωση, έμπόριο 1965⁴.

1. 'Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη 1982, 106 2. Κοντογιάννης 1978, 171,
άρ. 30 3. Πληροφορία Ντ. Παπαστράτου 4. Σημ. Μ.Χ.

5. 'Αγγελάτος Θεόδωρος, 'Ιωάννης ο Πρόδρομος, εικ. άρ. 3

'Αγγελής Θεόδωρος

18ος αι.(:)

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Θεοδώρου ιερέως 'Αγγελή.*

ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ταυτίζεται με τον 'Αγγελάτο Θεόδωρο*.

ΕΙΚΟΝΑ 'Ιω Πρόδρομος, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, 'Αθή-
να¹.

1. Σισιλιάνος 1935, 48.

'Αγγελέτος

1647

ΙΔΙΟΤ. 'Αναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ 'Αγγελέτου ανα(γν)ώστη.*

ΕΙΚΟΝΑ Παντελεήμων καί 'Ερμόλαος, Galerie Nikolen-
κο, Παρίσι¹.

1. Nikolenko 1975, άρ. 17.

6. 'Αγγελέτος, "Άγιοι Παντελεήμων καί 'Ερμόλαος, εικ.

Ἀγγελικόπουλος Μιχαήλ

1604

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Νικολός.

ΙΔΙΟΤ. Ρίτορ, διάκος.

ΒΙΟΓΡ. Ὑπογράφει ὡς μάρτυρας σέ νοταριακή πράξη στίς 24 Ἰουλίου 1604¹.

1. Καζανάκη 1981, 187.

Ἀγγελίτζης

1656

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Κωνσταντίνος.

ΙΔΙΟΤ. Ρίντορ.

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται ὡς μάρτυρας σέ νοταριακή πράξη στίς 2 Ἰουνίου 1656. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Μαρίλη* Ἀγγελῆ τοῦ Κωνσταντίνου¹.

1. Καζανάκη 1981, 187.

Ἄγγελος (1) (βλ. καί Ἀκοτάντος Ἄγγελος)

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἀγγέλου (εἰκ. 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 26, 29, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 42, 43). Στίς ὑπογραφές τοῦ τύπου *χεῖρ κυρ Ἀγγέλου τοῦ Κρητός*, πιθανότατα ὁ ζωγράφος Ἰω. Κορνάρος* ἐπαναλαμβάνει μέ διασαφητική παραλλαγή ὑπάρχουσα γνήσια ὑπογραφή (εἰκ. 21). Στήν εἰκ. 25 προσθέτει ὁ Κορνάρος καί τή χρονολογία 1604, ἡ ὁποία ἦταν ἔως πρόσφατα καί τό μοναδικό κριτήριο γιά τή χρονολογική τοποθέτηση τοῦ Ἀγγέλου¹.

ΒΙΟΓΡ. Ἀπό τοὺς πιό ὀνομαστοὺς κρητικούς ζωγράφους εἰκόνων τοῦ 15ου αἰ. Ξεχωρίζει μέ τήν εὐαισθησία στό χρῶμα, κάποιον λυρισμό στήν ψιλοδουλεμένη ἀπόδοση τῶν μορφῶν, τήν ἀγάπη γιά τή λεπτομέρεια καθὼς καί τή μεγάλη μαστοριά στή χρήση τοῦ ὑλικοῦ. Οἱ πληροφορίες γιά τό ζωγράφο ἀπό ἀρχαιακές πηγές εἶναι ἀρκετά περιορισμένες, ἀλλά μερικές μαρτυροῦν τή φήμη του στά μεταγενέστερα χρόνια καί συγχρόνως πληροφοροῦν γιά χαμένα ἔργα του. Σέ ἔγγραφο τῆς 7ης Μαΐου 1500 ὁ ζωγράφος Ἀνδρέας Παβίας* ζητᾶ νά τοῦ ἐπιστραφεῖ μιά εἰκόνα τῆς Γεννήσεως *da magistro Angolo*, ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη πεθάνει². Στό παλαιό ἀρχεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας τῆς Βενετίας (busta 62) περιέχονται πέντε ἔγγραφα τοῦ

7. Ἄγγελος (1), Δέση, εἰκ. ἀρ. 11

1649 πού μᾶς πληροφοροῦν γιά μιά εἰκόνα τῆς Παναγίας τοῦ ζωγράφου κύρ Ἀγγέλου *διασημότατου*³. Ὁ Γρηγόριος Μαράς κληροδοτεῖ μέ τή διαθήκη του (1704) μιά εἰκόνα τοῦ κύρ Ἀγγέλου μέ τήν Παναγία καί τήν ἀγία Αἰκατερίνα σ' ἓναν ἱερέα στήν Ἀγκόνα (βλ. εἰκ. 30). Στά Κύθηρα, σέ ἔγγραφο τοῦ 1705, ὑπάρχει μνεῖα εἰκόνας τοῦ Προδρόμου τοῦ κύρ Ἀγγέλου, ἀφιερωμένη στόν Ἅγιο Ἰωάννη Κρημνῶν ἀπό τόν Καντσελιέρη⁴. Ἀκόμα, τό 1720, ὁ Παναγιώτης Δοξαράς τόν μνημονεύει ἀνάμεσα στους ἐπιφανεῖς ζωγράφους τῆς βυζαντινῆς τεχντροπίας⁵. Ἀπό μερικούς ἐρευνητές ταυτίζεται, μέ σοβαρά ἐπιχειρήματα, μέ τό ζωγράφο Ἀγγέλο Ἀκοτάντο*. Ἐάν ἡ ταύτιση ἀποδειχθεῖ σωστή θά πρέπει νά ἀποδοθοῦν στόν Ἀγγέλο Ἀκοτάντο ὅσα ἔργα ἔχουν τήν ὑπογραφή τοῦ Ἀγγέλου.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Ἄσπασμός Πέτρου καί Παύλου: 1) Παλαιό Μουσεῖο, περισυλλογή 1952 ἀπό ν. Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μώλου, Ζάκυνθος (κάηκε τό 1953)⁶ 2) Μονή Ὁδηγήτριας, Κρήτη⁷ 3) Μονή Ἁγίου Ἰωάν-

8. Ἄγγελος (1), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εἰκ. ἀρ. 16

9. Ἄγγελος (I), Ἄσπασμός Πέτρου καί Παύλου, εἰκ. ἀρ. 2

ΑΓΓΕΛΟΣ (Ι)

νου του Θεολόγου, Νέο Σκευοφυλάκιο, Πάτμος (εικόνα στρογγυλή· αποδ.)⁸ 4) Συλλογή Κ. Κριμπά, Ἀθήνα (ἀποδ.)⁹.

Ἅγιος Γεώργιος: 5) Ἐφιππος, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (ἀγορά 1986) 6) Πεζός, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (ἀποδ.)¹⁰.

Δέηση: 7) Συλλογή Π. Κανελλοπούλου, Ἀθήνα¹¹ 8) Παλιό Μουσεῖο, ἀπό Μητρόπολη, Ζάκυνθος (κάηκε τό 1953)¹² 9) ν. Ὑπαπαντῆς, Ζάκυνθος (κάηκε τό 1953)¹³ 10) Ἁγία Μονή, Βιάννου, Κρήτη¹⁴ 11) Μονή Σινᾶ¹⁵.

Ἅγιος Δημήτριος: 12) Συλλογή Ρ. Ἀνδρεάδη, Ἀθήνα (ἀποδ.)¹⁶.

Εἰσόδια Θεοτόκου: 13) Βυζαντινό Μουσεῖο (Συλλογή Δ. Λοβέρδου), Ἀθήνα¹⁷.

10. Ἄγγελος (Ι), Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, εἰκ. ἀρ. 20

11. Ἄγγελος (Ι), Ἰωάννης ὁ Θεολόγος καί Πρόχορος, εἰκ. ἀρ. 21

Προφήτης Ἡλίας: 14) ν. Προφήτη Ἡλία, Χώρα, Νάξος¹⁸.

Ἅγιος Θεόδωρος Τήρων: 15) Βυζαντινό Μουσεῖο (Συλλογή Δ. Λοβέρδου 285), Ἀθήνα¹⁹.

Ἴω Πρὸδρομος: 16) Συλλογή Ε. Χατζιδάκι (τ. Ἑρρ. Φραντζίσκάκη), Ἀθήνα (ἀπό Κέρκυρα)²⁰ 17) Μουσεῖο Hof van Busleyden, Malines, Βέλγιο²¹ 18) Μονή Ὁδηγήτριας, Κρήτη²² 19) Μουσεῖο, ἀπό Μητρόπολη, Ζάκυνθος (ἀποδ.)²³.

Ἴω Θεολόγος: 20) ν. Παναγίας τοῦ Χριστοῦ, Νάξος²⁴.

Ἴω Θεολόγος καί Πρόχορος: 21) Κοιμητήριο, μονή Σινᾶ²⁵.

Ἅγιος Νικόλαος: 22) χ. Κουκουδικάδες, Κέρκυρα (οἱ σκηνές τοῦ βίου τοῦ ἁγίου εἶναι ἔργο ἄλλου ζωγράφου)²⁶.

12. Ἄγγελος (1), Θεοτόκος Καρδιώτισσα, εἰκ. ἀρ. 24

Θεοτόκος: 23) Καρδιώτισσα, ν. Φανερωμένης, Κάστρο, Σίφνος²⁷ 24) Καρδιώτισσα, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα (ἀπὸ Κέρκυρα)²⁸ 25) Ὁδηγήτρια, πατριαρχικὸς ν. Ἁγίου Γεωργίου, Κάιρο (ὑπογραφή καὶ χρονολογία 1604 πλαστές)²⁹ 26) Ζωοδόχος Πηγή, μονὴ Ὁδηγήτριας, Κρήτη³⁰ 27) Βρεφοκρατούσα, ν. Τιμίου Προδρόμου, Χώρα, Νάξος (ἀποδ.)³¹ 28)

Μνεῖα σὲ ἔγγραφο παλαιοῦ ἀρχείου Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας³².

Θεοτόκος καὶ ἅγια Αἰκατερίνα: 29) Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Νέο Σκευοφυλάκιο, Πάτμος³³ 30) Μνεῖα σὲ διαθήκη Γρ. Μαῤᾰ³⁴. Θεοτόκος καὶ ἅγια Ἄννα: 31) Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα (ἀποδ.)³⁵.

13. Άγγελος (1), Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, εικ. άρ. 26

14. Άγγελος (1), Θεοτόκος και άγια Αικατερίνα, εικ. άρ. 29

15. Άγγελος (1), Άγιος Φανούριος, εικ. άρ. 36

Θεοτόκος με άγια Άννα και Χριστό: 32) Μουσείο, από ν. Άγιου Νικολάου του Μώλου, περισυλλογή 1952, Ζάκυνθος (άποδ.)³⁶.
 Πεντηκοστή και Έγερση Λαζάρου: 33) ν. Άγίας Αικατερίνης (ιδιωτ.), Φολέγανδρος³⁷.
 Άγιος Φανούριος: 34) ν. Άγίας Αικατερίνης (ιδιωτ.), Φολέγανδρος³⁸ 35) Μονή Όδηγήτριας, Κρήτη (άποδ.)³⁹ 36) ν. Μεγάλης Παναγίας, Χώρα, Πάτμος⁴⁰ 37) Συλλογή Ή. Κ. Καρρά, Άθήνα (άποδ.)⁴¹.
 α) Άγιος Φανούριος και β) Χριστός, Φανούριος και σκηνές βίου: 38) Μονή Βαλσαμονέρου, τώρα μονή Βροντησιού, Κρήτη (εικόνα άμφιπρόσωπη)⁴².

16. "Αγγελος (1), Χριστός ἡ Ἄμπελος, εἰκ. ἀρ. 42

17. "Αγγελος (1), Χριστός ἐνθρονος, εἰκ. ἀρ. 43

«Χαῖρε» τῶν Μυροφόρων καί Θαῦμα ἁγίου Φανουρίου: 39) Μονή Ὁδηγήτριας, τώρα Συλλογή Ἁγίας Αἰκατερίνας Σιναϊτῶν, Ἡράκλειο (εἰκόνα δίζωνη· ἀποδ.)⁴³.

ΧC ἡ Ἄμπελος: 40) Μονή Ὁδηγήτριας, Κρήτη⁴⁴ 41) Μονή Βροντησίου, τώρα μονή Βαλσαμονέρου, Κρήτη⁴⁵ 42) Μάλλες (Ἱεράπετρας), Κρήτη⁴⁶.

ΧC ἐνθρονος: 43) Μουσείο, ἀπό ν. Ἁγίου Σπυρίδωνος Φλαμπουριάρη, περισυλλογή 1953, Ζάκυνθος⁴⁷.
ΒΙΒΛ. Εὐαγγελίδης, *MME*, συμπλ., 50· Ξυγγόπουλος 1957, 169-171· Χατζηδάκης 1974α, 432-433· Χατζηδάκης 1977α, 166· Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 290-298· Ν. Χατζηδάκη 1983, 17.

1. Χατζηδάκης 1977α, 116· ἀποκατέστησε Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 292 2. Cattapan 1977, 203, ἔγγρ. 15, 215 3. Τσελέντη-Παπαδοπούλου 1984, 48 4. Μαλιτζέου Χρ., ἀνακοίνωση στό Ε΄ Πανιόνιο Συνέδριο, 1986 5. Κυριακοῦ 1982, 222, σημ. 38 6. Σημ. Μ.Χ. 7. Ξυγγόπουλος 1957, 170· Μπορμπουδάκης 1971β, 529· Μπορμπουδάκης 1985, 129-130, εἰκ. 21 8. Χατζηδάκης 1977α,

124, 125 ἀρ. 74, πίν. 45 9. Ν. Χατζηδάκη 1983, 28, εἰκ. 15 10. Χατζηδάκης 1977α, 76, πίν. 204· Th. Chatzidakis 1982, ἀρ. 14 11. Th. Chatzidakis 1982, ἀρ. 1, εἰκ. 1, 2· Ν. Χατζηδάκη 1983, 19-21, εἰκ. 5 12. Σημ. Μ.Χ. 13. Σημ. Μ.Χ. 14. Μπορμπουδάκης 1971α, 507, πίν. ΠΣΤ· Μπορμπουδάκης 1971β, 529· Ν. Χατζηδάκη 1983, 19, εἰκ. 4· Μπορμπουδάκης 1985, 123-124, εἰκ. 11 15. Σημ. Μ.Χ. 16. Th. Chatzidakis 1982, ἀρ. 3· Ν. Χατζηδάκη 1983, 27, εἰκ. 13 καί 1987, ἀρ. 37 17. Ν. Χατζηδάκη 1983, 18, 19, εἰκ. 3 18. Δρανδάκης 1964α, 428, πίν. 511α-β· Χατζηδάκης 1977α, 81, ἀρ. 29, πίν. 25 καί 113, ἀρ. 64, πίν. 119 19. Ν. Χατζηδάκη 1983, 24, εἰκ. 8· Baltoyanni 1986α, ἀρ. 55, εἰκ. σ. 97· ἡ ἴδια 1987, ἀρ. 32 20. Ξυγγόπουλος 1957, 170, πίν. 46, 2 (λεπτομέρεια)· Βυζαντινὴ Ἐκθεση 1964, ἀρ.

719· Lafontaine-Dosogne 1976, 139 κ.έ., εικ. 12· Th. Chatzidakis 1982, άρ. 2· Ν. Χατζηδάκη 1983, 18, εικ. 2 21. Lafontaine-Dosogne 1976, 121, εικ. 1-6· Th. Chatzidakis 1982, άρ. 2, εικ. 3· Ν. Χατζηδάκη 1983, 18 22. Μπορμπουδάκης 1971β, 529 23. Σημ. Μ.Χ. 1952 (όζακυνθινός συντηρητής Ρουσσέας βεβαίωσε ότι είχε ύπογραφή) 24. Δρανδάκης 1964α, 425-426, πίν. 506α-β 25. Άμαντος 1928, 58· Ευγγόπουλος 1957, 169, πίν. 46,3· Σημ. Μ.Χ.· Weitzmann 1980, άρ. 22, εικ. έγχρ.· Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 292 26. Άνακοίνωση Π. Βοκοτόπουλου, Μ. Μπενάκη 1983 27. Πλήρ. Θ. Χατζηδάκη 28. Ευγγόπουλος 1957, 170· Embirikos 1967, εικ. 88· Λαζαρίδης 1976, 13· Chatzidakis 1979, 233-234, πίν. 87· Ν. Χατζηδάκη 1983, 17, εικ. 1 και 1987, άρ. 35 29. Strykowski 1895, 591 και 1904, 116· Άμαντος 1928, 58· Μαζαράκης 1932, 272· Παρασυράς 1938, 90· Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 291 30. Ευγγόπουλος 1957, 169-170, πίν. 46, 1· Μπορμπουδάκης 1971β, 529 και 1985, 124, εικ. 12 31. Κεφαλληνιάδης 1980, 8 32. Τσελέντη-Παπαδοπούλου 1984, 48 33. Χατζηδάκης 1977, 116, άρ. 68, πίν. 49, 227 και 1986α, άρ. 102, εικ. έγχρ.· Chatzidakis 1986β, άρ. 54, εικ. σ. 95· Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 294 κ.έ., πίν. 12· Ν. Χατζηδάκη 1983, 24, εικ. 9 34. Μέρτζιος 1960, 79-80· Χατζηδάκης 1977α, 117 35. Ευγγόπουλος 1936, άρ. 27 και 40-41, πίν. 20· Lafontaine-Dosogne 1964, 134-135, εικ. 79· Chatzidakis 1979, 134, εικ. σ. 131 και 1982, 134, εικ. σ. 336, όπου διαπίστωσε πλαστότητα ύπογραφής Έμμανουήλ Τζάνε· Ν. Χατζηδάκη 1983, 26, εικ. 11 και 1987, άρ. 36 36. Χατζηδάκη 1986, 103, εικ. σ. 103 37. Άρχείο Έφορείας Βυζαντινών Άρχαιοτήτων Κυκλάδων 38. Στο ίδιο 39. Χατζηδάκης 1977α, 118 40. Ό ίδιος, 117, 118, άρ. 69, πίν. 27 και 160, άρ. 31, πίν. 74· Chatzidakis 1981, 314, πίν. σ. 358· Vassilakes-Mavrakakes 1981, 230, πίν. 52β· Ν. Χατζηδάκη 1983, 22, εικ. 6 41. Χατζηδάκης 1977α, 118· Vassilakes-Mavrakakes 1981, 232, πίν. 58· Ν. Χατζηδάκη 1983, 26-27, εικ. 12 42. Μπορμπουδάκης 1973, 505, πίν. ΚΖ· Χατζηδάκης 1977α, 118· Vassilakes-Mavrakakes 1981, 229, εικ. 51β, 52Α· Ν. Χατζηδάκη 1983, 22-23, εικ. 7· Μπορμπουδάκης 1985, 133-134, εικ. 27 43. Χατζηδάκης 1977α, 118· Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 291, σημ. 10· Μπορμπουδάκης 1985, 130, εικ. 22 44. Ευγγόπουλος 1957, 169· Μπορμπουδάκης 1971β, 529· Ν. Χατζηδάκη 1983, 24-26, εικ. 10· Χατζηδάκης 1986α, άρ. 101, εικ. σ. 104 45. Ευγγόπουλος 1957, 169· Μπορμπουδάκης 1985, 122, εικ. 9 46. Μπορμπουδάκης 1985, 122-123, εικ. 10 47. Δρανδάκης 1962, πίν. 38β· Chatzidakis 1981, 314, πίν. σ. 360· Χατζηδάκης 1986α, άρ. 100, εικ. σ. 101· Chatzidakis 1986β, άρ. 53, εικ. σ. 95 και 1987, άρ. 33.

Άγγελος (2) 1630

ΚΑΤΑΓ. Χίος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Άγγέλου Χίου* (εικ. 1, 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δημήτριος και 2) ΘΚ Όδηγήτρια, 1630, ν. Άγίων Θεοδώρων, Μυτιλήνη, Λέσβος.

1. Σημ. Μ.Χ. 1955.

Άγιομαύρας ή Σανκταμαύρας Ιωάννης 1582-1612

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΙΔΙΟΤ. Καλλιγράφος και μικρογράφος.

ΒΙΟΓΡ. Έργάζεται στη Νεάπολη της Άταλίας (1582), στην Καλαβρία (1583), καθώς και στη Ρώμη (1584 κ.έ.)¹.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Έλληνικός κώδικας II-C35, Biblioteca Nazionale Centrale, Νεάπολη, Άταλία².

ΒΙΒΛ. Omont 1888, 177-191.

1. Vogel-Gardthausen 1909, 193-196 | 2. Χασιώτης 1966, 108-113, πίν. 1.

Άγιος Πλαταμώνος 1778

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Άγίου Πλαταμώνος...*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1778, έξωκλήσι Άγίων Θεοδώρων, Ραψάνη, Θεσσαλία¹.

1. Σημ. Θεοδόρας Χατζηστελίου 1969.

Άγοραστός Άντώνιος 1667-1689

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Έποδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Άντωνίου ύποδιακόνου Άγοραστού του Κρητός* (εικ. 1), *χείρ Άντωνίου Άγοραστού* (εικ. 2), *χείρ και σύνθεσις Άντωνίου Άγοραστού Κρητός* (εικ. 3), *διά χειρός Άντωνίου Άγοραστού του Κρητός* (εικ. 4, 5), *χείρ Άντωνίου Άγοραστού του Κρητός* (εικ. 6, 7), *διά χειρός δέ κάμου Άντωνίου Άγοραστού του Κρητός* (εικ. 8).

ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ό ίδιος μέ τόν Άντώνιο (6)*. Έργάστηκε στή Σκόπελο και στό Πήλιο.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Μεταμόρφωση, 1667, μονή Μεταμορφώσεως, Σκόπελος¹ 2) ΘΚ, 1671, καθολικό μονής Λιβαδιώτισσας, Σκόπελος. Στο τέμπλο ύπάρχουν και άλλες εικόνες του Άγοραστού² 3) Μεταμόρφωση, 1672, μονή Φλαμουρίου, Θεσσαλία³ 4) ΘΚ Ζωοδόχος Πηγή, 1674, ν. Ζωοδόχου Πηγής, πόλη, Σκόπελος⁴ 5) ΧΚ, 1681, ν. Παναγίας, πόλη, Σκόπελος⁵ 6) ΘΚ, 1681, ν. Παναγίας Παπαμελετίου, πόλη, Σκόπελος⁶ 7) ΘΚ, 1682, ν. Άγίου Νικολάου, χ. Ζαγορά, Πήλιο⁷ 8) ΧΚ, 1682, ν. Άγίου Νικολάου, χ. Ζαγορά, Πήλιο⁸ 9) Τέμπλο, 1689, ν. Παναγίας, πόλη, Σκόπελος⁹.

ΒΙΒΛ. Σισιλιάνος 1935, 48-49.

1. Λαζαρίδης 1964, 290 2. Σάμψων 1974, 25 3. Ευαγγελίδης 1913, 220 4. Λαζαρίδης 1964, 287 5. Ό ίδιος, 275 6. Στο ίδιο· Σάμψων 1974, 25 7. Κωνσταντινίδης 1960, 161 8. Στο ίδιο 9. Λαζαρίδης 1964, 275.

Ἀγοραστός Ἰωάννης ἢ Ἀγοραστής Γιαννάς
(*Agorasti Jana*) 1550-1575
† πρὶν ἀπὸ τὸ 1615

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Γεώργιος.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σέ δικαιοπρακτικά ἔγγραφα Ἡρακλείου στό διάστημα 1550 ἕως 1575¹. Ἀπό νοταριακή πράξη τοῦ 1615 μαθαίνουμε πὼς τή χρονιά αὐτή δέν βρισκόταν πιά στή ζωῆ².

1. Μέρτζιος 1961-62, 256· Παλιούρας 1973, 117· Κωνσταντουδάκη 1973, 357, ἀρ. 90 2. Καζανάκη 1981, 187.

Ἀγοραστός (;) Κωνσταντίνος 1674

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Κωνσταντίνου (Ἀγοραστοῦ;) τοῦ Κρητός*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Πρόδρομος, 1674, ν. Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου «στό Μῶλο», Σκόπελος¹.

1. Σάμψων 1974, 173, σημ. 7.

Ἀδάμης ἢ Ἀδαμάντης 1736, 1754

ΚΑΤΑΓ. Κούτσι Β. Ἡπείρου (Ν. Ἀλβανία).

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ καί ἀμαρτωλοῦ Ἀδαμάντη, χωρίον Θεοτόκου ἀπο Κούτσι*.

ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1736, μονή Παναγίας, χ. Βήσσανη, Ἡπείρου¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Ἁγίας Τριάδος-Πέπελης, 1754, Ἡπείρου².

1. Γιαῖσιος 1955, 637 2. Κώνστας 1958, 7.

Ἀδριανουπολίτης βλ. Κωνσταντίνος

Ἀζάριος 1830

ΚΑΤΑΓ. Καισάρεια Μικρᾶς Ἀσίας.

ΥΠΟΓΡ. *ιστορήθη διά χειρός μὲν Ἀζαρίου τοῦ Καισαριώτου...*

ΕΙΚΟΝΑ Δίζωνη: Ἀνάσταση καί ΘΚ Ζωοδόχος Πηγῆ, 1830, Καλλιπολι Θράκης, τώρα στήν Ἀθήνα¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Ἀθανάσιος (1) 17ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ δέ [τοῦ δού]λου σου Ἀθαν[ασίου]*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀθανάσιο (2)*.

ΕΙΚΟΝΑ Δημήτριος καί Γεώργιος, Ἐκκλησιαστικό Μουσεῖο, Τρίκαλα¹.

1. Μαραβᾶ-Χατζηνικολάε 1969, 28, ἀρ. 17, πίν. 22.

Ἀθανάσιος (2) περίπου 1662

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΒΙΟΓΡ. Ἐπιστολή τοῦ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου Αἰτωλοῦ σέ ἀπάντηση αἰτήματος τοῦ πατριαρχεύοντα Ρωσίας Νίκωνα, συστήνει τόν Ἀθανάσιο γιά νά ἐργαστεῖ ἐκεῖ ὡς ζωγράφος. Ὁ Ἰωαννουλίου συνιστᾷ τόν Ἀθανάσιο, πού εἶναι τῆς *ιεράς ζωγραφίας ἱκανός ἐπιστήμων, νά πάει μαζί μέ τή συνοδεία του στή Μόσχα*¹. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀθανάσιο (1)* καί πιθανότερα μέ τόν Ἀθανάσιο (3)*.

1. Εὐστρατιάδης 1935, 134-135· Chatzidakis 1953, 27· Βασιλείου 1957, 20, ἀρ. 10 (χρονολ. 1661-1666)· Οἰκονόμου 1964, 103-105· Χατζηδάκης 1974α, 437.

Ἀθανάσιος (3) 1680

ΚΑΤΑΓ. Γρεβενήτι Ἡπείρου.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *ἀνακαινίσθη καί ἱστορήθη παρά τινος ἐλαχίστου τῶν ἱστοριογράφων ἐκ τῆς ἄνωθεν κειμένης κώμης Γρεβενίτι Ἀθανασίου ἱερέως...*

ΒΙΟΓΡ. Διατέλεσε ἡγούμενος τῆς μονῆς Βουτσᾶς Ἡπείρου. Συνεργάστηκε μέ τούς Νικόδημο*, Ἀνανία (3)*, καί Δανιήλ (8)*. Πιθανόν ὁ ἴδιος μέ τόν Ἀθανάσιο (2)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Βουτσᾶς, 1680, Γρεβενήτι, Ἡπείρου¹.

1. Λαμπρίδης 1889α, 47· *ΕΕΒΣ* Β', 1925, 329· Ἀθηναγόρας 1929, 18.

Ἀθανάσιος (4) 1692

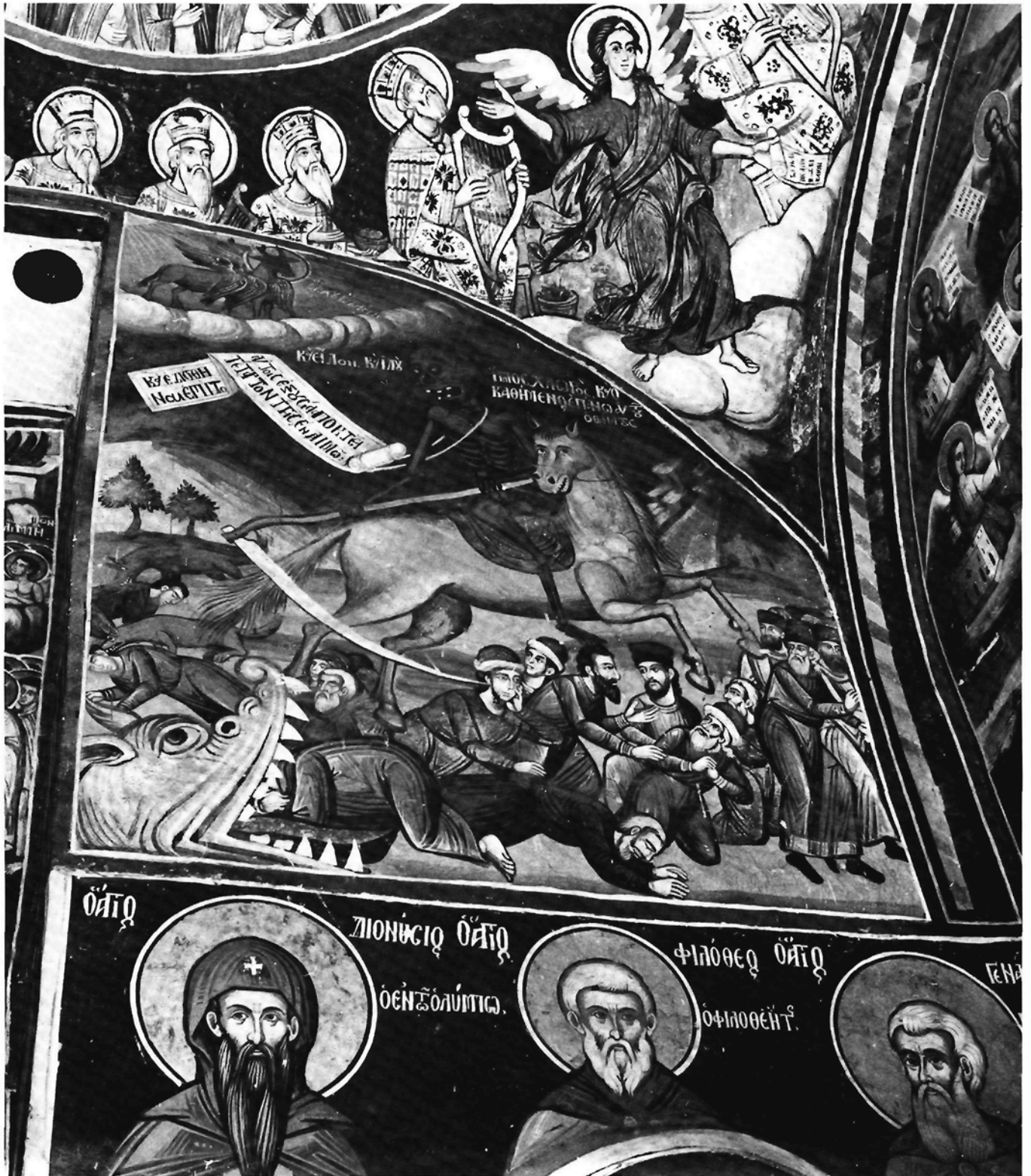
ΚΑΤΑΓ. Θεσσαλία.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Ρίζω, Ἰωάννου καί Ἀθανασίου*.

ΣΥΝΕΡΙ. Ἰωάννης (37)* καί Ρίζος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας ναοῦ μονῆς Ἁγίας Τριάδος, 1692, Μετέωρα¹.

1. Σκουβαράς 1961, 81.

18. Ἀθανάσιος (5), Σκηνές Ἀποκαλύψεως καί ἅγιοι, τοιχ. ἀρ. 8

Ἄθανάσιος (5)

1744-1783

ΚΑΤΑΓ. Κορυτσά Β. Ἡπείρου (Ν. Ἀλβανία).

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός Κωνσταντίνου καὶ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀθανασίου ἐκ πόλεως Κορυτσᾶς (τοιχ. 3), ...διά χειρῶν ἀυταδέλφων Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου ἐκ πόλεως Κορυτσᾶς (τοιχ. 5), ...χειρὶ Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου (τοιχ. 4, 6), ...Ἀθανασίου καὶ τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ Ναοῦμ τῶν ἐκ Κορυτσᾶς ἀμφοτέρων ζωγράφων ἀρίστων (τοιχ. 7), ...ἐπιμελεία τῶν ὀρθοδόξων ζωγράφων τοῦ τιμίου Κωνσταντίνου καὶ κυροῦ Ἀθανασίου καὶ Ναοῦμ λογιωτάτου τῶν ἐκ Κορυτσᾶς... (τοιχ. 8).

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, ἀδελφός, καὶ Ναοῦμ*, γιός του.

ΒΙΟΓΡ. Πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἀθανασίου στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀντλοῦμε ἀπὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ διδάσκαλοι τῆς ζωγραφικῆς τέχνης Κωνσταντίνος καὶ Ἀθανάσιος ἀνέλαβαν τὸ Μάιο τοῦ 1782 νὰ τοιχογραφήσουν τὸ καθολικό, δύο παρεκκλήσια καὶ δύο νάρθηκες τῆς μονῆς Ξηροποτάμου. Ἡ ἀμοιβή τους θὰ ἦταν 8.000 γρόσια, ὅσον μάλαμα ἤθελεν ὑπάγει θὰ ἦταν τῆς μονῆς, οἱ δὲ μογιές καὶ τὰ ἄλλα τῆς τέχνης θὰ ἦταν τῶν ζωγράφων. Ἡ ἱστορία θὰ στηριζόταν σὲ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα πού θὰ ἔδινε τὸ μοναστήρι σύμφωνα μὲ σχέδιο τοῦ μοναχοῦ Καισάρου, πού ταυτίζεται μὲ τὸ λόγιό Καισάριο Δαπόντε¹. Σύμφωνα μὲ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία τὸ ἔργο τῆς ἀγιογράφησης ὁλοκληρώθηκε τὸ 1783 (βλ. τοιχ. 8).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC ἐνθρονος, 1752 2) ΘΚ ἐνθρονη καὶ 3) Ἰω Βαπτιστής, ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, Κορυτσά, Ἀλβανία² 4) Γεώργιος καὶ Δημήτριος, 1757, κυριακό, σκήτη Ξενοφώντος, Ἄθως³ 5) Ἀρχάγγελοι καὶ ἅγιος Νικόλαος, 1766, μονὴ Δοχειαρίου⁴.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, 1744-45, Μοσχόπολη, Ἀλβανία⁵ 2) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1750, Μοσχόπολη, Ἀλβανία⁶ 3) ν. μονῆς Φιλοθέου, 1752, Ἄθως⁷ 4) Κυριακό, σκήτη Ἁγίας Ἄννης, 1757, Ἄθως⁸ 5) Ἐσωνάρθηκας μονῆς Φιλοθέου, 1765, Ἄθως⁹ 6) Κυριακό, σκήτη Ξενοφώντος, 1766, Ἄθως¹⁰ 7) ν. Παναγίας, 1780, χ. Κλεινοβός, Θεσσαλία¹¹ 8) Καθολικό μονῆς Ξηροποτάμου, 1783, Ἄθως¹².

1. Πολυβίου 1986, 56-57 2. Pora-Sulo 1974, 80-85 3. Σμυρνάκης 1903, 626 4. Κτενάς 1926, 57 5. Pora 1968, εἰκ. 7· Γεωργιάδης 1975, 26, 28 6. Ducellier 1965, 2, 202, εἰκ. 25· Pora 1966γ, 781· Γεωργιάδης 1975, 26, 28 7. Σμυρνάκης 1903, 584· Millet-Pargoire

19. Ἀθανάσιος (5), Ὁ κτήτωρ ἅγιος Παῦλος, τοιχ. ἀρ. 8

Petit 1904, άρ. 296· Τσιγαρίδας 1976, 280 (δίνει τή χρονολογία 1746) 8. Γεδεών 1879, 328· Τσιγαρίδας 1976, 282, πίν. 225β, 226 9. Σμυρνάκης 1903, 584· Millet-Pargoire-Petit 1904, άρ. 295· Χατζηδάκης 1982, 423 10. Σμυρνάκης 1903, 626· Χατζηδάκης 1982, 423 11. 'Ανέκδοτος χφ. κώδικας εκκλησίας 'Αγίας Παρασκευής Κλεινοβοῦ 12. Millet-Pargoire-Petit 1904, άρ. 542· Εὐδόκιμος 1926, 134· Χατζηδάκης 1982, 423.

Ἄθανάσιος (6)

1750

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἄθανασίου ἱερομονάχου (εἰκ. 1, 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ζωοδόχος Πηγή, ἅγιοι Ἴω Χρυσόστομος καί Ἄθανάσιος, 1750 καί 2) Ὀνούφριος, μονή Πρέβελη, Κρήτη¹.

1. Πληροφορία Μ. Ἀνδριανάκη.

Ἄθανάσιος (7)

1755-1789

ΚΑΤΑΓ. Σίφνος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος, ἔπειτα μητροπολίτης Θηβῶν.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἄθανασίου ἱεροδιακόνου (εἰκ. 1, 2), χεῖρ Ἄθανασίου ἱεροδιακόνου σιφνίου (εἰκ. 3), διά χειρός Ἄθανασίου ἱεροδιακόνου (εἰκ. 4), χεῖρ Ἄθανασίου ἀρχιερέως Θηβῶν (εἰκ. 7), χεῖρ Ἄθανασίου Μητροπολίτου Θηβῶν (εἰκ. 12), χεῖρ Ἄθανασίου Μητροπολίτου Θηβῶν τοῦ Σιφνίου (εἰκ. 13).

ΒΙΟΓΡ. Ὑπογράφει ὡς ἱεροδιάκονος ἕως τό 1759. Τό 1784 εἶναι ἤδη μητροπολίτης Θηβῶν.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εἰς Ἄδου Κάθοδος, 1755, Βυζαντινό Μουσείο, άρ. 1678, Ἀθήνα 2) ΘΚ Ρόδον τό Ἀμάραντον καί 24 οἴκοι Ἀκαθίστου, 1757, τ. Συλλογή Καμπάνη, Ἀθήνα¹ 3) Ἴω Χρυσόστομος, 1738, μονή Χρυσοστόμου, Σίφνος² 4) Ἁγία Τριάς, 1759³ 5) Δευτέρα Παρουσία καί 6) ΧC Μέγας Ἀρχιερεύς, 1759, ν. Καταπολιανῆς, Πάρος⁴ 7) ΧC Παντοκράτωρ, 1784 καί 8) Ἴω Πρόδρομος, ν. Ἁγίας Αἰκατερίνης, Θήβα, Βοιωτία⁵ 8) Σύναξις τῶν Ἀρχαγγέλων, 1784 (Λαζαρίδης 1744) 10) Ἴω Χρυσόστομος καί 11) Θεοδόσιος, ν. Μεγάλης Παναγίας ἢ Ἁγίου Δημητρίου, Θήβα, Βοιωτία⁶ 12) ΧC Μέγας Ἀρχιερεύς, 1789 καί 13) ΘΚ Ἐλεούσα, ν. Εὐαγγελισμοῦ, Χώρα, Ἴος⁷.

ΒΙΒΛ. Μυστακίδης 1936, 178· Τσεβᾶς 1937, 399· Χατζηδάκης 1975α, 261.

1. Σισιλιᾶνος 1935, 49 2. Ἀλιπράντης 1971, 44 3. Σαγκριώτης 1935, 248· Ὀρλάνδος 1964, 70, πίν. 34α-β· Ράμφος 1973, 269 4. Ὀρλάνδος 1964, 76 5. Σημ. Μ.Χ. 1957· Λαζαρίδης 1960, 154 6. Στό ἴδιο 7. Δρανδάκης 1960α, 422.

20. Ἄθανάσιος (7), Εἰς Ἄδου Κάθοδος, εἰκ. άρ. 1

Ἄθανάσιος (8)

1756-1758

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἄθανασίου ἱεροδιακόνου Κρητός (εἰκ. 1, 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1756, ν. Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Ἄνω Πετάλι, Σίφνος¹ 2) ΧC, 1757, ν. Ἁγίας Μονῆς, Χώρα, Μύκονος² 3) ΧC Παντοκράτωρ, 1758 καί 4) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, μονή Προφήτη Ἡλιοῦ, χ. Ζάχολη, Κορινθία³ 5) Τρίπτυχο, 1763, Βυζαντινό Μουσείο, άρ. Τ. 445, Ἀθήνα⁴.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονή Προφήτη Ἡλιοῦ, 1758, χ. Ζάχολη, Κορινθία⁵.

1. Δρανδάκης 1964α, 421 2. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 3. Γιανναρόπουλος 1970, 72, πίν. ΚΑ', εἰκ. 1 4. Ἀνέκδοτο 5. Σισιλιᾶνος 1935, 49· Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος 1959, 60· Γιανναρόπουλος 1970, 72.

Ἀθανάσιος (9)

1761-1778

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἡπείρου.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. ...*ιστορήθη ἡ ἅγια εἰκόνα διὰ χειρός ταπεινοῦ Ἰωάννου...* Ἀθανασίου καπεσοβιτῶν (εἰκ. 1), *ἐχρίσθη δὲ διὰ χειρός Ἀθανασίου μοναχοῦ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκ χωρίου Καπέσοβο* (εἰκ. 2), *χειρὶ δὲ Ἀθανασίου μοναχοῦ καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Γεωργίου ἱερέως* (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (66)* καὶ Γεώργιος (36)* ἱερέας, γιοὶ του.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Σωτήρ ὄλων, 1773, Μουσεῖο Ἰωαννίνων¹ 2) Τέμπλο, 1775, ν. Ἀγίου Δημητρίου, χ. Ζέλοβα, Ἡπειρος².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1761, χ. Φωτεινό (Ζελίστα), Ἰωάννινα³ 2) ν. Ἀγίου Χαραλάμπους, 1769, Πέραμα Ἰωαννίνων⁴ 3) Νάρθηκας ν. Ἀγίων Πέτρου καὶ Παύλου, 1778, χ. Ἀραχωβίστα, Ἡπειρος⁵.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 250.

1. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 2. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 329· Σούλης 1934, 99 (χρονολόγηση: 1778) 3. Τριανταφυλλόπουλος 1977α, 170 4. Ὁϊδίου, 171, σημ. 64 5. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 328· Σούλης 1934, 99.

Ἀθανάσιος (10)

1794

ΚΑΤΑΓ. Φορτόσι Ἡπείρου.

ΥΠΟΓΡ. *ἠστορήθη διὰ χηρός Ἀθανασίου Ἀναγνώστου καὶ Γεωργίου τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν ἐκ κόμης Φορτόση Τομαροχώρια.*

ΣΥΝΕΡΓ. Αναγνώστης (8)* καὶ Γεώργιος (43)*, ἀδελφοὶ του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀγίας Τριάδος, 1794, χ. Φορτόσι, Κατσανοχώρια, Ἡπειρος¹.

1. Μπέττης 1964, 405.

Ἀθανάσιος (11)

1797

ΚΑΤΑΓ. Σπινάσα (σημ. Νεράιδα) Αἰτωλοακαρνανίας.

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός ἱστορήθησαν ταῖς Θεοδώρου καὶ Ἀθανασίου, τὰ δύο ἀδέλφια ἐκ κόμης Πινάσας...*

ΣΥΝΕΡΓ. Θεόδωρος (18)*, ἀδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας καθολικοῦ μονῆς Ἀγίας Πα-

21. Ἀθανάσιος (13), Ἅγιος Βησσαρίων, εἰκ. ἀρ. 1

ρασκευῆς, 1797, χ. Βραγκιανὰ (Βραγιανὰ ἢ Βρανιανὰ), Αἰτωλοακαρνανία¹.

1. Ἰεζεκιήλ 1929α, 45· Ὁρλάνδος 1939-1940β, 197.

Ἀθανάσιος (12)

1797

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἀθανασίου μοναχοῦ.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιοι Εὐστάθιος, Θεοπίστη, Ἀγάπιος καὶ Θεόπιστος, 1797, ν. Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Μεγαλοχώρι, Λέσβος¹.

1. Κλεόμβροτος 1974, 299-300.

Ἀθανάσιος (13)

1796-1818

ΚΑΤΑΓ. Καλαρρύτες Ἡπείρου.

ΥΠΟΓΡ. ...*Καλαρρῦταις Ἀθανασίου χειρ* (εἰκ. 1), *Διὰ χειρός Ἀθανασίου Καλαρίτου* (εἰκ. 3, 5).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Βησσαρίων ἔνθρονος, 1796, Museo Cívico, Λιβόρνο¹ 2) Ἀποκεφαλισμός Προδρόμου, 1807, ν. Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου, χ. Ζαγορά, Πήλιο² 3) ΘΚ, 1809, καί 4) Ἴω Πρόδρομος, ν. Παναγίας, χ. Ζαγορά, Πήλιο³ 5) ΧΚ, 1818, 6) ΘΚ, 1818, 7) Διονύσιος, 8) Ἰωάννης 9) Παρασκευή καί 10) Αἰκατερίνη, ν. Ἀγίας Παρασκευῆς, χ. Περαχώρα Ζαγορᾶς, Πήλιο⁴.

1. Museo Cívico 1978, 82, ἀρ. 32 2. Κωνσταντινίδης 1960, 70 3. Κωνσταντινίδης 1938, 331 4. Ὁ ἴδιος 1939, 223.

Ἀθανασίου Ἰωάννης βλ. Ντούντας

Ἀκοτάντος Ἄγγελος (βλ. καί Ἄγγελος)
† πρὶν ἀπὸ τὸ 1457¹

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Πρωτοψάλτης.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μετὰ τὰ στοιχεῖα τῆς διαθήκης του, πού χρονολογήθηκε στὰ 1436², ὁ ζωγράφος ζεῖ καί ἐργάζεται στὸ Χάνδακα μετὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτη. Ἀποκτᾶ μία κόρη, τὴ Βαρβάρα. Ἀδελφοί του, Ἰωάννης*, ζωγράφος, Θεόδωρος, σχολάρχης, καί μία ἀδελφή. Ἔχει σχέσεις μετὰ τὸ σιναϊτικὸ μετόχι τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνας στὸ Χάνδακα καί μετὰ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Βαλσαμονέρου Ἰωανᾶ Παλαμά. Τὴν ἐπαφὴ του μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὑποδηλώνει ἡ σύνταξη τῆς διαθήκης του πρὶν ἀπὸ ἓνα σχεδιαζόμενον σ' αὐτὴν ταξίδι. Στὴ διαθήκη του ὀρίζει τὰ τεσενιάσματα καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς τέχνης νὰ τὰ πάρει τὸ παιδί του, ἂν εἶναι ἀγόρι, ἢ ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης³. Πρῶτος ὁ Μ. Cattapan ταυτίζει τὸν Ἄγγελο Ἀκοτάντο μετὰ τὸ γνωστὸ ζωγράφο Ἄγγελο*⁴ καί ἡ Μ. Βασιλάκη-Μαυρακάκη προχώρησε τὴν ταύτιση μετὰ νέα ἐπιχειρήματα⁵. Μνεῖες ἔργων του: 1) Στὴ διαθήκη του ἀφήνει στὴ μονὴ Σιναϊτῶν⁶ στρογγυλὴ εἰκόνα τῆς ἁγίας Αἰκατερίνας, πού ἡ Βασιλάκη-Μαυρακάκη ταυτίζει μετὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἁγίας ἀπὸ τὸ Σκράντιν τῆς Δαλματίας⁷. 2-3) Στὴ διαθήκη του ἀναφέρονται εἰκόνες Ἀναστάσεως καὶ Χριστοῦ⁸, πού εἶναι πιθανότατα δικά του ἔργα. ΒΙΒΛ. Μανούσακας 1961, 139-150· Chatzidakis 1969-70, 335· Cattapan 1977, 203, ἔγγρ. 15, 215· Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 290-298.

1. Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 295 2. Μανούσακας 1961, 142-

143 3. Ὁ ἴδιος, 139-144 4. Cattapan 1977, 203 5. Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 296-298 6. Μανούσακας 1961, 144 καί 148 7. Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, 296-297, πίν. ΙΗ' 8. Μανούσακας 1961, 144 καί 148.

Ἀκοτάντος Ἰωάννης (βλ. καί Ἀκοτάντος Ἄγγελος)
1436-1477
† πρὶν ἀπὸ τὸ 1513

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ριντορ.

ΒΙΟΓΡ. Ἀδελφός τοῦ Ἄγγελου Ἀκοτάντου*. Μνημονεύεται στὴ διαθήκη τοῦ ἀδελφοῦ του (1536) ὡς ζωγράφος. Δάσκαλος τῶν Ἀντωνίου Παπαδόπουλου*, Γεωργίου Πορφυροῦ* καί Κωνσταντίνου Ριτζάρδου*¹. Τὸ 1477, γέρος καί ἄρρωστος, δίδει ὡς ἐνέχυρο ἀντίβολα στὸν Ἀνδρέα Ρίτσο*². Ὁ θάνατός του ὑπολογίζεται πρὶν ἀπὸ τὸ 1513 σύμφωνα μετὰ σημείωση ἐγγράφου τῆς ἴδιας χρονιᾶς³.

1. Μανούσακας 1961, 140-144· Cattapan 1972, 220, 225· Κωνσταντουδάκη 1973, 311, σημ. 125 2. Cattapan 1973, 246-247, 251, 262, ἔγγραφο ἀρ. 19· Χατζηδάκης 1974β, 177-178 3. Κωνσταντουδάκη 1973, 330.

Ἀλ(γ)γονάκης Ντάντουλος (Δάνδολος)
ἀρχές 18ου αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κυκλάδες (Νάξος;).

ΙΔΙΟΤ. Σκευοφύλακας-γραφέας.

ΥΠΟΓΡ. *Ντάντουλου τοῦ Ἀλγονάκι σκευοφύλακος, γραφέου καὶ παντός τοῦ δίμου Σῶτερ φύλαττε εἰς τὸν αἰῶνα.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Ἀρτέμιος, ν. Προφήτη Ἡλία, Χώρα, Νάξος¹.

1. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975.

Ἀλέξανδρος Γεώργιος (Alessandro Giorgio)
1450-† 1501

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Πρωτοπαπᾶς, κωδικογράφος.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα τὸ 1450 στὸ Ἡράκλειο¹.

1. Cattapan 1968, ἀρ. 83 καί 1972, 206, ἀρ. 84· Τσιρπανλῆς 1967, 84.

Ἀλέξιος, βλ. Χωραφᾶς

- Ἄληστος Γεώργιος** 1665
 ΙΔΙΟΤ. Ἱστοριογράφος.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, 1665, χ. Τσιγκέλι, Θεσσαλία¹.
 1. Γιαννόπουλος 1899, 400 · Χατζηδάκης 1953, 24 καὶ 1974α, 436.
- Ἄληστος Ἰωάννης** 1636
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, 1636, χ. Κοκκωτοί, Θεσσαλία¹.
 1. Γιαννόπουλος 1899, 402 · Χατζηδάκης 1953, 24 καὶ 1974α, 436.
- Ἄλιπράντης Ἀντώνιος** 1769
 ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα¹.
 1. Πληροφορία Μ. Καζανάκη, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Κέρκυρας.
- Ἄλιπράντης Σπύρος** 1755
 ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα¹.
 1. Πληροφορία Μ. Καζανάκη, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Κέρκυρας.
- Ἄλισάφης Μιχαήλ** 1719 (;)
 ΚΑΤΑΓ. Μήλος.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, ζωγράφος;
 ΒΙΟΓΡ. Ὁ Ἰωσήφ Χατζιδάκης ἀναφέρει ὅτι σὲ ἓνα «ἱστορικό σημεῖωμα» ἀπὸ τῆ Μήλο διάβασε ὅτι «ὁ Ἄλισάφης ἦτο ζωγράφος εἰς τὸ Κάστρον»¹. Ὁ Μιχαήλ Ἄλισάφης ἀναφέρεται ὡς ἀφιερωτῆς εἰκόνας Θεοτόκου στὸ τέμπλο ν. Ἁγίας Τριάδας Ἀδάμαντος Μήλου² καὶ ὡς ἀφιερωτῆς εἰκόνας μὲ τὸν οἶκο τοῦ Ἀκαθίστου Δύναμις τοῦ Ὑψίστου, πού ζωγράφησε ὁ Ἐμμ. Σκορδίλης*. Ἡ εἰκόνα φέρει τὴν ἐπιγραφή *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μιχαήλ ἱερέως Ἄλισάφη. Χεῖρ ἱερέως Σκορδίλη*³.
 1. Χατζιδάκης 1927, 224 2. Βασιλειάδης 1961, 191, 193 3. Ὁ ἴδιος, 224, 225 (ἀποδίδει τὴν εἰκόνα στὸν Ἄλισάφη).
- Ἄλτινης Εὐστάθιος** 1805
 ΚΑΤΑΓ. Ζαγορά Πηλίου.
 ΥΠΟΓΡ. *ἐζωγραφήθη παρὰ Εὐσταθίου Ἄλτινη...*
 ΒΙΟΓΡ. Ὁ Ἄλέξ. Ὑψηλάντης τὸν ἔστειλε νά σπουδάσει στὴ Βιέννη καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ πλέον ἀντιπροσωπευτικός προάγγελος τῆς νεότερης ρουμανικῆς ζωγραφικῆς: αὐτὸς εἰσάγει στὴ Ρουμανία τὸ νεοκλασικὸ ρυθμό¹.
 ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1805, ἐπισκοπή, πόλη Roman, Ρουμανία².
 1. Musidescu 1974, 261 2. Σημ. Μ.Χ. 1975.
- Ἄλυπος(;) βλ. Εὐστάθιος**
- Ἀμάραντος Ἰωάννης βλ. Ἀμάραντος Τζαννῆς**
- Ἀμάραντος Μάρκος (1)** 1503-1522
 † πρὶν ἀπὸ τὸ 1529
 ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΠΑΤΡ. Νικόλαος.
 ΙΔΙΟΤ. Ρινctor.
 ΒΙΟΓΡ. Μάρτυρας σὲ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα συμβολαιογράφων τοῦ Ἡρακλείου μεταξὺ 1503-1522. Νοικιάζει ἐργαστήριο στὸ Ἡράκλειο μαζί μὲ τὸ ζωγράφο Γεωργιλά Βραχνό*. Τὴν 1-9-1522 συντάσσεται συμφωνητικὸ γάμου τῆς κόρης του Μαρίας καὶ ὁ ζωγράφος ὑπόσχεται νά τῆς δώσει ἓνα σπίτι βρισκόμενο στὸ βοῦργο τοῦ Χάνδακα. Στὶς 23 Μαρτίου 1529 ἀναφέρεται ὡς νεκρὸς σὲ ἔγγραφο: *quondam ser Marco*¹.
 1. Κωνσταντουδάκη 1973, 313-315, ἀρ. 14.
- Ἀμάραντος Μάρκος (2)** 1534
 ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΙΔΙΟΤ. Ρictor.
 ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται ὡς μάρτυρας σὲ συμβολαιογραφικὸ ἔγγραφο τοῦ Ἡρακλείου τῆς 18ης Αὐγούστου 1534¹.
 1. Κωνσταντουδάκη 1973, 352, ἀρ. 74.

- Ἀμάραντος Στέφανος** 1533 **Ἀναγνώστης (1)** 1712
- ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΙΔΙΟΤ. Ριντορ.
 ΒΙΟΓΡ. Συγγενής τῶν ἄλλων ζωγράφων μέ τό ἴδιο ἐπώ-
 νυμο. Μάρτυρας σέ μισθωτήριο ἔγγραφο τῆς 11ης Νο-
 εμβρίου 1533¹.
1. Κωνσταντουδάκη 1973, 352, ἀρ. 73.
- ΚΑΤΑΓ. Σακαρέτζι Στερεᾶς Ἑλλάδας.
 ΥΠΟΓΡ. *χειρ εὐτελοῦς Ἀναγνώστου ἐκ κόμης Σακαρέ-
 τζι...*
 ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀποστόλιο*.
 ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση Θεοτόκου, 1712, ν. Ἀγίας Παρα-
 σκευῆς, χ. Στένωμα, Καρπενήσι¹.
1. Πουλίτσα 1926, 263-264· Βασιλείου 1957, 20· Λαζαρίδης 1968,
 281.
- Ἀμάραντος Τζανῆς (1) (Τζουάν, Ἰωάννης)** 1713
- 1526-1545
 † πρὶν ἀπό τό 1548
- ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΠΑΤΡ. Μάρκος.
 ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος καί χρυσοῦτης εἰκόνων.
 ΒΙΟΓΡ. Μάρτυρας σέ ἔγγραφο ἀπό τό 1526 μέχρι τό
 1545. Σέ ἔγγραφο τῆς 13ης Μαΐου 1532 ὑπογράφει μαζί
 μέ τό ζωγάφο Γαβρήλιο Μηνᾶ*¹. Ἐγγραφο τοῦ 1541
 ἀναφέρονται σέ ἰδιωτικές του ὑποθέσεις στό Ἡρά-
 κλειο. Κατοικοῦσε στό βοῦργο τοῦ Χάνδακα, σέ σπίτι
 πού ἀνήκε στό μοναστήρι τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνας
 τῶν Σιναϊτῶν. Πέθανε πρὶν ἀπό τίς 19-10-1548 σύμφω-
 να μέ ἔγγραφο πού ὑποχρεώνει τή γυναίκα του Ἐργί-
 να νά ἀφήσει τό ἀμπέλι καί τό χωράφι τῆς μονῆς τῆς
 Ἀγίας Αἰκατερίνας, γιατί τελείωσε ὁ χρόνος μίσθω-
 σης².
1. Κωνσταντουδάκη 1973, 344-347, ἀρ. 61 2. Κωνσταντουδάκη
 1977, 161-162, ἀρ. 3.
- ΚΑΤΑΓ. Γαῖτσές Μάνης.
 ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Ἀναγνώστη ...
 ἐκ πόλεως Γαειτσ(ές).*
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου, χ. Ἀρτεμισία, Ἀ-
 λαγονία, Μεσσηνία¹.
1. Καλοκύρης 1973, 224.
- Ἀμάραντος Τζανῆς (2) (Σελεμπερδάκης;)** 1746, 1750
- ΚΑΤΑΓ. Λαγκάδα Μάνης.
 ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος* ἀπό τή Νομιτζή.
 ΒΙΟΓΡ. Πολύ πιθανό νά πρόκειται γιά τόν ἴδιο πού τοι-
 χογράφησε τό 1758 στά Καλλιανείκα τό ναό τοῦ Προ-
 φήτη Ἡλία¹.
- ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἀγίου Γεωργίου, 1746, Μυρσίνη,
 Μάνη² 2) ν. Χρυσοστόμου, 1750, Σκουτάρι, Μάνη³
 3) ν. Θεοτόκου, 1750, Κάτω Χώρα Μηλιάς, Μάνη⁴.
1. Δρανδάκης 1983, 127 2. Στό ἴδιο 3. Στό ἴδιο· Πετρονώτης
 1982β, 131 4. Στό ἴδιο.
- Ἀμάραντος Τζανῆς (2)** 1551 **Ἀναγνώστης (4)** 1755
- ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ ἔγγραφο τοῦ 1551¹.
1. Παλιούρας 1973, 117, ἀρ. 2.
- ΚΑΤΑΓ. Μικρό Χωριό Καρπενησίου.
 ΕΙΚΟΝΕΣ ΧC, ν. Ἀγίων Πάντων, μονή Μπρουσοῦ,
 Εὐρυτανία¹.
1. Βασιλείου 1957, 22, ἀρ. 16.
- Ἀμβρόσιος** μέσα 16ου αἰ. **Ἀναγνώστης (5)** 1773
- ΙΔΙΟΤ. Γραφέας-διακοσμητής.
 ΒΙΟΓΡ. Μοναχός, ἐργάστηκε στήν Κύπρο.
 ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Paris. gr. 872, φ. 1r.¹
1. Gratzίου 1982, 101.
- ΚΑΤΑΓ. Μάνη;
 ΕΙΚΟΝΑ Δεσποτική εἰκόνα ΘΚ, 1773, ν. Ἀγίου Κων-
 σταντίνου καί Ἑλένης, Κιτριές, Μάνη¹.
1. Δρανδάκης 1983, 127.

Ἀναγνώστης (6) 1783

ΚΑΤΑΓ. Μάνη;
ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός ἐμοῦ ἀναξίου Ἀναγνώστου*
ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀναγνώστη (5)*¹.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίων Πάντων, 1783, Πλάτσα, Μάνη².

1. Δρανδάκης 1983, 127 2. Στό ἴδιο.

Ἀναγνώστης (7) 1790, 1796

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἠπείρου.
ΠΑΤΡ. Οἰκονόμος.
ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός εὐτελοῦς Ἀναγνώστου υἱοῦ Οἰκονόμου καπεσοβίτου ἐκ Ζαγόρι* (εἰκ. 1), *χείρ εὐτελοῦς Ἀναγνώστου υἱοῦ Οἰκονόμου Καπεσοβίτου* (εἰκ. 2).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ, 1790, καθολικό μονῆς Μεταμορφώσεως, Μετέωρα¹ 2) Γεώργιος, 1796, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Πάπιγκο, Ἠπειρος².

1. Βέης 1909, 594 2. Βοκοτόπουλος 1966, 314.

Ἀναγνώστης (8) 1794

ΚΑΤΑΓ. Φορτόσι Ἠπείρου.
ΥΠΟΓΡ. *...ἱστορίθη διὰ χηρός Ἀθανασίου Ἀναγνώστου καί Γεωργίου τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν ἐκ κόμης Φορτόση Τομαροχόρια*.
ΣΥΝΕΡΓ. Ἀθανάσιος (10)* καί Γεώργιος (43)*, ἀδελφοί του.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίας Τριάδος, 1794, χ. Φορτόσι, Κατσανοχώρια, Ἠπειρος¹.

1. Μπέττης 1964, 405.

Ἀναγνώστης (9) 1800

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἠπείρου.
ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.
ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός Ἰωάννου καί Ἀναγνώστου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τῶν Καπεσοβιτῶν...*
ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (66)*, πατέρας του.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονῆς Προφήτη Ἠλία, 1800, χ. Ζίτσα, Ἠπειρος¹.

1. Μακρῆ 1982, 94.

Ἀναγνώστης (10) 1819

ΚΑΤΑΓ. Σαμαρίνα Ἠπείρου.
ΠΑΤΡ. Ἰωάννης, ἱερέας.
ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός τῶν εὐτελῶν Δημητρίου καί Μιχαήλ ἀναγνώστου κ(αί) Ἀναγνώστου παπ(α) Ἰω(άννου) ἐκ τῆς ἰδίας χώρης Σαμαρίνας*.
ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (49)* καί Μιχαήλ* ἀναγνώστης.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Σωτήρος, 1819, Μοναστήρι, Σαμαρίνα¹.

1. Wace-Thompson 1914, 276· Μουτσόπουλος 1977, 229, εἰκ. 578.

Ἀναγνώστης ἢ Διαμαντόπουλος Γεώργιος
1782-1791

ΚΑΤΑΓ. Φουρνάς, Ἄγραφα Εὐρυτανίας.
ΠΑΤΡ. Διαμαντής.
ΙΔΙΟΤ. Ἁγιογράφος.
ΥΠΟΓΡ. *Διὰ χειρῶν Γεωργίου Γεωργίου καί Γεωργίου Ἀναγνώστου* (τοιχ. 1, 5), *...ζωγράφηται δέ διὰ χειρῶν Γεωργίου Γεωργίου τοῦ ἐκ κόμης Μαυρίλου... καί ἐτέρου Γεωργίου Ἀναγνώστου ἐκ κόμης Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων* (τοιχ. 3), *διὰ χειρῶν Γεωργίου καί Γεωργίου τῶ ἐκ κόμης Μαυρήλου* (τοιχ. 4).
ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος Γεωργίου*.
ΒΙΟΓΡ. Τό 1782 υπογράφει ὡς μάρτυρας σέ πωλητήριο: *Γεώργιος Διαμαντόπουλος ἀγιογράφος, γραφεύς καί μάρτυς*, τό 1786 υπογράφει σέ ἄλλο πωλητήριο: *Ἀναγνώστης ἀγιογράφος τοῦ Διαμαντῆ, γραφεύς καί μάρτυς*. Πιθανόν ἀκολουθεῖ τήν παράδοση τοῦ Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ*¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Καθολικό μονῆς Προυσοῦ, 1785, Εὐρυτανία² 2) ν. Προφήτη Ἠλία, 1785-1790, μονῆ Ἁγίας Τριάδος, χ. Κτημενίων, Εὐρυτανία³ 3) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1786, χ. Δεμερλή (Παλαιοφάρσαλα), Θεσσαλία⁴ 4) ν. Παναγίας, 1787, χ. Δομιονοί, Εὐρυτανία⁵ 5) ν. Ταξιαρχῶν, 1791, χ. Μύρεσι, Ἄγραφα⁶.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 256.

1. Χατζηθάκος 1938, 152, 157 2. Πουλίτσας 1926, 265-266 3. Βασιλείου 1957, 22, 23 καί 1958, εἰκ. 14, 19, 20 καί 1970, εἰκ. 77 4. Περιοδικό *Προμηθεύς* Βόλου, 1893, Ε', ἀρ. ΝΓ', 427· Ἰεζεκιήλ 1929, 38· Ὀρλάνδος 1939-1940β, 197· Βασιλείου 1957, 22 5. Quinn 1902, 67, 68· Βασιλείου 1957, 22 καί 1958, εἰκ. 7, 9, 10 καί 1962, 107, πίν. 102 6. Quinn 1902, 73· *ΕΕΒΣ* Β', 1925, 322-323· Ὀρλάνδος 1926, 300· Chatzidakis 1953, πίν. XIX, 19· Βασιλείου 1957, 22.

22. Ἀναγνώστου Ἄγγελος, Εὐαγγελισμός, εἰκ. ἀρ. 3

Ἀναγνώστης Γεώργιος

1798

ΥΠΟΓΡ. ...διά χιρὸς Γεοργίου Ἀναγνώστου.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1798, μονή Παναγίας Σπηλιανῆς, χ. Μανδράκι, Νίσυρος¹.

1. Βολανάκης 1984, 15.

Ἀναγνώστης Στ[έργιος]

1726

ΚΑΤΑΓ. Ἄγραφα Εὐρυτανίας.

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀλέξιος Σαμαρᾶς*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κομήσεως Θεοτόκου, 1726, Βόνιτσα, Αἰτωλοακαρνανία¹.

1. Παλιούρας 1981, 327-328.

Ἀναγνώστου Ἄγγελος

1704, 1714

ΥΠΟΓΡ. Ἄγγελος Ἀναγνώστου (εἰκ. 1, 2, 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γέννηση ΘΚ, 1704, W. 11-1942 2) Βαϊοφόρος, 1714, W. 14-1942 3) Εὐαγγελισμός W. 12-1942 καί 4) Ἀνανέωση εἰκ. Μεταμορφώσεως W. 13-1942, Victoria and Albert Museum, Λονδίνο¹.

1. Ἀδημοσίευτες (πληροφορία Μ. Μανούσακα καὶ φωτογραφία τοῦ Victoria and Albert Museum μέ φροντίδα τῆς Μ. Βασιλᾶκη-Μαυρακάκη).

Ἀνανίας (1) de Damasco ἢ Anadias

1449, 1462

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα στό Ἡράκλειο στά 1449 καί 1462¹.

1. Cattapan 1968, ἀρ. 88 καί 1972, 206, ἀρ. 81.

Ἀνανίας (2)

1558

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. Ἀνανίας μοναχός (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΑ Ἀναφέρεται εἰκόνα Δεήσεως μέ ΘΚ Ζωοδόχο Πηγὴ καὶ κάτω τέσσερις ἅγιους μέ ὑπογραφή χεῖρ Ἀνανίου ἱερομονάχου, χωρὶς ἐνδειξη τόπου εὐρέσεως¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας ν. Παρηγορητίσσης, Ἄρτα².

1. Σισιλιάνος 1935, 50 2. Ὀρλάνδος 1963, 69.

Ἀνανίας (3)

1680

ΚΑΤΑΓ. Ἡπειρος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. ... Ἀθανασίου ἱερέως καὶ τῶν αὐτῶν ἱερομονάχων κυρίου Νικοδήμου καὶ κυρίου Ἀνανίου, Δανιὴλ ἱεροδιακόνου...

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀθανάσιος (3)*, Νικόδημος ἱερομόναχος* καὶ Δανιὴλ (8) ἱεροδιάκονος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονὴ Βουτσᾶς, 1680, χ. Γρεβενήτι, Ἡπειρος¹.

1. Λαμπρίδης 1889α, 47, σημ. 1 (ἀναφέρει μετά τόν Ἀθανάσιο καὶ τὴ χρονολογία 1689): *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 329· Ἀθηναγόρας 1929, 18. Ἡ σωστὴ χρονολογία (1680) ἀπὸ ἀπότυπο τοῦ κ. Λ. Βρανούση.

Ἄνανίας (4) 1734, 1755, 1766

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἄνανία* (εἰκ. 1).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εὐθύμιος, 1734, Συλλογή Σπ. Λοβέρδου, Ἄθηνα¹ 2) ΧC στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο, 1755, μονὴ Προφήτη Ἡλία, Τύρναβος² 3) Ἁγία Τριάς μετ' στέψη ΘΚ, 1766, ἐμπόριο 1946, Ἄθηνα³.

1. Σισιλιάνος 1935, 50 2. Γιαννόπουλος 1899, 411 3. Σημ. Μ.Χ.

Ἄνανίας (5) 18ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Θεολόγος, καθολικὸ μονῆς Γδερνέτου, Κρήτη¹.

1. Σημ. Ο. Μηναιῖδη 1971.

Ἀναπλιώτης Ἰωάννης 1733

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἰωάννου ἱερέως Ἀναπλιώτη*.ΕΙΚΟΝΑ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1733, ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, Ἐξάμπελα, Σίφνος¹.

1. Δρανδάκης 1964, 421.

Ἀναπλιώτης Μακάριος 1759

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος ἢ ἀφιερωτής;

ΥΠΟΓΡ. *Μακαρίῳ Ἀναπλιώτῃ καὶ τῷ γράψαντι σε ψάλλη τη φύλαττε εἰς τοὺς αἰῶνας*.ΕΙΚΟΝΑ ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1759, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Χώρα, Νάξος¹.

1. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975.

Ἀναστάσιος (1) 1653

ΚΑΤΑΓ. Ναύπλιο.

ΥΠΟΓΡ. *...διὰ χυρὸς Μαρίνου καὶ Ἀναστασίου ἐκ πόλεως Ἀναύπλι*.

ΣΥΝΕΡΓ. Μαρίνος*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μετ' Ἀναστάσιο (2)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίου Μιχαήλ Συνάδων,

1653, μονὴ Λαύρας, Ἄθως (καταστράφηκε τὸ 1911 ἀπὸ σεισμό καὶ ἔχει ξανακτισθεῖ)¹.

1. Συμυρνάκης 1903, 390· Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 383.

Ἀναστάσιος (2) + 1655

ΚΑΤΑΓ. Ναύπλιο.

ΒΙΟΓΡ. Νεομάρτυρας πού μαρτύρησε στὸ Ναύπλιο τὴν 1-2-1655 καὶ *ζωγράφος ἐπιτήδειος τὴν τέχνην*. Ἴσως ὁ ἴδιος μετ' Ἀναστάσιο (1)*¹.

1. Λαμπρυνίδης 1898, 185 κ.έ.

Ἀναστάσιος (3) 1663

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου καὶ Ἀναστασίου ἱερέως καὶ Δημητρίου ἀναγνώστου*.

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (30)* καὶ Δημήτριος (17)* ἀναγνώστης.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, 1663, μονὴ Κατουσίου, Θεσσαλία¹.

1. Ἰεζεκιήλ 1928, 142· Ὀρλάνδος 1939-40β, 197.

Ἀναστάσιος (4) 18ος αἰ.ΕΙΚΟΝΑ Εὐαγγελισμὸς (ἀντιγράφει τὴν εἰκόνα τοῦ Μάρκου Τρουληνοῦ*), ν. Εὐαγγελισμοῦ, χ. Ἀκλειδί, Λέσβος¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1974.

Ἀναστάσιος (5) 1724, 1729 (;)

ΚΑΤΑΓ. Αἶνος Ἄν. Θράκης.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἀναστασίου Αἰνεῖτη* (εἰκ. 1).

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μετ' Ἀναστάσιο (6)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Παρασκευή, 1724, ν. Ἁγίου Ἰω Προδρόμου, Αἶνος¹ 2) ΘΚ τοῦ Κύκκου, 1729 (;), ν. Ἁγίας Κυριακῆς, Αἶνος².

1. Λαμπάκης 1908, 9, ἀρ. 224 2. Λαμπάκης 1909, 12, ἀρ. 238.

23. Ἀναστάσιος (6), Ἅγιοι Θεόδωροι, εἰκ.

Ἀναστάσιος (6)

1725

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἀναστασίου.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀναστάσιο (5)*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιοι Θεόδωροι, Τήρων καί Στρατηλάτης, 1725, Galerie Nikolenko, Παρίσι¹.

1. Nikolenko 1975, ἀρ. 30.

Ἀναστάσιος (7)

1745 (;

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός εὐτελοῦς ζωγράφου, Κωνσταντίνου καί Ἀναστασίου καί Ἰωάννου.

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (56)* καί Κωνσταντίνος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Βελλᾶς, 1745 (;

1. Ἀθηναγόρας 1929, 22· Χατζηδάκης 1975α, 252.

24. Ἀναστάσιος (8), Εὐαγγελιστής Λουκάς, θεομητορικές καί χριστολογικές σκηνές, τοιχ. ἀρ. 1

Ἀναστάσιος (8)

1749, 1759, 1765

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἠπείρου.

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός ἀμαρτωλοῦ Ἀναστασίου ἐκ Καπεσόβου... (τοιχ. 1), διά χειρός Ἀναστασίου ἐκ κόμης Καπεσόβου (τοιχ. 2), διά χειρός Ἀναστασίου Καπεσοβίτου καί τῶν ...Ἰωάννου καί Γεωργίου (τοιχ. 3), διά χειρός Ἀναστασίου Ἰωάννου καί Γεωργίου (τοιχ. 4), χεῖρ Ἀναστασίου καί τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καί Γεωργίου Καπεσοβιτῶν (τοιχ. 5).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (61)* καί Γεώργιος (31)*, γιοί του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ταξιαρχῶν, 1749, χ. Κάτω Σουδενά (Κάτω Πεδινά), Ἠπειρος¹ 2) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1759, μονή Ἐλεούσης, Νησί Ἰωαννίνων² 3) Μονή Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, χ. Λυκοτρίχι, 1759, Δωδώνη, Ἠπειρος³ 4) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1761, Καπέσοβο, Ἠπειρος⁴ 5) Καθολικό μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Ρογκοβοῦ, 1765, Τσεπέλοβο, Ζαγόρι, Ἠπειρος⁵.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 252-253.

1. Σούλης 1929, 86· Βοκοτόπουλος 1966β, 308, πίν. 319 2. Ξυγγόπουλος 1926, 145 3. Σούλης 1934, 96· Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 616, πίν. 442α 4. ΕΕΒΣ Β', 1925, 326-327· Βοκοτόπουλος 1976α, 216 5. Ἀθηναγόρας 1929, 24-25· Σούλης 1934, 95 (δίνει χρονολογία 1749)· Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 621, πίν. 448β, δ.

Ἀναστάσιος (9)

1754

ΥΠΟΓΡ. ...χειρί δέ Ἀναστασίου.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ζωοδόχος Πηγή, 1754, σκευοφυλάκιο μονής Ἀγιάς, Ἕνδρος¹.

1. Πασχάλης 1927, 65, ἀρ. 47.

Ἀναστάσιος (10)

1747-1780

ΚΑΤΑΓ. Αἶνος Θράκης.

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός δέ Ἀναστασίου τοῦ Ἰωάννου* (εἰκ. 1, 2, 3), ... *Ἀναστάσιος* (εἰκ. 4, 5, 6, 10, 12), ... *διά χειρός δέ Ἀναστασίου* (εἰκ. 7), ... *χειρός δέ ΑΣ* (εἰκ. 11).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Βασιλεύς τῶν Βασιλέων καί Μέγας Ἀρχιερέυς, 1747, Ἐκκλησιαστικό Μουσείο, Ἀλεξανδρούπολη¹ 2) ΘΚ, 1755 (τώρα στό γραφεῖο Μητροπόλεως στήν Ἀλεξανδρούπολη) 3) ΧC Βασιλεύς τῶν Βασιλέων, 1757 4) Εὐθύμιος, 1760 5) ΧC, 1774 καί 6) Εἰρήνη, 1778, ν. Ἀγίας Κυριακῆς, Αἶνος² 7) ΘΚ, 1756 8) ΧC, 1769 9) Ἀγία Τριάς, 1771 καί 10) Ἰω Πρόδρομος, 1780, μητροπολιτικός ναός, Αἶνος³ 11) Μεταμόρφωση, 1768, παρεκκλήσιο μητροπολιτικοῦ ναοῦ, Αἶνος⁴ 12) Ἰω Θεολόγος, 1778, ν. Ἀγίου Ἰω Προδρόμου, Αἶνος⁵ 13) Νικόλαος, ν. Παναγίας Ταξειδιώτισσας, Αἶνος⁶.

1. Ρουσσᾶς 1978, 28, ἀρ. 54 2. Λαμπάκης 1908, 8-12, ἀρ. 229, 228, 232, 235 3. Ὁ ἴδιος, 5-7, ἀρ. 187, 199, 204, 211 4. Ὁ ἴδιος, 7, ἀρ. 212 5. Ὁ ἴδιος, 8, ἀρ. 221 6. Ὁ ἴδιος, 14, ἀρ. 255.

Ἀναστάσιος (11)

1768

ΚΑΤΑΓ. Ἀνατολική Θράκη;

ΠΑΤΡ. Μανόλης.

ΥΠΟΓΡ. ... *πόνος ἀμαθοῦς Ἀναστασίου Μανόλη*.ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1768, ν. Ἰωάννου Προδρόμου, Αἶνος¹.

1. Λαμπάκης 1908, 8, ἀρ. 219.

Ἀναστάσιος (12)

1786

ΙΔΙΟΤ. Εἰκονογράφος.

ΒΙΟΓΡ. Βρισκόταν στό Λιτόχωρο τό 1786, ὅπως ἀναφέρεται στήν «Ἀκολουθία τοῦ ἑτεροφθάλμου καί ἀντιχριστοῦ Χριστοδοῦλου τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας»¹.

1. Λαδᾶς-Χατζηδήμου 1970, 198, ἀρ. 111.

Ἀναστάσιος (13)

1789-1812

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἠπείρου.

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. ... *χειρός Ἰωάννου καί Ἀναστασίου υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ ἐκ ταύ(της) τ(ῆς) χώρας* (εἰκ. 1), *χείρ Ἀναστασίου Ἰωάννου* (εἰκ. 5), *χείρ Ἀναστασίου Οἰκονόμου Καπεσοβίτου* (εἰκ. 6), ... *ἡ ζωγραφία ἅπασα μετά τοῦ ἱεροῦ τέμπλου καί τῶν ἀγίων εἰκόνων γεγόνασι διά χειρῶν ἐμῶν τῶν ταπεινῶν Ἰωάννου Ἀθανασίου καί Ἀναστασίου Ἀναγνώστου τοῦ ἡμετέρου υἱοῦ* (τοιχ. 1), ... *διά χειρός Ἰωάννου καί τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀναστασίου Ἀναγνώστου τῶν Καπεσοβιτῶν* (τοιχ. 2), ... *καί διά χειρός τοῦ τε Ἰωάννου υἱοῦ Ἀναστασίου τοῦ καί Ἀναγνώστου τῶν ἐκ Καπεσόβου ὀρμωμένων...* (τοιχ. 3), ... *διά χειρός δέ Ἀναστασίου Ἀναγνώστου τοῦ Οἰκονόμου τῶν Καπεσοβιτῶν* (τοιχ. 4).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (66)*, πατέρας του.

ΒΙΟΓΡ. Τό 1812 ἦταν οἰκονόμος Καπεσοβιτῶν.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC, Μέγας Ἀρχιερέυς, 1789 2) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, ἔνθρονη 3) Ἰω Πρόδρομος 4) Νικόλαος ἔνθρονος¹ 5) Χαράλαμπος ἔνθρονος, 1790² καί 6) Νικόλαος ἔνθρονος, ν. Ἀγίου Νικολάου, Καπέσοβο, Ἠπειρος³.ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἀγίου Νικολάου, 1793, Καπέσοβο, Ἠπειρος⁴ 2) ν. Ἀγίου Γεωργίου, 1796, χ. Νεγάδες, Ἠπειρος⁵ 3) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1806, χ. Ἀρτσιστα (Ἀρίστη), Ἠπειρος⁶ 4) ν. Ἀγίου Μηνᾶ, 1812, χ. Δίκορφο, Ἠπειρος⁷.1. Σούλης 1934, 102· Βοκοτόπουλος 1976α, 215, πίν. 163α 2. Σούλης 1934, 103· Βοκοτόπουλος 1976α, 216, πίν. 163δ 3. Σούλης 1934, 103· Βοκοτόπουλος 1976α, 216 4. Σούλης 1934, 103· Βοκοτόπουλος 1976α, 214-215, πίν. 162α 5. Σούλης 1934, 104-105· Βοκοτόπουλος 1966β, 297, πίν. 300α 6. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 327· Σούλης 1934, 106-107· Βοκοτόπουλος 1966β, 311, πίν. 323β 7. Σούλης 1934, 108-109.**Ἀναστάσιος (14)**

1805

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός Ἀναστασίου*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀναστάσιο (15)*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Σπυρίδων, 1805, ν. Ἀγίου Σπυρίδωνος, χ. Σταράκι, Μοσχόπολη¹.1. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 326.

25. Ἀναστάσιος (13), Παραβολή πλουσίου καὶ Λαζάρου, τοιχ. ἄρ. 1

Ἀναστάσιος (15)

1812, 1816, 1833

ΚΑΤΑΓ. Τσεπέλοβο Ἡπείρου.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *δια χειρός Ἀναστασίου Ἀναγνώστου Τζεπελοβίτου* (εἰκ. 1, τοιχ. 1, 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC ἐνθρονος, 1833 καὶ 2) Ἴω Πρόδρομος (ἄποδ.), μονή Γενεθλίου Θεοτόκου, χ. Κῆποι, Ζαγόρι¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἀγίου Γεωργίου, 1812, χ. Μανασσής, Ζαγόρι² 2) ν. Ἀγίας Τριάδος, 1816, χ. Καβαλάρι, Ζαγόρι³.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1975α, 230 2. Σούλης 1934, 108 3. Βοκοτόπουλος 1972α, 473, πίν. 413α.

Ἀναστάσιος (16)

1829

ΚΑΤΑΓ. Καρύτιανη Ἡπείρου.

ΠΑΤΡ. Χριστόδουλος.

ΥΠΟΓΡ. *Διὰ χειρός ἐμοῦ τοῦ ταπινοῦ Χριστοδούλου μετὰ το ἡοῦ αὐτοῦ Ἀναστασίου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Χριστόδουλος*, πατέρας του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀγίας Παρασκευῆς, 1829, χ. Παπαδάτες, Ἡπειρος¹.

1. Σούλης 1934, 116.

Ἀνατόλιος

1752, 1796 κ.έ.

ΚΑΤΑΓ. Πάρος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. ... *Ἀνατολίου Ἱεροδιακόνου τοῦ παρίου* (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ρίζα Ἰεσσαί, 1752, Συλλογή Μ. Δαπέργολα, Αἰξωνή, Ἀθήνα¹ 2) Εἰκόνες, 1796 κ.έ., μονή Παναγίας τῆς Ὀρθοκωστᾶς, Κυνουρία².

1. Ὀρλάνδος 1964, 149, πίν. 67-69 2. Ἀθανασίου 1974, 23.

Ἀνδρέας (1)

1750, 1762

ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός εὐτελοῦς Ἀνδρέου Ἀναγνώστου* (εἰκ. 1), ... *Ἀνδρέου Ἀναγνώστου ἀπό χορίον...* (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC, 1762 καὶ 2) Ἴω Πρόδρομος, ν. Ταξιαρχῶν, χ. Λαδάς, Ἀλαγονία, Μεσσηνία¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Δημητρίου, 1750, χ. Δραγάνο, Ἀχαΐα².

1. Καλοκύρης 1973, 242 2. Ὀρλάνδος 1969, 63.

Ἀνδρέας (2)

1791

ΚΑΤΑΓ. Ἀδριανούπολη.

ΥΠΟΓΡ. *Ἱστορήθη καὶ πάλι ἐκ δευτέρου διὰ χειρός Ζωρζῆ Λαδάκη καὶ Ἀνδρέου Ἀνδριανουπολίτου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Ζωρζῆς Λαδάκης*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Νικολάου, 1791, χ. Καρδάμυλλα, Χίος¹.

1. Ζολώτας 1908, 320, ἀρ. 53.

Ἀνδρέας (3)

1797

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιος Δημήτριος, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ἀρ. 2246, Ἀθήνα.

Ἀνδριόπουλος Δημήτριος (Andripulo Dimitri)

1540

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;

ΒΙΟΓΡ. Στὶς 8 Δεκεμβρίου 1540 πλήρωσε συνδρομὴ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα Βενετίας¹.

1. Μαυροειδῆ 1976, 81, 269, ἀρ. 596.

Ἀνδριόπουλος Θεόδωρος

1567

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Μαῖστρος (ζωγράφος).

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη στοῦ Ἡράκλειο.

1. Μέρτζιος 1961-62, 256.

26. Ἀνδρώνης Μανουήλ,
Ἁγιο Μανδῆλιο, εἰκ. ἀρ. 2

Ἀνδρώνης Μανουήλ

1641, 1653

ΚΑΤΑΓ. Ναύπλιο.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Χεὶρ Ἐμμανουήλ [Ἀνδρώνου]* (εἰκ. 1), *ἡ παρῶσα ἱστορία γέγονε διὰ χειρός ἐμοῦ Μανουήλου τοῦ Ἀν[δρ]ώ[νου]* (τοιχ. 1), *Χεὶρ Μανουήλ ἱερέως τοῦ Ἀνδρώνου ἐκ πόλεως Ναυπλίου* (τοιχ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Ἐλκόμενος καὶ 2) Ἁγιο Μανδῆλιο, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Χρύσαφα, Λακωνία¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἁγίου Δημητρίου, 1641, χ. Χρύσαφα, Λακωνία² 2) Καθολικὸ μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου, 1653, Πελοπόννησος³.

ΒΙΒΛ. Ξυγγόπουλος 1957, 201, σημ. 1· Ζώης 1963, 50.

1. Σημ. Μ.Χ. 1976 2. Δρανδάκης 1967, 161, πίν. 23γ· Χρυσουλάκη-Καρυώτου 1982, 294, εἰκ. 17 3. Λαμπρυνίδης 1898, 184· Σωτηρίου 1918, 50· Σισιλιάνος 1935, 51· Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος 1959, 18.

Ἀνεμογιάννης Ἀναστάσιος

γενν. 1740, 1772, 1776, 1781

ΚΑΤΑΓ. Ἐπτάνησα.

ΥΠΟΓΡ. *χεὶρ Ἀναστασίου Ἀνεμογιάννη* (εἰκ. 1, 2).

ΒΙΟΓΡ. Ἀπὸ τῆ ληξιαρχικῆ πράξη γάμου του (1764)

27. Ἄνθιμος (2), ἐπίτιτλο, χφ. ἀρ. 2

στή Λευκάδα καθορίζεται τό ἔτος γέννησής του γύρω στά 1740. Πιθανόν ὁ ζωγράφος νά κατάγεται ἀπό τούς Παξούς, ἄν καί ἐργάστηκε καί δημιούργησε οἰκογένεια στή Λευκάδα¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εἰσόδια ΘΚ, 1772, καί 2) ΘΚ, ΧC, Ἴω Πρόδρομος καί ἅγιοι, 1776, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, Λευκάδα² 3) Εἰσόδια ΘΚ, 1781, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Κατούνα, Λευκάδα³.

1. Ροντογιάννης 1974, 349-350 2. Ὁ ἴδιος, 350 3. Τριανταφυλλόπουλος 1977β, 192.

Ἄνθιμος (1)

ΕΙΚΟΝΑ Θεία Λειτουργία, ν. Μεταμορφώσεως, Ἁπολλωνία, Σίφνος¹.

1. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Ἄνθιμος (2)

1630-1648

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, καλλιγράφος καί μικρογράφος. ΥΠΟΓΡ. *Τό παρόν ψαλτήριον ἐγράφη διά εὐτελοῦς Ἀνθίμου ἱερομονάχου μαθητοῦ κυροῦ Λουκά τοῦ Οὐγκροβλαχίας* (χειρόγρ. 4).

ΒΙΟΓΡ. Μαθητής τοῦ Λουκά Οὐγκροβλαχίας.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ 1) Χειρόγραφο, 1634, Βυζαντινό Μουσεῖο, Ἀθήνα¹ 2) Λειτουργίες 526, 1635, μονή Κουτλουμουσίου, Ἄθως² 3) Χειρόγραφο, Βιβλιοθήκη Πατριαρ-

χείου, Ἱεροσόλυμα³ 4) Ψαλτήριο, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Φιλώτι, Νάξος⁴.

ΒΙΒΛ. Gratzίου 1982, 98.

1. Ionesco 1933, 877-894· Σισιλιάνος 1935, 51 2. *Θησαυροὶ Ἁγίου Ὄρους*, Α', 296-301, 468, εἰκ. 385-389 3. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1897, 223 4. Σφυρόερας 1964, 207-208, πίν. 211.

Ἄνθιμος (3)

1645

ΚΑΤΑΓ. Ροπός Πελοποννήσου.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *διά χιρός καμοῦ τοῦ ἐλαχίστου ζωγράφου Ἀνθίμου ἱερομονάχου ἐκ πόλεως... Ροποῦ.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Ἁγίας Λαύρας, 1645, Πελοπόννησος¹.

1. Σωτηρίου 1925, 188, εἰκ. 45· Chatzidakis 1953, 23· Γριτσόπουλος 1980-81, 307-308, εἰκ. 1.

Ἄνθιμος (4)

1672

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *Ἄνθιμος μοναχός...*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἄνθιμο Τοζατίνο Βατοπαιδινό*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι, 1672, μονή Βατοπεδίου, Ἄθως¹.

1. Ἀλέξανδρος Βατοπαιδινός 1935, 218.

Ἄνθιμος (5)

18ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἀνθίμου ἱερομονάχου* (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Αἰκατερίνη, συλλογή Δ. Μελά, τ. συλλογή Χωρέμη, Ἀθήνα¹ 2) Ρίζα Ἰεσσαί, ν. Κοιμήσεως, νησάκι Παναγίας, Παξοί².

1. Σημ. Μ.Χ. 1973 2. Βοκοτόπουλος 1967, 375.

Ἄννινος Ἀθανάσιος

γενν. 1713-† 1748

ΚΑΤΑΓ. Κάστρο Κεφαλονιάς.

ΠΑΤΡ. Ἀνδρέας.

ΒΙΟΓΡ. Μαθητὴς τοῦ Ἀνδρέα Καραντινοῦ*. Στὴ Βενετία ἦταν μαθητὴς τῶν Longhi, Piazzetta καὶ Tiepolo. Μαθητεύσε ἀκόμη στὴ Ρώμη καὶ τὴ Φλωρεντία γιὰ ἑπτὰ χρόνια.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Ἐσταυρωμένος, 1730, ν. Ἁγίου Νικολάου, Ἀργοστόλι, Κεφαλονιά (κατεστραμμένη) 2) Τρεῖς εἰκόνες διαστύλων, μονὴ Δραπάνου, Κεφαλονιά 3) Τρεῖς Ἱεράρχες, βημόθυρα καὶ 4) Γρηγόριος, ν. Ἁγίου Ἀνδρέα, μονὴ Μηλαπιδιάς, Κεφαλονιά 5) Ἁγία Τριάς, ν. Ἁγίου Δημητρίου, Κάστρο, Κεφαλονιά 6) Χαράλαμπος, ν. Ἀρχαγγέλων, Ἀργοστόλι, Κεφαλονιά¹.

1. Μαυρογιάννης 1890, 255· Τσιτσέλης 1904, 3-4· Σισιλιάνος 1935, 52· Κονόμος 1966β, 20.

Ἄννινος Ἀνδρέας

1704

ΚΑΤΑΓ. Κάστρο Κεφαλονιάς.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος¹.

1. Τσιτσέλης 1904, 4.

Ἀντιβάσης (;) Ἀλέξανδρος

18ος-19ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Μάνη.

ΒΙΟΓΡ. Ἁγιογράφος φορητῶν εἰκόνων στοὺς Δολοὺς Μάνης¹.

1. Πετρονώτης 1982β, 132.

Ἀντωνάκης Γεώργιος

1725

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *διά χοιρὸς Γεωργίου Ἀντωνάκι Κριτικοῦ*.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1725, χ. Ζαγορά, Πήλιο¹.

1. Κωνσταντινίδης 1960, 160.

Ἀντώνιος (1)

1496

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Γιὸς τῆς Μαρίας Γρυπάρισσας, μνημονεύεται τὸ 1496 στὸ Ἡράκλειο. Μαθητὴς τοῦ G. Sotrigo*¹.

1. Cattapan 1972, 217, ἀρ. 27.

28. Ἀντώνιος (2), Ὁ Ἀναπεσών, τοιχ. ἀρ. 1

Ἀντώνιος (2)

1537, 1544, 1552

ΚΑΤΑΓ. Ὅχι Κρητικός, ὅπως ἐθεωρεῖτο ἕως τὸ 1975¹.

ΥΠΟΓΡ. *Δέησις Ἀντωνίου τοῦ σοῦ δούλου μνήσθητι τάχα καὶ ζωγράφου*² (τοιχ. 1).

ΑΝΤΩΝΙΟΣ (3)

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονή Ξενοφώντος, 1544, "Αθως³ 2) Κελί Προκοπίου, 1537, "Αθως (άποδ.)⁴ 3) Παρεκκλήσιο 'Αγίου Γεωργίου, 1552, μονή Παύλου, "Αθως (άποδ.)⁵.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 424· Χατζηδάκης 1975α, 255· Χατζηδάκης 1975β, 83, 93 και 1982, 416, 418.

1. Chatzidakis 1975β, 90 2. Millet 1927, πίν. 169, 1 3. Σμυρνάκης 1903, 621· Millet 1916, 661 και 1927, πίν. 170, 171, 176, 177· Byron-Rice 1930, 152-153, 207, πίν. 24.III, 38.II, 51.I, 56, 65· Chatzidakis 1975β, 83-84, πίν. 47b, 49b· Chatzidakis 1977α, 54, σημ. 14 και Χατζηδάκης 1982, 416, 418 4. Chatzidakis 1975β, 85, πίν. 45a, 47a, 49a· Χατζηδάκης 1982, 416, 418 5. Chatzidakis 1975β, 85-86, πίν. 45b, 48a-b, 46a και 1977α, 125, σημ. 2 και 147, σημ. 6· Χατζηδάκης 1982, 418.

'Αντώνιος (3)

1562-1573

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.

ΒΙΟΓΡ. 'Αντώνιος ό ζωγράφος ή 'Αντώνιος ό άγιογράφος άπαντά ώς μάρτυρας στην Κέρκυρα τήν περίοδο 1562-1573¹.

1. Πληροφορία Μ. Καζανάκη (ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. ΙΓ', 1987, τυπώνεται).

'Αντώνιος (4)

16ος-17ος αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. χείρ/ 'Αντωνίου Κρητικού.

ΕΙΚΟΝΑ Γέννηση Προδρόμου, μονή Μεγάλης Παναγίας, 'Ιεροσόλυμα¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1965.

'Αντώνιος (5)

1641, 1670

ΚΑΤΑΓ. "Αγραφα Εύρυτανίας.

ΥΠΟΓΡ. Σκέπε τόν δουλο σου 'Αντώνην ό γράφας ταπεινός δουλος... (είκ. 1), ...πόνος 'Αντωνίου μευ του έξ 'Αγράφων ίσθι (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Βρεφοκρατούσα και προφήτες, 1641, Συλλογή W. Flachsmann, Ζυρίχη¹ 2) ΧC ένθρονος και άπόστολοι (πάρισος τής προηγούμενης εικόνας), Συλλογή M. le Curé Felber, Buchrain, 'Ελβετία (άποδ.)².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1670, χ. 'Ανωγή, 'Ιθάκη³.

1. Chatzidakis 1968, άρ. 67 2. 'Ο ίδιος, άρ. 68 3. Daux 1960, 722, είκ. 2· Βοκοτόπουλος 1967, 375.

29. 'Αντώνιος (5), Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα και προφήτες, είκ. άρ. 1

'Αντώνιος (6)

1683

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. Διά χειρός κάμου έλαχίστου και άμαρτωλου 'Αντωνίου του έκ νήσου Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Σέ εικόνα του 'Ιω Προδρόμου στό ναό 'Αγίου Σπυρίδωνος Σκοπέλου μνημονεύεται ό ζωγράφος και ό γιός του 'Ιωάννης στην άφιερωματική έπιγραφή: Δέησις του δουλου του Θεου 'Ιωάννου του 'Αντωνίου ζωγράφου του κρητικού 1723¹. "Ισως ταυτίζεται μέ τόν 'Αντώνιο 'Αγοραστό*.

30. Ἀντώνιος (5), Χριστός Δίκαιος Κριτής καί προφήτες, τοιχ. ἀρ. 1

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίων Πάντων, 1683, μονή Ὑψηλοῦ, Λέσβος².

ΒΙΒΛ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1884, ιδ'.

1. Λαζαρίδης 1964, 275· Σάμψων 1974, 144 2. Κλεόμβροτος 1970, 63-67.

Ἀντώνιος (7)

1688

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΣΤΑΥΡΟΣ εἰκονοστασίου, 1688, Συλλογή Bernheimer, 1929, Μόναχο¹.

1. Φωτογραφία Μουσείου Μπενάκη.

Ἀντώνιος (8)

1741

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός Ἀντωνίου ἱερέως καί Νικολάου αὐταδέλφου.

ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*, ἀδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. μονῆς Ἁγίας Τριάδος, 1741, Μετέωρα¹.

1. Σκουβαράς 1961, 82· Παπαδόπουλος 1963, χ. σελ.· Χατζηδάκης 1975α, 255.

Ἀντώνιος (9)

1746-1756

ΚΑΤΑΓ. Νιζηρό Καλαβρύτων.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός ἐμοῦ Ἀντωνίου ἀπό κόμης καί πατρίδος Νιζηρό τοῦ Καλαβρύτο [ν] (τοιχ. 2), ...ἱερομόναχου χήρ Ἀντωνίου (τοιχ. 3).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Καθολικό Κάτω Μονῆς, 1746, χ. Λάμπεια (Δίβρη), Ἡλεία¹ 2) Καθολικό μονῆς Ἁγίας Τριάδος, 1750, χ. Λιβάρτζι Καλαβρύτων² 3) Μονή Ἁγίας Τριάδος, 1751 καί 4) ν. Ἁγίων Πάντων, 1751, χ. Ἀκράτα, Ἀχαῖα³ 5) ν. Ἁγίων Θεοδώρων, 1756, χ. Λιβάρτζι Καλαβρύτων⁴.

1. Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος 1959, 60· Φωτόπουλος 1982, 159 2. ΕΕΒΣ Β', 1925, 324· Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος, ὀ.π.· Χατζηδάκης 1975α, 258· Καρακατσάνη 1973, 69 3. Καρακατσάνη 1973, 17· Φωτόπουλος 1982, 156-162, εἰκ. σ. 160-161 4. Ὁ ἴδιος, 159· Σοφιανός 1986, 99, πίν. ΚΑ'.

Ἀντώνιος (10)

1755

ΥΠΟΓΡ. ...χείρ καμοῦ Ἀνω[νίου] (εἰκ. 1), ...χείρ Ἀντωνίου (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀντώνιος, Συμεών καί Εὐθύμιος, 1755, οἰκία Κ. Κουμουνοῦρου, Πάτμος¹ 2) Ὅσιος Χριστόδουλος, 1755, μονή Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Πάτμος².

1. Σημ. ἱεροδιακόνου Χρυσσοστόμου 2. Παπαδόπουλος-Φατούρου 1966, 45, ἀρ. 87.

Ἀντώνιος (11)

1762

ΕΙΚΟΝΑ ΧΣ (τέμπλου) τύπου Τζάνε, 1762, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Μακρινίτσα, Πήλιο¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1962.

Ἀντώνιος (12) 1757

ΚΑΤΑΓ. Πάργα.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. ...*χείρ Ἀντωνίου ἱερέως Πάργας.*
 ΕΙΚΟΝΑ Ἀλύπιος Στυλῆτης, 1757, Μουσείο, Σεράγεβο, Γιουγκοσλαβία¹.

1. Mirković 1936, 12, πίν. 22, 2.

Ἀντώνιος (13) 1758

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.
 ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος ἢ ξυλογλύπτης;
 ΥΠΟΓΡ. *Ὁ παρών θρόνος ἐκαλοπείσθη ...χειρός δέ ἐ-
 μου Ἀντωνίου Κερκηραίου.*
 ΘΡΟΝΟΣ καὶ ΑΜΒΩΝΑΣ 1758, ν. Ἁγίου Νικολάου, Μο-
 σχόπολη, Ἀλβανία¹.

1. Chiafazezi 1938, 134· Γεωργιάδης 1975, 28.

Ἀντώνιος (14) 1829

ΚΑΤΑΓ. Σαμαρίνα Ἡπείρου.
 ΠΑΤΡ. Παπα-Ἰωάννης.
 ΥΠΟΓΡ. *ἡστορήθη... διὰ χειρός Χρήστου ἱερέως καὶ
 Ἀντωνίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ υἱοῖ παπα-Ἰωάννου ἐκ τῆς ἰ-
 δίας χώρας...*
 ΣΥΝΕΡΓ. Χρῆστος* ἱερέας, ἀδελφός του.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Μεγάλης Παναγίας, 1829, Σαμαρίνα,
 Ἡπειρος¹.

1. Wace-Thompson 1914, 275.

Ἀντωνίου Στ.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιος Ἀντώνιος, τ. Συλλογή G. Bay, Κάιρο,
 Αἴγυπτος¹.

1. *Collection Bay*. ἀρ. 43.

Ἀντωνίτζης Μαθιός 1610-1634
 + πρὶν ἀπὸ τὸ 1636

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΠΑΤΡ. Φραντζέσκος.
 ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται συχνά σέ συμβολαιογραφικές πρά-

ξεις στό Ἡράκλειο ἀπὸ τὸ 1610 ἕως τὸ 1634. Ὁ ἴδιος
 ὑπογράφει σέ διαθήκη τὸ 1619: *εγὼ Μαθιὸς Αντωνίτζης
 τοῦ ποτε Φρακία...* Ὅρισμένα περιουσιακά του στοι-
 χεῖα, μαγαζί πού νοικιάζεται, σπίτι στήν ἐνορία τῆς
 Περιβλέπτου, κληρονομιά χρηματική, τά ἔχει ἀπὸ
 κοινού μέ τὴν ἀδελφή του Χριστίνα, γυναίκα τοῦ ζω-
 γράφου Τζώρτζη Σκλάβου*. Πρέπει νά πέθανε πρὶν ἀ-
 πό τὸ 1636, χρονιά πού ἡ ἀδελφή του ἀναφέρεται ὡς
 κληρονόμος του¹.

1. Καζανάκη 1981, 188-189.

Ἀνώνυμος Κύπρου 1474

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
 ΥΠΟΓΡ. ...*τὴν κλήσιν ἔχοντι ἐκ τῆς Μυριανθούσης...*¹.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀρχαγγέλου, 1474, χ. Πεδουλάς, Κύ-
 προς².

1. Χωρὶ γειτονικό μέ τὸν Πεδουλά 2. Σωτηρίου 1935, πίν. 100-
 103· Stylianou 1960, 118-123.

Ἀνώνυμος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 15ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κωνσταντινούπολη.
 ΥΠΟΓΡ. ...*διὰ χειρός μου...* [Κων]σταντινουπόλεως.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας ν. Ἡρακλείδου, μονὴ Λαμ-
 παδιστοῦ, χ. Καλοπαναγιώτης, Κύπρος¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1976.

Ἀξέντης Συμεών 1513, 1514

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Συμεών Ἀξέντη (τοιχ. 1, 2, 3), ἀμαρτωλός
 Συμεών τάχα καὶ ζωγράφος (τοιχ. 4).*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἁγίου Σωζομενοῦ, 1513, χ. Γαλά-
 τα, Κύπρος¹ 2) ν. Ἀρχαγγέλου τῆς Ποδίθου ἢ Πανα-
 γίας Θεοτόκου, ἀνάμεσα στά χ. Γαλάτα καὶ Κακοπε-
 τριά, Κύπρος² 3) ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, 1514, χ.
 Κακοπετριά, Κύπρος³ 4) ν. Ἁγίας Μαρίας, ἀρχές
 16ου αἰ., χ. Ψεματισμένος, Κύπρος⁴.

ΒΙΒΛ. Buckler 1933, 105-107· Gunnis 1937, 237· Styli-
 anou 1964, 7, 21, 42-49· Stylianou, *Cyprus*, 40, 84-89, 90-
 97, 106 κ.ά.

1. Stylianou 1960, 116-117· Παπαγεωργίου 1975β, 336-337· Stylianou,

31. Ἀξέντης Συμεών, Ἅγιος Ἡρακλείδιος, τοιχ. ἀρ. 1

Cyprus, 84, εἰκ. 37-39 2. Σωτηρίου 1935, πίν. 111β, 114β (δίνει χρονολογία 1511)· Ξυγγόπουλος 1957, 66, 67· Stylianos 1960, 118· Παπαγεωργίου 1975β, 366· Stylianos, Cyprus, 91, εἰκ. 40-43 3. Stylianos 1960, 118, σημ. 36· Παπαγεωργίου 1975β, 367· Stylianos, Cyprus, 106 (τό ἀποδίδει κυρίως σέ μαθητές του) 4. Παπαγεωργίου 1974, 205-206.

Ἄπακᾶς Ἰωάννης τέλη 16ου-ἀρχές 17ου αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ ἱερέως Ἰωάννου Ἄπακᾶ* (εἰκ. 1, 2, 3, 4, 8, 9).

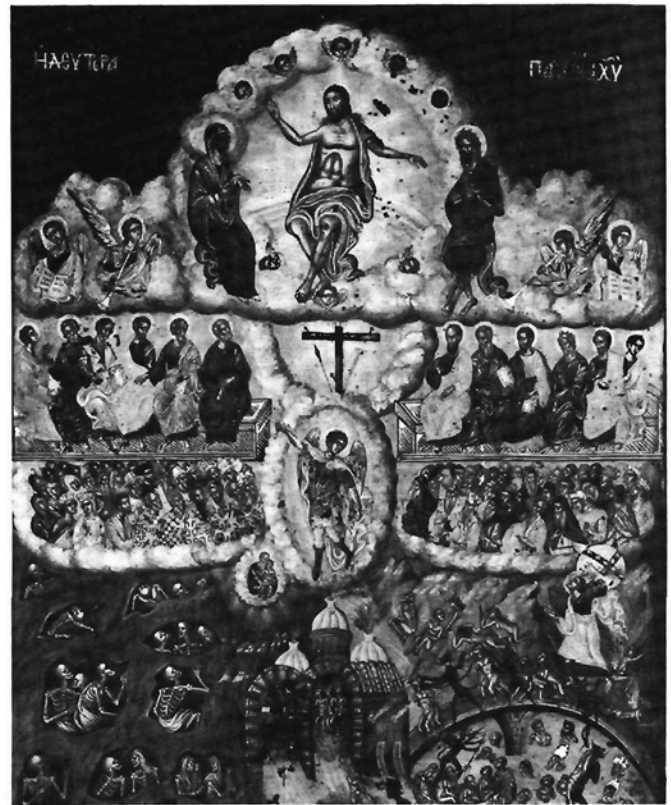
ΒΙΟΓΡ. Ἀξιόλογος κρητικός ἀγιογράφος, γιά τόν ὁποῖο δέν ὑπάρχει ἔως τώρα γραπτή μαρτυρία. Ἡ καταγωγή καί ἡ χρονολόγηση συνάγονται ἀπό τήν τέχνη τῶν εἰκόνων του, στίς ὁποῖες ἀποδεικνύεται ἄριστος τεχνίτης, μέ κάποια πρωτοτυπία στίς συνθέσεις, πού πλουτίζονται ἐνίοτε ἀπό τήν ἐπαφή μέ δυτικές χαλκογραφίες (εἰκ. 1, 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀποκαθήλωση, καθολικό μονῆς Λαύρας, Ἄθως¹ 2) Ἡ περιτομή τοῦ ΧΧ στοῦ ναοῦ τοῦ Σολο-

μῶντος καί 3) Δευτέρα Παρουσία, Μουσεῖο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου, Βενετία² 4) ΧΧ Μέγας Ἀρχιερεὺς 5) ΘΚ Ὁδηγήτρια 6) Ἰω Πρόδρομος καί 7) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ στοῦ τέμπλο ν. μονῆς Κρούπας, Δαλματία, Γιουγκοσλαβία³ 8) Ἄκρα Ταπείνωση, ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου, Μητρόπολη, Κάστρο, Σίφνος 9) Δέηση μέ ΧΧ, Ἀνδρέα καί Παρασκευή, μονή Ἰωάννου Θεολόγου, Πάτμος⁵ 10) Ἡ Προδοσία τοῦ Ἰούδα, καθολικό μονῆς Λαύρας, Ἄθως (ἀποδ. Μ.Χ.)⁶.

ΒΙΒΛ. Chatzidakis 1962, 105-106 καί 1981, 314-315· Skovran 1970, 110-126, πίν. Ζ'-ΙΖ'· Χατζηδάκης 1974α, 432 καί 1977α, 119.

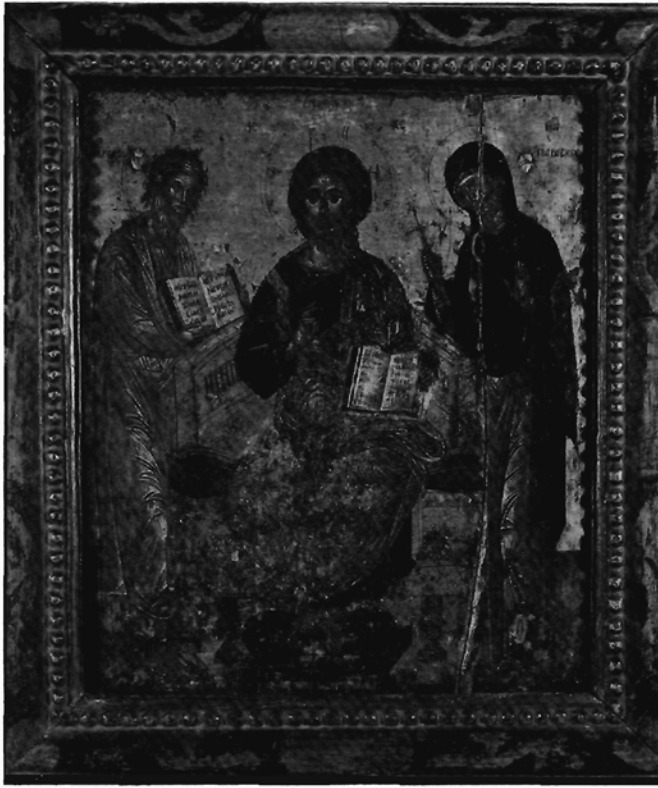
1. Chatzidakis 1940α, 147-161 καί 1981, 314-315, πίν. ἔγχρ. σ. 365 2. Chatzidakis 1962, 105-107, πίν. 53 3. Skovran 1968, 40, 41, εἰκ. 11-14 καί 1970, 110-126, πίν. Ζ'-ΙΖ' 4. Κίτσου 1978, 348, εἰκ. 175β 5. Χατζηδάκης 1977α, 119, ἀρ. 70 6. Χατζηδάκης, *Εἰκόνες Λαύρας* (τυπώνεται).

32. Ἄπακᾶς Ἰωάννης, Δευτέρα Παρουσία, εἰκ. ἀρ. 3

33. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Ἀποκαθήλωση, εἰκ. ἀρ. 1

34. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Δέση με Χριστό, ἅγιο Ἀνδρέα καὶ ἅγια Παρασκευή, εἰκ. ἀρ. 9

35. Ἀπακᾶς Ἰωάννης, Ἀπόστολος Ἀνδρέας, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 9

Ἀποστολάκης Ἰωάννης

1679

ΚΑΤΑΓ. Βλαχία;

ΙΔΙΟΤ. Παχάρνικος, κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Ἰωάννου Ἀποστολάκη, παχάρνικου.*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Λειτουργίες 127(μ), μονή Ἰβήρων, Ἄθως¹.

1. Θεσαυροὶ Ἁγίου Ὄρους, Β', 332, εἰκ. 156-167.

Ἀποστόλιος

1714

ΚΑΤΑΓ. Σακαρέτζι Στερεᾶς Ἑλλάδας.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *...διά χειρός ἐμοῦ εὐτελοῦς Ἀποστολήου ἀναγνώστου ἐκ χώρας (Σακαρέτζη κ(αί) παπαΧρήστου) υἱοῦ αὐτοῦ καὶ Νικολάου ἱστοριογράφου ἀπὸ Καλαρίτες.*

ΣΥΝΕΡΓ. Παπα-Χρήστος*, γιὸς του, καὶ Νικόλαος* ἀπὸ τούς Καλαρρύτες.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1714, μονή Βουλγαρελίου, χ. Δροσοπηγή, Ἡπειρος¹.

1. Ὁρλάνδος 1927, 154, σημ. 4· Βοκοτόπουλος 1967, 357· Χατζηδάκης 1975α, 256.

Ἀποστόλου Θεόδωρος

ΥΠΟΓΡ. *...Μνήσθητι... τοῦ ζωγράφου... Θεοδώρου Ἀποστόλου...*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Κορώνη, Λιγουριό, Ἀργολίδα¹.

1. Γιαμαλίδης 1913, 429· ΕΕΒΣ, Β', 1925, 323.

Ἀρβανιτάκης Εὐστάθιος

1732, 1743

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, ζωγράφος καὶ χρυσωτής εἰκόνων.

ΣΥΝΕΡΓ. Στυλιανός Σταυράκης*¹.

ΒΙΟΓΡ. Τὸ 1732 ὑπογράφει συμβόλαιο γιὰ νά χρυσώσει τὰ διάστυλα τοῦ τέμπλου τοῦ ν. Ἁγίου Νικολάου Γερόντων στή Ζάκυνθο².

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, χ. Τραγάκι, Ζάκυνθος³.

ΞΥΛΙΝΗ ΟΡΟΦΗ, 1743, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Ἐξωχώρα, Ζάκυνθος⁴.

1. Ζώης 1963, 91 2. Ζώης 1923, 76· Σιτσιλιάνος 1935, 54 3. Σημ. Μ.Χ. 4. Ζώης 1963, 91.

36. Ἀποστόλιος, Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγὴ, Ὑψωση Γιμίου Σταυροῦ καὶ ἁγίες, τοιχ.

Ἀρβανιτάκης Κωνσταντίνος

1653

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΒΙΟΓΡ. Ὁ Λέος Μόσκος* ἀναλαμβάνει νά τοῦ διδάξει ἀγιογραφία τό 1653¹.

1. Κονόμος 1970α, 47.

3) ΧC, 1787 καί 4) Μεταμόρφωση, 1787, ν. Παντοκράτορος, χ. Καλλιπάδο, Ζάκυνθος³ 5) Δεσποτικές εἰκόνες, ν. Ἁγίας Ἄννας, πόλη, Ζάκυνθος⁴.
ΒΙΒΛ. Σισιλιάνος 1935, 54· Ζώης 1963, 59.

1. Κονόμος 1967, 125 2. Quinn 1902, 595· Κονόμος 1967, 23 3. Quinn 1902, 595· Κονόμος 1967, 130 4. Ὁ ἴδιος, 23.

Ἀρβανιτάκης Νικόλαος

1770, 1784, 1787

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος;

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. χίρ Νικολάου ἱερομονάχου (εἰκ. 2), χείρ Νικολάου ἱερομονάχου Ἀρβανιτάκη (εἰκ. 4), χείρ Νικολάου ἱερέως Ἀρβανιτάκη (εἰκ. 5).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀρτοφόριο καὶ Πρόθεση, 1770, ν. Ἁγίων Πάντων (κάηκε), πόλη, Ζάκυνθος¹ 2) ΧC, 1784, ν. Ἁγίου Παντελεήμονος, χ. Πηγαδάκια, Ζάκυνθος²

Ἀρβανίτης Κωνσταντίνος

1742-1768

ΚΑΤΑΓ. Κορυτσά Ἡπείρου (Ν. Ἀλβανία).

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου Ἀρβανίτου (εἰκ. 1), Χείρ Κωνσταντίνου Ἀρβανίτου... (εἰκ. 5), Διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου Ἀρβανίτου ἐκ πόλεως Κορυτσαῖς (εἰκ. 7), Χείρ Κωνσταντίνου (εἰκ. 8).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Τρεῖς Ἱεράρχες, 1742 καί 2) Ἁγία Τριάς, 1742, σκήτη Ἁγίου Δημητρίου, μονή Βατοπεδίου,

37. Ἀρβανίτης Κωνσταντῖνος, Σταύρωση, εἰκ. ἀρ. 3

Ἄθως¹ 3) Σταύρωση, 1753, καθολικό μονῆς Λαύρας, Ἄθως² 4) Εἰκόνες, 1766, σκῆτη, μονή Λαύρας, Ἄθως³ 5) Σταύρωση, 1768, Συλλογή Minken, Λονδίνου⁴ 6) ΧC, 1768 7) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1768 καί 8) Νικόλαος, τέμπλο μονῆς Δοχειαρίου, Ἄθως⁵.

1. Σμυρνάκης 1903, 450 2. Καταγραφή Μ.Χ., ἀρ. 15 3. Κουρίλας 1934, 155, σημ. 5 4. Σημ. Μ.Χ. 5. Κτενάς 1926, 58.

Ἀργεῖτης ἢ Ἀργίτης Φραγκίσκος (Argiáti Francesco) 1514

ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΒΙΟΓΡ. Τό 1514 ἔγινε μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος τῆς Βενετίας. Γιά τήν ἐγγραφή του πλήρωσε 3 λίρες καί γιά ἐτήσια εἰσφορά 12 σολδία¹.

1. Μανούσακας 1974, 217, ἀρ. 18· Μαυροειδή 1976, 216, 217, ἀρ. ἔγγρ. 252, 253.

Ἀργύρης Ἐμμανουήλ

1799

ΚΑΤΑΓ. Καλάβρυτα.

ΥΠΟΓΡ. Διά χειρός Ἀργύρη Ἐμμανουήλ τοῦ ἐκ Καλαβρύτων.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιοι Πάντες, 1799, ν. Ἁγίου Βλασίου, Ξυλόκαστρο, Πελοπόννησος¹.

1. Λαμπάκης 1892-94, 54· Χατζηδάκης 1975α, 258.

Ἀργυρός

18ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.

ΥΠΟΓΡ. ...ὐπό ἀγιογράφου Ἀργυροῦ.

ΕΙΚΟΝΑ Παντελεήμων, καθολικό μονῆς Προφήτη Ἡλιοῦ, χ. Πύργος, Θήρα¹.

1. Κουμανούδης 1960, 90.

Ἀργυρός Γεώργιος

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάστηκε στή Μεσαριά Θήρας. Πατέρας τοῦ Γρηγορίου Ἀργυροῦ*¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 71.

Ἀργυρός Γρηγόριος

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.

ΒΙΟΓΡ. Γιός τοῦ Γεωργίου Ἀργυροῦ*¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 71.

Ἀρκελές Βασίλειος

γενν. 1762- + 1827

ΚΑΤΑΓ. Λευκάδα.

ΠΑΤΡ. Κωνσταντῖνος.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Βασιλείου Ἀρκελέ ἐξ Ἁγίας Μαύρας υἱοῦ Κωνσταντῖνου (εἰκ. 4), χεῖρ δέ τοῦ Βασιλείου Ἀρκελέ (εἰκ. 5), ...Β.Α. (εἰκ. 6, 7, 8).

ΒΙΟΓΡ. Κατάγεται ἀπό πολυμελή, μᾶλλον φτωχή οἰκογένεια τῆς Λευκάδας. Σύμφωνα μέ ἔνοριακά βιβλία ἐργάστηκε σέ ἐκκλησίες τῆς Λευκάδας καί τό 1801 ἀμείφθηκε μέ 100 λίρες γιά τέσσερα «κουτιά» πού ζωγράφησε γιά τό ναό τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου στή

38. Ἀρκελῆς Βασιλείος, Χριστὸς Παντοκράτωρ, εἰκ. ἀρ. 1

Λευκάδα. Τό 1818 ὑπογράφει σέ συμβόλαιο στή Λευκάδα¹. Ὁ Σισιλιάνος ἀναφέρει ἀόριστα ἔργο του τοῦ 1797 καί τόν ὀνομάζει Ἀρκέλο².

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧΘ 2) ΘΚ καί 3) Ἰω Πρόδρομος, 1794 (ἀποδ.), κατεστραμμένος ν. Ἀγίου Ἀντωνίου, τώρα Μουσεῖο Μεταβυζαντινῆς Τέχνης, Λευκάδα³ 4) Χαράλαμπος, 1804, ν. Ἀγίου Χαράλαμπος, Πρέβεζα⁴ 5) Κοσμᾶς, 1814, ν. Ἀγίου Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, Πρέβεζα⁵ 6) Εἰσόδια Θεοτόκου, 1816, ν. Ἀγίων Ἀναργύρων, Λευκάδα⁶ 7) Ἰω Χρυσόστομος, 1816, κατεστραμμένος ν. Ἀγίου Ἀντωνίου, τώρα Μουσεῖο Μεταβυζαντινῆς Τέχνης, Λευκάδα⁷ 8) ΘΚ, Κυρία ἢ Πεφανερωμένη καί ἅγιοι, 1816, Μουσεῖο Λευκάδας (δωρεά οἰκογένειας Μαχαιρᾶ)⁸.

ΣΤΑΥΡΟΣ, 1817, ν. Ἀγίου Σπυρίδωνος, Λευκάδα⁹.

1. Ροντογιάννης 1974, 400-401 2. Σισιλιάνος 1935, 54 3. Ροντογιάννης 1974, 401, πίν. 116, 1-2, 117, 1 4. Ὁ ἴδιος, 402 5. Στό ἴδιο 6. Ὁ ἴδιος, 401 7. Στό ἴδιο 8. Ὁ ἴδιος, 402 9. Στό ἴδιο.

Ἀρκολέος Μελέτιος

1658

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Μελετίου ἱερομονάχου Ἀρκολέου.*

ΒΙΟΓΡ. Ἰδρυτής τῆς μονῆς Φουστάτου Κεφαλονιάς, ὅπου ἀφιερώνει μιά εἰκόνα τό 16[...]¹. Πιθανόν νά εἶναι ὁ ζωγράφος τῶν εἰκόνων τοῦ ΧΘ καί τῆς ΘΚ τοῦ ν. Βλαχέρνας στό Ἀργοστόλι, τίς ὁποῖες ἀφιερώνει τό 1658 μέ τήν ἐπιγραφή: *Μνεῖσῖταιε Κύριε του δούλου σου Μελετίου ἱερομονάχου Ἀρκολέου καί κτίτορος. ἈΧΝΗ*. Εἰκόνα ἐπίσης ἀφιερώνει στό ναό Εὐαγγελίστριας στό Ἀργοστόλι μέ τήν ἐπιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μελετίου ἱερομονάχου Ἀρκολέου τοῦ Κρητός*².

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Γεώργιος μέ σκηνές βίου του, ν. Εὐαγγελίστριας (ἀπό ν. Ἀγίου Γεωργίου), Ἀργοστόλι, Κεφαλονιά³.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 434.

1. Τσιτσέλης 1904, 259 2. Ζησίου 1900, 233-234· Κονόμος 1966, 17 3. Κονόμος 1966, 17.

Ἀρμένης Στεφανής

1549-1568

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ρεντορ, μαῖστρος.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σέ συμβόλαια Μ. Μαρά στό Ἡράκλειο ἀπό τό 1549 ἕως τό 1563¹.

1. Μέρτζιος 1961-62, 265· Παλιούρας 1973, ἀρ. 4· Κωνσταντουδάκη 1973, 358, ἀρ. 97.

Ἀρμενόπουλος Ἀγγελος

18ος αἰ. (·)

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Ἀντώνιος, Μ. Rabat, Μάλτα¹.

1. *Melita Historica* 3, 1962, 18.

Ἀρσένιος (1)

16ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ ἐκτολυπεύει με ἡ Ἀρσενίου...*

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάστηκε στή μονή Βαρλαάμ Μετεώρων. Κάτοχος τοῦ χφ. ἀρ. 134 τῆς ἴδιας μονῆς¹.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Λειτουργίες Ἰω Χρυσόστομου, ἀρ. 1428 (μ), μονή Ἰβήρων, Ἄθως².

1. Gratziou 1982, 107, 113, 134 2. *Θησαυροὶ Ἀγίου Ὁρους*, Β', 340, εἰκ. 205-206.

Ἀρσένιος (2) 1700

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Θεία Λειτουργία (τύπου Δαμασκηνού), 1700, ν. μονῆς Χρυσολεοντίσσης (Ἄνδρικό), Αἴγινα¹
2) Ἁγία Τριάς καί 3) Θεία Λειτουργία τῶν Οὐρανίων Ταγμάτων, ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, Χώρα, Κύθνος².

1. Σημ. Μ.Χ. 1956 2. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Ἀρσένιος (3) 1709

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἀρσενίου ἱερομονάχου...*

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ (τέμπλου), 1709, καθολικό μονῆς Βυτουμᾶ, Θεσσαλία¹.

1. Διονύσιος Τρίκκης 1962, 17.

Ἀρχιμανδρίτης 1772

ΥΠΟΓΡ. *χείρ ταπεινοῦ Ἀρχιμανδρίτου.*

ΙΔΙΟΤ. Ἀρχιμανδρίτης;

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1772, μητροπολιτικός ναός Ἁγίου Γεωργίου, Ἄνδρος¹.

1. Πασχάλης 1925, 37 καί 1956, 280.

Ἄσ [...] 18ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἄσ [...]*

ΕΙΚΟΝΑ Ἀποτομή Ἰω Προδρόμου, Συλλογή Γ. Τσακυρογλου, Ἀθήνα¹.

1. Καρακατσάνη 1980, 180, εἰκ. 307.

Ἀσπρογίτης Γεώργιος (Asprogiti) 1434-1455

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη;

ΒΙΟΓΡ. Μνεία στό Ἡράκλειο κατά τά ἔτη 1434-1455. Μαθητής τοῦ Ἰωάννη Σαργέδου*¹.

1. Cattapan 1972, 206, ἀρ. 63.

39. Ἀστέριος (1), Προφήτης Ἡλίας, εἰκ.

Ἀσπρογίτης Γιάννης 1464

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη;

ΠΑΤΡ. Μανουῖσος.

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται τό 1464 στό Ἡράκλειο. Μαθητής τοῦ Νικολάου Γαϊτάνα*¹.

1. Cattapan 1972, 217, ἀρ. 13.

Ἀστέριος (1) 1767

ΚΑΤΑΓ. Καλαρρύτες Ἡπείρου.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ ταπεινοῦ Ἀστερίου ἐκ χώρας Καλαρί[τες].*

ΕΙΚΟΝΑ Προφήτης Ἡλίας τρεφόμενος ἀπό τόν ἄγγελο, 1767, Museo Civico, Λιβόρνο, Ἰταλία¹.

1. Museo Civico 1978, 96, ἀρ. 39.

40. Ἀτζαλῆς, Ἡ Πύλη τοῦ Οὐρανοῦ, τοιχ.

Ἀστέριος (2)

1778

ΚΑΤΑΓ. Ζουπάνι (Πεντάλοφο) Μακεδονίας.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;

ΥΠΟΓΡ. *την ἀσαμένην χεῖρα σου τήν κεφαλὴν Κυρίου ἔκτινον ταύτην πρὸς Θεόν ὑπέρ τοῦ Ἀστερίου.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἴω Πρόδρομος, 1778, ν. Ἀγίων Πάντων, χ. Ζαγορά, Πήλιο¹.

1. Κωνσταντινίδης 1960, 38.

Ἀστρᾶς, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀδελφοῦ του, κινεῖ διαδικασίες κατὰ τοῦ ζωγράφου Ἰωάννη Γριπιώτη*, σχετικά μέ τή διεκδίκηση σπιτιῶν στό Ἡράκλειο³. Ἐγγραφο τῆς 5ης Αὐγούστου 1570 ἀναφέρεται σέ ἰδιωτική του ὑπόθεσή⁴.

1. Μέρτζιος 1961-1962, 278, 279, 299, 301· Χατζηδάκης 1964, 219, 220 καί 1969-70, 351, ἀρ. 16 2. Παλιούρας 1973, ἀρ. 5· Κωνσταντουδάκη 1975β, 300, 303 3. Κωνσταντουδάκη 1976, 288 4. Κωνσταντουδάκη 1977, 173, ἀρ. 22.

Ἀστρᾶς Μάρκος

1560-1571

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Γεωργιλᾶς Γιώργης.

ΙΔΙΟΤ. Μαῖστρος (ζωγράφος).

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται σέ ἔγγραφα μεταξύ 1560 καί 1571. Τό 1560, πράξη μαθητείας στόν Συμεών Στρελίτζα Μπαθᾶ*¹. Τό 1564 ἀναφέρεται ὡς *μαῖστρος Μάρκος*². Σύμφωνα μέ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1563-1564 ὁ Μ.

Ἀτζαλῆς

1635/36

ΚΑΤΑΓ. Κάτω Φιγάλεια, Πελοπόννησος.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Μερκουρίου καί Ἀτζαλί.*

ΣΥΝΕΡΓ. Μερκούριος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Θόλος φιάλης, 1635, μονή Λαύρας, Ἄθως¹.

1. Millet Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 391· Millet 1927, πίν. 152· Lavagnini 1964, 153 κ.έ.· Χατζηδάκης 1982, 420.

- Αυγούστης** 1763
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἅγιος Σάββας, καθολικό καί 2) Ἀρχάγγελοι, σκευοφυλάκιο, μονή Ἁγίου Σάββα, Παλαιστίνη¹.
 1. Σημ. Μ.Χ. 1962.
- Αυξέντιος (1)** 16ος αἰ. (;)
 ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;
 ΥΠΟΓΡ. *Καὼ δέ ὁ Αυξέντιος τό παρόν θωρήσας εὖρον ἐν αὐτῷ πάμπολλα καί χρειώδη τῶν εἰκόνων ἔνεκα ζωγραφιδίων.*
 ΒΙΟΓΡ. Κάτοχος Ἑρμηνείας ζωγραφικῆς τέχνης.
 ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Κώδικας ἀρ. 36, φ. 176β, Συλλογή Κολυβᾶ¹.
 1. ΝΕ 1915, 237.
- Αυξέντιος (2)** 1768
 ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
 ΥΠΟΓΡ. *...χειρὶ ζωγράφων τοῦ παπαΝικοδήμου καὶ Αυξεντίου τῶν συμμαθητευθέντων τῶ διδασκάλω κυρίω Νεκταρίω, πρωτοσυγκέλλω τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς...*
 ΣΥΝΕΡΓ. Νεκτάριος* καὶ παπα-Νικόδημος*.
 ΒΙΟΓΡ. Μαθητὴς τοῦ Νεκταρίου.
 ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1768, χ. Θελέτρα, Κύπρος¹.
 1. Τσικνόπουλλος 1964-65, 184 καὶ 1967β, 103.
- Ἀλακαζάν Γεώργιος (Alacasan)** 1506
 ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης (Ἑβραῖος).
 ΠΑΤΡ. Νικόλαος.
 ΒΙΟΓΡ. Ὁ ζωγράφος, κάτοικος βούργου Χάνδακα, μνημονεύεται σέ ἔγγραφο τῆς 5ης Ὀκτωβρίου 1506 ὡς ὀφειλέτης τῶν εὐγενῶν Μιχαήλ καὶ Μάρκου Κορνάρου¹.
 1. Κωνσταντουδάκη 1973, 322, ἀρ. 23.
- Ἀνδρέας (4)** τέλη 16ου αἰ.
 ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἀνδραίου ζωγράφος (εἰκ.).*
- ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ἐλεούσα, Stansti-Vilcea, Ὀλτενία, Ρουμανία¹.**
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Ἴσως ὁ ζωγράφος τῆς Δευτέρας Παρουσίας, Stansti-Vilcea, Ρουμανία².
 1. Dumutrescu 1972, 221, εἰκ. 31-32 2. Ἡ ἴδια, 221.
- Ἀνδρέας (5)** 1694-1704
 ΥΠΟΓΡ. *Διὰ χειρὸς ἡμῶν τῶν ἐλαχίστων ζωγράφων Κωνσταντίνου, Ἀνδρέου, Ἰωάννου, Σταματίου, Νεγρόε.*
 ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (87)*, Κωνσταντίνος*, Νεγρόε* καὶ Σταματίος*.
 ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἀνδρέα (6)*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Hurezi, 1694-1704, Βλαχία¹.
 1. Κουγέας 1925, 523· Stefanescu 1928β, 33 κ.έ. (ἀναφέρει τὰ ὀνόματα Preda, Nicolas, Efrem 1696)· *Istoria Artelor Plastice in Romania*, 2, 68-69· Δεληγιάννης 1986, 56.
- Ἀνδρέας (6)** 1704
 ΥΠΟΓΡ. *Τῶν ἐλαχίστων Andrei, Simion, Istrate, Ranit Zograf.*
 ΣΥΝΕΡΓ. Simion, Istrate, Ranit.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Στό χ. Polocraci, Ὀλτενία, Ρουμανία¹.
 1. Draghiceanu 1933, 63.
- Ἀντώνιος (15)** 1485, 1497
 ΚΑΤΑΓ. Χαλκίδα Εὐβοίας (πιθανῶς Φράγκος).
 ΙΔΙΟΤ. Μοναχός καθολικός (frater).
 ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα στό Ἡράκλειο στά 1485 καὶ 1497 ὡς *frater Antonius de Negrofonte*¹. Ὁ Σπ. Λάμπρος μνημονεύει εἰκόνα του μέ θέμα ἔνθρονη Παναγία, σωζόμενη στόν ν. Ἁγίου Φραγκίσκου della Vigna στή Βενετία².
 1. Cattapan 1968, 39, ἀρ. 104 καὶ 1972, 207, ἀρ. 109 2. Λάμπρος 1909, 213.
- Ἀποστόλης** 1755-1768
 ΚΑΤΑΓ. Βούλγαρος (;) ἀπό τό Λόγγο Ἔδεσσας (Βοδενά), Μακεδονία.
 ΥΠΟΓΡ. *ἐζωγραφήστηκαν παρά Ἀποστόλη Λογγιανοῦ*

ἐκ πόλεως Βωδενά (εἰκ. 2), Ἀποστόλη δέ χειρὶ Βωδενιότου (εἰκ. 13), Ἀποστόλης (εἰκ. 14).

ΒΙΟΓΡ. Ζεῖ καὶ ἐργάζεται στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Cousin-perey, πού τὸν πῆρε ἀκόλουθο στὸ ταξίδι του στὴ Δ. Μακεδονία, γράφει ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὰ Βοδενά, ὅτι ἂν καὶ Βούλγαρος ἤξερε ἑλληνικά καὶ εἶχε ἀδελφὴ παντρεμένη μὲ Ἕλληνα στὴ Νάουσα. Γιά τίς εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης πληρώθηκε στὰ 1766 60.000 ἄσπρα¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ζωοδόχος Πηγή, 1750, ν. Παναγίας Λαγουδιανῆς, Θεσσαλονίκη (ἀποδ.)² 2-9) Ὁκτώ εἰκόνες τέμπλου, 1755, ν. Ἁγίου Νικολάου, Κοζάνη³ 10-12) ΧC - ΘΚ - Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1763, ν. Νέας Παναγίας, Θεσσαλονίκη (ἀποδ.)⁴ 13) ΘΚ μὲ 24 οἴκους Ἀκαθίστου, 1766, οἰκογενειακὸ εἰκονοστάσι Κ. Σακελλαρίου, ἰδιοκτησία σήμερα γιατροῦ Πασχαλίδη⁵ 14) ΘΚ, 1768, ν. Ἁγίου Γεωργίου (μετόχι μονῆς Γρηγορίου Ἁγίου Ὁρους), Θεσσαλονίκη⁶ 15) Νικόλαος, ν. Ἁγίου Νικολάου, Κοζάνη (ἀποδ.)⁷ 16) ΧC καὶ 17) Δημήτριος, ν. ΘΚ Γκουμένισσας, Παιονία, Κιλκίς (ἀποδ.)⁸.

1. Κίσσας 1983, 467-468 2. Ὁ ἴδιος, 470, εἰκ. IIIa 3. Ὁ ἴδιος, 468-469, εἰκ. Ia, β 4. Ὁ ἴδιος, 471, εἰκ. III, 6 5. Ὁ ἴδιος, 469 6. Ὁ ἴδιος, 470, εἰκ. IIa 7. Ὁ ἴδιος, 469 8. Ὁ ἴδιος, 470, εἰκ. II, 6.

Aquilo

1499

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Γιὸς τῆς Κατερούτσα τοῦ Σουλουμᾶ. Μαθητὴς τὸ 1499 στὸ Ἡράκλειο τοῦ Ἀνδρέα Παβία*, ὁ ὁποῖος τοῦ μαθαίνει γράμματα καὶ ζωγραφικὴ¹.

1. Cattapan 1972, 222, 225.

Anadinca (Ἀβαντίνκα)

1532

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Ἰάκωβος.

ΒΙΟΓΡ. Ἑβραῖος, κάτοικος τῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας τοῦ Χάνδακα, ὅπως ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τῆς 29ης Ἰουλίου 1532¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 351-352, ἀρ. 71.

Βαζελιώτης

1713

ΚΑΤΑΓ. Τραπεζούντα Μικρᾶς Ἀσίας.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Βασίλειος 2) Νικόλαος 3) ΘΚ 4) ΧC, 1713, Μητρόπολη Καισαρείας, Μικρὰ Ἀσία¹.

1. Γεδεών 1913β, 401.

Βαθᾶς βλ. Μπαθᾶς

Βάκος Ζαχαρίας

18ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Φουρνᾶς Εὐρυτανίας.

ΒΙΟΓΡ. Μαθητὴς τοῦ Διονυσίου* ἐκ Φουρνᾶ.

ΕΙΚΟΝΑ Ταξιάρχης, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Φουρνᾶς, Εὐρυτανία¹.

1. Βασιλείου 1957, 21· Χατζηθάνος 1970, 12· Χατζηδάκης 1975α, 256.

Βάλβης Γεώργιος

1801-1815¹

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. ...Γεώργιος Βάλβης τε ὁ ἐκ τῆς Κρήτης... (εἰκ. 1), ...χειρ Γεωργίου Βάλβη Κρητός (εἰκ. 2, 3, 4), χειρ Γεωργίου Βάλβη... (εἰκ. 7).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1801, Μητρόπολη Ζωοδόχου Πηγῆς, Νάξος² 2) ΧC ἢ Ἄμπελος, 1804, ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, Σαγγρί, Νάξος³ 3) Σύναξις Ἀρχαγγέλων, 1804, ν. Ταξιάρχη (ἀπὸ ν. Ἁγίων Ἀναργύρων), Σαγγρί, Νάξος⁴ 4) Ἴω Πρόδρομος, 1806, ν. Παναγίας, χ. Πλαγιά, Ἰκαρία⁵ 5) ΧC, 1807, ν. Τριῶν Ἱεραρχῶν, περ. Ἡλεκτρικῆς, Μύκονος⁶ 6) Ἴω Χρυσόστομος καὶ Νικόλαος, βημόθυρα, 1809, ν. Σοφίας Χριστοῦ, Χώρα, Νάξος⁷ 7) Δημήτριος, ἐξωκλήσι Ἀγιάς, Νάξος⁸.

1. Μαστορόπουλος 1984, 475 2. Κεφαλληνιάδης 1977, 11 3. Μαστορόπουλος, ὁ.π. 4. Ὁ ἴδιος, 475-476 5. Σημ. Χρ. Μπαλτογιάννη 6. Στὸ ἴδιο 7. Κεφαλληνιάδης 1977, 11 8. Στὸ ἴδιο.

Βάλβης Πέτρος

1816

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέσσερις δεσποτικές εικόνες, 1816, ν. Μεταμορφώσεως, χ. Μεσαία Τρίκαλα, Κορινθία¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1959.

41. Βαρδαβᾶς Ἱερεμίας, ὑπογραφή, εἰκ. ἀρ. 1

Βαράνης ἢ Βαρανάς Κοσμάς

1623

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ συμβόλαιο Κρήτης.

ΕΙΚΟΝΑ ΧΣ, καθολικό μονῆς Ἀρετίου, Κρήτη¹.

1. Ξάνθουδίδης 1912, 126-127, ἀρ. XLVII.

Βαρδαβᾶς Ἱερεμίας

17ος αἰ. (;)

ΥΠΟΓΡ. χεὶρ Ἱερεμίου τοῦ Βαρδαβᾶ (εἰκ. 1, 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δέηση: ΧΣ Μέγας Ἀρχιερεὺς μέ Ἴω Θεολόγο καὶ Ἀντώνιο (ταυτίζεται μέ τὴν εἰκόνα Συλλογῆς Δ. Λοβέρδου, Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 73, ἀρ. 542), Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν (ἀρ. 7168/Τ. 2301)¹ 2) Ἰάκωβος ὁ ἀδελφότης, ἔνθρονος, Συλλογὴ Γ. Ἀβέρωφ, Μέτσοβο².

1. Σισιλιάνος 1935, 55· Bettini 1934-35, 373 2. Σημ. Μ.Χ. 1958.

Βαρδαβᾶς Μανοῦσος

1561

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ρεντορ.

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ δύο ἔγγραφα τῆς 16ης Ἀπριλίου 1561¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 358, ἀρ. 96.

42. Βαρδαβᾶς Ἱερεμίας, Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφότης, ἔνθρονος, εἰκ. ἀρ. 2

Βαρθάλης Γιαννάκης ἢ Θωμαῆς

1774-1812

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος καὶ χρυσωτῆς εἰκόνων.

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ Ἁγίου

Νικολάου Λαμπέτη ως ζωγράφος τό 1795 καί τό 1800¹.
ΕΛΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Προσωπογραφία τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου Παγκώστα (τεχνοτροπίας Καντύνη), Πατριαρχική Βιβλιοθήκη Ἀλεξανδρείας, Αἴγυπτος².

1. Ζώνης 1923, 76, ἀρ. 5· Σισιλιάνος 1935, 55· Κονόμος 1967, 104
2. Σημ. Μ.Χ. 1955.

Βαρθολομαῖος 1698

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...καί Βαρθολομαίου θύτη πόνος.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Ἐπίτιτλα, ἀρχικά, κοσμήματα, κώδικας 129: Λειτουργίες, μονή Ξηροποτάμου, Ἄθως¹.

1. *Θησαυροί Ἁγίου Ὁρους*, Α', 340-347 καί 478, εἰκ. 436.

Βαρούχας Θωμᾶς (Varuca Tomaso) 1463-1465

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία στό Ἡράκλειο στά 1463-1465¹.

1. Cattapan 1968, 39, ἀρ. 91 καί 1972, 207, ἀρ. 93.

Βαρυβόσης Ἰωάννης

ΚΑΤΑΓ. Χίος.

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, ν. Κοιμήσεως, Χώρα, Ἴος¹.

1. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Βασ(σ)άλος Γιωργάκης ἢ Γεώργιος 1606-1613

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Κωνσταντίνος.

ΙΔΙΟΤ. *Depentor* (μαῖστρος) καί χρυσωτής εἰκόνων.

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται ὡς μάρτυρας σέ νοταριακές πράξεις στά 1606, 1607, 1608, 1609, 1613 στό Ἡράκλειο καί ὑπογράφει: *Mastro Giorgachi Vassalo, depentor, quondam Constantin dalla città*. Νυμφεύθηκε τό 1610 τήν Ἀγνή Σερέπετζη καί πῆρε προίκα 340 δουκάτα. Τό 1613 ἦταν προϊστάμενος (βαρδιάνος) τῆς Σκόλας (ἀδελφότητα) τοῦ Ἁγίου Λουκά τῶν ζωγράφων¹.

1. Παλιούρας 1973, 117, ἀρ. 16· Καζανάκη 1981, 189.

Βασαράμπας Ἰωάννης (μνεία)

ΚΑΤΑΓ. Ἄμοργός¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 72.

Βασέλης Ἰωάννης

1781

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Ἰωάννου Βασέλη εἰς Ἰωάννινα...*

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1781, μονή Βατοπεδίου, Ἄθως¹.

1. Ἀλέξανδρος Βατοπαιδινός 1935, 218.

Βασιλάκης Ἀντώνιος (Basilachi Antonio, γνωστός καί ὡς Aliense) 1556-† 1629

Ζωγράφος τῆς βενετικῆς τεχνοτροπίας στή Βενετία· ἀναφέρεται ἐδῶ γιά τά σχέδια ψηφιδωτοῦ πού ἔκανε γιά τόν Ἅγιο Γεώργιο τῶν Ἑλλήνων.

ΚΑΤΑΓ. Μῆλος.

ΒΙΟΓΡ. Μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητας τῆς Βενετίας (1600). Ἐχει ταυτισθεῖ μέ τόν ἀναφερόμενο σέ βιβλίο πληρωμῶν Ἰάκωβο Βασιλάκη, σχεδιαστή τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Παναγίας καί τοῦ Προδρόμου στόν Ἅγιο Γεώργιο τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1599), πού ἐξετέλεσαν Ἰταλοί τεχνίτες¹. Μνεία θανάτου του στόν κώδικα Συλλογῆς Gradenigo².

ΣΧΕΔΙΑ ΘΚ καί Ἰω Πρόδρομος γιά τήν ψηφιδωτή παράσταση τῆς Δεήσεως στό τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ στό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, Βενετία³ (τήν κεντρική μορφή τοῦ ἔνθρονου Χριστοῦ στήν ἴδια παράσταση σχεδίασε ὁ Θωμᾶς Μπαθᾶς*).

1. Βελοῦδος 1893, 47· Μανούσακας 1974, 223 2. Λάμπρος 1916, 265· Μέρτζιος 1961-62, 238, σημ. 5 3. Μανούσακας, ὁ.π. Γιά τά ἴδια σχέδια πληρώθηκε καί ὁ Ἰωάννης Βλαστός*.

Βασιλάκης

1819

ΚΑΤΑΓ. Καισάρεια Μικρᾶς Ἀσίας.

ΜΝΕΙΑ Ὁ ἐπιστημονικώτατος ζωγράφος Βασιλάκης Καισαρεύς¹.

1. Καρακουλάφης 1819, 192.

Βασίλειος (1) 1528

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Βασιλείου*.ΕΙΚΟΝΑ "Άγιος Φίλιππος και δωρήτρια, 1528, μονή Τιμίου Σταυρού, χ. "Ομοδος, Κύπρος¹.1. Talbot-Rice 1937, αρ. 68, εικ. 29 (διαβάζει *Βασιλικός*)· Παπαγεωργίου 1975α, αρ. 3, πίν. XXIII.**Βασίλειος (2)** 1681

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Βασιλείου* (σταυρός), *χείρ Βασίλη* (εϊκ.).ΕΙΚΟΝΑ Κλήμαξ Ίακώβου, πατριαρχείο, γραφεία, Ίεροσόλυμα¹.

ΣΤΑΥΡΟΣ τέμπλου, 1681, ν. Γεννήσεως, παρεκκλήσιο Ίαγίου Γεωργίου, Βηθλεέμ.

1. Σημ. Μ.Χ. 1962.

Βασίλειος (3) 1758-1803

ΠΑΤΡ. Ίωάννης.

ΚΑΤΑΓ. Συγκριάτη Β. Ήπειρου (Cesarat N. Ίαλβανίας).

ΥΠΟΓΡ. *έν έτη 1803, χυρ κάμου του άμαρτωλου Βασηλύου και αυτογράφω* (εϊκ. 2), *διά χειρός Ίωάννου και Βασιλείου υίου αυτού εκ χώρας Σικριάτης έν έτει 1789* (τοιχ.).

ΣΥΝΕΡΓ. Ίωάννης (65)*, πατέρας του.

ΒΙΟΓΡ. Ήργάστηκε στή Β. Ήπειρο (Άργυρόκαστρο, Δελβίνο και Χιμάρα) κατά την περίοδο 1758-1803¹.ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Κωνσταντίνος και Έλένη, 1797, ν. Ζωοδόχου Πηγής, χ. Καλέμι, Β. Ήπειρος² 2) ΧΣ, 1803, ν. Μεταμορφώσεως, μονή Δρενόβου, Β. Ήπειρος³.ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Ίαγίου Γεωργίου Τσαμαντά, Β. Ήπειρος, 1789⁴.

1. Ρορα 1966β, 55 2. Πουλίτσας 1928, 82 3. Στο ίδιο 4. Νίτσος 1924, 244.

Βασμουλος Μιχελής 1639-1645

ΠΑΤΡ. Γιωργάκης.

ΙΔΙΟΤ. Διάκος.

ΒΙΟΓΡ. Ύπογράφει ως μάρτυρας σέ νοταριακή πράξη μαζί μέ τόν Μανολίτση (Έμμανουήλ) Λαμπάρδο του

Πιέρο* στίς 24 Ίαπριλίου 1639: *μισέρ Μιχελής Βασμούλος, υίός του μισέρ Γηοργάκη*¹. Ίαπαντάται επίσης μαζί μέ τόν Μανολίτση Λαμπάρδο σέ δικαιοπραξίες στίς 14 Φεβρουαρίου 1639 και στίς 3 Ίαπριλίου 1644². Για πρώτη φορά μνημονεύεται ως ζωγράφος στίς 16 Φεβρουαρίου 1645: *Μιχελή Βασμουλο ιως αφεντη Γεοργι σγουραφος δηακος*³.

1. Καζανάκη 1981, 189 και σημ. 8 2. Ή ίδια, 189-190 και σημ. 19 3. Ή ίδια, 190 και σημ. 20.

Βαφιόπουλος Χρήστος 1815

ΚΑΤΑΓ. Πάτρα.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1815, ν. Ίαγίου Γεωργίου, Αίγιαλαία, Ίαχαΐα¹.

1. Φωτόπουλος 1982, 139.

Βενέρης Κωνσταντίνος 1600

ΚΑΤΑΓ. Ίράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΒΙΟΓΡ. Μέ συμβολαιογραφική πράξη πού συντάσσεται στό Ίράκλειο στίς 27 Φεβρουαρίου 1600 συμφωνεί νά διδάξει για πέντε χρόνια γράμματα και ζωγραφική στόν Μανόλη Νοταρά*, πού θά τόν ύπηρετεί σ' αυτό τό διάστημα¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1977, 187, αρ. 48 και σημ. 151.

Βενιαμίν 1803-1833

ΚΑΤΑΓ. Γαλάτισσα Χαλκιδικής.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Βενιαμίν γαλατζιάνου* (εϊκ. 1), ... *χείρ Βενιαμίν μοναχου, Ζαχαρίου ιερομοναχου άνηψιων του Μακαρίου ζωγράφου εκ Γαλατίστης* (τοιχ. 1), *χείρ Βενιαμίν μοναχου...* (τοιχ. 3), *εργον Μακαρίου εκ Γαλατίστης Βενιαμίν τε και Ζαχαρίου...* (τοιχ. 4), *διά χειρός δε Βενιαμίν και Μακαρίου των αυταδέλφων των εκ Γαλατίστης* (τοιχ. 6).

ΣΥΝΕΡΓ. Ζαχαρίας*, άδελφός ή εξάδελφος, Μακάριος*, θεϊος, και Μακάριος* άδελφός του.

ΒΙΟΓΡ. Ίαναφέρεται ως άρχηγός της συνοδείας των Γαλατσάνων του Ίαγίου Ήουρου. Μνείες στίς 6-3-1827 και 22-9-1833¹.

43. Βενιαμίν, Βίος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλες σκηνές, τοιχ. ἄρ. 2

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC με δύο ἀρχαγγέλους, 1820, μονή Ὁσίου Μελετίου Κιθαιρῶνος² 2) Ἅγιοι Πάντες, ἰδιοκτησία Θ. Κουρουσόπουλου, Προέδρου Συμβουλίου Ἐπικρατείας, Ἰδρα³.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο μονῆς Χιλανδαρίου, 1803, Ἰθως⁴ 2) Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου, νάρθηκας, 1806, μονή Βατοπεδίου, Ἰθως⁵ 3) Παρεκκλήσιο μονῆς Ξενοφώντος, 1808, Ἰθως⁶ 4) Παρεκκλήσιο Ἀρχαγγέλων, 1812, μονή Ἰβήρων, Ἰθως⁷ 5) Κελί Γενεσίου Θεοτόκου στῆς Καρυές, 1819, μονή Καρακάλου, Ἰθως⁸ 6) Παρεκκλήσιο Προδρόμου, 1819, μονή Παντοκράτορος, Ἰθως⁹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 250 καὶ 1983, 424.

1. Παπάγγελος 1981, 67, 70 2. Χατζηδάκης 1973-74, 193 καὶ 1983,

424 3. Σημ. Μ.Χ. 1973 4. Nikolskij 1907, 88, ἄρ. 2 5. Ὁ ἴδιος, 95, ἄρ. 4 6. Ὁ ἴδιος, 91 7. Millet-Pargoire Petit 1904, ἄρ. 256· Nikolskij 1907, 90, ἄρ. 2· Millet 1916, 658 8. Βλάχος 1903, 256, σημ. 1· Nikolskij 1907, 95 9. Ὁ ἴδιος, 91, ἄρ. 8.

Βενιέρης Ἐμμανουήλ

1670-1672

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ συμβόλαιο Ἰ. Μπελέτη, Ζάκυνθος, στίς 22-5-1670¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Παντοκράτωρ, 1670, Βυζαντινό Μουσείο, Συλλογή Σαρόγλου, ἄρ. 2068/1² 2) Ρίζα Ἰεσοσαί, 1672, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα³.

1. Κονόμος 1970α, 12 2. Ζώης 1923, 76· Σισιλιάνος 1935, 56 3. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, ἄρ. 110.

44. Βενιαμίν, Ἀρχάγγελος, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 1

Βεντούρας Σπυρίδων

1761-1835

ΚΑΤΑΓ. Λευκάδα.

ΠΑΤΡ. Ἀντώνιος.

ΙΔΙΟΤ. Professore (ἔτσι ἀποκαλεῖται ἀπό τόν εἰρηνοδίκη τῆς ὑπόθεσης τοῦ πορτραίτου τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ· βλ. παρακ.).

ΥΠΟΓΡ. Σπυρίδων Βεντούρας ἐποίει (εἰκ. 7 - εἰκ. Ἀναστάσεως, 38, 53). Ἔχουν ὑπογραφή ἐπίσης οἱ εἰκόνες 15, 16, 19.

ΒΙΟΓΡ. Γεννήθηκε στή Λευκάδα τό 1761. Γονεῖς του ὁ Ἀντώνιος Βεντούρας, κερκυραϊκῆς καταγωγῆς καί ἡ Γιαννούλα Π. Μελά. Τό 1785 πῆγε στή Βενετία καί σπούδασε ζωγραφική. Ἐμεινε ἄγαμος καί ὑπέφερε ἀπό τά μάτια του. Τό 1797 ἀμείφθηκε μέ 120 λίτρες γιά μιά εἰκόνα τῆς Πεντηκοστής (εἰκ. 2) καί τό 1817 μέ 23 γρόσια διά δούλεψη τοῦ δεπόζιτου τοῦ ν. Εἰσοδίων τῆς

Θεοτόκου στή Λευκάδα (εἰκ. 30). Τό 1819 κατέφυγε στά δικαστήρια μέ ἀγωγή ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καί τοῦ προξένου του στήν Πρέβεζα Μαρίνου Λάζαρη, γιατί δέν τοῦ εἶχαν πληρώσει τήν προσωπογραφία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τήν ὁποία εἶχε παραδώσει ὁ ζωγράφος ἕνα χρόνο πρίν¹. Τελευταῖα του ἔργα θεωροῦνται οἱ ἀπόστολοι καί ὁ Χριστός στό τέμπλο τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Λευκάδας, γιά τά ὁποῖα ἀμείφθηκε μέ 20 γρόσια². Στό Ἀρχιεπιφυλακεῖο Λευκάδας σώζονται ἀρχιτεκτονικά σχέδια λευκαδίτικων σπιτιῶν καί μαγαζιῶν μέ τήν ὑπογραφή του, χρονολογημένα στά 1825³. Τάφηκε σέ οἰκογενειακό τάφο στό ναό τῆς Παναγίας τῶν Ξένων στή Λευκάδα⁴.

ΕΙΚΟΝΕΣ⁵

Λ ε υ κ ᾶ δ α: 1) Ἀρχάγγελοι, 1795, ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου⁶ 2) Πεντηκοστή, 1797, στό δωδεκάορτο τοῦ καπιτολαρίου Ἁγίων Ἀποστόλων Φρυνίου⁷ 3) Σπυρίδων, 1798, ν. Ἁγίου Σπυρίδωνος, χ. Λαζαράτα⁸ 4) Δευτέρα Παρουσία 5) Καλός Σαμαρεῖτης καί 6) Ἡ ἀποπομπή ἐκείνου πού δέν εἶχε ἔνδυμα γάμου, περ. 1800, ν. Ἁγίου Μηνᾶ⁹ 7-18) Δωδεκάορτο, περ. 1803, ν. Παναγίας, χ. Ἀλέξανδρος¹⁰ 19) Ἰαση τοῦ παραλυτικοῦ 20) Μή μου ἄπτου 21) Διωγμός τῶν ἐμπόρων ἀπό τό ναό 22) Θεραπεία τοῦ τυφλοῦ 23) ΧC καί Σαμαρεῖτις 24) Ὁ ἐν Κανᾶ γάμος, περ. 1808, ν. Παντοκράτορος¹¹ 25) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ (θυρόφυλλο προθέσεως), περ. 1813, ν. Παναγίας τῶν Ξένων¹² 26) ΧC Καλός Ποιμῆν, 1814 (;), Μουσεῖο¹³ 27) Νικόλαος 28) ΘΚ Ὁδηγήτρια, ἔνθρονη 29) ΧC Παντοκράτωρ καί 30) Ἴω Πρόδρομος, 1815, ν. Ἁγίου Νικολάου¹⁴ 31) Εἰσόδια ΘΚ, περ. 1817, ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου¹⁵ καί 32) Δύο ἀπόστολοι (τέμπλο), ν. Ἁγίου Μηνᾶ¹⁶ 33) Νυμφίος, ν. Παναγίας τῶν Ξένων¹⁷ 34) Ὑπαπαντή (ἀρ. προσωρ. κατ. 93)¹⁸ 35) Ὑπαπαντή (ἐπιζωγραφισμένη· ἀρ. προσωρ. κατ. 90)¹⁹ καί 36) Εἰσόδια ΘΚ (ἀρ. προσωρ. κατ. 93), Μουσεῖο²⁰ 37) ΘΚ (ἐπιζωγραφισμένη), καθολικό μονῆς Ἁγίου Γεωργίου, χ. Σκάροι²¹ 38) Ἀποτομή Προδρόμου, ἰδιωτικό εἰκονοστάσι²² 39) Ἁγία Τριάς, ἰδιωτικό εἰκονοστάσι²³ 40) Μαρία Μαγδαληνή²⁴ καί 41) Σύμβολα Ἀδελφότητος Ἁγίων Ἀναργύρων, 1795 (ὑδατογραφία σέ χαρτί), ν. Ἁγίων Ἀναργύρων²⁵ 42) Ἀνάσταση (σχέδιο σέ χαρτί), ἰδιοκτησία οἰκογένειας λευκαδίου ζωγράφου Λεωνίδα Σιδέρη²⁶.

Κ έ ρ κ υ ρ α: 43) Οὐρανία, περ. 1810 44-47) Τέσσε-

45. Βεντούρας Σπυρίδων, Θεοτόκος Ὀδηγήτρια, ἐνθρονη, εἰκ. ἀρ. 28

ρις εἰκόνες τέμπλου, 1810 καὶ 48-51) Τέσσερις εἰκόνες ποδιάς τέμπλου, 1810, ν. Παναγίας τῆς Πλατυτέρας²⁷.

Ἄ θ ῆ ν α: 52) Εὐστάθιος, τ. Συλλογή Ν. Ζερβουδάκη³⁰ 53) Εὐστάθιος, Βυζαντινὸ Μουσεῖο (ἴσως ταυτίζεται μὲ τὴν προηγούμενη) 54) Μάρκος Ἐφέσου, Μουσεῖο Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας³¹.

ΕΡΓΑ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ 1) Προσωπογραφία Σπ. Καλκάνη, περ. 1800, ἰδιοκτησία Εἰρήνης Καλκάνη, Ἀθήνα³² 2) Προσωπογραφία κόμη καὶ κόμησας Οἰγιο, 1802³³ 3) Προσωπογραφία Ἀλῆ Πασᾶ (μνεῖα)³⁴ 4) Προσωπογραφία ἀγνώστου (Ἀλῆ Πασᾶ;), Πινακοθήκη, Ἰωάννινα³⁵ 5) Προσωπογραφία ἀγνώστου, οἰ-

κία Γρ. Μίγκου, Λευκάδα³⁶ 6) Χειρουργικὴ ἐπέμβαση, οἰκία γιατροῦ Ἀγησίλαου Γαζῆ, Ἀθήνα³⁷ 7) Ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια, Ἀρχιεπιφυλακεῖο Λευκάδας³⁸.

1. Ροντογιάννης 1974, 382-385· Δέ Βιάζης 1968, 71-72 2. Ροντογιάννης 1974, 396 3. Ὁ ἴδιος, 398 4. Ὁ ἴδιος, 379-385 5. Τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ ἀποδίδονται κυρίως ἀπὸ τὸν Ροντογιάννη 6. Ροντογιάννης 1974, 386 7. Στὸ ἴδιο 8. Στὸ ἴδιο 9. Μαχαιρᾶς 1957, 121· Ροντογιάννης 1974, 386-389, πίν. 109, 1-2, 110, 1-2 10. Ὁ ἴδιος, 389 11. Ὁ ἴδιος, 389-391, πίν. 110, 3 καὶ 111, 1-2 12. Ὁ ἴδιος, 394 13. Στὸ ἴδιο 14. Σισιλιᾶνος 1935, 57· Ροντογιάννης 1974, 394, πίν. 112, 113 15. Ὁ ἴδιος, 395 16. Στὸ ἴδιο 17. Στὸ ἴδιο 18. Στὸ ἴδιο 19. Στὸ ἴδιο 20. Στὸ ἴδιο 21. Στὸ ἴδιο 22. Στὸ ἴδιο 23. Στὸ ἴδιο 24. Μαχαιρᾶς 1957, 150 25. Ροντογιάννης 1974, 386 26. Ὁ ἴδιος, 395 27. Ὁ ἴδιος, 391-393 28. Ὁ ἴδιος, 392 29. Στὸ ἴδιο 30. Σισιλιᾶνος 1935, 57· Μαχαιρᾶς 1957, 121· Ροντογιάννης 1974, 395 31. Ράδος 1927, 203 32. Ροντογιάννης 1974, 397 33. Δέ Βιάζης 1968, 71 34. Ροντογιάννης 1974, 382-385 καὶ 397 35. Ὁ ἴδιος, 397 36. Ὁ ἴδιος, πίν. 114, 2 37. Ὁ ἴδιος, πίν. 115 38. Ὁ ἴδιος, 398.

Βερβιτζιώτης Παναγιώτης

1767

ΕΙΚΟΝΕΣ Εἰκόνες λαϊκῆς τέχνης, ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, χ. Γάιον, Παξοί¹.

1. Βοκοτόπουλος 1967, 374.

46. Βιδάλης Γεώργιος, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἰκ. ἀρ. 7

Βεστιαρίτης Γεώργιος

1550-1566

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Σταυριανός.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ δικαιοπραξίες Κρήτης τοῦ συμβολαιογράφου Μαρά¹. Ἀναφέρεται σέ προικοσύμφωνο τῆς Αἰκατερίνης Συρίγου (15-6-1550), μέλλουσας συζύγου του, καί σέ ἔγγραφο τῆς 21ης Ἀπριλίου 1560².

1. Μέρτζιος 1961-62, 256, 281, 282· Παλιούρας 1973, ἀρ. 7 2. Κωνσταντουδάκη 1973, ἀρ. 89 καί 1977, ἀρ. 10.

Bianco Νικόλαος

1503

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Μιχελής.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τῆς 11ης Ὀκτωβρίου 1503, ἀπασχολεῖται ἐπί ἐνάμιση χρόνο στο ἔργαστήριο τοῦ Μανούσου Φουκά*¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, ἀρ. 10.

Βιδάλης Γεώργιος

1666

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γεωργίου Βιδάλη* (εἰκ. 1), *Τζόρτζες Βιδάλε* (εἰκ. 7), *χείρ Γεωργίου Βιδάλε* (εἰκ. 4, 5).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γέννηση ΧC, 1666, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Βυζαντινό Μουσείο, Ἀθήνα¹ 2) ΘΚ, ν. Ἀγίας Μαρίας, χ. Φαγιά, Ζάκυνθος² 3) Σαράντα Μάρτυρες, Βυζαντινό Μουσείο, ἀρ. 320, Ἀθήνα³ 4) Ἴω Πρόδρομος, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Βυζαντινό Μουσείο, Ἀθήνα⁴ 5) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Βυζαντινό Μουσείο, Ἀθήνα⁵ 6) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, ν. Ἀγίου Γεωργίου τῶν Κομούτων, πόλη, Ζάκυνθος⁶ 7) Ἴω Χρυσόστομος, Βυζαντινό Μουσείο, ἀρ. Τ. 1479, Ἀθήνα⁷.

ΒΙΒΛ. Σισιλιάνος 1935, 57· Μέρτζιος 1951, 19, ἀρ. 169· Χατζηδάκης 1974α, 434.

1. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 73, ἀρ. 541 2. Ζώης 1923, 76· Quinn 1902, 590 3. Σωτηρίου 1956, 22· Λαζαρίδης 1976, 13 4. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 70, ἀρ. 508 5. Ὁ ἴδιος, 45, ἀρ. 286 6. Quinn 1902, 590· Ζώης 1923, 76 7. Σημ. Μ.Χ.

47. Βίκτωρ (1), Προσωπογραφία, εἰκ.

Βίκτωρ (1)1537, 1540
† 1555

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΙΔΙΟΤ. Pinctoꝛ.

ΒΙΟΓΡ. Κάτοικος Βενετίας. Τό 1537 κληρώνεται ἐθελοντής γιά τόν πόλεμο Βενετίας-Τουρκίας. Σχετική εἶναι ἡ διαθήκη του τῆς 10ης Ἰουλίου 1537, πού ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: *Ego Victor filius q. ser Johannis Greci, pictor de Confinio Sancti Musis, iturum in classem.* Ὁ *Vetto de-pentor* κληρώνεται καί τό 1539 καί στρατεύεται τό 1540. Στίς 15 Ἰουνίου 1555 ἀνακοινώνεται ἀπό τήν ἐνορία τοῦ Ἀγίου Μωσῆ, ὅπου ἀνήκε, ὅτι σκοτώθηκε ὁ *Vettorello de-pentor*. Πιθανότατα πρόκειται γιά τόν Βίκτωρα τοῦ Ἰωάννη, γιατί αὐτός ἦταν ὁ ἄλλος Βίκτωρ πού ἀνήκε σ' αὐτή τήν ἐνορία¹.

ΕΙΚΟΝΑ Τοῦ ἀποδίδεται προσωπογραφία τῆς Συλλογῆς Giustiniani-Reganati, Βενετία, μέ ὑπογραφή *ΕΙΣ ΑΦΚΖ' ΜΙΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΚΗ, ΧΕΙΡ ΒΙΤΟΡΕ*, παραμορφωμένη ἀπό ἐπιζωγράφηση².

ΒΙΒΛ. Ξυγγόπουλος 1957, 211· Chatzidakis 1962, 18 και 1974α, 421-422.

1. Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XIV, Λειψία 1921, 564· Bettini 1933, 15-16 2. Ο ίδιος, 28-29 (όπου του αποδίδονται έργα του Βίκτωρος του 17ου αιώνα και ή προσωπογραφία της Συλλογής Giustiniani-Reganati)· Chatzidakis 1962, XLIX, σημ. 4 (με παλαιότερη βιβλιογραφία).

Βίκτωρ (2)

1546

ΠΑΤΡ. Βαρθολομαίος.

ΒΙΟΓΡ. Στίς 22 Ὀκτωβρίου 1546 ὀρίζεται ἐκτελεστής τῆς διαθήκης τοῦ ζωγράφου Γεωργίου Λουμπινᾶ*, στήν ὁποία ἀναφέρεται ὡς *mastro Vettor de la madonne* καί τήν ὑπογράφει στίς 18 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου ὡς *Victor de Bartolomeo*¹.

ΒΙΒΛ. Ξυγγόπουλος 1957, 211· Chatzidakis 1962, 18· Χατζηδάκης 1974α, 421-422.

1. Bettini 1933, 28· Μέρτζιος 1955, 158.

48. Βίκτωρ (3), Ἁγία Αἰκατερίνα, εἰκ. ἀρ. 1

49. Βίκτωρ (3), Λιθοβολισμός Στεφάνου, εἰκ. ἀρ. 3

Βίκτωρ (3)

μνεῖες 1660-1697

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΟΡΟΣ (εἰκ. 1, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 29, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 74, 75, 84, 85, 90, 94, 95), ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΩΡΟΣ (εἰκ. 2, 7, 15, 16, 17, 22, 24, 26, 28, 48, 54, 81, 91), ΧΕΙΡ ΒΙΚΤΩΡΟΣ ΙΕΡΕΩΣ (εἰκ. 4).

ΒΙΟΓΡ. Κρητικός ζωγράφος κυρίως φορητῶν εἰκόνων, πού ζεῖ καί ἐργάζεται στό Χάνδακα, μέ γνωστές χρονιές παραγωγικῆς ἐργασίας: 1651, 1660, 1662, 1664, 1668, 1670, 1674, 1684, 1694, 1697 (εἰκ. 80, 46, 74, 48, 51, 43, 15, 79, 26, 91). Ἦταν ἐφημέριος στόν Ἅγιο Ἰωάννη τῆς Ἀδελφότητος τῶν Μερτζέρων στό Χάνδακα καί τό 1653-54 ζωγράφησε κατά παραγγελία τοῦ παπα-Ἀντώνη Μπούμπουλη, ἐφημέριου στόν Ἅγιο

Γεώργιο της Βενετίας, μιά εικόνα της Παναγίας Καρδιώτισσας¹. Στη Βενετία δέν φαίνεται πιθανό νά ἐργάστηκε, ἂν καί σ' αὐτόν παράγγειλαν νά ζωγραφίσει τίς δύο ὄψεις τοῦ μεγάλου λαβάρου τῆς ναυαρχίδας τοῦ Morosini². Περί τό τέλος τῆς ζωῆς του πρέπει νά ταξίδεψε στήν Πελοπόννησο, ὅπως μαρτυροῦν κυρίως οἱ τοιχογραφίες στή μονή Φιλοσόφου Δημητσάνας, τίς ὁποῖες τοῦ ἀποδίδουμε· στήν ἴδια μονή βρίσκονται καί φορητές εἰκόνες μέ τήν ὑπογραφή του³. Τά ἔργα του διακρίνονται γιά τήν ἔλλειψη πρωτοτυπίας, καθώς δέν φαίνεται δημιουργός καμιάς νέας σύνθεσης, ἀλλά ὁ μέγας ἀριθμός καί ἡ πλατιά γεωγραφική διάδοσή τους μαρτυροῦν ὅτι εἶχε τή φήμη ἀγιογράφου ἱκανοῦ νά συντηρήσει μέ τήν τέχνη του τήν αὐθεντική εἰκονογραφική παράδοση τῆς ὀρθοδοξίας. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Βίκτωρ εἶχε ιδιαίτερη σχέση μέ τή μονή τοῦ Σινᾶ.

Ὡς πρός τήν τεχνοτροπία τά ἔργα του εἶναι συντηρητικότερα ἀπό τά πρότυπά του, τά ὁποῖα ἀνάγονται στό 15ο καί 16ο αἰ., κυρίως στόν Μιχαήλ Δαμασκηνό (εἰκ. 4, 13, 14, 46, 59) καί σπανιότερα ἀπευθείας σέ ἰταλικά ἔργα (εἰκ. 56, 64).

Παλαιότερα εἶχε δημιουργηθεῖ σύγκριση ἀπό σφαλερούς συσχετισμούς μέ ἱστορικά πρόσωπα καί ἀπό παραποιημένες ἢ πλαστές ὑπογραφές καί χρονολογίες, ὡς πρός τήν τεχνοτροπία καί, κατά συνέπεια, ὡς πρός τήν ἐποχή καί τήν ταυτότητα τοῦ ζωγράφου⁴. Παρά τίς δημοσιευμένες πρόσφατες ἀρχαιακές ἐρευνες, πού παρέχουν σχετική ἀσφάλεια στίς πληροφορίες μας γιά τόν Βίκτωρα, σέ νεότερα δημοσιεύματα ἐξακολουθοῦν νά ἀναφέρονται ἐσφαλμένα τέσσερις σύγχρονοι περίπου ζωγράφοι μέ τό ἴδιο ὄνομα⁵.

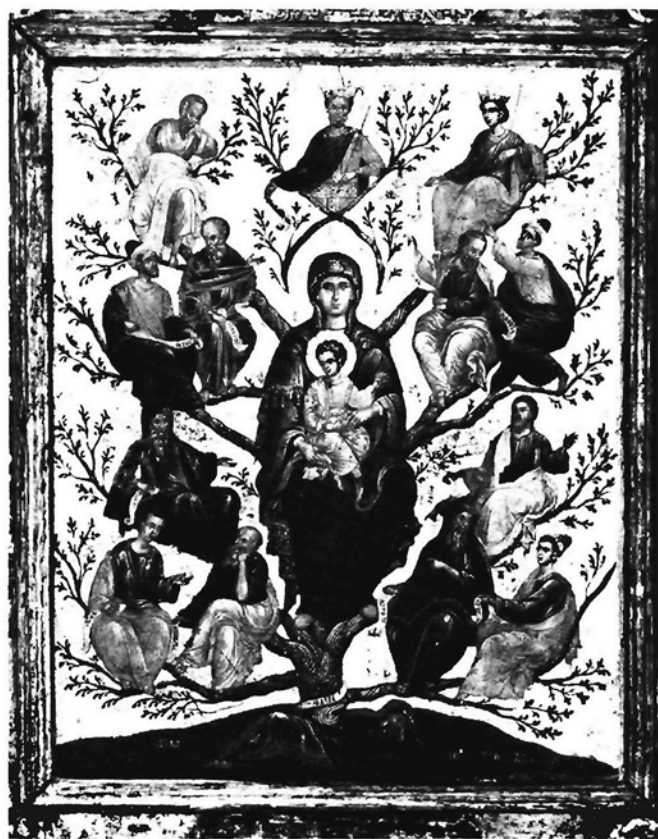
ΕΙΚΟΝΕΣ

Ἄ θ ἦ ν α

Βυζαντινό Μουσεῖο: 1) Ἁγία Αἰκατερίνα, ἀρ. Τ. 297/BM 68⁶ 2) Βαῖοφόρος (Συλλογή Δ. Λοβέρδου)⁷ 3) Λιθοβολισμός Στεφάνου, ἀρ. Τ. 2122/BM 2779⁸. Τέως Συλλογή Ν. Ζερβουδάκη: 4) Γέννηση ΧC¹⁰. Συλλογή Π. Κανελλοπούλου: 5) Ἀποτομή Ἁγίας Παρασκευῆς, 165[.]¹⁰. Μουσεῖο Μπενάκη: 6) Κοίμηση ΘΚ¹¹. Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ: 7) Γέννηση¹². Συλλογή Π. Κρητικοῦ (κληρονόμοι): 8) Ρίζα Ἰεσσαί (προέλευση: Πάτμος)¹³. Τέως Συλλογή Ἄλ. Χωρέμη (τώρα Συλλογή Μελαῖ): 9) ΧC ἔνθρονος 10) Ἀποκαθήλωση¹⁴.

Ἄ μ σ τ ε ρ ν τ α μ, Ὁ λ λ α ν δ ῖ α

Τέως Συλλογή van Rijn: 11) ΘΚ τοῦ Πάθους¹⁵.

50. Βίκτωρ (3), Ρίζα Ἰεσσαί, εἰκ. ἀρ. 8

Β α τ ι κ α ν ὄ, Ἰ τ α λ ῖ α

Μουσεῖο: 12) Ἀπόστολοι Πέτρος, Παῦλος - ἅγιοι Ἀντώνιος, Φραγκίσκος τῆς Ἀσίζης (φύλλο τριπτύχου πού τό ἔκοψαν στά δύο καί ἡ κάθε πλευρά ἔχει ἐκτεθεῖ ὡς ξεχωριστό φύλλο)¹⁶ 13) Προσκύνηση τῶν Μάγων¹⁷ 14) Μυστικός Δεῖπνος (ἀποδ.)¹⁸.

Β ε ν ε τ ῖ α, Ἰ τ α λ ῖ α

ν. Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων: 15) ΧC ἡ Ἄμπελος, 1674¹⁹ 16) Ρίζα Ἰεσσαί, 1674²⁰ 17) Κοίμηση²¹. Museo Correr: 18) Λάβαρο Morosini²².

Β ι τ σ ἔ ν τ ζ α, Ἰ τ α λ ῖ α

Μουσεῖο: 19) Ἁγία Αἰκατερίνα, ἀρ. 159²³.

Β η θ λ ε ἔ μ, Ἰ σ ρ α ῆ λ

Βασιλική Γεννήσεως, παρεκκλήσιο Ἁγίου Γεωργίου: 20) ΘΚ Γλυκοφιλούσα²⁴ 21) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς (ἀποδ.)²⁵.

Δ η μ η τ σ ἄ ν α

Μονή Φιλοσόφου: 22) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς²⁶ 23)

51. Βίκτωρ (3), "Άγιοι Άντώνιος και Φραγκίσκος της Άσίζης, εικ. άρ. 12

52. Βίκτωρ (3), Άπόστολοι Πέτρος και Παύλος, εικ. άρ. 12

53. Βίκτωρ (3), Άνάσταση, εικ. άρ. 55

54. Βίκτωρ (3), Προσκύνηση τών Μάγων, εικ. άρ. 13

ΘΚ ἔνθρονη καὶ προφήτες (ἀποδ.)²⁷ 24) Ἴω Πρόδρομος²⁸ 25) Ἅγιος Νικόλαος (ἀποδ.) 26) Κοίμησις ΘΚ, 1694²⁹ 27) Ἅγία Ἄννα καὶ ΘΚ (ἀποδ. Μ.Χ.).

Ἑ λ β ε τ ί α

Τέως Συλλογὴ Seyrig: 28) Ἅγιος Γεώργιος (τύπου Ἑμμ. Τζάνε)³⁰.

Ζ ά γ κ ρ ε μ π, Γ ι ο υ γ κ ο σ λ α β ί α

Ἰδιοκτησία Μ. Mosinski: 29) ΘΚ τοῦ Πάθους³¹.

Ζ ά κ υ ν θ ο ς

Μουσεῖο: Ὁ Ἐσταυρωμένος καὶ ὄλες οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου τοῦ κατεδαφισμένου ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος ἀποδίδονται ἐδῶ στὸν Βίκτωρα. Ὑπογραφή ἔχουν μόνο οἱ δεσποτικές εἰκ. 41, 42, 43. Εἰκόνες δωδεκαόρτου³²: 30) Εὐαγγελισμός 31) Ὑπαπαντή 32) Βάπτισις 33) Ἑγερσις Λαζάρου 34) Βαϊοφόρος 35) Μεταμόρφωσις 36) Σταύρωσις 37) Μὴ μοῦ ἄπτου 38) Ἀνάληψις 39) Πεντηκοστή 40) Κοίμησις ΘΚ. Εἰκόνες δεσποτικές: 41) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς, ἔνθρονος³³ 42) Ἴω Πρόδρομος³⁴ 43) Μεταμόρφωσις, 1670³⁵ 44) Πέτασμα βημόθυρου μετ' Ἀκρα Ταπεινώσις (ἀποδ.) 45) Πλαίσιο εἰκόνας Θεοτόκου μετ' 17 εἰκονίδια ἀπὸ τὸ βίο της, ἀρ. 556 (Παλαιὸ Μουσεῖο, ἀρ. 113) ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἔχει χαθεῖ³⁶. ν. Φαυερωμένης: 46) Ἀποτομή Ἴω Προδρόμου, 1660 (κάηκε τὸ 1953)³⁷.

Ἡ ρ ά κ λ ε ι ο

ν. Ἁγίου Ματθαίου: 47) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, 166[.]³⁸.

Θ ή ρ α

Πύργος: 48) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1664³⁹ 49) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς (ἀποδ.)⁴⁰. Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο: 50) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς (ἀποδ.)⁴¹.

Κ έ ρ κ υ ρ α

Μητροπολιτικὸς ν. Θεοτόκου Σπηλαιώτισσας: 51) Μαρτύριο Ἁγίων Δέκα, 1668⁴². ν. Ἁγίων Θεοδώρων: 52) ΘΚ Madre della Consolazione⁴³. Μουσεῖο (Παλάτι): 53) ΘΚ Ζωοδόχος Πηγὴ⁴⁴.

Λ ε μ ε σ ό ς, Κ ύ π ρ ο ς

ν. Ἁγίου Νάπα: 54) ΘΚ⁴⁵ (ἡ εἰκόνα, μετ' πλαστὴ χρονολογία 1530, ἐπιζωγραφίστηκε ἀπὸ τὸν Ἰ. Κορνάρο τὸ 1787).

Λ έ ν ι ν γ κ ρ α ν τ, Σ ο β ι ε τ ι κ ή Ἑ ν ω σ η
Μουσεῖο Ermitage, Συλλογὴ Lichačev: 55) Ἀνάστασις⁴⁶ 56) Προσκύνησις Ποιμένων⁴⁷ (καὶ οἱ δύο εἰκόνες στρογγυλές).

Μ ε λ β ο ύ ρ ν η, Α ύ σ τ ρ α λ ί α

National Gallery of Victoria: 57) Γέννησις ΧΚ⁴⁸.

55. Βίκτωρ (3), Λάβαρο Morisini, εἰκ. ἀρ. 18

Μ ό ν α χ ο, Γ ε ρ μ α ν ί α

Μουσεῖο Autenried Schloss: 58) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς, ἔνθρονος⁴⁹.

Μ π ά ρ ι, Ἴ τ α λ ί α

Ἰδιωτικὴ συλλογὴ: 59) Ἀποτομή Ἴω Προδρόμου⁵⁰.

Μ ύ κ ο ν ο ς

ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, παρεκκλήσιον Ταξιαρχῶν, πόλη-Κάστρο: 60) ΘΚ ἔνθρονη καὶ προφήτες⁵¹.

Μ υ σ τ ρ ά ς

Μουσεῖο: 61) ΧΚ ἡ Ἄμπελος.

Ν ά ξ ο ς

ν. Ἁγίας Κυριακῆς, παρεκκλήσιον Κοιμήσεως, Χώρα: 62) ΘΚ ἔνθρονη μετ' προφήτες⁵³. ν. Προφήτου Ἡλιοῦ, Χώρα: 63) ΘΚ ἔνθρονη μετ' προφήτες (πανομοιότυπη μετ' τὴν προηγούμενη), 166[.]⁵⁴. Οἰκία Ἀδάμ, Χώρα: 64) Γέννησις ἀπὸ δωδεκάορτου, 1684⁵⁵. ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, Σαγγρί: 65) Ἀρχάγγελος⁵⁶ καὶ 66) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς⁵⁷. Μονὴ Ταξιαρχῶν, Σαγγρί: 67) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1660⁵⁸ 68) Ρίζα Ἰεσσαί (ἀποδ.)⁵⁹ καὶ 69) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς⁶⁰. Πύργος Παλαιολόγου, Σαγγρί: 70) ΘΚ Βρεφοκρατούσα «ἡ Γληγοροπακούσα» (μνεῖα)⁶¹.

56. Βίκτωρ (3), Χριστός ἡ Ἄμπελος, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 15

57. Βίκτωρ (3), Ρίζα Ἰεσσαί, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 16

Νοβί Σαδ, Γιουγκοσλαβία
 Πινακοθήκη Matica Serbska: 71) Ἅγιοι Δέκα⁶².
 Πάρο ς
 ν. Ἅγίου Κωνσταντίνου καί Ἑλένης: 72) ΧC Μέγας Ἄρχιερεύς⁶³ 73) ΘΚ τοῦ Πάθους⁶⁴.
 Πάτμο ς
 Ἰδιωτική συλλογή: 74) Γέννηση ΧC, 1662⁶⁵.
 Σινᾶ
 Παλαιά Βιβλιοθήκη: 75) Ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος 76) Δέηση μέ ΧC ἐνθρονο σέ δόξα 77) Ἀποτομή τῶν Ἁγίων Δέκα 78) ΘΚ ἐνθρονη 79) Τρίπτυχο, 1684 (οἱ ὑπογραφές τῶν εἰκόνων 76-79 παραποιημένες

ἀπό τόν Ἰ. Κορνάρο) 80) Τρίπτυχο, 1651 81) Τρίπτυχο 82) Μεσαῖο τμήμα τριτύχου (ἀποδ.) 83) Εἰκόνα ἀμφιπρόσωπη: ΧC Μέγας Ἄρχιερεύς καί μονή Σινᾶ (ἀποδ.) 84) ΧC Μέγας Ἄρχιερεύς⁶⁶. Ναός: 85) Ἅγία Βάτος (τέμπλο)⁶⁷ (ἡ ὑπογραφή τῆς εἰκόνας εἶναι γνήσια· ἡ χρονολογία 1605 στήν πίσω ὄψη ἀπό τό χέρι τοῦ Ἰ. Κορνάρου) 86) Ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος (Ν. κλίτος). Παρεκκλήσιο Βάτου: 87) Ἅγιος Ἀνανίας Δαμασκοῦ 88) Ἅγία Αἰκατερίνα (οἱ ὑπογραφές τῶν εἰκόνων 86-88 παραποιημένες ἀπό τόν Ἰ. Κορνάρο)⁶⁸ 89) ΘΚ τοῦ Πάθους (ἡ ὑπογραφή καί ἡ χρονολογία 1605 ἀπό τό χέρι τοῦ Ἰ. Κορνάρου, πού

58. Βίκτωρ (3), Θεοτόκος τοῦ Πάθους, εἰκ. ἀρ. 11

59. Βίκτωρ (3), Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς, λεπτομέρεια, εικ. ἀρ. 22

παραποιεῖ γνήσια, ἀρχική ἐπιγραφή. Ἡ ἀρχική χρονολογία πιθανόν 'ΑΧΝ' = 1650)⁶⁹.

Τ ἦ ν ο ς

Μονὴ Κοιμήσεως ΘΚ Κεχροβουνίου: 90) Ἁγία Κυριακή⁷⁰.

Ἵ δ ρ α

ν. Ἁγίου Ἀνδρέα: 91) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1697 92) ΧC Μέγας Ἀρχιερεύς, ἔθρονος (ἀποδ.) 93) Ἁγιος Ἀνδρέας (ἀποδ.)⁷¹.

Χ α ν ι ἄ, Κ ρ ῆ τ η

ν. Ἁγίων Ἀναργύρων: 94) Ἁγιος Χαράλαμπος (ὑπογραφή ἐξίτηλη)⁷².

95) Βαϊοφόρος, ἰδιωτική συλλογή, Ἑλλάδα⁷³.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Δημητσάνα, μονὴ Φιλοσόφου (ἀποδ.)⁷⁴. ΒΙΒΛ. Millet 1916, 661-662· Ξυγγόπουλος 1957, 209 καὶ 212-219· Chatzidakis 1962, 146-147 καὶ 161· Χατζηδάκης 1974α, 431· Χατζηδάκης 1975α, 258· Καζανάκη 1981, 184 καὶ 190-191· Βοκοτόπουλος 1986β.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΒΙΚΤΩΡΑ ΜΕ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΟΥ ΘΕΩΡΟΥΜΕ ΠΛΑΣΤΗ

Ἄ θ ῆ ν α

Βυζαντινὸ Μουσεῖο: 1) Γέννηση ΧC, 1640, ἀρ. Τ. 1668/

60. Βίκτωρ (3), Μεταμόρφωση, εικ. ἀρ. 43

BM 2117 (προέλευση: Συλλογή Κατσαρά)⁷⁵ 2) "Άγιοι Δέκα (προέλευση: Συλλογή Τοζάκογλου)⁷⁶ 3) 'Ιω Πρόδρομος, ἀρ. Τ. 2262/BM 4180⁷⁷ 4) 'Ιω Πρόδρομος⁷⁸ 5) Προσευχή του 'Ιησού και Προδοσία του 'Ιούδα⁷⁹. Μουσείο Μπενάκη: 6) Γέννηση ΧC⁸⁰ 7) Γενέθλιο ΘC, 1674⁸¹. Συλλογή Γ. Τσακύρογλου: 8) 'Ανάληψη ΧC⁸² 9) Φιλοξενία 'Αβραάμ⁸³.

Βενετία, 'Ιταλία

ν. 'Αγίου Γεωργίου των 'Ελλήνων: 10) "Άγιος Ματθαῖος⁸⁴.

Λονδίνο, 'Αγγλία

Temple Gallery: 11) "Άγιος Νικόλαος⁸⁵. Sotheby's: 12)

61. Βίκτωρ (3), Μεταμόρφωση, λεπτομέρεια, εικ. ἀρ. 43

Προσευχή ΧC (προέλευση: Συλλογή Δ. Λοβέρδου)⁸⁶.

1. Καζανάκη 1981, 190 2. Βλ. εικ. 18 3. Βλ. εικ. 22-26 4. Ξυγγόπουλος 1957, 212-217 5. Πιομπίνος 1984, 60-61, όπου αναφέρονται Βίκτωρ ὁ Κρής, Βίκτωρ ὁ Κερκυραῖος και ἄλλοι δύο Βίκτωρες, και σ. 113, όπου ὁ ζωγράφος μνημονεύεται ὡς 'Εκτωρ 6. Σωτηρίου 1931, 89 και 1958, 19, πίν. XXI· Σισιλιάνος 1935, 58· Ξυγγόπουλος 1957, 212-214· Χατζηδάκης 1970, 55, εικ. 48 7. Σισιλιάνος 1935, 59 8. 'Ο ἴδιος, 60 9. Στο ἴδιο 10. Μπρούσκαρη 1985, 121-122, εικ. ἔγχρ.: Βοκοτόπουλος 1986β, 141, σημ. 48 11. 'Ο ἴδιος, 59 12. Στο ἴδιο 13. Βοκοτόπουλος 1986β, 142-144, πίν. 19, 20, 1-2 14. Σισιλιάνος 1935, 59 15. M. van Rijn 1980, 180, πίν. 101 16. Munoz 1928, 12, πίν. XX, 5-6· Bettini 1933, πίν. V 17. Munoz 1928, πίν. XVIII, I 18. Στο ἴδιο 19. Chatzidakis 1962, ἀρ. 128, πίν. 71 20. 'Ο ἴδιος, ἀρ. 129, πίν. 71 21. 'Ο ἴδιος, ἀρ. 130, πίν. 70 22. Mariacher 1957, 231-232, ἀρ. 97· Chatzidakis 1977γ, 687, εικ. 50· Βοκοτόπουλος 1981α, 268-275 23. Mariacher 1957, 232, ἀρ. 97 24. Σημ. Μ.Χ. 25. Στο ἴδιο 26. Μουτσόπουλος 1956, 82, εικ. 45· Γριτσόπουλος 1957, 210-211, πίν. Ζ' και 1960, 50-51· Chatzidakis 1977γ, 680, πίν. 44 27. Μουτσόπουλος 1956, 82· Γριτσόπουλος 1957, 211 και 1960, 51 28. Μουτσόπουλος 1956, 82, εικ. 46, 47· Γριτσόπουλος 1957, πίν. Ε' και 1960, 52 29. Μουτσόπουλος 1956, 82· Γριτσόπουλος 1960, 53-54 30. Σημ. Μ.Χ. 31. Μirkonić 1955, 324-325 32. 'Αποδ. Μ.Χ. 33. Quinn 1902, 585· Σισιλιάνος 1935, 58· Κονόμος 1967, 16 34. Κονόμος, ὀ.π. 35. Δέ Βιάζης 1903, 113·

62. Βικτωρ (3), τρίπτυχο, εικ. ἀρ. 79

63. Βίκτωρ (3), Θεοτόκος ἔνθρονη με̐ προφήτες, εἰκ. ἀρ. 62

64. Βίκτωρ (3), Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, εἰκ. ἀρ. 67

Ζώης 1923, 76· Ευγγόπουλος 1957, πίν. 54, 2· Κονόμος 1970, 14 36. Ζώης 1934, 28-29 37. Quinn 1902, 585· Ζώης 1934, 39-41· Σισιλιάνος 1935, 58· Κονόμος 1964, 15, πίν. 22 38. Μπορμπουδάκης 1973-74, πίν. 713γ 39. Δεναξιάς 1927, 70 40. Σημ. Μ.Χ. 1979 41. Στο ίδιο 42. Βοκοτόπουλος 1970γ, 339, πίν. 288 43. Σημ. Μ.Χ. 1970 44. Παπαδημητρίου 1934-36, 80· Βοκοτόπουλος 1970γ, 339· Πάλλας 1971, 214-215, πίν. 50β 45. Παπαγεωργίου 1976, 398-399 46. Lichačev 1911a, ἀρ. 124, πίν. LXXV 47. Lichačev 1911β, πίν. 30 48. Πληρ. Μ.Χ. 49. *Autenried* 1974, 28, ἀρ. I, 7 50. Σημ. Μ.Χ. 51. Σημ. Μ.Χ. 1978 52. Σημ. Μ.Χ. 1974 53. Δρανδάκης 1964a, 427, πίν. 508a· Ζίας 1971, 482 54. Ὁ ἴδιος, πίν. 498a, 449a-β 55. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 1971 56. Ζίας 1972, 615, πίν. 573β-γ 57. Δρανδάκης 1964a, 428, πίν. 512a-β· Ζίας 1972, 615, πίν. 573a· Κεφαλληνιάδης 1977, 9 58. Μαστορόπουλος 1984, 476 59. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 1971· Βοκοτόπουλος 1986β, 143-144 60. Μαστορόπουλος 1984, 477 61. Ὁ ἴδιος, 477-478 62. Βοκοτόπουλος 1986β, σημ. 49 63. Ὁρλάνδος 1964, 81, πίν. 41 64. Ὁ ἴδιος, 83, πίν. 42 65. Σμυρνάκης 1942 (ἀνέκδοτο) 66. Σημ. Μ.Χ. 1962 67. Σωτηρίου 1956β, πίν. 16· Weitzmann 1980, ἀρ. 24, εἰκ. ἔγχρ. 68. Σημ. Μ.Χ. 1962 69. Ευγγόπουλος 1957, 212, πίν. 53, 1 (δέχεται τὴ χρονολογία 1605) 70. Σημ. Μ.Χ. 1973 71. Στο ίδιο 72. Ἀνδριανάκης 1986, 65 73. Βοκοτόπουλος 1986β, 141-

142, πίν. 18, 1-2 74. Σημ. Μ.Χ. 75. Λαζαρίδης 1976, 13, πίν. 8γ 76. Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη 1968, 458 77. Ἀδημοσίευτη 78. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 48-49, ἀρ. 311· Ευγγόπουλος 1957, 214-216, πίν. 53, 2 79. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 47, ἀρ. 298· Ευγγόπουλος 1957, πίν. 54, 1 80. Ευγγόπουλος 1936, ἀρ. 32 81. Σισιλιάνος 1935, 59 82. Καρακατσάνη 1980, 68, εἰκ. 69 83. Ἡ ἴδια, εἰκ. 67 84. Chatzidakis 1962, ἀρ. 131, πίν. 73 85. *Temple Gallery* 1966-67, ἀρ. 44· Chittenden-Seltmann 1947, ἀρ. 347, πίν. 87 86. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 42, ἀρ. 270· *Sotheby's Preview*, Ἰούνιος 1982, 28.

Βιτζαμάνος ἢ Βιτζημάνος Ματθαῖος (Μαθιός)
1566-1585

ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Παπα-Θωμᾶς.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σέ δικαιοπρακτικά ἔγγραφα Κρήτης τοῦ

συμβολαιογράφου Μ. Μαρά¹. Ὑπογράφει ὡς μάρτυρας σέ ἔγγραφο τῆς 12ης Ἀπριλίου 1569: *maistro Matio Vicimano deperitor*. Στίς 21 Μαρτίου 1572 παίρνει παραγγελία ἀπό μιά ἐβραϊκή συναγωγή νά χρυσώσει ἀντικείμενα. Στίς 16 Ἰουλίου 1576 ἕνας ραβίνος τοῦ παράγγειλε νά χρυσώσει ἕνα βάζο μέ παραστάσεις ἀπό τήν Ἁγία Γραφή. Ἀπό ἔγγραφο τῆς 9ης Αὐγούστου 1576 ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Βιτζαμάνος συνεργάστηκε μέ τό ζωγράφο Ἰωάννη Γρικό* σέ ἐμπορική ἐπιχείρηση πώλησης διακοσμητικῶν ἀντικειμένων. Σέ ἔγγραφο τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1577 ἀναφέρεται ὡς προϊστάμενος (βαρδιάνος) τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἀγίου Λουκά τῶν ζωγράφων τοῦ Χάνδακα. Ἀναφέρεται ἐπίσης σέ ἔγγραφο τῆς 26ης Αὐγούστου 1579 καί τῆς 17ης Ἰουλίου 1585. Τό τελευταῖο μᾶς γνωρίζει ὅτι εἶχε ἀγοράσει ἑκατό φύλλα χρυσοῦ². Παρόλο πού οἱ ὡς τώρα πληροφορίες τόν ἀναφέρουν ὡς ζωγράφο-διακοσμητή ἢ χρυσοῦ, ἡ θέση του ὡς βαρδιάνου τῆς Ἀδελφότητος τῶν ζωγράφων ἐπιτρέπει νά υποθέσουμε τήν ἐνασχόλησή του μέ τή ζωγραφική.

1. Μέρτζιος 1961-62, 256· Παλιούρας 1973, ἀρ. 8 2. Κωνσταντουδάκη 1977, 171-172, ἀρ. 20 καί 1978, 127-130.

Βιτζένζος 1573

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα θανάτου συζύγου του στή Βενετία¹.

1. Μαλιτζου-Πλουμίδης, ἀρ. 14.

Vito¹ Δημήτριος 1810

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΠΑΤΡ. Δήμος;

ΥΠΟΓΡ. *δηά χειρός Δημητρίου ἱερέως τοῦ Δήμα Βύτου*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀγίου Γεωργίου, 1810, χ. Νόκοβον, Β. Ἡπειρος².

1. Γιά τό ἐπίθετο βλ. Λαμπάκης 1902, 66, σημ. 1 2. Πουλίτσας 1928, 85.

Vito Ἰωαννίκιος 1812

ΠΑΤΡ. Ἰορδάνης.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἰωαννικίου Ἰορδάνου Βίτο¹*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Πρόδρομος, 1812, ν. Παναγίας Λιόκαλλης, Σέρρες.

1. Λαμπάκης 1905, 66.

Βυ(ι)σκόντης Νικόλαος 1820, 1828
+ 1833

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος καί μουσικός.

ΒΙΟΓΡ. Μετέφρασε τό ἔργο τοῦ Κιουγὸλ Βιτσέντα 178 «Περί τῶν ἐντολῶν τῆς ζωγραφίας», κώδικας Συλλογῆς Ντ. Κονόμου¹.

ΕΙΚΟΝΑ Λιτανεία εἰκόνας Θεοτόκου, ν. Παναγίας, χ. Σκουλικάδο, Ζάκυνθος².

ΒΙΒΛ. Ζῶης 1963, 95· Δέ Βιάζης, περιοδ. Ὀλύμπια (Ἀθηνῶν), Β', 1897.

1. Σημ. Μ.Χ. 2. Κονόμος 1967, 118.

Βλάσιος βλ. Μπαλάσιος 1734

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας¹.

1. Bettini 1933, 47, ἀρ. 1.

Βλαστός Γεννάδιος 1597

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σέ ἐπαινετική ἐπιστολή τοῦ Μελέτιου Πηγά πρός τόν Βλαστό τό 1597¹.

1. Τωμαδάκης 1947, 138.

Βλαστός Γεώργιος (1) 1469-1507

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Ἀνδρέας.

ΒΙΟΓΡ. Δάσκαλος τοῦ Γεωργίου Μιλάνη καί τοῦ Φιλ. Μαρμαρά¹. Ἀναλαμβάνει νά χρυσώσει τήν πάλαι μῆς ἐκκλησίας στό Ναύπλιο τόν Ἰανουάριο τοῦ 1492². Μνημονεύεται σέ ἔγγραφο τῶν ἐτῶν 1469-1507 στό Χάνδακα³.

1. Cattapan 1963, 39, ἀρ. 94 2. Cattapan 1972, 210 3. Ὁ ἴδιος, 207, ἀρ. 97.

Βλαστός Γεώργιος (2) 1642, 1644

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Γιαννάς.

65. Βλαστός Γεώργιος (2), "Άγιος Γεώργιος, εικ. άρ. 1

ΙΔΙΟΤ. Pintor.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γεωργίου Βλαστοῦ* (εικ. 2, 6, 9).

ΒΙΟΓΡ. Ὁ *miser Zorzi Vlasto pintor de mastro Gianna* ὑπογράφει ὡς μάρτυρας σέ νοταριακές πράξεις στίς 16 Μαΐου 1642, στίς 10 Ἰουνίου 1642 μαζί μέ τό ζωγράφο Φραντζέσκο Καβερτζᾶ*, στίς 6 Ἰουλίου 1642 καί στίς 12 Ἰουλίου 1644¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γεώργιος, Μουσείο Μπενάκη, Ἀθήνα² 2) Εὐθύμιος, ν. Μεταμορφώσεως, χ. Τσηπίδο (Μάρπησσα), Πάρος³ 3) ΘΚ Ἀμόλυντος, ἰδιοκτησία οἰκογένειας Δρέττα, Παροικιά, Πάρος⁴ 4) ΘΚ ἔνθρονος, ν. Ἀγίου Γεωργίου, Χώρα, Νάξος⁵ 5) ΘΚ ἔνθρονος, ν. Ἀγίας Θεοδοσίας, Χώρα, Νάξος⁶ 6) Νικόλαος, ν. Κοιμήσεως ΘΚ καί Ἀγίου Νικολάου, χ. Μάρμαρα, Πάρος⁷ 7) Φιλοξενία Ἀβραάμ, Μητρόπολη, Χώρα, Νάξος⁸ 8) ΧC, ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, Ἐπισκοπή, Ἄν-

δρος⁹ 9) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς καί 10) ΘΚ (ἀπόδ. Μ.Χ.), ν. Ἀγίου Νικολάου, Πύργος, Θήρα¹⁰.

1. Καζανάκη 1981, 191 καί σημ. 25 2. Ἀδημοσίητη 3. Ὀρλάνδος 1964, 140-141, πίν. 63 4. Σαγκριώτης 1935, 251¹ Ὀρλάνδος 1964, 91 5. Σημ. Μ.Χ. 1961 6. Σημ. Μ.Χ. 1961 7. Ὀρλάνδος 1964, 119, πίν. 54 8. Ζίας 1971, 482² σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975 9. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 10. Δεναξᾶς 1972, 70³ σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975.

Βλαστός (Πουνιαλέτος) Ἰωάννης (1) 1597, 1599

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΒΙΟΓΡ. Πρόκειται γιά τό ζωγράφο πού ἀναφέρεται ὡς Γκουλάσος Ἰωάννης ἀπό λανθασμένη ἀνάγνωση¹. Τό 1597 στή Βενετία ἡ Ἑλληνική Κοινότητα παράγγειλε στόν Ἰωάννη Βλαστό, στόν Θωμᾶ Βαθᾶ* καί στό βενετό ζωγράφο G. Palma, τό νεότερο σχέδιο ψηφιδωτῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ γιά τό τεταρτοσφαῖριο τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων. Τελικά ἐγκρίθηκε τό σχέδιο τοῦ Θωμᾶ Βαθᾶ². Τό 1599 ἡ ἴδια Ἀδελφότητα ἀναθέτει στόν Ἰωάννη Βλαστό τήν ἐτοιμασία σχεδίου ψηφιδωτοῦ μέ τήν Παναγία καί τόν Πρόδρομο καί ἡ ἀμοιβή του γιά τό σχέδιο ἀνέρχεται σέ 15 δουκάτα³.

1. Βελοῦδος 1893, 47⁴ Μέρτζιος 1939, 238-239⁵ Ευγγόπουλος 1957, 273⁶ Chatzidakis 1962, 181 (διόρθωση) 2. Μανούσκακας 1971β, 352⁷ Χατζηδάκης 1977β, 239-240 3. Παλιούρας 1978, 153-156.

Βλαστός Ἰωάννης (2)

1777

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ιω(άννου) Βλαστοῦ*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος, Συλλογή Γ. Τσακούρογλου, Ἀθήνα¹.

1. Καρακατσάνη 1980, 124, εἰκ. 175.

Βλαστός Παρθένιος

1660

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Παρθενίου ἱερομονάχου τοῦ Βλαστοῦ* (εἰκ. 2), ...*ὑπ' ἀναξία χειρί ἐμοῦ Παρθενίου ἱεροδιακόνου τοῦ Βλαστοῦ* (θύρα).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC, ν. Μητροπόλεως, Μύκονος¹ 2) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1660, ν. Εὐαγγελίστριας, Ἀντίπαρος².

ΘΥΡΑ προθέσεως σέ δύο ζώνες: επάνω 'Οδηγήτρια, κάτω νεκρική σύνθεση μέ τόν 'Αρχάγγελο Μιχαήλ, τό Χάρο, τόν άγιο Σισώη καί άφιερώτρια, ν. 'Αγ. Σπυρίδωνος-Παναγίας Θεοσκεπάστης, Τραγαία, Νάξος³.
ΒΙΒΛ. Μαστορόπουλος 1979-84, 542 (όπου καί ιστορικά στοιχεία γιά τήν οίκογένεια Βλαστού).

1. Σημ. Χρ. Μπαλτογιάννη 2. Δρανδάκης 1963α, 67 3. Μαστορόπουλος 1979-84, 541-545, εικ. 1, 9, 10, 11 (χρονολογεί τήν εικόνα πρίν άπό τό 1660), καί 1984, 478.

Βλάχος 'Αναγνώστης 18ος αϊ.

ΕΙΚΟΝΑ "Άγιος Γεώργιος, Συλλογή Leatham, 'Αθήνα¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Βλάχος 'Ιωάννης 19ος αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.

ΒΙΟΓΡ. 'Εργάστηκε στήν Κέρκυρα τόν περασμένο αιώνα¹.

1. Λυκίσσας 1960, 70.

Βον Nicolo βλ. Μπόνος Νικόλαος

Βόσσος Πέτρος 1750-1804

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Πέτρου ιερέως του Βόσσου* (εϊκ. 1, 5, 7, 8, 10, 11), *χήρ Π.Β.* (εϊκ. 3), *έτυπόθη υπό χειρός Πέτρου ιερέως Βόσσου* (εϊκ. 6).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ, 1750, ν. 'Αγίου Νικολάου, χ. Κοιλιωμένου, Ζάκυνθος¹ 2) ΧC Μέγας 'Αρχιερεύς, 1774, ν. 'Αγίας Παρασκευής, χ. Μαχαιράδο, Ζάκυνθος² 3) ΘΚ, 1775, ν. 'Αγίας Παρασκευής, χ. Μπελούσι, Ζάκυνθος³ 4) Παρασκευή, ν. 'Αγίας Παρασκευής, χ. Μπελούσι, Ζάκυνθος⁴ 5) Κοίμηση, 1776, ν. Κοιμήσεως, χ. "Άγιος Δημήτριος, Ζάκυνθος⁵ 6) Μαρίνα, 1784, ν. 'Αγίας Μαρίνας, χ. Φαγιά, Ζάκυνθος⁶ 7) Σπυρίδων, 1786, ν. Κοιμήσεως, χ. 'Εξωχώρα, Ζάκυνθος⁷ 8) Διονύσιος, ν. Κοιμήσεως, χ. 'Εξωχώρα, Ζάκυνθος⁸ 9) Σταύρωση, 1788, ν. Κοιμήσεως, χ. Μεγάλο Γαλάρο, Ζάκυνθος⁹ 10) Κοίμηση, 1788, ν. Κοιμήσεως, χ. Μαχαιράδο, Ζάκυνθος¹⁰ 11) ΘΚ, 1794, χ.

Μεγάλο Γαλάρο, Ζάκυνθος¹¹ 12) Δημήτριος, 1802, ν. 'Αγίου Δημητρίου, χ. Μελινάδο, Ζάκυνθος¹² 13) ΧC Μέγας 'Αρχιερεύς, 1802, ν. 'Αγίου Νικολάου, χ. Μπουγιάτο, Ζάκυνθος¹³ 14) Δημήτριος, 1802, ν. Κοιμήσεως, χ. Μπουγιάτο, Ζάκυνθος¹⁴ 15) 'Ιω Χρυσόστομος, 1804, ν. Μαγδαληνής, χ. Μαριές, Ζάκυνθος¹⁵ 16) Αϊκατερίνα (;), 1804, μονή 'Υπεραγάθου, Ζάκυνθος¹⁶ 17) Κοίμηση, ν. Κοιμήσεως, χ. Σκουλικάδο, Ζάκυνθος¹⁷ 18) "Ίαση τυφλού, καί 19) "Ίαση δαιμονιζομένων, ν. 'Αγίου Δημητρίου, χ. Δράκα, Ζάκυνθος¹⁸.

1. Quinn 1902, 593· Κονόμος 1967, 109 2. Κονόμος 1967, 133 3. Quinn 1902, ό.π.· Κονόμος 1967, 132 4. Στά ίδια 5. Quinn 1902, ό.π.· Κονόμος 1967, 119 6. Quinn 1902, ό.π.· Κονόμος 1967, 87 7. Quinn 1902, ό.π.· Κονόμος 1967, 117 8. Στά ίδια 9. Quinn 1902, ό.π.· Κονόμος 1967, 43 10. Quinn 1902, 594 11. Στο ίδιο 12. Στο ίδιο· Κονόμος 1967, 46 13. 'Ο ίδιος, 109 14. 'Ο ίδιος, 116 15. Quinn 1902, 594· Κονόμος 1967, 84 16. Quinn 1902, ό.π.· Κονόμος 1967, 172 17. Σημ. Μ.Χ. 18. Σισιλιάνος 1935, 62-63.

Βούλγαρης Χρήστος 1730

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Βόρειο κλίτος, ν. 'Αγίου Γεωργίου (πρώην 'Αγία Τριάδα), 'Αργυρούπολη Πόντου¹.

1. Μπούρα 1983, 59.

Βουθρακούλης Γεράσιμος 1599

Χάραγμα στό καθολικό τής μονής 'Οσίου Λουκά Φωκίδος: 1599 *ήλθεν Γεράσιμος ζωγράφος Βουθρακούλης¹.*

1. Σωτηρίου 1920-21, 187, εϊκ. 10.

Βουρδόπολος Νικόλαος 16ος αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Πάτμος.

ΙΔΙΟΤ. 'Αναγνώστης, γεωγράφος;

ΥΠΟΓΡ. *πωμα (= ποίημα) Νικολάου άναγνώστου Βουρδόπολου άπό τήν Πάτμων.*

ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΣ Παρίσι, Bibl. Nat. Suppl. gr. 1094¹.

1. 'Αβραμέα 1972, 181, εϊκ. 125.

Βούτος Παΐσιος 1815-1826

ΙΔΙΟΤ. 'Ιεροδιάκονος, χρυσωτής εϊκόνων.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ παπα-Βούτου.*

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στή Ζάκυνθο: *Βοῦτος ἱερεὺς χρυσωτής, 1822*¹. Ἔργαστηκε τό 1826 στή Σκοπιώτισσα (ζωγράφησε τήν Ἁγία Πρόθεση) καί στή Σπηλαιώτισσα Ζακύνθου².

ΕΙΚΟΝΑ Βημόθυρα, ν. Ἁγίου Νικολάου, 1815, χ. Μουζάκι, Ζάκυνθος³.

1. Κονόμος 1967, 182 2. Ζώης 1963, 107· Κονόμος 1967, 146-147 3. Σημ. Μ.Χ. 1953.

Βραχνός Γεωργιλᾶς 1520

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1520 ἐνοικιάζει ἐργαστήριο στό Ἡράκλειο μαζί μέ τό ζωγράφο Μάρκο Ἀμάραντο*¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 339, ἀρ. 50.

Brosini Ἀμβρόσιος 1621

ΚΑΤΑΓ. Χανιά Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Νικολός.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός, pittore.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία στίς 4 Μαρτίου 1621, ὅταν παρευρίσκεται ὡς μάρτυρας σέ νοταριακή πράξη στό Χάνδακα: *Il reverendo signor Ambrosio Brosini monaco del signor Nicolo dalla Cannea pittore*¹. Πιθανή ταύτιση μέ τόν Ἀμβρόσιο Ἐμπορο*, μοναχό, τοῦ ὁποῦ γνωρίζουμε μιά εἰκόνα στά Χανιά (Δευτέρα Παρουσία) καί μιά ἐπίσης Δευτέρα Παρουσία στό Fabbriano².

1. Καζανάκη 1981, 191 2. Ἡ ἴδια, σημ. 26 (πρβλ. Ἐμπορος Βενέδικτος*).

Βυζάντιος Δημήτριος (Χατζηασλάνης) γενν. 1790- + 1853

ΚΑΤΑΓ. Κωνσταντινούπολη.

ΙΔΙΟΤ. Ἁγιογράφος, συγγραφέας («Βαβυλωνία») καί πολιτικός.

ΒΙΟΓΡ. Ἄσκησε τό ἐπάγγελμα τοῦ ἁγιογράφου ἕως τό 1812 καί μετά τή δολοφονία τοῦ Καποδίστρια. Γνωστά ἔργα του ἀνήκουν στή δεύτερη περίοδο τῆς καλλιτεχνικῆς του δράσης (1830 κ.έ.)¹.

ΠΙΝΑΚΕΣ Παλαιός ναός Ἁγίου Ἀνδρέα, Πάτρα.

1. Λάσκαρης, *MEE*, 922-923.

Βυζάντιος Κωνσταντίνος τέλη 18ου αἰ.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Κων. Βυζαντίου* (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ¹ καί 2) Φιλοξενία Ἀβραάμ, 1785 (ἀπόδ.), ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Πριγκιπόνησα². Ἔσως τώρα στή μονή Ἁγίας Τριάδος, Χάλκη³.

1. Λαμπάκης 1911, 47· Πάλλας 1971, 492· Χατζηδάκης 1972, 127 2. Χατζηδάκης 1972, 127, σημ. 21 3. Μήλας 1984, 343.

Βυθούλκας 1823

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται στόν κώδικα τοῦ ναοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στό Ποτάμι Ζακύνθου: *Βυθούλκας ἀμποτες ζωγράφος 1823*¹.

1. Κονόμος 1967, 182.

Βασίλειος (4) 1687

ΥΠΟΓΡ. Ἐπιγραφή σλαβική.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παράσταση Ἀκαθίστου Ὕμνου καί Ἀποκαλύψεως, καθολικό μονῆς Παύλου, Ἄθως¹.

1. Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 427.

Vidi Ferenc 1760, 1778

ΚΑΤΑΓ. Β. Ἡπειρος;

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται ὡς ζωγράφος εἰκόνων σέ ἀπογραφή Ἑλλήνων στό Guöngües Οὐγγαρίας.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγία Τριάς, σερβική ἐπισκοπή, Szentendre, Οὐγγαρία¹.

1. Somogui 1970, 60-61.

Βικέντιος 18ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Μακεδονία.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΒΙΟΓΡ. Δάσκαλος τοῦ βούλγαρου ζωγράφου Vitan¹.

1. Boschkov 1969a, 66.

Visula Lustranus 1526

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Pinctor.

66. Γαβαλλᾶς Γεώργιος, "Άγιος Νικόλαος, εικ. ἄρ. 5

ΒΙΟΓΡ. Μάρτυρας σέ ἔγγραφο τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1526¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, ἄρ. 62.

Γαβαλλᾶς Ἀγάπιος

ΥΠΟΓΡ. Ἀγαπίου Γαβαλλᾶ χεῖρ (ὑποπτη).

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Δημήτριος, Βυζαντινό Μουσείο, ἄρ. 2741, Ἀθήνα¹.

1. Σωτηρίου 1956α, 36, ἄρ. 1675.

Γαβαλλᾶς Ἀντώνιος

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.

ΕΙΚΟΝΑ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ν. Παναγίας Βόθων, Μεσαριά, Θήρα¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 71.

Γαβαλλᾶς Γεώργιος

1635-1640

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...Γεωργίου Γαβαλλᾶ κόπος (εἰκ. 1), Χεῖρ Γεωργίου Γαβαλλᾶ (εἰκ. 2, 4, 5), Χεῖρ Γεωργίου Γαβαλλᾶ (εἰκ. 3).

ΒΙΟΓΡ. Τό 1635 ἦταν ἱερέας στό Ἡράκλειο καί τό 1636 ἔγραφε ἐπαινετικό ἐπίγραμμα γιά τό δούκα τῆς Κρήτης G. B. Grimani¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Σταύρωση, 1640, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα² 2) Ἀντώνιος μέ τέσσερις σκηνές τοῦ βίου του, Συλλογή Π. Κανελλοπούλου, Ἀθήνα³ 3) Γεράσιμος, ἰδιωτική συλλογή, Ἀθήνα (ἡ ὑπογραφή θεωρεῖται ὑποπτη)⁴ 4) Νικόλαος ὀλόσωμος, περισυλλογή 1952 ἀπό ν. Παναγίας τοῦ Τσουρούφλη, Μουσείο, ἄρ. 552, Ζάκυνθος⁵ 5) Νικόλαος, Μουσείο, ἄρ. 109, Ζάκυνθος⁶ 6) ΧC Παντοκράτωρ, Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ, Ἀθήνα⁷. Ἡ ὑπογραφή τοῦ Γ. Γαβαλλᾶ σέ εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, πού εἰκονίζει τή Θεοτόκο μέ τόν Ἐσταυρωμένο (Συλλογή Κατσαρά, Τ. 1683), ἔχει ἀποδειχθεῖ πλαστή.

1. Μαστροδημήτρης 1971, 376-377, 383, ἄρ. 9 2. Σισιλιάνος 1935, 64 3. Σημ. Μ.Χ. 4. Μπαλτογιάννη 1986, ἄρ. 5 5. Σημ. Μ.Χ. 6. Κονόμος 1960α, 23 7. Σισιλιάνος, ὁ.π.

Γαβριήλ (1)

1588-89

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. Τέλος τοῦ παρόντος ἔργου Γαβριήλ μοναχός. ΑΝΤΙΜΗΝΕΙΟ 1588-89, σκευοφυλάκιο, μονή Ἁγίας Αἰκατερίνας, Σινᾶ¹.

1. Θεοχάρη 1971, ρμα'-ρμγ', εἰκ. 1.

Γαβριήλ (2)

1702

ΚΑΤΑΓ. Θεσσαλονίκη.

ΣΥΝΕΡΓ. Θεόδωρος (9)*, ἀδελφός του.

ΒΙΟΓΡ. Κατά πληροφορία Uspenskiĭ ὑπέγραψε μαζί μέ τόν Θεόδωρο εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου στόν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης¹.

1. Κίσσας 1983, 466.

Γαβριήλ (3)

1710, 1739

ΚΑΤΑΓ. Νάξος.

ΙΔΙΟΤ. Ίεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. *Χείρ Γαβριήλ ιεροδιακόνου εκ νισου [N]αξίας* (εϊκ. 1), *εδειξε ταύτην χείρ Γαβριήλ ιερομονάχου Ναξιαίου* (εϊκ. 2).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ρίζα Ίεσσαί, 1710, ν. ΄Αγίου Γρηγορίου, Αϊνος¹ 2) Σπυρίδων, 1739, Κέντρο Συντηρήσεως ΄Αρχαιοτήτων. Σιναϊτικό μετόχι ΄Αθηνών (προέλευση: Σιναϊτικό μετόχι, Κωνσταντινούπολη)².

1. Λαμπάκης 1908, 15· Σισιλιάνος 1935, 64 2. ΄Αχειμάστου 1976β, 15, πίν. 14γ-δ.

Γαβριήλ (4)

1715, 1716, 1724

ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γαβριήλ μοναχού* (τοιχ. 1), *...διά χειρός έμου Γαβριήλ μοναχού* (τοιχ. 2), *ιστορήθη παρ' έμου του εύτελους Γαβριήλ μοναχού εκ της Πελοποννήσου* (τοιχ. 3).ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως, 1715, χ. Πουρνάρι, Γορτυνία, Πελοπόννησος¹ 2) Παρεκκλήσιο ΄Αγίας Τριάδος, 1715-16, μονή Αίμουαλών, Γορτυνία, Πελοπόννησος² 3) Μονή Παντελεήμονος, 1724, ΄Αγιά, Θεσσαλία³.

1. Κόντογλου 1928, 75· Μουτσόπουλος 1956, 125-126 2. Γρισόπουλος 1947, 21 και 1954, 51· Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος 1959, 57 3. Κουρκουτίδου 1967, 311· Kourmoullides-Walter 1975, εϊκ. 17, 17α· Μουτσόπουλος 1977, 124, άρ. 335 (έπιγραφή).

Γαβριήλ (5)

1720, 1722

ΙΔΙΟΤ. Ίεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γαβριήλ άμαρτωλου, άμαθοϋς και εύτελους των ιεροδιακόνων* (εϊκ. 1), *χείρ Γαβριήλ ιεροδιακόνου* (εϊκ. 2, 3).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ίω Θεολόγος, 1720, χ. Μαλλιά, Κύπρος¹ 2) Γεώργιος, 1722, ν. ΄Αγίου Γεωργίου, χ. Παναγιά, Κύπρος² 3) Γεώργιος έφιππος, 17[.], ν. ΄Αγίου ΄Αναστασίου, χ. Περιστεριώνα, Κύπρος³.

1. Τσικνόπουλλος 1964-65, 177 και 1967, 102 2. Στα ίδια 3. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

67. Γαβριήλ (3), "Άγιος Σπυρίδων, εϊκ. άρ. 2

Γαβριήλ (6)

1746

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γαβριήλ ιερομονάχου* (εϊκ.), *χείρ Γαβριήλ* (τοιχ.).ΕΙΚΟΝΑ "Άγιοι Πάντες, μονή Κουτλουμουσίου, ΄Αθως¹.ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΄Οροφή στη μονή Βατοπεδίου, 1746, ΄Αθως².

1. Σημ. Μ.Χ. 2. Στο ίδιο.

Γαβριήλ (7)

1750

ΚΑΤΑΓ. Μικρά ΄Ασία.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γαβριήλ*.ΕΙΚΟΝΑ ΄Υπαπαντή, 1750 (έπιγραφές καραμανλίδικες), ν. ΄Αγίου Δημητρίου, Νέα ΄Ελβετία, ΄Αθήνα¹.

1. Λαζαρίδης 1969, 95-96.

68. Γαβριήλ (8), Ίεράρχης, τοιχ. ἀρ. 1

Γαβριήλ (8)

1776, 1779

ΚΑΤΑΓ. Καστοριά.

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

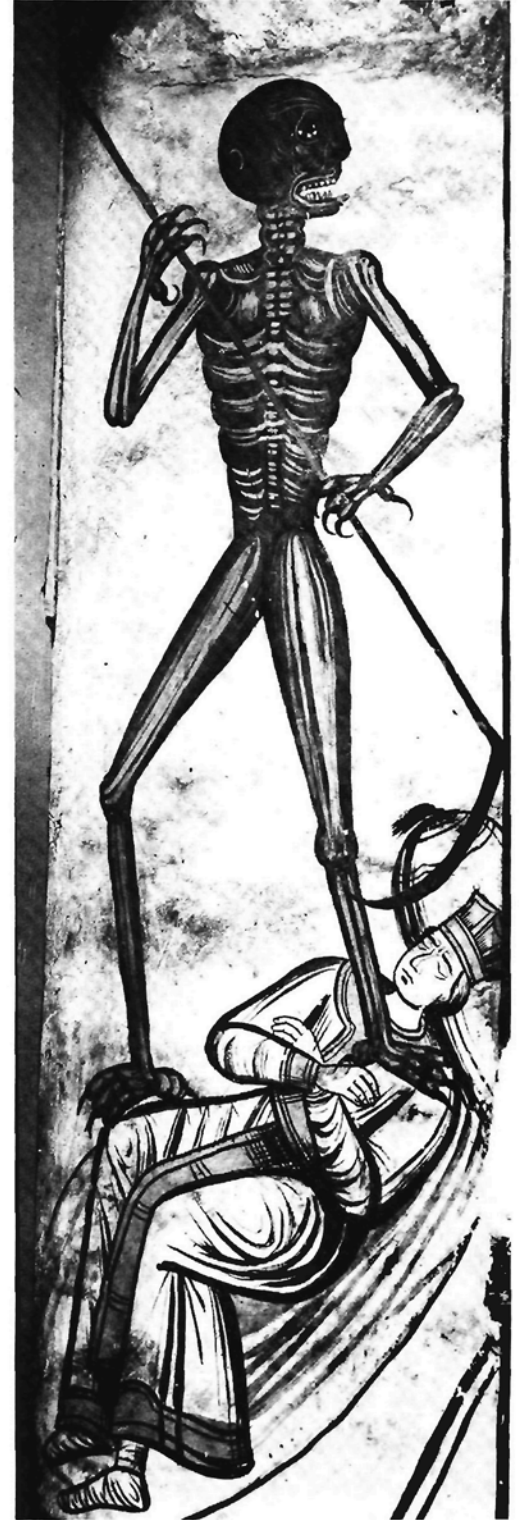
ΣΥΝΕΡΓ. Γρηγόριος (7)* καί Νεόφυτος*.

ΥΠΟΓΡ. διά χειρῶν τῶν ἐλαχίστων ἱερομονάχων Γαβριήλ καί Νεοφύτου (τοιχ. 1), δια χειρον τῶν εὐτελεστάτων ζωγράφων Γαβριήλ ἱερομονάχου καί Γρηγορίου (τοιχ. 2).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο Προδρόμου, 1776, μονή Φιλοθέου, ἸΑθως¹ 2) Καθολικό καί λιτή, 1779, μονή Γρηγορίου, ἸΑθως².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 250-252.

1. Σμυρνάκης 1903, 584· Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 300 2. Σμυρνάκης 1903, 631· Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 496· Χατζηδάκης 1982, 423.

69. Γαβριήλ (8), Χάρος μέ δρεπάνι, τοιχ. ἀρ. 2

70. Γαβριήλ (8), σκηνές Δευτέρας Παρουσίας, τοιχ. ἄρ. 2

Γαβρίλης Γεώργιος (Gavrili Giorgio) 1485-1493

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με έγγραφη μαρτυρία, τήν περίοδο 1485-1493 ήταν στο Ἡράκλειο¹.

1. Cattapan 1972, 208, ἀρ. 110.

Γαβρίλης Λορέντζος 1564

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ δικαιοπρακτικά έγγραφα συμβολαιογράφου Μαρά¹.

1. Μέρτζιος 1961-62, 256· Παλιούρας 1973, ἀρ. 9.

Γαβρίλης ἢ Γαβρήλιος Μηνᾶς (Gavrilius, Gavrili Mina) 1532-1555

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Ἀπαντᾷ ὡς μάρτυρας σέ πολλά έγγραφα ἀπό τό 1532 ἕως τό 1555. Ἀπό έγγραφο τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1534 μαθαίνουμε ὅτι ὁ μαΐστρος Γαβρήλιος Μηνᾶς, ζωγράφος, ἦταν κάτοικος βούργου Χάνδακα καί εἶχε ἀρκετές ἐκκρεμεῖς χρηματικές ὑποθέσεις¹.

1. Μέρτζιος 1961-62, 257· Κωνσταντουδάκη 1973, 350-351.

Γαζῆς Σπυρίδων 1784

ΚΑΤΑΓ. Καρουσάδες Κέρκυρας.

ΒΙΟΓΡ. Ἔργα του σώζονταν στήν Πινακοθήκη Ἀρχιεπισκοπῆς Κέρκυρας¹.

ΕΙΚΟΝΑ Ἐπιτάφιος Θρήνος, 1784, ν. τῶν «Ἁγίων» χ. Ἀνεμόμυλος, Κέρκυρα².

1. Λυκίσσας 1960, 73 2. Στό ἴδιο.

Γαζῆς Σ. ἀρχές 19ου αἰ.

ΥΠΟΓΡ. ἐποίη[σε] Σ. Γαζῆς.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Σπυρίδωνα Γαζῆ^{*}.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιοι Ἀνδρέας καί Γεώργιος, Συλλογή Ἐλληνορθόδοξης Κοινότητας Τεργέστης¹.

1. Fiorin 1982, 123.

Γαϊτάνας Ἰωάννης (Gaitana ἢ Gatana)

1420-1460

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με έγγραφη μαρτυρία, τήν περίοδο 1420-1460 ἦταν στο Ἡράκλειο¹. Ἴσως πατέρας τοῦ Νικολάου Γαϊτάνα ἢ Κοκόλη^{*}.

1. Cattapan 1972, 205, ἀρ. 52.

Γαϊτάνας Νικόλαος (Gaitana ἢ Gatana Nicola)

1444-1479

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΠΑΤΡ. Κώστας.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με έγγραφες μαρτυρίες ἦταν δάσκαλος τοῦ Μ. Κορνάρου^{*}, τοῦ Ἰω. Ἀσπρογίτη^{*} καί τοῦ Μανόλη Διμηνίτη^{*1}.

1. Cattapan 1968, 38, ἀρ. 57 καί 1972, 205, ἀρ. 56.

Γαϊτάνας Νικόλαος ἢ Κοκόλης (Gaitana Cocoli, Gaitana Nicola)

1451-1482

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με έγγραφες μαρτυρίες κατοικοῦσε στό Ἡράκλειο καί ἦταν δάσκαλος τοῦ Μιχαήλ Σκανδαλάρη^{*1}.

1. Cattapan 1972, 205, ἀρ. 53, 54.

Γαλάνης 1750

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Γαλάνη.

ΕΙΚΟΝΑ Εἰκόνα, 1760, ν. Ἁγίων Θεοδώρων, χ. Βαλτεσινίκο, Γορτυνία, Πελοπόννησος¹.

1. Μουτσόπουλος 1956, 96.

Γαλάσσοσ-Φουρνῆς Ἀντώνιος (Galazzofurni)

1483-1492

ΚΑΤΑΓ. Καστέλλι Τεμένους, Κρήτη.

ΠΑΤΡ. Μιχαήλ, ἱερέας.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με έγγραφες μαρτυρίες ἦταν στήν Κρήτη τήν περίοδο 1483-1492¹.

1. Cattapan 1968, 36, ἀρ. 101 καί 1972, 207, ἀρ. 106.

Γαλάτης Μακάριος 1784

Ἀπό λανθασμένη ἀνάγνωση τοῦ ἀποδόθηκε εἰκόνα Θεοτόκου Γαλακτοτροφούσας στό Βυζαντινό Μουσείο!. Πρόκειται γιά τόν Μακάριο* ἀπό τή Γαλάτιστα.

1. Σωτηρίου 1931, 94, ἀρ. 388.

Galeaco Νικόλαος 1513

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΓ. Designator.

ΒΙΟΓΡ. Μάρτυρας σέ πωλητήριο ἔγγραφο τῆς 7ης Ἰανουαρίου 1513¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 329, ἀρ. 39.

Gasparinus de Esculo (ἢ *Dasculo* ἢ *Dascolo* ἢ *Gasparuo Dascolo*) 1509-1533

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΓ. Pictor.

ΒΙΟΓΡ. Ὁ ζωγράφος ἀπαντᾷ ὡς ὀφειλέτης σέ ἔγγραφο τῆς 4ης Σεπτεμβρίου 1509 καί ὡς μάρτυρας σέ σειρά ἔγγράφων. Συναντᾶται ἐπίσης σέ ἔγγραφο ὡς σύζυγος τῆς Ἑλένης Δαμασκηνοῦ καί ἐκτελεστής τῆς διαθήκης τῆς χήρας τοῦ Ν. Ὑαλινᾶ, ἀλλά χωρίς νά ἀναφέρεται ἡ ἰδιότητά του ὡς ζωγράφου¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 325, ἀρ. 29.

Γγίνος 1597

ΙΔΙΟΓ. Ἱερέας καί πρωτονοτάριος Πωγωνιανῆς, κωδικογράφος.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΧC ἔνθρονος, κώδικας 1400, φ. 17ν, Ἐθνική Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα¹.

1. Πολίτης 1975, 161, πίν. 3.

Γεδεών 1812

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΓ. Ἱεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γεδεών Ἱεροδιακόνου Κρητός*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιοι Μερκούριος καί Αἰκατερίνη, παρεκ-

κλήσιο Ἁγίου Δημητρίου, μονή Γρηγορίου, Ἄθως¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1956, ἀρ. 18.

Γενίτης Στελιανός (*Γερίτης* ἢ *Νήτις*) βλ. καί *Γεντῆς Στυλιανός* 1599-1618

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΙΔΙΟΓ. Ζωγράφος, δάσκαλος.

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ νοταριακά ἔγγραφα τοῦ Ἡρακλείου ἀπό τό 1599 ἕως τό 1618¹.

1. Καζανάκη 1981, 192, ἀρ. 10.

Γεννάδιος 1541, 1550

ΙΔΙΟΓ. Μοναχός, κωδικογράφος, ζωγράφος;

ΒΙΟΓΡ. Ὁ Γεννάδιος, μετέπειτα μητροπολίτης Φιλίππων καί Δράμας, ὑπογράφει ὡς *Γεννάδιος ἱστοριστής* σέ τρεῖς κώδικες ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου τῶν ἐτῶν 1541, 1550¹.

1. ΕΦΣΚ 1886, 31-32.

Γεντῆς Στυλιανός βλ. καί *Γενίτης Στελιανός*

α' μισό 17ου αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Στελιανοῦ Γεντῆ* (Ἀχειμάστου), *διά Στελιανοῦ Γεντῆ Κριτός* (Κουτελάκης) (εἰκ. 1), *χείρ Στελιανοῦ Γεντῆ ἐν Κρήτη* (εἰκ. 3).

ΒΙΟΓΡ. Πρέπει νά ταυτίζεται μέ τόν Στελιανό Γενίτη, πού ἀναφέρεται σέ ἀρχαιακές πηγές στήν Κρήτη τό χρονικό διάστημα 1599-1618 (βλ. Γενίτης Στ.). Σύμφωνα μέ ἐπιγραφή στό τέμπλο τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς στή Χώρα Πάτμου, ὁ Νικόλαος Μαθῆς ἀνέθεσε στό ζωγράφο νά φιλοτεχνήσει τό θυρεό του καί τόν Ἐσταυρωμένο τοῦ τέμπλου τοῦ ἴδιου ναοῦ¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, μονή Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουινιώτη, Σύμη² 2) ΧC Ἐσταυρωμένος, ν. Ἰωάννου Θεολόγου (ιδιωτικός), Κάστρο, Σίφνος³ 3) Ἐσταυρωμένος τέμπλου, ν. Ὑπαπαντῆς τοῦ Μαλανδράκη, Χώρα, Πάτμος⁴.

1. Κουτελάκης 1986, 93 2. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου 1986, ἀρ. 156, εἰκ. ἔγχρ. Κουτελάκης 1986, 92, σημ. 148 3. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975 4. Κουτελάκης 1986, 39, 91-92, σημ. 148.

71. Γεντής Στυλιανός,
Φιλοξενία του Άβραάμ,
λεπτομέρεια, εικ. άρ. 1

Γερανάκης Γεώργιος

1772, 1776

ΚΑΤΑΓ. Κάμπος Άβιας, Μάνη.
ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γεωργίου ιερέως Γερανάκη (εικ.), χειρ
Κωνσταντίνου και Σπηλίου εκ Ζάτουνας και Γεωργίου
ιερέως εκ Κάμπου (τοιχ.).*

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος* και Σπήλιος*.

ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1776, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Σταυρο-
πήγιο (Βαρούσι) Άβιας, Μάνη¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Προδρόμου και Άγιου Νικολάου,
1772, χ. Μαλευριάνικα Ζαρνάτας, Μάνη².

ΒΙΒΛ. Δρανδάκης 1983, 128-129.

1. Κουγέας 1966, 247-250· Πετρονώτης 1982β, 131 (χρονολογεί στα
1775) 2. Κουγέας 1966, 250· Πετρονώτης, ό.π.

Γεραρδής ἢ Γεράρδος Νικόδημος 1687-1699

ΚΑΤΑΓ. Κυκλάδες.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Νικοδήμου ἱερομονάχου* (εἰκ. 1, 8), *χειρ Νικοδήμου μοναχοῦ* (εἰκ. 3), *χειρ Ν.Μ.Γ.* (εἰκ. 2, 5), *χειρ Νικοδήμου Γεράρδου* (εἰκ. 7), *χειρ Νικοδήμου μοναχοῦ Γεραρδῆ* (εἰκ. 9).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Τρεῖς Ἱεράρχες, 1687, ν. Τριῶν Ἱεραρχῶν, χ. Τσιπίδο (Μάρπησσα), Πάρος¹ 2) ΧC μεταξύ ἀγίων Ἀρτεμίου καὶ Στυλιανοῦ, 1691, ν. Εὐαγγελίστριας, χ. Τσιπίδο, Πάρος² 3) Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, 1695, ν. Ἀγίου Ἀθανασίου, Νάουσα, Πάρος³ 4) ΧC Ἐσταυρωμένος, 1698 5) ΘΚ, 1698 καὶ 6) Ἴω Πρόδρομος, 1698, ν. Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου, χ. Τσιπίδο, Πάρος⁴ 7) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1699 καὶ 8) ΘΚ τοῦ Πάθους, 1699, καθολικό μονῆς Ἀγίου Γεωργίου, χ. Μεροβίγλι Νάουσας, Πάρος⁵ 9) Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος, ν. Ἀγίου Μόδεστου, χ. Τσιπίδο, Πάρος⁶.

ΒΙΒΛ. Σαγκριώτης 1935, 256-257· Gouma-Peterson 1971, 16.

1. Ὁρλάνδος 1964, 132 2. Ὁ ἴδιος, 134, πίν. 60 3. Ὁ ἴδιος, 95, πίν. 45· Λαζαρίδης 1968, 395 4. Ὁρλάνδος 1964, 146 5. Ὁ ἴδιος, 111 6. Ὁ ἴδιος, 145.

Γεράσιμος (1) 1569

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χειρὶ Γερασίμου Κρητός.*ΕΙΚΟΝΑ Ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, 1569, ν. Παναγίας Παντοβασίλισσας (Kemerli Kilise), Τρίγλια, Βιθυνία¹.

1. Εὐαγγελίδης 1889, 94 κ.έ. καὶ 1934, 52· Mango-Ševčenko 1973, 237.

Γεράσιμος (2) 1643

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΣΥΝΕΡΓ. Μωυσῆς*, Γρηγόριος (4)* καὶ Μηνᾶς*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. μονῆς Σταυροῦ, Ἱεροσόλυμα¹.

1. Παπαδόπουλος 1905, 666 καὶ σημ. Μ.Χ. 1965.

72. Γεράσιμος (3), ἀρχικό Λ, χφ.

Γεράσιμος (3) 1659

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος, κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός Γερασίμου ἱεροδιακόνου τοῦ Κυπρίου.*ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Κώδικας 1438(μ): Λειτουργίες, μονὴ Ἰβήρων, Ἄθως¹.1. *Θησαυροὶ Ἀγίου Ὄρους*, Β', 346-347, εἰκ. 263-267.**Γεράσιμος (4)** 1660

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΕΙΚΟΝΑ Ἴω Πρόδρομος, 1660, ν. Γκόλιας, Ἱάσιο, Ρουμανία¹.

1. Κουγέας 1925, 522.

- Γεράσιμος (5)** 1677 **Γεράσιμος (10)** 1797
- ΒΙΟΓΡ. Ήσως ταυτίζεται με τον Γεράσιμο (6)*.
ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1677, παρεκκλήσιο Ἁγίου Παντελεήμονος, Ἀδριανούπολη¹.
1. Λαμπάκης 1911, 12.
- ΒΙΟΓΡ. Ἱερομόναχος.
ΕΙΚΟΝΑ Μιχαήλ Συνάδων, ν. μονῆς Σινᾶ¹.
1. Σημ. Μ.Χ.
- Γεράσιμος (6)** 1686 **Γερίκος Νικόλαος (Gerici ἢ Jerici Cocoli)** 1483-1492
- ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γερασίμου ἱερομονάχου*.
ΒΙΟΓΡ. Ήσως ταυτίζεται με τον Γεράσιμο (5)*.
ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ καὶ Αἰκατερίνη, 1686, ν. Τιμίου Προδρόμου (σιναϊτικό μετόχι), Κωνσταντινούπολη¹.
1. Γεδεών 1911, 93.
- ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.
ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με ἔγγραφες μαρτυρίες, τὴν περίοδο 1483-1499 ἦταν στό Ἡράκλειο¹.
1. Cattapan 1972, 207, ἀρ. 104.
- Γεράσιμος (7)** 18ος αἰ. **Γερμανός (1)** 1616
- ΚΑΤΑΓ. Θήβα.
ΒΙΟΓΡ. Σέ σημείωμα χειρογράφου Ἑρμηνείας τοῦ 18ου αἰώνα τῆς Συλλογῆς Κ. Διαμαντούρου ἀναφέρεται εἰκόνα του με θέμα τό «Ἐπί σοί χαίρει»¹.
1. Χατζηδάκης 1982, 420.
1. Σημ. Μ.Χ.
- ΣΥΝΕΡΓ. Μερκούριος*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἀρχαγγέλων, 1616, μονή Διονυσίου, Ἄθως¹.
- Γεράσιμος (8)** 1725 **Γερμανός (2)** 1730
- ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *Γερασίμου ἱερομονάχου χειρ*.
ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Πρόδρομος, 1725, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Παναγιά, Κύπρος¹.
1. Talbot Rice 1937, 260, ἀρ. 125.
1. Τσικνόπουλλος 1964-65, 177 καὶ 1967, 102.
- ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΒΙΟΓΡ. Δάσκαλος ἀνώνυμου ζωγράφου τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Συμεών Στυλίου, σύμφωνα με τὴ σχετικὴ ἐπιγραφή: *ἔδωρήσατο αὐτῷ ἱστοριογράφος μαθητῆς Γερμανοῦ ἱερομονάχου...* Ἡ εἰκόνα βρίσκεται στό ν. Ἁγίας Μαρίας, χ. Αὐλώνας, Κύπρος¹.
- Γεράσιμος (9)** 1793 **Γερμανός (3)** 1813
- ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γερασίμου τοῦ Κριτός*.
ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1793, ν. οἰκίας Δεσπότη (ιδιοκτησία Θ. Κουρουσόπουλου, Προέδρου Συμβουλίου Ἐπικρατείας), Ἰδρα¹.
1. Σταμίρης 1948, 60· Ἀντωνάκου 1979, 176.
- ΚΑΤΑΓ. Στεμνίτσα Γορτυνίας.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *γένονεν παρά κύρ Γερμανοῦ ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Στεμνίτσας*.
ΕΙΚΟΝΑ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1813, μονή Ζωοδόχου Πηγῆς, Γορτυνία¹.

Γερόντιος

18ος αϊ.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Γεροντίου.*
 ΤΕΜΠΛΟ Μονή Δοχειαρίου, Ἄθως¹.

1. Κτενᾶς 1926, 56.

Γεωργανᾶς βλ. Παπαντώνης Θεόδωρος**Γεώργιος (1) (Greco)**

16ος αϊ. (;)

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Μάρκος, Pinacoteca Brera, Μιλάνο¹.

1. Bettini 1933, 37 (τόν ταυτίζει με τόν Τζώρτζη Λουμπινᾶ*).

Γεώργιος (2)

ΥΠΟΓΡ. *χήρ Γεωργίου.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Ἰωάννης, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Χώρα, Νάξος¹.

1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

Γεώργιος (3)

1526

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός, ζωγράφος;
 ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται σέ ἐπιγραφή στό ἱερό τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Προδρόμου, Πρωτάτο, Ἄθως: *μνήσθητι Κύριε Γεωργίου μοναχοῦ*¹. Εἶναι πιθανότατα ὁ ζωγράφος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παρεκκλησίου², γιατί οἱ κτήτορες μνημονεύονται σέ ἄλλη ἐπιγραφή³.

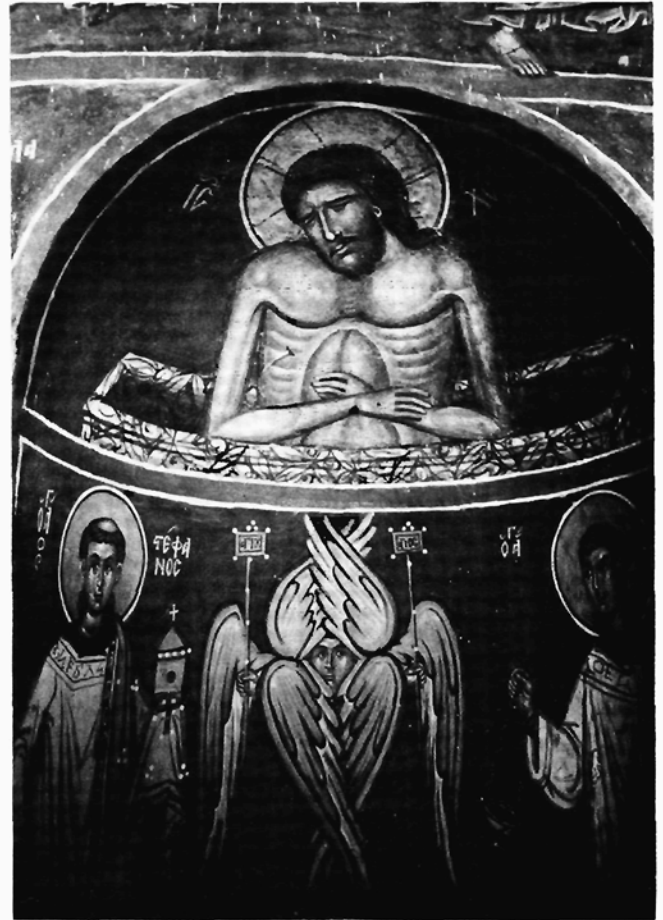
1. Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 8 2. Chatzidakis 1969-70, 340, πίν. 131 3. Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 7.

Γεώργιος (4)

+ 1530

ΚΑΤΑΓ. Τρίκαλα Θεσσαλίας.
 ΒΙΟΓΡ. Ἐργάζεται στή Μολδαβία. Ὁ τάφος του βρίσκεται στό Harlau τῆς Ρουμανίας.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Patraut, Μολδαβία, Ρουμανία, μέ ἐπιγραφές ἐλληνικές (ἀποδ.)¹ 2) Ἐξωνάρθηκας Probota, Ρουμανία (ἀποδ.)².
 ΒΙΒΛ. Nicolescu 1969, 799· Χατζηδάκης 1974α, 437.

1. Diehl 1910, 835· Stefanescu 1928β, 80, πίν. 39, 1-2, 40, 1-2· Grabar 1930, 26 2. Stefanescu 1928β, 104, 106, 1.

73. Γεώργιος (3), Ἄκρα Ταπεινώση, σεραφεῖμ καί διάκονοι, τοιχ.

Γεώργιος (5) (Zorzi)

1533-1538

ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΒΙΟΓΡ. Τήν περίοδο 1533-1538 πλήρωσε εἰσφορές στήν Ἑλληνική Ἀδελφότητα Βενετίας¹. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Τζώρτζη Λουμπινᾶ*.

1. Μανούσακας 1974, 216, ἀρ. 17· Μαυροειδή 1976, 81, 184, ἀρ. ἐγγρ. 64.

Γεώργιος (6) βλ. Ζώρτζης

Ζωγράφος μονῆς Διονυσίου (1547), Ἄθως, καί μονῆς Δουσίκου (1557), Θεσσαλία.

Γεώργιος (7)

1554

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΥΠΟΓΡ. χείρ Γεωργίου.

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Δίκαιος Κριτής, 1554, Μητρόπολη Πάφου (από χ. Περιστεριώνα Πάφου), Κύπρος¹.

1. *Tesori di Cipro*, άρ. 156· Τσικνόπουλλος 1964-65, 183 και 1967, 100· Παπαγεωργίου 1975α, 176-177, πίν. XXVII, 2.

Γεώργιος (8)

1560, 1563

ΚΑΤΑΓ. Ήράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Μάρκος.

ΙΔΙΟΤ. Derentor.

ΒΙΟΓΡ. Μέλος της Έλληνικής Αδελφότητας Βενετίας τό 1563. Έργάζεται στον Άγιο Γεώργιο των Έλλήνων Βενετίας¹.

1. Chatzidakis 1968, 18· Μανούσακας 1974, 219, άρ. 24.

Γεώργιος (9) βλ. και Κονταρής Φράγγος

1563, 1566

ΚΑΤΑΓ. Θήβα Βοιωτίας.

ΙΔΙΟΤ. Ήρέας, έκκλησιάρχης, σακελλάριος Θηβών.

ΥΠΟΓΡ. ...Γεωργίου ιερέως και εκκλησιάρχου Θηβών της Βοιωτίας... (τοιχ. 1), ...διά χειρός Γεωργίου ιερέως και σακελλάριου Θηβών... (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΙ. Φράγγος Κονταρής*, άδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Άγίου Νικολάου, 1563, χ. Κράψη, Ήπειρος¹ 2) Λιτή καθολικού μονής Βαρλαάμ, 1566, Μετέωρα².

ΒΙΒΛ. Millet 1916, 678· Ξυγγόπουλος 1957, 113 κ.έ., πίν. 28-29· Χατζηδάκης 1969α, 299-301, πίν. 114 και 1975α, 425· Άχεμάστου-Ποταμιάνου 1983, 197, 201, 203, 205.

1. Σούλης 1934, 84· Εύαγγελίδης 1959, 46, πίν. 18-22· Χατζηδάκης 1969α, 299 (σωστή ανάγνωση επιγραφής) 2. Uspenskiĭ 1896, άρ. 10· Ξυγγόπουλος 1924, 395· Εύαγγελίδης 1959, 50· Χατζηδάκης 1969α, 299-300

74. Γεώργιος (9), Άποτομή Ίωάννου Προδρόμου, τοιχ. άρ. 2

75. Γεώργιος (9), "Άγιος Παχώμιος, τοιχ. ἄρ. 2

Γεώργιος (10) 1607

ΚΑΤΑΓ. Σταγοί Θεσσαλίας.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ἐλεούσα, 1607, Μητρόπολη, Καλαμπάκα¹ 2) Τρίπτυχο, σκευοφυλάκιο, μονή Μεταμορφώσεως, Μετέωρα².

1. Σημ. Μ.Χ. 2. Βέης 1909α, 236 κ.έ.

Γεώργιος (11) βλ. Γεώργιος (52)

Γεώργιος (12) 1633

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός ταπεινοῦ δούλου Γεωργίου καί Ἰω[άννου].

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (21)*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Γεώργιο (17)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Σπαρμοῦ, 1633, Ἐλασσόνα, Θεσσαλία¹.

1. Κουρκουτίδου 1967, 309, πίν. 212γ καί 213α.

Γεώργιος (13) 1637

ΣΥΝΕΡΓ. Δρακούλης Ζαχαρίας*, Παῦλος*, Σταμάτιος*.

ΒΙΟΓΡ. Γιός τῆς Δεσποινούς.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἰπαπαντῆς, 1637, Καθενοί-Ἐρια, Εὐβοία¹.

1. Λαζαρίδης 1970, 263, πίν. 229α-γ.

Γεώργιος (14) 1644

ΥΠΟΓΡ. Διά χιρός Γεωργίου κε Διμητρίου.

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (11).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίων Ἀποστόλων, 1644, μονή Φλαμουρίου, Θεσσαλία¹.

1. Κωνσταντινίδης 1936, 172-174.

Γεώργιος (15) 1645

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΒΙΟΓΡ. Σέ κώδικα τῆς μονῆς Ἀγριδιανοῦ, περιοχῆς Γανοχώρων Ἄν. Θράκης, ἀναφέρεται στή σελ. 29: *Γεώργιος ὁ σγουράφος...*¹.

1. Γεδεών 1913α, 133.

Γεώργιος (16) 1656

ΚΑΤΑΓ. Ληνοτόπι Μακεδονίας.

ΥΠΟΓΡ. *ιστορίθου διά χειρός του ταπινουῦ ιστοριογράφου Νικολάου κ(αι) Γεωργίου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1656, Πλα-

γιά (Ζέρμα), έπαρχία Κόνιτσας, Ήπειρος¹.

1. Ρέμπελης 1930, 26-27· Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 622· Τούρτα 1986, 31, πίν. 5α.

Γεώργιος (17)

1662, 1666

ΠΑΤΡ. Μανουήλ.

ΥΠΟΓΡ. ...διά χειρός Δημητρίου καί Γεωργίου (τοιχ. 1), Μνήσθητι Κύριε τών γονέων τών ειστοριογράφων τήν έκκλησίαν ταύτην Μανουήλ καί Ζόγας. χηρ Δημητρίου, Γεωργίου, Ίωάννου (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (16)* καί Ίωάννης (28)*, άδελφοί του.

ΒΙΟΓΡ. Ήσως ό ίδιος μέ τόν Γεώργιο (18, 19)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1662, χ. Έλληνικό, Κατσανοχώρια, Ήπειρος¹ 2) ν. Μεταμορφώσεως, 1666, μονή Δρενόβου, Ήπειρος².

1. Σούλης 1934, 90-91· ΕΕΒΣ Β', 1925, 328-329 2. Πουλίτσας 1928, 83.

Γεώργιος (18)

1656-1657

ΚΑΤΑΙ. Γράμμος (Γράμμοστα) Δυτ. Μακεδονίας.

ΥΠΟΓΡ. ...χείρ Γεωργίου.

ΣΥΝΕΡΓ. Ίωάννης (28)* καί Δημήτριος (15)*.

ΒΙΟΓΡ. Ήσως ό ίδιος μέ τόν Γεώργιο (17, 19)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονής Προφήτη Ήλία, 1656-1657, χ. Ζίτσα, Ήπειρος¹.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 618-619· Μακρή 1982, 94.

Γεώργιος (19)

1672, 1673

ΚΑΤΑΓ. Ήπειρος.

ΥΠΟΓΡ. διά χειρός τον ταπινων δουλων Θεοῦ Δημητρίου καί Γεωργίου (τοιχ. 1), ...διά χηρός τών ταπινων δουλων Ίωάννου καί Δημητρίου καί Γεωργίου... (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Ίωάννης (33)* καί Δημήτριος (16)*¹.

ΒΙΟΓΡ. Ήσως ταυτίζεται μέ τόν Γεώργιο (17, 18)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Αγίου Ίωάννου Προδρόμου, 1672, χ. Πολύλοφο (Κοβίλιανη), Ήπειρος² 2) Μονή Θεοτόκου Σπηλαιώτισσας, 1673, χ. Άρίστη, Ζαγόρι, Ήπειρος³.

1. Παπακώστας 1936, 55 2. Βοκοτόπουλος 1976α, 211, πίν. 155β-

76. Γεώργιος (19), "Άγιοι Μηνᾶς καί Προκόπιος, τοιχ. άρ. 2

8, 156α 3. Χατζηγιάνη 1925, 327· Σούλης 1934, 92· Βοκοτόπουλος 1966β, 312· Κογχυλάκη 1982, 54, εικ. 10.

Γεώργιος (20) (Georghe Grecul)

1670

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Σκήτη, Τορτολίτα, Ρουμανία¹.

1. Musicescu 1969, 831· Δεληγιάννης 1986, 57 (χρονολογία 1646).

Γεώργιος (21)

μέσα 17ου αϊ.

ΕΙΚΟΝΑ Άνάληψη, Συλλογή Γ. Τσακύρογλου, Άθήνα¹.

1. Καρακατσάνη 1980, 68, εικ. 68.

Γεώργιος (22)

1672

ΚΑΤΑΓ. Ίωάννινα.

ΣΥΝΕΡΓ. Δήμας (1)* καί Μιχαήλ*, γιοί του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Cetatujă (κοντά στό Ίάσιο), 1672, Ρουμανία¹.

1. Grigoras 1966, 18· Δεληγιάννης 1986, 56 (παρέχει τήν πληροφορία ότι ό Γεώργιος καί οι συνεργάτες του έχουν ζωγραφίσει κι άλλες εκκλησίες τής περιοχής Ίασιού).

77. Γεώργιος (24), "Ανωθεν οί Προφήται, εικ.

Γεώργιος (23)

τέλη 17ου αϊ.

Γεώργιος (24)

18ος αϊ.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;

ΥΠΟΓΡ. *Χείρ Γεωρ[γίου];*.

ΕΙΚΟΝΑ Σταύρωση, Συλλογή Γ. Τσακύρογλου, Ἀθή-
να¹.

1. Καρακατσάνη 1980, 127-128, εικ. 189.

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γεωργίου ή κονογράφο[υ]*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἄνωθεν οί Προφήται, παρεκκλήσιο Κοιμη-
σεως, μονή Σινᾶ¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1962.

78. Γεώργιος (25), "Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος, είκ. άρ. 2

Γεώργιος (25)

18ος αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη;

ΥΠΟΓΡ. *χύρ Γεωργίου* (είκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Έλεούσα, ν. Άγιου Ίωάννου Θεολόγου, Άμοργός! 2) Γεώργιος, Συλλογή Hans Bibuo, Έλβετία².

1. Σημ. Μ.Χ. 2. *Collections Suisses 1968*, άρ. 46.

Γεώργιος (26) («Χατζή»)

18ος αϊ.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γεωργίου Χατζή* (είκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ μέ προφήτες, μονή Παύλου, Άθως! 2) Βάπτιση, όρθόδοξος ναός, Komarom-Ungain, Γιουγκοσλαβία².

1. Σημ. Μ.Χ., άρ. 26 2. *Mirković 1955*, 327.

79. Γεώργιος (26), Προφήτης, λεπτομέρεια είκ. άρ. 1

Γεώργιος (27)

1725

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γεωργίου Κρητός* (είκ. 1).

ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ό ίδιος μέ τόν Γεώργιο Καστροφύλακα*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Μαρτύριο άγιου Χαραλάμπους, 1725, Συλλογή + Χατζηγεωργίου (τ. προζένου στήν Κωνσταντινούπολη), Άθήνα! 2) Γέννηση 3) Άνάσταση και 4) Άποτομή Προδρόμου και άγια Ματρώνα, ν. Άγιου Ίωάννου Χίων, Κωνσταντινούπολη².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 259-260.

1. Σημ. Μ.Χ. 1973 2. Γεωργιάδης 1898, 313.

80. Γεώργιος (27), Μαρτύριο αγίου Χαράλαμπος, εικ. άρ. 1

Γεώργιος (28)

1726

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας, πελεκάνος, ζωγράφος;

ΥΠΟΓΡ. *υπό χειρός Γεωργίου κτίστου και Γεωργίου ιερέος πελεκάνου...*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Προδρόμου, 1726, χ. Δύμες, Κύπρος¹.

1. Παπαγεωργίου 1975β, 367-369.

Γεώργιος (29)

1734, 1736, 1737, 1748

ΚΑΤΑΓ. Καλαρρύτες Ήπειρου.

ΥΠΟΓΡ. *ποίημα εϋτελοϋς Γεωργίου εκ Καλλαρίτας (εϊκ. 1), έργον εϋτελοϋς Στεργίου και αϋταδέλφου Γεωργίου (εϊκ. 3), ...διά χειρός και δεήσεως τών ταπινών και αϋταδέλφων Γεωργίου και Στεργίου εκ κόμης Καλαρίτας...* (τοιχ. 1).

ΣΥΝΕΡΓ. Στέργιος*, άδελφός του, Ήγάπιος (2).

ΒΙΟΓΡ. Ήδελφός του Ίωάννη (62)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ίω Πρόδρομος, 1734, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Ήρδομίστα (Λογγάδες), Ήπειρος¹ 2) Εϊκόνα, 1736, ν. Ήγίων Ήποστόλων, χ. Κλεινοβός, Θεσσαλία² 3) Νικόλαος, 1748, ν. Ήγίου Νικολάου, χ. Ρεντίνα, Θεσσαλία³.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο Γενεσίου του Προδρόμου, 1737, μονή Βυλίξης, χ. Ματσούκι, Ίωάννινα⁴ 2) ν. Ήγίου Νικολάου, 1748, χ. Ρεντίνα, Θεσσαλία⁵.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 256.

1. Σούλης 1934, 95 2. ΕΕΒΣ Β', 1925, 323, άρ. 8 3. Quinn 1902, 62 4. Λάμπρος 1891-95, 354· Βοκοτόπουλος 1972α, 470, πίν. 408 5. Βασιλείου 1957, 21, σημ. 6.

Γεώργιος (30)

1755, 1757, 1761, 1763

ΚΑΤΑΓ. Κοζάνη.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γ. ιερέως εκ πόλεως Κοζάνης (εϊκ. 4), διά χειρός Γεωργίου ιερέως εκ πολιτείας Κοζάνης (εϊκ. 6).*

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ και 2) ΧC, 1755, ν. Ήγίου Δημητρίου (παρεκκλήσιο Λαζάρου), Κοζάνη¹ 3) Κωνσταντίνος και Ήλένη και 4) Τρεϊς Ίεράρχες, 1761, σκήτη, μονή Ήενοφώντος, Ήθως² 5) ΘΚ, 1763, ν. Ήγίου Δημητρίου (παρεκκλήσιο Ήγίας Τριάδος), Κοζάνη³ 6) ΧC ένθρονος, 1763, χ. Βελβεντό, Κοζάνη⁴.

1. Σημ. Μ.Χ. 2. Σμυρνάκης 1903, 626 3. Σημ. Μ.Χ. 1949 4. Τσιγαρίδας 1982, 323-324, πίν. 21β.

Γεώργιος (31)

1759, 1761, 1765

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ήπειρου.

ΠΑΤΡ. Ήναστάσιος.

ΥΠΟΓΡ. *...διά χειρός Ήναστασίου Καπεσοβίτου και τών [...] Ίωάννου και Γεωργίου (τοιχ. 1), διά χειρός Ήναστασίου και τών εκείνου ειών Ίωάννου και Γεωρ-*

81. Γεώργιος (29), σκηνές Ἀκαθίστου Ὑμνου, Σαραντα Μάρτυρες, Λιθοβολισμός Στεφάνου, τοιχ. ἄρ. 1

γίου... (τοιχ. 2), ...διά τοῦ ταπεινοῦ Ἀναστασίου καί τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καί Γεωργίου... (τοιχ. 3). ΣΥΝΕΡΓ. Ἀναστάσιος (8)*, πατέρας του, καί Ἰωάννης (61)*, ἀδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονή Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, 1759, χ. Λυκοτριχί, Ἠπειρος¹ 2) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1761, χ. Καπέσοβο, Ζαγόρι, Ἠπειρος² 3) Μονή Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Ρογκοβοῦ, 1765, χ. Τσεπέλοβο, Ἠπειρος³.

1. Σούλης 1934, 96· Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 616, πίν. 442α 2. ΕΕΒΣ Β', 1925, 326-327· Βοκοτόπουλος 1976α, 216 3. Ἀθηναγόρας 1929, 24-25 (χρονολ. 1749)· Σούλης 1934, 95.

Γεώργιος (32)

1759

Ὁ ἀναφερόμενος ἀπό τόν Σούλη (Σούλης 1934, 96) Γεώργιος, ζωγράφος τῆς μονῆς Λυκοτριχίου, τό 1759, ὡς ἐξάδελφος τοῦ Ἀναστασίου καί τοῦ Ἰωάννου, ταυτίζεται μέ τόν προηγούμενο ζωγράφο.

Γεώργιος (33) τοῦ Περαι

1770

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ τόν Bettini τήν ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου ἔχει διαβάσει ὁ Gerola¹.

1. Bettini 1933, 47, σημ. 4.

82. Γεώργιος (31),
σκηνές Ἀκαθίστου
Ἕγνου, ὁλόσωμοι
ἄγιοι, τοιχ. ἄρ. 2

Γεώργιος (34)

1774

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γεωργίου.*

ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1774, παρεκκλήσιο Ἁγίου Βασιλείου, μονή Μεγίστης Λαύρας, Ἀθῶς¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1979.

Γεώργιος (35)

1775

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...*Γεωργίου ηερεως.*

ΕΙΚΟΝΑ Εὐαγγελισμός σέ βημόθυρο, 1775, ν. Ἁγίας Αἰκατερίνας, χ. Κάμπος, Τήνος¹.

1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

Γεώργιος (36)

1775, 1778, 1781

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἡπείρου.

ΠΑΤΡ. Ἁθανάσιος, μοναχός.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...*ἐχρίσθη δέ διά χειρός Ἁθανασίου μοναχοῦ καί τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκ χωρίου Καπεσόβου...* (εἰκ.), ...*χειρί δέ Ἁθανασίου μοναχοῦ καί τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καί Γεωργίου ἱερέως* (τοιχ. 1), ...*χειρός δέ Ἰωάννου καί Γεωργίου ἱερέως τῶν αὐταδέλφων τῶν Καπεσοβιτῶν* (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἁθανάσιος (9)*, πατέρας, καί Ἰωάννης (66)*, ἀδελφός του.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1775, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Ζέλοβα, Ἡπειρος¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Νάρθηκας, ν. Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου, 1778, χ. Ἀραχωβίστα, Ἡπειρος² 2) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1781, χ. Χρυσοβίστα, Ἡπειρος³.

1. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 329· Σούλης 1934, 99 2. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 328· Σούλης 1934, 99 3. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 328· Σούλης 1934, 100.

Γεώργιος (37)

1778

ΚΑΤΑΓ. Γαλάτιστα Χαλκιδικῆς.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Μακαρίου μοναχοῦ καὶ Γεωργίου ἐκ χώρας Γαλάτιστας.*

ΣΥΝΕΡΙ. Μακάριος* ἀπὸ τῆ Γαλάτιστα.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, 1778, χ. Μακρινίτσα, Πήλιο¹.

1. Σισιλιάνος 1939, 129.

Γεώργιος (38)

1784-1793

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα Ἡπείρου.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γεωργίου ἰωανήτου* (εἰκ. 1), *Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, μαθητοῦ τοῦ Δημητρίου Ζούκη Καλαρίτου* (εἰκ. 2), *Ἐγράφη διά χειρός Γεωργίου μαθητοῦ Δημητρίου Ζούκη Καλαρύτου* (εἰκ. 3), ...*διά χειρός Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων* (εἰκ. 5), *χειρὶ Γεωργίου Ἰωαννίνων* (εἰκ. 7), *Ἐγράφη παρὰ τοῦ Δημητρίου Ζούκη Καλαρύτου καὶ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ* (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΙ. Δημήτριος Ζούκης*.

ΒΙΟΓΡ. Μαθητὴς τοῦ Δημητρίου Ζούκη*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Νικόλαος, 1785, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Κόφινα, Μετέωρα¹ 2) ΧC, 1786, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Καστράκι, Θεσσαλία² 3) Κωνσταντίνος, Ἐλένη καὶ Δημήτριος, 1790, Μητρόπολη, Καλαμπάκα³ 4) ΧC 5) ΘΚ καὶ 6) Κωνσταντίνος καὶ Ἐλένη, Ἰωακείμ καὶ Ἄννα, 1790, παρεκκλήσιο Ἁγίου Βασιλείου, Καλαμπάκα⁴ 7) Εἰκόνες, 1793, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, χ. Κλεινοβός, Θεσσαλία⁵ 8) Εἰκόνες, μονὴ Ἁγίας Τριάδος, Μετέωρα⁶.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1782, Καλαμπάκα⁷ 2) Νάρθηκας μονῆς Ὑπαπαντῆς, 1784, Μετέωρα⁸.

1. Βέης 1909γ, 625 2. Βέης 1959, 29· Beza 1935, 84 3. Βέης 1909β, 236α· Σισιλιάνος 1935, 85 4. Γιαννόπουλος 1930, 15, 26 5. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 323 6. Βέης, ὀ.π.· Σισιλιάνος 1935, 85 7. Σωτηρίου 1929, 312· Γιαννόπουλος 1936, 139 8. Βέης 1909β, 236ο'-σα· Σισιλιάνος, ὀ.π.

83. Γεώργιος (39), Κοίμηση Θεοτόκου, τοιχ.

Γεώργιος (39)

1787

ΚΑΤΑΓ. Καρύτιανη Ἡπείρου.

ΠΑΤΡ. Κωνσταντίνος.

ΥΠΟΓΡ. ...*ἐν συνεργασίᾳ υἱοῦ Ἀθανασίου, Χριστοῦ ἱερέως καὶ Γεωργίου τῶν αὐταδῶλων, Κωνσταντίνου ἱερέως καὶ Στέριου τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ...*

ΣΥΝΕΡΙ. Κωνσταντίνος*, πατέρας του, Χρῆστος*, ἀδελφός του, Νικόλαος*, Ἀθανάσιος Πλακίδας* καὶ Στέργιος*.

ΒΙΟΓΡ. Ἀδελφός τοῦ Ἰωάννη (77)*, ἱερέα.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1787, χ. Φορτόσι, Κατσανοχώρια, Ἡπειρος¹.

1. Σεργιόπουλος 1933, 136· Σούλης 1934, 99· Βοκοτόπουλος 1966β, 297· Ἀχειμάστου 1973-74α, 602, πίν. 420γ καὶ 421α-β.

Γεώργιος (40)

1788

ΚΑΤΑΓ. Ἡπειρος;

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Κωνσταντίνου ἐκ κόμης Βρεστενίσης μετὰ τῶν μαθητῶν μου Ἰωάννου καὶ Γεωργίου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, δάσκαλός του, καί Ἰωάννης (74)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας μονῆς Κατουσίου, 1788, Θεσσαλία¹.

1. Ἰεζεκιήλ 1928, 142.

Γεώργιος (41) 1788

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Γεωργίου ἐκ χώρας Κρεμ[...]*.

ΕΙΚΟΝΑ Τρεῖς Ἱεράρχες, 1788, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Λούβρη, Δυτ. Μακεδονία¹.

1. Καλινδέρης 1940, 44.

Γεώργιος (42) 1789

ΥΠΟΓΡ. Στό τέλος ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς ...*Γεωργίου τήν εἰκόνα ἱστορήσαντα...*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Χαραλάμπης καί σκηνές βίου του, Συλλογή G. Abou-Abal¹, Βηρυτός.

1. Σημ. Μ.Χ.

Γεώργιος (43) 1794

ΚΑΤΑΓ. Φορτόσι Ἠπείρου.

ΥΠΟΓΡ. ...*ἱστορήθη διά χηρός Ἀθανασίου Ἀναγνώστου καί Γεωργίου τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν ἐκ κόμης Φορτόση Τομαροχώρια.*

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀθανάσιος (10)*, ἀδελφός του, καί Ἀναγνώστης (8)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίας Τριάδος, 1794, χ. Φορτόσι, Κατσανοχώρια, Ἠπειρος¹.

1. Μπέττης 1964, 405.

Γεώργιος (44) 1797, 1798

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *Γεώργιος ὁ Κρής* (εἰκ. 2).

ΒΙΟΓΡ. Ἦσως ὁ ἴδιος μέ τόν Γεώργιο (45, 49)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εἰκόνες, ν. Ἁγίας Κυριακῆς καί στό ἐκεῖ μετόχι μονῆς Παναγίας Ἐλωνας, 1797, Λεωνίδιο, Κυνουρία¹ 2) Ζωοδόχος Πηγή, 1798, μονή Παναγίας Ἐλωνας, Κυνουρία².

1. Ἀθανασίου 1974, 23 2. Καλογερόπουλος 1926, 113· Δεληγιάννης 1929, 123· Σισιλιάνος 1935, 65· Γριτσόπουλος 1948, 441· Πάλλας 1971, 218, σημ. 82.

84. Γεώργιος (42), Ἅγιος Χαραλάμπης καί σκηνές βίου του, εἰκ.

Γεώργιος (45) 1800

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Γεωργίου ἱερέως Κρητός.*

ΒΙΟΓΡ. Ἦσως ὁ ἴδιος μέ τόν Γεώργιο (44, 49)*.

ΕΙΚΟΝΑ ΧC ἢ Ἄμπελος (εἰκόνα τέμπλου), 1800, ν. Ἀγίων Ἀποστόλων Ἀδελφοσύνης, Πάτμος¹.

1. Πληροφορία Ἀρχιμανδρίτου Χρυσσοστόμου.

85. Γεώργιος (49), Μαρτύριο αγίου Δημητρίου, εικ.

Γεώργιος (46)

1800-1813

ΚΑΤΑΓ. Χιονάδες Ἡπείρου.

ΥΠΟΓΡ. ...χείρ ζωγράφου Μιχαήλ κε Γεωργίου (τοιχ. 1), ...ἱστορήθη δέ διά χειρός Μιχαήλ καί Γεωργίου (τοιχ. 2), ...διά χειρός ζωγράφων τούτε Μιχαήλ Γεωργίου καί Γεωργίου ἐκ Χιονάδων... (τοιχ. 3, 4).

ΣΥΝΕΡΓ. Μιχαήλ* τοῦ Γεωργίου.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1800, Κόνιτσα, Ἡπειρος¹ 2) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1803, χ. Κακοπλεύρι Καλαμπάκας, Θεσσαλία² 3) ν. Θεοτόκου, 1812, χ. Ἐλεούσα, Β. Ἡπειρος³ 4) ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, 1813, χ. Κλεισούρα, Φλώρινα⁴.

1. Πουλίτσας 1928, 74 2. Κουρκουτίδου 1967, 313 3. Πουλίτσας 1928, 90 4. Βαφειδής 1900, 319· Τσαμίσης 1949, 156· Μουτσόπουλος 1964, 64.

Γεώργιος (47)

γύρω στό 1800

ΚΑΤΑΓ. Σαμαρίνα Ἡπείρου.

ΒΙΟΓΡ. Κάτοχος τοῦ χφ. Ἑρμηνείας τοῦ Μουσείου Μπενάκη (κωδ. ἀρ. 40, φ. 210), ὅπου ὑπογράφει χ. Γ. σαμαριναίου.

Γεώργιος (48)

1812

ΚΑΤΑΓ. Λειβαδιά.

ΒΙΟΓΡ. Κάτοχος χφ. Ἑρμηνείας τοῦ Μουσείου Μπενάκη (κωδ. ἀρ. 58, φ. 497)¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

86. Γεώργιος (49), Μαρτύριο αγίου Δημητρίου, ύπογραφή, εικ.

Γεώργιος (49) 1820

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη;
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γεωργίου του κιτός* (Κρητός;).
ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ο ίδιος με τον Γεώργιο (44, 45)*.
ΕΙΚΟΝΑ Μαρτύριο Αγίου Δημητρίου, 1820, Βυζαντινό Μουσείο, αρ. 2739, 'Αθήνα¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Γεώργιος (50) 1821

ΚΑΤΑΓ. Σέλιτσα (Έράτυρα) Κοζάνης.
ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός δέ Γεωργίου ζωγράφου εκ Σελίτσης*.
ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, 1821, μονή Παναγίας από τό Σιάνι, χ. Βλάστη, Δυτ. Μακεδονία¹.

1. Καλινδέρης 1940, 30.

Γεώργιος (51) 1830

ΚΑΤΑΓ. Μακρίνο, Ζαγόρι 'Ηπείρου.
ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Γεωργίου και των τέκνων αυτού εκ κόμης Μακρίνου*.
ΣΥΝΕΡΓ. Τά παιδιά του.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. 'Αγίου Νικολάου, 1830, Ροδαυγή (Νησίτσα), "Αρτα¹.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1977α, 175.

Γεωργίου Γεώργιος 1785-1818

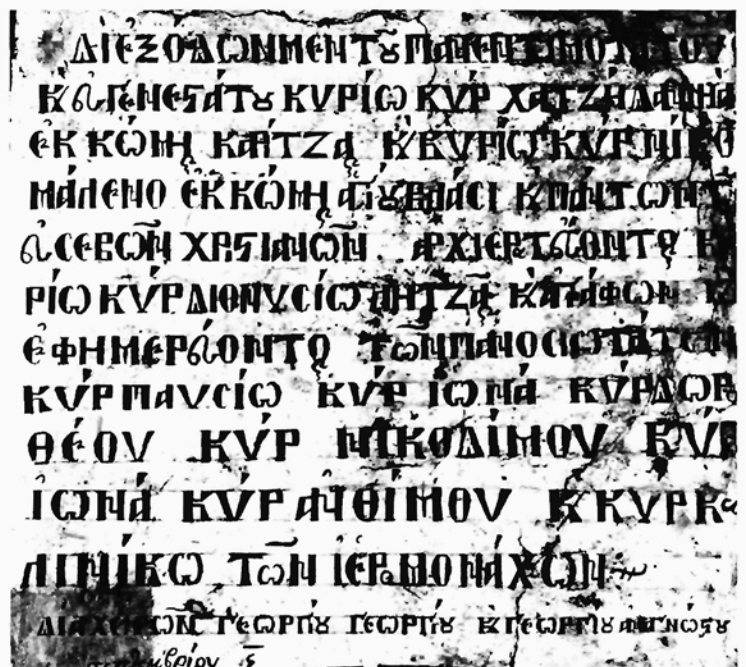
ΚΑΤΑΓ. Μαυρίλο Φθιώτιδας.
ΥΠΟΓΡ. *χειρί Γεωργίου εκ Μαυρίλου* (εικ. 1), *διά χειρός Γεωργίου εκ Μαυρίλου* (εικ. 2), *διά χειρών Γεωργίου Γεωργίου και Γεωργίου Αναγνώστου* (τοιχ. 1, 5), ...έ-

ζωγράφηται δέ *διά χειρών Γεωργίου Γεωργίου του εκ κόμης Μαυρίλου, έπαρχίας των 'Αγ. Ν. Πατρών και έτέρου Γεωργίου Αναγνώστου εκ κόμης Φουρνάς των 'Αγράφων* (τοιχ. 3), *διά χειρών Γεωργίου και Γεωργίου τῶ εκ κόμης Μαυρήλου* (τοιχ. 4), *διά χειρών Γεωργίου Γεωργίου και 'Ιωάννου εκ κόμης Μαυρίλου* (τοιχ. 6).
ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος Αναγνώστης* και 'Ιωάννης (82)*.
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧΣ, 1815 και 2) Εικονίδια 'Ωραιας Πύλης, 1818, μονή Προυσοῦ, Εύρυτανία¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Καθολικό μονής Προυσοῦ, 1785, Εύρυτανία² 2) ν. Προφήτη 'Ηλία, 1785-1790, μονή 'Αγίας Τριάδος, χ. Κτημενίων, Εύρυτανία³ 3) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1786, χ. Δεμερλή, Θεσσαλία⁴ 4) ν. Παναγίας, 1787, χ. Δομιανά, Εύρυτανία⁵ 5) ν. Ταξιαρχῶν, 1791, χ. Μύρεσι, "Αγραφα⁶ 6) ν. 'Αγίου 'Αθανασίου, 1810, μονή 'Ομβριακής, Φθιώτιδα⁷.

ΒΙΒΛ. Σισιλιάνος 1935, 65· Ξυγγόπουλος 1957, 310· Βασιλείου 1962, 107, εικ. 52· Χατζηδάκης 1975α, 256.

1. Πουλίτσας 1926, 267· Βασιλείου 1957, 22 2. Πουλίτσας 1926, 265-266 3. Βασιλείου 1957, 22, 23 και 1958, εικ. 14, 19, 20 και 1970, εικ. 77 4. Περιοδικό Προμηθεύς Βόλου, 1893, έτος Ε', αρ. ΝΓ', 427· 'Ιεζεκιήλ 1929, 38 5. Quinn 1902, 67, 68· Βασιλείου 1957, 22 και 1958 εικ. 7, 9, 10 6. Quinn 1902, 73· ΕΕΒΣ Β', 1925, 322, 323· 'Ορλάνδος 1926, 300· Chatzidakis 1953, πίν. ΧΙΧ, 19 7. Γιαννόπουλος 1901, 489· Quinn 1902, 50· ΕΕΒΣ Β', 1925, 321, 322· Βασιλείου 1957, 22.

87. Γεωργίου Γεώργιος, έπιγραφή κτητορική, τοιχ. αρ. 1

88. Γεωργίου Γεώργιος, "Άγιος Πέτρος, τοιχ. ἀρ. 5

Γεωργίου Δημήτριος 1707

ΥΠΟΓΡ. ήκονογραφῶς Δημήτρης Γεωργίου.
ΕΙΚΟΝΑ "Άγιος Νικόλαος, 1707, ν. 'Αγίας Παρασκευ-
ῆς 'Αρεοβίνδου (= 'Αραβίνδου), Κωνσταντινούπολη'.

1. Γεδεών 1911, 144.

Γεωργόπουλος Διονύσιος 1809, 1811

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.
ΥΠΟΓΡ. χείρ Διονυσίου Γεωργοπούλου (εἰκ. 1), χείρ Διο-
νυσίου (εἰκ. 2).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) 'Ανάσταση, 1809 καί 2) Βάπτιση, 1811, ν.
'Εσταυρωμένου, Ζάκυνθος'.

1. Quinn 1902, 589.

Γιαννάκης 1792

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.
ΙΔΙΟΤ. «Πιτόρος».
ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ χρονικό σημείωμα τοῦ 'Αλεξάνδρου
Δέ-Ρώσση (1792): ...Γιαννάκης Πιτόρος, εἰς τήν Ζά-

κυνθον'. Ἔσως ὁ ἴδιος μέ τόν 'Ιωάννη Κοράη* τοῦ 'Α-
θανασίου.

1. Κονόμος 1970, 132.

Γιαννιός ἀρχές 18ου αἰ.

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Μέγας 'Αρχιερεῦς, ἔνθρονος, ν. 'Αγίου Γε-
ωργίου, Κάστρο, Σίφνος'.

1. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975.

Γιαννουλίκος

ΕΙΚΟΝΑ 'Ιω Χρυσόστομος, ν. 'Αγίας Εἰρήνης, 'Αμονά-
κλειο, "Ανδρος'.

1. 'Αρχεῖο 'Εφορείας Βυζαντινῶν 'Αρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Γιούγκας Νικόλαος (Junga Nicolao) 1541

ΚΑΤΑΓ. 'Ηράκλειο Κρήτης.
ΙΔΙΟΤ. Derentor, μαῖστρος.
ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται ὡς μάρτυρας σέ ἔγγραφο τῆς
8ης Μαρτίου 1541'.
ΕΙΚΟΝΑ "Άγιος Ναούμ, 1759, ν. 'Αγίας Παρασκευῆς,
Lushnje, 'Αλβανία'.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 354, ἀρ. 82 2. Popa-Sulo 1974, 88-89.

Γιούργκας Γιάννης 1556

ΚΑΤΑΓ. 'Ηράκλειο Κρήτης.
ΙΔΙΟΤ. Μαῖστρος (ζωγράφος).
ΒΙΟΓΡ. Τό 1556 κατοικοῦσε στό 'Ηράκλειο σέ νοικια-
σμένο σπίτι ἀπ' ὅπου κινδύνευε νά ἐκδιωχθεῖ, ἂν δέν
πλήρωνε 6 δουκάτα τό χρόνο'.

1. Κωνσταντουδάκη 1977, 164, ἀρ. 8.

Γ(κ)αλβάνος Μάρκος (Galvano Marco) 1493

ΚΑΤΑΓ. 'Ηράκλειο Κρήτης.
ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο μαρτυρία, τό 1493 βρι-
σκόταν στό 'Ηράκλειο'.

1. Cattapan 1972, 208, ἀρ. 121.

Γκινάκης Ευστάθιος

1824, 1850

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Παντοκράτωρ, 1824, καί 2) 'Αρσένιος, ν. 'Αγίου 'Αρσενίου, χ. Αύλιώτες, Κέρκυρα¹ 3) 'Ωραία Πύλη, 1850, ν. Θεοτόκου 'Οδηγήτριας, χ. Αύλιώτες, Κέρκυρα².

1. Σημ. Π. Βοκοτόπουλου 1962 2. Στο ίδιο.

Γκουλάσος 'Ιωάννης βλ. Βλαστός 'Ιωάννης

Γλινίτσας Γεώργιος

1516

ΚΑΤΑΓ. 'Ηράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με έγγραφο της 19ης 'Ιουλίου 1516, ό ζωγράφος, κάτοικος βούργου Χάνδακα, συμβιβάζεται με τόν Νικ. 'Ανδρίτση, με τόν όποιο είχε αγοράσει έκταση γης για κατασκευή έργαστηρίου *cum tabulis* (μέ σανιδώματα)¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 330, άρ. 43.

Γοργοστάρης Πέτρος

17ος αϊ.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) 'Αγιοι 'Ανάργυροι 2) ΘΚ 'Οδηγήτρια 3) 'Ιω Πρόδρομος καί 4) ΧC Παντοκράτωρ, παρεκκλήσιο 'Αγίων 'Αναργύρων, Καταπολιανή, Πάρος¹.

1. Κορρές 1954, 128· 'Ορλάνδος 1964, 74.

Γούλ Φίλιππος

1466-1494

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος. Οίκογένεια συρορθοδόξων.

ΥΠΟΓΡ. ... *χείρ δέ Φιλίπ [που ιστορι]ογράφου ού το επίκλην Γούλ* (τοιχ. 2), *ό ιστορήσας αυτά Φίλιππος ού τό επίκλην Γούλ* (τοιχ. 3).

ΒΙΟΓΡ. Κατά τόν Στυλιανού ίσως γιός ή αδελφός του Πέτρου Γούλ, ήγετικής φυσιογνωμίας του νησιού κατά τό διάστημα 1468-1510, σύμφωνα με τά χρονικά¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) 'Ιω Πρόδρομος, ν. 'Αγίου Μάμα, χ. Λουβαράς, Κύπρος (άποδ.)² 2) 'Ιω Θεολόγος, ν. Σταυρού, 'Αγιασμάτι, χ. Πλατανιστάσα, Κύπρος (άποδ.)³. ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Σωτήρος, 1466, χ. Παλαιοχώρι, Κύπρος (άποδ.)⁴ 2) ν. Σταυρού, 'Αγιασμάτι, 1466 ή 1494, χ. Πλατανιστάσα, Κύπρος⁵ 3) ν. 'Αγίου Μάμα, 1495, χ. Λουβαράς, Κύπρος⁶.

89. Γούλ Φίλιππος, Γέννηση Θεοτόκου, τοιχ. άρ. 2

ΒΙΒΛ. Stylianoou 1964, 20-21, εικ. 65-66, 44-47, 67-69 καί Stylianoou, *Cyprus*, 186-188· Παπαγεωργίου 1974, 201-205 καί 1975α, 159-161.

1. Stylianoou, *Cyprus*, 187-188 2. Παπαγεωργίου 1975α, 160 3. Στο ίδιο 4. 'Ιντιάνος 1942, 43-44· Παπαγεωργίου 1974, 204 (δέν τό αποδίδει στον Γούλ)· Stylianoou, *Cyprus*, 256 (τό αποδίδει στον Συμεών 'Αξέντη) 5. Stylianoou 1949, 10-12 καί 1960, 111-112· Stylianoou, *Cyprus*, 186, εικ. 104-125 (προτείνει τή χρονολογία 1494)· Παπαγεωργίου 1968, 41 κ.έ., εικ. 17-19 καί 1974, 202 6. Stylianoou 1960, 110-111 καί Stylianoou, *Cyprus*, 246, εικ. 139-147· Παπαγεωργίου 1974, 201 καί 1975β, 372-373.

Γραικός 'Ιωάννης βλ. Γρεκός 'Ιωάννης

Γραμματικόπουλος 'Εμμανουήλ

1571, 1573

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ 'Εμμανουήλ Γραμματικοπούλου* (εικ. 1).

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σε δικαιοπρακτικό έγγραφο του συμβολαιογράφου Τσίμπη ότι εργάσθηκε τό 1571¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δημήτριος, 1573, έμπόριο 1945² 2) Γεώργιος καί 'Ιω Θεολόγος 3) 'Ιω Πρόδρομος καί 4)

Στρατιωτικός άγιος, Συλλογή Π. Κανελλοπούλου, 'Αθήνα³.

1. Ζώης 1923, 94 καί 1963, 139· Σισιλιάνος 1935, 65 2. Σημ. Μ.Χ.
3. Στο ίδιο.

Γρεκός Δημήτριος 1566

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη;
ΒΙΟΓΡ. Μνεΐα σέ δικαιοπρακτικό έγγραφο του 1566¹.

1. Μέρτζιος 1961-62, 256.

Γρεκός Ίωάννης (Γραικός) 1575

ΚΑΤΑΓ. 'Ηράκλειο Κρήτης.
ΒΙΟΓΡ. Μνεΐα σέ δικαιοπρακτικό έγγραφο του 1572¹.
Πιθανώς ταυτίζεται μέ τό ζωγράφο Ίωάννη Γρικό*
του Μανόλη².

1. Μέρτζιος 1961-62, 256· Παλιούρας 1973, άρ. 10 2. Κωνσταντου-
δάκη 1977, 168, άρ. 15.

Γρηγοῤῥας Γεώργιος βλ. Ζώρξης (2)

Γρηγόριος (1) 17ος αΐ.

ΚΑΤΑΓ. Χίος.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Κατταβιά,
Ρόδος¹.

1. 'Ορλάνδος 1948, 214· Κουτελάκης 1986, 96.

Γρηγόριος (2) 1600 (;)

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Γρηγορίου* (εΐκ. 1).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Μεγάλη Δέηση 2) Τρίμορφο καί 3) Δώ-
δεκα 'Απόστολοι, Συλλογή Μητρόπολης Τρικάλων,
Θεσσαλία¹.

1. Μαραβᾶ 1969, 12-13, 17-19, άρ. 2 καί 3, πίν. 2-7 (τόν ταυτίζει μέ
τόν Πρώτο του 'Αθω Γρηγόριο, ό όποΐος ζωγράψισε εΐκόνες τής
Μεγάλης Δέησης στό Πρωτάτο τό 1542).

Γρηγόριος (3) 1636

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερομόναχος καί καθηγούμενος μονής.

90. Γρηγόριος (2), 'Απόστολος Πέτρος, λεπτομέρεια, εΐκ.
άρ. 3

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός έμου άμαθοϋς Γρηγορίου καθηγου-
μένου...*

ΕΙΚΟΝΑ ΧC τέμπλου, 1636, κοιμητήριο μονής Προφήτη
'Ηλιοϋ, Σάμος¹.

1. Σταματιάδης 1891, Δ', 330.

Γρηγόριος (4)

1643

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γρηγορίου Ζ(ωγράφου) ιερομονάχου* (είκ.), *διά χειρός καί ἐπιστήμης τῶν εὐτελεστάτων ἐν ἱερομονάχοις Μωϋσῆ, Γρηγορίου...* (τοιχ.).

ΣΥΝΕΡΓ. Μωυσῆς*, Νεόφυτος*, Γεράσιμος (2)*, ἱερομόναχος, καί Μηνᾶς*, ἱεροδιάκονος.

ΕΙΚΟΝΑ Δέηση, ν. Ἀναστάσεως, Ίεροσόλυμα¹.ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. μονῆς Σταυροῦ, 1643, Ίεροσόλυμα².

1. Ὁρλάνδος 1956, 354 2. Παπαδόπουλος 1905, 666.

Γρηγόριος (5), οἰκονόμος Χαλδίας, βλ. Λαλεδάκης Γρηγόριος**Γρηγόριος (6)**

1734, 1776, 1779

ΚΑΤΑΓ. Σύμη Δωδεκανήσου.

ΥΠΟΓΡ. *Γρηγόριος ὁ ἀπό Σύμης* (τοιχ. 3).ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Καθολικό μονῆς Μιχαήλ τοῦ Ρουκουνώτη, 1734, Σύμη¹ 2) Καθολικό μονῆς Παντελεήμονος, 1776, Σύμη² 3) ν. Παναγίας, 1779, Λίνδος, Ρόδος³.

ΒΙΒΛ. Ὁρλάνδος 1948, 205-211, ἐπιγραφή σ. 210.

1. Κόλλιας 1975, 375 2. Στό ἴδιο· Κουτελάκης 1985, 44, σημ. 23 3. Ὁρλάνδος 1948, 210.

Γρηγόριος (7)

1779

ΚΑΤΑΓ. Καστοριά.

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΣΥΝΕΡΓ. Γαβριήλ (8)*, ἱερομόναχος.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό καί λιτή, 1779, μονή Γρηγορίου, Ἀθῶς¹.

1. Σμυρνάκης 1903, 631· Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 496· Ἀγγελάκης 1921, 17· Χατζηδάκης 1975α, 250-252 καί 1982, 423.

Γρηγόριος (8)

1789

ΥΠΟΓΡ. *Γρηγορίου ζωγράφου*.ΠΙΝΑΚΑΣ «Θρίαμβος ἡγεμόνος Βλαχίας Ν. Μαυρογένους κατά Αὐστριακῶν», ἀντίγραφο πίνακα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Τέχνης Βουκουρεστίου (τώρα Muzeu Arteul), στό Μουσεῖο Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθήνα¹.

1. Κατάλογος IEEE 1927, 52, ἀρ. 21. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος ἀπό Μ.Χ.

91. Γρηγόριος (6), Ἅγιοι Θεόδωρος Τήρων, Εὐστάθιος καί Χριστόφορος, τοιχ. ἀρ. 3

Γρηγόριος (9)

1799

ΥΠΟΓΡ. ...*παρά Γρηγορίου*.ΕΙΚΟΝΑ Εὐαγγελισμός, 1799, καθολικό μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, Πάτμος¹.

1. Κρητικός 1956, 141.

Γρηγόριος (10)

1804

ΚΑΤΑΓ. Πλούτζιο Χαλκιδικῆς.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ ἐπιγραφή τοῦ κώδικα Ζωσιμᾶ, τό 1804 ἀπεκομίσθησαν παρά τοῦ ἀγίου ὄρους τοῦ ἄθωνος τὰ ὠραιότατα δεσποτικά, ἱστορηθέντα παρά τοῦ ἀρίστου ζωγράφου κυρίου Γρηγορίου, τοῦ ἀπό κωμοπόλεως Πλουτζίου τῆς αὐτῆς ἐπ(αρ)χίας. Τά δεσποτικά τοποθετήθηκαν στόν ἀνακαινισμένο ναό Ἁγίου Δημητρίου Σιάτιστας¹.

1. Πανταζόπουλος 1974, 140-141, ἀρ. 105, στ. 13 κ.έ.

Γρηγόριος (11)

1812

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος, ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γρηγορίου ζωγράφου ιερομονάχου ...*ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ ἡ Θεοτύμφευτος, 1812, χ. Ἁγία Μαρίνα Κελοκεδάρων, Κύπρος¹.

1. Τσικνόπουλλος 1964-65, 185.

Γριέγ(κ)ος Ἰωάννης (Griego Juan) 1557

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΠΑΤΡ. Μαρίνος.
ΒΙΟΓΡ. Μνεία στό Ἡράκλειο τό 1557¹.

1. Cattapan 1972, 233, ἀρ. 2.

Γρικός Ἰωάννης 1563-1567

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΠΑΤΡ. Μανόλης.
ΙΔΙΟΤ. *Lavorante, depentor*.
ΒΙΟΓΡ. Τό 1563 ἐργαζόταν ὡς *lavorante* μέ τό ζωγάφο καί ἱερέα Δημήτριο Σακελλάρη*. Τό 1567 μνημονεύεται ὡς μάρτυρας σέ συμβολαιογραφική πράξη στό Ἡράκλειο¹. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τῆς 9ης Αὐγούστου 1576, συνεργάστηκε μέ τό ζωγάφο Βιτζαμάνο* σέ ἐμπορική ἐπιχείρηση πώλησης διακοσμητικῶν ἀντικειμένων². Πιθανῶς ταυτίζεται μέ τόν Ἰωάννη Γρεκό (Γρικό)*³.

1. Κωνσταντουδάκη 1977, 168, ἀρ. 15 2. Κωνσταντουδάκη 1978, 128-129 3. Κωνσταντουδάκη 1977, 168, ἀρ. 15.

Γριμάνης Νικόλαος (Grimani Nicolaos) 1578, 1582
† πρὶν ἀπό τό 1589

ΙΔΙΟΤ. *Depentor*, διάκονος.
ΒΙΟΓΡ. Μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητας Βενετίας ἀπό τό 1578 ἕως τό 1582¹.
ΒΙΒΛ. Βελοῦδος 1893, 145· Μέρτζιος 1932, 246· Chatzidakis 1962, 48.

1. Μανούσακας 1974, ἀρ. 27.

Γριπιώτης ἢ Εὐριπιώτης Ἰωάννης (Τζανής, Τζουάνε) 1516-1569

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΠΑΤΡ. Νικόλαος.
ΙΔΙΟΤ. *Pictor, depentor*.
ΒΙΟΓΡ. Πλήθος ἐγγράφων ἀπό τό 1516 ἕως τό 1569 μαρτυροῦν γιά τήν οἰκογενειακή, οἰκονομική καί ἐπαγγελματική κατάσταση τοῦ ζωγράφου, γιοῦ τοῦ ἐπίσης ζωγράφου Νικολάου* καί τῆς Μαρίας καί ἀνεψιοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μονεμβασίας Ἀρσενίου Ἀ-

ποστόλη¹. Ὁ ζωγάφος, κάτοικος βούργου τοῦ Χάνδακα, ἰδιοκτήτης τριῶν μικρῶν σπιτιῶν στή συνοικία Ἁγία Φωτιά τοῦ βούργου, ἐνδιαφέρεται γιά πολλές ἐμπορικές καί χρηματικές ὑποθέσεις². Τό 1549 συμφωνεῖ νά ἐπισκευάσει ἐννέα εἰκόνες καί τά πλαίσιά τους εὐρισκόμενες στό σπίτι τοῦ Μάρκου Dandolo, γιά τόν ὁποῖο εἶχε ἤδη ζωγραφίσει μιά εἰκόνα³. Ζωγράφησε ἐπίσης μιά εἰκόνα μέ τό «Πάθος» τοῦ Χριστοῦ, κατά παραγγελία τοῦ ἡγουμένου τοῦ *San Salvatore*, τοῦ γνωστοῦ καθολικοῦ μοναστηριοῦ στό Χάνδακα⁴. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τοῦ 1560 εἶχε τόν τίτλο τοῦ δασκάλου καί ὁ Σιμωνῆς Στρελίτσας, γιός τοῦ Θεοφάνη*, δεσμεύεται νά ἐπιστρέψει στόν Εὐριπιώτη 35 ἀνθίβολα καί 2½ λίτρες νέφτι, τά ὁποῖα ὁ τελευταῖος εἶχε δώσει γιά ἐνέχυρο στόν πατέρα του, ὅταν τοῦ δάνεισε 1 δουκάτο, 1 χρυσό τσεκίνο καί 5 ὑπέρπυρα. Τό 1563 τελικά ὁ Συμεών Στρελίτσας ἐπιστρέφει στόν Γριπιώτη 22 ἀνθίβολα καί 20 ὑπέρπυρα⁵. Μιά τελευταία μνεία (1564) ἀναφέρεται σέ ἕναν πίνακα τοῦ ζωγράφου μέ τρεῖς μορφές, χωρίς νά προσδιορίζεται ἡ κατηγορία τῆς ζωγραφικῆς (θρησκευτική ἢ κοσμική)⁶. Ἐκτός ἀπό τίς ἀναφορές στά ἔργα του, πού δυστυχῶς κανένα τους δέν σώθηκε, τά ἔγγραφα μᾶς πληροφοροῦν καί γιά τή δράση τοῦ Γριπιώτη ὡς ἐκτιμητῆ διακοσμητικῆς ἐργασίας ἀλλά καί ὡς διακοσμητῆ σέ σπίτια συγχρόνων του⁷.

Σημείωση: Σέ κώδικα τῆς μονῆς Σινᾶ (ἀρ. 2052) ὑπογράφει ἕνας Ἰωάννης *Εὐριπιώτης τάχα καί γραμματεὺς* μέ πιθανή χρονολογία *ΖΝΓ'* (1544). Ἡ χρονολογία ὅπως δίνεται δέν εἶναι σαφής. (*Uspenskij-Benešević, Κατάλογος κωδίκων μονῆς Σινᾶ*, Πετρούπολη 1911, III, 1, 309).

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1969-70, 350-352· Κωνσταντουδάκη 1976, 284-289.

1. Μέρτζιος 1961-62, 256, ἀρ. 10 καί 260-261· Παλιούρας 1973, 118, ἀρ. 14· Κωνσταντουδάκη 1973, 330-336· Κωνσταντουδάκη 1976, 284-289 2. Στά ἴδια 3. Κωνσταντουδάκη 1973, 336 καί 376-378 4. Κωνσταντουδάκη 1976, 286 5. Χατζηδάκης 1969-70, 341, 350-352· Κωνσταντουδάκη 1976, 285 6. Ἡ ἴδια, 287 7. Ἡ ἴδια, 286-287.

Γριπιώτης Νικόλαος 1491-1525

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΠΑΤΡ. *Magino*.
ΙΔΙΟΤ. *Pictor*.
ΒΙΟΓΡ. Κάτοικος βούργου τοῦ Χάνδακα, σύζυγος τῆς

Μαρίας και πατέρας του Ίωάννη*, επίσης ζωγράφου, και της Κασσάνδρας. Συναντάται ως μάρτυρας σε πολλά έγγραφα από το 1501 έως το 1525. Πληροφορούμεθα για τις οικονομικές και οικογενειακές του υποθέσεις, ότι ήταν ιδιοκτήτης από κληρονομιά δύο σπιτιών στο Χάνδακα και ότι πέθανε μεταξύ του 1525 και του 1529¹. Σχετικά με την επαγγελματική του δράση στο Χάνδακα γνωρίζουμε ότι στα 1493 δέχεται για μαθητή του τον Marino Nicola του Giorgio και στα 1499 αναλαμβάνει να ετοιμάσει μαζί με άλλους ζωγράφους (Giorgio Micoconstantin*, Migiel Fuca*) εκατοντάδες εικόνες της Θεοτόκου για δύο εμπόρους². Στα 1503 συμφωνεί με τον Γεώργιο Συναδηνό να του εμπιστευτεί το γιό του Ίωάννη Συναδηνό* ως μαθητή για τέσσερα χρόνια³. Σύμφωνα με έγγραφο της 5ης Ίουνιου 1505 δηλώνει ότι πήρε 6 χρυσά βενετικά δουκάτα και 5 υπέρπυρα για εικόνα του αγίου Χριστοφόρου, την οποία ζωγράφισε για το παρεκκλήσιο του Πέτρου Βοπο, στο καθολικό μοναστήρι του Αγίου Πέτρου⁴.
ΒΙΒΛ. Chatzidakis 1977γ, 686 και 1986, 111.

1. Cattapan 1968, 39, αρ. 109 και 1973, 208, αρ. 117· Κωνσταντουδάκη 1973, 305-307, αρ. 6 2. Cattapan 1972, 217, αρ. 25 και 212, έγγρ. 7 3. Κωνσταντουδάκη 1973, 305 4. Ή ίδια, 305-306.

Γρίτζης Ίωάννης

1749, 1752

ΚΑΤΑΓ. Μάνη.

ΠΑΤΡ. Νικόλαος.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος, ξυλογλύπτης.

ΒΙΟΓΡ. Τό 1752 συμφωνεί με τους επιτρόπους του ν. Αγίου Νικολάου στη Φαγιά Ζακύνθου να ζωγραφίσει τέσσερις δεσποτικές εικόνες και έντεκα έορτές του τέμπλου¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δημήτριος, 1749, ν. Αγίου Δημητρίου, χ. Μελινάδω, Ζάκυνθος² 2) Εικόνες, ν. Αγίου Πέτρου, χ. Καλλιπάδος, Ζάκυνθος³.

1. Κονόμος 1967, 101 2. Ό ίδιας, 46· Ζώης 1923, 94 3. Κονόμος 1960α, 137.

Γρυπάρης Αλέξανδρος (Γριπάρης)

1674, 1701, 1717

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΥΠΟΓΡ. χείρ Αλεξάνδρου Γριπάρη (εικ. 2, 7).

ΒΙΟΓΡ. Μαθητής του Σπυρίδωνα Στέντα* τό 1674¹.

92. Γρυπάρης Αλέξανδρος, Αποκαθήλωση, εικ. αρ. 3

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Σταύρωση και άγιοι, 1701, Βυζαντινό Μουσείο, αρ. 2124, Αθήνα (από τη Συλλογή Μακκά)² 2) Κοίμηση ΘΚ, 1717, ν. Καντουνιώτισσας, χ. Τραγάκι, Ζάκυνθος³ 3) Αποκαθήλωση και 4) Εικόνα με μαρτύριο αγίου, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Αθήνα⁴ 5) ΧC «Ίδε ό Άνθρωπος» στο βημόθυρο της Ωραιάς Πύλης και 6) Σταυρός με Σταύρωση και Άνάσταση στο γυναικωνίκη, ν. Κοίμησης Θεοτόκου, χ. Μπελούσι, Ζάκυνθος⁵ 7) Άγιος Σισώης, θωράκιο τέμπλου από ν. Αγίας Αικατερίνας Γρυπάρη, Μουσείο, αρ. 604, Ζάκυνθος⁶ 8) ΧC Μέγας Άρχιερέυς, άλλοτε ν. Άγ. Αικατερίνας Γρυπάρη, Ζάκυνθος⁷.

ΒΙΒΛ. Σιυλιάνος 1935, 65-66· Ζώης 1963, 141· Κονόμος 1970, 18· Χατζηδάκης 1947, 18 και 1974α, 434.

1. Χιώτης 1887, 377 2. Σωτηρίου 1956α, αρ. 2124 3. Quinn 1902, 591· Ζώης 1923, 94· Κονόμος 1967, 73 4. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 20, αρ. 68 και 51, αρ. 325 5. Quinn 1902, 591· Κονόμος 1967, 149 6. Πελεκάσης 1927, 144· Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1953, 32-35, 96· Κονόμος 1967, 118 7. Στα ίδια.

Γρυπάρης Ἀλέξανδρος (Ἀλέξανδρος;) 1790

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1790, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Δράκα, Ζάκυνθος¹.

1. Κονόμος 1967, 47-48.

Γρυπάρης Ἀντώνιος 1496

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Γιός τῆς Μαρίας Γρυπάρισσας καί μαθητής τοῦ G. Sotrigo τό 1496 γιά δύομισι χρόνια¹.

1. Cattapan 1972, 217, ἀρ. 27.

Γρυπάρης Γεώργιος 171[1]

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΥΠΟΓΡ. ...*Γεώργιος Γριπάρης* (εἰκ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Γεράσιμος Κουλουμπῆς*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Πάπας Κλήμης 2) Πάπας Λέων, 171[1] καί 3) Πάπας Σίλβεστρος, ὀλόσωμοι, τρεῖς θύρες τέμπλου ἀπό ν. Ἁγίου Δημητρίου Κόλλα, πόλη, Ζάκυνθος (περισυλλογή 1953), Μουσεῖο Ζακύνθου¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 263.

1. Χιώτης 1887, 377· Σισιλιάνος 1935, 66, 67, 119· Ξυγγόπουλος 1957, 323-324, πίν. 70, 2· Κονόμος 1970, 19.

Γρυπάρης Ἰωάννης 1702¹

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΒΙΟΓΡ. Ἁγιογράφος στή Ζάκυνθο².

1. Ζώης 1963, 141 2. Χιώτης 1887, 377· Κονόμος 1970, 19.

Γεώργιος (52) 17ος-18ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Γεωργυ ζωγραφ.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἔγερση Λαζάρου, ἀρ. 56/56/203/5, Danuba Mus. Komarno, Τσεχοσλοβακία¹.

1. Skrobucha 1971, ἀρ. 3.

93. *Γρυπάρης Γεώργιος, Πάπας Σίλβεστρος, εἰκ. ἀρ. 3*

Γεώργιος (53) 1615/16, 1622

ΠΑΤΡ. Μητροφάνης.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΒΙΟΓΡ. Ἔργαστηκε στή μονή Χιλανδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὀρους (1615/16) ὡς ζωγράφος φορητῶν εἰκόνων. Ὑστερα ἀπό ἓνα διάστημα παραμονῆς στή Σερβία, ὅπου τοιχογράφησε ἀρκετές μονές (Morača, Peć, Zito-mislíc κ.ἄ.), ἐπέστρεψε τό 1622 στό Ἅγιον Ὀρος καί διακόσμησε μέ τοιχογραφίες τήν τράπεζα τῆς μονῆς Χιλανδαρίου¹.

ΒΙΒΛ. Mazalić, Leksikon, 98 (λήμμα Mitrofanović), ὅπου καί βιβλιογραφία.

1. Millet 1927, πίν. 99-114· *Chilandar*, 156-158, πίν. 129, 130, 131.

- Γεώργιος (54)** 1718 **Δαβίδ (1)** 1548
- ΥΠΟΓΡ. *Gheorghe*.
ΣΥΝΕΡΓ. Rafail*, Theodor*, Preda*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Σκήτη Zghiabul, 1718, Όλτενία, Ρουμανία¹.
1. Draghiceanu 1933, τεύχος 76, 67.
- ΥΠΟΓΡ. *χειρ Δαβίδ ιερομονάχου*.
ΕΙΚΟΝΑ Θρήνος, 1548, ν. Άγίου Άθανασίου «του έν τῷ "Αθῶ» ἢ «'Αϊάθωνας», πόλη, Σκόπελος¹.
1. Λαζαρίδης 1964, 275, πίν. 313β.
- Γεώργιος (55)** 1747 **Δαβίδ (2)** 1715, 1726, 1727
- ΚΑΤΑΓ. Χαλέπι Συρίας.
ΥΠΟΓΡ. ...*χειρ Γεωργίου Χαλεπίου*.
ΕΙΚΟΝΑ Σαράντα Μάρτυρες, 1747, οίκια Χριστοδούλου, Άθήνα (προέλευση: περιοχή Ίκονίου Καπαδοκίας)¹.
1. Σημ. Θ. Χατζηδάκη.
- ΚΑΤΑΓ. Σελινίτζα (διοίκηση Αύλωνος), Άλβανία.
ΙΔΙΟΤ. Ίερωμένος.
ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός πολυϊστορός τε καί ὀξυγράφου καλάμου του πανοσιωτάτου κυρίου κυρ Δαβ(ίδ) του Σελινιτζιότου...* (τοιχ. 2), *χειρ του ἐλαχίστου Δαβ(ίδ)* (τοιχ. 3).
- ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος* καί Χρήστος*.
ΒΙΟΓΡ. Άπό τούς πιό αξιόλογους ζωγράφους του 18ου αιώνα, είναι, μαζί μέ τόν Διονύσιο* ἐκ Φουρνᾶ, ὁ κυριότερος ἀντιπρόσωπος ἑνός τοπικοῦ ἁγιορειτικοῦ ρεύματος ἀναδρομῆς σέ πρότυπα του 14ου αιώνα καί ἰδιαίτερα του Πρωτάτου. Ἐμφανίζεται στό "Άγιον Όρος (1715), στή συνέχεια ἐργάζεται στή Μοσχόπολη (1726), στήν Καστοριά (1727) καί πιθανῶς στή Θεσσαλονίκη (περ. 1730). Οἱ ζωγραφικές του ἱκανότητες ἐκφράζονται καί μέ τήν ποικιλία τῶν τρόπων —ἀπό ἰταλίζοντες ἕως παλαιολόγειους— πού χρησιμοποιοῦ, ἀνάλογα μέ τό θέμα. Σέ σκηνές, ὅπως οἱ Αἴνοι τῆς Κουκουζέλισσας, ἡ διονυσιακή ζωντάνια στήν ἀπόδοση του ρυθμοῦ, ἡ ρεαλιστική ἀκρίβεια στίς σύγχρονες ἐνδυμασίες καί στά μουσικά ὄργανα ξεπερνοῦν τήν παραδοσιακή μίμηση καί δημιουργοῦν ἀπό τώρα παράδοση γιά τήν ἀπόδοση τῆς σύγχρονης ζωῆς στήν εἰκονογραφία ἀντίστοιχων σκηνῶν, τουλάχιστον στό "Όρος, ὅπου τό ἔργο του Δαβίδ εἶχε ἀπήχηση ἕως τό τέλος του 18ου αιώνα (βλ. Βιβλ.). Ἡ γέννησή του δέν τοποθετεῖται ἀργότερα ἀπό τό 1680¹.
- ΕΙΚΟΝΑ Ἐπιτάφιος Θρήνος, Ἐθνικό Ἱστορικό Μουσεῖο, ἀρ. 19, Τίρανα (ἀποδ. προέλευση: ν. Παναγίας, Μοσχόπολη)².
- ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Νάρθηκας, παρεκκλήσιο Πορταϊτισσας (Κουκουζέλισσας), 1715, μονή Λαύρας, "Αθως³ 2) ν. Άγίου Νικολάου, 1726, Μοσχόπολη (Voskopje), Άλβανία⁴ 3) ν. Άγίου Ἰωάννου Προδρόμου, 1727, Καστοριά⁵ 4) ν. Μεγάλης Παναγίας (Νέας), 1727, Θεσσαλονίκη (ἀποδ.)⁶ 5) Ἐξωνάρθηκας μονῆς Δοχειαρίου (ἀποδ.)⁷.
- Γεώργιος (56)** 1760
- ΚΑΤΑΓ. Βουκουρέστι.
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Μιχαήλ του ἐκ Θεσσαλονίκης καί Γεωργίου του ἐκ Βουκουρεστίου*.
ΣΥΝΕΡΓ. Μιχαήλ* ἐκ Θεσσαλονίκης.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Άρχαγγέλων, 1760, μονή Arbanassi, Βουλγαρία¹.
1. Filov 1919, 59· Bojkon 1969, 788· Kissas 1973, 471, εἰκ. 4a, 5a, 5b.
- Γεώργιος (57)** 1779
- ΥΠΟΓΡ. *Gheorghie Zugraf*.
ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ὁ ἴδιος μέ τόν Γεώργιο (58)*.
ΕΙΚΟΝΑ Εἰκόνα στό ν. Gramesti, Costesti-Valcea, Ρουμανία¹.
1. Sacerdoteanu 1935, 103.
- Γεώργιος (58)** 1792
- ΥΠΟΓΡ. *Gheorghie Zugraf*.
ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ταυτίζεται μέ τόν Γεώργιο (57)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Tadona, Όλτενία, Ρουμανία¹.
1. Draghiceanu 1934, 104.

94. Δαβίδ (2), Ἰωάννης Δαμασκηνός καί ἅγιοι, τοιχ. ἄρ. 1

95. Δαβίδ (2), Θαύματα ἁγίου Ἀθανασίου, τοιχ. ἄρ. 1

96. Δαβίδ (2), 'Αγία Θεοπίστη, τοιχ. ἀρ. 3

97. Δαβίδ (2), "Άγιος Ίωάννης ο Πρόδρομος, τοιχ. ἀρ. 3

98. Δαβίδ (2), "Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, τοιχ. ἀρ. 2

ΒΙΒΛ. 'Αραβαντινός 1857, 378· Ρορα 1968, 120 κ.έ., εικ. 1-6.9· Dhamo 1974, 8-9 καί 1984, 10-12· Χατζηδάκης 1975α, 249-250 καί 1982, 422-423.

1. Dhamo 1984, 11 2. Dhamo 1985, 116, ἀρ. 431 3. Millet 1904, ἀρ. 378 (μέ αναφορά σέ ἀναγραφή τοῦ Uspenskij «reint par David d'Avlone»)· Millet 1927, πίν. 263, 1, 2· Mylonas 1974, εικ. 24· Χατζηδάκης 1974α, 450· Dhamo 1984, 11 4. Chiafazezi 1938, 142, εικ. 4, 5, 6, 10, 11, 12· Μαμμόπουλος 1964, 206, 208· Ρορα 1969, 780, εικ. 4, 5· Ρορα 1972, 148, 149, εικ. 15, 16· Γεωργιάδης 1975, εικ. 17, 18· Dhamo 1974, εικ. 6.50-62 καί 1984, 10 5. 'Ορλάνδος 1938, 176-179 (διαβάζει τό ὄνομα *Λαυρέντιος*): Τσαμίσης 1949, 138-139· Μουτσόπουλος, *Καστοριά*, 57· Μ. Γαβρίλη (σέ διαφημιστικά τεύχη φαρμακοβιομηχανίας ἐγχρωμοί πίνακες ἀπό τίς ποινές τῶν κολασμένων)· Χατζηδάκης 1982, 453· Dhamo 1984, 11 6. 'Αποδ. Μ.Χ.· Κίσσας 1985, 148 7. 'Αποδ. Μ.Χ.· Ξυγγόπουλος 1957, 308-309, πίν. 67, 3 (ἀνώνυμος).

Δαβίδ (3)

1802

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Δαβίδ ἱερομονάζου.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Τιμίου Προδρόμου, 1802, χ. Πινακάτες, Μαγνησία¹.

1. Ἱατρίδου 1977, 142.

Δακορ(ώνιας) Γεώργιος

17ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κυκλάδες.

ΕΙΚΟΝΑ Ἴω ὁ Θεολόγος (ὑπογραφή μονογραμματική), ν. Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Νάουσα, Πάρος¹.

1. Ὁρλάνδος 1964, 99, εἰκ. 22.

Δακορώνιας Ἰωάννης

1653, 1655, 1657

ΚΑΤΑΓ. Κυκλάδες.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἰωάννου Δ(α)κ(ο)ρ(ώνια)* (εἰκ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἁγιος Γεώργιος, 1653, καί 2) Ρίζα Ἰεσσαί, 1657, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Τσιπίδο (Μάρπησσα), Πάρος 3) Γεώργιος, 1653, ν. Ἁγίου Γεωργίου Ὁρφανοῦ, Πάρος 4) Κυρία τῶν Ἀγγέλων, 1655, ν. Ἁγίου Παντελεήμονος, χ. Δραγουλά, Πάρος 5) Γεώργιος, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Δραγουλά, Πάρος.

1. Ὁρλάνδος 1964, 124-126, πίν. 55 καί 143.

Δαμαρᾶς Νικόλαος

1755

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος, ἱερέας¹.

1. Πληροφορία Μ. Καζανάκη.

Δαμασκηνός Ἀνανίας βλ. Ἀνανίας de Damasco

Δαμασκηνός (1)

1647-1652

ΚΑΤΑΓ. Κυκλάδες;

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *πί(η)μα Δαμασκη(νοῦ) ἱ(ε)ρομονάχου* (εἰκ. 1, 2, 3, 7, 12), *χειρ Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου* (εἰκ. 6, 10, 13), *πόνημα Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου* (εἰκ. 5).

ΕΙΚΟΝΕΣ

Π ἄ ρ ο ς

1) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1647, μονή Ἀποκεφαλισμοῦ Προδρόμου¹ 2) ΘΚ, 1649, μονή Ταξιαρχῶν, Νάουσα² 3) ΧΚ, 1649, ν. Εὐαγγελίστριας (ἀπό ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου καί Ἐλένης), Παροικιά³ 4) Εὐστάθιος, 1649, ν. Ἁγίου Εὐσταθίου, χ. Τσιπίδο (Μάρπησσα)⁴ 5) ΘΚ τοῦ Πάθους καί 6) ΧΚ Παντοκράτωρ, 1651, ν. Παναγίας Μεγαλομάτας, χ. Τσιπίδο⁵ 7) Ἴω Πρόδρομος 8) ΘΚ ἔνθρονη, 1652 καί 9) ΧΚ, 1652, καθολικό μονῆς Ἁγίας Κυριακῆς⁶ 10) ΧΚ Παντοκράτωρ, ν. Ἁγίου Γεωργίου Ὁρφανοῦ, χ. Τσιπίδο⁷.

Ἴ Ι ο ς

11) ΘΚ Παντάνασσα, Χώρα⁸.

Κ ὕ θ ν ο ς

12) ΘΚ Ἐλεούσα, ν. Ἁγίου Ἰωάννου, Χώρα⁹.

Τ ἦ ν ο ς

13) Ἴω Πρόδρομος, μονή Κεχροβουνίου¹⁰.

1. Ὁρλάνδος 1964, 145-146, πίν. 65 2. Σαγκριώτης 1935, 272 3. Ὁ ἴδιος, 249 4. Ὁρλάνδος 1964, 85, πίν. 43β 4. Ὁ ἴδιος, 128-129, πίν. 56 5. Ὁ ἴδιος, 122 7. Ὁ ἴδιος, 143 8. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 9. Δρανδάκης 1964α, 431 10. Ὁ ἴδιος, 433.

Δαμασκηνός (2)

1663

ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *...διά χειρός κάμου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου ἱστορήθη τοῦ Πελο(ποννησίου).*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Τήμιοβας ἢ Δήμιοβας, χ. Σέλιτσα (Βέργα), Μεσσηνία¹.

1. Κουγέας 1956, 11· Καλοκύρης 1973, 207.

Δαμασκηνός (3)

1691, 1717, 1719

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *...διά χειρός ζωγράφου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου... (τοιχ. 1), ...ἐξωγραφῆθη ὁ παρῶν ναός διά συνδρομῆς [...] καί ζωγράφου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου (τοιχ. 2), ...διά χειρός εὐτελεστάτου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (τοιχ. 3).*

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (22)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἁγιο Μανδήλιο, κελί Ἁγίων Πάντων, Κα-

99. Δαμασκηνός (3), 'Εν κόλποις Ἀβραάμ, τοιχ. ἀρ. 1

ρμές, ἾΑθως¹ 2) Βρεφοκτονία, καθολικό μονῆς Λαύρας, ἾΑθως².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. ἾΑγίου Δημητρίου, 1691, Σκύρος³ 2) Καθολικό μονῆς Καρακάλου, 1717, ἾΑθως⁴ 3) Παρεκκλήσιο Κουκουζέλισσας, 1719, μονή Λαύρας, ἾΑθως⁵ 4) Τράπεζα, μονή Δοχειαρίου, 1700, ἾΑθως (ἀποδ.)⁶.

1. Millet-Pargoire-Petit 1904, 103 2. ἾΑδημοσιευτή, ἀπόδ. Μ.Χ. 3. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 324· Χατζηδάκης 1982, 423 4. Millet-Pargoire-Petit 1904, 102, ἀρ. 315, πίν. 263· Χατζηδάκης, ὀ.π. 5. Millet-Pargoire-Petit 1904, 125, ἀρ. 379· Χατζηδάκης, ὀ.π. 6. Στο ἴδιο.

Δαμασκηνός (4)

1803

ΚΑΤΑΓ. Τρίκαλα Θεσσαλίας.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός, χαρακτής.

ΥΠΟΓΡ. χείρ Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου (εἰκ.), ...τό ἐκ

Μοσχοπόλεως, χαλκογραφηθέν δέ ἐν τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ παρά Δαμασκηνοῦ μοναχοῦ τοῦ ἐκ Τρίκκης (ἀντιμ.). ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1803, ν. ἾΑγίου Μιχαήλ τῶν Συνάδων, πόλη, Σκόπελος¹.

ΑΝΤΙΜΗΝΣΙΟ ἔντυπο: ν. ἾΑγίων ἾΑναργύρων, Καστοριά, Μακεδονία².

1. Λαζαρίδης 1964, 277 2. Γεωργιάδης 1975, 62.

Δαμασκηνός Μιχαήλ (1) (Damasceno Michele)

1463

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τοῦ 1463 ἦταν κάτοικος Casale Georgizi στά Σφακιά¹.

1. Cattapan 1972, 207, ἀρ. 94.

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ (3)

100. Δαμασκηνός (3), Στρατιωτικοί ἄγιοι, τοιχ. ἄρ. 3

101. Δαμασκηνός (3), Μεταμόρφωση, Βρεφοκτο-
νία, τοιχ. ἄρ. 3.

102. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), "Άγιος Άντώνιος, εικ. άρ. 2

Δαμασκηνός Μιχαήλ (2) περ. 1535- + 1592 ή 1593

ΚΑΤΑΓ. Ήράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Τζώρτζης.

ΥΠΟΓΡ. *Χείρ Μιχαήλ Δαμασκηνού* (εικ. 2, 5, 45, 50, 51, 71, 75, 80), *Χείρ Μιχαήλ του Δαμασκηνού* (εικ. 1, 10, 35, 36, 37, 39, 40, 43, 46, 55, 56, 72, 81), *Δαμασκηνού Μιχαήλ χείρ* (εικ. 13, 14, 15), *Ποίημα Μιχαήλ Δαμασκηνού* (εικ. 6), *Ποίημα Μιχαήλ του Δαμασκηνού* (εικ. 9, 11, 49, 52, 54, 70, 73, 74), *Michaelus Damascinus* (εικ. 83). Οί ύπογραφές μέ τόν τύπο *Χείρ Μιχαήλ Δαμασκυνοῦ* εἶναι ζήτημα ἄν ὀφείλονται στό ζωγράφο ἢ σέ μεταγενέστερες ἐπιζωγραφήσεις. *Χείρ Μιχαήλ του Δαμασκυνοῦ* (εικ. 31), *Χείρ Μιχαήλ Δαμασκυνοῦ* (εικ. 53).

ΒΙΟΓΡ. Ὁ πιό σημαντικός ἴσως κρητικός ζωγράφος φορητῶν εἰκόνων τῆς β' πενηνταετίας τοῦ 16ου αἰώνα. Ἐκτός ἀπό τή δεξιοτεχνία καί τή μεγάλη του παραγωγικότητα διακρίνεται γιά τή σπάνια σέ ζωγράφους τῆς ἐποχῆς ἱκανότητα στή δημιουργία νέων συνθέσεων, οἱ ὀπῳδες ἐγκαινιάζουν νέα εἰκονογραφική παράδοση. Διακρίνεται ἀκόμη γιά τήν εὐκολία νά ἐκφράζεται συγχρόνως μέ διάφορους τρόπους καί τεχνοτροπίες, ἀπό τήν ἄσσογη βυζαντινῆ ἕως τή μίμηση τῆς ἰταλικῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς του, καθῶς καί σ' ὄλη τήν κλίμακα ἀνάμεσα στίς δύο ἀκραίες θέσεις. Ἡ καλλιτεχνική του δράση στό Ἁράκλειο, ὅπου κατοικοῦσε, θά πρέπει νά ἄρχισε γύρω στά 1555-1560.

Θά εἶχε γρήγορα διακριθεῖ, γιατί τό 1574 τόν κάλεσαν στή Βενετία γιά νά κοσμήσει τό νεόκτιστο ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, ὅπου ζωγράφισε τίς παραστάσεις τοῦ ἱεροῦ καί τῆς προθέσεως σέ ξύλο ἀλλά σέ μέγεθος τοιχογραφῶν (εἰκ. 29, 30). Ἐπίσης φιλοτέχνησε τίς περισσότερες εἰκόνες τοῦ ἰδιόρρυθμου ψηλοῦ τέμπλου. Ἀπό τό 1577 ἕως τό 1582 ἦταν μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας, στά βιβλία τῆς ὀποίας διατηρεῖ τόν τίτλο τοῦ *Pittore di Jexia* (=ζωγράφος τῆς ἐκκλησίας) ἕως τό 1582. Τό 1581 ἐπιχείρησε δύο φορές νά ἐκλεγεῖ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀδελφότητος, ἀλλ' ἀπέτυχε¹. Ἡ κόρη τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἀντωνία παντρεύτηκε κάποιον Γιάννη Μαντοῦφο, στόν ὀποῖο ὁ πατέρας της ἔταξε προίκα 300 δουκάτα. Ὁ Μαντοῦφος πῆρε ἀπό τόν Δαμασκηνό τήν προίκα σέ κοσμήματα καί ἄλλα εἶδη κατά τό τέλος τοῦ 1583 ἢ τίς ἀρχές τοῦ 1584, ἐνῶ βρίσκονταν καί οἱ δύο στή Βενετία². Στό διάστημα τῆς παραμονῆς του στήν Ἰταλία ὁ Δαμασκηνός ἔκανε καί ἀντίγραφα ἔργων τοῦ Parmegianino³ καί ἄλλων καί ἐργάστηκε καί γιά καθολικές ἐκκλησίες στήν Puglia τῆς Ἰταλίας⁴ (βλ. εἰκ. 83).

Ἀπό τό 1584 ὁ Δαμασκηνός ζοῦσε μόνιμα στήν Κρήτη. Στίς 27-8-1585 ὑπέγραψε ὡς μάρτυρας μαζί μέ τό ζωγράφο Νικολή Σεβεντοῦκο* σέ συμβολαιογραφική πράξη, πού συντάχθηκε στό Χάνδακα⁵. Τό 1588 καί τό 1589 τόν κάλεσε πάλι ἡ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας γιά νά τοιχογραφήσει τό θόλο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐνῶ ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἀξιόλογοι ζωγράφοι (π.χ. Μάρκος καί Θωμᾶς Μπαθαῶς*), ἀλλά ὁ Δαμασκηνός ἀρνήθηκε τήν πρόσκληση⁶. Πρέπει νά πέθανε στήν Κρήτη τό 1592 ἢ τό 1593⁷. Γιά τήν ὑστεροφημία τοῦ Δαμασκη-

103. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Μαρτύριο
άγιας Παρασκευής, εικ. άρ. 6

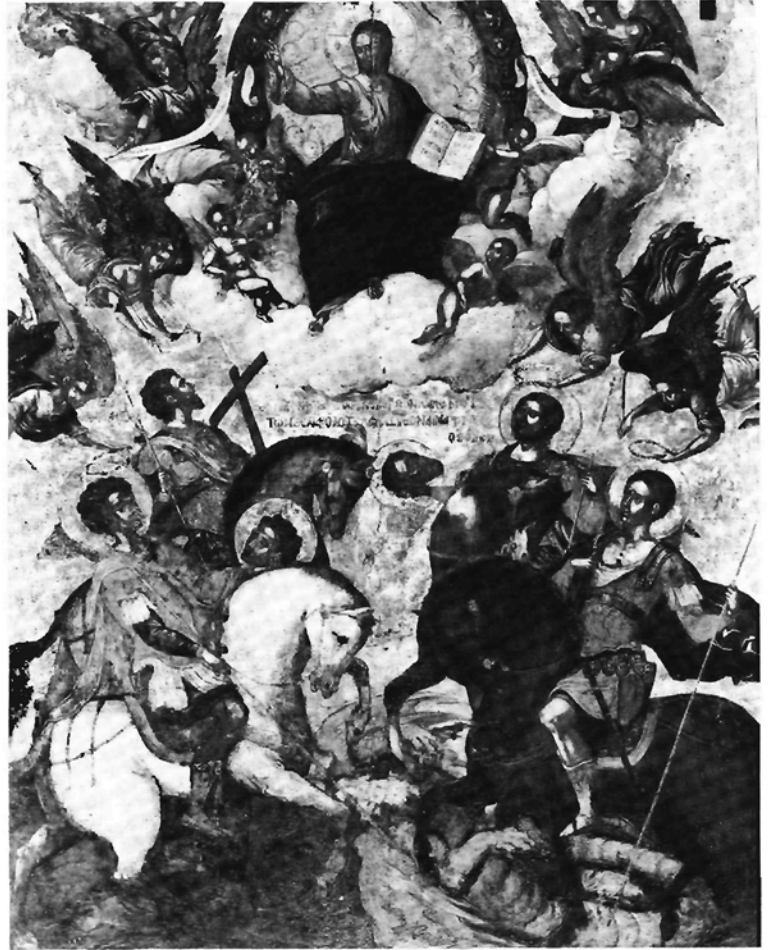
νου μαρτυρούν άρχικά τά πάμπολλα μεταγενέστερα αντίγραφα τών πρωτότυπων συνθέσεών του, ή έγγραφη μαρτυρία του 1648 σε ένθύμηση κώδικα προερχόμενου από τή μονή Βροντησιού Κρήτης, σύμφωνα μέ τήν όποία δόθηκαν στόν Γεράσιμο Βλάχο, έπειτα έπίσκοπο Φιλαδελφείας, «ντισένια» (άνθίβολα), ανάμεσα στά όποια καί ή 'Αντωνίου κεφαλή του Δαμασκηνοῦ⁸, καθώς καί ή αναφορά του Δαμασκηνοῦ μεταξύ τών διάσημων Έλλήνων ζωγράφων στό έργο του Παναγιώτη Δοξαρά* «Περί ζωγραφίας» (1726)⁹. Έργα του πού θεωρούμε γνήσια έχουν σωθει σε αριθμό πού ξεπερνά κατά πολύ τά έργα άλλων γνωστών ζωγράφων τής έποχής· είναι περίπου 90, από τά όποια λιγότερα από τά μισά είναι ένυπόγραφα.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Ἄ θ ή ν α

Βυζαντινό Μουσείο: 1) Μαρτύριο άγίου Ἄνδρέα (άρ. Τ. 2120/BM 2977, από τή Συλλογή Μακκά)¹⁰ 2) Ἄντωνιος (άρ. Τ. 211)¹¹ 3) Βαρθολομαῖος (άποδ., βλ. εικ. 59-67)¹² 4) ΘΚ Βρεφοκρατούσα (άποδ.), πάρισο τής έπόμενης 5) ΧC Παντοκράτωρ (Συλλογή Δ. Λοβέρδου)¹³. Συλλογή Π. Κανελλοπούλου: 6) Μαρτύριο άγιας Παρασκευής¹⁴. Συλλογή Ι. Καρρά: 7) ΧC Βασιλεύς τών Βασιλέων καί Μέγας Ἄρχιερέυς (άποδ.) 8) ΧC Βασιλεύς τών Βασιλέων καί Μέγας Ἄρχιερέυς μέ άφιερωτή (ύπογραφή δυσδιάκριτη)¹⁵. Μουσείο Μπενάκη: 9) Γεώργιος, Δημήτριος καί Θεόδωρος έφιπποι (άπό Συλλογή Έλ. Σταθάτου)¹⁶.

104. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), "Άγιοι Γεώργιος, Δημήτριος καί Θεόδωρος, έφιπποι, εικ. άρ. 9

Άθως

Μονή Σταυρονικήτα: 10) Προφήτης Ήλιος¹⁷.

Άμστερνταμ, Όλλανδία

Τέως Συλλογή Μ. v. Rijn: 11) Άρχάγγελος Μιχαήλ¹⁸.

Βενετία, Ιταλία

v. Άγίου Γεωργίου των Έλλήνων: Εικόνες στό τέμ-
πλο¹⁹: 12) Γέννηση Χριστού 13) Βάπτιση 14) Πέτρος
15) Παύλος 16) Κοσμάς (άποδ.) 17) Δαμιανός (ά-
ποδ.) 18) Μωυσής (άποδ.) 19) Ήλιος (άποδ.).
Δωδεκάορτο (άποδ.)²⁰: 20) Εύαγγελισμός 21) Γέννη-
ση Χριστού 22) Ύπαπαντή 23) Μεταμόρφωση
24) Βαϊφόρος 25) Είς Άδου Κάθοδος 26) Άνάλη-
ψη 27) Πεντηκοστή 28) Μαρτύριο άγίου Στεφάνου.
Άερο ναού²¹: Σέ μέγεθος τοιχογραφιών παριστάνεται
στήν άψίδα της προθέσεως: 29) Άπιτάφιος Θρήνος
(άποδ.) καί στην άψίδα του ιεροῦ: 30) Τέσσερις ιε-

ράρχες συλλειτουργούντες καί ή Θεία Εύχαριστία σέ
ξεχωριστό πλαίσιο. Τό έργο έχει ύποστει έπιζωγράφη-
ση τό 1853 καί στή σχετική έπιγραφή αναφέρεται ώς
άρχικός ζωγράφος του έργου ό Μιχαήλ Δαμασκηνός
καί έτος εκτέλεσης τό 1579. Μουσείο: 31) ΘΚ Όδη-
γήτρια²² 32) ΘΚ του Πάθους (άποδ.)²³ 33) Άθανά-
σιος (άποδ.)²⁴ 34) Σισώης (άποδ.)²⁵.

Βοιωτία

Μονή Όσιου Λουκά: Τέσσερις δεσποτικές εικόνες:
35) ΧΚ Παντοκράτωρ 36) ΘΚ του Πάθους 37) Ίω
Πρόδρομος 38) Όσιος Λουκάς²⁶. (Έχουν κλαπεί).

Γαλαξίδι

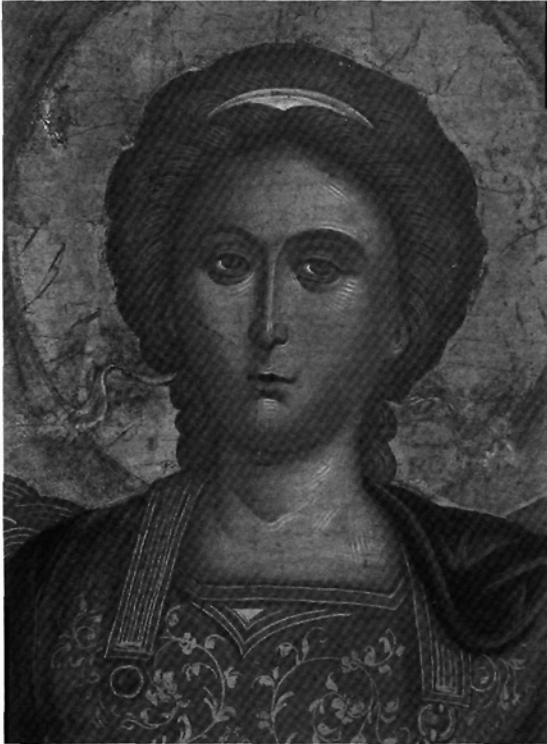
v. Άγίου Νικολάου: 39) ΧΚ - ΘΚ - άγιοι Άννα, Άντώ-
νιος, Νικόλαος²⁷, δλόσωμοι.

Ζάκυνθος

v. Άγίας Αικατερίνας (μετόχι Σινά): 40) Βημόθυρο μέ

105. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Προφήτης Ἡλίας, εικ. ἀρ. 10

106. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 11

Πέτρο καὶ Παῦλο 41) Εἰκόνα, πέτασμα Ὁραίας Πύλης: Ἀρχάγγελοι πού κρατοῦν τὴ Θεοτόκο μέσα σέ δόξα (ἀποδ.)²⁸. Μουσεῖο: 42) Ἀντώνιος (ἀπό μονὴ Φανερωμένης· ἀποδ.)²⁹ 43) Ἴω Πρόδρομος (ἀπό ν. Ἀγίου Σπυρίδωνος Φλαμπουριάρη)³⁰ 44) Σπυρίδων (ἀπό ν. Ἀγίου Σπυρίδωνος· ἀποδ.)³¹ 45) ΧC Παντοκράτωρ, ἔνθρονος (στό τέμπλο ναοῦ Ἀγίου Δημητρίου Κόλλα)³². Παλαιό Μουσεῖο: 46) Σταύρωση (κάηκε τό 1953)³³.

Ἡράκλειο Κρήτης

ν. Ἀγίου Ματθαίου Σιναϊτῶν: 47) Συμεών ὁ Θεοδόχος (ἀποδ.)³⁴ 48) Ἴω Πρόδρομος (ἀποδ.)³⁵. Συλλογὴ Ἀγίας Αἰκατερίνας Σιναϊτῶν (ἀπό μονὴ Βροντησίου): 49) Προσκύνηση τῶν Μάγων³⁶ 50) Μυστικός Δεῖπνος³⁷ 51) Μὴ μου ἄπτου³⁸ 52) ΘΚ ἡ Βάτος³⁹ 53) Θεῖα Λειτουργία⁴⁰ 54) Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, 1591⁴¹.

Κέρκυρα

Συλλογὴ Μητροπόλεως: 55) ΧC Παντοκράτωρ⁴² 56) ΘΚ Ὁδηγήτρια⁴³ 57) Ἴω Χρυσόστομος⁴⁴ 58) Γεώργιος δρακοντοκτόνος μέ σκηνές βίου (ν. Μητροπό-

λεως)⁴⁵ 59-67) Εἰκόνες Δεήσεως· προέρχονται ἀπὸ τὸ ναὸ Ταξιάρχη Κέρκυρας: ΧC - Ἴω Πρόδρομος - ἅγιοι Πέτρος - Παῦλος - Ματθαῖος - Μάρκος - Φίλιππος - Ἴω Χρυσόστομος - Ἰάκωβος (ἀποδ.)⁴⁶. Στὴν ἴδια Δέηση ἀνήκει ὁ Βαρθολομαῖος (εἰκ. 3), πού βρίσκεται στο Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καὶ 68) Λουκάς, τώρα σέ ξένη ἰδιωτικὴ συλλογὴ (ἀποδ.)⁴⁷ καὶ 69) Θωμᾶς (ἀποδ.)⁴⁸, τώρα στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. Μουσεῖο Ἀντιβουινιώτισσας: 70) Ἅγιοι Σέργιος - Βάκχος καὶ Ἰουστίνη⁴⁹. Νεκροταφεῖο: 71) ΧC Βασιλεύς τῶν Βασιλέων καὶ Μέγας Ἀρχιερεὺς, ἔνθρονος⁵⁰ 72) ΘΚ Βρεφοκρατοῦσα, ἔνθρονος⁵¹ 73) Ἀποτομὴ Ἴω Προδρόμου, 1590⁵² 74) Λιθοβολισμὸς Στεφάνου, πάρισσο τῆς προηγούμενης⁵³ 75) Ἀντώνιος⁵⁴. ν. Ἀντιβουινιώτισσας: 76) Ἰάκωβος (ἀποδ.) 77) Πέτρος (ἀποδ.)⁵⁵. Μονὴ Πλατυτέρας: 78) Θεῖα Μετάληψη (ἀποδ.)⁵⁶.

Λοῦδινο

Sotheby's 1985: 79) Δέηση μέ Χριστὸ Βασιλέα τῶν Βασιλέων καὶ Μέγα Ἀρχιερέα, Θεοτόκο καὶ Πρόδρομο (ἀποδ.)⁵⁷.

Μυτιλήνη

Μονὴ Ἀντισσας: 80) Ἴω Θεολόγος, ἔνθρονος⁵⁸.

Πάτριος

Κάθισμα Εὐαγγελισμοῦ: 81) Εἰσόδια καὶ Ὑπαπαντῆ⁵⁹ 82) Ἅγιοι Βασίλειος καὶ Ἀρτέμιος - ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος (ἀποδ.)⁶⁰.

Puglia, Ἰταλία

ν. di S. Benedetto, γ. Conversano: 83) Madonna del Rosario⁶¹.

Μονή Σινᾶ

84) ΘΚ Ζωοδόχος Πηγὴ (ἀποδ.)⁶². Ἐξωκκλήσιو Arba'in: 85) ΘΚ Ὁδηγήτρια⁶³.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΜΕ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΠΟΥ ΘΕΩΡΟΥΜΕ ΠΛΑΣΤΗ

Ἀθήνα

Βυζαντινὸ Μουσεῖο: 1) ΘΚ Καιομένη Βάτος, ἀρ. BM 2606⁶⁴ 2) Ἴω Ἐλεήμων (Συλλογὴ Σαρόγλου, ἀρ. 25, 7) 3) Νικηφόρος, ἀρ. T. 1680⁶⁵ 4) Πεντηκοστή, ἀρ. T. 1572/BM 2577⁶⁶ 5) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, ἀρ. BM 2613 6) ΧC Παντοκράτωρ⁶⁷. Συλλογὴ Δ. Λοβέρδου, στό ἴδιο Μουσεῖο: 7) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ⁶⁸ 8) Ἅγιος Εὐστάθιος ἔφιππος⁶⁹ 9) ΘΚ Γλυκοφιλοῦσα, ἀρ. 1570⁷⁰ 10) Ἴω Ἐρημίτης⁷¹ 11) Ἴω Θεολόγος καὶ

107. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Βάπτιση, εικ. ἀρ. 13

Πρόχορος⁷² 12) "Άγιοι Κωνσταντίνος καί 'Ελένη"⁷³ 13) Σταύρωση⁷⁴ 14) ΧC Μέγας 'Αρχιερεύς⁷⁵. Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ: 15) ΧC Παντοκράτωρ. Συλλογή Π. Κανελλοπούλου: 16) "Άγιος 'Αντώνιος 17) Μυστικός Δείπνος 18) Μή μου ἄπτου 19) ΘΚ Καιομένη Βάτος. Συλλογή Γ. Τσακύρογλου: 20) 'Αρχάγγελος Μιχαήλ⁷⁶. Συλλογή Δ. Μελά: 21) Μυστικός Δείπνος (τ. Συλλογή 'Αλ. Χωρέμη)⁷⁷. Μουσείο Μπενάκη: 22) Εἰς "Αδου Κάθοδος⁷⁸ 23) 'Υπαπαντή⁷⁹ 24) 'Αγία Τριάς⁸⁰.

'Αργοστόλι, Κεφαλονιά

Κοργιαλένιος Βιβλιοθήκη: 25) ΘΚ ἔνθρονος μέ 'Ιω Θεολόγο καί 'Ιάκωβο (τ. Συλλογή Σπ. Χαροκόπου)⁸¹.

Βενετία, 'Ιταλία

Museo Correr: 26) Γέννηση Χριστοῦ⁸² 27) Προσκύνηση τῶν Μάγων⁸³.

Μονή Σινᾶ

28) 'Υπαπαντή⁸⁴ 29) Τρίπτυχο (Εὐαγγελισμός - "Άγιο Μανδῆλιο - Δέηση - Κοίμηση Θεοτόκου - Μωσῆς - Βάτος - 'Ενταφιασμός ἁγίας Αἰκατερίνας)⁸⁵ 30) Τρίπτυχο (Τρεῖς 'Ιεράρχες - Μεταμόρφωση - Τρεῖς ἅγιοι - Σισώης)⁸⁶.

ΒΙΒΛ. Bettini 1934-35, 331-380· Μέρτζιος 1939, 299-301· Ξυγγόπουλος 1957, 136-159· Chatzidakis 1962, 51-73, 196· Μανούσακας 1971β, 346-350 καί 1974, ἀρ. 26· Χατζηδάκης 1977α, 103-104· Κωνσταντουδάκη 1977, ἀρ. 33 καί 1985α, 233-234.

1. Μέρτζιος 1939, 299 2. Μέρτζιος 1947α, 616-618 3. Ξυγγόπουλος 1957, 138 4. Χατζηδάκης 1977α, 104, σημ. 5 5. Κωνσταντουδάκη 1977, 180, ἀρ. 33 6. Μέρτζιος 1939, 300-301 7. Κωνσταντουδάκη 1985α, 233-234 8. Μανούσακας 1954, 59-60 9. Κυριακού 1982, 222, σημ. 38 10. Σισιλιάνος 1935, 72 11. Σωτηρίου 1956, ἀρ. 211, 30, πίν. XXVII· Χατζηδάκης 1981, 313, 314, πίν. σ.

108. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), "Άγιος Πέτρος, εικ. άρ. 14

109. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), "Άγιος Παύλος, εικ. άρ. 15

110. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεοτόκος 'Οδηγήτρια, εικ. άρ. 31

335 12. Μπαλτογιάννη 1985, 34-36, εικ. 22 13. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 55, άρ. 367· Ξυγγόπουλος 1957, 143 14. Μπρούσκαρη 1982, 121, εικ. σ. 123 15. Σημ. Μ.Χ. 16. Ξυγγόπουλος 1951, άρ. 2 17. Χατζηδάκης 1950, πίν. Κ1· Chatzidakis 1953, πίν. XV. 12· Χατζηδάκης 1974γ, 130, άρ. 27, εικ. 48 και 1977γ, εικ. 40 18. *Icons and Christian Works of Art*, 181, εικ. 106, 107 19. Στο ίδιο, άρ. 30-37, πίν. 20-25 και 27 20. Στο ίδιο, άρ. 38-46, πίν. 28-31 21. Στο ίδιο, άρ. 47, 48, πίν. 32-35 22. Chatzidakis 1962, άρ. 27, πίν. 18, 19 23. 'Ο ίδιος, άρ. 28 24. 'Ο ίδιος, άρ. 29, πίν. 26 25. 'Ο ίδιος, άρ. 49, πίν. 36 26. Κρέμος 1880α, 187 27. Σημ. Μ.Χ. 28. Χατζηδάκης 1967, 27, πίν. 44α, β· Βοκοτόπουλος 1986, άρ. 143 29. Σημ. Μ.Χ. 30. Κονόμος 1960, 23, εικ. 2 και 1967, 142· Δρανδάκης 1962, 126-127· Chatzidakis 1981, 313, 314, πίν. σ. 360· Χατζηδάκης 1986α, άρ. 139· Chatzidakis 1986β, άρ. 95, εικ. σ. 147· ό ίδιος 1987, άρ. 66 31. Σημ. Μ.Χ. 32. Χατζηδάκης 1954, 58 (μνεία)· Κονόμος 1960, 17 33. Chatzidakis 1953, πίν. XVI. 13 34. Μπορμπουδάκης 1985, 137-138, εικ. 33 και 1986, άρ. 142· Βορβουδάκης 1986α, άρ. 97, εικ. σ. 149· ό ίδιος 1987, άρ. 68 35. Μπορμπουδάκης 1971β, 529, πίν. 544γ· ό ίδιος 1986, 137-138, άρ. 141· Βορβουδάκης 1986α, άρ. 96, εικ. σ. 147· ό ίδιος 1987, άρ. 67 36. Χατζηδάκης 1950, 392 κ.έ.· Δουλγεράκης 1958, 169· Λυδάκης 1976α, 24, εικ. 9·

Chatzidakis 1981, 313, 314, πίν. 6.34· Μπορμπουδάκης 1985, 141, εικ. 38 και 1986, άρ. 138· Βορβουδάκης 1986α, άρ. 93, εικ. σ. 145 (ύπογραφή: *πόνημα Μιχαήλ του Δαμασκηνού*) 37. Chatzidakis 1940α, εικ. 4· Δουλγεράκης, δ.π.· Λυδάκης 1976α, 23, εικ. 8· Μπορμπουδάκης 1985, 141-142, εικ. 39 38. Ξυγγόπουλος 1957, 149· Δουλγεράκης, δ.π.· Λυδάκης 1976α, 25, εικ. 10 και 1976β, 96· Μπορμπουδάκης 1985, 134-135, εικ. 29 39. Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 41, 1· Δουλγεράκης, δ.π.· Kreidl-Paradopoulos 1970, 100, εικ. 78· Λυδάκης 1976α, 12, εικ. 1 και 1976β, 97· Μπορμπουδάκης 1985, 136, εικ. 31 40. Δουλγεράκης, δ.π.· Λυδάκης 1976α, 22, εικ. 7· Fleischer 1982, 291-296, εικ. 1, 2· Μπορμπουδάκης 1985, 136-137, εικ. 32 41. Χατζηδάκης 1950, 392 κ.έ.· Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 41, 2· Δουλγεράκης, δ.π.· Μπορμπουδάκης 1985, 139-140, εικ. 35 42. Βοκοτόπουλος 1970γ, 339 και 1983, 45, πίν. IV.2 43. 'Ο ίδιος, πίν. IV.1 44. Δοντάς 1965, 400· Βοκοτόπουλος 1983α, 44-45, πίν. III.2 και VII.2 45. Βοκοτόπουλος 1968, πίν. 263α-β και 1983α, 50-51, πίν. VI.1 46. Βοκοτόπουλος 1985, 393-399, εικ. 1, 2, 3, 6-13 47. 'Ο ίδιος, 393, σημ. 4 48. Στο ίδιο 49. Ξυγγόπουλος 1957, 146, σημ. 6· Βοκοτόπουλος 1983α, 48-50, πίν. VI.2· Vocotopoulos 1986α, άρ. 94, εικ. σ. 146· ό ίδιος 1987, άρ. 65 50. Βοκοτόπουλος 1968, 323, πίν. 264α-β και 1983, 43, πίν. II.1 51. Βοκοτόπουλος 1968, 323,

111. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Χριστός ἔνθρονος, λεπτομέρεια θρόνου, εἰκ. ἀρ. 45

πίν. 265α-β καὶ 1983, 40-43, πίν. 11.2 52. Chatzidakis 1962, ΧΙΠ, 54, 69, 71, 87· Βοκοτόπουλος 1970γ, 339 καὶ 1972β, 497 καὶ 1983, 45-47, πίν. V.2, VIII.1-2 53. Στά ἴδια 54. Βοκοτόπουλος 1968, 323 καὶ 1983, 44, πίν. III.1 καὶ VII.1 55. Πληροφορία Π. Βοκοτόπουλου 56. Βοκοτόπουλος 1981β, 21, πίν. 10 57. Sotheby's, Νοέμβριος 1985, ἀρ. 170 58. Χατζηδάκης 1956γ, πίν. ΚΗ', εἰκ. 1 59. Χατζηνικολάου 1957, 52· Χατζηδάκης 1977α, ἀρ. 60, πίν. 39, 115 60. Ὁ ἴδιος, ἀρ. 61, πίν. 38, 116 61. D'Elia 1964, 104, ἀρ. 106, πίν. 110 62, Σημ. Μ.Χ. 63. Στό ἴδιο 64. Σωτηρίου 1956, ἀρ. 1574 65. ΕΕΒΣ ΚΑ', 1961, 342 66. Σωτηρίου 1956, ἀρ. 1572 67. Ὁ ἴδιος, ἀρ. 1570 68. Ξυγγόπουλος 1957, 139 69. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 72, ἀρ. 530 70. Ὁ ἴδιος, 46, ἀρ. 292· Ξυγγόπουλος

112. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Χριστός ἔνθρονος, λεπτομέρεια θρόνου, εἰκ. ἀρ. 45

1957, πίν. 38, 2 71. Τομαδάκης 1948, τ.1., πίν. Α' 72. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 32, ἀρ. 194 73. Ὁ ἴδιος, 72, ἀρ. 529· Ξυγγόπουλος 1957, 144 74. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 45, ἀρ. 290· Ξυγγόπουλος 1957, 40, 2 75. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 34, ἀρ. 22· Ξυγγόπουλος 1957, 143 76. Καρακατσάνη 1980, 28, εἰκ. 17 77. Σισιλιάνος 1935, 72 78. Chatzidakis 1965α, ἀρ. 92-93 καὶ 1971, 72· Ν. Χατζηδάκη 1983, 38, ἀρ. 29 79. Ξυγγόπουλος 1957, 143 80. Ξυγγόπουλος 1936, ἀρ. 8· Ν. Χατζηδάκη 1983, 32, ἀρ. 23 81. Ξυγγόπουλος 1957, 277, πίν. 63, 1 82. Mariacher 1957, 75, ἀρ. 1000 83. Ὁ ἴδιος, ἀρ. 509 84. Ἄμαντος 1928, 50· Ξυγγόπουλος 1957, πίν. 39, 1· Chatzidakis 1962, 196 (ἀπεδείχθη με καθαρισμὸ π्लाστή) 85. Ἀδημοσίετη 86. Ἀδημοσίετη.

113. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), βημόθυρο με Πέτρο καί Παῦλο, εικ. ἀρ. 40

115. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Σταύρωση, λεπτομέρεια, εικ. ἀρ. 46

114. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εικ. ἀρ. 43

116. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ὑπογραφή, εικ. ἀρ. 43

117. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 37

118. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Προσκύνηση τῶν Μάγων, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 49

119. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεία Λειτουργία, εἰκ. ἀρ. 53

120. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, εἰκ. ἀρ. 54

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΜΙΧΑΗΛ (2)

121. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Χριστός ἐνθρονος, εικ. ἀρ. 71

122. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, ἐνθρονη, εικ. ἀρ. 72

123. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), "Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος με σκηνές βίου του, εικ. ἀρ. 58

125. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Λιθοβολισμός Στεφάνου, εικ. ἀρ. 74

126. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἀποτομή Ἰωάννου Προδρόμου, εικ. ἀρ. 73

124. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ἔνθρονος, λεπτομέρεια, εικ. ἀρ. 80

127. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), *Madonna del Rosario*, εικ. ἄρ. 83

Δαμιανός

1803

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (81)*, βοηθός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Σταυροῦ, 1803, χ. Ἄνεμούτσα, Πήλιο¹.

1. Μακρῆς 1976, 147.

Δανιήλ (1)

1580, 1581

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. Ἄνιστορήθη... παρά τοῦ ἐν μοναχοῖς Δανιήλ ἐλαχίστου... (εἰκ.), ...διά χειρός ἐμοῦ Δανιήλ μοναχοῦ (τοιχ. 1), ...Δανιήλου χεροῖν... (τοιχ. 2).

128. Δαμασκηνός Μιχαήλ (2), Θεοτόκος Ὁδηγήτρια, εἰκ. ἄρ. 85

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1580, ν. Παναγίτσα, πόλη, Σκόπελος¹.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονή Γεννήσεως Μαυρουναῖ, 1580, Σκύρος² 2) Μετόχι μονῆς Παναγίας Πορταρέας, 1581, μονή Προδρόμου, Πορταριά, Πήλιο³.

1. Λαζαρίδης 1964, 278 2. Σημ. Μ.Χ. 1965 3. Γιαννόπουλος 1935, 238-239.

Δανιήλ (2)

1587

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. ...καί διά χειρός ἐμοῦ Δανιήλ μοναχοῦ.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονῆς Κορώνης, 1587, Πίνδος¹.

1. Γιαννόπουλος 1934, 269· Ὁρλάνδος 1939, 409, καί 1939-40, 169.

129. Δανιήλ (3), Μαρτύρια αγίων, τοιχ. ἀρ. 1

Δανιήλ (3)

1603-1620

ΙΔΙΟΥΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Δανιήλ ἱερομονάχου (τοιχ. 1), Δανιήλ καὶ Μερκούριου ἱερομονάχων (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Μερκούριος*.

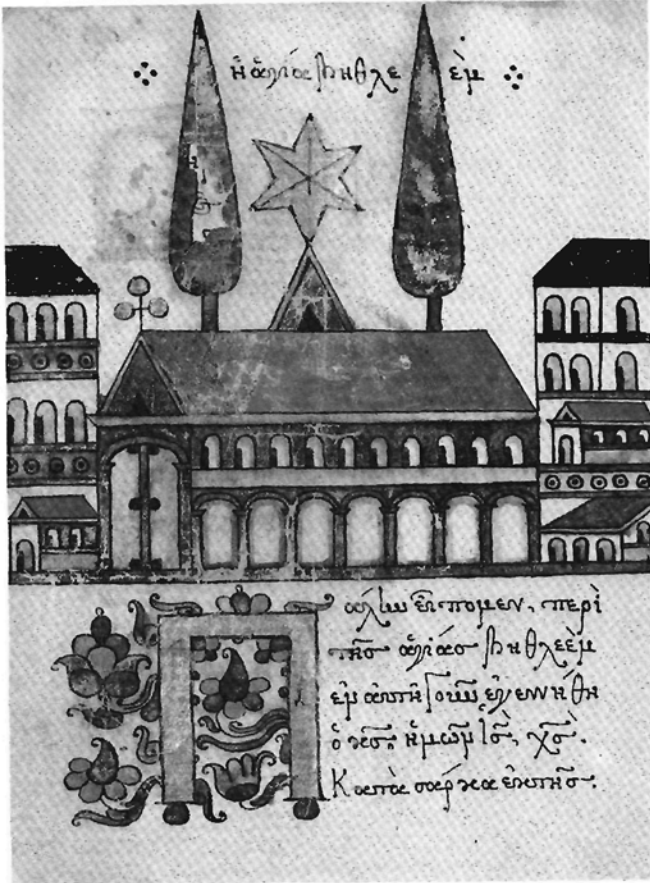
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἐπί σοί χαίρει, 1620¹ 2) Ἴω Πρόδρομος, μονή Λαύρας, Ἄθως².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Διονυσίου, Ἄθως: 1) Παρεκκλήσιο Ἁγίου Γεωργίου, 1609 2) Παρεκκλήσιο Ἁγίων Πάντων (μέ Μερκούριο) 3) Παρεκκλήσιο Θεολόγου (νοσοκομεῖο), 1616 καὶ 4) Παρεκκλήσιο Ἀρχαγγέλων³.

1. Millet 1945, 3, πίν. Γ· Χατζηδάκης 1977α, 133, ἀρ. 87, σημ. 2 καὶ 1982, 420 2. Σημ. Μ.Χ. 3. Γαβριήλ 1959, 51, 54, 56, 119.

130. Δανιήλ (3), Ἁγιος Πρόβος, τοιχ. ἀρ. 1

131. Δανιήλ (4), επίτιτλο, χφ. αρ. 2

Δανιήλ (4)

1666-1680

ΙΔΙΟΤ. Ἰατρός, καλλιγράφος, κωδικογράφος καὶ μικρογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δανιήλ τοῦ ἱατροῦ* (χειρ. 1, 2, 3).

ΒΙΟΓΡ. Ἀντιγραφέας Ἑρμηνείας¹. Πιθανῶς ἦταν μοναχός στή λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα στήν Παλαιστίνη².

ΕΙΚΟΝΑ Σύναξη Ἀποστόλων, μονή Ἁγίου Κωνσταντίνου, Ἱεροσόλυμα³.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ 1) χφ. 129, 1666, μονή Δοχειαρίου, Ἄθως⁴ 2) Προσκυνητάριο Ἱεροσολύμων, χφ. 139, μονή Γρηγορίου, Ἄθως⁵ 3) Προσκυνητάριο Ἱεροσολύμων, χφ. 121, Βυζαντινό Μουσείο, Ἀθήνα⁶ 4) Cod. gr. 15, Ἑθνική Βιβλιοθήκη, Ρώμη (ὑπογραφή σβησμένη)⁷.

1. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1897, 292, ἀρ. κωδ. 214 2. Καδάς 1985, 1290 3. Σημ. Μ.Χ. 4. Καδάς 1985, 1289, πίν. 7, 8 5. Ἐπιστολὴ Ἁγίου Ὁρους, Α', 485, εἰκ. 470-498 6. Γκράτσιου 1985, ἀρ. 35· Καδάς 1985, 1289, πίν. 5, 6 7. Ὁ ἴδιος, πίν. 9, 10.

132. Δανιήλ (7), ἀρχικό Κ, χφ. αρ. 1

Δανιήλ (5)

1667

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Νικόλαος, 1667, παρεκκλήσιο Ἁγίου Νικολάου, μονή Χιλανδαρίου, Ἄθως¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίου Νικολάου, 1667, μονή Χιλανδαρίου, Ἄθως².

1. *Chilandar*, 162, εἰκ. 136· Χατζηδάκης 1982, 420 2. Ὁ ἴδιος, 160, 162-165, 167, εἰκ. 135, 137, 139.

Δανιήλ (6)

1669

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *κατεσκευάσθη ἡ εἰκόνα διὰ χειρὸς Δανιήλ ἱερομονάχου* (εἰκ.), *χείρ Δανιήλ* (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Νικόλαος, 1669, ν. Ἁγίου Νικολάου Στρατῆ, ΒΑ. ὑπώρειες τοῦ βουνοῦ Πετροκοπιοῦ, Πάτριμος¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ "Άγιος Βασίλειος καί Ἀνάληψη, παρεκκλήσιο Ἁγίου Βασιλείου, μονή Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Πάτμος².

1. Σμυρνάκης 1942 (ἀνέκδοτο) 2. Κρητικός 1956-57, 128· Παπαδόπουλος 1977, 44.

Δανιήλ (7) 1679, 1701

ΚΑΤΑΓ. Τρίκαλα Θεσσαλίας.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, κωδικογράφος καί μικρογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δανιήλ τοῦ θύτου (χφ. 1), διά χειρός κάμου τοῦ ἁμαρτωλοῦ κ(αί) ἐλαχίστου τῶν ἱερομονάχων Δανιήλ τῆς βασιλικῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων... ἐκ πόλεως Τρίκης τε τῆς Θεσσαλίας (χφ. 2).*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ 1) Λειτουργίες 1436(μ), 1679¹ καί 2) Λειτουργίες 1427(μ), 1701, μονή Ἰβήρων, "Αθως (ἐτελειώθη ἐν Μοσχοβία)².

1. *Θησαυροὶ Ἁγίου Ὀρους*, Β', 343-346, εἰκ. 234-262 2. Στό ἴδιο, 339, εἰκ. 200-204.

Δανιήλ (8) 1680

ΚΑΤΑΓ. Ἡπειρος;

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. ...*Δανιήλ ἱεροδιακόνου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀθανάσιος (3)*, Νικόδημος* καί Ἀνανίας (3)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Βουτσᾶς, χ. Γρεβενήτι, Ἡπειρος¹.

1. Λαμπρίδης 1887-90, 47, σημ. 1 (ἀναφέρει μόνο τόν Ἀθανάσιο)· *ΕΕΒΣ* Β', 1925, 329· Ἀθηναγόρας 1929, 18.

Δανιήλ (9) 1798

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Δανιήλ μοναχοῦ.*

ΕΙΚΟΝΑ Πέτρος καί Παῦλος, 1798, ν. Ἁγίων Ἀποστόλων, πόλη, Σκόπελος¹.

1. Λαζαρίδης 1964, 278.

Δανιήλ (10) + 1838

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Θεολόγος (ἐπιζωγράφηση τῆς εἰκόνας

«προσκύνηση» τοῦ 12ου αἰ.), μονή Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Πάτμος¹.

1. Σμυρνάκης, *Πάτμος*, Γ'. 1334· Χατζηδάκης 1977α, 45, ἀρ. 2, πιν. 78, 79.

Δανίλης Ἰωάννης 1687

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΒΙΟΓΡ. Τό 1687 ὁ Ν. Κάλμπος ὑπόσχεται νά τοῦ μάθει τήν *τέχνη τῆς ἀγιογραφοσύνης*¹.

1. Ζώης 1923, 108· Σισιλιάνος 1935, 103.

Δαρζέντας Ἐμμανουήλ 19ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Θήρα Κυκλάδων.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάστηκε στό Ἐμπορειό Θήρας¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 71.

Δαρώνας Ἰάκωβος (Νταρώνας Γιάκομος)
1614-† πρὶν ἀπό τό 1626

ΚΑΤΑΓ. Ρέθυμνο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΙΔΙΟΤ. Δάσκαλος, ζωγράφος, ψάλτης.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἰακώβου Δαρώνα* (εἰκ. 3, 4).

ΒΙΟΓΡ. Κατάγεται ἀπό τό Ρέθυμνο, ἀλλά ἦταν ἐγκατεστημένος στό Χάνδακα συνεχῶς ἀπό τό 1614 ἕως τό 1623, σύμφωνα μέ μαρτυρίες νοταριακῶν ἐγγράφων. Ἀπό τό γάμο του στό Ρέθυμνο μέ τήν Ἐργίνα Λεονταρίτη εἶχε τρεῖς γιούς, ἀπό τοὺς ὁποίους ὁ Μάρκος καί ὁ Νικολός ἦταν ζωγράφοι. Τό 1622 ἀγόρασε ἕνα σπίτι στήν ἐνορία τῆς Santa Maria Galini. Φέρεται μάλλον ὡς γενάρχη τῆς μεγάλης οἰκογένειας ζωγράφων Δαρώνων (ἢ Ταρώνων)¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γέννηση, 1616, καί 2) Εἰσόδια Θεοτόκου, στό δωδεκάορτο τέμπλου καθολικοῦ μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας Σινᾶ² 3) ΘΚ ἐνθρονη, Κοργιαλένιος Βιβλιοθήκη, Κεφαλονιά (ἀπό τή Συλλογή Σπ. Χαροκόπου, Ἀθήνα)³ 4) ΧC Μέγας Ἀρχιερεύς, ἐνθρονος, Ermitage, Συλλογή Lichačev, ἀρ. 1699/1474⁴ 5) ΘΚ ἐνθρονη, ἐσωτερική πλευρά εἰκονοστασίου, καθολικό μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας Σινᾶ (ἀποδ.)⁵.

1. Καζανάκη 1981, 224-226 2. Σημ. Μ.Χ. 1962 3. Χατζηδάκης 1986α, ἀρ. 148 4. Στό ἴδιο 5. Στό ἴδιο.

133. Δαρώνας Ίάκωβος, Γέννηση Θεοτόκου, εικ. ἀρ. 1

134. Δαρώνας Ίάκωβος, Θεοτόκος ἔνθρονη, εἰκ. ἀρ. 3

Δεβάρης Ἀναστάσιος

1746 (?) - 1811

ΚΑΤΑΓ. Λευκάδα.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΒΙΟΓΡ. Γεννήθηκε τό 1746 καί πέθανε τό 1811 σύμφωνα μέ ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα, τά ὁποῖα μᾶς πληροφοροῦν γιά τούς τρεῖς γάμους του καί τούς ἀλλεπάλληλους θανάτους τῶν παιδιῶν του. Ἀναφέρεται στίς 26-9-1801 στό βιβλίον ἐξόδων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάν-

νου Θεολόγου τῆς πόλης Λευκάδας ὅτι ζωγράφησε δύο κουτιά τῆς ἐκκλησίας. Τό ἕνα ἴσως σώζεται στό Μεταβυζαντινόν Μουσεῖο Λευκάδας¹.

1. Ροντογιάννης 1974, 350, 351.

Δεβάρης Ἰωάννης

1750-1819

ΚΑΤΑΓ. Κεφαλονιά.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος, χρυσοῦτης.

ΣΥΝΕΡΓ. Στυλιανός Δεβάρης*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως εἶναι νεότερος ἀδελφός τοῦ Στυλιανοῦ Δεβάρη μέ τόν ὁποῖο συνεργάζονται, ἀλλά ὁ Ἰωάννης ἐκτελεῖ δευτερότερες ἐργασίες. Ἦταν εἰδικός στίς ἐπιχρυσώσεις τέμπλων. Τό 1813 χρύσωσε τό τέμπλο τῆς Παναγίας τῶν Εἰσοδίων στήν πόλη τῆς Λευκάδας¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίων Ἀποστόλων, 1793 καί 1819 (μέ τόν Στυλιανό), χ. Φρύνιο, Λευκάδα².

1. Ροντογιάννης 1974, 367 2. Στό ἴδιο.

Δεβάρης (Δευάρης ἢ Κορνάρος) Στυλιανός

1745- + 1813

ΚΑΤΑΓ. Λευκάδα.

ΠΑΤΡ. Τζώρτζης.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Στυλιανοῦ (εἰκ. 3), ...κοσμογραφικῆς δέ τέχνης Στυλιανοῦ Δεβάρη (εἰκ. 4), χεῖρ Στυλιανοῦ Κορνάρου (εἰκ. 5), χεῖρ Στυλιανοῦ Δεβάρη (εἰκ. 6, 8, 9), ΣΤ. Δ (εἰκ. 7), χεῖρ Στλς Δβς (εἰκ. 15).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης Δεβάρης*, ἀδελφός του.

ΒΙΟΓΡ. Ὁ σημαντικότερος ζωγράφος τῆς οἰκογένειας Δεβάρη. Τό ἐπίθετο Κορνάρος χρησίμευε ὡς διακριτικό ἀπό συνώνυμες οἰκογένειες. Οἱ χρονολογίες γέννησης καί θανάτου του (1745-1813) παραδίδονται ἀπό βιβλία ἐκκλησιῶν τῆς Λευκάδας¹. Τά βιβλία αὐτά μᾶς πληροφοροῦν γιά τίς μικροεργασίες καί τά χρυσώματα τέμπλων πού ἔκανε ὁ ζωγράφος κατά τά ἔτη 1778 καί 1780 στούς ναοῦς Ἁγίας Παρασκευῆς καί Ἁγίων Ἀναργύρων Λευκάδας, καθώς καί γιά τίς ἀμοιβές του σέ γρόσια γιά εἰκόνα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Μαύρας (1783), γιά εἰκόνες τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Φρύνιου (1793, 1794, 1797) καί γιά τό τέμπλο τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς πόλης Λευκάδας (1813)².

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἁγιος Νικόλαος, 1770 2) ΧC Μέγας Ἀρ-

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) "Άγιος Νικόλαος, 1770 2) ΧC Μέγας Άρχιερέυς, 1770 καί 3) Εὐαγγελιστής Ἰωάννης, 1802, Βυζαντινὸ Μουσείο, ἀρ. Τ. 387, Ἀθήνα³ 4) Βικέντιος - Μηνᾶς - Βίκτωρ μέ σκηνές βίου, 1771, ἰδιοκτησία Ἰ. Ζαῖμη⁴ 5) Δεσποτικές εἰκόνες (ΘΚ, ΧC, Ἰω Πρόδρομος), 1773, ν. Ἁγίου Χαραλάμπους, χ. Φρύνιο, Λευκάδα⁵ 6) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, 1781 (στὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο) καί 7) Τιμόθεος καί ἁγία Μαύρα, 1782, ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, πόλη, Λευκάδα⁶ 8) Πίστη, 1782 καί 9) Ἰω Χρυσόστομος, εἰκονοστάσι οἰκ. Σολωμοῦ, Ἀργοστόλι, Κεφαλονιά⁷ 10) Τιμόθεος καί ΘΚ, 1783, ν. Ἁγίας Μαύρας, Κάστρο, Λευκάδα⁸ 11) Δεσποτικές εἰκόνες, ἀρχάγγελιοι, Νυμφίος, εἰκόνες δωδεκαόρτου, ἴσως ἀπόστολοι, 1793, ν. Ἁγίων Ἀποστόλων, χ. Φρύνιο, Λευκάδα⁹ 12) Κουτιά, 1801, ν. Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, πόλη, Λευκάδα¹⁰ 13) Ἀρχάγγελος (βημόθυρο), 1813, ν. Παναγίας τῶν Ξένων, πόλη, Λευκάδα¹¹ 14) Τέμπλο, 1813, ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου, πόλη, Λευκάδα¹² 15) Ἁγιοὶ Ἀναργυροί, Συλλογὴ Παμπούκη, Ἀθήνα¹³ 16) Δημήτριος, Συλλογὴ Καλλιγᾶ, Ἀθήνα¹⁴ 17) Μυστικὸς Δεῖπνος, ἰδιοκτησία οἰκ. Σκιαδαρέση¹⁵ 18) Δεσποτικές εἰκόνες (ἀπόδ.), ν. Ἁγίου Γεωργίου, πόλη, Λευκάδα¹⁶ 19) Ἀρχάγγελοι στὰ βημόθυρα καί εἰκόνες δωδεκαόρτου, Μουσείο Λευκάδας (ἀπὸ ν. Ὁδηγήτριας, πόλη, Λευκάδα)¹⁷.

ΒΙΒΛ. Ροντογιάννης 1974, 352-367.

1. Ροντογιάννης 1974, 352 2. Ὁ ἴδιος, 355, 358-359, 361-365 3. Σισιλιάνος 1935, 73· Κονόμος 1966β, 21· Ροντογιάννης 1974, 352 4. Σημ. Μ.Χ. 1985 5. Ροντογιάννης 1974, 353-354, πίν. 99, 100 6. Ὁ ἴδιος, 355-356 7. Σισιλιάνος 1935, 73· Κονόμος 1966β, 21· Ροντογιάννης 1974, 356 8. Στὸ ἴδιο 9. Ὁ ἴδιος, 358-361, πίν. 105-106 10. Ὁ ἴδιος, 361 11. Ὁ ἴδιος, 362, πίν. 108 12. Ὁ ἴδιος, 361-365, πίν. 107 13. Σισιλιάνος 1935, 73· Κονόμος 1966, 21· Ροντογιάννης 1974, 367 14. Σημ. Μ.Χ. 15. Ροντογιάννης 1974, 365-366 16. Ὁ ἴδιος, 356-358 17. Ὁ ἴδιος, 365.

Δέκαρχος Ἐμμανουήλ (Dhecarghos Maneas ἢ Paramanolis)¹ 1660, 1685, 1692

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος, ἱερέας, ἔπειτα μητροπολίτης Σάρδεων.

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σὲ νοταριακὰ ἔγγραφα στὸ Ἡράκλειο ἀπὸ τὸ 1650 ἕως τὸ 1652². Στὶς 21 Ἰουνίου 1652 ἐτοιμάζει κατάλογο ἐκτιμήσεως εἰκόνων³. Στὸ διάστημα 1650-1685 ἀλληλογραφεῖ μέ τὸν Γεράσιμο Παλαδά καί στὰ 1658-1671 μαθητεύει κοντὰ στὸν Ἐπι-

φάνιο στὰ Ἰωάννινα. Στὰ 1673-1682 βρίσκεται στὴ Ζάκυνθο ὡς πρόσφυγας ἐπιδοτούμενος καί τὸ 1678 κηρύττει τὸ εὐαγγέλιο στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ 1687 ἔχει χειροτονηθεῖ μητροπολίτης (τιτουλάριος) Σάρδεων μέ τὸ ὄνομα Ἐφραιμ. Γιά τελευταία φορά μνημονεύεται ὡς μάρτυρας τὸ 1692⁴.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γεώργιος, τ. Συλλογὴ Λαμπίκη, ἀρ. 50, Ἀθήνα⁵ 2) Ὑψωση Τιμίου Σταυροῦ, μονὴ Διονυσίου, Ἀθῶν⁶.

ΒΙΒΛ. Ζώης 1909, 95 καί 1963, 214-215· Χατζηδάκης 1974α, 434.

1. Μέρτζιος 1951, 29, ἀρ. 165 2. Κωνσταντουδάκη 1975α, 100-101· Καζανάκη 1981, 192-193 3. Κωνσταντουδάκη, ὁ.π. 4. Ἀραβαντινός 1862, 184-185· Τωμαδάκης 1949, 190 (ἔκαμε τὴν ταύτιση) 5. Σισιλιάνος 1935, 133-134 (στὴν τ. Συλλογὴ Παμπούκη) 6. Χατζηδάκης 1977α, 136 (μνεία).

Δέκαρχος Ἰωάννης

1670

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἰωάννου Δεκάρχου ἐκ τῆς ἐχμαλότου Κρίτις*.

ΕΙΚΟΝΑ Εἰσόδια ΘΚ, 1670, Μουσείο Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης (ἀπὸ μονὴ Μ. Παναγίας), Σάμος¹.

1. Λαζαρίδης 1968, 400· Χατζηδάκης 1974α, 436.

Δελαγραμμάτικας Μακάριος περίπου 1577-1598

ΙΔΙΟΤ. Νοτάριος Ἄνδρου.

ΒΙΟΓΡ. Σημειώνεται στὸν ὑπ' ἀρ. 118 κώδικα τῆς μονῆς Ἁγίας Ἡ Ζωοδόχου Πηγῆς, Ἄνδρος, φ. 10¹.

1. Πασχάλης 1927, 94.

Δελάρτας Λεονάρδος

1569-1590

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΒΙΟΓΡ. Στὶς 23 Μαρτίου 1590 συμφωνεῖ μέ τὸν κτήτορα τῆς ἐκκλησίας νά ζωγραφίσει τὸ Ἅγιο Βῆμα τῆς Παντάνασσας στὴν περιοχή Λευκίμμη τῆς Κέρκυρας¹.

1. Μ. Καζανάκη (ΔΧΑΕ, περ. Δ' τ. ΙΓ', 1987, τυπώνεται).

Δελβινιώτης Θεόδωρος

1733

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας¹.

1. Πληροφορία Μ. Καζανάκη.

De Milo Φραγκίσκος

1522

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Ρίστορ.

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ ἔγγραφο τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1522¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1973, 340, ἀρ. 54.

Δεπέρος Παρθένιος

1638

ΚΑΤΑΓ. Χανιά Κρήτης.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, ν. Σωτήρος, πόλη, Κύθνος¹.

1. Gerola 1926, 6-7· Chatzidakis 1953, 18.

Δέσος Σιλβέστρος

† 1650

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Σιλβέστρου τοῦ Δέσου* (εἰκ. 1), *χεῖρ Σιλβέστρου (μον)αχοῦ τοῦ Δέσω* (εἰκ. 3).ΒΙΟΓΡ. Πιθανῶς ταυτίζεται μέ τόν ὁμώνυμο ἡγούμενο τῆς μονῆς Βροντησίου (1647 ; -1650), πού πέθανε στό Χάνδακα στίς 7-10-1650¹.ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δημήτριος, Βυζαντινό Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 215² 2) Δημήτριος (ἀντίγραφο Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἀνυπόγραφο), ν. Ἀκλειδιοῦ, Μυτιλήνη³ 3) Προσκύνηση τῶν Μάγων, ν. Ἀγίου Νικολάου, Καστανιά Κόνιτσας, Ἡπειρος⁴.

1. Δουλγεράκης 1958, 158-159· Μανούσακας 1965, 269, 271 2. Βοκοτόπουλος 1976α, 217 3. Κλεόμβροτος 1974, 104-105, εἰκ. σ. 106 4. Βοκοτόπουλος 1976α, 216-217, πίν. 166α.

*Δευάρης βλ. Δεβάρης**Δευτερεύων Σίφνου, Ἀγάπιος Πρόκος*

μέσα 18ου αἰ.- + 1829

ΚΑΤΑΓ. Σίφνος.

ΠΑΤΡ. Νικόλαος Πρόκος, πρωτέκδικος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, δευτερεύων Σίφνου.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Δευτερεύων Σίφνίου* (εἰκ. 1), *Χεῖρ Δευτερεύων Σίφνου* (εἰκ. 3, 28, 29α, 44), *Δευτερεύοντος Σίφνου* (εἰκ. 27, 42, 50, 52, 55), *Χεῖρ Δευτερεύοντος καί Ἀγαπίου ἱερομονάχου Σίφνου Σερίφου* (εἰκ. 45, 46).

135. Δέσος Σιλβέστρος, Ἅγιος Δημήτριος, εἰκ. ἀρ. 1

ΒΙΟΓΡ. Ἡ ὀνομασία τοῦ ὄφικίου του (δευτερεύων) ἐκτόπισε τό ὄνομά του. Τήν ἀγιογραφική τέχνη ἔμαθε στό Ἅγιον Ὄρος καί ἐργάστηκε στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὑπῆρχε παροικία Σιφνίων. Ζωγράφος κυρίως φορητῶν εἰκόνων πού βρίσκονται σέ ὄλα τά νησιά, ζοῦσε στήν Κίμωλο καί στή Σίφνο, ὅπου διακόσμησε μέ τοιχογραφίες τήν οἰκογενειακή του ἐκκλησία τῆς Παναγίας στά Γουρνιά. Σέ ἓνα ἀπό τά ταξίδια του στή Σίκινο τόν συνέλαβαν πειρατές καί κατέβαλε λύτρα γιά νά ἀπελευθερωθεῖ¹. Πληροφορίες γιά τήν οἰκογενειακή καί περιουσιακή του κατάσταση ἀντλοῦνται ἀπό τό κείμενο τῆς διαθήκης του καί ἀπό ἄλλα δύο ἔγγραφα συγγενῶν του². Στή Σίφνο εἶχε μαθητευόμενο ζωγράφο τόν Ἰωάννη Οἰκονόμου Ἀφεντάκη πρὶν ἀπό τό 1826³. Ἡ ζωγραφική του ἔχει χαρακτήρα λαϊκό, πού καθῶς συνάγεται ἀπό τή μεγάλη παραγωγικότητά του, ἱκανοποιοῦσε τήν καλαισθησία τῶν νησιωτῶν τῆς ἐποχῆς του.

136. Δευτερεύων Σίφνου, εικόνα Έρωτα, εικ. ἀρ. 2

137. Δευτερεύων Σίφνου, Ίστορία τής Σωσάννας, εικ. ἀρ. 3

ΕΙΚΟΝΕΣ

Ἄ θ ἦ ν α

1) ΧC Παντοκράτωρ, 1796⁴ καί 2) Εἰκόνα Ἐρωτα, 1825 (ἀρ. ΒΜ 837/Τ. 773)⁵ καί 3) Ἱστορία τῆς Σωσάνης (ἀρ. ΒΜ 826/Τ. 839), Βυζαντινὸ Μουσεῖο⁶ 4) Ἐξομολόγηση, 1828, οἰκία Ε. Μ. Βεντούρη (προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀσκηταριὸ τῆς ὁσίας Μεθοδίας στὸ Μέσα Κάστρο Κιμῶλου)⁷ 5) Ἰησοῦς καὶ Μυροφόροι, ἀρ. Κ 774 καί 6) Ἐξομολόγηση, ἀρ. Τ. 750, Βυζαντινὸ Μουσεῖο⁸ 7) Ξυλόγλυπτος καὶ ζωγραφιστὸς Ἐπιτάφιος ναϊδιόσχημος μὲ σκηνές ἀπὸ τὸ βίο τῆς ΘΚ. Προέρχεται ἀπὸ τὸ ναὸ Εὐαγγελισμοῦ Κιμῶλου· τώρα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο⁹.

Κ ἰ μ ῶ λ ο ς

8) Ἅγιος Βλάσιος, ν. Ἅγίου Βλασίου στή θέση Δέκας¹⁰ 9) ΧC πορευόμενος εἰς Ἐμμαούς καί 10) Πέτρος θεραπεύων τὸν Αἰνέαν, 1815, ν. Γεννήσεως Χριστοῦ Κάστρου (παρεκκλήσιο Ἅγίου Ἐλευθερίου)¹¹ 11) Γρηγόριος, ν. Ἅγίου Γρηγορίου στή θέση Χώνη¹² 12) ΧC ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ¹³ καί 13) Τέμπλο καὶ εἰκόνα Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, 1814, ν. Προφήτη Ἡλία στὸ ὁμώνυμο βουνό (προέρχονται ἀπὸ ν. Ἅγίου Σπυρίδωνος)¹⁴ 14) Δευτέρα Παρουσία 15-26) Μικρές εἰκόνες καί 27) Κουβούκλιο ἐπιταφίου μὲ παραστάσεις Παθῶν, ν. Θεοτόκου Ὁδηγήτριας¹⁵ 28) Εἰρήνη, 1825 καί 29) Βημόθυρο, ν. Ἅγίου Ἰωάννου Θεολόγου¹⁶ 29α) ΧC, 1809 καί 30) Κιβώριο Ἁγίας Τράπεζας, 1825, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου¹⁷ 31) Κυριακή, ν. Ἁγίας Κυριακῆς στήν ὁμώνυμη θέση¹⁸ 32) Οἱ πειρασμοὶ τοῦ Κυρίου, 1809, ν. Ἅγίου Μηνᾶ¹⁹ 33) Μόδεστος, ν. Ἅγίου Μοδέστου²⁰ 34) Ἅγιοι Κωνσταντίνος - Ἐλένη - Παρασκευή - Μαρίνα 35) Βημόθυρο 36) Οἱ τρεῖς Παῖδες ἐν καμίνω καί 37) Τέμπλο Β. κλίτους, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς στὸ λόφο Ξαπλοβούνι²¹ 38) Βημόθυρο, 1814, ν. Ἅγίου Σπυρίδωνος²² 39) Μυστικὸς Δείπνος, 1809 καί 40) Ἡ πόλις Σεβοίμ, ν. Ἅγίου Χαλαμπους στή θέση Καρκάνη²³ 41) Εἰκόνες τέμπλου, 1829, ν. Παντοκράτορος, Ἐπάνω Βάρδια²⁴.

Κ ὑ θ ν ο ς

42) ΧC Παντοκράτωρ, ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, Χώρα²⁵ 43) Δωδεκάορτο καί 44) Μετάσταση ΘΚ, 1799, ν. Χριστοῦ Χώρας²⁶.

Σ ἔ ρ ι φ ο ς

45) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1801 46) ΘΚ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν, 1801 καί 47) ΧC Παντοκράτωρ καί 48) ΘΚ Ὁδηγήτρια καὶ Ὠραία Πύλη, ν. Ἅγίου Ἐλευ-

θερίου, Κάστρο Χώρας²⁷ 49) Ἐπιτάφιος, 1796, ν. Ἅγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Χώρα²⁸.

Σ ἰ φ ν ο ς

50) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1816 51) ΧC, 1819 καί 52) Τάφος ΘΚ, 1798, ν. Παναγίας στὰ Γουρνιά²⁹ 53) ΘΚ Ζωοδόχος Πηγὴ, 1801, μονὴ Χρυσοπηγῆς³⁰ 54) Τὰ ἐπιλόχεια τῆς ΘΚ, οἰκία ἱερέα Ἀντ. Μαστρόκαλου³¹.

Υ δ ρ α

55) Δεσποτικὸς θρόνος, 1817, ν. Σωτήρος³² 56) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1827, ν. Ἅγίου Ἀθανασίου³³.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ΧC Παντοκράτωρ τρούλου καὶ τμήματα Εὐαγγελιστῶν (ἐλάχιστα σώζονται), ν. Ταξιαρχῶν, Κίμωλος³⁴ 2) 24 οἰκοὶ ΘΚ, 1823, ν. Παναγίας στὰ Γουρνιά, Σίφνος³⁵.

ΒΙΒΛ. Ράμφορ 1972, 183-299 καί 1973, 39-44.

1. Ράμφορ 1973, 270-272 2. Ὁ ἴδιος, 290-296 3. Φωτόπουλος 1976, 233 4. Σωτηρίου 1924β, 78 5. Σωτηρίου 1931, 144· Ράμφορ 1973, 288· Χατζηδάκης 1975α, 261 6. Ράμφορ 1973, 288-289 7. Ὁ ἴδιος, 278 8. Σωτηρίου 1954, ἀρ. 754 9. Ράμφορ 1972, 203 καί 1973, 277 10. Ράμφορ 1972, 241 11. Ὁ ἴδιος, 197 καί 1973, 277 12. Ράμφορ 1972, 241 13. Ὁ ἴδιος, 252, εἰκ. 72 14. Ὁ ἴδιος, 234, 250 καί 1973, 275 15. Ὁ ἴδιος 1972, 232-233 καί 1973, 274-275 16. Ράμφορ 1948, 14 καί 1972, 238-239, εἰκ. 54 καί 1973, 275 17. Ράμφορ 1972, 210, 212, εἰκ. 29 18. Ὁ ἴδιος, 245 19. Ὁ ἴδιος, 247 καί 1973, 276-277 20. Ράμφορ 1972, 247 21. Ὁ ἴδιος, 249-250 καί 1973, 277 22. Ράμφορ 1972, 237 καί 1973, 275, εἰκ. 276 23. Ράμφορ 1972, 254 καί 1973, 275-277 24. Ράμφορ 1972, 277 καί 1973, 275 25. Δρανδάκης 1964α, 431 26. Στὸ ἴδιο· Ράμφορ 1973, 279 27. Δρανδάκης 1964α, 430 28. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 29. Ράμφορ 1948, 18 καί 1973, 278-279, εἰκ. σ. 281· Ἀλιπράντης 1979, 37-39 30. Σημ. Ο. Μηνᾶδη 31. Ράμφορ 1973, 279 32. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 324 33. Σημ. Μ.Χ. 1973 34. Ράμφορ 1972, 215 καί 1973, 288 35. Ράμφορ 1973, 280-288.

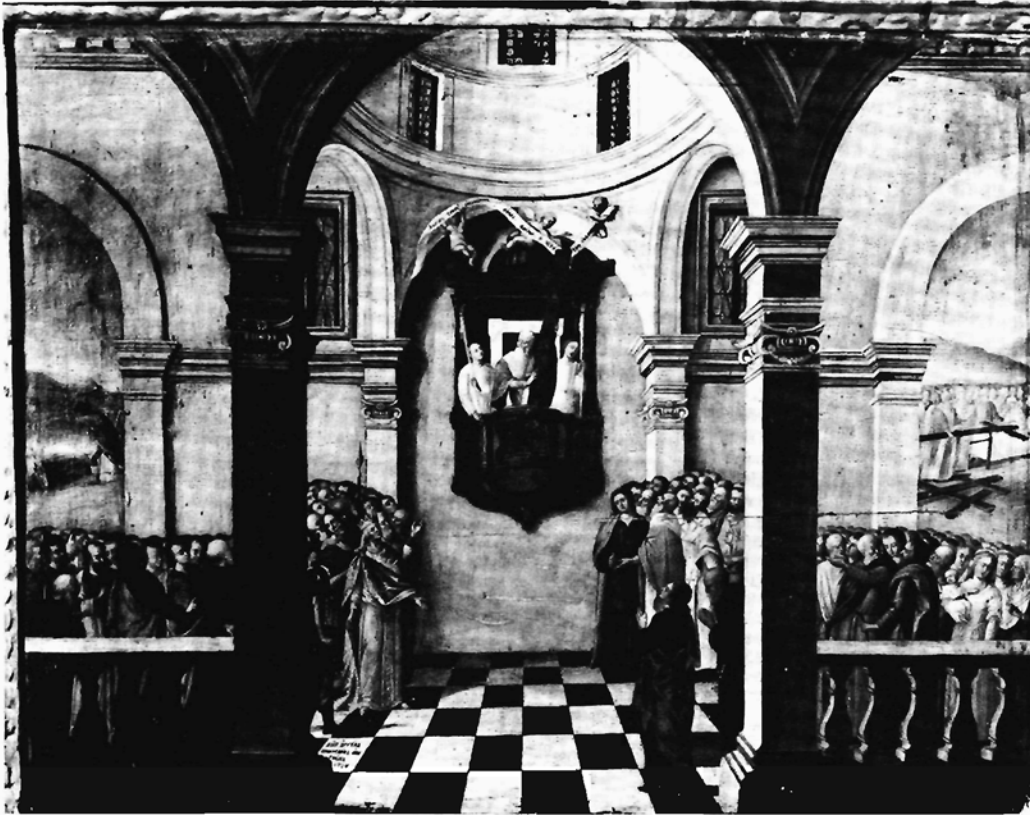
Δημαγγελάκης ἢ Δημαγγελέας Ἀναγνώστης 1743-1771

ΚΑΤΑΓ. Κουτήφαρι Μάνης.

ΥΠΟΓΡ. [Δημ]αγγελέα ἐκ Κουτ[η]φαρ[η] (τοιχ. 1), [χ]εῖρ Ἀναγνώστου Δημαγγελάκι ἐκ Κουτοίφαρι (τοιχ. 2), διὰ χειρὸς καμοῦ Ἀναγνώστου Δημαγγελαῖα ἐκ Κουτήφαρι (τοιχ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC, 1773, ν. Ἅγίου Κωνσταντίνου, χ. Κιτριές, Μάνη¹ 2) Κοίμησις ΘΚ, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Ἀβία, Μάνη².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἅγίου Βασιλείου (δίδυμος μὲ Ἅγιο Σπυρίδωνα), 1743, χ. Προαστεῖο, Μάνη³ 2) ν. Ἅγίου Σπυρίδωνος (δίδυμος μὲ Ἅγιο Βασίλειο), 1744, χ.

138. Δημησιάνος Ἄγγελος, Ἕψωση Τιμίου Σταυροῦ, εἰκ. ἀρ. 7

Προαστεῖο, Μάνη⁴ 3) Μονή Ντεκούλου, 1765, Οἶτυλο, Μάνη⁵ 4) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1771, χ. Πέντο, Μάνη⁶ 5) ν. Χριστοῦ, χ. Προαστεῖο, Μάνη⁷.
ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 285.

1. Σημ. Μ.Χ. 1971 2. Στο ἴδιο 3. Δρανδάκης 1976, 245 καὶ 1983, 130 4. Δρανδάκης 1976, 244 καὶ 1983, 130 5. Traquair 1908-9, 200· Πετρονώτης 1982β, 127, σημ. 6· Δρανδάκης 1983, 130 6. Δρανδάκης, δ.π. 7. Σημ. Μ.Χ. 1970.

Δημαγγελέας Πούλος

1785

ΚΑΤΑΓ. Κουτήφαρι Μάνης.

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός... καὶ Πούλου Δημαγγελέα Κουτούφαρι...*

ΣΥΝΕΡΓ. Φιλιππάκης*, Καλλιεργάκης* καὶ Πενταχωρέας*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Νικολάου, 1785, Κάτω Δολοί, Οἶτυλο, Μάνη¹.

1. Κουγέας 1934, 108· Πετρονώτης 1982β, 127 καὶ σημ. 7· Δρανδάκης 1983, 129.

Δήμας (1)

1672

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΠΑΤΡ. Γεώργιος.

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (22)*, πατέρας, καὶ Μιχαήλ*, ἀδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Cetatuja κοντά στο Ἰάσιο, 1672, Ρουμανία¹.

1. Grigoras 1966, 18 (τόν Δήμα καὶ τόν ἀδελφὸ του Μιχαήλ ἀναφέρει ὡς ἓνα πρόσωπο, Δούμα Μιχαήλ)· Δεληγιάννης 1986, 56 (παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Δήμας με τοὺς συνεργάτες του ἔχουν ζωγραφίσει καὶ ἄλλες ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς Ἰασίου).

Δημησιάνος

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.

ΥΠΟΓΡ. *Δημησιάνου χεῖρ.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἐνταφιασμός ΧΣ, Συλλογὴ Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα¹.

1. Σισιλιάνος 1935, 73 (με ἀτυχεῖς ταυτίσεις καὶ συσχετίσεις).

Δημησιᾶνος Ἄγγελος

1794-1802

ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.

ΙΔΙΟΤ. Ἄναγνώστης, ἔπειτα ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἀγγέλου Δημησιάνου ἀναγνώστου* (εἰκ. 1), *ἱερέως Δημησιάνου ἐφεύρεσις* (εἰκ. 6).ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται στά ἀρχεῖα τῆς Κέρκυρας τῆν περίοδο 1797-1802¹.ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εὔρεση Τιμίου Σταυροῦ, 1794 καί 2) *Madre della Consolazione*, ν. Ἁγίων Βασιλείου καί Στεφάνου, Κέρκυρα² 3) ΧC διδάσκων καί ὀκτώ σκηνές, 1798, Παλαιοκαστρίτσα, Κέρκυρα³ 4) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, 1801, μονή Ὑψηλῆς Θεοτόκου Μαγουλάδων, Κέρκυρα⁴ 5) Σταύρωση, ν. Παναγίας τῶν Ξένων, πόλη, Κέρκυρα⁵ 6) Σπυρίδων «ἐν τῇ Συνόδῳ», ἀρχαιοπωλεῖο Θεοφίλη, ἀρ. 26, Ἀθήνα⁶ 7) Ὑψωση Τιμίου Σταυροῦ, ν. Ἁγίου Βασιλείου, πόλη, Κέρκυρα⁷.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 263.

1. Πληροφορία Μ. Καζανάκη 2. Λυκίσσας 1960, 75 3. Σημ. Π. Βοκοτόπουλου 1962 4. Στό ἴδιο 5. Κοντογιάννης 1978, 171, ἀρ. 39 6. Chatzidakis 1962, 125, ἀρ. 8 7. Σημ. Π. Βοκοτόπουλου 1962.

Δημησιᾶνος Φραντζέσκος

1682

ΥΠΟΓΡ. *Φραντζέσκου Δημησιάνου χεῖρ* (εἰκ. 2).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Λεῖψανο ἁγίου Σπυρίδωνος, 1862 (ἐνυπ.), τ. Συλλογή Παμπούκη¹ 2) Σπυρίδων καί Ἀναστάσιος, Συλλογή Οἰκονομοπούλου, Ἀθήνα².

1. Λυκίσσας 1960, 44 2. Μπαλτογιάννη 1985α, 64, ἀρ. 84, πίν. 128.

Δημητράκης

1809

ΠΑΤΡ. Ἰσαάκ.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητράκη τοῦ ποτέ Ἰσαάκ* (εἰκ. 1), *διά χειρός Δημητρίου τοῦ Ἰσαάκ* (εἰκ. 3).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Νυμφίος, παρεκκλήσιο Ἁγίου Λογγίνου, Ἱεροσόλυμα¹ 2) Δύο εἰκόνες μέ Πάθη Χριστοῦ, παρεκκλήσιο Ἁγίου Στεφάνου, Ἱεροσόλυμα² 3) Ἄγιος Σεραφεῖμ, μετόχι Ἀρχαγγέλων, Ἱεροσόλυμα³.

1. Ὁρλάνδος 1956, 352-353 2. Στό ἴδιο 3. Σημ. Μ.Χ. 1975.

Δημήτριος (1)

15ος-16ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου ἱερέως* (εἰκ. 1), *Δημήτριος ἱερέυς* (εἰκ. 2).

ΒΙΟΓΡ. Πολύ σημαντικός ζωγράφος εἰκόνων.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀντώνιος μέ Δέηση καί μορφές ἁγίων, παρεκκλήσιο Προδρόμου, μονή Ἁγίας Αἰκατερίνας, Σινᾶ¹ 2) Ἀντώνιος καί στό περιθώριο ἄσκητές, μετόχι μονῆς Σινᾶ, Ζάκυνθος² 3) Ἴω Πρόδρομος, παλαιό Μουσεῖο, ἀπό ν. Ἁγίου Δημητρίου Κόλλα, Ζάκυνθος³ (κάηκε τό 1953).

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 432.

1. Ἀμαντος 1928, 48· Χατζηδάκης 1977, 68, ἀρ. 15, πίν. 19, 83 2. Χατζηδάκης 1967, 28 3. Χατζηδάκης 1964, 228.

Δημήτριος (2)

1515

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου ἱερέως...*

ΣΥΝΕΡΓ. Μπόηκος*, ἀδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Μεταμορφώσεως, 1515, χ. Δολίχη, Θεσσαλία¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1969 (Λαζαρίδης 1966, 258-259: μνεῖα τοῦ ναοῦ).

Δημήτριος (3)

1519

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. ...*χοιρί Δημητρίου σχουράφου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Θεόδωρος (2)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Παναγίας, 1519 (χρονολογία αμφισβητούμενη), χ. Κληματιά (Βελτσίστα), Ἡπειρος¹.1. Μπέττης 1958, 822· Εὐαγγελίδης 1959, 40, σημ. 4 (διαβάζει *Δημητρίου Σχούφου*).**Δημήτριος (4)**

ἀρχές 17ου αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου ἱερέως τάχα καί θύτου* (εἰκ. 1).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ὁδηγήτρια, ν. Παναγίας Χρυσσαλεούσας, χ. Θελέτρια, Κύπρος¹ 2) ΧC, ν. Τριμήκληνης, Λεμεσός, Κύπρος².

1. Talbot-Rice 1937, ἀρ. 47, πίν. 23· Τσικνόπουλλος 1964-65, 183 (χρονολογεῖ στά 1580) 2. Ἰντιάνος 1941, ἀρ. 69, 425 (παραπέμπει στόν Κυριαζή 1929, 158).

139. Δημήτριος (1), "Άγιος Άντώνιος με Δέηση και μορφές άγιων, εικ. άρ. 1

Δημήτριος (5)

α' μισό 17ου αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Ἀθήνα.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου ἀθινέου.*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Δημήτριο (6)*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἴω ὁ Θεολόγος, Lecce, Ἰταλία¹.

1. Μέρτζιος 1967, 32-35.

Δημήτριος (6)

1610, 1622

ΚΑΤΑΓ. Ἀθήνα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Δημήτριος ἐξ Ἀθηνῶν ἱστοριστής (τοιχ. 1),
χείρ Δημητρίου ἱερέως (τοιχ. 2).*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Δημήτριο (5)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἐπισκοπῆς, 1610, Παλιόχωρα, Αἴ-
γινα¹ 2) ν. Ἁγίου Δημητρίου, 1622, Μαρούσι, Ἀττι-
κή².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 256.

1. Μουτσόπουλος 1962, 138 2. Ὀρλάνδος 1933, 203· Frantz 1935,
462.**Δημήτριος (7)**

1617

ΣΥΝΕΡΓ. Θεόδωρος (4)* καί Κώστας*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, 1617, χ. Κλειδω-
νιά, Κόνιτσα, Ἡπειρος¹.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1975β, 19, εικ. 14-29.

Δημήτριος (8)

1620

ΥΠΟΓΡ. *...ὑπό χειρός ἡμῶν Μιχαήλ ἐκ πόλεως Τένισκο
καί Δημητρίου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Μιχαήλ*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1620, χ. Βορσίνα,
Παραμυθιά, Ἡπειρος¹.

1. Σούλης 1934, 87-88.

Δημήτριος (9)

1637

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου.*ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, 1637, Πολύλοφο,
Ἡπειρος¹.

1. Βοκοτόπουλος 1976α, 214, πίν. 157γ, 158, 159, 160, 161.

140. Δημήτριος (5), Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, εικ.

141. Δημήτριος (9), Θεοτόκος μέ ἀγγέλους, λεπτομέρεια
Παραδείσου, τοιχ.

Δημήτριος (10) 1637

ΚΑΤΑΓ. Τρίκαλα Θεσσαλίας.
ΥΠΟΓΡ. ...*Δημητρίου εκ τῆς περιφήμου πόλεως Τρίκκης*.
ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Δημήτριο (19)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ταξιαρχῶν, 1637, χ. Κριτσίνι, Τρίκαλα¹.

1. Ὀρλάνδος 1937, 164· Καλοκύρης 1971β, 235, πίν. 14β, 15α-β.

Δημήτριος (11) 1644

ΥΠΟΓΡ. *Διά χιρός... κε Δημητρίου*.
ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (14)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀγίων Ἀποστόλων, 1644, μονή Φλαμούριου, Θεσσαλία¹.

1. Κωνσταντινίδης 1936, 172-174.

Δημήτριος (12) 1645

ΚΑΤΑΓ. Γράμμος (Γράμμοστα) Δυτ. Μακεδονίας.
ΥΠΟΓΡ. *χείρ ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ Δημητρίου ἐκ χωρίου Γράμμοστη καί τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Σκούταρη*.
ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης Σκούταρης*.
ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Δημήτριο (15)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀγίων Ἀναργύρων, χ. Μολυβδοσκέπαστος, Ἠπειρος¹.

1. Πληροφορία Σ. Δάκαρη 1952.

Δημήτριος (13) 1650

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός κάμου εὔτελοῦς καί ἀμαρτωλοῦ ἐν ζωγράφους Δημήτριος*.
ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀγίου Νικολάου, χ. Κρεπενή, Μακεδονία¹.

1. Τσαμίσης 1949, 153.

Δημήτριος (14) 1655, 1680

ΚΑΤΑΓ. Ζίτσα Ἠπείρου.
ΥΠΟΓΡ. ...*ἀπό χώρα Ζήτσα* (εἰκ. 1), *διά χειρός Δημητρίου ἐκ πόλεως Ζήτσα...* (εἰκ. 2).

142. Δημήτριος (14), Ἀνάληψη προφήτη Ἡλία, εἰκ. ἀρ. 1

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀνάληψη Προφήτη Ἡλία, 1655, ἰδιωτική συλλογή, Ἑλβετία¹ 2) Ἴω Πρόδρομος, 1680, μονή Πατέρων (Κοιμήσεως Θεοτόκου), χ. Ζίτσα, Ἠπειρος².

1. Collections Suisses 1968, ἀρ. 70 2. Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 618.

Δημήτριος (15) 1656/7, 1673

ΚΑΤΑΓ. Γράμμος (Γράμμοστα) Δυτ. Μακεδονίας.
ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός τῶν ταπεινῶν δούλων τοῦ Θεοῦ... Δημητρίου... τῶν ἐκ πόλεως τῆς καλουμένης Γράμμοστα...* (τοιχ. 1), *...διά χηρός τῶν ταπεινῶν δούλων... καί Δημητρίου...* (τοιχ. 2).

143. Δημήτριος (15), Χριστός
Ἐμμανουήλ, τοιχ. ἀρ. 1

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (28)* καὶ Γεώργιος (18)*.
ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Δημήτριο (12)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Καθολικό μονῆς Προφήτη Ἡλία,
1658, χ. Ζίτσα, Ἡπειρος¹ 2) Μονή Θεοτόκου Σπη-
λαιώτισσας, 1673, χ. Ἀρίστη, Ἡπειρος².

1. Μακρῆ 1982, 94 2. *ΕΕΒΣ* Β', 1925, 327· Παπακώστας 1936, 55·
Βοκοτόπουλος 1966β, 312· Κογχυλάκη 1982, 54, εἰκ. 10.

Δημήτριος (16)

1622, 1666, 1671, 1672

ΠΑΤΡ. Μανουήλ.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Δημητρίου...* (τοιχ. 2), *...διά χειρός
τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου...* (τοιχ. 3), *διά χειρός τον τα-
πινων δουλων Θεοῦ Δημητρίου...* (τοιχ. 4).

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (17)*, ἀδελφός του.

ΒΙΟΓΡ. Γιός τῆς Ζόγας.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1622, χ. Ἐλ-

ληνικό, Κατσανοχώρια, Ἡπειρος¹ 2) ν. Μεταμορ-
φώσεως, 1666, μονή Δρενόβου, Ἡπειρος² 3) Μονή
Προφήτη Ἡλιοῦ Ναγοπούλων, 1671, Ἡπειρος³ 4) ν.
Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, 1672, χ. Πολύλοφο, Ἡ-
πειρος⁴.

1. *ΕΕΒΣ* Β', 1925, 328-329· Σούλης 1934, 90-91 2. Πουλίτσας 1928,
83 3. Κώνστας 1958, 6-7 4. Βοκοτόπουλος 1976α, 211, πίν. 155β-
δ, 156α.

Δημήτριος (17)

1663

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ... καὶ Δημητρίου ἀναγνώστου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (30)* καὶ Ἀναστάσιος (3)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, 1663, μονή Κα-
τουσίου, Θεσσαλία¹.

1. Ἰεζεκιήλ 1928, 142· Ὀρλάνδος 1939-40β, 197.

Δημήτριος (18)

1666, 1674

ΠΑΤΡ. Ἰάκωβος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ εὐτελοῦς Ἰακώβου μοναχοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου* (τοιχ.).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰάκωβος (8)*, πατέρας του.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1674, μονή Φανερωμένης ἢ Παναγία Πελεκητή, χ. Καρίτσα, Εὐρυτανία¹.ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Φανερωμένης ἢ Παναγία Πελεκητή, 1666, χ. Καρίτσα, Εὐρυτανία².

1. Βασιλείου 1957, 20, ἀρ. 11 2. Ὀρλάνδος 1926, 299.

Δημήτριος (19)

1675

ΚΑΤΑΓ. Τρίκαλα Θεσσαλίας.

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρῶν Δημητρίου Τρικκιώτη...*

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (20)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, 1675, μονή Δουσίκου, Θεσσαλία¹.

1. Σοφιανός 1984, 32.

Δημήτριος (20)

1675

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρῶν Δημητρίου Τρικκιώτη καὶ ἐτέρου Δημητρίου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (19)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, 1675, μονή Δουσίκου, Θεσσαλία¹.

1. Σοφιανός 1984, 32.

Δημήτριος (21)

1682, 1683

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός τοῦ γραφέως Δημητρίου* (εἰκ.), *διά χειρός Δημητρίου ἀναγνώστου* (τοιχ.).ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, 1683, μονύδριο Ἁγίας Παρασκευῆς, χ. Μεγάλα Βραγιανά, Εὐρυτανία¹.ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονῆς Ἁγίας Τριάδος, 1682, Ὁξυά Ἀγράφων, Θεσσαλία².

1. Παυλίδης 1959, 230 2. Ἰεζεκιήλ 1929, 25, γ' 36· Κοκκίνης 1976, 21.

Δημήτριος (22)

1691

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός ζωγράφου Δαμασκηνοῦ ἱερομονάχου καὶ Δημητρίου ἐξ Ἰωαννίνων.*

ΣΥΝΕΡΓ. Δαμασκηνός (3)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Δημητρίου, 1691, Σκύρος¹.1. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 324.**Δημήτριος (23)**

1698

ΙΔΙΟΤ. Χαρακτήης.

Παράσταση χαρακτή ἁγίου Βασιλείου σέ βιβλίο Ἀκολουθιῶν καὶ Λειτουργιῶν στό Βουκουρέστι¹.

1. Ἔκδοση Ἀνθίμου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας, Βουκουρέστι 1701, πατ'.

Δημήτριος (24)

1701-1703

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, ἀγιογράφος.

ΒΙΟΓΡ. Μνεΐα σέ κώδικα Ἱεροσολύμων ἀρ. 487, φ. 142β: *ἀπανταχοῦσα ὑπέρ Δημητρίου ἀγιογράφου τοῦ Κρητός ἱερέως, τοῦ σὺν τοῖς ὀκτώ τέκνοις καὶ τῇ συζύγῳ ζωγρηθέντος ὑπὸ πειρατῶν καὶ εἰς Τρίπολιν τῆς Βαρβαρίας αἰχμαλώτου κομισθέντος, κακεῖθεν πάλιν διὰ τοῦ Λιβύης Σαμουήλ ἐξαγορασθέντος*¹. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Δημήτριο (25)*.

1. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1897, 441, 448-449.

Δημήτριος (25)

1703, 1708

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, προσκυνητής, ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *ἐλάχιστος τῶν ζωγράφων* (εἰκ. 1), *χείρ Δημητρίου προσκυνητοῦ* (εἰκ. 4), *χείρ Δημητρίου ἱερέως* (εἰκ. 5).

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Δημήτριο (24)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, 1703 2) ΘΚ καὶ 3) Ἰω Πρόδρομος, Ἀρχαιολογικό Μουσείο, Σόφια¹ (ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ προέρχεται ἀπό τό ν. Ἁγίου Ἀθανασίου στό Δεδέαγατς (= Ἀλεξανδρούπολη)² 4) Χαράλαμπος, 1708, ν. μονῆς Τρομαρχίων, Ἄνδρος³ 5) Γέννηση ΘΚ, ν. Ἁγίας Βαρβάρας, Χώρα, Κύθνος⁴.

1. Akrabova 1965, 100-101 2. Λαμπάκης 1908, 22, ἀρ. 279 3. Πασχάλης 1936, 34 4. Δρανδάκης 1964α, 431.

- Δημήτριος (26)** 1717
 ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.
 ΕΙΚΟΝΑ Εικόνα του 1717 χαμένη ήδη τό 1946, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, χ. Ἀναμάχια, Κῶς¹.
 1. French 1948, 198.
- Δημήτριος (27)** 1710
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ εὐτελοῦς Δημητρίου...*
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Γούρα, Ὀρθρυς, Θεσσαλία¹.
 1. Γιαννόπουλος 1899, 27 καὶ 1901, 186-187.
- Δημήτριος (28)** 1719
 ΚΑΤΑΓ. Μέτσοβο Ἡπείρου.
 ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.
 ΥΠΟΓΡ. ...*διὰ χειρός ἐμοῦ Σεραφεῖμ ἱερομονάχου ἐκ τῆς Χίου καὶ Δημητρίου Ἀναγνώστου ἐκ Μετσόβου.*
 ΣΥΝΕΡΓ. Σεραφεῖμ*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1719, χ. Ρεντίνα, Πίνδος¹.
 1. Quinn 1902, 61· Σπυρόπουλος 1931, 182· Σισιλιάνος 1935, 76· Ὀρλάνδος 1939-40, 197· Κουρκουτίδου 1967, 315· Χατζηδάκης 1974α, 436 καὶ 1975α, 256.
- Δημήτριος (29)** 1732
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, πρώην οἰκονόμος Φαναρίου (Θεσσαλίας).
 ΥΠΟΓΡ. ...*διὰ χειρός ...Δημητρίου ἱερέως πρώην Οἰκονόμου Φαναρίου.*
 ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος καὶ Ἀντώνιος Μάρκου*, Νικόλαος Μπενιζέλος* καὶ Γεώργιος Κυπριώτης*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1732, Κορωπί, Ἀττική¹.
 1. Γκητάκος 1909, 124· Σωτηρίου 1924α, 121 κ.έ· Σισιλιάνος 1935, 137· Ξυγγόπουλος 1957, 284, 289.
- Δημήτριος (30)** 1741, 1744
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός Δημητρίου ἱερέως* (εἰκ. 3).
- ΒΙΟΓΡ. Παλαιότερα εἶχε ταυτιστεῖ μέ τόν Δημήτριο (1)*. ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC, 1741 καί 2) Γέννηση ΧC, 1744, ν. Παναγίας τοῦ Χριστοῦ, Νάουσα, Πάρος¹ 3) Ἁγία Τριάς καί χειροτονία ἀγίου Ἰακώβου Ἀδελφοθέου, ν. Καταπολιανῆς, Πάρος² 4) ΘΚ Ἐλεούσα, ν. Καταπολιανῆς, παρεκκλήσιο Ἁγίου Νικολάου, Πάρος³.
 1. Λαζαρίδης 1968, 395 2. Λαμπάκης 1892, 108-110· Ὀρλάνδος 1964, 78, πίν. 40α-β 3. Λαμπάκης 1892, 107-108· Ὀρλάνδος 1964, 72, εἰκ. 20, πίν. 36.
- Δημήτριος (31)** 1759
 ΚΑΤΑΓ. Κλεισούρα Πρέβεζας.
 ΕΙΚΟΝΑ ΧC ἔνθρονος, 1759, μονή Γενεθλίου Θεοτόκου Πλάκας, χ. Ραφταναῖοι, Κλειδωνιά, Κόνιτσα, Ἡπειρος¹.
 1. Τριανταφυλλόπουλος 1978β, 198.
- Δημήτριος (32)** 1767
 ΚΑΤΑΓ. Ἐπτάνησα;
 ΕΙΚΟΝΑ Ἴδε ὁ ἄνθρωπος, 1767, ν. μονῆς Πλατυτέρας, Κέρκυρα¹.
 1. Σημ. Π. Βοκοτόπουλου 1962.
- Δημήτριος (33)** 1770
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου.*
 ΕΙΚΟΝΑ Τρίπτυχο, 1770, Βυζαντινό Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 458, Ἀθήνα.
- Δημήτριος (34)** 1773
 ΚΑΤΑΓ. Βορδόνη Λακωνίας.
 ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται σέ ἐνθύμηση παλιοῦ Εὐαγγελίου¹. ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Βρεφοκρατούσα, 1773, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Νέος Μυστράς, Λακωνία².
 1. Λακωνικά, Δεκέμβριος 1964, τεῦχος 6 2. Δρανδάκης 1967, 173.
- Δημήτριος (35)** 1773
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου.*

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (36)

ΕΙΚΟΝΑ Μωυσῆς, 1773, μονή Ἁγίας Αἰκατερίνας, Σινᾶ¹.

1. Ἄμαντος 1928, 49.

Δημήτριος (36)

1773, 1783

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου ἱερέως* (εἰκ. 1), *χείρ Δημητρίου* (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἁγία Βαρβάρα, 1773, παρεκκλήσιο Μητροπόλεως, Αἶνος 2) Ἁγία Τριάς, 1783, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, μονή Σκαλωτῆς, Αἶνος¹.

1. Λαμπάκης 1908, 7, ἀρ. 210 καὶ 37, ἀρ. 323· Σισιλιᾶνος 1935, 75-76.

Δημήτριος (37)

1782

ΚΑΤΑΓ. Πεντάλοφο Κοζάνης.

ΥΠΟΓΡ. *Δημήτριος ἐκ πόλεως Βορμπουτσικό.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιοι Πάντες (εἰκόνα τέμπλου), Βυζαντινὸ Μουσεῖο (κατάσχεση Ὀλλανδέζου)¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Δημήτριος (38)

1784, 1790

ΚΑΤΑΓ. Νιζηρό Πελοποννήσου.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χιρός Δημητρίου ...ἐκ κόμισ καὶ πατρίδος Νεζερού τῶν Καλαβρίτων* (τοιχ. 1), ...*χείρ Δημητρίου* (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Παντελέων*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1784, Τρίκαλα, Κορινθία¹ 2) Ὁ ἴδιος ναός, 1790².

1. Χρυσάφη 1982, 250, 253, εἰκ. 8 2. Ἡ ἴδια, 254.

Δημήτριος (39)

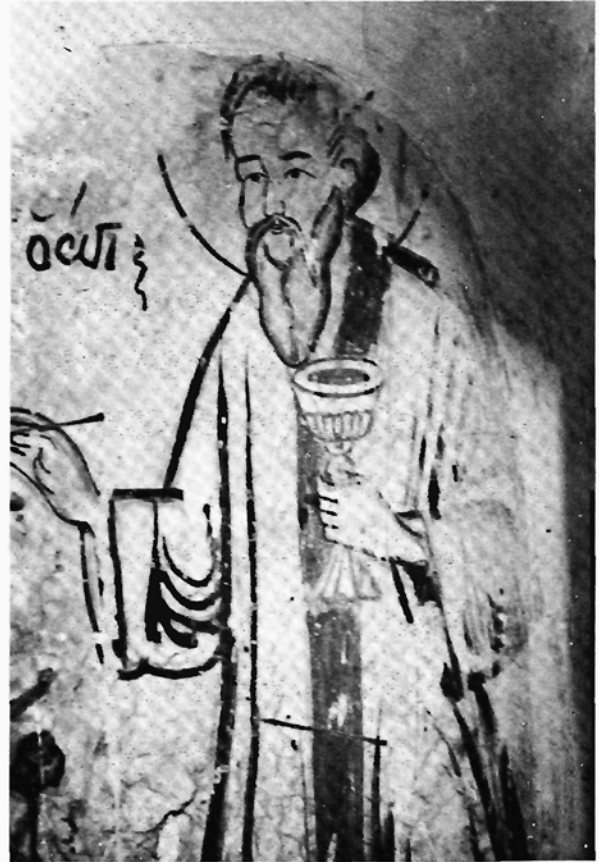
1786

ΠΑΤΡ. Νικόλαος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου τοῦ ποτε Νικολάου.*

ΕΙΚΟΝΕΣ Δώδεκα ἀπόστολοι, 1786, ν. Ἁγίου Γεωργίου, μετόχι Παναγίου Τάφου, Φανάρι, Κωνσταντινούπολη¹.

1. Γεδεών 1911, 93.

144. Δημήτριος (38), Ἀββᾶς Ζωσιμᾶς, τοιχ. ἀρ. 1

Δημήτριος (40)

1788

ΚΑΤΑΓ. Ἡπειρος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου ἱερέως.*

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμησις ΘΚ, 1788, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Πυρσόγιαννη, Κόνιτσα, Ἡπειρος¹.

1. Σούλης 1934, 101, ἀρ. 69.

Δημήτριος (41)

1788

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *Δημητρίου Βατοπεδινοῦ.*

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1788, μονή Βατοπεδίου, Ἄθως¹.

1. Ἀλέξανδρος Βατοπαιδινός 1935, 218.

- Δημήτριος (42)** 1789
 ΚΑΤΑΓ. Δομιανοί Εύρυτανίας.
 ΥΠΟΓΡ. *ανακαινίσθη ὁ περικαλλής οὗτος ὄροφος... χειρί... Δημητρίου δομιανιτῶν.*
 ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (75)*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Ὁροφή, 1789, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Ρεντίνα, Πίνδος¹.
 1. Quinn 1902, 62· Ἰεζεκιήλ 1929, 36· Ὁρλάνδος 1939-40, 197· Χατζηδάκης 1975α, 256.
- Δημήτριος (43)** 1791
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου προσκυνητοῦ* (εἰκ. 1).
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ζωοδόχος Πηγή, 1791, ν. Παναγίας Οὐρανοφόρας, χ. Ἀπολλωνία, Σίφνος¹ 2) Γενέσιο ΘΚ, ν. Χριστοῦ τοῦ Κούτσουνα, Χώρα, Κύθνος².
 1. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 2. Στό ἴδιο.
- Δημήτριος (44)** 18ος αἰ. (·)
 ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, τ. Συλλογή Βαγ, Κάιρο¹.
 1. Collection Bag. ἀρ. 199.
- Δημήτριος (45)** 1799, 1807
 ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.
 ΥΠΟΓΡ. *...χείρ Δημητρίου τοῦ Κρητός, ἀμαθῶς ἔγραψε ὁ Θεός συγχωρήσει αὐτόν* (εἰκ. 2), *διά χειρός καμοῦ Δημητρίου ἀμαθοῦς τοῦ ἐκ Κρήτης* (εἰκ. 3).
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἴδου ὁ ἄνθρωπος, 1799, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Ἀγκώνας Θηνέας, Κεφαλονιά¹ 2) ΘΚ, 1807, ν. Ἁγίου Σπυρίδωνος, χ. Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Κάστρου, Κεφαλονιά² 3) ΧС Μέγας Ἀρχιερεὺς, μονή Παναγίας Τουρλιανῆς, Μύκονος³.
 1. Σημ. Μ.Χ. 1977 2. Ζησίου 1900, 240· Σισιλιάνος 1935, 76 3. Σημ. Μ.Χ. 1978.
- Δημήτριος (46)** 1799, 1819
 ΚΑΤΑΓ. Ζουπάνι Μακεδονίας.
 ΥΠΟΓΡ. *ὑπό χειρός Διμίτρις ζοπανιότης...* (τοιχ. 2).
- ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1799, χ. Ἄλμυρός, Θεσσαλία¹ 2) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1819, χ. Σαδοβίτσα, Ἡπειρος².
 1. Γιαννόπουλος 1899, 399 2. Σούλης 1934, ἀρ. 110.
- Δημήτριος (47)** 1807
 ΚΑΤΑΓ. Ζαγορά Θράκης;
 ΙΔΙΟΤ. Εἰκονογράφος.
 ΥΠΟΓΡ. *ἐσχεδιάσθη ὁ παρών διά χειρός Δημητρίου εἰκονογράφου ἐκ Ζγώρας...*
 ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ 1807, ν. Παναγίας, Διδυμότειχο, Θράκη¹.
 1. Λαμπάκης 1911, 6, ἀρ. 361.
- Δημήτριος (48)** 1815
 ΚΑΤΑΓ. (Εὐριπος) Εὐβοία.
 ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.
 ΥΠΟΓΡ. *Δημητρίου Εὐριπίου ζωγράφου.*
 ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Δημήτριο (50)*.
 ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Ἐπίτιτλα χφ., ἀρ. 5244.1124, μονή Ἰβήρων, Ἄθως¹.
 1. Λάμπρος 1900, 252.
- Δημήτριος (49)** 1819
 ΚΑΤΑΓ. Σαμαρίνα Ἡπέιρου.
 ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.
 ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός τῶν εὐτεβῶν Δημητρίου... ἐκ τῆς ἰδίας χώρας Σαμαρίνας.*
 ΣΥΝΕΡΓ. Ἀναγνώστης (10)* καί Μιχαήλ* ἀναγνώστης.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγ. Σωτήρος, Μοναστήρι, Σαμαρίνα¹.
 1. Wace-Thompson 1914, 276· Μουτσόπουλος 1977, 229, εἰκ. 578.
- Δημήτριος (50)** 1820, 1824
 ΚΑΤΑΓ. Εὐβοία.
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δημητρίου Εὐβοαίως* (εἰκ. 1), *Διά χειρός Δημ. Εὐβοαίως* (εἰκ. 2).
 ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Δημήτριο (48)*.
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἁγία Ἀναστασία φαρμακολύτρια, Αἰκα-

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (51)

τερίνη και Μαρίνα, 1820, ιδιοκτησία επισκόπου Δέρβης, Αυστραλία 2) Ἀνάσταση, 1824, ν. Ἁγίου Νικολάου, Τεργέστη, Ἴταλία¹.

1. Λαμπάκης 1911, 65.

Δημήτριος (51) 1823

ΠΑΤΡ. Ἀναστάσιος.

ΚΑΤΑΓ. Σταρίτσανη Ἰωαννίνων.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Χαράλαμπος, 1823, ν. Ἁγίου Χαράλαμπος, χ. Μόλιστα, Κόνιτσα, Ἡπειρος¹.

1. Παῖσιος 1956, 40.

Δημήτριος (52) 1824

ΠΑΤΡ. Παπα-Ἰωάννης.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Δημητρίου παπα Ἰωάννου ζωγράφου.*

ΕΙΚΟΝΕΣ Ἀνακαίνιση εἰκόνων, 1824, ν. Κοιμήσεως Παναγίας, Χρύσαφα, Λακωνία¹.

1. Καρωῦτου 1984, 61.

Δημήτριος (53) 1834

ΚΑΤΑΓ. Σμύρνη.

ΠΑΤΡ. Χατζῆ Λαμπρινός*.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Δημητρίου ποτε Χατζη Λαμπρινού Σμυρναίου.*

ΕΙΚΟΝΑ Νυμφίος, ν. Ἁγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων, Τεργέστη, Ἴταλία¹.

1. Ἰεζεκιήλ 1910, 436· Λαμπάκης 1911, 65· Bianco Fiorin 1978, 30, εἰκ. 15.

Δημήτριος (54) 1838

ΚΑΤΑΓ. Δολιανοί Ἡπείρου.

ΥΠΟΓΡ. *ὑπό χειρῶν ἡμῶν τῶν ταπινῶν ἀυταδέλφων Δημητρίου καί Χριστοδούλου ζωγράφων τῶν Δολιανητῶν.*

ΣΥΝΕΡΓ. Χριστόδουλος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας καθολικοῦ μονῆς Σωσίνου, χ. Πωγώνι, Ἡπειρος¹.

1. Στυλιανοῦ 1982, 78, εἰκ. 27.

145. Δημήτριος Μπ..., Ἅγιος Σπυρίδων, εἰκ.

Δημητρίου Κωνσταντίνος 1720

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ μέ προφήτες (ἀφιερωτική ἐπιγραφή ἐλληνική), ν. μονῆς Κρούπας, Γιουγκοσλαβία¹.

1. Skovran 1968, εἰκ. 17.

Δημήτριος Μπ... 1795

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ τοῦ ταπεινοῦ ἱερέως Δημητρίου Μπ...*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Σπυρίδων ἔνθρονος, 1795, ν. Ἁγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων, Lecce, Ἴταλία.

- Δῆμος (1)** 1673
 ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.
 ΣΥΝΕΡΓ. Ματθαῖος*, Ἰωάννης (32)*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονὴ Cetatuja, 1673, Ἰάσιο, Ρουμανία¹.
 1. Σημ. Μ.Χ. 1975.
- Δῆμος (2)** 18ος αἰ.
 ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός ... καὶ Δήμου*.
 ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (62)* καὶ Στέργιος*, ἀδελφοί.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίας Παρασκευῆς, ν. Ἁγίου Παντελεήμονος, χ. Τσαριτσάνη, Θεσσαλία¹.
 1. Σημ. Μ.Χ. 1969 (Μακρῆς 1967, 27: σημειώνει τὴ χρονολογία 1714 πού ἀφορᾶ στὶς τοιχογραφίες τοῦ κυρίως ναοῦ).
- Διαγομαῆς Σπυρίδων** 19ος αἰ.
 ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται ὡς ἀγιογράφος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Γραικῶν στὴ Βενετία κατὰ τὸ 19ο αἰ.¹.
 1. Λυκίσσας 1960, 70.
- Διακογιάννης** 1780
 ΙΔΙΟΤ. Διάκονος;
 ΒΙΟΓΡ. Στόν κώδικα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς στόν ὁμώνυμο συνοικισμό τοῦ Πηλίου σημειώνεται τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου Διακογιάννη πού φιλοτέχνησε τὴν ἐπιχρῶση τοῦ εἰκονοστασίου¹. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἰωάννη (60)*.
 1. Κωνσταντινίδης 1938, 344.
- Διακονᾶς Νικόλαος-Χριστόφορος (Dacona Nicolò)** 1608, 1631
 ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΠΑΤΡ. Παπα-Βασίλης.
 ΙΔΙΟΤ. Pintor.
 ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα εἰκόνας του σέ ἔγγραφο ἐκτίμησης εἰκόνων πού ἔγινε ἀπό τὸ ζωγράφο Μανέα Δέκαρχο*¹.
 1. Παλιούρας 1973, ἀρ. 12· Κωνσταντουδάκη 1975, 100.
- Διαμαντῆς (1)** 1748
 ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιος Βασίλειος, 1748, τ. Συλλογὴ Bay, Κάιρο¹.
 1. Collection Bay, ἀρ. 145.
- Διαμαντῆς (2)** 1769
 ΚΑΤΑΓ. Καλαρρύτες Ἠπείρου.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. *τέχνη καὶ κατασκευὴ Διαμαντῆ ἱερέως καλαρίτου*.
 ΕΙΚΟΝΑ Ἁγία Παρασκευή, 1769, μονὴ Ἐλεούσης, Νησί Ἰωαννίνων¹.
 1. Ξυγγόπουλος 1926, 144.
- Διαμαντῆς (3)** 1822, 1838, 1839
 ΚΑΤΑΓ. Μονοδένδρι Ἠπείρου.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός παπα Διαμάντη ἀπὸ Μονοδένδρι* (εἰκ. 1).
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ, 1822, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Κάτω Σουδενά (Κάτω Πεδινά), Ἠπειρος¹ 2) Ἁγιος Γεώργιος ὁ Νέος, 1838 3) Τρίμορφο, 1839 καὶ 4) Σκηνές βίου τοῦ Προδρόμου, 1839, ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, χ. Μονοδένδρι, Ἠπειρος² 5) Κεφαλὴ Προδρόμου καὶ 6) Ἁγιοί, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Κάτω Σουδενά (Κάτω Πεδινά), Ἠπειρος³.
 1. Σούλης 1934, 113, ἀρ. 123· Βοκοτόπουλος 1966β, 307 2. Ὁ ἴδιος, 304 3. Ὁ ἴδιος, 310, πίν. 321β.
- Διαμαντόπουλος Γεώργιος βλ. Ἀναγνώστης ἢ Διαμαντόπουλος Γεώργιος**
- Διασίτης Κύριλλος** 1785, 1808, 1824
 ΚΑΤΑΓ. Νάξος.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, ἀρχιμανδρίτης.
 ΥΠΟΓΡ. *Μήτηρ Θεοῦ ἢ Κτητόρισσα, Κύριλλος*.
 ΒΙΟΓΡ. Τὸ διάστημα 1785-1808 ἦταν ἱερομόναχος στὴ μονὴ Φανερωμένης τῆς Νάξου. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴ μονὴ λειτουργοῦσε σέ ἰδιωτικὲς ἐκκλη-

σίες της Νάξου επιδιδόμενος συγχρόνως στη ζωγραφική και τη γλυπτική. Ανακαίνισε τρεις εκκλησίες στη Νάξο και τό όνομά του βρίσκεται χαραγμένο στά ύπέρθυρά τους ("Άγιος Παντελεήμονας και Χρυσοπολίτισσα στη Χώρα· Παναγία Χρυσοκαρδιώτισσα στίς 'Εγκαρές)¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ Παναγία Κτητόρισα και τέμπλο, ν. Παναγίας Χρυσοπολίτισσας, Χώρα, Νάξος².

1. Κεφαλληνιάδης 1977, 19-23 2. 'Ο ίδιος, 23.

Διγενής βλ. Ξένος

Δικοτάρης βλ. Κονταρής

Διμηνίτης Μανόλης 1465, 1472

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΠΑΤΡ. Μιχαήλ.

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται τό 1465 στό 'Ηράκλειο. Τό 1472 ήταν μαθητής του Νικολάου Γαϊτάνα*¹.

1. Cattapan 1968, 40, άρ. 6 και 1972, 217, άρ. 15.

Διονύσιος (1) 1578, 1591

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερομόναχος¹.

1. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1886, 52· Βασιλείου 1957, 20, σημ. 11 (μνεία).

Διονύσιος (2) (Θερμιώτης) 17ος αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Κύθνος.

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χήρ Διονισίου ηρωμονάχου Θερμηότη.*

ΕΙΚΟΝΑ Παλαιός των 'Ημερών (μέ 'Ιω Θεολόγο), μονή 'Αγίου Γεωργίου, Φιλαδέλφεια, Μικρά 'Ασία¹.

1. Λαμπάκης 1909, 396, εικ. 24· Σωτηρίου 1920, 71· Σισιλιάνος 1935, 92.

Διονύσιος (3) 1632

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *ζογράφου Διονησήου μοναχοῦ.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Προφήτου 'Ηλίου, 1632, Τύρναβος, Θεσσαλία¹.

1. Γιαννόπουλος 1901, 217.

Διονύσιος (4) 1670-1744

ΚΑΤΑΓ. Φουρνάς Εύρυτανίας.

ΠΑΤΡ. Παναγιώτης, ιερέας, «χαλκεύς».

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερομόναχος, ζωγράφος.

ΣΥΝΕΡΓ. Κύριλλος Φωτεινός*, μαθητής του.

ΒΙΟΓΡ. Γεννήθηκε περί τό 1670. Ζωγράφος αυτοδίδακτος στό "Άγιον" Όρος άνήκει στους δημιουργούς του τοπικού ρεύματος αναδρομής στην τέχνη των Παλαιολόγων. Είναι κυρίως γνωστός για την *'Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης* (βλ. Βιβλ.), τή συγγραφή της όποίας συμπλήρωσε στό διάστημα 1728-1733 μέ τή βοήθεια στη σύνταξη του λογίότερου μαθητή του Κύριλλου. 'Η *'Ερμηνεία* είναι βιβλίο μέ οδηγίες τεχνικές και εικονογραφικές για τους ζωγράφους, που είχε μεγάλη διάδοση και στά Βαλκάνια. Τό 1744 ό Διονύσιος μνημονεύεται σε έγγραφα για τελευταία φορά¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) 'Ιω Βαπτιστής, 1711, παρεκκλήσιο Προδρόμου, κελί Μελετίου, Καρυές, "Αθως² 2) Δώδεκα 'Απόστολοι, 1722, μονή Καρακάλου, "Αθως³ 3) ΧC Μέγας 'Αρχιερέυς 4) Ζωοδόχος Πηγή⁴ 5) 'Ιω Πρόδρομος και 6) Πέτρος και Παῦλος, 1733-1737, ν. Μεταμορφώσεως, Φουρνάς, Εύρυτανία⁵ 7) ΧC 8) ΘΚ και 9) 'Ιω Πρόδρομος, παρεκκλήσιο Προδρόμου, μονή Ζωοδόχου Πηγής, "Αγραφα Εύρυτανίας⁶ 10) Κοίμηση ΘΚ, Δομιανοί Εύρυτανίας.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο Προδρόμου, 1711, κελί Μελετίου, Καρυές, "Αθως⁷ 2) ν. 'Αγίου Βασιλείου, μονή Ρεντίνας, Θεσσαλία⁸ 3) ν. μονής Ζωοδόχου Πηγής (κατέρρευσε), Φουρνάς, Εύρυτανία⁹ 4) ν. Μεταμορφώσεως (κάηκε), Φουρνάς, Εύρυτανία¹⁰.

ΒΙΒΛ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1909· Χατζηθάνος 1938, 6-13· Chatzidakis 1969β, 710· Gouma-Peterson 1971· Χατζηδάκης 1975α, 246, 248, 249 και 1982, 422.

1. Δημαράς 1938, 231 κ.έ.· Ευγγόπουλος 1957, 292, κ.έ. 2. 'Ο ίδιος, 314, πίν. 68, 1 3. Βλάχος 1903, 168· Δημαράς 1938, 233, σημ. 6· Ευγγόπουλος 1957, 314 4. 'Ο ίδιος, 1937-38, εικ. 2 5. Δημαράς 1938, 236, σημ. 4, 262 κ.έ., 273 κ.έ.· Ευγγόπουλος 1957, 314-315· Βασιλείου 1962, 117, εικ. 58 6. Χατζηθάνος 1938, 8 και 1970, 21, εικ. 5-8 7. Millet 1927, πίν. 261, 2-3· Byron-Rice 1930, 119 κ.έ., 257, πίν. 8, 10, 12· Δημαράς 1938, 231 κ.έ.· Ευγγόπουλος 1957, 292 κ.έ., πίν. 67, 2· Καλοκύρης 1973, 167· Τσιγαρίδας 1978, 193 8. 'Ιεζεκιήλ 1929, 33, 34· Βασιλείου 1957, 21, σημ. 16 9. Χατζηθάνος 1970, 21 10. 'Ο ίδιος, 17.

146. Διονύσιος (4), Ὁ ἀναρχος Πατήρ, τοιχ. ἀρ. 1

Διονύσιος (5) 1739

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Διονυσίου ἱερομονάχου καί πρωτο-
συγγέλου Καισαρείας.*
ΕΙΚΟΝΑ Εἰκόνα, 1739, Μητρόπολη Καισαρείας, Μικρά
Ἀσία¹.

1. Γεδεών 1913β, 401.

Διονύσιος (6) 1748, 1750

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.
ΙΔΙΟΤ. Ἀρχιερέας Σαντορίνης.
ΥΠΟΓΡ. *...συντεθεισα ὑπό τοῦ ταπεινοῦ Διονυσίου Ἀρ-
χιερέως Σαντορίνης πρὸς ὠφέλειαν πάντων...* (εἰκ. 1,
2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) «Ἐν τοῖς οὐρανοῖς διδασκαλία» καί 2)
Ἅγιοι Πάντες, ν. Ἁγίου Νικολάου τοῦ Κίσσηρα, περ.
Πύργου, Θήρα¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 52, 71· Κουμανούδης 1960, 86, 107.

Διονύσιος (7) 1754, 1757

ΚΑΤΑΓ. Νομιτζή Μάνης.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *χείρ Διονυσίου* (τοιχ. 1), *διά χειρός Διονυσίου
ἱερομονάχου ἀπὸ Νομιτζή* (τοιχ. 2).
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1754, χ. Νομιτζή,
Μάνη¹ 2) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1757, χ. Μηλιά,
Μάνη².

1. Δρανδάκης 1976, 226 2. Βαγιακάκος 1967, 170· Πετρονώτης
1982β, 126, 127, σημ. 1· Δρανδάκης 1983, 130.

Διονύσιος (8) 1795

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.
ΥΠΟΓΡ. *χὺρ Διονυσίου μοναχοῦ.*
ΕΙΚΟΝΑ Δέηση, 1795, στό ναῖσκο τῆς Παναγίας Πλα-
τανιώτισσας, χ. Κλαπατσούνα, Καλάβρυτα¹.

1. Σωτηρίου 1918, παραρτ. 78-79, σημ.· Σισιλιάνος 1935, 78.

Διονύσιος (9) 1799

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.
ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Διονυσίου μοναχοῦ.*
ΕΙΚΟΝΑ ΧC, 1799, ν. Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Μεγα-
λοχώρι, Λέσβος¹.

1. Κλεόμβροτος 1974, 299.

Διονύσιος (10) 1804

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Γαλακτοτροφούσα, ἐμπόριο 1957.

Διονύσιος (11) 1820

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός, ἡγούμενος μονῆς Βατοπεδίου.
ΥΠΟΓΡ. *Διονυσίου προηγουμένου Βατοπαιδίου.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Γεώργιος, 1820, μονή Βατοπεδίου, Ἄθως¹.

1. Ἀλέξανδρος Βατοπαιδινός 1935, 218.

Δομενεγίνης Φραγκίσκος 1809-1874

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται στή Ζάκυνθο¹.

1. Δέ Βιάζης 1914, ἀρ. 2-10· Ζώης 1963, 237-238· Κονόμος 1970β, 21.

Δομήνικος 16ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΒΙΟΓΡ. Μνημονεύεται ὡς *Domenico Cipriotto Depentor*¹.

1. Μέρτζιος 1939, 246.

Δομήνικος Ἰωάννης 16ος αἰ. (;)

ΚΑΤΑΓ. Μεθώνη.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ ἔγγραφο τῆς Βενετίας¹.

1. Βελοῦδος 1893, 145· Chatzidakis 1962, 47, σημ. 5, 48.

Δοξαράς Δημήτριος + 1771

ΚΑΤΑΓ. Καλαμάτα.

ΠΑΤΡ. Παναγιώτης.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης, ζωγράφος, στρατιωτικός.

ΒΙΟΓΡ. Γιός τοῦ Παναγιώτη Δοξαρά* καί ἀδελφός τοῦ Νικολάου*, πνίγηκε σέ ναυάγιο τό 1771. Γιά τή ζωγραφική του δράση δέν ἔχουμε στοιχεῖα, παρά μόνο μιά μνεία στόν κατάλογο τῶν συναδέλφων του στό ναό Ἀγίων Ἀναργύρων Λευκάδας, ὅπου ἀναφέρεται *Δημήτριος Δοξαράς ζωγράφος*¹. Ἐπίσης στή διαθήκη του (1728) ὁ Παναγιώτης Δοξαράς ἀφήνει στό δευτερότοκο γιό του ὄλα τά σχετικά μέ τή ζωγραφική ὑπάρχοντά του².

1. Ροντογιάννης 1974, 266-268 2. Ὁ ἴδιος, 256.

Δοξαράς Νικόλαος 1700/6-1775

ΚΑΤΑΓ. Καλαμάτα.

ΠΑΤΡ. Παναγιώτης.

ΙΔΙΟΤ. Ἀξιωματικός, ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Νικολάου Δοξαρά* (πίν. 1).

ΒΙΟΓΡ. Γιός τοῦ ἐπίσης ζωγράφου Παναγιώτη Δοξαρά* γεννήθηκε μᾶλλον στήν Καλαμάτα. Μετά τό 1715 ἐγκαταστάθηκε μέ τήν πατρική οἰκογένεια στή Λευκάδα ἕως τό 1722, ὅποτε ἔφυγε μέ τόν πατέρα του γιά τήν Κέρκυρα. Μετά τό θάνατο τοῦ τελευταίου (1729) ἔμεινε στή Βενετία ὑπό τήν προστασία τοῦ Schulenburg ἕως τό 1738, ἔτος ἐπιστροφῆς του στή Λευκάδα, ὅπου νυμφεύθηκε τή Χρυσή Πανταζή Ψωμά καί μπῆκε στή στρατιωτική ὑπηρεσία τῶν Βενετῶν. Ὡς στρατιωτικός ὑπῆρξε στήν Κέρκυρα, τήν Κεφαλονιά καί τή Ζάκυνθο, ὅπου καί πέθανε τό 1775¹.

Συνεχιστής τῆς τέχνης τοῦ πατέρα του Παναγιώτη εἶναι γνωστός περισσότερο ἀπό τήν οὐρανία τῆς Φανερωμένης Ζακύνθου (βλ. οὐρανίες 1) γιά τήν ὁποία ἔχουν δημοσιευθεῖ τά σχετικά μέ τίς οικονομικές σχέσεις του μέ τήν ἐκκλησία ἔγγραφο (βλ. Μαρίνος 1951, 255, 259). Ἡ σειρά τῶν ξύλινων πινάκων μέ τούς προφήτες καί τούς ἱεράρχες πού στόλιζαν τούς τοίχους, ἀπό τούς ὁποίους σώθηκαν μετά τήν πυρκαγιά τοῦ 1953 μόνο ἕννεα προφῆτες, ἔχει ἀποδοθεῖ στόν ἰταλό βοηθό τοῦ Νικολάου Δοξαρά, τό Στέφανο Παζηγιέτη* (βλ. Ἰωάννου 1971, 14, 19-22, πίν. 1-7).

ΠΙΝΑΚΕΣ 1) Ὁ Νυμφίος, 1756, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα² 2) Γέννηση 3) Κοίμηση καί 4) Μετάσταση ΘΚ, Ἐθνική Πινακοθήκη, Ἀθήνα³.

ΟΥΡΑΝΙΕΣ 1) ν. Φανερωμένης, 1754/5-1765, Ζάκυνθος (καταστράφηκε τό 1953· σώθηκε μόνο ἡ Γέννηση τῆς Θεοτόκου πού βρίσκεται στό Μουσεῖο Ζακύνθου)⁴ 2) ν. Ἀγίου Μηνᾶ, Λευκάδα, 1762 (κάηκε σέ πρόσφατη πυρκαγιά)⁵.

ΕΡΓΑ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ (ἀποδιδόμενα) 1) Ὁ Ἀγαμέμνων καί ἡ Ἰφιγένεια καί 2) Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Ὀδυσσεᾶ, Ξενοδοχεῖο Strada Marina, Ζάκυνθος (δύο ἀπό τά τέσσερα ἔργα τῆς οἰκίας Μελισσηνοῦ ἀποδιδόμενα ἕως τώρα στόν Π. Δοξαρά, βλ. Λάμπρος 1912, 268· Προκορίου 1939, 100· Ροντογιάννης 1974, 281)⁶.

ΒΙΒΛ. Δέ Βιάζης 1902, 39-43· Προκορίου 1939, 123-133· Ροντογιάννης 1974, 269-270 καί 298-303· Χατζηδάκης 1975α, 265· Χαραλαμπίδης 1978, 36-42 καί 101.

1. Ροντογιάννης 1974, 269-270· Χαραλαμπίδης 1978, 36-37 ὅπου καί παλαιότερη βιβλιογραφία 2. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, ἀρ. 3· Ροντογιάννης 1974, 299· Χαραλαμπίδης 1978, 40· Σπητέρης 1979, 86, 6 3. Ροντογιάννης 1974, 299· Χαραλαμπίδης 1978, 38 4. Μαρίνος 1951, 255, 259· Κονόμος 1964, 20-26 καί 1967, 175-177· Ροντογιάννης 1974, 298-299· Χατζηδάκης 1975α, 263, 265· Χαραλαμπίδης 1978, 37 5. Ροντογιάννης 1974, 299-303, πίν. 79, 80· Χαραλαμπίδης 1978, 37 6. Χαραλαμπίδης 1978, 84-86, εἰκ. 115-116.

147. Δοξαρᾶς Νικόλαος, Γέννηση Θεοτόκου, οὐρανία ἀρ. 1

148. Δοξαρᾶς Νικόλαος, Μετάσταση Θεοτόκου, οὐρανία ἀρ. 1

149. Δοξαράς Παναγιώτης, Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς, εἰκ. ἀρ. 1

Δοξαράς Παναγιώτης

1662-1729

ΚΑΤΑΓ. Μάνη.

ΠΑΤΡ. Νικόλαος.

ΙΔΙΟΤ. Ἀξιωματικός τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ, ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. χεὶρ Παναγιώτη Δοξαρά τοῦ ἐκ Λακεδαιμόνος (εἰκ. 1), ...παρά Παναγιώτου Ἰπέως Λακεδαιμονίου (ἔργα κοσμ. ζωγρ. 2), ποίημα Παναγιώτου Δοξαρά, ἰπέως Πελοποννησίου. Κέρκυρα (εἰκ. 6).

ΒΙΟΓΡ. Κοινὴ τῶν μελετητῶν διαπίστωση ὅτι τὸ ἔργο

150. Δοξαράς Παναγιώτης, Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς, ὑπογραφή, εἰκ. ἀρ. 1

του πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀφετηρία τῆς ἐπτανησιώτικης ζωγραφικῆς ἰταλικῆς τεχνοτροπίας τοῦ 18ου καί τοῦ 19ου αἰώνα. Γεννήθηκε τό 1662 πιθανῶς στό Κουτήφари τῆς Μάνης. Ἡ οἰκογένειά του θά πρέπει νά ἐγκαταστάθηκε στή Ζάκυνθο πρὶν ἀπό τό 1685, χρονιά πού ὁ Λέος Μόσκος* ἀνέλαβε νά τοῦ μάθει τήν προφροσιόν τῆς ἀγιογραφοσύνης. Ἀπό τό 1694 ἕως τό 1699 πολέμησε στήν Πελοπόννησο ἐναντίον τῶν Τούρκων στή ὀργανωμένα ἀπό τή Βενετία ἔνοπλα σώματα. Στά χρόνια 1699-1704 σπούδασε στήν Ἰταλία ζωγραφική καί κατόπιν ἐγκαταστάθηκε μέ τήν οἰκογένειά του

στην Καλαμάτα έως τό 1715. Είχε ήδη τότε νυμφευθεί κόρη της ζακυνθινής οικογένειας Μπόν, από την οποία απέκτησε οκτώ παιδιά. Τά δύο αγόρια, ο Νικόλαος* και ο Δημήτριος*, έγιναν ζωγράφοι. Μετά τό 1715 (κατάκτηση της Πελοποννήσου από τούς Τούρκους), εγκαταστάθηκε στη Λευκάδα και τό 1720 έφυγε για τή Βενετία, όπου ασχολήθηκε, εκτός από προσωπικές του υποθέσεις, μέ τή μετάφραση στά ελληνικά του έργου του Raphael de Fresne *Trattato de la pittura de Leonardo da Vinci*, τών μελετών για τή ζωγραφική του Leon-Battista Alberti και του Andrea Pozzo, καθώς και ενός καταλόγου τών σημαντικότερων ζωγράφων του κόσμου. Τό 1721 του παραχωρήθηκαν κτήματα στη Λευκάδα, αλλά τό 1722 έφυγε για τήν Κέρκυρα, όπου τό 1726 έγραψε τό πρωτότυπο έργο του *Περί Ζωγραφίας* (έκδ. Σπ. Λάμπρου, έν 'Αθήναις 1871), τό 1727 ζωγράφισε τήν ούρανια του 'Αγίου Σπυρίδωνος και πέθανε στά 1729¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Μέγας 'Αρχιερέυς, 1691, ν. Κυρίας τών 'Αγγέλων, Ζάκυνθος (γνήσια);² 2) Δημήτριος, Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης, Λευκάδα (άποδ.)³ 3) 'Ιω Πρόδρομος⁴ 4) ΘΚ⁵ και 5) ΧC, ν. 'Αγίου Δημητρίου, Λευκάδα (άποδ.)⁶ 6) Βημόθυρα μέ ΧC Μεγάλο 'Αρχιερέα και 'Ιω Χρυσόστομο, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. "Ανω Γαρούνα, Κέρκυρα (έπιζωγραφισμένα)⁷ 7) 'Αρχάγγελος Μιχαήλ, 'Εθνική Πινακοθήκη, 'Αθήνα⁸ 8) 'Αγία Οικογένεια, Συλλογή Κουτλίδη, 'Εθνική Πινακοθήκη, 'Αθήνα⁹ 9) Μυστικός Δείπνος, τ. Συλλογή Ζερβουδάκη¹⁰ 10) Περιτομή του ΧC¹¹ 11) Προσκύνηση τών Μάγων¹² και 12) Προφήτης Ζαχαρίας, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, 'Αθήνα (άποδ.)¹³ 13) Λειτουργία αγίου Σπυρίδωνος, Βυζαντινό Μουσείο, 'Αθήνα, προσχέδιο χρωματισμένο (σε ξύλο) της ούρανιας του 'Αγίου Σπυρίδωνος¹⁴.

ΟΥΡΑΝΙΑ 1727, ν. 'Αγίου Σπυρίδωνος, Κέρκυρα¹⁵ (άντικαταστάθηκε στό γ' τέταρτο του περασμένου αιώνα από άντίγραφο του Ν. 'Ασπιώτη¹⁶. Μικρά κομμάτια από τήν αρχική ούρανια σώζονται στη Συλλογή Βούλαρη, Κέρκυρα¹⁷.

ΕΡΓΑ ΚΟΣΜΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ 1) Προσωπογραφία όλόσωμη του Jean Mathias comte de Schulenburg, 1719, βορειογερμανική ιδιωτική συλλογή¹⁸ 2) Προσωπογραφία του ίδιου, μικρογραφία σέ χαλκό, 1725, Μουσείο 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας (σήμερα χαμένο)¹⁹ 3) Μνεία προσωπογραφίας Francesco Grima²⁰.

ΣΧΕΔΙΑ Στους χειρόγραφους κώδικες του μεταφραστικού του έργου του 1720 στη Μαρκετινή Βιβλιοθήκη Βενετίας και του 1724 στην 'Εθνική Βιβλιοθήκη της 'Αθήνας²¹.

ΒΙΒΛ. Μαυρογιάννης 1894, 177· Δέ Βιάξης 1902, 19-39· Ζώης 1923 σέ συνέχειες· Προκορίου 1939, 91-119· Ξυγγόπουλος 1957, 334-347· Ροντογιάννης 1974, 241-268 και 280-297· Χατζηδάκης 1975α, 264-265· Λυδάκης 1976α, 27-29· Χαραλαμπίδης 1978, 25-36 και 99-100.

1. Ροντογιάννης 1974, 244-260· Χαραλαμπίδης 1978, 25-27 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία) 2. Προκορίου 1939, 96· Ξυγγόπουλος 1957, 336· Κονόμος 1967, 77· Σπητέρης 1979, 79 3. Ροντογιάννης 1974, 291-292, πίν. 73· Χαραλαμπίδης 1978, 29, εικ. 4 4. Ροντογιάννης 1974, 292-293, πίν. 77, 78.1· Χαραλαμπίδης 1978, 29 5. Ροντογιάννης 1974, 292, πίν. 74· Ποταμιάνου 1975β, 243, πίν. 159α-β· Χαραλαμπίδης 1978, 29 6. Ροντογιάννης 1974, 292, πίν. 75, 76, 78.2· Ποταμιάνου 1975β, 243· Χαραλαμπίδης 1978, 29. (Κατά τόν Ροντογιάννη οί εικόνες 2-5 χρονολογούνται στά 1721-22, βλ. σ. 291-297) 7. Σπητέρης 1979, 80-81, εικ. σ. 82, 83 8. Λυδάκης 1976α, 15, εικ. 2 9. 'Ο ίδιος, 29, εικ. 14· Λυδάκης 1976β, 109 10. Προκορίου 1939, 96· Ξυγγόπουλος 1957, 335-336· Ροντογιάννης 1974, 280 11. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, άρ. 43· Ροντογιάννης 1974, 281 12. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, άρ. 54· Ροντογιάννης, ό.π. 13. Στο ίδιο 14. Χατζηδάκης 1975α, 264 15. Προκορίου 1939, 99-100· Σπητέρης 1956, 16 και 1979, 81, εικ. σ. 80· Ξυγγόπουλος 1957, 337-338· Ροντογιάννης 1974, 251 16. Χαραλαμπίδης 1978, 28 17. Σπητέρης 1979, 81 18. 'Ο ίδιος, 31-32 και 87, εικ. 117 19. Λάμπρος 1912, 265· Προκορίου 1939, 91-92, πίν. 8· Χαραλαμπίδης 1978, 87 20. Λάμπρος 1912, 267· Προκορίου 1939, 100-101· Σπητέρης 1979, 79 21. Λάμπρος 1912, 270· Προκορίου 1939, 105-106, πίν. 8-9· Ξυγγόπουλος 1957, 339-340· Κυριακού 1982, 212-223, πίν. Ζ'ΙΕ'.

Δοσίθεος (1)

1649

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερομόναχος, ήγούμενος μονής στη Μολδοβλαχία.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός και έξόδου έμου Δοσιθέου ιερομονάχου και ποτε ήγουμένου του μοναστηρίου του 'Αγίου Γεωργίου εις Μολδοβλαχίαν εις Γιάσι εις τόπον καλούμενον Χλήντζια...*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Λειτουργία (μικρογραφία ιεραρχών, αρχικά, επίτιτλο) Μητρόπολη, 'Αργυρόκαστρο, 'Αλβανία¹.

1. Βέης 1952, 132, άρ. 3.

Δοσίθεος (2)

1750, 1754

ΥΠΟΓΡ. ...*Νεκταρίου χείρ ιεροδιακόνου, Δοσιθέου του μαθητού Φιλαρέτου (εικ. 1), Χείρ Δοσιθέου (εικ. 2).*

ΔΟΥΚΑΣ

ΣΥΝΕΡΓ. Φιλάρετος*, δάσκαλός του καί Νεκτάριος*.
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Τέμπλο, 1750, χ. Καπέδες, Κύπρος¹ 2)
"Άγιος Θεόδωρος, 1754, περ. Κτήμα, Κύπρος².

1. Τσικνόπουλλος 1967β, 64 2. Τσικνόπουλλος 1967α, 103, άρ. 1.

Δούκας 1730

ΚΑΤΑΓ. Μυτιλήνη.

ΣΥΝΕΡΓ. Γρηγόριος Λαλεδάκης*.

ΒΙΟΓΡ. "Όπως αναφέρεται στον κώδικα Άργυρουπό-
λεως, σ. 14, του Μουσείου Μπενάκη, βοήθησε τον
Γρηγόριο Λαλεδάκη στην τοιχογράφιση του ν. Άγίας
Τριάδος στην Άργυρούπολη Πόντου¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 262.

1. Μπούρα 1983, 59.

Δούμας Μιχαήλ βλ. Δήμας (1)

Δρ[...] Κώστας 1742

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέσσερις εικόνες, 1742, ν. Άγίου Νικολάου,
χ. Μεσαριά, "Άνδρος¹.

1. Πασχάλης 1925, 34.

Δραγώνας 1680

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΠΑΤΡ. Κ...

ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα με συμφωνητικό της 27-10-1680 στο
συμβολαιογραφείο του Φούσκη ό Μ. Άγαπητός* πρέ-
πει νά διδάξει τά *ιερά γράμματα... καί περί πλέον νά
μάθη τήν τέχνην της ζωγραφικής... εις τον υίόν του Κ.
Δραγώνα, εις Ζάκυνθον*¹.

1. Ζώης 1909, 95.

Δρακόπουλος Ίωάννης 1559-1593

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας, βιβλιογράφος.

ΒΙΟΓΡ. Άπαντᾶ ώς δάσκαλος τό 1561, ζωγράφος τό
1580 καί ώς συμβολαιογράφος από 13-10-1559 έως 15-
9-1593¹. Τό 1572 είναι *ιερέας στον Άγιο Γεώργιο τών*

Έλλήνων στή Βενετία καί τό 1580 βρίσκεται στή
Ζάκυνθο².

1. Ζώης 1963, 172 2. Ζώης 1923, 107· Chatzidakis 1962, 48, σημ. 8·
Παναγιωτοπούλου 1975, 352, σημ. 26.

Δρακούλης Ζαχαρίας 1637, 1650

ΥΠΟΓΡ. ...*καμου χιρός Ζαχαρίου τό επίκλη Δρακού-*
λης... (τοιχ. 1).

ΣΥΝΕΡΓ. Σταμάτιος*, Παύλος* καί Γεώργιος (13)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ύπαπαντής, 1637, χ. Καθενοί-Έ-
ρια, Εύβοια¹ 2) ν., 1650, Παλαιόχωρα, Κορινθία².

1. Λαζαρίδης 1970, 263, πίν. 229α-γ 2. Καλογερόπουλος 1926, 112·
Σισιλιάνος 1935, 83· Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος 1959, 48.

Δροσινός 1578/9-1610

ΚΑΤΑΓ. Φανάρι Καρδίτσας.

ΠΑΤΡ. Νικόλαος.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ εϋτελοϋς Δροσινου ιερέως υίου Νικολάου*
έκ του Φανάρι (είκ. 2), *χείρ εϋτελοϋς Δροσινου ιε-*
ρε(ως) (είκ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εικόνα μέ έξι ζώνες (ύπογ.), 1578/9, σκευο-
φυλάκιο μονής Δουσίκου, Θεσσαλία¹ 2) ΘΚ Όδηγή-
τρια, 1587, μονή Ρεντίνας, Θεσσαλία² 3) Γεώργιος,
1600/1 καί 4) Νικόλαος, μονή Δουσίκου, Θεσσαλία³
5) ΘΚ, ν. Άγίου Δημητρίου, Τρίκαλα, Θεσσαλία⁴ 6)
Εικόνες, μονή Βυτουμᾶ, Τρίκαλα, Θεσσαλία⁵.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Άγίου Γεωργίου, 1610, "Άγραφα, Εϋ-
ρυτανία⁶.

1. Σοφιανός 1984, 26 2. Quinn 1902, 58· Σπετσιέρης 1908, 72· Κα-
λογερόπουλος 1926, 111· Σοφιανός 1984, 26 3. Σοφιανός 1984,
25 4. Σημ. Μ.Χ. 1960 5. Βογιατζής 1980, 17 6. Quinn 1902, 58·
Πάλλας 1957, 146.

Δωρόθεος (1) 1736

ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΒΙΟΓΡ. "Ίσως ταυτίζεται μέ τον Ίερόθεο (3)*, *ιεροδιά-*
κονο.

ΕΙΚΟΝΑ "Άγιος Χαράλαμπος, 1736, σιναϊτικό μετόχι,
Κωνσταντινούπολη¹.

1. Kelemen 1961, 43, πίν. 112c.

- Δωρόθεος (2)** 1805
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Δωροθέου ἱερομονάχου ἐκ τοῦ χσπγλ.*
 ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Ἀθανάσιος, 1805, ν. Κεχαριτωμένης, Αἶνος¹.
1. Λαμπάκης 1908, 26, ἀρ. 298.
- Δήμας (2)** 1685
 ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, 1685, καθολική μονή Βαῆκα, Δαλματία¹.
1. Μirković 1955, 326.
- Δημήτριος (55)** 1614
 ΚΑΤΑΓ. Θεσσαλονίκη.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΣΥΝΕΡΓ. Rade*, Galo* πορε Iosif*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Θεοδώρου Στρατηλάτη, χ. Dobarsko, περ. Razlog, Βουλγαρία¹.
1. Krestev-Zakhariev 1961, 50-51· Božkov 1969, ἀρ. 71.
- Diacento Redolfo** 1642
 ΚΑΤΑΓ. Verona.
 ΠΑΤΡ. Bernardo.
 ΙΔΙΟΤ. Pentor.
 ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ νοταριακή πράξη τοῦ 1642 ὡς κάτοικος Χάνδακα¹.
1. Καζανάκη 1981, 193, ἀρ. 12.
- Εἰρηνικός Κωνσταντίνος (Erinico Costanzo)**
 1424, 1431 + πρὶν ἀπὸ τό 1480
 ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
 ΥΠΟΓΡ. *χείρ Εἰρηνικοῦ Κωνσ(αντί)νου ζωγρ(άφου).*
 Στὴν κτητορική ἐπιγραφή στό Βαλσαμόνερο εἶχε διαβαστεῖ παλαιότερα *Εἰρικού*¹. Ἡ σωστή μορφή τοῦ ὀνόματος σέ ἔγγραφα δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Cattapan².
 ΒΙΟΓΡ. Κάτοικος βούργου Χάνδακα³.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίου Φανουρίου, στή θέ-
- ση νάρθηκα, 1431, καθολικό μονῆς Βαλσαμονέρου, Κρήτη⁴.
1. Gerola 1905-32, IV, 539-540 2. Cattapan 1972, 205, ἀρ. 57 3. Στό ἴδιο 4. Χατζηδάκης 1952, 72-75 καί 1977α, 118· Kalokyris 1973, πίν. C16· Vassilakes-Mavrakakes 1980-81, 228, πίν. 50b· Borboudakis 1983, 314, 320, εἰκ. 278.
- Ε.Ι.Σ.** 1766
 ΥΠΟΓΡ. *Ε.Ι.Σ.* (εἰκ. 1).
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ, 1766 καί 2) Ἅγιος Νικόλαος, καθολικό μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου (διαλυμένη), Λιβάνι, Λευκάδα¹.
1. Ροντογιάννης 1974, 342-343.
- Ἐμμανουήλ (1)** 1515
 ΚΑΤΑΓ. Μονεμβασία.
 ΙΔΙΟΤ. Μαῖστρος (ζωγράφος).
 ΒΙΟΓΡ. Σύμφωνα μέ ἔγγραφο τοῦ 1515 ὁ γιός του Νικόλαος ἐκλέγεται στό Ἡράκλειο ἀπὸ τό δούκα τῆς Κρήτης *ζυγιστής τοῦ βάρους τῶν σιτηρῶν*¹.
1. Κωνσταντουδάκη 1977, 161, ἀρ. 1.
- Ἐμμανουήλ (2)**
 ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.
 ΕΙΚΟΝΑ ΧC Παντοκράτωρ, ν. Ἁγίας Βαρβάρας, Χώρα, Ἴος¹.
1. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.
- Ἐμμανουήλ (3)** 1720, 1748
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. *Ἐμμανουήλ ἱερέως* (εἰκ. 1).
 ΒΙΟΓΡ. Ἰσως ταυτίζεται μέ τὸν Ἐμμανουήλ (4)* ἢ τὸν Ἐμμανουήλ Ναυπλιώτη*.
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Παντοκράτωρ, 1720, ν. Ἁγίου Σπυρίδωνος, Χώρα, Κέα¹ 2) ΧC Παντοκράτωρ, 1748² 3) Ἁγία Τριάς, 1748 καί 4) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, μονή Προφήτη Ἡλία, Σαντορίνη³.
1. Μπαλτογιάννη 1965, 536 2. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 1975 3. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Ἐμμανουήλ (4)

1737

ΚΑΤΑΓ. Μακεδονία.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἐμμανουήλ ἀπό γῆς Μακεδονίας.*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἐμμανουήλ (5) καί (6)*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἴω Θεολόγος, 1737, ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου, χ. Ἀρτεμίων, Σίφνος¹.

1. Δρανδάκης 1964α, 421.

Ἐμμανουήλ (5)

1738

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἐμμανουήλ (3)* ἢ τόν Ἐμμανουήλ Ναυπλιώτη*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιος Ἐλευθέριος, 1738, μονή Ἁγίου Ἐλευθερίου, χ. Σαγγρί, Νάξος¹.

1. Δρανδάκης 1964α, 429.

Ἐμμανουήλ (6)

1738

ΙΔΙΟΤ. Ἱστοριογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἐμμανουήλ ὁ ἱστοριογράφος* (εἰκ. 1).

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἐμμανουήλ (4) καί (5)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἀνάσταση, 1738, ν. Ἁγίας Ἐλεούσης, χ. Κάστρο, Σίφνος¹ 2) Ἴω Θεολόγος (ἀποδ.), ν. Παναγίας τῆς Κόγχης, Σίφνος².

1. Ἀλιπράντης 1979, 46, ἀρ. 1 2. Ὁ ἴδιος, 132, 41, ἀρ. 10.

Ἐμμανουήλ (7)

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἐμμανουήλ ἱερέως* (εἰκ. 1, 2, 4).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἴω Θεολόγος καί σκηνές βίου του, 1750, μονή Πρέβελη, Κρήτη 2) ΘΚ Βρεφοκρατούσα καί Ἴω Θεολόγος, 1753 καί 3) ΧC Παντοκράτωρ καί Εὐαγγελιστής Μάρκος, 1763 (ἀποδ.), μονή Προφήτη Ἥλιου 4) ΧC Παντοκράτωρ, ἅγιοι Κωνσταντίνος καί Ἐλένη μέ σκηνές βίου, ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου, χ. Ἁγιος Κωνσταντίνος, Ρέθυμνο, Κρήτη¹.

1. Πληροφορίες Μ. Ἀνδριανάκη.

151. Ἐμμανουήλ (7), Χριστός Παντοκράτωρ, ἅγιοι Κωνσταντίνος καί Ἐλένη μέ σκηνές βίου τους, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 4

Ἐμπόριος Βενέδικτος (Μπορῆς, Μπορίνος, Μπενίνος, Μπανῆς)

1602-1628

ΚΑΤΑΓ. Χανιά Κρήτης.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Βεν[ε]δίκτ[ου] Ἐμπορίου* (εἰκ. 1).

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάζεται στή Βενετία (1602-1628). Μνημονεύεται στό Βιβλίο Βαπτίσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀρχεῖου Βενετίας τό 1605 ὡς ἀνάδοχος καί στό Libro Capitolare (III) ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Κρήτης στά 1618, 1622, 1623 καί 1628. Τό 1602 ὑπάρχει μνεῖα παραγγελίας τοῦ ἔργου του «Μυστικός Δεῖπνος» στά βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας¹.

152. Έμπόριος Βενέδικτος, Μυστικός Δείπνος, λεπτομέρεια, εικ. άρ. 1

ΕΙΚΟΝΕΣ ν. Άγίου Γεωργίου τών Έλλήνων, Βενετία: 1) Μυστικός Δείπνος, 1605-1606, μεγάλη παράσταση σέ ξύλο, έσωτερική επένδυση του εικονοστασίου του ναού² 2) Παραβολή Τελώνου και Φαρισαίου· στην πίσω όψη της εικόνας είναι γραμμένο μέ μελάνι: *Benin Borin dipingeva nei primi anni del secolo XVII*³ 3) Παραβολή του Άσώτου, πάριση της προηγούμενης εικόνας (άποδ.)⁴ 4-9) Εικόνες από δωδεκάορτο (άποδ.): Βάπτιση, Έγερση του Λαζάρου, στό έσωτερικό του ιερού πάνω από την πόρτα του διακονικού· Βαϊόφορος, στό Μουσείο· Είς Άδου Κάθοδος, Άνάληψη, Πεντηκοστή, στην έσωτερική πλευρά του εικονοστασίου⁵. Η εικόνα της είς Άδου Καθόδου χρησίμευσε

ώς πρότυπο για τή μεγάλη ψηφιδωτή παράσταση μέ τό ίδιο θέμα στό Β. τοίχο της έκκλησίας, που έκτελέστηκε από Ιταλικό συνεργείο ψηφιδογράφων τό 1886⁶.

1. Chatzidakis 1962, 100-101 2. Ό ίδιος, 101-102, άρ. 70, πίν. 50 3. Ό ίδιος, 102, άρ. 71, πίν. 51 4. Ό ίδιος, 103, άρ. 72, πίν. 51 5. Ό ίδιος, 103-105, άρ. 73-78, πίν. 52, 53 6. Παλιούρας 1978, 171-172, πίν. ΙΖ'-ΙΘ'.

Έμπορος Άμβρόσιος (Μπορίνος) 16ος αϊ.

ΚΑΤΑΓ. Χανιά Κρήτης.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. χείρ Άμβροσίου μοναχού Έμπόρου (εικ. 1), χείρ Άμβροσίου μοναχού (εικ. 2), του έκ Κυδωνίας Άμβροσίου Ιω Μπορίνου χείρ (εικ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δευτέρα Παρουσία, ν. Άγίων Άναργύρων, Χανιά, Κρήτη¹ 2) Δευτέρα Παρουσία, Πινακοθήκη Fabbriano, Ιταλία² 3) Ιω Πρόδρομος, Συλλογή Δ. Λογοθέτη, Άθήνα, 1986³.

ΒΙΒΛ. Bettini 1937, 467-476· Chatzidakis 1962, XXXIV, XXXV, XLVIII, σημ. 27 και 1974α, 434· Άνδριανάκης 1986, 65-75 (άποδίδει στό ζωγράφο τήν εικόνα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στό ναό τών Άγίων Άναργύρων στά Χανιά, πάριση της εικ. 1).

1. Τωμαδάκης 1932, 145 και 1934, 311· Άνδριανάκης 1986, 68-74 2. Bettini 1937, 467-476 3. Πληροφορία Έφορείας Άρχαιοπωλείων.

Έξαρχάκης Μιχαήλ

1798

ΚΑΤΑΓ. Προαστείο Μάνης.

ΥΠΟΓΡ. χείρ Μιχαήλ από κόμης Προαστείου (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, Συλλογή Μητροπόλεως, Καλαμάτα¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Παναγίτσας, 1798, Πύργος Δυρού, Μάνη².

1. Σημ. Μ.Χ. 1970 2. Σημ. Μ.Χ. 1971.

Έρίφιος ή Ρίφιος Άντώνιος, βλ. Κουρκουμέλης Άντώνιος

Εὐαγγεληνός

1751, 1779, 1780

ΚΑΤΑΓ. Χανιά Κρήτης.

ΥΠΟΓΡ. *Εὐαγγεληνός Κρής Κυδωνιαῖος* (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γεώργιος, 1751, καὶ 2) Ἴω Εὐαγγελιστής, ἄλλοτε ν. Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, Σμύρνη¹ 3) ΘΚ μεῖ ἀγίους, Συλλογή Ἰ. Μπενάκη 4) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, Μυτιλήνη².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 259.

1. Λαμπάκης 1909, 217-218 2. Κλεόμβροτος 1969, 58 (παράρτημα).

Εὐδαίμων Ἰωάννης

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάστηκε στή Μεσαριά Θήρας¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 71.

Εὐθύμιος (1)

16ος-17ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Εὐθυμίου ἱερομονάχου*.

ΕΙΚΟΝΑ Τρίπτυχο (προέλευση: Κελί Κοσμά, Καρυές, Ἄθως), ἀρχαιοπωλεῖο Ζουμπουλάκη, Ἀθήνα, 1959¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1956 καὶ 1959.

Εὐθύμιος (2)

1792-1819

ΚΑΤΑΓ. Κορυτσά Β. Ἠπείρου (Ν. Ἀλβανία).

ΠΑΤΡ. Ἀθανάσιος.

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάστηκε στή Μοσχόπολη καὶ στό Οραγ τῆς Ἀλβανίας. Ἐξάδελφος τοῦ Τέρπου*¹.

ΒΙΒΛ. Ρορα 1961, 125.

1. Ρορα 1969, 780-781.

Εὐριπιώτης Ἰωάννης βλ. *Γριπιώτης Ἰωάννης*

Εὐριπιώτης Νικόλαος βλ. *Γριπιώτης Νικόλαος*

153. Εὐστάθιος (1), Ὁ Χριστός ἐπιτάσσει τοὺς ἀνέμους, τοιχ. ἀρ. 1

Εὐριπιώτης Ὁρέστης

1554

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σέ συμβολαιογραφικὴ πράξη τοῦ 1554 στό Ἡράκλειο¹.

1. Μέρτζιος 1961-1962, 256.

Εὐστάθιος (1)

1537, 1552

ΚΑΤΑΓ. Ἡπειρος.

ΠΑΤΡ. Ἰάκωβος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, πρωτονοτάριος Ἄρτας.

ΥΠΟΓΡ. ...*Εὐσταθίου Ἰακώβου καὶ πρωτονοταρίου Ἄρτης* (τοιχ. 1), ...*τοῦ Εὐσταθίου ταπεινοῦ καὶ πρωτονοταρίου Ἄρτης*... (τοιχ. 2).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο Ἰωάννου Θεολόγου, μονὴ Μαυριώτισσας, Καστοριά¹ 2) Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Μολυβδοσκεπάστος, Ἡπειρος².

1. Ὀρλάνδος 1938, 188· Τσαμίσης 1949, 152· Πελεκανίδης 1953, πίν. 204-216· Μουτσόπουλος 1967, 30, πίν. 5-34· Γούναρης 1981, 3-4, πίν. 1-6, 8-31· Χατζηδάκης 1982, 419, εἰκ. 278 2. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου 1975α, 225· Γούναρης 1981, πίν. 7, 32.

Ευστάθιος (2)

17ος αϊ. (;)

ΥΠΟΓΡ. *Ευστάθειος ιστόρησεν.*ΕΙΚΟΝΑ Εικόνα άλλοτε στη Συλλογή καρδινάλιου Fesh, Ίταλία¹.

1. Emperic 1863, 129, σημ.· Forthingham 1894, 49 (τόν τοποθετοῦν στό 14ο αϊ.).

Ευστάθιος (3)

1608

ΒΙΟΓΡ. Ἡ ὑπογραφή δυσανάγνωστη στίς τοιχογραφίες, ν. μονῆς Ηορονο, Fruska Gora, Γιουγκοσλαβία¹.

1. Kyriakoudis 1983, 503.

Ευστάθιος (4)

1638

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ευσταθίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.*ΕΙΚΟΝΑ Γέννηση, 1638, Βυζαντινό Μουσείο, ἀρ. Τ. 396, Ἀθήνα¹.

1. Σωτηρίου 1956α, 95.

Ευστάθιος (5)

1694

ΚΑΤΑΓ. Σκλίβανη Ἰωαννίνων.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *ποίημα Ευσταθίου ἱερέως...* (εἰκ. 1), *ποίημα Ευσταθίου ἱερέως ἐκώμεις Σκλιβανέους* (εἰκ. 2).ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, 1694, καί 2) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, ἐνθρονη, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Πλατανούσα, Ἰωάννινα².

1. Βοκοτόπουλος 1972α, 466 2. Ὁ ἴδιος, 466-467, πίν. 400α-β.

155. Ευστάθιος (4), Γέννηση, λεπτομέρεια, εἰκ.

154. Ευστάθιος (4), Γέννηση, εἰκ.

Ευστάθιος (6)

1702

ΚΑΤΑΓ. Ἡπειρος.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός [Ε]ὐ[στ]αθίου.*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Ευστάθιο (7)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Ἀγίου Νικολάου Ἰδρύματος Ἀβέρωφ-Τοσίτσα, ἐξωτερικός δυτικός τοῖχος νάρθηκα, Μέτσοβο, Ἡπειρος¹.

1. Χατζηδάκης 1975α, 255, πίν. σ. 251· Κοκόλης 1985, 37 (τόν ἀναφέρει ὡς Ευσταθίου).

156. Ευστάθιος (5), Χριστός Μέγας Ἀρχιερεύς, εἰκ. ἀρ. 1

Ευστάθιος¹ (7)

1703

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΥΠΟΓΡ. ...κόπος καί πόνος Εὐσταθίου... τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (τοιχ. 1), ...Εὐσταθίου πόνος εἰς αἰῶνα αἰῶνος (τοιχ. 2).

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Εὐστάθιο (6)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Εὐαγγελισμοῦ, 1703, χ. Σοπυτό (Ἄροανία), Καλάβρυτα, Πελοπόννησος² 2) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1706, Ἀράχοβα Αἰγιαλείας³.

1. Γνωστός στή βιβλιογραφία ὡς Ἄλυπος ἢ Ἀλύπιος σύμφωνα μέ λανθασμένη ἀνάγνωση ἐπιγραφῆς 2. Χααραλαμπόπουλος 1964-65, 314, πίν. 67, .1 Καρακατσάνη 1973, 69-70 3. Φωτόπουλος 1982, 151, εἰκ. 150.

157. Ευστάθιος (6), Ἡ θαυμαστή ἀλείψα, τοιχ.

Ευστάθιος (8)

1730

ΚΑΤΑΓ. Γράμμος (Γράμμοστα) Δ. Μακεδονίας.

ΥΠΟΓΡ. χυρ Εὐσταθίου ἐκ Γράμμοστη.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, χ. Πισοδέρι, Φλώρινα¹.

1. Μουτσόπουλος 1964, 20-21, πίν. 56, εἰκ. 101.

Ευστάθιος (9)

1739

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;

ΥΠΟΓΡ. χίρ Εὐσταθίου ...ἀνεσκαλίσθη καί ἱστορήθη ὁ θεῖος οὗτος τέμπλος.

ΤΕΜΠΛΟ 1739, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Κάτω Βήσσα (Βεζίτσα), Ἡπειρος¹.

1. Σάρρος 1914, 103.

158. Ευστάθιος (6), Ἁγία Τριάς, Θεία Λειτουργία, τοιχ.

Ευστράτιος

1782

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ σημείωμα παρένθετο στὸν κώδικα 57 τοῦ Μουσείου Μπενάκη¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Εὐφρόσυνος (1)

1542

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Γραφεός θύτου τεύξεν χεῖρ ταπεινοῦ Εὐφροσύνου.*

ΒΙΟΓΡ. Ὁ Εὐφρόσυνος, γνωστός μόνο ἀπὸ τίς πέντε εἰκόνες τῆς Μεγάλης Δέησης τῆς μονῆς Διονυσίου, ἐμ-

φανίζεται μέ τὴν τέχνην τοῦ ζωγράφου σημαντικός, σύγχρονος τοῦ Θεοφάνη Μπαθᾶ, ἀντιπροσωπεύει ὁμῶς ροπή διάφορη τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἀνήκει στὴν οἰκογένεια τῶν ζωγράφων Κλόντζα¹ εἶναι ἀστήρικτη, γιατί γιὰ τό μνημονευόμενον σέ ἔγγραφο τοῦ 1567 ὡς ποτε παπα κυρ Εὐφρόσυνο Κλόντζα δέν ὑπάρχει καμιά ἐνδειξη ὅτι ἦταν ζωγράφος.

ΕΙΚΟΝΕΣ Πέντε εἰκόνες πού ἀποτελοῦν Μεγάλη Δέηση τέμπλου: 1) ΧΣ 2) ΘΚ 3) Ἴω Πρόδρομος 4) Πέτρος 5) Παῦλος, 1542, καθολικό, ἐσωτερική ὄψη εἰκονοστασίου, μονή Διονυσίου, Ἄθως².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1956γ, 273-291 καὶ 1974α, 429· ὁ ἴδιος 1982, 416· Ξυγγόπουλος 1957, 132-133.

1. Μέρτζιος 1961-62, 263 2. Χατζηδάκης 1956γ, 274-275, πίν. ΚΑ'-ΚΓ'.2, ΚΔ'.2, ΚΖ'.

159. Εὐφρόσυνος (1), "Άγιος Πέτρος, εικ. ἀρ. 4

160. Εὐφρόσυνος (1), Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, εικ. ἀρ. 3

Εὐφρόσυνος (2)

1562, 1576

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Εὐφροσύνου πόνος* (χφ. 1).

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ 1) Κώδικας 590, 1562 καί 2) Κώδικας 291, 1576, μονή Κουτλουμουσίου, "Αθως¹.

1. *Θησαυροί Ἁγίου Ὄρους*, Α', 462, εικ. 358-365.

Ἐφραίμ

1779

ΥΠΟΓΡ. *Efrem zugranul*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Pietreni, Costesti-Valcea, Ρουμανία¹.

1. *Sacerdoteanu* 1935, 9.

Ζαβραδινός Νικόλαος ἢ Νικολέτος 1663, 1665

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΠΑΤΡ. Κωνσταντίνος.

ΒΙΟΓΡ. Ὁ Νικόλαος Ζαβραδινός συμφώνησε μέ τούς ἐπιτρόπους τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μελινάδου στή Ζάκυνθο νά ἀγιογραφήσει τήν «προσπετίβια» ὄλου τοῦ Ἁγίου Βήματος (συμβόλαιο Β. Μπονσινιόρ, βιβλ. 45.1663)¹. Τό 1665 οἱ ἐπίτροποι τοῦ ν. Εὐαγγελίστριας, στό χ. Μπόχαλη, ἔδωσαν στους Ν. Ζαβραδινό, Ἰ. Χαλκιᾶ* καί Κ. Σκουλογένη* 2.000 χρυσάφι γιά νά ἀγιογραφήσουν τό "Άγιο Βῆμα (συμβόλαιο Μπονσινιόρ, βιβλ. 46.179)². Δάσκαλος τοῦ Ἱερώνυμου Πλακωτοῦ*³.

161. Εὐφρόσυνος (2), Ἅγιος Μάρκος,
χφ. ἀρ. 1

(Σημ.: προσπεττίβα = τό ἐπάνω μέρος τοῦ εἰκονοστασίου, πού ἔφθανε ἕως τήν ὀροφή).

1. Κονόμος 1967, 46 2. Ὁ ἴδιος, 54 3. Κονόμος 1970β, 188.

Ζανέτος

16ος αἰ.

ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ ἔγγραφο ὡς *Zanetto Griego de-pentor*!

1. Ceccheti 1887, 210 Puppi 1961, 32.

Ζάννος Γεώργιος

ΚΑΤΑΓ. Θήρα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΕΙΚΟΝΑ ΧΣ, κάθισμα, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Πύργος, Θήρα!

1. Δεναξᾶς 1927, 71.

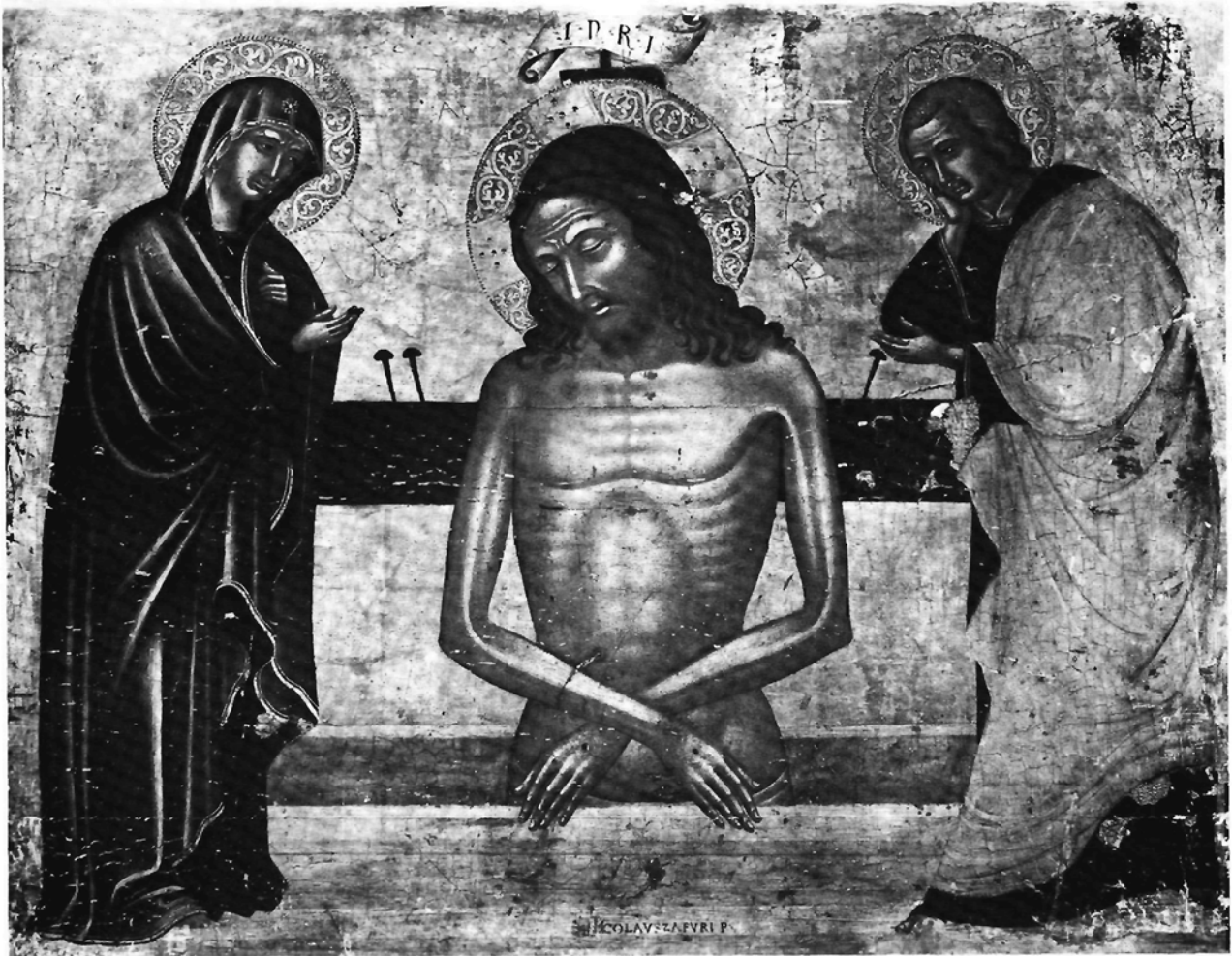
Ζαπέλης Γεώργιος (*Zapeli* ἢ *Zappelli Giorgio*)

1496

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖα σέ ἔγγραφο τό 1496 στό Ἡράκλειο!

1. Cattapan 1972, 208, ἀρ. 124.

162. Ζαφούρης Νικόλαος, "Άκρα Ταπείνωση, εικ. ἀρ. 1

**Ζαφούρης ἢ Τζαφούρης Νικόλαος (Zafuri
Nicolo)**

1487-1493

+ 1501

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

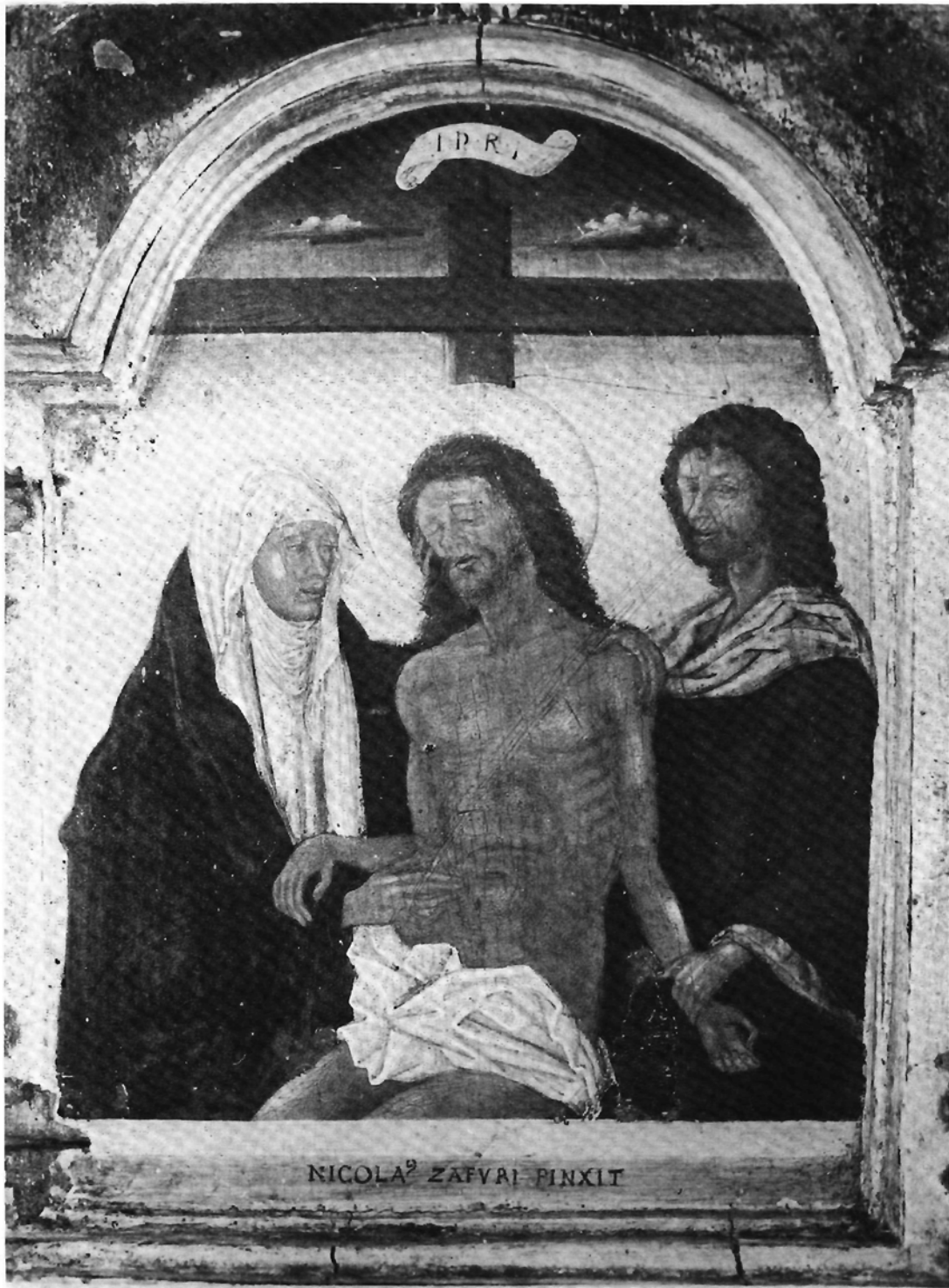
ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΥΠΟΓΡ. *Nicolaus Zafuri P.* (εικ. 1), *Nicolaus Zafuri pinxit* (εικ. 6, 10), *Nicolo Zafuri... adi... 4 Otubrio* (εικ. 5).

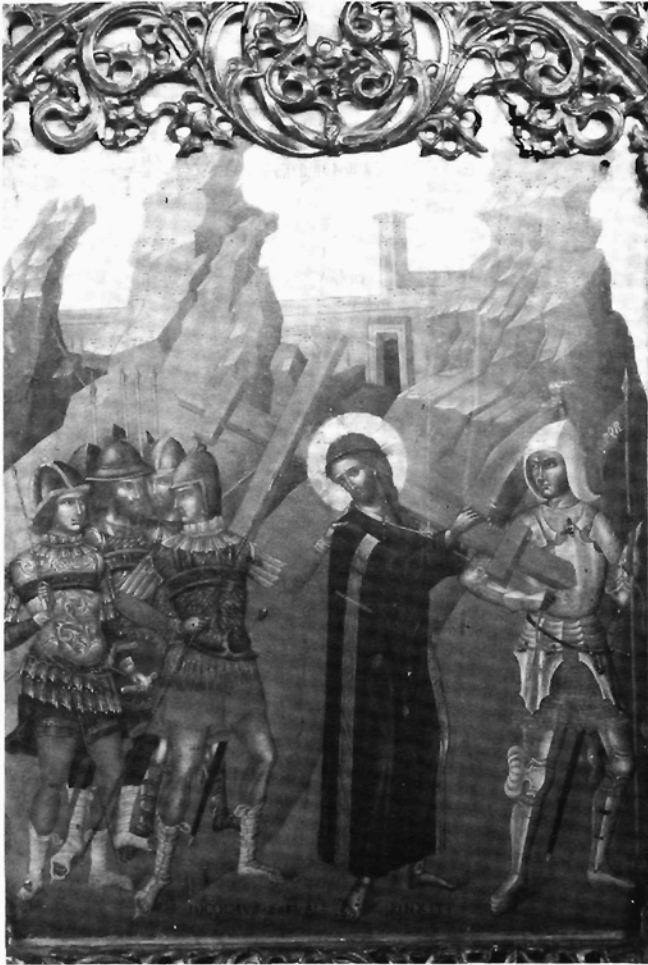
ΒΙΟΓΡ. Σημαντικός κρητικός ζωγράφος φορητῶν εικόνων, στίς ὁποῖες διακρίνεται συχνά ἡ προτίμησις γιὰ τὴ μικρογραφικὴ ἀπόδοσις τῶν στοιχείων τῆς σύνθεσις (εικ. 6, 8). Ἔργαστηκε στὸ Ἡράκλειο καὶ ἦταν σύγχρονος τοῦ Ρίτζου* καὶ τοῦ Παβία*. Δημιούργησε κι αὐτὸς νέους εἰκονογραφικοὺς τύπους, ὅπως ἡ Ἄ-

κρα Ταπείνωση καὶ ἡ Γέννησις. Στὰ ἔργα του ἀκολούθησε καὶ τοὺς δύο τρόπους ζωγραφικῆς, τὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν ἰταλικό, καὶ εἶναι φανερὴ ἡ ἐξοικείωσις του ὄχι μόνο μετὰ τὴν παλαιότερη ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴ σύγχρονή του ἰταλικὴ ζωγραφικὴ.

Ἐναφέρεται σὲ ἔγγραφο γιὰ οἰκονομικὰς ὑποθέσεις ἀπὸ τὸ 1487 ἕως τὸ 1501* τῆ χρονιά αὐτὴ εἶχε ἤδη πεθάνει στὸ Ἡράκλειο. Τὸ 1492, μαζί μετὰ τὸν Γεώργιο Βλαστό* καὶ τὸ γλύπτη Νικόλαο Βαρβαρίγο, ἀναλαμβάνει νὰ ζωγραφίσει τὴν *pala d'altare* τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας στὸ Ναύπλιο, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν γνωρίζουμε νὰ σώζεται τίποτε. Μνεῖα τῆς διαθήκης του ὑπάρχει σὲ ἔγγραφο τῶν Ἀρχείων Βενετίας τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1537¹.

163. Ζαφούρης Νικόλαος, τρίπτυχο, λεπτομέρεια, εικ. ἀρ. 10

164. Ζαφούρης Νικόλαος, Χριστός Ἐλκόμενος, εἰκ. ἀρ. 4

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ἼΑκρα Ταπεινώση, Kunsthistorisches Museum, Βιέννη² 2) ἼΑκρα Ταπεινώση (ἀποδ.), μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς, Πάτμος³ 3) ἼΑκρα Ταπεινώση (ἀποδ.), Συλλογὴ Γ. Πετσόπουλου, Λονδίνο⁴ 4) ΧC Ἐλκόμενος, Metropolitan Museum, Ν. Ἰόρκη⁵ 5) ΘΚ Madre della Consolazione, Συλλογὴ Π. Κανελλοπούλου (1986), Ἀθήνα, τ. Συλλογὴ Bagge (ἢ ὑπογραφή στὴ ράχη τῆς εἰκόνας)⁶ 6) ΘΚ Madre della Consolazione (ἐνυπόγραφη), ἰδιωτικὴ συλλογὴ, Τεργέστη⁷ 7) ΘΚ Madre della Consolazione μέ ἅγιο Φραγκίσκο (ἀποδ.), Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 223, Ἀθήνα⁸ 8) ΘΚ (ἐνυπόγραφη), Συλλογὴ Sotheby's, Λονδίνο⁹ 9) Pietà (ἀποδ.), Μουσεῖο Μπενάκη, ἀρ. 3050, Ἀθήνα¹⁰ 10) Τρίπτυχο: Εὐαγγελισμός, Γέννηση Χριστοῦ, ἼΑγιο Μανδῆλιο, ἼΑκρα Ταπεινώση, Συλλογὴ Lichačev, Ermitage, Λένινγκραντ¹¹ 11) Τρίπτυχο (ἀποδ.), ἰδιωτικὴ συλλογὴ, Λονδίνο¹² 12) Μεταμόρφωση (ἀποδ.),

Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 2239, Ἀθήνα¹³ 13) ΧC καὶ Σαμαρεῖτις (ἀποδ.), Μουσεῖο Κανελλοπούλου, Ἀθήνα¹⁴.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 421 καὶ 1974β, 183-188.

1. Cattapan 1968, ἀρ. 108 καὶ 1972, 208, ἀρ. 115, 209-210· Κωνσταντουδάκη 1973, 300-301, ἀρ. 4 2. Kreidl-Papadopoulos 1970, ἀρ. 93, εἰκ. 39· Chatzidakis 1974β, 184, πίν. 1Δ' καὶ 1981, 311, πίν. σ. 322 3. Χατζηδάκης 1977α, 89-90, ἀρ. 40, πίν. 33, 101 καὶ 1986α, ἀρ. 111 καὶ 1986β, ἀρ. 63, εἰκ. σ. 109· ὁ ἴδιος 1987, ἀρ. 44 4. *East Christian Art* 1987, ἀρ. 76 5. Wehle 1940, 1· Chatzidakis 1974β, 187, πίν. 1Θ' 6. Bettini 1940, 72, σημ. 1· Chatzidakis 1974β, 184· Μπαλογιάννη 1986, ἀρ. 10, εἰκ. ἔγχρ. καὶ 1986α, ἀρ. 62, εἰκ. σ. 107 7. Bianco Fiorin 1983, 164-169, εἰκ. 1 8. Acheimastou-Potamianou 1986α, ἀρ. 67· ἢ ἴδια 1987, ἀρ. 46 9. Πληροφορία Μ. Βασιλάκη 1984 10. Vasilakes 1986, ἀρ. 65· Vassilakes 1987, ἀρ. 45 11. Lichačev 1911, πίν. 80-81, εἰκ. 140-148· Chatzidakis 1974β, 183, πίν. 1Ε'.1, 1ΣΤ'.1, 1Ζ'.1 12. Chatzidakis Th. 1982, ἀρ. 22· Ν. Χατζηδάκη 1983, ἀρ. 38· Chatzidakis N. 1987, ἀρ. 43 13. Χατζηδάκης 1974α, 420 καὶ 1974β, 186, πίν. 18 14. Chatzidakis 1974β, 203, πίν. XXXIV· Ν. Χατζηδάκη 1983, 55, ἀρ. 48· ἢ ἴδια 1986, ἀρ. 11Ζ, εἰκ. σ. 112 (ἀποδίδει στὸν Ζαφούρη) καὶ ἢ ἴδια 1986α, ἀρ. 66, εἰκ. σ. 112, 113.

Ζαφύρις

1695

ΥΠΟΓΡ. *χρη καμου του αμαρτωλου Ζαφύρι* (εϊκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) 'Ιω Πρόδρομος καί 2) Δημήτριος, δλόσωμος, χωρίς πανοπλία, Συλλογή 'Ιωάννη Κ. Καρρά, 'Αθήνα'.

1. Σημ. Μ.Χ.

Ζαχαρίας (1)

1549, 1552

ΙΔΙΟΤ. Διάκονος.

ΥΠΟΓΡ. *ζωγράφος Ζαχαρίας διάκονος* (τοιχ. 1).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. 'Αρχιστρατήγου Μιχαήλ, 1549, χ. Αϊανή, Κοζάνη 2) ν. 'Αγίου Νικολάου, 1552, χ. Αϊανή, Κοζάνη'.

1. Πελεκανίδης 1960, 227 καί 1962, 405, 414, πίν. 30-35· Χατζηδάκης 1982, 420.

Ζαχαρίας (2)

17[...]

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ζαχαρίου...*

ΒΙΟΓΡ. 'Ισως ο ίδιος μέ τον Ζαχαρία Καστροφύλακα*.

ΕΙΚΟΝΑ Μυστικός Δείπνος, Βυζαντινό Μουσείο, αρ. Τ. 395, 'Αθήνα'.

1. Σισιλιάνος 1935, 85.

Ζαχαρίας (3)

1754, 1785

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ζαχαρίου* (εϊκ. 5).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Μεγάλη Δέηση, 1754 2) Γεώργιος 3) 'Αρχάγγελος Μιχαήλ καί 4) Προφήτης Σολομών (βημόθυρο), Μπροντίλοβο, Βουλγαρία' 5) ΘΚ καί προφήτες, 1785, ν. 'Αγίου Γεωργίου, Σωζόπολη, Βουλγαρία'.

1. Paskaleva 1977, πίν. 34-41 2. 'Η ίδια, πίν. 12.

Ζαχαρίας (4)

1806, 1812

ΚΑΤΑΓ. Γαλάτισσα Χαλκιδικής.

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Βενιαμίν μοναχου καί Ζαχαρία ιερομονάχου ανησιων του Μακαρίου ζωγράφου Γαλατζιάνου* (τοιχ. 1), *εργον Μακαρίου εκ Γαλατίστης, Βενιαμίν τε Ζαχαρίου* (τοιχ. 2).

165. Ζαφύρις, 'Ιωάννης ο Πρόδρομος, εϊκ. αρ. 1

ΣΥΝΕΡΓ. Βενιαμίν* καί Μακάριος* από τή Γαλάτισσα.

ΒΙΟΓΡ. 'Ανησιός του Μακαρίου* από τή Γαλάτισσα.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Σκήτη 'Αγίου Δημητρίου, 1806, μονή Βατοπεδίου, 'Αθως' 2) Παρεκκλήσιο 'Αρχαγγέλου, 1812, μονή 'Ιβήρων, 'Αθως'.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 250 καί 1982, 424.

1. Χατζηδάκης 1982, 424 2. Millet-Pargoire-Petit 1904, αρ. 256· Χατζηδάκης, δ.π.

Ζιριζίρης Κωνσταντίνος

1754

ΕΙΚΟΝΑ 'Υπαπαντή, τ. Συλλογή Bay, Κάιρο'.

1. Collection Bay, αρ. 221.

166. Ζαχαρίας (4), Παραβολή του Ἀσώτου, μαρτύρια ἁγίων, τοιχ. ἀρ. 1

Ζούκης Δημήτριος

1774-1808

ΚΑΤΑΓ. Καλαρρύτες Ἡπείρου.

ΠΑΤΡ. Ἀθανάσιος.

ΥΠΟΓΡ. ...χειρὶ Δημητρίου Ἀθανασίου Καλαρρύτου (εἰκ. 2), χεὶρ ταπεινοῦ Δημητρίου Ζουκι (εἰκ. 3), διὰ χειρός ταπεινοῦ Δημητρίου Καλαρρύτου (τοιχ. 1), Ἐγγραφή παρά τοῦ Δημητρίου Ζούκη Καλαρύτου καὶ Γεωργίου μαθητοῦ αὐτοῦ (τοιχ. 2).

ΒΙΟΓΡ. Δάσκαλος τοῦ Γεωργίου (38)*, μέ τόν ὁποῖο συνεργάστηκαν ἀργότερα.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ, 1774, ν. Ἀγίου Ἰωάννου, μονή Ρογγοβοῦ, Ἡπειρος¹ 2) Εἰκόνες, 1778, ν. Ἀγίου Γεωργίου, Κλεινοβός, Θεσσαλία² 3) ΘΚ Βρεφοκρατούσα καὶ ἅγιοι, Museo Civico, Λιβόρνο³ 4) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1808, ν. Ἀγίου Ἀθανασίου, Μονοδένδρι, Ἡπειρος⁴ 5) Εἰκόνες, μονή Ἀγίας Τριάδος, Μετέωρα⁵ 6) Εἰκόνα, Συλλογή Βελιμέζη, Ἀθήνα⁶.

167. Ζώρης, Κοίμηση Θεοτόκου, τοιχ. άρ. 1

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Έξωνάρθηκας, 1782, βασιλική Κοιμήσεως Θεοτόκου, Καλαμπάκα⁷ 2) Νάρθηκας, 1784, μονή Ύπαπαντής, Μετέωρα⁸. ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 255.

1. Σούλης 1934, 98 2. ΕΕΒΣ Β', 1925, 323 3. Museo Civico 1978, 98, άρ. 40 4. Θεοδώρου 1956, 368 5. Σισιλιάνος 1935, 85 6. Χατζηδάκης, Συλλογή Βελιμέζη (άδημοσίευτο) 7. Σωτηρίου 1929, 312 (διαβάζει Καλονίτου) 8. Βέης 1909α, 236, 329, 562· Beza 1935, 78-79.

Ζώης Άναστάσιος 1798

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Μέγας Άρχιερέυς, ένθρονος, 1798, μονή Έλεούσας, Νησί Ίωαννίνων¹.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1977α, 164 (ή έπιγραφή ήρθε στο φώς ύστερα από πρόσφατο καθαρισμό).

Ζώης Θεοδόσιος 1796

ΚΑΤΑΓ. Ίωάννινα.

ΥΠΟΓΡ. ταπινού Θεοδοσίου Ζώη Ίωαννίτου.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Άγίου Γεωργίου, 1796, Κάτω Λαψίστα, Θεσπρωτία¹.

1. Ποταμιάνου 1975α, πίν. 140α-γ.

Ζώρης (Γεώργιος, Τζώρτζης) 1547, 1557

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Άξιόλογος ζωγράφος, ίσως συνεργάτης του κρητικού Θεοφάνη Μπαθά*. Σύμφωνα με τό χειρόγραφο τυπικό του 1634 (άριθ. 64) της μονής Διονυσίου του Άγίου Όρους, έξετέλεσε τήν τοιχογράφιση του καθολικού της μονής: *έξωγραφήθη δε παρά του θαυμαστού τεχνίτου εκείνου κυρ Ζώρη του Κρητός*¹. Μνημονεύεται επίσης σέ κώδικα ζητείας της μονής Δουσίκου ώς εύρισκόμενος στό «Κάστρο Κωνσταντινουπόλεως»: *Του Τζώρτζι του στορίσαντος τήν εκκλησιαν*². Του έχουν άποδοθει οί τοιχογραφίες του Μ. Μετέωρου καί της μονής Δοχειαρίου στό Άγιον Όρος (Βελένης 1974).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Καθολικό μονής Διονυσίου, 1547, Άθως³ 2) Καθολικό μονής Δουσίκου, Θεσσαλία, 1557⁴.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1986, 40-41.

1. Millet 1916, 660 καί σποραδικά· Dmitrievskij 1917, 530 2. Βελένης 1974, 94 (τόν θεωρεί Κωνσταντινουπολίτη) 3. Millet-Pargoire-Petit 1904, άρ. 458· Millet 1927, άρ. 2, πίν. 195-206· Συγγόπουλος 1957, 113, πίν. 33, 2· Chatzidakis 1963, 207, πίν. Χ καί 1969-70, 341· ό ίδιος 1974α, 424 4. Βέης 1923, 384· Σοφιανός 1965, 103-104 μέ παλαιότερη βιβλιογραφία· ό ίδιος 1984, 9-10, πίν. Ζ· Χατζηδάκης 1986, 40-41, 74.

168. Ζωρζής, "Άγιος Νικόλαος ένθρονος, εικ. άρ. 3

Ζωρζής

1740, 1745, 1756

ΚΑΤΑΓ. Χίος.

ΠΑΤΡ. Ἀντώνιος Γρηγοῤῥᾶς ἢ Γρηγοράκης.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Ζωρζῆ Χίου ποτέ Ἀντωνίου Γρηγοῤῥᾶ* (εἰκ. 1), *διά χειρός Ζωρζῆ Χίου τοῦ ποτε Ἀντωνίου Γρηγοράκη* (εἰκ. 2), *χείρ Ζωρζῆ Χίου* (εἰκ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Ἐλκόμενος, 1740, ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου, Ἱεροσόλυμα¹ 2) Αἰκατερίνη, 1745, ν. Ἁγίου Νικολάου Τζιβαλιού, Κωνσταντινούπολη 3) Νικόλαος, 1756, Βυζαντινὸ Μουσεῖο (Συλλογὴ Σαρόγλου, ἀρ. 3214), Ἀθήνα³.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 260.

1. Ὁρλάνδος 1956, 346, εἰκ. 3 2. Γεδεών 1911, 99 καὶ 1936, 296· Χατζηδάκης 1972, 128 3. Σημ. Μ.Χ.

Ζωσιμᾶς (1) (Μαυρομάτης)

1699, 1706

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ζωσιμᾶ ἱερομονάχου Μαυρομάτη* (εἰκ. 1), *χειρ Ζωσιμᾶ ἱερομονάχου...* (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Κυρία τῶν Ἀγγέλων, 1699, ν. Σχολῆς Εὐελπίδων, Ἀθήνα¹ 2) Ἅγιος Τρύφων, 1706, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Κούκεσι, Ζάκυνθος².

1. Ἀχειμάστου 1976β, 16 2. Quinn 1902, 591· Κονόμος 1967, 31.

Ζωσιμᾶς (2)

1737

ΕΙΚΟΝΑ ΧC μέ Ἰω Πρόδρομο καὶ Συμεών Στυλίτη, 1737, ν. Ἁγίου Νικολάου, μονὴ Ἁγίου Σάββα, Παλαιστίνη¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1962.

Ἡλίας (1)

1622

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Ἰω(άννου) ἱερέως καὶ Ἡλία.*

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (14)*, ἱερέας.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἡλία (3)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ταξιαρχῶν, 1622, Καστοριά¹.

1. Ὁρλάνδος 1938, 171· Τσαμίσης 1949, 132.

Χατζῆ-Ἡλίας (2)

1626

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Χατζῆ Ἡλία ζωγράφου.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, 1626, Καλαμάτα¹.

1. Λαμπάκης 1892-1894, 94· Λάμπρος 1906, 253· Κωνσταντόπουλος 1909, 479.

Ἡλίας (3)

1658

ΚΑΤΑΓ. Πεντάλοφο Κοζάνης.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἡλία (1)*.

ΣΥΝΕΡΓ. Μηχαλῆς*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονῆς Πυλαίου, 1658, Γρεβενά¹.

1. Κοτζιάς 1950-51, 25· Μακρῆς 1974, 52 (ἀναφέρει μονὴ Σπηλαίου).

Ἡλίας (4)

1750

ΚΑΤΑΓ. Ζάτουνα Γορτυνίας.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, σακελλάριος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἡλιοῦ ἱερέως Σακελ... Ζάτουνα* (εἰκ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC 2) ΘΚ καὶ 3) Ἰω Πρόδρομος, 1750, καθολικό Κοιμήσεως Θεοτόκου, μονὴ Βαλτεσινίκου, Γορτυνία¹.

1. Μουτσόπουλος 1956, 161-162· Γριτσόπουλος 1954, 52· Χατζηδάκης 1975α, 258.

Ἡσαΐας (1)

ΚΑΤΑΓ. Πύργος Καλλίστης, Θήρα.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Κοίμηση ΘΚ καὶ 2) Ἅγιος Ἀντύπας, ν. Παναγίας, Γωνιά, Θήρα¹.

1. Δεναξᾶς 1927, 70.

Ἡσαΐας (2)

16ος-17ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἡσαΐου.*

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ζωοδόχος Πηγή, καθολικό μονῆς Γωνιάς, Κρήτη¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1977α, 147.

1. Βογιατζάκης 1931, 13· Μπορμπουδάκης 1972, 674 καὶ 1975, 85-86, εἰκ. 21.

Ἡσαΐας (3)

1643, 1644, 1647

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ 1) Λειτουργία ἀρ. 17, 1643 καί 2) Λειτουργία ἀρ. 18, 1644, μονή Ἁγίου Στεφάνου, Μετέωρα¹ 3) Εὐαγγελιστάριο, 1646/7, Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων².

1. Gratziou 1982, 106 2. Στο ἴδιο (ἡ ἴδια τοῦ ἀποδίδει καί τέταρτο, ἀνυπόγραφο χειρόγραφο).

Ἡσαΐας (4)

τέλος 17ου-ἀρχές 18ου αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Στερεά Ἑλλάδα;|
ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ησα[ία]*.

ΕΙΚΟΝΑ Τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ, μονή Ἁγίου Γεωργίου, Βινάκκιν, Λίβανος¹.

1. *Icones Melkites* 1969, 239, ἀρ. 105· Chatzidakis 1969γ, 231.

169. Ἡσαΐας (2), Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, εἰκ.

Ἡσαΐας (5)

ἀρχές 18ου αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἀρχιερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἡσαΐου Ἀρχιερέως*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἡσαΐα (6)*.

ΕΙΚΟΝΑ Προσκύνηση τῶν Μάγων, Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ, Ἀθήνα¹. Ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τῆς εἰκόνας τοῦ Μ. Δαμασκηνοῦ*, στό Ἡράκλειο. Βρισκόταν τό 1915 στή Σίφνο ἀφιερωμένη ἀπό τό μητροπολίτη Κρήτης Ἰωάσαφ (1708-1714)².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1977α, 147.

1. Καλογερόπουλος 1926, 86, πίν. 64· Σισιλιᾶνος 1935, 87· Ξυγγόπουλος 1957, 158, σημ. 2 2. *NE* 12, 1915, 376.

Ἡσαΐας (6)

1728

ΙΔΙΟΤ. Πρεσβύτερος.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἡσαΐα (5)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίας Εἰρήνης, χ. Μαλώνα, Ρόδος¹.

1. Lojacono 1953, 180.

Ἡσαΐας (7)

1744

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. Ἡσαΐας, ὁ τὰς ἀθλίας τοιχογραφίας τοῦ Κουτλουμουσίου γράψας τῷ 1744.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας μονῆς Κουτλουμουσίου, 1744, "Αθως".

1. Γεδεών 1885, 328.

Θαλασηνός Ἰωάννης

β' μισό 17ου αἱ.

ΥΠΟΓΡ. Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰω(άννου) ἠκονογράφου Θαλασηνοῦ.

ΕΙΚΟΝΑ Νικόλαος, ν. Ἁγίου Νικολάου, Παραπόρτι, πόλη, "Ανδρος".

1. Πασχάλης 1924, 37 καὶ 1956, 280· Δρανδάκης 1963β, 302, πίν. 348β-γ.

170. Ἡσαΐας (4), Τρεῖς παῖδες ἐν καμίνω, εἰκ.

171. Ἡσαΐας (7), Αἶνοι, τοιχ.

Θεοδόσιος (1)

16ος αι.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;

ΕΙΚΟΝΑ Εὐαγγελισμός, Galerie Nikolenko, Παρίσι (προέλευση: Δαλματικές ἀκτές Γιουγκοσλαβίας)¹.

1. Galerie Nikolenko 1977, ἀρ. 4.

Θεοδόσιος (2)

1645

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός καὶ κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Θεοδοσίου πόνος ἐν Χάλκῃ*.

ΒΙΟΓΡ. Τό 1645 ἐργάζεται στή μονή Θεοτόκου τῆς Χάλκης Προποντίδος¹.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Κώδικας 1345(μ), 1645, μονή Ἰβήρων, Ἔθως².

1. *Θησαυροὶ Ἁγίου Ὁρους*, Β', 341 2. Στό ἴδιο, 341-343, εἰκ. 209-233· Gratzίου 1982, 77-78.

Θεοδόσιος (3)

1736

ΚΑΤΑΓ. Ἁγιά Ἡπειροῦ.

ΥΠΟΓΡ. *...χείρ Θεοδοσίου ἐκ χώρας Ἁγιάς*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Παναγίας, 1736, χ. Ἄλχανί, δῆμος Ἰσκιουδαίου, Ἡπειρος¹.

1. Γιαννόπουλος 1902, 429.

Θεοδόσιος (4)

1788-1815

ΚΑΤΑΓ. Ἄνδρος;

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Θεοδοσίου* (εἰκ. 8).

ΕΙΚΟΝΕΣ Ἄ ν δ ρ ο ς: 1) ΘΚ, 1788 καὶ 2) ΧΚ Παντοκράτωρ, 1788, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Αἰπάτια¹ 3) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1793 καὶ 4) ΘΚ Ὁδηγήτρια, μονή Ἁγίου Νικολάου, χ. Κόρθι² 5) Ἁγία Βαρβάρα, 1802 (ἀποδ.) 6) Παντελεήμων, 1803 (ἀποδ.) καὶ 7) Νικόλαος (ἀποδ.), ν. Ἁγίου Ἐρμούλου, χ. Ἀηδόνια³ 8) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1804, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Μεσαριά⁴ 9) Γεώργιος, 1805 10) ΘΚ, 1805 11) Ἰω Πρόδρομος, 1805 12) Ἀνάργυροι, 1805 13) Ἀθανάσιος, Κύριλλος καὶ Ἀγαθάγγελος, 1805 καὶ 14) Εὐαγγελισμός, 1808 15) ΧΚ καὶ 16) Δημήτριος, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Κόρθι⁵ 17) Προκόπιος, 1815 18) Ἰω Πρόδρομος 19) ΘΚ καὶ 20) ΧΚ Παντοκρά-

τωρ, ν. Ἁγίου Προκοπίου, χ. Αἰπάτια⁶ 21) Ἰω Θεολόγος, ν. Ἁγίου Ἰωάννου Πέρα Μοσκώνας, χ. Κόρθι⁷ 22) Νικόλαος, ν. Ταξιαρχῶν, χ. Κόρθι 23) Παρασκευή, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, Ρωγὸ 24) Ἰω Πρόδρομος, ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, Λειβάδια 25) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερέυς, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, Πίσω Μέρος 26) ΧΚ ἔνθρονος, ν. Μεταμορφώσεως, Λαρδιά 27) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερέυς, Ἁγιά Μονή, Ἀλαμανιά⁸.

1. Πολέμης 1962, 738 2. Ὁ ἴδιος, 748 3. Ὁ ἴδιος, 724 4. Πασχάλης 1925, 32 καὶ 1927, 76 5. Πολέμης 1962, 738-740 Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 6. Πολέμης 1962, 737 7. Ὁ ἴδιος, 743 8. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Θεοδόσιος (5)

1809-1845

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρὸς Θεοδοσίου...* (εἰκ. 2), *διά χειρὸς Θεοδοσίου* (εἰκ. 3), *...διά δέ χειρὸς Θεοδοσίου... τῶν Ἰωαννιτῶν* (τοιχ. 1, 2), *διά χειρὸς Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων* (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, γιὸς του.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Νικόλαος μέ σκηνές βίου του, 180[1], μονή Φιλανθρωπῶν, Νησί, Ἰωάννινα¹ 2) Εἰκόνες τέμπλου, 1840, μονή Ἁγίου Γεωργίου, χ. Καμίτσανη, Θεσπρωτία² 3) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1845, μονή Γενεσίου Θεοτόκου, χ. Δραμεσιοὶ Δωδώνης³.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1809, χ. Κράψη, Ἡπειρος⁴ 2) ν. Θεοτόκου, 1826, χ. Βράβορη, Ἡπειρος⁵ 3) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1832, χ. Σαντοβίτσα (Μάρμαρα), Ἡπειρος⁶ 4) Μονή Παλιουρῆς, 1833, ἐθνικὴ ὁδὸς Ἰωαννίνων-Ἡγουμενίτσας⁷.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1977α, 165 2. Τριανταφυλλόπουλος 1975α, 235 3. Τριανταφυλλόπουλος 1978β, 202 4. Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 620 5. Μπέττης 1964, 406 6. Σούλης 1934, 117, ἀρ. 140 7. Χατζηνικολάου 1966, 296.

Θεοδοσίου Νικόλαος

ἀρχές 19ου αι.

ΚΑΤΑΓ. Ἱεροσόλυμα.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Νικολάου Θεοδοσίου Ἱερουσαλημίτου*.

ΕΙΚΟΝΑ Γέννηση, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 2369, Ἀθήνα.

172. Θεοδοσίου Νικόλαος, Γέννηση, εικ.

173. Θεόδωρος (3), Ρίζα Ίεσσαί, εικ.

Θεόδωρος (1)

μέσα 15ου αϊ.

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Κώδικας Όμιλιών Ίω Χρυσοστόμου, αρ. 400, μονή Χιλανδαρίου, Άθως!

1. *Chilandar*, 128, εικ. 106, 107.

Θεόδωρος (2)

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (3)*.
ΥΠΟΓΡ. ...χοιρί... καί Θεοδώρου.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Παναγίας, 1519 (χρονολογία άμφισβητούμενη), χ. Κληματιά (Βελτσιόστα), Ήπειρος!

1. Μπέττης 1958, 822 2. Εύαγγελίδης 1959, 40, σημ. 4.

Θεόδωρος (3)

17ος αϊ.

ΥΠΟΓΡ. [χ]είρ Θεοδώρ[ου].
ΒΙΟΓΡ. Ίσως ταυτίζεται με τον Θεόδωρο Πουλάκη*.
ΕΙΚΟΝΑ Ρίζα Ίεσσαί, Μουσείο Κανελλοπούλου, αρ. 328, Άθήνα.

Θεόδωρος (4)

1617

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (7)* καί Κώστας*.
ΒΙΟΓΡ. Ίσως ταυτίζεται με τον Θεόδωρο (2)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Άγίου Άθανασίου, 1617, χ. Κλειδωνιά, Ήπειρος!

1. *BCH* LXXXII, 1958, 741, εικ. 25· Τριανταφυλλόπουλος 1975β, 19, εικ. 14-29.

174. Θεόδωρος (5), Χριστός ἔνθρονος, εἰκ. ἀρ. 2

Θεόδωρος (5)

1627-1648

ΚΑΤΑΓ. Πάτμος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, πρωτονοτάριος Πάτμου, ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. χεὶρ Θεοδώρου θύτου (εἰκ. 1), Ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Θεοδώρου ἱερέως ζωγράφου καὶ πρωτονοταρίου Πάτμου τό παρόν γράμμα... (εἰκ. 3).

ΒΙΟΓΡ. Στό Ἀρχεῖο τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου ὑπάρχουν ἔγγραφα μέ τήν ὑπογραφή του ἀπό τό 1627 ἕως τό 1648¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Παντάνασσα καί Ἄνωθεν οἱ Προφῆται, 1628, καί 2) ΧC ἔνθρονος, 1628, ν. Προδρόμου (δίδυμος μέ Ἅγιο Σαδώκ), Χώρα, Πάτμος² 3) Παράσταση Δεήσεως μέ κείμενο συμφωνίας ἱερέων Πάτμου, 1629, ν. Χριστοῦ Δημαρχίας, Χώρα, Πάτμος³.

1. Χατζηδάκης 1977α, 177· Κουτελάκης 1986, 84-85 (χρ. 1623) 2. Χατζηδάκης 1977α, 150-151, ἀρ. 114, 115, πίν. 165 3. Ὁἶδιος, 178, ἀρ. 156, πίν. 193.

Θεόδωρος (6)

1696

ΥΠΟΓΡ. ... χεὶρ Θεοδώρου.

ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Πρόδρομος καί σκηνές βίου, 1696, παρεκκλήσιο Ἁγίων Ὀνουφρίου καί Πέτρου καί Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου, μονή Δοχειαρίου, Ἄθως¹.

1. Σμυρνάκης 1903, 569· Κτενᾶς 1926, 66.

Θεόδωρος (7)

18ος αἰ. (;)

ΚΑΤΑΓ. Ἄγραφα.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. Θεόδωρος ἀναγνώστης... Ἀγράφων.

ΣΥΝΕΡΓ. Στεριανός*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Μοσχόπολη, Ἄλβανία¹.

1. Ρορα 1969, 778· Χατζηδάκης 1975α, 256.

Θεόδωρος (8)

ἀρχές 18ου αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Μακεδονία;

ΥΠΟΓΡ. χεὶρ Θεοδώρου.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Θεόδωρο (9)*.

ΕΙΚΟΝΑ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, Βυζαντινό Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 160, Ἄθινα¹.

1. Σωτηρίου 1955, πίν. 14.

175. Θεόδωρος (8), Φιλοξενία του Ἀβραάμ, εἰκ.

- Θεόδωρος (9)** 1702
- ΒΙΟΓΡ. Κατά πληροφορία τοῦ Uspenskij ὑπέγραψε μαζί μέ τόν Γαβριήλ (2)* εἰκόνες Χριστοῦ καί Θεοτόκου στόν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης. Ὁ Κίσσας ὑποθέτει πῶς εἶναι ὁ ἴδιος μέ τό ζωγράφο τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο (βλ. Θεόδωρος (8)*)¹.
1. Κίσσας 1983, 466.
- Θεόδωρος (10)** 17ος-18ος αἰ.
- ΚΑΤΑΓ. Κέρκυρα.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. *χειρ Θεοδώρου ἱερέως*.
 ΕΙΚΟΝΑ Λείψανο Ἁγίου Σπυρίδωνος, Συλλογὴ Ν. Butros, Βηρυτός.
- Θεόδωρος (11)** 1714
- ΥΠΟΓΡ. *ηκόνα βατοπαιδινή... χειρ Θεοδώρου*.
 ΕΙΚΟΝΑ Εὐαγγελισμός, 1714, Συλλογὴ Μποδοσάκη, Ἀθήνα¹.
1. Σημ. Μ.Χ.
- Θεόδωρος (12)** 1730
- ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.
 ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός κάμου τοῦ ταπεινοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου μετά τοῦ ἀταδέλφου μου Θεοδώρου ἐξ Ἰωαννίνων*.
 ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*, ἀδελφός του.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Νικολάου, 1730, Κοζάνη¹.
1. Μακρῆς 1974, 52· Kissas 1976, 110-111.
- Θεόδωρος (13)** 1737
- ΚΑΤΑΓ. Βουκουρέστι.
 ΥΠΟΓΡ. *χειρ ἐλαχίστου Θεοδώρου ἀγιογράφου ἀπό τῆν Μολδοβλαχίαν ἐκ κόμης Βουκουρέστι* (εἰκ. 1).
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧС, 1737 καί 2-8) Ἑπτὰ εἰκόνες τέμπλου, ν. Ζωοδόχου Πηγῆς, μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου Σπηλιᾶς, Ἀργιθέα Ἀγραύφων, νομός Καρδίτσας¹.
1. Ἰεζεκιήλ 1928, 139 (χρονολογία 1717)· Beza 1935, 84· Λουκόπουλος 1935, 260· Ὁρλάνδος 1939-40β, 197· Βασιλείου 1957, 22, ἀρ. 15.
- Θεόδωρος (14)** 1750
- ΚΑΤΑΓ. Μοσχόπολη Ἀλβανίας.
 ΥΠΟΓΡ. *...διά χειρός τοῦ Θεοδώρου ἐκ τῆς Μοσχόπολεως*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίου Εὐθυμίου, 1750, Μοσχόπολη, Ἀλβανία¹.
1. Γεωργιάδης 1975, 29-30.
- Θεόδωρος (15)** 1769
- ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Θεοδώρου...*
 ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, γιός του.
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1769 καί 2) ΧС Παντοκράτωρ (ἀποδ.), ν. Παναγίας, Γρεβενά¹.
1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.
- Θεόδωρος (16)** 1788
- ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.
 ΥΠΟΓΡ. *χειρὶ Θεοδώρου τοῦ ἐκ Πελοποννήσου*.
 ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Θεόδωρο (19)*.
 ΕΙΚΟΝΑ Ἴω Πρόδρομος, 1788, καθολικὸ μονῆς Ὁσίου Μελετίου, Βοιωτία¹.
1. Σημ. Μ.Χ. 1973· Ὁρλάνδος 1939-40α, 90 (διαβάζει *Θεόδουλος*).
- Θεόδωρος (17)** 1794
- ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.
 ΠΑΤΡ. Ἐμμανουήλ.
 ΥΠΟΓΡ. *χειρ Θεοδώρου Ἐμμανουήλ τοῦ Πελοποννησίου*.
 ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ καί ἄγιοι, Συλλογὴ G. Abou-Adal, Βηρυτός¹.
1. Σημ. Μ.Χ.
- Θεόδωρος (18)** 1797
- ΚΑΤΑΓ. Σπινάσα (Νεράιδα) Αἰτωλοακαρνανίας.
 ΒΙΟΓΡ. Ἀδελφός τοῦ Ἀθανασίου (11)*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας καθολικοῦ μονῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. 1797, χ. Βραγκιανὰ (Βραγιανὰ ἢ Βρανιανὰ), Αἰτωλοακαρνανία¹.
1. Ἰεζεκιήλ 1928, 45· Ὁρλάνδος 1939-40β, 197.

176. Θεόδωρος (17), Θεοτόκος καί ἅγιοι, εἰκ.

Θεόδωρος (19)

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Θεοδώρου.*

ΒΙΟΓΡ. *Ίσως ταυτίζεται μέ τόν Θεόδωρο (16)*.

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, 1797, ν. Κοιμήσεως (Συλλογή οἰκογένειας Οἰκονόμου-Γκούρα), χ. Γκούρα, Φενεός, Κορινθία¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1978.

1797

Θεόδωρος (20) (Βυζάντιος)

1774- + 1795

ΚΑΤΑΓ. Νεοχώριο Κωνσταντινουπόλεως.

ΠΑΤΡ. Χατζή Ἀναστάσιος.

ΒΙΟΓΡ. Νεομάρτυρας. Μικρό παιδί ἔμαθε τή ζωγραφική τέχνη, ὑπηρέτησε στό παλάτι τοῦ σουλτάνου καί μαρτύρησε στή Μυτιλήνη τό 1795¹.

1. Εὐστρατιάδης, Ἀγιολόγιον, 188.

177. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος,
Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς
ζωγραφίζει τὴν Παναγία,
λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 1

Θεόκλητος (1)

1658

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. ...*Θεοῦ τό δῶρον καί Θεοκλήτου πόνος.*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Τρεῖς Εὐαγγελιστές, 1658, κώδικας βιβλιοθήκης Σπ. Λοβέρδου, Κηφισιά¹.

1. Λάμπρος 1895, 40, 190, 259, 422 καί 1900, 70, 152· Μπουμπουλίδης 1961, ἀρ. 10.

Θεόκλητος (2)

1766

ΠΑΤΡ. Γεώργιος¹.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός καμοῦ Θεοκλήτου ἱερομονάχου ἐκ χωρίου Ἄκ...*

ΒΙΟΓΡ. Ἡ μητέρα του λεγόταν Μαρούλα².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Ἰωάννου, 1766, μετόχι μονῆς Ἁγνουῦντος, Ἀργολίδα³.

1. Ἀντωνάκου 1976, 66 2. Στό ἴδιο 3. Γιαμαλίδης 1913, 420-421· Σισιλιάνος 1935, 88· Στίκας 1966, 319· Ἀντωνάκου, ὁ.π.

Θεολόγης

1645

ΚΑΤΑΓ. Ληνοτόπι Καστοριᾶς.

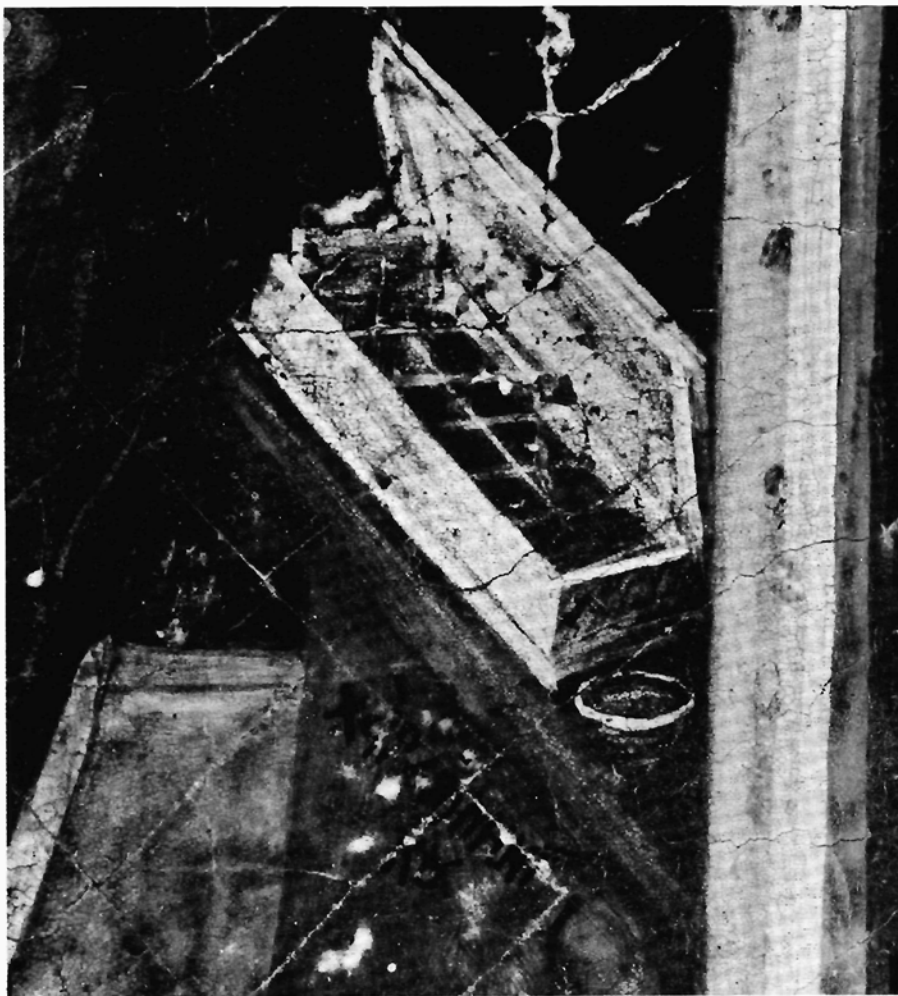
ΥΠΟΓΡ. *χειρ δέ ὑπάρχη Νηκολάου καί Θεολόγι ἐξ ἐπαρχει(ας) Καστορι(ας) ἐκ χόρ(ας) Λινοτόπη.*

ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, 1645, Ζαγορά, χ. Χορευτό, Πήλιο¹.

1. Κωνσταντινίδης 1960, 191· Τούρτα 1986, 26, πίν. 5α.

178. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ζωγραφίζει τὴν Παναγία, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 1

Θεολογίτης Μανέας (Teologiti Manea) 1448-1485

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΒΙΟΓΡ. Μνεῖες σέ ἔγγραφα τοῦ Ἡρακλείου τῆς περιόδου 1448-1485¹.

ΣΥΝΕΡΓ. Ἄνδρέας Ρίτζος*².

1. Cattapan 1968, 39, ἀρ. 80 καί 1972, 206, ἀρ. 80 2. Chatzidakis 1974β, 175.

Θεοτοκόπουλος Δομήνικος (Μένεγος) 1541-1614

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Γιωργής.

ΙΔΙΟΤ. Maestro (ζωγράφος).

ΒΙΟΓΡ. Ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους ζωγράφους

τῆς Δ. Εὐρώπης τοῦ 16ου αἰ. Ἄνηκε σέ σεβαστή οἰκογένεια τοῦ Ἡρακλείου —σέ ἔγγραφο τοῦ 1574 ὁ πατέρας του ἀναφέρεται ὡς *spettabile*¹— ὅπου γεννήθηκε (1541), ἐκπαιδεύτηκε στήν τέχνη του καί ἔλαβε πιθανότατα, παράλληλα, σοβαρή οὐμανιστική μόρφωση, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἐπιγραφές καί ὑπογραφές τῶν ἔργων του καθῶς καί ἡ πλούσια σέ ἀρχαίους συγγραφεῖς βιβλιοθήκη του². Πρέπει ἀπό νωρίς νά διέπρεψε ὡς καλλιτέχνης, γιατί ἤδη τό 1563 σέ ἡλικία 22 ἐτῶν ἀποκαλεῖται *maestro*³.

Ἐδῶ θά μᾶς ἀπασχολήσει μόνο ἡ περίοδος τῆς ζωῆς του στήν Κρήτη καί ἡ ἐκεῖ παραγωγή του, στό διάστημα πού ἐργαζόταν ὡς κρητικός ἀγιογράφος (ἕως τό 1567). Ἡ παραγωγή του στή Βενετία, στή Ρώμη (μετά τό 1570) καί στήν Ἰσπανία (μετά τό 1577) δέν ἀνήκει πιά στήν ἐλληνική τέχνη, ὅσο κι ἂν πολλά στοιχεῖα

179. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος,
Προσκύνηση τῶν Μάγων,
λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 2

τῆς μεταγενέστερης ζωγραφικῆς του φανερώουν ὅτι ἡ θητεία του στήν κρητικὴ ζωγραφικὴ δὲν ἦταν ἄσχετη μὲ τὶς καλλιτεχνικὲς του ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς⁴. Τὰ ἀρχαιακὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο δὲν εἶναι πολλὰ. Ἡ χρονολογία γιὰ τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τῆς γέννησής του συνάγεται ἀπὸ καταθέσεις του σὲ δικαστήριο στήν Ἰσπανία⁵. Πλουσιότερες ἀρχαιακὲς πληροφορίες ὑπάρχουν γιὰ τὸν ἀδελφὸ του Μανούσο, ἐπιχειρηματία στό Ἡράκλειο, τυχοδιωκτικῆς μᾶλλον φύσης, καὶ φωτίζουν ἔμμεσα τὶς περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ Δομήνικου στήν Κρήτη⁶. Στό ἀρχαιακὸ ὑλικὸ βρίσκεται ἔγγραφο τοῦ 1563 μὲ ἐντολὴ τοῦ δούκα τῆς Κρήτης νὰ μὴν ἐνοχλοῦν ὀρισμένοι τὸν Μανούσο καὶ τὸ *maestro* Δομήνικο⁷: τὸ 1566 μιά ὑπογραφή τοῦ Θεοτοκόπουλου ὡς μάρτυρα στό Ἡρά-

κλειο: *μαῖστρο Μένεγος Θεοτοκόπουλος σγουράφος*⁸, καὶ σὲ ἔγγραφο τοῦ Δεκεμβρίου 1566 μιά ἄδεια ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἀρχὲς νὰ βάλει ὁ τελευταῖος σὲ κλῆρο (δημοπρασία) μιά εἰκόνα τοῦ Πάθους τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τοὺς ζωγράφους Γεώργιο Κλόντζα* καὶ ἓναν ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλοῦ παπα-Ἰωάννη de Frossega⁹. Στόν Δομήνικο καὶ τὸν ἀδελφὸ του ἀναφέρεται ἐπίσης ἔγγραφο τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1567 σχετικὸ μὲ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν Ἀδελφότητα τῶν ζωγράφων, τῆς ὁποίας πρέπει ὁ Δομήνικος νὰ ἦταν μέλος¹⁰. Ἡ πρώτη ἀρχαιακὴ μνεὶα τῆς παρουσίας του στή Βενετία εἶναι τῆς 18ης Αὐγούστου 1568. Τότε ὁ Δομήνικος στέλνει σχέδια καὶ ὑλικά στό γνωστὸ χαρτογράφο Γεώργιο Σίδερο, ἐπιλεγόμενο Καλαποδᾶ*, στό Ἡράκλειο¹¹. Στὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινό-

180. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Κοίμηση Θεοτόκου, εικ. ἀρ. 4

181. Θεοτοκόπουλος Δομήνικος, Προσκύνηση τῶν Μάγων, λεπτομέρεια, εἰκ. ἀρ. 2

τητας Βενετίας δέν ἔχουν βρεθεῖ σημάδια τῆς παρουσίας τοῦ Δομήνικου στήν πόλη αὐτή¹².

Τά ἔργα πού θεωροῦμε ὅτι ἐγιναν στήν Κρήτη φανερόν ὅτι ὁ Δομήνικος, πρὶν φύγει ἀπό τό Ἡράκλειο, ἤξερε νά ζωγραφίζει καί κατά τούς δύο τρόπους, ἐλληνικά καί ἰταλικά (εἰκ. 2, 3, 4), ἰκανότητα πού χαρακτήριζε καί ἄλλους κρητικούς ζωγράφους τῆς ἐποχῆς του, καί ἤξερε ἐπίσης νά συνδυάζει τούς δύο αὐτούς τρόπους στά ἄλλα του ἔργα¹³.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Δομήνικου* (εἰκ. 1, 2, 3), *Δομήνικος Θεοτοκόπουλος ὁ δεῖξας* (εἰκ. 4)¹⁴.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ὁ Εὐαγγελιστής Λουκάς ζωγραφίζει τήν Παναγία, Μουσεῖο Μπενάκη, δωρεά Δ. Σισιλιάνου, Ἀθήνα¹⁵ 2) Προσκύνηση τῶν Μάγων, Μουσεῖο

Μπενάκη, ἀρ. 3048 (ἀγορά 1939), Ἀθήνα¹⁶ 3) Τρίπτυχο (Εὐαγγελισμός, Προσκύνηση Ποιμένων, Βάπτισμα, σκηνή μέ Ἀδάμ καί Εὐά στόν παράδεισο καί μία κεντρική συμβολική σκηνή τῆς Δευτέρας Παρουσίας), Galleria Estense, Μόδενα, Ἰταλία¹⁷ 4) Κοίμησις Θεοτόκου, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου τῶν Ψαριανῶν, Ἐρμούπολη, Σύρος¹⁸.

Ἔχουν προταθεῖ πολλά ἔργα μέτριας τέχνης, ψευδεπίγραφα ἢ μέ «ἀποδόσεις», ὡς πρῶιμα ἔργα τοῦ Θεοτοκόπουλου, ἀπό τά ὁποῖα δέν δεχόμεστε κανένα ὡς γνήσιο¹⁹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1950, 371-440 καί 1963γ, ἀρ. 44, 2-8· Μέρτζιος 1966· Κωνσταντουδάκη 1975-76, 55-71· Παναγιωτάκης 1986.

1. Παναγιωτάκης 1986, 38 2. Ὁ ἴδιος, 79 3. Ὁ ἴδιος, 90 4. Χατζηδάκης 1950, 436-439 5. Παναγιωτάκης 1986, 6-7 6. Ὁ ἴδιος, 41-48 7. Ὁ ἴδιος, 29 8. Μέρτζιος 1966, 302· Παλιούρας 1973, 118, ἀρ. 15 9. Κωνσταντουδάκη 1975-76, 57-58 10. Ἡ ἴδια, 63-68· Παναγιωτάκης 1986, 26-27 11. Κωνσταντουδάκη 1975-76, 58 καί 68-70 12. Παναγιωτάκης 1986, 27 13. Χατζηδάκης 1950, 436-439 καί σποραδικά· Παναγιωτάκης 1986, 90-100 14. Γενικά γιά τήν ὑπογραφή τοῦ Θεοτοκόπουλου βλ. Χατζηδάκης 1964α, 79-83, εἰκ. 1-8 15. Χατζηδάκης 1963, 4 καί 1969-70, εἰκ. 127-128· Λυδάκης 1976, 21, εἰκ. 5· Ν. Χατζηδάκη 1983, 55-56, ἀρ. 45 16. Χατζηδάκης 1950, 401-402, πίν. ΚΑ· Ξύδης 1964, 68-78· Λυδάκης 1976, 17, εἰκ. 3· Bouras 1987, ἀρ. 62α 17. Palluchini 1937, 6-8 καί σποραδικά· Χατζηδάκης 1950, 403-408, πίν. ΚΒ' καί 1963, 4 18. Μαστορόπουλος 1983, 53· *Ἐκθεση ΧΑΕ 1984*, 34, εἰκ. σ. 21 καί 35 (Χατζηδάκης)· Μαστορόπουλος 1987, ἀρ. 63 19. Χατζηδάκης 1963γ, 2-8· βλ. Wethey 1964, 9-16.

Θεοφάνης Στρελίτζας βλ. Μπαθᾶς

Θεοφάνης (1)

1563

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός, ἀγιογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Θεοφάνης μοναχός τάχα καί ἀγιογράφος.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας παλαιοῦ καθολικοῦ, 1563, μονή Ξενοφῶντος, Ἄθως¹.

1. Duchesne-Bayet 1876, 309· Συμυρνάκης 1903, 621 κ.έ.· Ευγγόπουλος 1957, 109.

Θεοφάνης (2) βλ. καί Θεόφιλος (1)

1576

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Θεοφάνους...* (ὑποπτη).

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγία Βαρβάρα, 1576, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα¹.

1. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 32, ἀρ. 193· Ευγγόπουλος 1957, 96, σημ. 2.

Θεοφάνης (3)

1790

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός Θεοφάνους.*

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Βασιλεύς τῶν Βασιλέων, 1790, ν. Ἄρχαγγέλου Μιχαήλ, χ. Ἀσώματος, Λεμεσός, Κύπρος¹.

1. Σοφοκλέους 1987, 74-75.

Θεοφάνης (4)

+ 1795

ΚΑΤΑΓ. Καλάβρυτα.

ΒΙΟΓΡ. Μνεία σέ εικόνα τοῦ Διονυσίου (8)* στό ναῖσκο τῆς Παναγίας Πλατανιώτισσας, χ. Κλαπατσούνα, Καλάβρυτα¹.

1. Σωτηρίου 1918, παραρτ. 78-79, σημ. 1· Σισιλιάνος 1935, 78.

Θεοφάνης (5)

1800 (;)

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Θεοφανοῦ ἱερομονάχου.*

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Νικόλαος, καθολικό μονῆς Μακαριωτίσσης, Βοιωτία¹.

1. Λάππας 1950, 62.

Θεοφάνης (6)

1800

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Θεοφάνους.*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Θεοφάνη (7)*.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ρόδον τό Ἀμάραντον, 1800, Βυζαντινό Μουσείο, ἀρ. Τ. 718, Ἀθήνα (προέλευση: Θεσσαλονίκη).

Θεοφάνης (7)

1803

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Θεοφάνους.*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Θεοφάνη (6)*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Νικόλαος, 1803, ν. Θεοτόκου Γοργοπηκίου, Ἐξωκίονιο, Κωνσταντινούπολη¹.

1. Γεδεών 1911, 108.

Θεοφιλᾶς Πέτρος

1601 (;), 1670 (;)

ΚΑΤΑΓ. Ζάκυνθος.

182. Θεοφάνης (6), Ρόδον τό Ἀμάραντον, εἰκ.

ΒΙΟΓΡ. Παρέδιδε μαθήματα ζωγραφικῆς στή Ζάκυνθο τό 1601¹.

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, 1670 (;), Συλλογή Μελλά, Ἀθήνα (ὑποπτη).

1. Ζῶης 1923, 107 καί 1963, 232· Σισιλιάνος 1935, 92.

Θεόφιλος (1) βλ. Θεοφάνης (2)

1576

Κακή ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος Θεοφάνης¹.

1. Σισιλιάνος 1935, 92.

183. Θεοχάρης Σιλβέστρος, Ἁγία Αἰκατερίνα, εἰκ. ἀρ. 4

Θεόφιλος (2) 1773, 1775

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
ΥΠΟΓΡ. *Θ(εο)φ(ί)λου χεῖρ* (εἰκ. 1, 7).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἅγιοι Ἀσώματοι, 1773 2) Ἴω ὁ Θεολόγος 3) Ἀπόστολος Λουκᾶς 4) Ἴω Πρόδρομος 5) Εἰκόνες τῶν ἑορτῶν καί 6) Εἰκόνες ἀποστόλων, ν. Χρυσορρωγιάτισσας, Κύπρος¹ 7) ΧC Σωτήρας, 1775, ν. Μεταμορφώσεως, χ. Κισσόνεργα, Κύπρος².

1. Τσικνόπουλλος 1964-65, 100-101, 178 2. Τσικνόπουλλος 1964-65, 178 καί 1967β, 104, ἀρ. 10.

Θεοφύλακτος (1) μέσα 16ου αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Θεοφυλάκτου*.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ μέ δωρητή, μονή Ἁγίου Νεοφύτου, περιοχή Πάφου, Κύπρος¹.

1. Talbot-Rice 1937, 218 κ.έ., ἀρ. 42, πίν. XXII (διαβάζει *Θεοφάνου*)· Παπαγεωργίου 1975α, 175-176, πίν. XXV, 2.

Θεοφύλακτος (2) 1632

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Θεοφυλάκτου θήτου ἀμαθῆ*.
ΕΙΚΟΝΑ Ἴω Θεολόγος, ν. Παναγίας, χ. Κακοπετριά, Κύπρος¹.

1. Στυλιανού 1952, 73-74.

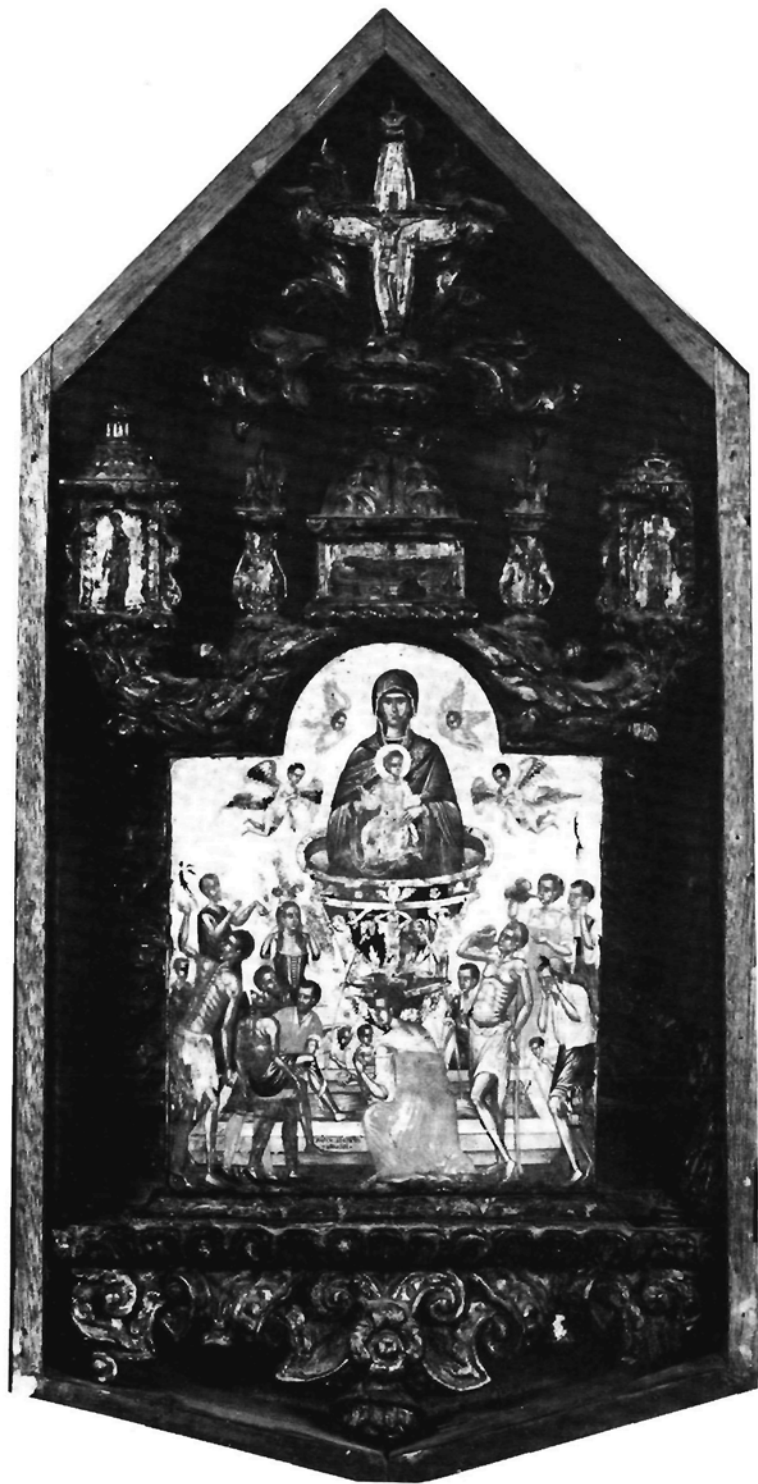
Θεοχάρης Δράκος 1595

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΠΑΤΡ. Μιχελής.
ΙΔΙΟΤ. Pittor.
ΒΙΟΓΡ. Ἀδελφός τοῦ Στυλιανού Θεοχάρη*· μνημονεύεται ὡς μάρτυρας σέ συμβολαιογραφική πράξη τῆς 13ης Μαρτίου 1595 στό Ἡράκλειο¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1977, 186, ἀρ. 45.

Θεοχάρης Σιλβέστρος 1633-1638

ΚΑΤΑΓ. Ἡράκλειο Κρήτης.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Σιλβέστρου ἱερομονάχου Θεοχάρη* (εἰκ. 1, 3, 4, 5), *χεῖρ Σιλβέστρου ἱερομονάχου* (εἰκ. 2), *χεῖρ Σιλβέστρου ἱερο(μον)άχου τοῦ Θε(ε)οχάρι* (εἰκ. 6), ...*Σιλβέστρου* (εἰκ. 7).
ΒΙΟΓΡ. Ἱερομόναχος τῆς μονῆς Σινᾶ, ζεῖ καί ἐργάζεται στό Ἡράκλειο. Ἀνήκει στήν ὀμάδα τῶν συντηρητικῶν κρητικῶν ζωγράφων τῆς πρώτης πενηνταετίας τοῦ 17ου αἰώνα (I. Παλλαδάς, E. Λαμπάρδος κ.ἄ.). Παρά τίς τεχνικές του ἱκανότητες φαίνεται νά περιορίζεται σέ ἀντιγραφές καλῶν προτύπων. Γιά πρώτη φορά μνημονεύεται τό 1633 σέ ἐπιστολή τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας πρὸς τόν ἀντιπρόσωπό του στήν Κρήτη γιά νά τοῦ ἀναθέσουν νά ζωγραφίσει ἕνα σταυρό τέμπλου (εἰκ. 1) κατὰ τό ὑπόδειγμα τοῦ σταυροῦ τοῦ I. Παλλαδά¹. Ἀπό τήν ἀπογραφή τῶν ἐκκλησιῶν

184. Θεοχάρης Σίλβεστρος, Τρίπτυχο, έσωτερικό φύλλο, Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, εικ. άρ. 6

185. Θεοχάρης Σίλβεστρος, "Αγιοι Δέκα, εικ. άρ. 5 του Χάνδακα του 1635, μαθαίνουμε πώς ήταν εφημέριος στην εκκλησία του Σταυρωμένου των Καλαφατών, όπου έμενε και άσκούσε την τέχνη του². Τό 1638 υπογράφει ως μάρτυρας σε νοταριακή πράξη³. ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Σταυρός εικονογραφημένος, 1634, τέμπλο, ν. 'Αγίου Γεωργίου, Πατριαρχείο Καΐρου, Αίγυπτος⁴ 2) 'Αγία Αικατερίνα, παρεκκλήσιο Βάτου, μονή 'Αγίας Αικατερίνας, Σινά⁵ 3) 'Αγία Αικατερίνα, Παλαιά Βιβλιοθήκη, μονή 'Αγίας Αικατερίνας, Σινά⁶ 4) 'Αγία Αικατερίνα, μονή 'Αγίου 'Ιω Θεολόγου, Πάτμος⁷ 5) "Αγιοι Δέκα, μετόχι μονής Σινά, Ζάκυνθος⁸ 6) Τρίπτυχο, Συλλογή Μ. Καλλιγᾶ, 'Αθήνα⁹ 7) "Αγιος Γεώργιος, ν. 'Αγίων Θεοδώρων, Κέρκυρα¹⁰ 8) Τρίπτυχο με σιναιτική εικονογραφία, Συλλογή 'Ιω. Γιαννούκου, 'Αθήνα (άποδ.)¹¹. ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1977α, 122, άρ. 72.

1. Μαζαράκης 1932, 270-272 2. Καζανάκη 1981, 194 3. Στο ίδιο 4. Καζανάκη 1974, 270 5. 'Αμαντος 1928, 62· Χατζηδάκης 1953, 17· Weitzmann 1974, 54, εικ. 53 6. Στο ίδιο 7. Χατζηδάκης 1977α, 122-123, πίν. 128 8. Χατζηδάκης 1967, 28, πίν. 45· Βοκοτόπουλος 1986, άρ. 159 9. Embiricos 1967, 240-241, εικ. 124· Ν. Χατζηδάκη 1983, 48, άρ. 40· Boura 1986β, άρ. 77, εικ. σ. 125-127· Bouras 1987, άρ. 71 10. Σημ. Μ.Χ. 11. Μπούρα 1985, 62-63· Bouras 1987, άρ. 70.

Θεοχάρης Στυλιανός

1596

ΚΑΤΑΓ. 'Ηράκλειο Κρήτης.

ΠΑΤΡ. Μιχελής.

ΙΔΙΟΤ. Pittore.

ΒΙΟΓΡ. 'Αδελφός του Δράκου Θεοχάρη· μάρτυρας σε νοταριακό έγγραφο της 15ης Σεπτεμβρίου 1596 στο 'Ηράκλειο¹.

1. Κωνσταντουδάκη 1977, 186, άρ. 46.

Θωμάς (1)

1601

ΙΔΙΟΤ. 'Ιστοριογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Θωμά ιστοριογράφου*¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Σωτήρος (Srac), 1601, Σπαλάτο, Γιουγκοσλαβία².

1. 'Η ανάγνωση της υπογραφής από Μ.Χ. 'Ο Ρεϊσονιέ (βλ. παρακ.) διαβάζει 'Ιωάννης 2. Ρεϊσονιέ 1965, 150, εικ. 89.

Θωμάς (2)

1693, 1697

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος;

ΙΔΙΟΤ. 'Ιερέας, οικονόμος, ιεροκήρυκας.

ΥΠΟΓΡ. *Χείρ Θωμά θύτου* (εικ. 1), *Χείρ Θωμά 'Ιεροκήρυκος* (εικ. 2), *χειρ Θωμά ιερωος οικονόμου Νεμεσοῦ...* (εικ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) 'Ιω Πρόδρομος, 1693 2) 'Ιω Θεολόγος, 1697¹ καί 3) Βημόθυρα, 1691², ν. 'Αγίου 'Αντωνίου, τουρκική συνοικία Λεμεσοῦ, Κύπρος.

1. Σοφοκλέους 1987, 74-75 2. Παπαγεωργίου, *Μεγάλη Κυπριακή 'Εγκυκλοπαίδεια* (Λευκωσία).

Θεόδωρος (21)

1702

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, Λάμπρος*, Ράδου, Φώτιος*. ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Mogochoaja (παλάτι Brancovan), Βουκουρέστι, Ρουμανία¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1975.

Θεόδωρος (22)

1718

ΥΠΟΓΡ. *Rafail, Theodor, Gheorghie, Preda*.

ΣΥΝΕΡΓ. Rafail*, Gheorghie*, Preda*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Σκήτη Zghiabul, 1718, 'Ολτενία, Ρουμανία¹.

1. Draghiceanu 1933, τεῦχος 76, 67.

Θεοδόσιος (6)

1712

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *zugraful Iosif, eromonahul Teodosie*.
ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωσήφ (4)*.
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ραυζα, Costesti-Valcea, Ρουμανία¹.

1. Sacerdoteanu 1935, 10.

Ἰακώβ

1796

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.
ΥΠΟΓΡ. *Ἰακώβ χίρ*.
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Μικρογραφία Ἰω Χρυσοστόμου ἔνθρονου
στό ἔμπροσθόφυλλο χειρόγραφης Λειτουργίας, 1796,
Βιβλιοθήκη Λευκάδας¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Ἰάκωβος (1)

15ος αἰ. (;)

ΥΠΟΓΡ. *ιακόβ[ου]*;
ΕΙΚΟΝΑ Εἰς Ἄδου Κάθοδος, Μουσεῖο Κέρκυρας, ἀρ.
κατ. 88, Κέρκυρα¹.

1. Παπαδημητρίου 1937, 289-290.

Ἰάκωβος (2)

1505, 1519

ΥΠΟΓΡ. *τοῦτον τόν ναόν τόν πανθαύμαστον ὄν θεωρίτε
Ἰάκωβος ἱστόρισε θεῶ δωρίσας ζωγράφος* (τοιχ. 1).
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Παναγίας Σπηλιανῆς, 1505, Κάρπα-
θος¹ 2) ν. Σταυροῦ, 1519, Χώρα, Κάλυμνος² 3) Τοιχ.
σέ ἔννεα ναούς τῆς Καρπάθου³.

1. Σημ. Ἠλ. Κόλλια 1969 2. Σημ. Ἠλ. Κόλλια 1968 3. Στό ἴδιο.

Ἰάκωβος (3)

1595

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.
ΒΙΟΓΡ. Ἀναφέρεται σέ ἐπιστολή τοῦ Μελέτιου Πηγᾶ ἀ-
πό τήν Κωνσταντινούπολη πρὸς τόν Γ. Μαραφαρᾶ
στήν Κυδωνία: *Τόν Ἰάκωβον τόν ζωγράφον κατά δύ-
ναμιν τρέφε, οὐ γάρ ἐκείνω ἄνεσιν, σοῦ δέ τῆ συνέσει
βάρος ἀφόρητον ἤβουλήθησαν προξενῆσαι οἱ τόν Ἰά-
κωβον ἀποστείλαντες εἰς μάθησιν*¹.

1. Νινολάκης 1908, 58.

186. Ἰάκωβος (1), Εἰς Ἄδου Κάθοδος, εἰκ.

Ἰάκωβος (4)

1619

ΚΑΤΑΓ. Ἀμοργός.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἰακώβου Ἀμοργέου* (εἰκ. 5).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Βαῖοφόρος 2) ΘΚ Γλυκοφιλόσου 3) Ἅ-
γιοι Πάντες καί 4) Ἅγιος Χριστόδουλος, 1619, ν.
Ἅγίων Πάντων, Ἀμοργός¹ 5) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ,
Μουσεῖο Π. Κανελλοπούλου, Ἀθήνα².
ΒΙΒΛ. Chatzidakis 1953, 18.

1. Σημ. Λ. Πολίτη· Καλοκύρης 1960, 21, 22 (χρονολογεῖ στό τέλος
17ου μέ ἀρχές 18ου αἰώνα) 2. Μπρούσκαρη 1985, 122.

187. Ἰάκωβος (4), Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, εἰκ. ἀρ. 5

Ἰάκωβος (5)

1624-1649

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, κωδικογράφος.
ΒΙΟΓΡ. Ἱερομόναχος Σιμοπετριώτης, μαθητής τοῦ Λουκά Μποζαίου, συνεργάτης τοῦ Ἄνθιμου*. Κώδικές του χρονολογοῦνται στήν περίοδο 1624-1649¹.

1. Gratziou 1982, σημ. 209 κ.ά.

Ἰάκωβος (6)

1637, 1656

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *χειρί Ἰακώβου τάχα καί θύτου* (εἰκ. 1), *χειρ Ἰακώβου ἱερομονάχου* (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἅγιος Νικόλαος, 1637, ν. Ἀγίων Ἀποστόλων, Μυτιλήνη¹ 2) Βημόθυρα, 1656, παρεκκλήσιο νεκροταφείου, μονή Λειμῶνος, Λέσβος².

1. Σημ. Μ.Χ. 1955 2. Στό ἴδιο.

Ἰάκωβος (7)

1643

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ηακόβου* (εἰκ. 1).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1643 καί 2) ΧC ἔνθρονος, ν. Ὁδηγήτριας (νεκροταφείο), χ. Ἀρεδίου, Κύπρος¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1976.

Ἰάκωβος (8)

1654, 1666, 1674

ΚΑΤΑΓ. Εὐρυτανία.
ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἰωάννου καί Νικολάου ἱερέως καί Ἰακώβου ἱερομονάχου...* (τοιχ. 1), *χειρ εὐτελοῦς Ἰακώβου μοναχοῦ καί τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου* (τοιχ. 2).
ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (18)*, γιός του, Ἰωάννης (27)* καί Νικόλαος* ἱερέας.

ΕΙΚΟΝΕΣ Δεύτερη σειρά εἰκόνων τέμπλου, 1674, ν. Ἀναλήψεως, μονή Φανερωμένης, χ. Καρίτσα, Εὐρυτανία¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἀναλήψεως, 1654 καί 2) ν. Θεοτόκου, 1666, μονή Φανερωμένης ἢ Παναγίας Πελεκητῆς, χ. Καρίτσα, Εὐρυτανία².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 436.

1. Βασιλείου 1957, 20, ἀρ. 11-12 2. Ὁρλάνδος 1926, 299· Βασιλείου 1957, 20, ἀρ. 6-7.

Ἰάκωβος (9)

1661

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.
ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ἰακώβου* (εἰκ. 1), ... *Ἰακώβου ζωγράφου* (εἰκ. 2).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1661, ν. Εἰσοδίων Θεοτόκου, Πύργος, Θήρα¹ 2) Κοίμηση ΘΚ, 1661, ἐμπόριο 1957.

1. Κουμανούδης 1960, 90.

Ἰάκωβος (10) 1700

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἰακώβου ἱερομονάχου.*

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ ἢ πάντων δεσπόζουσα, 1700, ναός, χ. Μυριοκέφαλο, Κρήτη¹.

1. Χατζηδάκης 1975α, 259.

Ἰάκωβος (11) 1794

ΥΠΟΓΡ. ...*χείρ Ἰακώβου...*

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Ἰάκωβο (13)*.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι, 1794, ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, Νεοχώρι (δῆμος Ἀφετῶν), περ. Βόλου¹.

1. Ρήγα-Καμηλάρη 1933, 135.

Ἰάκωβος (12) 1818

ΙΔΙΟΤ. Ἀρχιμανδρίτης.

ΥΠΟΓΡ. *Διά Ἰακώβου ἀρχιμανδρίτου Βατοπεδινού* (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ, 1818 καί 2) ΧΣ, μονή Βατοπεδίου, Ἄθως¹.

1. Ἀλέξανδρος Βατοπεδινός 1935, 217.

Ἰάκωβος (13) 1827

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τόν Ἰάκωβο (11)*.

ΥΠΟΓΡ. ...*χείρ Ἰακώβου ἀγιορίτου.*

ΕΙΚΟΝΑ Γεώργιος, 1827, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Λάι ἢ Λάειτσα (δῆμος Ἀφετῶν), περ. Βόλου¹.

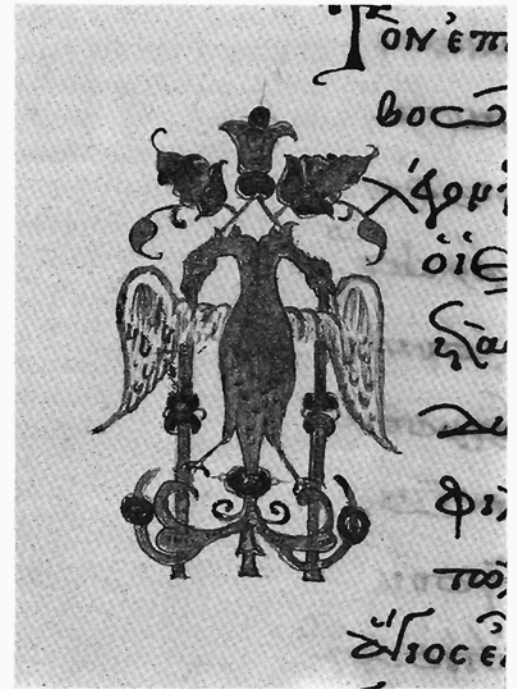
1. Ρήγα-Καμηλάρη 1933, 139.

Ἰάμβλιχος 1648

ΠΑΤΡ. Ρωμανός.

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΕΙΚΟΝΑ Ἀντίγραφο τῆς εἰκόνας τῆς Πορταίτισσας τῶν Ἰβήρων, 1648, μονή Νέας Παναγίας, Μόσχα. Ἡ

188. Ἰγνάτιος (1), ἀρχικό Μ, χφ.

εἰκόνα στάλθηκε τό 1654 ἀπό τόν πατριάρχη Παρθένιο ὡς δῶρο στόν τσάρο Ἀλέξη Μιχαήλοβιτς στή Μόσχα¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1972, 128.

1. Σμυρνάκης 1903, 480· Wulff-Alpatoff 1925, 239, 293, εἰκ. 101.

Ἰγνάτιος (1) 1622

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Ἐγράφησαν αἱ ἱεραὶ καί θεῖαι λειτουργίαι αὐται, παρ' ἐμοῦ Ἰγνατίου ἐλαχίστου ἱερομονάχου.*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Λειτουργίες 539, 1622, μονή Διονυσίου, Ἄθως¹.

1. *Θησαυροὶ Ἁγίου Ὄρους*, Α', 158-161, 434, εἰκ. 184-188.

Ἰγνάτιος (2) 1764, 1766, 1767

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος καί ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἰγνατίου ἱερομονάχου* (εἰκ. 1), *Ἐγρᾶφη παρὰ Ἰγνατίου καί μέρος ψάλτου 176[.] ἀπό Χριστοῦ* (χφ.).

ΙΓΝΑΤΙΟΣ (3)

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Τρεῖς Ἱεράρχες, 1766 2) Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, 1764 (ἀποδ.) 3) Ἀνδρέας, 1767 (ἀποδ.) 4) Ἀθανάσιος καὶ Κύριλλος (ἀποδ.) καὶ 5) Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (ἀποδ.), παρεκκλήσιο Ἁγίου Γεωργίου, μονὴ Γρηγορίου, Ἔθως¹, ὅπου πιθανόν εἶχε ἐργαστήριον ὁ Ἰγνάτιος.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Κώδικας 6479.972, μονὴ Παντελεήμονος, Ἔθως².

1. Σημ. Μ.Χ. 2. Λάμπρος 1900, 458.

Ἰγνάτιος (3)

1817

ΚΑΤΑΓ. Σίφνος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἰγνατίου ἱερομονάχου... Σίφνου* (εἰκ. 1).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γεώργιος, 1817 2) ΘΚ Παντάνασσα καὶ 3) ΧС Παντοκράτωρ, ν. Παντάνασσας, Φολέγανδρος¹.

1. Ἐκθεση Ἐφορείας περὶ βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων Ἀνάφης.

Ἰεζεκιήλ

1582

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. ...*κάμου τοῦ ἐλαχίστου Ἰεζεκιήλ ἱερομονάχου τοῦ ζωγράφου...*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Λειτουργία Ἰω Χρυσοστόμου, κώδικας μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου Καλυβρῦτων¹.

1. Βέης 1915, 113, ἀρ. 124.

Ἱερεμίας βλ. Παλλαδάς

Ἱερεμίας (1)

1666

ΕΙΚΟΝΑ Ἀνάσταση, 1666, Συλλογὴ Γ. Τσακύρογλου, Ἀθήνα¹.

1. Καρακατσάνη 1980, 112, εἰκ. 120 (ὑπογραφή πλαστικὴ κατὰ Μ.Χ.).

Ἱερεμίας (2)

1743, 1744

ΚΑΤΑΓ. Ἀδάμι Ἀργολίδας.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Διά χειρός κάμου ταπεινοῦ Ἱερεμίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀδαμίου* (τοιχ. 1), ...*ιστοριθὴ δια χειρός κάμου τοῦ ταπεινοῦ Ἱερεμίου ἱερομονάχου εκωμῆς Ἀδαμίου* (τοιχ. 2).

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἁγίου Ἀδριανοῦ καὶ Ναταλίας, 1743, χ. Κατσίγκρι, Ναυπλία¹ 2) Μονὴ Ἁγίας Ἐννης, 1744, χ. Σοφικό, Κορινθία² 3) Μονὴ Προδρόμου, Κυνουρία³.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 258.

1. Κοφινιώτης 1890, 696· Ζησίου 1891, 86· Λαμπρινίδης 1898, 54-55· Lamprakis 1902, 78, εἰκ. 147· Σισιλιάνος 1935, 93· Ξυγγόπουλος 1957, 290· Gouma-Peterson 1971, 41 (δίνει τὴ χρονολογία 1734) 2. Γριστόπουλος 1975, 168 3. Σισιλιάνος 1935, 93.

Ἱερεμίας (3)

1745

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἱερεμίου ἱερομονάχου Σιναΐτου τοῦ Κρητός* (ὑποπτη).

ΕΙΚΟΝΕΣ Βημόθυρα, 1745, Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ἀρ. Τ. 738, Ἀθήνα.

Ἱερεμίας (4)

18ος αἰ. (;)

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἱερεμίου ἱερομονάχου*.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ὁδηγήτρια, Μητροπολιτικὸ παρεκκλήσιο Εὐαγγελισμοῦ, Κῶς.

Ἱερόθεος (1)

16ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἱεροθέου θύτου*.

ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ Χάρτης σὲ κώδικα 16ου αἰ., Ἔθως¹.

1. Σημ. Χρ. Μπαλτογιάννη.

Ἱερόθεος (2)

1727

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός ζωγράφου τοῦ ἰδίου*.

ΒΙΟΓΡ. Ἡ παραπάνω ὑπογραφή στή μονὴ Δουσίκου μᾶλλον ἀναφέρεται στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἱερόθεο¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παλιά τράπεζα, σημερινό σκευοφυλάκιο μονής Δουσίκου, Θεσσαλία, 1727².

1. Σοφιανός 1984, 43-44 2. Στο ίδιο.

Ἱερόθεος (3) 1732, 1742

ΚΑΤΑΓ. Πελοπόννησος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος.

ΥΠΟΓΡ. Ἀνακαινίσθη ἡ ἱστορία... ἱστοροῦντος ἱεροδιακόνου Ἱεροθέου (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγία Εὐφημία, 1742, Πατριαρχεῖο, Κωνσταντινούπολη¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. μονής Σουμελαῖ, 1732, Τραπεζούντα².

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 262.

1. Γεδεών 1911, 92 καί 1936, 290 2. Κυριακίδης 1898, 132· Millet-Rice 1936, 146· Χρύσανθος 1936, 479.

Ἰσαάκ 1783, 1792

ΚΑΤΑΓ. Ἱεροσόλυμα.

ΠΑΤΡ. Δημήτριος, ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *διά χειρός Ἰσαάκ τοῦ παπα-Δημητρίου* (εἰκ. 1), *Χεῖρ Ἰσαάκ ἐξ Ἱερουσαλήμ* (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Σάββας, 1783, ν. Ἁγίου Κωνσταντίνου, Ἱεροσόλυμα¹ 2) Γεώργιος, 1792 3) ΘΚ ἔνθρονη καί 4) ΧC ἔνθρονος, μονή Ἁγίου Θεοδοσίου, Ἱεροσόλυμα².

1. Σημ. Μ.Χ. 1962 2. Ὁρλάνδος 1956, 344.

Ἰσπανός Νικόλαος 1760-1786

ΚΑΤΑΓ. Νάξος.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Νικολάου Ἰσπανοῦ* (εἰκ. 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13), *χεῖρ Νικολάου* (εἰκ. 4, 5, 7, 14, 15).

ΒΙΟΓΡ. Πιθανῶς ἀπόγονος τοῦ ζωγράφου Σκευοφύλακα Ἰσπανοῦ*¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Γλυκοφιλόσσα, 1760 2) Ἀρτέμιος, 1760 καί 3) Ἀνάργυροι, 1788, μονή Ἁγίου Ἐλευθερίου, χ. Σαγγρί, Νάξος² 4) ΘΚ, 1770, ν. Ἁγίας Βαρβάρας, χ. Παραπόρτι, Ἄνδρος³ 5) Μυστικός Δεῖπνος, 1771, παραλία Χώρας, Νάξος⁴ 6) Ἐλευθέριος, 1777, ν. Ἁγίου Ἐλευθερίου ἢ Παναγίας Ἐλευθεριώτισσας Καλόξυλου, Νάξος⁵ 7) Ἀνάργυροι, 1778, μο-

νή Ἁγίου Ἐλευθερίου, χ. Σαγγρί, Νάξος⁶ 8) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1781, ν. Παναγίας Τριποδιώτισσας, Νάξος⁷ 9) Νικόλαος, 1781, ν. Ἁγίας Τριάδος Καλόξυλου, Νάξος⁸ 10) Ἀνάργυροι, 1782, ν. Ἁγίας Θεοδοσίας, Χώρα, Νάξος⁹ 11) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, ἔνθρονη, 1786, μονή Παναγίας Καλορείτσας, Νάξος¹⁰ 12) ΘΚ Βρεφοκρατούσα ἢ Θεοσκεπάστη, 1786, ν. Ἁγίων Ἰωάννου Χρυσοστόμου-Δημητρίου, Ἰρόκαστρο Ἀπειράνθου, Νάξος¹¹ 13) Γεώργιος, ν. Ἁγίου Γεωργίου, τώρα ν. Ἁγίου Προκοπίου, χ. Βουρβουριά, Νάξος¹² 14) Ἴω Πρόδρομος, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, Χώρα, Νάξος¹³ 15) Σταύρωση, ν. Ἁγίου Ἀντωνίου, χ. Στενή, Τήνος¹⁴.

1. Δρανδάκης 1964α, 429· Κεφαλληνιάδης 1977, 18 2. Στά ἴδια· Μαστορόπουλος 1984, 484-485 3. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 4. Κεφαλληνιάδης 1977, 18 5. Μαστορόπουλος 1984, 486 6. Κεφαλληνιάδης, ὀ.π. 7. Στο ίδιο 8. Μαστορόπουλος 1984, 486 9. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 10. Μαστορόπουλος 1984, 486-487 11. Ὁ ἴδιος, 487, εἰκ. 6 12. Ὁ ἴδιος, 488 13. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 14. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

Ἰσπανός Σκευοφύλαξ¹ 1719-1742

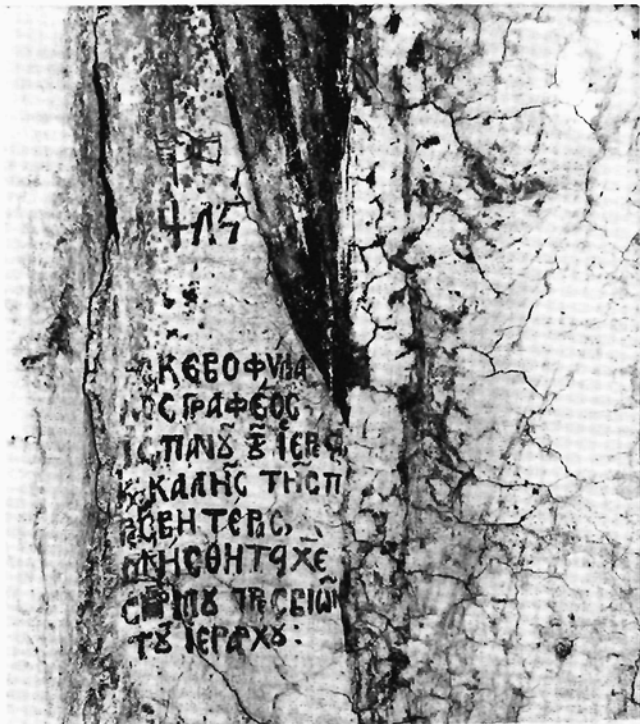
ΚΑΤΑΓ. Δρυμαλία (Τραγαία) Νάξου.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας-γραφέας (συμβολαιογράφος).

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Σκευοφύλακος τοῦ Ἰσπανοῦ* (εἰκ. 1, 3, 6, 7), *Σκευοφύλακος ἱερέως Ἰσπανοῦ τοῦ γραφέως δούλου σου καί πολλά ἁμαρτωλοῦ* (εἰκ. 2), ...*Σκευοφύλαξ ἱερέως Ἰσπανός ἀνάξιος καί γραφεύς ἐλάχιστος* (εἰκ. 4), ...*τοῦ γράφοντος πρεσβύτου Σκευοφύλακος Σοῦ δούλου Ἰσπανοῦ τοῦ ἀναξίου* (εἰκ. 5), ...*χεῖρ Σκευοφύλακος] Δριμαλίας τοῦ Ἰσπανοῦ* (εἰκ. 8), *Χεῖρ Σκευοφύλακ[ος]* (εἰκ. 9), *Σκευοφύλακος γραφέως Ἰσπανοῦ τοῦ ἱερέως* (τοιχ.).

ΒΙΟΓΡ. Μέλος τῆς γνωστῆς οἰκογένειας τῆς Νάξου τῶν Ἰσπανῶν ἢ Σπανῶν. Ἡ σύζυγός του ὀνομαζόταν Καλή¹.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Κοίμηση ΘΚ, 1719, ν. Ἁγίων Ἀποστόλων, Πλάτσα Ἀπειράνθου, Νάξος² 2) ΘΚ ἔνθρονη, 1731, ν. Ἁγίας Θεοδοσίας, Χώρα, Νάξος³ 3) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, 1733 4) Βημόθυρα μέ Πέτρο καί Παῦλο, 1733 καί 5) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, μονή Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, χ. Ἀγερσανί, Νάξος⁴ 6) Βημόθυρο μέ Ἴω Πρόδρομο καί ἁγία Παρασκευή, 1733, ν. Ἁγίας Παρασκευῆς, Μποῦργο Χώρας, Νάξος⁵ 7) Με-

189. Ισπανός Σκευοφύλαξ, ύπογραφή, τοιχ.

σοπεντηκοστή, 1740 8) Μεταμόρφωση ΧC, 1741 και 9) Κοίμηση ΘΚ, 1742, μονή Σταυροῦ, χ. Σαγγρί, Νάξος⁷.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Ἱεράρχης, ν. Ἁγίου Νικολάου, 1736, χ. Μονοίτσια, Νάξος⁸.

1. Στὴν ἕως τώρα βιβλιογραφία (ἐκτός ἀπὸ Δρανδάκη 1964α) ὁ Ἰσπανός ἀναφέρεται ὡς Νικόλαος χωρὶς νὰ ὑπάρχει σχετικὴ μαρτυρία. Προφανῶς τὸ βαπτιστικὸ τοῦ ὄνομα εἶναι Σκευοφύλαξ 2. Κεφαλληνιάδης 1977, 15· Μαστορόπουλος 1984, 479 3. Μαστορόπουλος 1984, 480, εἰκ. 1-4 4. Δρανδάκης 1964α, 429· Κεφαλληνιάδης 1977, 17 5. Δρανδάκης, ὀ.π.· Κεφαλληνιάδης 1977, 17-18 6. Κεφαλληνιάδης 1977, 18 7. Μαστορόπουλος 1984, 480-484, εἰκ. 5 8. Ὁ ἴδιος, 479, σημ. 24.

Ἰωακείμ (1) ἢ Ἰωαννίκιος

1526

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἰωακείμ ἢ Ἰωαννικίου (ἐπιγραφή δυσανάγνωστη).

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ὁδηγήτρια, 1526, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Μυλικούρι, Κύπρος¹.

1. Παπαγεωργίου 1975α, 167.

Ἰωακείμ (2)

17ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἰωακείμ ἱερομονάχου.

ΕΙΚΟΝΑ Φανούριος, μονὴ Μεγίστης Λαύρας, Ἄθως¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Ἰωακείμ (3)

1776-1792

ΚΑΤΑΓ. Σίφνος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἰωακείμ ἱερομονάχου Σιφνέου (εἰκ. 1, 2), Χεῖρ δὲ Ἰωακείμ ἱερομονάχου Προηγουμένου τοῦ Προφήτου Ἥλιου (εἰκ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Παρασκευή, 1776, ν. Ἁγίας Αἰκατερίνης, χ. Κάμπος, Τήνος¹ 2) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1791, ν. Παναγίας τῆς Ἄμμου, 1791, χ. Ἀρτεμών, Σίφνος² 3) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ σὲ βημόθυρο, 1792, ν. Παναγίας Οὐρανοφόρας, 1792, χ. Ἀπολλωνία, Σίφνος³.

1. Βασιλειάδης 1962, 345, σημ. 2. Ἀλιπράντης 1979, 36, ἀρ. 8 3. Ὁ ἴδιος, 20, ἀρ. 7.

Ἰωάννης (1)

ΕΙΚΟΝΑ Ἅγιος Σισώης πρὸ τοῦ τάφου, τ. Συλλογὴ Bay, Κάιρο, Αἴγυπτος¹.

1. Collection Bay, 19, ἀρ. 129.

Ἰωάννης (2)

17ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἰωανη... ΤΞΙ[Π]...

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Παντοκράτωρ, ἔνθρονος, ἀρ. 211, Μουσεῖο, Ζάκυνθος¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1953.

Ἰωάννης (3) (Zan)

1527

ΙΔΙΟΤ. Derpentor.

ΒΙΟΓΡ. Μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας, κατέβαλε τὴν εἰσφορά του τὸ 1527¹. Τίς εἰσφορές του συνέχισε νὰ πληρώνει ἕως τὸ 1534. Τὸ 1546 ἔχει ἤδη πεθάνει, ὅπως ἀναφέρε-

ται στη διαθήκη του Τζώρτζη Λουμπινά*². Πιθανώς ταυτίζεται με τον Ίωάννη (5, 6)*.

1. Μανούσακας 1974, 215, άρ. 8· Μαυροειδή 1976, 80, 81· Πάρδος 1980, 380 2. Ό ίδιος, 196.

Ίωάννης (4) (Zuan) 1533, 1534, 1535

ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΒΙΟΓΡ. Τά έτη 1533, 1534 και 1535 πλήρωσε εισφορές στην Έλληνική Άδελφότητα Βενετίας¹. Ήσως ταυτίζεται με τον Ίωάννη (3, 5)*.

1. Μανούσακας 1974, 216, άρ. 14.

Ίωάννης (5) (Zuane) 1540

ΠΑΤΡ. Βισσέντζος.

ΙΔΙΟΤ. Depentor.

ΒΙΟΓΡ. Στίς 24-10-1540, ό Zuane, filio de Vincentzo, στρατεύεται μαζί με τό ζωγράφο Βίκτωρα*, ύστερα άπό κλήρωση που έγινε στην Άδελφότητα του Άγίου Ίωάννη Εύαγγελιστή στη Βενετία¹. Ήσως ταυτίζεται με τον Ίωάννη (3, 4)* ή με τον Ίωάννη (8)*.

1. Bettini 1933, 16.

Ίωάννης (6) 1558

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ίωάννου ιερέως*.

ΕΙΚΟΝΑ Φιλοξενία του Άβραάμ, 1558, ν. Άγίας Τριάδος, πόλη, Σκόπελος¹.

1. Λαζαρίδης 1964, 284· Σάμψων 1974, 105.

Ίωάννης (7) (Zuane) 1560

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΠΑΤΡ. Μανόλης.

ΒΙΟΓΡ. Άναφέρεται ως *Zuane di Manoli*¹.

1. Bettini 1933, 13· Chatzidakis 1962, 18.

Ίωάννης (8) (Zuanne) 1563

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος;

ΒΙΟΓΡ. Τό 1563 ήταν μέλος της Έλληνικής Άδελφότητας Βενετίας¹. Ήσως ταυτίζεται με τον Ίωάννη (5)*.

1. Μανούσακας 1973, 220, άρ. 25.

Ίωάννης (9) 1590

ΚΑΤΑΓ. Θήβα.

ΒΙΟΓΡ. Ό ζωγράφος άναφερόταν στην παλιά κτητορική έπιγραφή του ν. Άγίας Παρασκευής, 1590, χ. Κλεινοβός, Θεσσαλία. Η έπιγραφή άντιγράφηκε στον κώδικα του ναού, πριν ό τελευταίος καταστραφεί¹.

1. Ν. Βέης, άνακοίνωση στη Χ.Α.Ε. στίς 7-5-1949 (άδημοσίευτη).

Ίωάννης (10) (Zuanne) 1590

ΠΑΤΡ. Piero.

ΙΔΙΟΤ. Pittor.

ΒΙΟΓΡ. Μέλος της Έλληνικής Άδελφότητας Βενετίας τό 1590¹.

1. Μέρτζιος 1939, 247· Μανούσακας 1974, 222, άρ. 29.

Ίωάννης (11) 1595

ΒΙΟΓΡ. Λανθασμένα άναφέρεται άπό τον Κόντογλου¹ ως ζωγράφος του ν. των Άγίων Άποστόλων (1595) στό χ. Κανωπίνα Ξηρομερίου Αίτωλοακαρνανίας. Δέν πρόκειται για ζωγράφο αλλά για κτίστη².

1. Κόντογλου 1960, 423 2. Παλιούρας 1985, 132-133.

Ίωάννης (12) 16ος-17ος αϊ.

ΠΑΤΡ. Άντώνιος.

ΕΙΚΟΝΑ Γέννηση, ν. Μεγάλης Παναγίας, Ίεροσόλυμα¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1965.

Ίωάννης (13) α΄ μισό 17ου αϊ.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ίωάννου ιερέως*.

190. Ιωάννης (13), βημόθυρο

ΕΙΚΟΝΕΣ Βημόθυρα: Εὐαγγελισμός, ἅγιοι Νικόλαος καὶ Ἄθανάσιος, μητροπολιτικό παρεκκλήσιο Εὐαγγελισμοῦ, Κῶς (συντήρηση στό Βυζαντινὸ Μουσεῖο, 1976)¹.

1. Ἀχειμάστου 1976β, 16, πίν. 17α-β· Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου 1986, ἀρ. 163.

Ἰωάννης (14) 1601, 1622, 1627

ΚΑΤΑΓ. Ληνοτόπι Καστοριάς.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός Ἰωάννου ἱερέως καὶ Ἡλία* (τοιχ. 2), ...ζωγράφησε ὁ Ἰωάννης ἀπὸ τὴν Καστοριά ἀπὸ τὸν καζά τῆς Χρούπιστας, ἀπὸ τὸ χωριὸ Λινοτόπι (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἡλίας (1)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Σωτήρος, 1601, χ. Istip, Γιουγκοσλαβία¹ 2) ν. Ταξιαρχῶν, 1622, Καστοριά² 3) ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, 1626-27, Riljevo, περ. Prilep, Γιουγκοσλαβία³.

1. Petković 1966, 25· Kyriakoudis 1983, 493-494 2. Ὁρλάνδος 1938, 171· Μουτσόπουλος 1972, 51, εἰκ. 7 3. Petković 1966, 24· Τούρτα 1986, 16, πίν. 4α.

Ἰωάννης (15) 1607

ΥΠΟΓΡ. ...*διὰ χειρός τε οἰκτροῦ τε Ἰωάννου.*

ΕΙΚΟΝΑ Νικόλαος, 1607, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Φραγγάδες, Ζαγόρι, Ἡπειρος¹.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1973-74α, 608, πίν. 450α.

Ἰωάννης (16) 1607-8

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (12)* καὶ Νικόλαος*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ὁ ἴδιος μέ τὸν Ἰωάννη (14)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονὴ Lomnica, 1607-8, Ἀνατολικὴ Βοσνία, Γιουγκοσλαβία¹.

1. Kyriakoudis 1983, 496-497.

Ἰωάννης (17) 1609

ΚΑΤΑΓ. Ἄγραφα Εὐρυτανίας.

ΥΠΟΓΡ. *Ἰωάννης τλήμων Ἀγραφιώτης.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Χριστοῦ, 1609, χ. Ζελενίτσα, Ἄγραφα, Εὐρυτανία¹.

1. Λουκόπουλος 1935, 246· Βασιλείου 1957, 19-20, ἀρ. 5.

Ἰωάννης (18) 1615

ΚΑΤΑΓ. Τραπεζούντα.

ΥΠΟΓΡ. *Διὰ χειρός Ἰωάννου Τραπεζουντίου.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου, 1615, μονὴ Διονυσίου, Ἄθως¹.

1. Millet-Pargoire-Petit 1904, ἀρ. 490· Millet 1927, 213· Ξυγγόπουλος 1957, 192.

Ἰωάννης (19) 1629

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἰωάννου Ἀναγνώστου* (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, ν. Φωτοδότου (Μεταμορφώσεως), Χώρα, Ἀμοργός¹ 2) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, 1629, ν. Ἁγίου Στεφάνου, Ἀμοργός² 3) Δέκα εἰκόνες δωδεκαόρτου, μετόχι μονῆς Χοζοβιώτισσας, Ἀμοργός³.

1. Καλοκύρης 1960, 263 2. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων 3. Στό ἴδιο.

Ἰωάννης (20) 1632

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΕΙΚΟΝΑ Ἁγία Παρασκευή, μονὴ Χιλανδαρίου, Ἄθως¹.

1. *Chilandar* 154, 160, 162.

Ἰωάννης (21) 1633

ΥΠΟΓΡ. ...*διὰ χειρός ταπεινοῦ δούλου Γεωργίου καὶ Ἰω[άννου].*

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (12)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονὴ Σπαρμοῦ, 1633, Ἐλασσόνα, Θεσσαλία¹.

1. Κουρκουτίδου 1967, 309.

191. Ἰωάννης (18), Σταύρωση, Ἐπιτάφιος Θρήνος, Ἀνάσταση, τοιχ.

Ἰωάννης (22)

1637

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονῆς Πυλαίου, 1641, Γρεβενά¹.

ΚΑΤΑΓ. Σταγοί Θεσσαλίας.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. χεὶρ Ἰω(άννου) ἱερέως (εἰκ.), Ἰστορήθη δέ καὶ διὰ χειρὸς κάμου τοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἰωάννου ἱερέως μετὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ... ἐκ χώρας Σταγῶν (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΑ Λιθοβολισμὸς Στεφάνου, μονὴ Ἁγίου Στεφάνου, Μετέωρα¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο Τριῶν Ἱεραρχῶν, 1637, μονὴ Βαρλαάμ, Μετέωρα².

1. Σημ. Μ.Χ. 2. Βογιατζίδης 1910, 168· Ευγγόπουλος 1932, 352 κ.έ., εἰκ. 1-4 καὶ 1957, 192, πίν. 49· Σισιλιάνος 1935, 95· Παπαδόπουλος 1963, εἰκ. 67, 70.

1. Κοτζιάς 1950-51, 25.

Ἰωάννης (24)

1641, 1644

ΥΠΟΓΡ. χεὶρ εὐτελοῦς Ἰωάννου καὶ τοῦ τέκνου Ἰωάννου (τοιχ. 1), διὰ χειρὸς Ἰωάννου καὶ Ἰωάννου (τοιχ. 2), διὰ χειρὸς ἡμῶν Ἰωάννου καὶ ἑτέρου Ἰωάννου... (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (25)*, γιὸς του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονὴ Σάικας, 1641, Ἄγραφα, Εὐρυτανία¹ 2) ν. μονῆς Θεοτόκου τοῦ Βλασίου, 1644, Καρδίτσα² 3) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1644, μονὴ Τροβάτου, Εὐρυτανία³.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 436.

1. Βασιλείου 1960, 30 2. Ἰεζεκιήλ 1928, 141 καὶ 1932, 205 3. Βασιλείου 1957, 20 καὶ 1958, 21, εἰκ. 22.

Ἰωάννης (23)

1641

ΥΠΟΓΡ. Χεὶρ Νικολάου ζωγράφου καὶ Ἰωάννου.

ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*.

Ἰωάννης (25)

1641, 1644, 1651

ΠΑΤΡ. Ἰωάννης.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ εὐτελοῦς Ἰωάννου καὶ τοῦ τέκνου Ἰωάννου* (τοιχ. 1), *διὰ χειρὸς Ἰωάννου καὶ Ἰωάννου* (τοιχ. 2), *διὰ χειρὸς Ἰωάννου καὶ ἑτέρου Ἰωάννου...* (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰωάννης (24)*, πατέρας του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονὴ Σάικας, 1641, Ἔγραφα, Εὐρυτανία¹ 2) ν. μονῆς Θεοτόκου τοῦ Βλασίου, 1644, Καρδίτσα² 3) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1644, μονὴ Τροβάτου, Εὐρυτανία³ 4) Μονὴ Σπινάσας, 1651, Εὐρυτανία⁴.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 436.

1. Βασιλείου 1960, 30 2. Ἰεζεκιήλ 1928, 141 καὶ 1932, 205 3. Βασιλείου 1957, 20 καὶ 1958, 21, εἰκ. 22 4. Βασιλείου 1960, 30.

Ἰωάννης (26)

1641

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Προδρόμου, 1641, χ. Σιάμος, Πίνδος, νομός Καρδίτσας¹.

1. Ὁρλάνδος 1939-40, 197.

Ἰωάννης (27)

1654

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ἰωάννου καὶ Νικολάου ἱερέως καὶ Ἰακώβου ἱερομονάχου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Ἰακώβος (8)*, ἱερομόναχος καὶ Νικόλαος*, ἱερέας.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἀναλήψεως, 1654, μονὴ Φανερωμένης ἢ Παναγίας Πελεκητῆς, χ. Καρίτσα, Εὐρυτανία¹.

1. Ὁρλάνδος 1926, 299· Βασιλείου 1957, 20.

Ἰωάννης (28)

1658

ΚΑΤΑΓ. Γράμμος (Γράμμιστα) Δυτ. Μακεδονίας.

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρὸς τῶν ταπεινῶν δούλων [τοῦ] Θεοῦ Ἰωάννου [...] τῶν ἐκ πόλεως τῆς καλουμένης Γράμμιστα...*

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (15)* καὶ Γεώργιος (18)*.

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἰωάννη (33)* ἢ τόν Ἰωάννη (39)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Καθολικό μονῆς Προφήτη Ἡλία, 1658, χ. Ζίτσα, Ἡπειρος¹.

1. Μακρῆ 1982, 94.

192. Ἰωάννης (22), Λιθοβολισμός Στεφάνου, εἰκ.

Ἰωάννης (29)

1659

ΥΠΟΓΡ. *Ἱστορήθη... διὰ χειρὸς τινος Ἰωάννου ζωγράφου.*

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Ἐλεούσα, 1659, μονὴ Μυρτιᾶς, Αἰτωλία¹.

1. Ὁρλάνδος 1961, 110-112, πίν. 14· Παλιούρας 1985, 153, εἰκ. 158.

Ἰωάννης (30)

1659-1676

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ ζωγράφου Ἰωάννη* (εἰκ. 1, τοιχ. 1, 4), *χείρ εὐτελοῦς Ἰωάννου* (εἰκ. 2, τοιχ. 6), *χείρ Ἰωάννου ζωγράφου Ἰ(ω)άσαφ ἱερομονάχου Παχωμίου ἱερομονά-*

193. *Ἰωάννης (29), Θεοτόκος Ἐλεούσα, εἰκ.*

χου (τοιχ. 2), *Χεὶρ εὐτελοῦς Ἰωάννου καὶ Ἀναστασίου ἱερέως καὶ Δημητρίου Ἀναγνώστου* (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀναστάσιος (3)*, Δημήτριος (17)*, Ἰώσαφ (1)* καὶ Παχώμιος*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εἰκόνες τέμπλου, 1659, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, μονὴ Ρεντίνας, Θεσσαλία¹ 2) Πολυπρόσωπη εἰκόνα, 1661, ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, μονὴ Κατουσίου, Θεσσαλία².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1662, μονὴ Ρεντίνας, Θεσσαλία 2) παρεκκλήσιο μονῆς Ρεντίνας, 1676³ 3) ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, 1663, μονὴ Κατουσίου, Θεσσαλία⁴ 4) ν. Πάνω Μονῆς Ξενιάς,

1663, Θεσσαλία⁵ 5) Μονὴ Μεταμορφώσεως, 1666, Ζαγορά, Πήλιο⁶ 6) Παρεκκλήσιο μονῆς Πέτρας, 1673, Θεσσαλία⁷.

ΒΙΒΛ. Ὀρλάνδος 1939-40β, 197.

1. Κουρκουτίδου 1967, 316 2. Ἰεζεκιήλ 1928, 143 3. Quinn 1902, 57· Ἰεζεκιήλ 1929, 31, 32· Σισιλιάνος 1935, 85· Ὀρλάνδος-Θεοχάρη 1958, 9, 10 4. Ἰεζεκιήλ 1928, 142 5. Κουρκουτίδου 1967, 308, πίν. 211α-β· Σδρόλια 1986, ἀρ. 68 καὶ 69 (τόν ἀναφέρει ὡς Ἰωάννη Ζωγράφου· προσθέτει δύο ἔργα του: τοιχογραφίες ν. Γεννήσεως Χριστοῦ, χ. Πετρίλο, 1622 καὶ στό νάρθηκα μονῆς Ρεντίνας, 1657, χωρίς βιβλιογραφία) 6. Κωνσταντινίδης 1937, 449 7. Ἰεζεκιήλ 1929, 42· Μυλωνᾶς 1982, 131, εἰκ. 23.

Ἰωάννης (31)

1663

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *Χεὶρ Ἰωάννου (μον)αχ(οῦ)* (εἰκ. 1, 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, 1663, ν. Εὐαγγελισμοῦ, μονὴ Παναγίας Τριπόδων, Νάξος¹ 2) ΧC, μονὴ Φανερωμένης, Νάξος².

1. Δρανδάκης 1964α, 428 (διαβάζει *Ἰωάννης Α.Κ.*)· Βαλληνδράς 1969, 72 2. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

Ἰωάννης (32)

166[.], 1673

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΣΥΝΕΡΓ. Δῆμος (1)*, καὶ Ματθαῖος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἀγίου Σάββα, 166[.], Ἰάσιο, Ρουμανία¹ 2) Μονὴ Cetatuja, 1673, Ἰάσιο, Ρουμανία².

1. Σημ. Μ.Χ. 1975 2. Στό ἴδιο.

Ἰωάννης (33)

1673

ΙΔΙΟΤ. Εἰκονογράφος.

ΥΠΟΓΡ. ...*τοῦ οἰκτροῦ Ἰωάννου εἰκονογράφου* (εἰκ. 2), ...*διὰ χειρὸς τῶν ταπεινῶν δούλων Ἰωάννου καὶ Δημητρίου καὶ Γεωργίου* (τοιχ. 1).

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (19)* καὶ Δημήτριος (16)*.

ΒΙΟΓΡ. Ἰσως ταυτίζεται μέ τόν Ἰωάννη (28)* ἢ τόν Ἰωάννη (39)*.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εἰκόνες δεσποτικές καὶ τέμπλου, ν. Ἀγίου Ἀθανασίου, χ. Μικρὸ Περιστερί, Ἡπειρος¹ 2) ΘΚ, μονὴ Βουτσᾶς, Ἡπειρος².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονὴ Θεοτόκου Σπηλαιώτισσας, 1673, χ. Ἀρίστη, Ἡπειρος³ 2) Κεντρικός ναός, χ.

Μεγάλο Περιστερί (Προσχόλι), Ἦπειρος⁴ 3) v. Ἁγίου Ἀθανασίου, χ. Μικρό Περιστερί, Ἦπειρος⁵.

1. Σούλης 1934, 93 2. Βοκοτόπουλος 1966β, 297 3. ΕΕΒΣ Β', 1925, 327· Σούλης 1934, 92· Παπακώστας 1936, 55· Βοκοτόπουλος 1966β, 312· Κογκυλάκη 1982, 54, εικ. 10 4. Σούλης 1934, 92 5. Ὁ ἴδιος, 93.

Ἰωάννης (34) 1674

ΣΤΑΥΡΟΣ τέμπλου, 1674, v. Ἁγίου Γεωργίου Ἀπορθια-
νῶν, Χώρα, Πάτμος¹.

1. Κρητικός 1956-57, 119-120.

Ἰωάννης (35) 1684

ΥΠΟΓΡ. *ἀπό χειρός Ἰωάννου ἀπό Τζηβινόδολα* (εἰκ. 1).
ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Γεώργιος μέ δώδεκα σκηνές, 1684 καί 2)
Γεώργιος, Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο, Σόφια, Βουλγα-
ρία¹.

1. Akrabova 1965, 66-67.

Ἰωάννης (36) 1692

ΚΑΤΑΓ. Ἰωάννινα.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος, κωδικογράφος.

ΒΙΟΓΡ. Τό 1692 ἀποφάσισε νά ξαναγράψει σέ νέο κώδι-
κα ὅλα τά ὄνόματα τῶν ἀφιερῶτων ἀπό τόν παλιό,
χαλασμένο κώδικα μέ τή διαθήκη τοῦ Ὁσίου Νικάνο-
ρος πού ἀνήκε στή μονή Χριστοῦ Ζάβορδας κοντά
στόν Ἀλιάκμονα. Στό νέο κώδικα υπέγραψε: *Ἐγώ ὁ*
τῶν εἰκονογράφων ἐλάχιστος, Ἰωάννης ζωγράφος ὁ
*ἐξ Ἰωαννίνων*¹.

1. Δελιαῆς 1957, 417· Συνδίκια-Λαούρδα 1957, 429.

Ἰωάννης (37) 1692

ΚΑΤΑΓ. Ἦγραφα Εὐρυτανίας.

ΥΠΟΓΡ. *...διά χειρός Ρίζω, Ἰωάννου καί Ἀθανασίου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀθανάσιος (4)* καί Ρίζος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας καθολικοῦ, 1692, μονή Ἁ-
γίας Τριάδος, Μετέωρα¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 255.

1. Σκουβαράς-Μακρῆς 1958, 348· Σκουβαράς 1961, 81.

194. Ἰωάννης (33), Ἱεράρχης, τοιχ. ἀρ. 1

Χατζη-Ἰωάννης (38) 1593

ΚΑΤΑΓ. Θεσσαλονίκη.

ΙΔΙΟΤ. Κωδικογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Ετελήθη τό παρόν διά χιρός ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτω-
λοῦ χατζί Ἰω(άννου) Θεσσαλονικαίου, εἰς τήν Ἱε(ρου-
σα)λήμ, εἰς τήν μονήν τοῦ ἀρχαγγέλου, 1693, μηνί μαρ-
τίο 17 καί εἶναι τοῦ χατζί Ηλία τοῦ ἀναπληότη.*

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Προσκυνητάριο Ἁγίων Τόπων μέ πενήν-
τα ἕξι μικρογραφίες, 1693, cod. canon. gr. 127, Bodleian,
ἽΟξφόρδη¹.

1. Καδᾶς 1986, 30-31.

195. Ιωάννης (39), Χριστός ἐνθρονος, εἰκ.

Ἰωάννης (39)

1694

ΥΠΟΓΡ. Δοιὰ χοιρός Ἰω(άννου).

ΒΙΟΓΡ. Ἴσως ταυτίζεται μέ τόν Ἰωάννη (28)* ἢ τόν Ἰωάννη (33)*.

ΕΙΚΟΝΑ ΧC Παντοκράτωρ, ἐνθρονος, 1694, ν. Κοιμήσεως, χ. Βίκος (Βιτσικό), ἤπειρος¹.

1. Βοκοτόπουλος 1966β, 313, πίν. 327β.

Ἰωάννης (40)

1695

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΥΠΟΓΡ. Χεῖρ δέ ἐμοῦ Ἰω(άννου) ἐκ περιφήμου Κύπρου...

ΕΙΚΟΝΑ Γεώργιος, 1695, Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων (ἀποθήκη Μουσείου Μπενάκη), Ἀθήνα¹.

1. Σημ. Μ.Χ. 1973

Ἰωάννης (41)

17ος-18ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Νεοχώρι Μυκόνου.

ΥΠΟΓΡ. Χεῖρ Ἰω(άννου) ἀπό Νεοχωρίων.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ Βρεφοκρατούσα, ν. Ἀγίου Ἰωάννου καί Ἐλεούσης, Χώρα, Μύκονος¹.

1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

Ἰωάννης (42)

ἀρχές 18ου αἰ.

ΥΠΟΓΡ. Χεῖρ Ἰωάννου.

ΕΙΚΟΝΑ Ὑπαπαντή, Βατικανό, Ἰταλία¹.

1. Munoz 1928, 11, πίν. XIII, 2· Bettini 1933, 29.

Ἰωάννης (43)

18ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἰω(άννου) [εἰκ. 1, 2].

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ζωοδόχος Πηγή, καί 2) Σταύρωση, Συλλογή Δ. Λοβέρδου, Ἀθήνα¹.

1. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός 1946, 24, 74, ἀρ. 99, 557.

Ἰωάννης (44)

18ος αἰ.

ΚΑΤΑΓ. Γαύριο Ἄνδρου.

ΠΑΤΡ. Μάρκος.

ΣΥΝΕΡΓ. Μάρκος*, πατέρας του.

ΕΙΚΟΝΕΣ Τέμπλο, ν. Ἀγίου Κυπριανοῦ, Ἄνδρος¹.

1. Πασχάλης 1956, 461.

Ἰωάννης (45)

18ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἰω Πρόδρομος 2) Φιλοξενία Ἀβραάμ καί 3) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, ν. Εὐαγγελισμοῦ, χ. Ἐμπορειό, Θήρα¹.

1. Ἀρχεῖο Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

196. Ἰωάννης (42), Ὑπαπαντή, εἰκ.

197. Ἰωάννης (46), Θεία Λειτουργία, εἰκ.

Ἰωάννης (46) Σ[...]

18ος αἱ.

ΚΑΤΑΓ. Ἐπτάνησος;

ΥΠΟΓΡ. ...*Χεῖρ Ἰω(άννου) Σ[...]*. Ἡ ὑπογραφή εἶναι πιθανόν πλαστή.

ΕΙΚΟΝΑ Θεία Λειτουργία τύπου Μ. Δαμασκηνοῦ, Βυζαντινό Μουσείο, ἀρ. Τ. 1659 (Συλλογή Ἱστορικής καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας), Ἀθήνα¹.

1. Κατάλογος ΙΕΕΕ 1927, 196, ἀρ. 12.

Ἰωάννης (47)

1701-1750

ΚΑΤΑΓ. Ρόδος.

ΙΔΙΟΤ. Ἀναγνώστης, ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρὸς Ἰω(άννου) Ἀναγνώστου* (εἰκ. 1), *Χεῖρ Ἰωάννου Ἀναγνώστου Ροδίου* (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εἰκόνες τέμπλου, 1701, ν. Ἁγίου Νικολάου (στήν Ψάρτο), Λίνδος, Ρόδος¹ 2) Εὐαγγελιστῆς Μάρκος, 1722 καὶ 3) Εἰκόνες δεσποτικές καὶ δωδεκαόρτου, μονὴ Ἁγίου Σάββα, Ἀλεξάνδρεια, Αἴγυπτος² 4) ΘΚ Πλατυτέρα, 1724 καὶ 5) ΧΚ Μέγας Ἀρχιερεὺς, ν. Παναγίας, Λίνδος, Ρόδος³ 6) ΘΚ (ὑπόλειμμα), 1750, Συλλογὴ Μητροπόλεως, πόλη, Ρόδος⁴.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Νικολάου, 1725, χ. Μαλὸνα, Ρόδος⁵.

1. Κουτελάκης 1977, 5 2. Σωτηρίου 1938, 398· Μιχαηλίδης 1950, 135-138· Γιαλουράκης 1950, 12 3. Σημ. Μ.Χ. 4. Στὸ ἴδιο 5. Lojaco 1951, 180.

Ἰωάννης (48)

1702, 1710

ΚΑΤΑΓ. Ἱεροσόλυμα.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἰω(άννου) ἐξ Ἱερουσαλήμ* (εἰκ. 1), *χεῖρ Ἰω(άννου)* (εἰκ. 2).

198. Ἰωάννης (47), Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, εἰκ. ἀρ. 1

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἰω Πρόδρομος, 1702, παρεκκλήσιο Σαράντα Μαρτύρων, Ἱεροσόλυμα¹ 2) Εὐθύμιος, 1710, μονή Ἁγίου Εὐθυμίου, Ἱεροσόλυμα².

1. Σημ. Μ.Χ. 1975 2. Σημ. Μ.Χ. 1976.

Ἰωάννης (49)

1704, 1706, 1710

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας, οἰκονόμος Ἄργους.
ΥΠΟΓΡ. χεῖρ Ἰωάννου ἱερέως οἰκονόμου Ἄργους (εἰκ. 1), χεῖρ οἰκτροῦ Ἰωάννου... (εἰκ. 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Δημήτριος, 1704, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Δαμαλάς, Πόρος¹ 2) ΧC ἔνθρονος, 1706, μονή Κοι-

μήσεως Θεοτόκου, Τρίκαλα, Κορινθία² 3) ΧC Μέγας Ἀρχιερεύς, 1710, ν. Μεταμορφώσεως, χ. Μέση Συνοικία, Τρίκαλα, Κορινθία³.

1. Λαμπάκης 1892-94, 10 2. Ἀδημοσίευτη 3. Σημ. Μ.Χ. 1959.

Ἰωάννης (50)

1713

ΚΑΤΑΓ. Σίφνος.

ΥΠΟΓΡ. Χεῖρ Ἰωάννου Σιφνίου.

ΕΙΚΟΝΑ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, 1713, ν. Προδρόμου, Σίκινος¹.

1. Γαβαλάς 1885, 49.

199. Ἰωάννης (49), Χριστός ἐνθρονος, εἰκ. ἀρ. 2

- Ἰωάννης (51)** 1714
 ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτωλοῦ Ἰω(άννου)...*
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Παντελεήμονος, 1714, χ. Τσαριτσάνη, Θεσσαλία¹.
 1. Σημ. Μ.Χ. 1969.
- Ἰωάννης (52)** 1725
 ΚΑΤΑΓ. Μέτσοβο Ἡπείρου.
 ΥΠΟΓΡ. *...διὰ χηρός Ἰω(άννου) ἐκ Μετσόβου*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Νικολάου, 1725, χ. Λουκόμι, Κοζάνη¹.
 1. Καλινδέρης 1940, 46-47.
- Ἰωάννης (53)** 1726
 ΥΠΟΓΡ. *Θεοῦ τό δῶρον Ἰωάννου δ' ὁ κόπος*.
 ΕΙΚΟΝΑ Ἁγιοί Πάντες, 1726, Βυζαντινό Μουσείο, ἀρ. Τ. 2127, Ἀθήνα¹.
 1. Σημ. Μ.Χ.
- Ἰωάννης (54)** 1738
 ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἰω(άννου) προσκυνητοῦ*.
 ΕΙΚΟΝΑ Εὐαγγελισμός σέ βημόθυρο, ν. Ἁγίου Μηνᾶ, Ἡράκλειο, Κρήτη¹.
 1. Σημ. Ο. Μηναιῖδη 1972.
- Ἰωάννης (55)** 1745
 ΚΑΤΑΓ. Σαγιάδες Θεσπρωτίας.
 ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἰω(άννου) ἱερέως τοῦ σαγιαδεινοῦ*.
 ΕΙΚΟΝΑ Ἰω Πρόδρομος, 1735, μονή Κηπίνης, Ἰωάννινα¹.
 1. Βοκοτόπουλος 1972α, 469.
- Ἰωάννης (56)** 1745 (;)
 ΥΠΟΓΡ. *...διὰ χειρός εὐτελοῦς ζωγράφου Κωνσταντίνου καί Ἀναστασίου καί Ἰωάννου*.
 ΣΥΝΕΡΓ. Ἀναστάσιος (7)* καί Κωνσταντίνος*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Βελλᾶς, 1745 (;), Ἡπειρος¹.
 1. Ἀθηναγόρας 1929, 22· Χατζηδάκης 1975α, 252.
- Ἰωάννης (57)** 1746
 ΥΠΟΓΡ. *Ἰωάννης Θῆρα ... ἐποίησε...*
 ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1746, ν. Παναγίας Κασσωπίτρας, Ἄρτα¹.
 1. Τριανταφυλλόπουλος 1973-74α, 608.
- Ἰωάννης (58)** 1746
 ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.
 ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἰωάννου ΘΚ καί προσκυνητοῦ*.
 ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ τοῦ Πάθους, 1746, Μουσείο Τέχνης, Βουκουρέστι, Ρουμανία¹.
 1. Σημ. Μ.Χ. 1964.
- Ἰωάννης (59)** 1753, 1761
 ΚΑΤΑΓ. Τσαριτσάνη Θεσσαλίας.
 ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.
 ΥΠΟΓΡ. *Νικολάου καί τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξίου τῶν Ἰωαννιτῶν καί Ἰωάννου τῆς κώμης αὐτῆς (τοιχ. 1), ...διὰ χειρός παπᾶ κυρ-Ἰωάννου... (τοιχ. 2)*.
 ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος* καί Ἀλέξιος Χωραφᾶς*.
 ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο Ἁγίων Ἀποστόλων, ν. Ἁγίου Νικολάου, 1753 καί 2) Παρεκκλήσιο Ἁγίου Χαραλάμπους, ν. Ἁγίων Ἀναργύρων, 1761, χ. Τσαριτσάνη, Θεσσαλία¹.
 ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 255.
 1. Μακρῆς 1967, 21, 27.
- Ἰωάννης (60)** 1757, 1780, 1787
 ΚΑΤΑΓ. Σάμος.
 ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἰωάννου σαμίου (εἰκ. 1), διὰ χειρός Ἰωάννου σαμίου (εἰκ. 2)*.
 ΒΙΟΓΡ. Μᾶλλον ταυτίζεται μέ τόν Διακογιάννη*.
 ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἁγιος Θεόδωρος, 1757, Μητρόπολη, Σέρρες¹ 2) ΧC Μέγας Ἀρχιερεύς, 1780, ν. Ἁγίας Κυριακῆς, χ. Ζαγορά, Πήλιο².

200. Ίωάννης (53), "Άγιοι Πάντες, εικ.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. μονής Προφήτη Ἡλίου, 1787, Σάμος³.

1. Λαμπάκης 1905, 48 2. Κωνσταντινίδης 1938, 344 3. Σταματιάδης 1891, Β', 330.

Ἰωάννης (61)

1759-1765

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἡπείρου.

ΠΑΤΡ. Ἀναστάσιος.

ΥΠΟΓΡ. Διά χειρός Ἀναστασίου καί τῶν ἐκείνου υἱῶν Ἰωάννου καί Γεωργίου (τοιχ. 1, 2), ...χειρί Ἀναστασίου καί τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καί Γεωργίου τῶν Καπεσοβιτῶν (τοιχ. 3).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀναστάσιος (8)*, πατέρας του, καί Γεώργιος (31)*, ἀδελφός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Μονή Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, 1759, χ. Λυκοτρίχι, Ἡπειρος¹ 2) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1761, χ. Καπέσοβο, Ζαγόρι, Ἡπειρος² 3) Καθολικό μονής Ἁγίου Ἰωάννου Ρογκοβοῦ, 1765, χ. Τσεπέλοβο, Ζαγόρι, Ἡπειρος³.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 252.

1. Σούλης 1934, 96, ἀρ. 50· Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 616, πίν. 442α 2. Βοκοτόπουλος 1976α, 216 3. Ἀθηναγόρας 1929, 24-25· Σούλης 1934, 35· Τριανταφυλλόπουλος 1973-74β, 621, πίν. 448β, δ.

Ἰωάννης (62)

1761

ΚΑΤΑΓ. Καλαρρύτες Ἡπείρου.

ΙΔΙΟΤ. Ἀγιογράφος.

ΥΠΟΓΡ. Διά χειρός Στεργίου καί Ἰωάννου τῶν αὐταδέλφων ἀγιογράφων ἀπό χώρας Καλαρύτας (τοιχ. 1), διά χειρός Ἰω(άννου)... (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Στέργιος*, ἀδελφός του, καί Δημος (2)*.

ΒΙΟΓΡ. Ἀδελφός τοῦ Γεωργίου (29)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Παρεκκλήσιο Ἁγίων Πάντων, 1761, Καλαμπάκα, Θεσσαλία¹ 2) Παρεκκλήσιο Ἁγίας Παρασκευῆς, ν. Ἁγίου Παντελεήμονος, χ. Τσαρισάνη, Θεσσαλία².

1. Γιαννόπουλος 1926α, 25 2. Σημ. Μ.Χ. 1969 (Μακρῆς 1967, 27: ἀναφέρει χρονολογία 1714).

Ἰωάννης (63)

1761, 1770, 1773

ΚΑΤΑΓ. Ἄνω Πεδινά (Ἄνω Σουδενά) Ἡπείρου.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

201. Ἰωάννης (63), Ὀλόσωμοι ἄγιοι, τοιχ.

ΥΠΟΓΡ. ... Ἰω(άννου) υ(ε)ρέος κ(αί) μετα τον τέκνο αὐτοῦ ἐκ χώρας ἄπάνο Σουδενά (τοιχ.), δια χειρός Ἰω(άννου) ἱερέως (εἰκ. 2).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Τέμπλο, 1761, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Βίκος, Ἡπειρος¹ 2) ΘΚ Ὀδηγήτρια, 1770, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Ἄνω Πεδινά (Ἄνω Σουδενά), Ἡπειρος².

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1773, χ. Βίκος, Ἡπειρος³.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 252.

1. Βοκοτόπουλος 1966β, 313, πίν. 326β 2. Ὁ ἴδιος, 307 3. Ὁ ἴδιος, 313, πίν. 327α.

Ἰωάννης (64)

1769

ΚΑΤΑΓ. Ζάτουνα (;) Γορτυνίας.

ΥΠΟΓΡ. ... Ἐγένετο δέ διά χειρός ἐμοῦ Ἰωάννου ἱερέως... ἐκ Ζάτουνας.

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Προδρόμου, 1769, ἀνάμεσα στό Ἄλεποχώρι καί τό Γεράκι, Πελοπόννησος¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 258.

1. Ζησίου 1909, 130, 131· Γιαννακόπουλος-Παρασκευόπουλος 1959, 60.

202. *Ἰωάννης (66)*, "Άγιος Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, εἰκ. ἄρ. 7

Ἰωάννης (65)

1772-1797

ΚΑΤΑΓ. Συγκριάτη Β. Ἠπειροῦ (Cesarat N. Ἀλβανίας).

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χηρός Ἰω(άννου)* (τοιχ. 3), *διά χειρός Ἰωάννου καὶ Βασιλείου υἱοῦ αὐτοῦ ἐκ κώμης Σικριάτης...* (τοιχ. 4).

ΣΥΝΕΡΓ. Βασίλειος (3)*, γιός του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Β. Ἠπειρος (Ν. Ἀλβανία): 1) ν. Ταξιαρχῶν, 1772, χ. Μιγγούλη¹ 2) ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1778, χ. Σέπερη² 3) ν. Ταξιαρχῶν, 1779, μονή Νίβανης³ 4) Μονή Ἁγίου Γεωργίου Τσαμαντᾶ, 1789⁴ 5) ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1797, χ. Νόκοβο⁵ 6) Μονή Ἁγίου Γεωργίου, χ. Καμίτσανη⁶.

1. Πουλίτσας 1928, 83 2. Ὁ ἴδιος, 72 3. Ὁ ἴδιος, 73 4. Νίτσος 1924, 244 5. Πουλίτσας 1928, 84 6. BCH 83, 1959, 665, εἰκ. 9' Ρορα 1966, 55.

Ἰωάννης (66)

1773-1806

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο Ἠπειροῦ.

ΠΑΤΡ. Ἀθανάσιος.

ΥΠΟΓΡ. *ιστορήθη ἡ ἅγια εἰκόνα διὰ χειρός ταπεινοῦ Ἰωάννου Ἀθανασίου Καπεσοβιτῶν...* (εἰκ. 1), *Χεῖρ Ἰω-*

άννου τοῦ Ἀθανασίου τοῦ ἐκ Καπεσόβου (εἰκ. 2, 3), *χεῖρ Ἰω(άννου) Ἀθανασίου Καπεσοβίτου* (εἰκ. 5), *ἐχρίσθη δέ διὰ χειρός Ἀθανασίου μοναχοῦ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκ χωρίου Καπέσοβο* (εἰκ. 6), *χεῖρ Ἰω(άννου) Ἀθανασίου Καπεσοβίτου* (εἰκ. 7), *χειρός Ἰωάννου καὶ Ἀναστασίου ἰοῦ αὐτοῦ ἐκ ταυ(της) τ(ης) χορας* (εἰκ. 8), *χεῖρ Ἰωάννου Ἀθανασίου* (εἰκ. 12), *χεῖρ Ἰωάννου Ἀθανασίου* (εἰκ. 14), ...*χειρί δέ Ἀθανασίου μοναχοῦ καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ...* (τοιχ. 1), ...*χειρός δέ Ἰωάννου καὶ Γεωργίου ἱερέως τῶν αὐταδέλφων τῶν Καπεσοβιτῶν* (τοιχ. 2), ...*ἡ ζωγραφία ἅπασα μετὰ τοῦ ἱεροῦ τέμπλου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων γεγόνασι διὰ χειρῶν ἡμῶν τῶν ταπεινῶν Ἰωάννου Ἀθανασίου καὶ Ἀναστασίου Ἀναγνώστου τοῦ ἡμετέρου υἱοῦ* (τοιχ. 3), ...*διὰ χειρός Ἰωάννου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀναστασίου Ἀναγνώστου τῶν Καπεσοβιτῶν* (τοιχ. 4), *διὰ χειρός Ἰωάννου καὶ Ἀναγνώστου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τῶν Καπεσοβιτῶν* (τοιχ. 5), ...*καὶ διὰ χειρός τοῦ τε Ἰωάννου υἱοῦ Ἀθανασίου τοῦ καὶ Ἀναγνώστου τῶν ἐκ Καπεσόβου ὀρμωμένων...* (τοιχ. 6).

ΣΥΝΕΡΓ. Ἀθανάσιος (9)*, πατέρας του, Γεώργιος (36)*, ἀδελφός του, Ἀναστάσιος (13)* καὶ Ἀναγνώστης (9)*, γιοί του.

ΕΙΚΟΝΕΣ Ἠπειρος: 1) Δευτέρα Παρουσία, 1773, Μουσεῖο Ἰωαννίνων, ἄρ. 27¹ 2) Ἰωάννης, 1773 καὶ 3) Γεώργιος, 1774, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Μπισδούν² 4) Ἰωάννης, 1774, ν. Ἁγίου Ἰωάννου, μονή Ρογκοβοῦ³ 5) Κοίμηση ΘΚ, 1775, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, μονή Ραβενιάς⁴ 6) Τέμπλο, 1775, ν. Ἁγίου Δημητρίου, χ. Ζέλοβα⁵ 7) Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, 1772 8) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1789 9) ΘΚ Βρεφοκρατούσα, ἐνθρονη 10) Νικόλαος 11) Ἰω Πρόδρομος καὶ 12) Γεώργιος ἐνθρονος, 1789, ν. Ἁγίου Νικολάου, χ. Καπέσοβο⁶ 13) Σεραφεῖμ, 1802, μονή Προφήτου Ἡλιοῦ, χ. Βίτσα⁷ 14) ΧC Μέγας Ἀρχιερεὺς, 1804, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Καπέσοβο⁸ 15) Τέμπλο, ν. Ἁγίου Χαραλάμπους, χ. Πέραμα⁹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) Νάρθηκας ν. Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου, 1778, χ. Ἀραχωβίστα¹⁰ 2) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1781, χ. Χρυσοβίστα¹¹ 3) ν. Ἁγίου Νικολάου, 1793, χ. Καπέσοβο¹² 4) ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1795, χ. Νεγάδες¹³ 5) Καθολικό μονῆς Προφήτη Ἡλία, 1800, χ. Ζίτσα¹⁴ 6) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1806, χ. Ἀρίστη¹⁵.

1. Σημ. Θ. Χατζηδάκη 2. Σούλης 1934, 98 3. Στο ἴδιο 4. Πουλί-

τσας 1928, 63 5. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 329· Σούλης 1934, 99 6. 'Ο ίδιος, 102· Βοκοτόπουλος 1976α, 215-216, πίν. 163α, δ 7. 'Αθηναγόρας 1929, 17 8. Βοκοτόπουλος 1976α, 216 9. Σούλης 1934, 96 10. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 328· Σούλης 1934, 99 11. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 328· Σούλης 1934, 100 12. Σούλης 1934, 103· Βοκοτόπουλος 1976α, 214-215, πίν. 162α 13. 'Ο ίδιος, 104, 105· Βοκοτόπουλος 1966β, 297, πίν. 300α 14. Μακρή 1982, 94 15. Χατζηγιάνης 1925, 327, άρ. 32· Σούλης 1934, 106-107· Βοκοτόπουλος 1966β, 311, πίν. 323β

Ίωάννης (67)

1774

ΚΑΤΑΓ. Καπέσοβο 'Ηπείρου.

ΠΑΤΡ. Νικόλαος*.

ΥΠΟΓΡ. ... Ίωάννου του ποτε Νικολάου Καπεσοβίτου.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. καί νάρθηκας μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου, 1774, χ. Γκρίμποβο, Ίωάννινα¹.

1. Τριανταφυλλόπουλος 1977α, πίν. 105β.

Ίωάννης (68)

1775

ΥΠΟΓΡ. Του αυτού Ίωάννου χείρ.

ΕΙΚΟΝΑ 'Ιγνάτιος δ Θεοφόρος, ένθρονος, 1775, μονή Παναγίας Τουρλιανής, Μύκονος¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Ίωάννης (69) Κ:

1775

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. 'Αγίου Νικολάου, 1775, χ. 'Αγερσανί, Νάξος¹.

1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη.

Ίωάννης (70)

1779

ΚΑΤΑΓ. Χιονάδες 'Ηπείρου.

ΥΠΟΓΡ. Διά χιρός... κε Ιωαννι εκ χόρας Χιονάδες.

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, Μιχαήλ*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. 'Αγίου Γεωργίου, 1779, χ. 'Οξύνεια, Καλαμπάκα, Θεσσαλία¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 255.

1. Κουρκουτίδου 1967, 255.

Ίωάννης (71)

1779

ΒΙΟΓΡ. 'Αναφέρεται σέ ένθύμηση του κώδικα 8, παρά-

203. Χατζη-Ίωάννης (73), Τοπογραφικός πίνακας Ίεροσολύμων, λεπτομέρεια, είκ.

φυλλο γβ' της Βιβλιοθήκης της 'Ελληνικής Κοινότητας στή Βουδαπέστη¹.

1. Λάμπρος 1922, 409.

Ίωάννης (72)

1785

ΥΠΟΓΡ. Διά χειρός Ίωάννη.

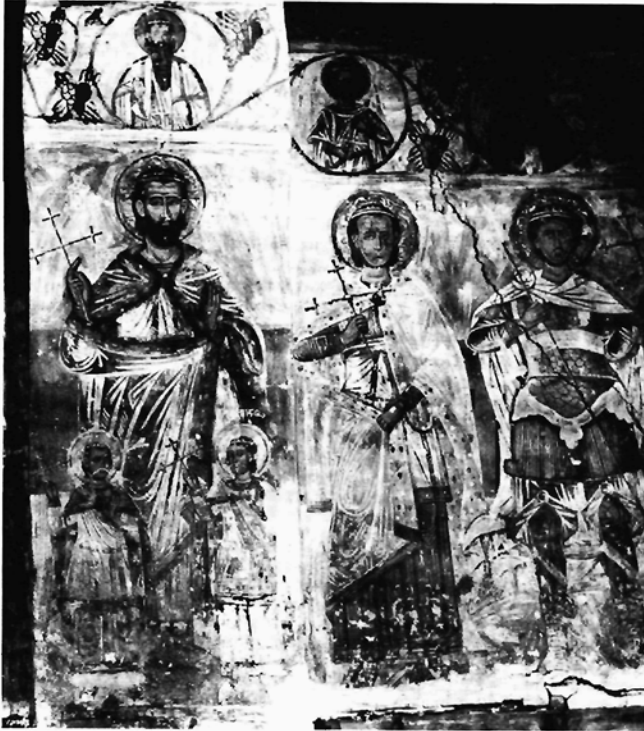
ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ, 1785, ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Λούβρη, Κοζάνη¹.

1. Καλινδέρης 1940, 26.

Χατζη-Ίωάννης (73)

1787

ΠΑΤΡ. Παπα-Θοδωρής.

204. Ἰωάννης (77), Ὀλόσωμοι ἄγιοι, τοιχ. ἄρ. 2

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Χατζη-Υ(ω)άννη τοῦ Παπα-Θοδωρῆ.*

ΒΙΟΓΡ. Ἐργάζεται στήν Παλαιστίνη.

ΕΙΚΟΝΕΣ Πίνακας τοπογραφικός γιά προσκυνητές Ἱεροσολύμων, Συλλογή Μ. Ρορε, Ὁξφόρδη, Ἀγγλία¹.

1. Σημ. Μ.Χ.

Ἰωάννης (74)

1788

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός Κωνσταντίνου... μετά τῶν μαθητῶν μου Ἰωάννου καί Γεωργίου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος (40)* καί Κωνσταντίνος*, δάσκαλος του.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Νάρθηκας μονῆς Κατουσίου, 1788, Θεσσαλία¹.

1. Ἱεζεκιήλ 1928, 142.

Ἰωάννης (75)

1789

ΚΑΤΑΓ. Δομιανοί Εὐρυτανίας.

ΥΠΟΓΡ. *ἀνεκαινίσθη ὁ περικαλλῆς οὗτος ὄροφος... χειρὶ Ἰωάννου καί Δημητρίου δομιανιτῶν.*

ΣΥΝΕΡΓ. Δημήτριος (42)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Ὁροφή ν. Ἀγίου Γεωργίου, 1789, μονή Ρεντίνας, Πίνδος¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 256.

1. Quinn 1902, 62· Ἱεζεκιήλ 1929α, 36· Ὁρλάνδος 1939-40β, 197.

Ἰωάννης (76)

1793

ΥΠΟΓΡ. ...*Ἰω(άννης) Κ,Κ,Ζ.*

ΕΙΚΟΝΑ. ΧC, 1793, χ. Ἀμαργέττη, Κύπρος¹.

1. Τσικνόπουλλος 1964-65, 185.

Ἰωάννης (77)

1797-1816

ΚΑΤΑΓ. Καρύτιανη Ἡπείρου.

ΠΑΤΡ. Κωνσταντίνος*.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερέας.

ΥΠΟΓΡ. ...*διά χηρός Κωνσταντίνου ἱερέος, Στερίου ἱερέος, Χρίστου κέ Ἰωάν(ν)ου ἐξ Ἰωαν(ν)ίνων ἐκ (κ)όμης Καρήτανης (τοιχ. 1), διά χηρός Κωνσταντίνου κέ Στερίου τῶν ἱερέων, Χριστοδούλου κέ Ἰωάννου... (τοιχ. 2), διά χειρός Κωνσταντίνου καί Στεργίου τον υ-ερέων Χριστοδούλου Ἰοάνου Κωνσταντίνου ἐκ κόμης Κορήτανης (τοιχ. 3), διά χειρός Κωνσταντίνου ἱερέως Στερίου ἱερέως Χρίστου Ἰωάννου ἱερέως ἐκ κόμης Κορίτιανης... (τοιχ. 4), διά χειρός Κωνσταντίνου ἱερέως μετά τῶν δύο νιῶν αὐτοῦ Ἰω(άννου) ἱερέως καί Χριστοδούλου ἐκ κόμης Καρίτιανης (τοιχ. 5), διά χειρός ἡ-μῶν τῶν ταπινῶν Ἰωάννου ἱερέος καί Χριστοδούλου τῶν ἀταδέλφων ἐκ κόμης Καρίτιανης (τοιχ. 7).*

ΣΥΝΕΡΓ. Κωνσταντίνος*, πατέρας του, Χριστόδουλος*, ἀδελφός του, καί Στέριος*.

ΒΙΟΓΡ. Ἀδελφός τοῦ Γεωργίου (39)*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Γεννήσεως Θεοτόκου, 1797, Θεσπρωτικό, Πρέβεζα¹ 2) Μονή Βυλίζης, 1797, Ἡπειρος² 3) ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου, χ. Βαρλαάμ, 1798, Ἰωάννινα³ 4) ν. Ἀγίου Σώζοντος, 1801, χ. Ἀνώγειο, Φιλιππιάδα, Ἡπειρος⁴ 5) ν. Φανερωμένης, 1807, χ.

Παπαδάτες, Λάκκα Σουλίου, "Ηπειρος⁵ 6) ν. 'Αγίας Κυριακής, 1814, χ. Γκολιάδες (Γυμνότοπος), Φιλιπιάδα, "Ηπειρος⁶ 7) ν. 'Αγίου Δημητρίου, 1816, χ. Ζάλογγο, Πρέβεζα⁷.

1. Τζάκου 1982β, 116, εικ. 16 2. Λάμπρος 1892, 354· Βοκοτόπουλος 1972α, 469, πίν. 405γ 3. Τριανταφυλλόπουλος 1977α, 168, πίν. 105α 4. Σούλης 1934, 106 5. 'Ο ίδιος, 108 6. 'Ο ίδιος, 109 7. *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 329· Σούλης 1934, 110.

Ίωάννης (78) 1798

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΒΙΟΓΡ. Στόν κώδικα τῆς μητρόπολης Νέας Ἐφέσου ἀναφέρεται ὅτι στὰ 1798 δόθηκαν: τοῦ Ἰωάννη ζωγράφου διὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Νικολάου... γρόσια 260. Εἰκόνες τοῦ ζωγράφου σώζονταν (1909) στὴν ἴδια μητρόπολη¹.

1. Λαμπάκης 1909, 128, σημ. 1.

Ίωάννης (79) 1799

ΚΑΤΑΓ. Πέστη, Οὐγγαρία.

ΒΙΟΓΡ. Τοιχογραφίες του σώζονταν (1884) στὴ Βουδαπέστη¹.

1. Γεδεών 1884, 342.

Ίωάννης (80) 1799

ΚΑΤΑΓ. Πλαγιά (Ζέρμα) Ἰωαννίνων.

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ γράφει ζωγράφου Ἰωάννου ἐκ κόμης Ζέρμας...*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονὴ Εἰσοδίων Θεοτόκου, 1799, χ. Ζώνη, Κοζάνη¹.

1. Μακρῆς 1974, 53.

Ίωάννης (81) 1803

ΣΥΝΕΡΓ. Δαμιανός*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Σταυροῦ, 1803, χ. Ἀνεμούτσα, Πήλιο¹.

1. Μακρῆς 1976, 147.

Ίωάννης (82) 1810

ΚΑΤΑΓ. Μαυρίλο Φθιώτιδας.

ΥΠΟΓΡ. *...διὰ χειρῶν Γεωργίου Γεωργίου καὶ Ἰωάννου ἐκ κόμης Μαυρίλου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Γεώργιος Γεωργίου*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Ἀθανασίου, 1810, μονὴ Ὁμβριακῆς, Φθιώτιδα¹.

1. Γιαννόπουλος 1901, 489· Quinn 1902, 50· *ΕΕΒΣ Β'*, 1925, 321, 322· Βασιλείου 1957, 22.

Ίωάννης (83) βλ. Μαυρομιχαῆλος Ἰωάννης

Ίωάννης (84) 1819

ΚΑΤΑΓ. Βλάστη (Μπλάτσι) Κοζάνης.

ΥΠΟΓΡ. *διὰ χειρός Ἰωάννου καὶ Μ(ι)χάλη ἐκ κόμης Μλάτζη.*

ΣΥΝΕΡΓ. Μιχάλης*.

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, 1819, ν. Ἁγίου Γεωργίου, χ. Βλάστη, Κοζάνη¹.

1. Καλινδέρης 1940, 28.

Ίωάννης (85) 1830

ΚΑΤΑΓ. Κρήτη.

ΥΠΟΓΡ. *χεῖρ Ἰωάννη τοῦ κριτός.*

ΕΙΚΟΝΑ Γεώργιος, 1830, ν. Ἁγίου Νικολάου, Γύθειο¹.

1. Δρανδάκης 1983, 128, σημ. 1.

Ίωαννίκιος (1) 16ος-17ος αἰ.

ΙΔΙΟΤ. Ἱεροδιάκονος.

ΕΙΚΟΝΑ ΘΚ τοῦ Πάθους, Μουσεῖο πατριαρχικοῦ ν. Ἁγίου Γεωργίου, Κάιρο, Αἴγυπτος¹.

1. Μιχαηλίδης 1936, 168· Loukianoff 1943, 32, πίν. XXIX.

Ίωαννίκιος (2) 17ος αἰ.

ΥΠΟΓΡ. *Χεῖρ Ἰωαννικίου.*

ΕΙΚΟΝΑ Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, Μετάληψη Μαρίας

Αὐγυπτίας, Σισώης μέ τάφο Ἀλεξάνδρου, ν. Ἀναλή-
ψεως, συν. Βύρωνας, Ἀθήνα¹.

1. Σισιλιάνος 1935, 96.

Ἰωαννίκιος (3) 1609-1632¹

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, κωδικογράφος-διακοσμητής.
ΥΠΟΓΡ. ...*διά χειρός ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Ἰωαννικίου ἱε-
ρομονάχου* (χφ.).

ΒΙΟΓΡ. Συνεργάτης τοῦ Ἀρσενίου (1)* στό καλλιγρα-
φικό ἐργαστήριο τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων².

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Λειτουργία Ἰω Χρυσοστόμου 684, 1616,
μονή Διονυσίου, Ἀθῶς³.

1. Gratzίου 1982, 107, σημ. 235 2. Στό ἴδιο καί 129, σημ. 311 3.
Θησαυροί Ἀγίου Ὁρους, Α', 231, 448, εἰκ. 290-291 Gratzίου 1982,
134, σημ. 339.

Ἰωαννίκιος (4) 1669

ΥΠΟΓΡ. *Ιστορήθη δέ καί δια χειρός κάμοῦ κύρ Ἰωαννι-
κίου μετά τοῦ τέκνου αὐτοῦ Νικολάου.*

ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*, γιός του.

ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΑΜΒΩΝΑ Μητρόπολη Καλαμπάκας¹.

1. Σωτηρίου 1929, 304.

Ἰωαννίκιος (5) 1676-1713

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος, ζωγράφος.

ΥΠΟΓΡ. *Ἰωαννηκίου χεῖρ* (εἰκ. 3, 6), *Χεῖρ Ἰωαννικίου
ἱερομονάχου* (εἰκ. 4), *Ἰωαννικίου ἱερογράφου χεῖρ* (εἰκ.
7), *Ἐμοῦ εὐτελοῦς Ἰωαννικίου χεῖρ* (εἰκ. 8), *...στωρί-
θησαν διά χειρός ἐμοῦ Ἰωαννικίου* (εἰκ. 9), *Ἰωαννι-
κίου ζωγράφου χεῖρ* (εἰκ. 10).

ΒΙΟΓΡ. Μαθητής τοῦ Λεοντίου*, ἔγινε ἀρχιερέας καί ἱ-
σως ἐπίσκοπος Κιτίου.

ΕΙΚΟΝΕΣ Κύπρος: 1) ΘΚ, 1676, ν. Ἀγίας Θέκλας, χ.
Μαρκό¹ 2) ΘΚ, 1676, χ. Συρκανιά Κυθραίας² 3) Βη-
μόθυρο, 1680, ν. Σταυροῦ, χ. Λευκόνοκκο³ 4) Κοίμη-
ση ΘΚ, 1683, ν. Ἀγίων Πέτρου καί Παύλου, χ. Ἀβγό-
ρου⁴ 5) Ἰω Πρόδρομος, 1684, χ. Κόρνο⁵ 6) Γεώρ-
γιος, 1684, μονή Ἀγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἀχερᾶ⁶
7) ΧC, 1686, ν. Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, χ. Λευκόνοκ-
κο⁷ 8) ΧC Μέγας Ἀρχιερέυς, 1690 καί 9) ΘΚ, 1693,

ν. Ἀγίας Ἄννης, χ. Παραλίμνη⁸ 10) Παρασκευή,
1698, ν. Ἀγίας Παρασκευῆς, χ. Νίσος⁹ 11) Ἰω Πρό-
δρομος, 1713, ν. Ἀγίου Γεωργίου, χ. Τύμβος¹⁰.

1. Καργιώτης 1947, κατ', κζ' 2. Στό ἴδιο 3. Σημ. Χ. Μπαλτογιάν-
νη 1966 4. Στό ἴδιο 5. Καργιώτης 1947, ὀ.π. 6. Στό ἴδιο 7.
Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 1966 8. Στό ἴδιο 9. Talbot-Rice 1937, ἀρ.
133, πίν. 45 Καργιώτης 1947, ὀ.π. 10. Gunnis 1937, 452.

Ἰωαννίκιος (6) 1728-1760

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος;

ΙΔΙΟΤ. Ἱερομόναχος (πρωτοσύγκελλος τῆς αὐτοῦ Μα-
καριότητος).

ΥΠΟΓΡ. *Ἰωαννικίου ἱερομονάχου χεῖρ* (εἰκ. 1, 2, 3, 4, 6,
8, 11, 13, 14), *χεῖρ Νεκταρίου Ἱεροδιακόνου...* *Ἰωαννι-
κίου [πα]ναρέτου τοῦ Ἱερομονάχου* (εἰκ. 5), *χεῖρ Ἰω-
αννικίου ἱερομονάχου καί τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Φιλάρε-
του καί Λαυρεντίου* (εἰκ. 7), *Χεῖρ Ἰωαννικίου ἱερομο-
νάχου καί πρωτοσυγγέλου τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος*
(τοιχ. 1), *Ἰωαννικίου καί Φιλάρετου τῶν ζωγράφων
μνήσθητι Κ(ύρι)ε* (τοιχ. 2).

ΣΥΝΕΡΓ. Νεκτάριος*, Λαυρέντιος* καί Φιλάρετος*.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Κύπρος: 1) ΘΚ ἔνθρονη, 1728, ν. Ἀγίου Γεωργίου,
χ. Φλαμούδι¹ 2) Εἰκόνα, 1730, ν. Ἀγίας Μαύρας, χ.
Κακοπετριά². Εἰκόνες εἰκονοστασίου: 3) ΧC, 1740
4) Δύο βημόθυρα καί 5) Ἐσταυρωμένος καί λυπηρά,
1754, ν. Ἀγίας Νάπας, Λεμεσός³ 6) Τέμπλο, 1743,
χ. Ἐμπα⁴ 7) Γεώργιος καί Χριστόφορος Κυνοκέφα-
λος, 1745, ν. Ἀγίου Γεωργίου στά Ἄρπερα, χ. Τερσε-
φάνου (κοντά στή Λάρνακα)⁵ 8) Τέμπλο, 1747, μονή
Ἀγίου Μνάσωνος⁶ 9) Τρύφων, Ἰουλιανός καί Εὐ-
στάθιος, 175[.], ν. μονῆς Αὐγασίδας⁷ 10) Ἰω Πρό-
δρομος, 1760, ν. Ἀγίου Ἰωάννου, Ἀμμόχωστος⁸.
Ρίαπα, Σικελία: 11) Νικόλαος 12) ΘΚ Ὁδη-
γήτρια 13) ΘΚ Ὁδηγήτρια 14) ΘΚ Ὁδηγήτρια⁹
15) ΧC Βασιλεύς τῶν Βασιλέων καί Μέγας Ἀρχιερέυς
16) Ἀγία Σοφία 17) ΧC Βασιλεύς τῶν Βασιλέων καί
Μέγας Ἀρχιερέυς 18) Βασίλειος 19) Ἀθανάσιος
20) Ἰω Χρυσόστομος 21) Γρηγόριος Θεολόγος 22)
Κύριλλος 23) Γρηγόριος Νύσσης (ἀποδίδονται)¹⁰.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Ἀγίου Σπυρίδωνος, 1739, χ. Τρεμε-
τουσά, Κύπρος¹¹ 2) Μονή Ἀγίου Μηνᾶ, Κύπρος¹².

1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 1966 2. Styliou, *Cyprus*, 237 3. Πλη-
ροφορία Σ. Σοφοκλέους 4. Τσικνόπουλλος 1967β, 64 5. Styli-
ou, *Cyprus*, 444-445, εἰκ. 263 6. Τσικνόπουλλος 1967β, 78 7.

Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 1966 8. Στο ίδιο 9. Valenziano 1981, άρ. 19, 20, 21, 24 10. Ο ίδιος, άρ. 22, 23, 25-31 11. Παπαγεωργίου 1966, 21 12. Τσικνόπουλλος 1967β, 64.

Ίωαννίκιος (7) 1746

ΚΑΤΑΓ. Ίωάννινα.

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Χείρ εϋτελοϋς Σεραφείμ, Κοσμᾶ, Ίωαννικίου τῶν ιερομονάχων τῶν ἐξ Ίωαννίνων.*

ΣΥΝΕΡΓ. Κοσμᾶς* καί Σεραφείμ*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Τράπεζα μονῆς Παντοκράτορος, 1749, Ἔθως¹.

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1975α, 250.

1. Σμυρνάκης 1903, 532· Millet-Pargoire-Petit 1904, άρ. 191· Τσιγαρίδας 1978, 193, πίν. 12α, β.

Ίωαννίκιος (8) 1794

ΚΑΤΑΓ. Κύπρος.

ΙΔΙΟΤ. Διάκονος.

ΥΠΟΓΡ. *Ίωαννικίου τοϋ διακόνου χείρ.*

ΕΙΚΟΝΑ Γεώργιος, 1794, χ. Βοτολίδα, Κύπρος¹.

1. Σημ. Χ. Μπαλτογιάννη 1966.

Ίωαννίτης Θ.Κ. 1790 (;)-1829 (;)

ΚΑΤΑΓ. Λευκάδα.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Κ.Θ. Ίωαννίτου* (είκ. 1, 2, 3).

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) ΧΣ Παντοκράτωρ 2) ΘΚ 3) Μυστικός Δεῖπνος, κιβώριο Ἁγίας Τράπεζας 4) Θυσία Ἄβραάμ (ἀποδ.) καί 5) Φιλοξενία Ἄβραάμ (ἀποδ.), ν. Παντοκράτορος, Λευκάδα¹.

1. Ροντογιάννης 1974, 409-410.

Ίωάσαφ (1) 1676

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *Χείρ... Ίωάσαφ ιερομονάχου...*

ΣΥΝΕΡΓ. Ίωάννης (30)* καί Παχώμιος*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Παρεκκλήσιο μονῆς Ρεντίνας, 1676, Θεσσαλία¹.

1. Ίεζεκιήλ 1929α, 32· Ὁρλάνδος-Θεοχάρη 1958, 10.

Ίωνᾶς 1523

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΥΠΟΓΡ. *χείρ Ίωνᾶ μοναχοϋ.*

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Ἄθανάσιος, 1523, ν. Παναγίας Δέξιας, Θεσσαλονίκη¹ 2) Ἄθανάσιος, ν. Ἁγίου Ὑπατίου, Θεσσαλονίκη² (πιθανῶς πρόκειται γιά τήν ἴδια εἰκόνα).

1. Μυστακίδης 1900, 27, 387 2. Λαμπάκης 1902, 38.

Ίωσήφ (1) 1531

ΙΔΙΟΤ. Ζωγράφος.

ΕΙΚΟΝΑ Κοίμηση ΘΚ, 1531, κοιμητήριο μονῆς Ἰβήρων, Ἔθως¹.

1. Σμυρνάκης 1903, 471· Millet-Pargoire-Petit 1904, άρ. 287.

Ίωσήφ (2) 1728

ΚΑΤΑΓ. Νομιτζή Μάνης.

ΙΔΙΟΤ. Ίερομόναχος.

ΥΠΟΓΡ. *...Διά χειρός ἐ(μ)οϋ Ίωσήφ ιερομονάχου ἀπό τά ὄρια Λακονικῆς ἤτι Μανίης εκ κόμης Νομητζή.*

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Ἁγίου Γεωργίου, 1728, χ. Ντόριζα, Λακωνία¹.

1. Δρανδάκης 1967, 164, πίν. 25β· Γριτσόπουλος 1972α, 197· Πετρονάτης 1982β, 126.

Ίωσήφ (3) + 1819

ΙΔΙΟΤ. Μοναχός.

ΒΙΟΓΡ. Μαρτύρησε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1819.

ΕΙΚΟΝΑ Ἄρχάγγελος, καθολικό μονῆς Διονυσίου, Ἔθως¹.

1. Σμυρνάκης 1903, 517· Γαβριήλ Ἀρχιμανδρίτης 1959, 154, 155.

Ίωάννης (86) πρίν ἀπό τό 1561

ΒΙΟΓΡ. Ἡ Dhamo τόν ταυτίζει μέ τόν Joan πού ἐργάστηκε στή μονή Toplice στό Ζναπ τῆς Ἀλβανίας¹.

ΣΥΝΕΡΓ. Νικόλαος*, γιός του Όνουφρίου*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ 1) ν. Άγιου Νικολάου (πρίν από τό 1561 κατά Dhamo), Kurjan a Fierǵ, Άλβανία² 2) ν. Άγιου Γεωργίου στό Arbanasi, Βουλγαρία³.

ΒΙΒΛ. Dhamo 1974, 7 καί 1984, 8.

1. Dhamo 1984, 8 2. Pora 966, 52· Dhamo 1984, 7, εικ. 46 3. Στο ίδιο.

Ίωάννης (87)

1696 (;

ΥΠΟΓΡ. Διά χειρός ήμῶν τῶν ἐλαχίστων ζωγράφων Κωνσταντίνου, Άνδρέου, Ίωάννου, Σταματίου, Νεγόμε.

ΣΥΝΕΡΓ. Άνδρέας (5)*, Κωνσταντίνος*, Σταμάτιος* καί Νεγόμε*.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ Μονή Hurezi, Βλαχία¹.

1. Κουγέας 1925, 523· Stefanescu 1928β, 33 κ.έ. (αναφέρει ὡς συνεργάτες του τούς Preda, Nicolas, Efrem).

Ίωάννης (88)

1775, 1788

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας.

ΥΠΟΓΡ. *Pora Ioanu Zugraf* (τοιχ.).

ΕΙΚΟΝΑ Γρηγόριος Δεκαπολίτης, 1775, ν. Ciogobesti, Costesti-Valcea, Ρουμανία¹.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Tigania, Costesti-Valcea, Ρουμανία².

1. Sacerdoteanu 1935, 104 2. Ή ίδια, 11.

Ίωάσαφ (2) (Ίωσήφ· Yusuf Al-Halabi) 1641-1697

ΚΑΤΑΓ. Χαλέπι Συρίας.

ΙΔΙΟΤ. Ίερέας, έπειτα άρχιερέας Τύρου, μεταφραστής, κωδικογράφος, ζωγράφος καί μικρογράφος.

ΥΠΟΓΡ. *χειρ Ίωσύφ ιερέως* (εϊκ. 4), *χειρ Ίωάσαφ άρχιερέως* (εϊκ. 8).

ΒΙΟΓΡ. Έζησε τό β' μισό του 17ου αϊ. στό Χαλέπι. Κάτοχος τής έλληνικής παιδείας συνδέθηκε μέ λόγιους κύκλους τής Communauté melkite τής έποχής του¹. Τό 1697 αναφέρεται στόν κώδικα 214 τής Πατριαρχικής Σχολής Ίεροσολύμων ὡς άρχιερέας Τύρου: *ό πανιερώτατος μητροπολίτης άγιος Τύρου καί ιστοριογράφος κυρ-Ίωάσαφ από Χαλεπίου...*². Υπέγραψε τίς εϊκόνας του έλληνικά καί άραβικά καί υπήρξε ό πρώτος μιās οϊκογένειας ζωγράφων³.

ΕΙΚΟΝΕΣ 1) Εϊς "Αδου Κάθοδος, 1645, Συλλογή Η. Pharaon, Βηρυτός (ύπογραφή άραβική)⁴ 2) Γεώργιος δρακοντοκτόνος, 1649, Μουσείο Τέχνης καί Ίστορίας, Γενεύη⁵ 3) ΘΚ Ίοδηγήτρια καί δώδεκα άγιοι, 1650, ιδιωτική συλλογή, Βηρυτός⁶ 4) Άρχάγγελος Μιχαήλ, 1653, Έλληνοκαθολική Ίπισκοπή, Χαλέπι⁷ 5) ΊΟραμα Πέτρου Άλεξανδρείας, 1677, θύρα διακονικού, καθολικό μονής Άγιου Σάββα, Παλαιστίνη⁸ 6) Φιλοξενία Άβραάμ, 1677, Grecian Gallery, Λονδίνο⁹ 7) ΧC Μέγας Άρχιερέυς, 1694 καί 8) ΘΚ, μητροπολιτικός ναός Άγιου Ίακώβου, Ίεροσόλυμα¹⁰ 9) Μυστικός Δεϊπνος, 1697, ν. Άγιου Κωνσταντίνου, μονή Άγιου Σάββα, Παλαιστίνη¹¹ 10) Άκάθιστος Ύμνος, Συλλογή Η. Pharaon, Βηρυτός (ύπογραφή έλληνική)¹².

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ Κώδικας C 358 μέ 94 προσωπογραφίες βυζαντινῶν αυτοκρατόρων καί τούρκων σουλτάνων, 1669, Άνατολικό Ίνστιτούτο, Λένινγκραντ¹³.

Σημαντικός άκόμη άριθμός εϊκόνων καί χειρογράφων άποδίδονται στό ζωγράφο από τή S. Agémian (βλ. βιβλ.).

ΒΙΒΛ. Χατζηδάκης 1974α, 437· Agémian 1976, 125-135 καί 1981, 55-65.

1. Agémian 1981, 55-56 2. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1891, 292 3. Agémian 1973, 91-113 4. Agémian 1981, 57, εικ. 1 5. Frigerio Zeniou 1985, εικ. 29 6. Agémian 1981, 57 7. Ή ίδια, 57, εικ. 2 8. Σημ. Μ.Χ. 9. *Grecian Gallery*, άρ. 44 10. Όρλάνδος 1956, 344 11. Σημ. Μ.Χ. 12. Agémian 1981, 57, εικ. 2 13. Ή ίδια, 58, εικ. 9, 10.

Ίωσήφ (4)

1712

ΥΠΟΓΡ. *Zugravul Iosif, eromonahul Teodosie*.

ΣΥΝΕΡΓ. Θεοδόσιος (6)*, ιερομόναχος.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ν. Papusa, Costesti-Valcea, Ρουμανία¹.

1. Sacerdoteanu 1935, 10.

